

DEPARTMENT FOR ARCHIVES AND RECORDS MANAGEMENT
OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF THE REPUBLIC OF BELARUS
NATIONAL HISTORICAL ARCHIVES OF BELARUS

Archivarius

Collection of scholarly papers and articles

Volume 16

Minsk
NHAB
2018

ДЭПАРТАМЕНТ ПА АРХІВАХ І СПРАВАВОДСТВУ
МІНІСТЭРСТВА ЮСТЫЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
НАЦЫЯНАЛЬНЫ ГІСТАРЫЧНЫ АРХІЎ БЕЛАРУСІ

Архіварыус

Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў

Выпуск 16

Мінск
НГАБ
2018

УДК [930.22+94(476)«15/19»(082)]
ББК 79.3(Бел)+63.3(4Бел)41
А87

Рэкамендавана да друку Вучоным саветам
Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі

Рэдакцыйная калегія:

*У. І. Адамушка, Г. Я. Галенчанка, В. Ф. Голубеў (галоўны рэдактар),
У. М. Дзянісаў, Д. В. Лісейчыкаў, Д. Ч. Матвейчык, А. Рахуба, А. Я. Рыбакоў,
А. Л. Самовіч, В. В. Урублеўскі (адказны рэдактар), М. Ф. Шумейка,
Д. У. Яцэвіч*

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук *А. І. Мальдзіс,*
кандыдат гістарычных навук *С. У. Жумар*

У адпаведнасці з загадам старшыні Вышэйшай атэстацыйнай камісіі
Рэспублікі Беларусь ад 1 лютага 2012 года № 21 зборнік навуковых
прац «Архіварыус» уключаны ў Пералік навуковых выданняў
Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных
даследаванняў па гістарычных навуках

Архівазнаўства

З. В. Антановіч

**«РАЗБОР ДОКУМЕНТАЎ» У АРХІВЕ
МАГІЛЁўСКОЙ РЫМСКА-КАТАЛІЦКАЙ КАНСІСТОРЫ
(ПАВОДЛЕ МАТЭРЫЯЛАЎ НАЦЫЯНАЛЬНАГА ГІСТАРЫЧНАГА
АРХІВА БЕЛАРУСІ)**

Захаванасць архіўных фондаў устаноў і прыватных асоб залежыць ад шэрагу фактараў унутранага (дакументнага) і знешняга характару. Да ўнутраных фактараў належаць выкарыстаныя аўтарамі спосабы, сродкі і метады дакументавання, ключавымі з якіх з’яўляюцца матэрыяльны носьбіт інфармацыі і якасць аграманту. Знешнія фактары ўключаюць надзвычайныя здарэнні (пажары, павадкі, ваенныя дзеянні), а таксама нарматыўнае рэгуляванне адбору і захоўвання дакументаў. Сярод апошніх найбольш значнымі з’яўляюцца падыходы да вызначэння каштоўнасці дакументаў, адпаведна з гэтым, іх адбор на пастаяннае захоўванне.

У XIX ст. значна ўзрастае аб’ём справаводства, што патрабуе яго дэталёвай рэгламентацыі і прыводзіць да высновы аб немэтазгоднасці і немагчымасці захоўвання ўсіх ствараемых дакументаў. Аднак, калі на агульнадзяржаўным узроўні Расійскай імперыі ўвага надавалася, напрыклад, арганізацыі справаводства і захоўванню дакументальных комплексаў [16, т. 6, арт. 3534; т. 18, арт. 13127; т. 25, арт. 15150; т. 26, арт. 19456; т. 37, арт. 28460], разгляду зваротаў прыватных асоб [16, т. 27, арт. 20603], то вызначэнне перспектывнасці захоўвання асобных справаводчых матэрыялаў ні на тэарэтычным, ні на практычным узроўні мэтанакіравана не разглядалася. У першай трэці XIX ст. спачатку пры буйных міністэрствах, а затым гістарычных архівах былі створаны камісіі для разбору актаў [17, т. 2, арт. 889, 1011; т. 5, арт. 3550]. У мэтах зніжэння накаплення спраў у мясцовых прысутных месцах сістэмы Міністэрства ўнутраных спраў (МУС) у 1848 г. таксама ствараліся камісіі для разбору спраў [17, т. 23, арт. 21865; т. 25, арт. 24254, 24642].

У 1854 г. быў распрацаваны праект Парадку разбору і знішчэння архіваў МУС [17, т. 29, арт. 28529], які стаў асноўным дакументам для падначаленых міністэрству ўстаноў.

Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя праз Рымска-каталіцкую калегію знаходзілася ў веданні Дэпартаменту духоўных спраў іншаземных веравызнанняў МУС з 1832 г., таму распаўсюджванне падобных практык на яе дзейнасць было заканамерным. Пры гэтым Магілёўская кансісторыя з'яўлялася выключным органам у дзяржаўнай структуры Расійскай імперыі. Сваёй непасрэднай дзейнасцю яна ахоплівала Магілёўскую і Віцебскую губерні, Фінляндыю, Сібір і Туркестан, а для іншых рымска-каталіцкіх дыяцэзій Расійскай імперыі яна з'яўлялася мітрапалітальнай [2, с. 193–194; 3, с. 20–24; 18, с. 3]. Таму аб'ём справаводства гэтай установы быў значным, а ў яе архіве адкладалася дакументацыя па дзейнасці царквы ў краіне. Неабходна таксама ўлічваць, што ўсе атрыманыя і створаныя ў канцылярыі дакументы перадаваліся на пастаяннае захоўванне ў адпаведнасці са Статутам духоўных кансісторый і распрацаванымі на яго базе Інструкцыямі па справаводстве і дзейнасці рымска-каталіцкіх кансісторый [19, арт. 297–360; 23; 24], у якіх адбор дакументаў да знішчэння не разглядаўся.

У 1860 г. Дэпартамент духоўных спраў іншаземных веравызнанняў МУС распаўсюдзіў праз Рымска-каталіцкую духоўную калегію палажэнне аб складанні праектаў правілаў захоўвання і знішчэння спраў у кансісторыях па ўзоры МУС, дзе экспертыза каштоўнасці праводзілася кожныя 10 гадоў [6, арк. 1–4]. У гэты перыяд назіраецца значны рост дакументаабароту Магілёўскай кансісторыі, што відавочна нават па колькасці ствараемых журналаў: калі ў 1785–1842 гг. адзін журнал мог запаўняцца на працягу некалькіх гадоў, то з 1843 г. яны фарміраваліся штомесяц [13, арк. 5 адв.–6 адв., 15–16]. Паводле падлікаў на падставе вопісаў спраў XIX ст., нарматыўных дакументаў і захаваных уліковых даных можна сцвярджаць, што штогод аб'ём спраў павялічваўся на 30–50 %, улічваючы паступленні ад падначаленых устаноў. Узніклі і новыя віды спраў, у прыватнасці, архіўныя даведнікі (паказальнікі) [4, воп. 2, 4, 22; 14, арк. 1–37].

Архіў Магілёўскай кансісторыі камплектаваўся агульнай і спецыяльнай (канфесіянальнай) сістэмамі справаводнай дакументацыі, а таксама матэрыяламі дзейнасці структурна звязаных устаноў [3, арк. 74, 103]. Да сярэдзіны 1850-х гг. у ім захоўвалася каля 30 000 спраў, на падставе вывучэння якіх архіварыус Адам Непакайчыцкі прапанаваў да знішчэння 22 віды спраў, створаных да 1850 г. [6, арк. 7–10]. Сярод іх з сістэмы агульнай дакументацыі былі матэрыялы па асабовым складзе духавенства (пра маёмасць, што ставалася пасля смерці святара; прызначэнні на пасады, перамяшчэнні, звальненні святароў; пазбаўленне сану; фармулярныя спісы), а таксама перапіска па ўмяшальніцтве прадстаў-

нікоў іншых веравызнанняў у справы каталіцкіх прыходаў. Пераважную частку прапанаваных да знішчэння спраў прадстаўляла канфесіянальная дакументацыя: уліковая (ведамасці пра стан касцёлаў і прыходаў, «прыходна-расходныя кнігі»), матэрыялы па рэгістрацыі грамадзянскага стану (спісы прыхаджан, публікацыі пра жыццё і смерць асоб), справы аб зменах канфесійнай прыналежнасці прыватнымі асобамі і судавага характару (несапраўднасць шлюбу і яго скасаванне, невыкананне абяцання на шлюб, епітым'і). Апрача таго, прапаноўвалася знішчыць пералікі дакументаў, а таксама матэрыялы, якія былі раней прыняты з іншых устаноў на захоўванне ў архіў кансісторыі, у тым ліку рэвізскія сказкі [6, арк. 5–10]. Адначасова былі адзначаны выпісы з нарматыўных актаў, зводу законаў 1832 г., метрычных кніг аб народжаных, шлюбаваных і памерлых, генеральныя візітацыі з 1638 па 1856 г., распарадчыя (указы) і пратакольныя (пратаколы і журналы пасяджэнняў прысутнасці кансісторыі) дакументацыя кансісторыі [6, арк. 8 адв.–10].

Прапанаваны пералік спраў быў разгледжаны на пасяджэнні кансісторыі 18 красавіка 1860 г. з удзелам афіцыяла Вінцэнта Таралевіча, а таксама дасведчаных у арганізацыі справаводства кансісторыі віцэ-афіцыяла Пятра Келкевіча, асэсараў Аўгусціна Урублеўскага і Пятра Кеўліча, сакратара Яна Антушэвіча [25, р. 78]. Менавіта імі быў зацверджаны адрэдагаваны пералік спраў, якія падлягалі знішчэнню – былі завершаны справаводствам не менш 10 гадоў назад і не ўтрымлівалі «значных» звестак. Да гэтых спраў былі яшчэ дададзены справы пра дзейнасць духоўных семінарыяў, відавочна таму, што яны адкладаліся ў адпаведных установах, а таксама справы аб выдачы выпісаў з метрычных кніг аб народжаных, шлюбаваных і памерлых. Мэтазгоднасць знішчэння апошніх выклікае сумневы: з аднаго боку, першаснымі крыніцамі інфармацыі з'яўляліся непасрэдна метрычныя кнігі, у якія ўносіліся звесткі па выніках следства ў неабходных выпадках, з другога, улічваючы запатрабаванасць выпісаў у шматлікіх выпадках аб пацвярджэнні шляхецкага паходжання для паступлення ў навучальныя ўстановы, іх паўторнае выкарыстанне пры стварэнні асабовых паказальнікаў магло знізіць напружанасць працы канцелярыі. Пры гэтым не падлягалі знішчэнню з ліку прапанаваных архіварыусам імянным спісы парафіян касцёлаў і справы аб пераходах у каталіцтва, верагодна, таму што яны актыўна выкарыстоўваліся падчас спрэчак парафіян з праваслаўным духавенствам. Сярод судовых заставаліся на захаванні справы аб сепарацыях і бігаміі, якія ў значнай ступені ўплывалі на далейшы лёс супружнікаў. Не падлягалі знішчэнню і прыходна-расходныя кнігі, як значная дакументацыя фінансавага характару.

Увогуле, справы, што падлягалі знішчэнню можна падзяліць на дзве групы: тыя, што тычыліся духавенства, і тыя, што тычыліся прыватных

асоб. З пераліку спраў, прапанаванага архіварыусам А. Непакайчыцкім, не пераглядаліся прысутнасцю кансісторыі справы па асабовым складзе духавенства (першая група). Гэта звязана з шэрагам прычын. Так, звесткі пра прызначэнне і перамяшчэнне святароў і служачых кансісторыі таксама адлюстроўваліся ў распрадчай дакументацыі кансісторыі, а ў сістэматызаваным выглядзе – фармулярных спісах. Захаванне апошніх у першай палове XIX ст. было рэгламентавана на агульнадзяржаўным узроўні, што было абумоўлена характарам гэтых відаў дакументаў. Спісы складаліся пры прызначэннях, перамяшчэннях святароў, а таксама па загадах вышэйшых органаў улады адначасова на тэрыторыі ўсёй архідыяцэзіі, як, напрыклад, у 1859–1861, 1865 гг. [7; 8; 9; 10]. Улічваючы, што перамяшчаліся святары ў сярэднім кожныя 5–6 гадоў, а ў Магілёўскай архідыяцэзіі іх было ў 1860–1865 гг. каля 350, гэта складала значную колькасць спраў з паўтаральнымі звесткамі [1, с. 153–155]. У марскім ведамстве, інструктыўнымі дакументамі якога таксама карысталіся члены Магілёўскай кансісторыі, фармулярныя спісы прадугледжвалася захоўваць за апошнія 5 гадоў пасля адстаўкі, смерці або пераходу ў іншае ведамства [17, т. 35, арт. 36300]. У 1861 г. быў вызначаны тэрмін захоўвання фармулярных спісаў: на апошнім месцы службы і пры перамяшчэнні ў іншае ведамства з адстаўкай – пастаянна, пры ўладкаванні на месца працы ў іншае ведамства – 10 гадоў, а калі гэта ажыццяўлялася з дрэнным атэстатам – 25 гадоў [17, т. 36, арт. 36702]. Таму, прысутнасцю Магілёўскай кансісторыі было вырашана захоўваць фармулярныя спісы службоўцаў канцылярыі да іх звальнення, што, відавочна, было звязана з цяжучасцю кадраў, а спісы святароў знішчаліся. Да матэрыялаў па асабовым складзе духавенства, якія было вырашана знішчыць, адносіліся таксама справы пра лёсы маёмасці пасля смерці святароў. Пераважна яны пакідалі асабістыя рэчы, якія перадаваліся на дабрачынныя мэты або новаму святару, што адлюстроўвалася таксама ў парафіяльных архівах, таму падобныя справы цікавасці для далейшага захавання з пункту гледжання кансісторыі не мелі. Вышэйшы клір меў іншыя магчымасці і гэта разглядалася асобна. Справы аб пазбаўленні духоўнага сану, нягледзячы на іх нешматлікасць і значнасць, таксама падлягалі знішчэнню.

Перапіску пра ўмяшанне святароў іншых канфесій у справы каталіцкіх парафій праектам правіл прадугледжвалася знішчыць, як і пералікі дакументаў, у якія фарміраваліся малазначная перапіска і непрынятыя да разгляду прашэнні. Цікава, што знішчэнню падлягалі таксама асабістыя зборы дакументаў, у прыватнасці, генеральнага вікарыя М. Ласкага. Ён працаваў на пасадзе афіцыяла 14 гадоў, у 1834–1840 гг. быў асэсрам, у 1841–1843 гг. выконваў функцыі віцэ-афіцыяла, а затым на працягу 1844–1848 гг. сумяшчаў дзейнасць афіцыяла і генеральнага вікарыя

Магілёўскай архідыяцэзіі [22, 1843, к. 49; 1848, р. 35 v]. Таму сярод яго дакументаў павінны былі адкладацца інфарматыўныя крыніцы па гісторыі архідыяцэзіі і кансісторыі, аднак яны маглі насіць неафіцыйны характар.

Другая група спраў, якая падлягала знішчэнню, тычылася прыватных асоб. У іх ліку справы аб хрышчэнні асоб нехрысціянскіх канфесій, знішчэнне якіх было звязана, верагодна, з абмежаваным справаводствам кансісторыі. Дазвол на хрышчэнне неабходна было атрымліваць у органах губернскага кіраўніцтва, і пад іх кантролем адбываўся абрад. Справы аб дазvole на ўступленне ў шлюб, прэтэнзій на невыкананне папярэдняй дамовы аб шлюбаванні, яго незаконнасці, накладанні епітым'яў не падлягалі далейшаму захоўванню па відавочнай прычыне адсутнасці значнага ўплыву на далейшы лёс асобы пасля вынясення прысуду і выканання пакарання ў неабходных выпадках. Апеляцый па іх падаваліся рэдка, а шэраг дакументаў адкладаўся сярод распадчай дакументацыі ўстановаў і ў парафіяльных архівах. Публікацыі аб пошуку прыватных асоб цесна звязаны з атрыманнем дазволу на паўторны шлюб і яго скасаванне. Справы аб пошуку асоб уключалі пераважна перапіску са святарамі і органамі мясцовага самакіравання, ад якіх кансісторыя атрымлівала паведамленні пра адсутнасць чалавека. Гэтае мерапрыемства часта было малаэфектыўным, але патрабавала значнага дакументавання. Яго вынікі таксама фіксаваліся ў распадчай і пратакольнай дакументацыі. Ведамасці аб хрышчаных, шлюбаваных і памерлых штогод абагульняліся ў кансісторыі і змяшчалі інфармацыю статыстычнага характару, таму яны, як першасныя дакументы, маглі быць знішчаны. Апрача таго, прысутнасць вырашыла таксама вылучыць да знішчэння неактуальныя зборы нарматыўных актаў [6, арк. 7–10].

Неадзначаныя вышэй справы, да якіх адносіцца распадчая і пратакольная дакументацыя кансісторыі, адміністрацыйныя спрэчкі паміж прадстаўніцтвамі канфесій і органамі дзяржаўнай улады, кіраўніцтвам іншых канфесій, прыватнымі асобамі, калі яны тычыліся маёмасці і грашовых сродкаў, справы аб пабудове храмаў, адкрыцці новых парафій і выдзяленні фінансавання ў азначаных мэтах, інвентары і візіты, справы аб арэндзе прыватнымі асобамі касцельнай маёмасці, метрычныя кнігі аб народжаных, шлюбаваных і памерлых павінны былі захоўвацца ў архіве кансісторыі пастаянна. Паводле прыкладу марскога ведамства [6, арк. 3–4], усе справы, звесткі якіх мелі выключны характар і не маглі падлягаць распаўсюджванню (пра маёмасць пасля смерці святароў і суд над імі за нягодныя ўчынкi, хрышчэнні нехрысціянаў і накладанні епітым'яў), прадугледжвалася спальваць, а астатнія прадаваць з таргоў [17, т. 35, арт. 36300]. Пазней знішчэнне спраў было дэталізавана на агульнадзяржаўным узроўні. Так, з 1861 г. яно ажыццяўлялася з патрашэн-

нем, каб нельга было справы аднавіць, а ад фабрыкантаў пры продажы спраў установы бралі падпіску, што дакументы не будуць перадавацца ў прыватныя рукі [17, т. 36, арт. 36702]. Падобны разбор у Магілёўскай кансісторыі планавалася праводзіць кожныя 10 гадоў. Пры гэтым знішчэнню папярэднічаў перагляд спраў, падчас якога асобныя справы пакідалі на захоўванні [6, арк. 21–24 адв.].

Сёння пра ажыццяўленне адбору спраў да знішчэння ў архіве Магілёўскай кансісторыі сведчыць шэраг дакументаў рознай ступені інфарматыўнасці. Гэта сабраныя ў справе фонду 1781 «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя» акты перадач дакументальных матэрыялаў, перапрацоўкі фонду, выдзялення спраў да знішчэння, а таксама адборачныя спісы. У дадзеным выпадку яны з’яўляюцца дадатковымі крыніцамі, зыходзячы з таго, што ахопліваюць перыяд з 1920-х гг. [5]. Аднак яны дазваляюць выявіць відавы склад спраў, што знішчаліся ў другой палове XX ст. У 1924 г. матэрыялы дзейнасці Магілёўскай кансісторыі, якія захоўваліся ў аддзеле культуры і быту Цэнтральнага дзяржаўнага гістарычнага архіва ў г. Ленінградзе былі пашкоджаны вадой, што пагоршыла іх фізічную захаванасць [5, с. 24]. У выніку да перадачы фонду на захоўванне ў Цэнтральны дзяржаўны гістарычны архіў БССР частка спраў вылучалася да знішчэння як «аднастайная папярэвая маса», якая лічылася кілаграмамі [5, с. 22–24, 58–60]. Аб’ектам знішчэння ленінградскіх архівістаў выступалі ў ліку іншых спраў матэрыялы па асабовым складзе духавенства, змене канфесійнай прыналежнасці і прызначэнні епітым’яў, а таксама статыстычнага характару, таму выявіць, ці адбывалася знішчэнне гэтых матэрыялаў падчас дзейнасці кансісторыі, з’яўляецца складанай задачай. Падобныя звесткі магчыма прасачыць па справаздачах архіва кансісторыі, якія складаліся падчас штогадовых рэвізій з 1840-х гг. Аднак яны захаваліся фрагментарна і не адлюстроўваюць стан архіва ў 1860-я гг. У ведамасях архіва ўсе матэрыялы падзелены на віды спраў і актаў і ўлічаны па колькасці звязак і спраў з пазначэннем, за які перыяд часу яны захоўваліся. Так, у 1856 г. у архіве налічвалася 10 903 справы, пазначаныя пад групавымі загаловамі, і 14 073 акты (арыгіналы метрычных кніг і экстракты з іх, фармулярныя спісы духавенства і службоўцаў кансісторыі, генеральныя візіты, журналы і пратаколы пасяджэнняў кансісторыі і інш.) [11, арк. 30 адв.–37]. Гэтыя звесткі адпавядаюць даным архіварыуса за 1860 г. [6, арк. 5–10].

Загалоўкі спраў, што захоўваліся ў архіве, пералічаны ў сучасных вопісах, якія сфарміраваны на падставе агульных вопісаў і рээстраў, складзеных падчас дзейнасці кансісторыі [4; 24, арк. 20 адв.]. Інфарматыўнасць сучасных вопісаў для даследавання адбору спраў да знішчэння падчас функцыянавання кансісторыі нязначная, бо ў іх адсутнічаюць справаводныя і архіўныя адзакі. Іншыя магчымыя даюць рээстры

спраў архіва Магілёўскай кансісторыі, складзеныя да 1860 г. [4, воп. 2, т. 1, воп. 3, т. 2; 13; 14]. Справы сістэматызаваны паводле структурна-храналагічнага прынцыпу. Відавочна, што гэтую схему выкарысталі з увядзеннем сталоў у канцылярны кансісторыі ў мэтах апэратыўнасці даведачнай работы [3, с. 39–45]. Сярод справаводных адзнак у вопісах маюцца звесткі пра перадачу спраў у іншыя сталы для даведак, Віленскую і іншыя кансісторыі [4, воп. 2, т. 1, арк. 92 адв., 94 адв. і інш.], прысутныя месцы (напрыклад, Рагачоўскі павятовы суд або Магілёўскую палату дзяржаўных маёмасцей) [4, воп. 2, т. 1, арк. 146, 164 і інш.], тэхнічныя памылкі (двойчы ўлічаныя справы, далучаныя да іншых спраў, памылкова запісаныя і інш.) [4, воп. 2, т. 1, арк. 146, 165 адв. і інш.]. Апрача таго, адзначаўся час перадачы дадатковых рээстраў архіварыусу і імя загадчыка стала, які гэта ажыццяўляў [4, воп. 2, т. 1, арк. 159 адв.; т. 2, арк. 120 а і інш.]. Рабіліся таксама пазнакі аб вырашаных справах і выдаленні асобных дакументаў са спраў [4, воп. 3, т. 1 і інш.]. Пры гэтым адзнакі аб знішчэнні дакументаў (закрэсліванні, спецыяльныя адзнакі, спісы знішчаных спраў [21, с. 49]) падчас дзейнасці Магілёўскай кансісторыі адсутнічаюць. Паводле праведзеных падлікаў, на момант ліквідацыі Магілёўскай кансісторыі ў 1918 г. за перыяд да 1850 г. захоўвалася каля 14 170 спраў [4, воп. 2, тт. 1–2; воп. 3, тт. 1–4, 22]. З іх каля 10 670 спраў былі скончаныя справаводствам да 1850 г., таму разглядаліся А. Непакайчыцкім як магчымы аб’ект для знішчэння. Улічваючы відавы склад захаваных дакументаў па вопісах і пазнейшыя звесткі аб стане архіва [5; 12, арк. 8 адв.–9], можна меркаваць, што аб’ектам знішчэння ў 1860 г. пераважна выступілі справы духоўнай семінарыі, фармулярныя спісы духавенства, а пераважную большасць складалі справы аб зваротах прыватных асоб: публікацыі па пошуку асоб, статыстычныя ведамасці, міжканфесійныя пераходы, судовыя справы (накладанне епітым’яў). Не падлягалі захоўванню таксама зборы неактуальных нарматывных актаў. Выбарчна захаваліся матэрыялы пра пазбаўленне духоўнага сану і лёсы маёмасці пасля смерці духавенства, выдачу выпісаў з метрычных кніг, судовыя справы (невывананне абяцання на шлюб, дазвол на ўступленне ў шлюб, незаконны шлюб), пералікі дакументаў, у тым ліку і са збору М. Ласкага.

Такім чынам, адбор дакументаў да знішчэння з’яўляецца значным напрамкам у дзейнасці любой установы, бо гэтым абумоўлена кола матэрыялаў, якія дазваляць ахарактарызаваць яе ролю на грамадска-палітычнай арэне краіны будучым даследчыкам. Актуальнасць гэтага напрамку ўзрастае з павелічэннем аб’ёму дакументаабароту і павышэннем чалавечага фактару ў захаванасці спадчыны фондаўтваральнікаў. Упершыню на дзяржаўным узроўні гэтае пытанне паўстае ў XIX ст., калі выпрацоўваліся агульныя падыходы, якія распаўсюджваліся на

дзеючыя ўстановы, у тым ліку Магілёўскую рымска-каталіцкую кансісторыю. Сёння архіўны фонд 1781 «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя» з'яўляецца адным з найбольш аб'ёмных у НГАБ, аднак яго захаванасць па гадах нераўнамерная, што, улічваючы агульнадзяржаўныя тэндэнцыі XIX ст., ставіць пытанне пра арганізацыю знішчэння яе дакументацыі падчас дзейнасці ўстановы. Асноўнымі крыніцамі ў гэтым выпадку выступаюць вопісы спраў, створаныя ў справаводстве кансісторыі, агульныя рэестры яе архіва, а дадатковымі – справаздачы архіварыусаў і справа архіўнага фонду № 1781.

Праектам парадку знішчэння спраў, распрацаваным архіварыусам А. Непакайчыцкім і зацверджаным прысутнасцю кансісторыі ў 1860 г., асноўнымі комплексамі дакументаў, якія не падлягалі далейшаму захоўванню, з'яўляліся матэрыялы па асабовым складзе духавенства, судовыя справы, а таксама ўліковая дакументацыя. Малазначнымі лічыліся таксама генеалагічныя крыніцы (выпісы з метрычных кніг аб народжаных, шлюбаваных, памерлых), міжканфесійныя пераходы і рэгістрацыйна-ўліковыя формы дакументаў, нарматыўныя акты Расійскай імперыі, якія страцілі сваю актуальнасць. Гэта тлумачыцца пераважнай паўтаральнасцю інфармацыі ў іх, узроўнем яе запатрабаванасці бягучым справаводствам у даведаных мэтах і адпаведнасцю нарматыўным актам Расійскай імперыі ў галіне архіўнай справы. Аднак у архіварыуса заставалася магчымасць не засяроджвацца на намінальным крытэрыі адбору спраў, а ўлічваць індывідуальныя ўласцівасці дакументаў, якая была выкарыстана і прывяла да захаванасці да 1918 г. звыш трэці матэрыялаў дзейнасці кансісторыі, якія меркавалася знішчыць у 1860-я гг. Да іх належалі справы аб скасаванні шлюбу, асабовым складзе духавенства, а таксама першасныя комплексы дакументаў (нарады). Фармулярныя спісы духавенства, справы аб накладанні епітым'яў, а таксама дакументацыя статыстычнага характару і па арганізацыі справаводства ў кансісторыі захаваліся фрагментарна, што звязана як з паўтарамі адбору матэрыялаў дзейнасці ўстановы да знішчэння пасля 1860-х гг., так і правадзеннем экспертызы каштоўнасці дакументаў у савецкі час. Тым не менш, архіўны фонд 1781 «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя» застаецца рэпрэзентатыўнай крыніцай для шматаспектнага вывучэння дзейнасці ўстановы, гісторыі Беларусі ўвогуле і канфесіяльнай гісторыі ў прыватнасці, а таксама розных напрамкаў гістарычных, сацыялагічных і іншых даследаванняў.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Автократов, В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения / В. Н. Автократов. – Москва : РГГУ, 2001. – 396 с.

2. Акты и грамоты об устройстве и управлении Римско-католической церкви в империи Российской и царстве Польском. – Санкт-Петербург : Типография второго отделения Е.И.В. канцелярии, 1849. – 240 с.
3. Антановіч, З. В. Архівы Магілёўскай і Мінскай рымска-каталіцкіх кансісторый: гісторыя, структура, склад дакументаў (1782–1918 гг.) / З. В. Антановіч. – Мінск : Экоперспектива, 2016. – 226 с.
4. НГАБ. – Ф. 1781. – Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя, 1573–1940 гг.
5. НГАБ. – Ф. 1781. – Справа фонду «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя».
6. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 2. – Спр. 4993. – Справа па ўказе Рымска-каталіцкай духоўнай калегіі аб складанні праекта аб парадку захавання і знішчэння архіўных спраў, 27.02.1860–18.04.1860. – 24 арк.
7. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 25. – Спр. 148. – Фармулярныя спісы рымска-каталіцкага духавенства Магілёўскай архідыяцэзіі за 1859 г. – 901 арк.
8. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 25. – Спр. 149. – Фармулярныя спісы рымска-каталіцкага духавенства Магілёўскай архідыяцэзіі за 1860 г. – 1079 арк.
9. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 25. – Спр. 150. – Фармулярныя спісы рымска-каталіцкага духавенства Магілёўскай архідыяцэзіі за 1861 г. – 962 арк.
10. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 25. – Спр. 151. – Фармулярныя спісы рымска-каталіцкага духавенства Магілёўскай архідыяцэзіі за 1865 г. – 455 арк.
11. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 28. – Спр. 260. – Ведамасці архіва Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі за 1849–1862 гг. – 93 арк.
12. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 28. – Спр. 261. – Справа аб складзе і стане архіва Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі, 24.01.1879–17.01.1880. – 9 арк.
13. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 28. – Спр. 265. – Вопіс спраў першага стала, якія захоўваюцца ў архіве Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі, 1467–1904 гг. – 67 арк.
14. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 28. – Спр. 266. – Вопіс спраў па трэцім стане, якія захоўваюцца ў архіве Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі, 1774–1916 гг. – 48 арк.
15. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 28. – Спр. 267. – Вопіс спраў Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі за 1828–1850 гг. – 191 арк.
16. Полное собрание законов Российской Империи с 1649 г. Собрание первое: в 45 т. – СПб. : Тип. II отд. собств. ЕИВ канцелярии, 1830–1851.
17. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание второе: в 55 т. СПб. : Тип. II отд. собств. ЕИВ канцелярии, 1830–1884.
18. Управление духовных дел иностранных исповеданий христианских и иноверных. – Кн. 1. О управлении духовных дел христиан римско-католического и армяно-католического исповеданий // Свод законов Российской империи / Сост. Н. П. Балканов, С. С. Войт, В. Э. Герценберг / Под ред. И. Д. Мордухай-Болтовского. – Санкт-Петербург: Русское книжное товарищество «Деятель», 1896. – Т. XI. – Ч. 1. – С. 2–16.

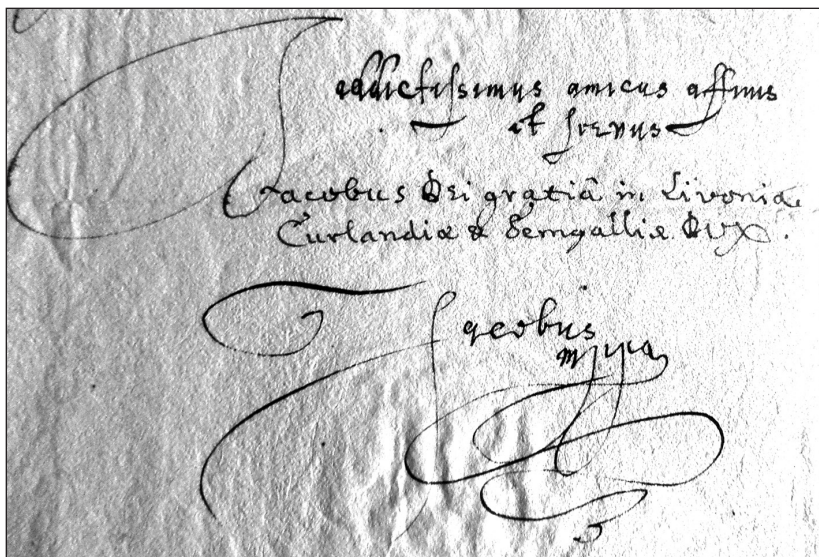
19. Устав духовных консисторий. – Санкт-Петербург : Синодальная типография, 1843. – 193 с.
20. Фондовый каталог государственных архивов Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fk.archives.gov.by>. – Дата доступа: 02.02.2018.
21. Юмашева, Ю. Ю. Изучение типологии и эволюции исторических форм архивной учетной документации и возможности их представления в электронной среде: аналитический обзор // Ю. Ю. Юмашева, Е. А. Романова, Е. Н. Сахарова, М. В. Тарасова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: archives.ru/sites/default/files/2014-evolution-opis.pdf. – Дата доступа: 16.03.2018.
22. Directorium officii divini ac missarum ad usum utriusque cleri archidioecesis Mohileviensis. – Mohilevie: typis consistorii Rom Catholic, 1843 – 63 k.; Petropoli: typis G. Fiscer, 1848. – 148 p.
23. Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA). – F. 694. – Ap. 1. – B. 1686. – Інструкція па справаводстве рымска-каталіцкіх кансісторый. 1842 г. – 22 k.
24. LVIA. – F. 694. – Ap. 1. – B. 1687. – Інструкція па справаводстве рымска-каталіцкіх кансісторый. 1842 г. – 21 k.
25. Ordo totius divini officii persolvendi pro anno reparatae salutis MDCCCLX secundum post bissextilem in commodum cleri archidioeceseos Mohiloviensis. – Vilnae : J. Zawadzki, 1859 – 150 p.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 16.08.2018

О. И. Евстратьев

«КУРОНИКА» В ГЛАВНОМ АРХИВЕ ДРЕВНИХ АКТОВ В ВАРШАВЕ (ПОЛЬША)

Настоящая статья является второй частью из серии публикаций, посвященной характеристике документов по истории герцогства Курляндия и Семигалия (Курляндского герцогства или просто Курляндии) из ряда зарубежных архивов. Эти источники мы условно объединили под термином «куроника». Первая статья серии увидела свет в пятнадцатом выпуске научного сборника «Архіварыус» [3]. Настоящий очерк содержит описание материалов по «куронике», обнаруженных нами в Главном архиве древних актов в Варшаве (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie). Необходимо отметить, что обзоры фондов как названного архивохранилища, так и Тайного государственного архива Прусского культурного наследия в Берлине, которому посвящена наша предыдущая статья, предпринимались в 1984 и 1989 гг.

Подпись герцога Якоба Кеттлера (фото автора).

26 июня 1653 г. (AGAD. Zb. 2. Zbiór dokumentów papierowych. № 3371)

латвийским историком Хенриком Стродсом (1925–2012) [6; 5]. Однако его работы, опубликованные более 30 лет назад, представляются к настоящему моменту устаревшими: за это время Центральный архив ГДР в Мерзебурге прекратил свое существование, изменения произошли и в организации варшавского архива. В свою очередь, серия публикаций, предпринятая нами на страницах сборника «Архіварыус», содержит обзор актуального состояния материалов по «куронике» в упомянутых архивах и, как мы смеем надеяться, сможет послужить целям проведения дальнейших исследований по истории Курляндии и связанным темам.

Вассальная зависимость Курляндского герцогства от Речи Посполитой обусловила тесные контакты между этими государствами. Данное обстоятельство нашло отражение в богатом содержании фондов Главного архива древних актов в Варшаве относительно истории Курляндии. В собрании фонда 3 (Archiwum Koronne Warszawskie) этого архива находится специальный отдел, посвященный герцогству (Dział kurlandzki). Хранящиеся там документы затрагивают проблемы внешних сношений Курляндии, в частности со Швецией (п. 22 – здесь и далее см. таблицу в конце настоящей статьи), но большинство из них касаются отношений курляндских герцогов со своим сюзереном – польско-литовским правителем (пп. 34, 54, 134, 136, 145, 146, 149, 156, 157). Среди прочих можно

отметить документы, касающиеся урегулирования вассально-ленных отношений между двумя государствами (п. 53).

Наибольшее количество материалов по истории Курляндского герцогства содержится в фонде 354 (*Archiwum Warszawskie Radziwiłłów*), а именно в отделах 2 (*Dokumenty historyczne* – пп. 9, 11, 13, 14, 18, 26, 30–33, 35–41, 43–48, 51, 58–66, 72, 78–80, 92–99, 102, 109–119, 121–129), 3 (*Listy domów panujących* – пп. 1, 12, 20, 23, 25, 42, 67, 70, 86, 87, 88, 90, 91, 141, 151, 168), 5 (*Listy domów obcych* – пп. 52, 71) и 6 (*Diariusze* – пп. 103, 105–108, 137). В общей сложности нам удалось обнаружить в этом фонде 90 дел, касающихся Курляндии. Тематические и хронологические рамки имеющихся там документов очень широки. Они охватывают практически весь период существования герцогства (материалы за 1569–1795 гг.) и затрагивают следующие вопросы: установление литовско-курляндской границы во второй половине XVI в.; взаимные посольства и деятельность королевских комиссий по урегулированию конфликтов между знатью и герцогами в Курляндии; военные дела (относящиеся, в особенности, к первой четверти и середине XVII в., когда Речь Посполитая воевала со Швецией); инструкции курляндским послам на вальные сеймы Речи Посполитой, в том числе в Гродно; российские претензии на территорию Курляндии и т. д.

Помимо отношений с польско-литовским государством, некоторые документы этого фонда затрагивают проблемы взаимоотношений герцогства с другими европейскими державами. В частности, там находится копия претензии Якоба Кеттлера (годы правления 1642–1681; подпись и печать герцога Якоба в других документах см. на илл. 1 и 2) к испанскому королю Филиппу IV (годы правления 1621–1665) за 1662 г. по поводу захваченного корабля (п. 65). Этот документ может служить важным источником не только по истории внешней политики Курляндского герцогства, но и по истории его судоходства и морских предприятий. Большой интерес представляет содержащаяся в отделе 3 рассматриваемого фонда переписка курляндских герцогов и других представителей дома Кеттлеров с Радзивиллами (см. пункты к отделу 3 фонда 354 выше). Взаимоотношения правителей Курляндии с другим родом, имевшим большое влияние в Великом Княжестве Литовском, а именно Тизенгаузенами, нашли отражение в документах из фонда 351 (*Archiwum Tyzenhauzów* – пп. 2–4, 7, 8, 10, 68, 69, 73–77, 81, 159, 164). Там содержатся материалы о судебных тяжбах Кеттлеров с Тизенгаузенами, подтверждения прав и привилегий различных представителей этого рода со стороны курляндских герцогов, переписка между ними по поводу частных дел и др.

Меньшее количество документов по истории Курляндии содержится в коллекции 1 (*Zbiór dokumentów pergaminowych*). В частности, там

Печать герцога Якоба Кеттлера (фото автора).

31 июля 1679 г. (AGAD. Zesp. 351. Archiwum Tyzenhauzów. № E-311. К. 6v)

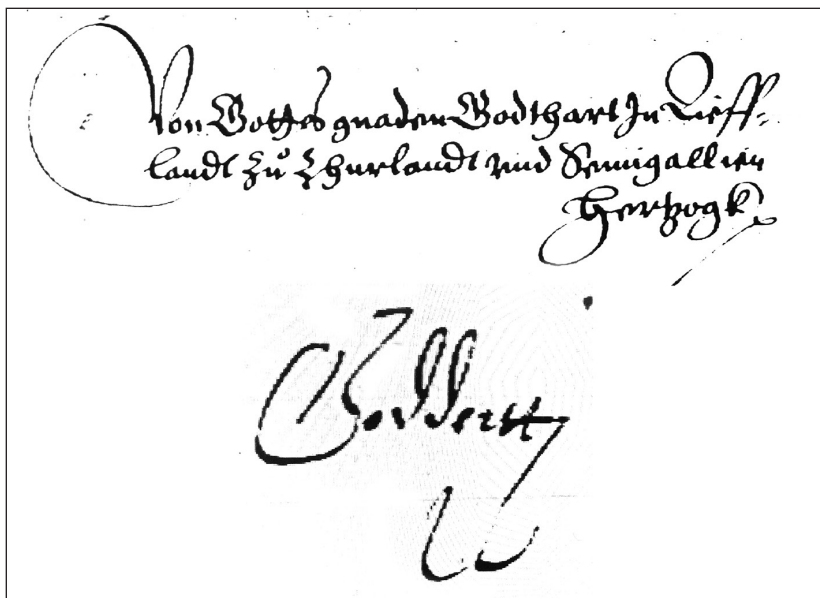
хранится оригинал клятвы вассальной верности, данной первым курляндским герцогом Готтхардом Кеттлером (годы правления в качестве герцога 1561–1587; подпись герцога Готтхарда см. на илл. 3) польскому королю Стефану Баторию (годы правления 1575–1586) в 1579 г. (п. 6; см. илл. 4). Примечательно, что это единственный случай, когда клятва верности курляндского правителя своему польско-литовскому сюзерену

давалась на территории современной Беларуси – недалеко от нынешнего города Дисна в Витебской области, где тогда находился военный лагерь Стефана Батория. Кроме того, в этом фонде находится привилей короля Сигизмунда III Вазы (годы правления 1587–1632) на владение имениями Виштыня (Wisztynia) и Поширвенты (Poszyrgwienty), выданный в 1592 г. Альбрехту Радзивиллу (1558–1592) и его жене Анне, курляндской княжне (п. 19). Анна Кеттлер (1567–1617) была единственной представительницей правившего в Курляндии дома, состоявшей в браке с литовским аристократом. Эта коллекция содержит и документ частного характера конца XVIII в. (п. 155).

Материалы из коллекции 2 (Zbiór dokumentów papierowych) затрагивают вопросы, связанные с крупным конфликтом между курляндскими герцогами Вильгельмом (годы правления 1587–1616) и Фридрихом (годы правления 1587–1642) и знатью в 1616–1617 гг., который был урегулирован с помощью королевской комиссии и привел к кардинальным переменам в курляндском законодательстве в пользу местного дворянства (пп. 27, 29; подробнее см. [1]). В этом фонде можно найти также переписку Якоба Кеттлера с подканцлером литовским Казимиром Львом Сапегой (1609–1656) за 1651–1653 гг. (пп. 55–57), весьма красноречиво отражающую, среди прочего, позицию герцога по поводу конфликта Речи Посполитой с Войском Запорожским, и другие материалы (пп. 5, 15–17, 21, 24, 28, 49, 50, 82–84, 89, 104, 131, 165).

Целый ряд документов, свидетельствующих о тесных связях Курляндского герцогства с Речью Посполитой в целом и Великим Княжеством Литовским в частности в разных сферах общественной жизни и на всем протяжении существования герцогства, можно найти в фондах 4 (Metryka Koronna, особенно в книге Księgi Spraw Publicznych (Kanclerskie) Metryki Koronnej (KK) – пп. 120, 143, 150, 153, 154, 163), 12 (Zbiór Popielów – пп. 100, 130, 132, 133, 135, 138, 148, 152, 158, 161, 166, 167), 15 (Archiwum Ghigiottiego – пп. 139, 140, 142, 144, 147, 162), 17 (Militaria z Jablonny – п. 160) и 388 (Zbiór Aleksandra Czołowskiego – пп. 85, 101).

В общем материалы из Главного архива древних актов в Варшаве, имеющие отношение к истории Курляндии, представлены по меньшей мере в 177 делах из 10 фондов, которые мы объединили в рамках 168 пунктов таблицы. Они охватывают практически весь период существования герцогства – 1569–1795 гг. При этом из этих 177 дел – с учетом некоторых хронологических «наложений» (пп. 20 (дело № 151), 71, 88) – 20 (11,3%) относятся ко второй половине XVI в., 81 (45,8%) – к XVII в., 79 (44,6%) – к XVIII в. Преобладание в этом архиве документов за XVII в. можно объяснить тем, что в этом столетии политическое влияние Речи Посполитой на своего вассала было наиболее заметным

Подпись герцога Готтхарда Кеттлера (фото автора).

15 сентября 1569 г. (вверху), 14 августа 1571 г. (внизу) (AGAD. Zesp. 354. Archiwum Warszawskie Radziwiłłów. Dz. 3. Listy domów panujących. № 158. K. 1v, 4v)

по сравнению с XVIII в., когда герцогство напрямую вошло в сферу интересов России.

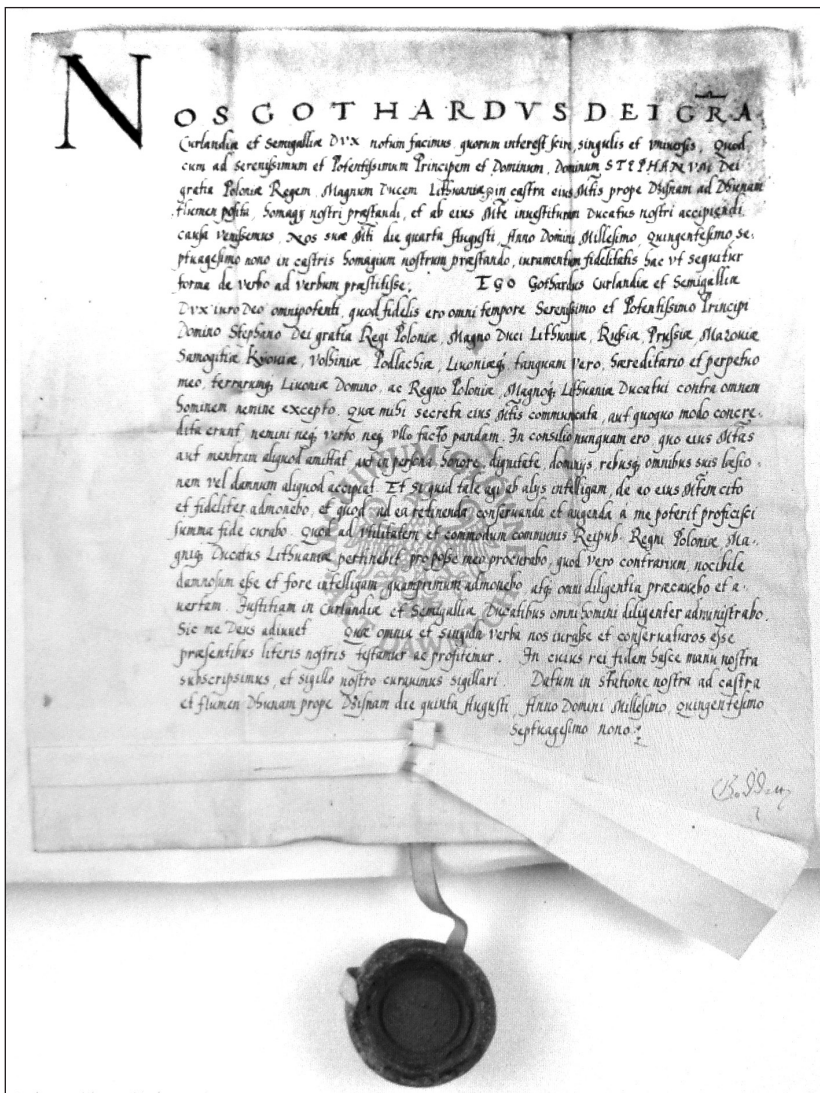
Как и в случае с «куроникой» в Тайном государственном архиве Прусского культурного наследия в Берлине, материалы по истории Курляндии в рассматриваемом хранилище имеют актовый, делопроизводственный или эпистолярный характер, т. е. являются «остатками» — непосредственными продуктами и свидетелями исторических событий, согласно классификации Иоганна Густава Дройзена (1808–1884). Все они затрагивают широкий спектр вопросов курляндской истории, особенно в политической плоскости: вассально-ленные отношения с польско-литовскими правителями; контакты курляндских герцогов с должностными лицами Великого Княжества Литовского; взаимные посольства и королевские комиссии; войны (в особенности польско-шведские); имущественные и другие приватные дела и т. д. В основном содержание этих источников касается различных сторон взаимоотношений Курляндии с Речью Посполитой в целом и Великим Княжеством Литовским в частности, при этом как непосредственно с сюзереном — польско-литовским королем, так и со знатными родами — Радзивилла-

ми, Тизенгаузенами, Сапегами, Ходкевичами и др. При этом документы происходят с обеих сторон – как с польско-литовской (и других стран), так и с курляндской.

Хочется отметить, что отношения Курляндии с Речью Посполитой крайне малоизучены. Системное и всестороннее исследование данной проблематики к настоящему моменту предприняла лишь немецкий историк Альмут Бюс [4]. С скромный вклад в развитие этой тематики сделал также автор настоящей статьи [2]. В свою очередь, история взаимоотношений Курляндского герцогства непосредственно с Великим Княжеством Литовским до сих пор ждет своего исследователя. Надеемся, что он сможет найти полезные сведения по этой проблеме среди указанных нами документов Главного архива древних актов в Варшаве.

Источники и ЛИТЕРАТУРА

1. Евстратьев, О. И. Внутриполитическая борьба в герцогстве Курляндия и Семигалия (конец XVI – первая половина XVII вв.) / О. И. Евстратьев // «Беларусь і Германія: гісторыя і сучаснасць», вып. 14 : матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі, Мінск, 10 красавіка 2015 г. // Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт ; пад рэд. А. А. Кавалені [і інш.]. – Мінск, 2016. – С. 232–241.
2. Евстратьев, О. И. Курляндское герцогство в политической системе Речи Посполитой (вторая половина XVI – конец XVIII вв.) / О. И. Евстратьев // Białoruskie Zeszyty Historyczne = Беларускі Гістарычны Зборнік. – 2017. – № 47. – С. 44–56.
3. Евстратьев, О. И. «Куроника» в Тайном государственном архиве прусского культурного наследия в Берлине (Германия) / О. И. Евстратьев // Сборник «Архиварыус». – 2017. – Вып. 15. – С. 5–46.
4. Bues, A. Das Herzogtum Kurland und der Norden der polnisch-litauischen Adelsrepublik im 16. und 17. Jahrhundert. Möglichkeiten von Integration und Autonomie / A. Bues. – Giessen : litblockin, 2001. – 370 s.
5. Strods, H. Arhīvu materiāli par Kurzemes hercogisti Polijā / H. Strods // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis = Известия Академии наук Латвийской ССР. – 1989. – № 5 (502). – 133–135. lpp.
6. Strods, H. Vācijas centrālarhīva Merzeburgā (VDR) materiāli par feodālisma vēsturi Kurzēmē / H. Strods // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis = Известия Академии наук Латвийской ССР. – 1984. – № 11 (448). – 137–139. lpp.

Клятва вассальной верности герцога Готтхарда Кетплера
 королю Стефану Баторию (фото автора).
 5 августа 1579 г. (AGAD. Zb. 1. Zbiór dokumentów pergaminowych. № 4565)

Приложение. Источники по истории Курляндского герцогства в Главном архиве древних актов в Варшаве (в хронологическом порядке) ¹

№ п/п	Сигнатура	Описание	Дата
1.	Zesp. 354, Dz. 3, № 158	Gotard ks. kurlandzki.	1569–1572 и без даты
2.	Zesp. 351. № 6004	Gotard [Kettler], książę kurlandzki, Henrykowi i Janowi z Tisenhausen powtarza dokument, w którym Leon X, papież, aprobuje braciom z Tisenhausen ugodę zawartą z Janem, areybiskupem ryskim, co do sukcesji w dobra lenne kościoła ryskiego. Łac., Rigaе.	05.01.1570
3.	Zesp. 351. № 5999	Gotard [Kettler], książę kurlandzki, potwierdza dokument, w którym Karol V, cesarz rzymski narodu niemieckiego, bierze w opiekę członków rodziny Tyzenhauzów i nakazuje udzielić im pomocy i poparcia oraz aprobuje wszystkie nadania na dobra przez nich otrzymane. Niem., Riga.	15.03.1570
4.	Zesp. 351. № 6001	Gotard [Kettler], książę kurlandzki, potwierdza a) dokument, w którym Jan Tyzenhauz odstępuje swoją część dóbr Kaltzenow Henrykowi Tyzenhauzowi; b) dokument, w którym Jan Tyzenhauz zastrzega dla siebie 12 haków gruntu w części dóbr Kaltzenow sprzedanej Henrykowi Tyzenhauzowi; c) dokument, w którym Jan Tyzenhauz kwituje odbiór 6000 grzywien ryskich wpłaconych mu przez Henryka Tyzenhauza jako należność za część dóbr Kaltzenow. Riga.	29.06.1571

¹ В приводимых здесь сигнатурах сокращение «Zesp.» означает «Zespol» (пол. фонд), «Zb.» означает «Zbiór» (пол. коллекция), «Dz.» означает «Dziół» (пол. отдел), число со знаком «№» после указания фонда, коллекции или отдела означает номер дела. Описания приводятся на языке оригинальных описей – на польском, а также в некоторых случаях на латинском. После текста описания в ряде случаев приводятся сведения о внешнем характере документа («oryg.» – оригинал, «kop.» – копия), язык документа (franc. – французский, łac. – латинский, niem. – немецкий, pol. – польский, rus. – русский, włoski – итальянский), а также место его происхождения.

5.	Zb. 2. № 4529	Gotard, ks. kurlandzki, zezwala Jerzemu Kurselowi zamieszkać w księstwie Kurlandii i Semigalii w zamian za utraczone dobra koło Felina. Oryg., niem., Ryga.	26.04.1579
6.	Zb. 1. № 4565	Gotard, książę Kurlandii i Semigalii, składa na piśmie przysięgę lenną, którą wygłosił poprzedniego dnia składając hołd Stefanowi, królowi polskiemu i Rzeczypospolitej. Oryg., łac., in statione nostra ad castra et flumen Dhanum prope Dzisnam.	05.08.1579
7.	Zesp. 351. № E-105	List Gotarda, księcia kurlandzkiego, do Króla z prośbą za Henrykiem Tyzenhauzem z Bersonia [starszym]. Kop., niem.	1580
8.	Zesp. 351. № E-106	List Gotarda, księcia inflantzkiego, do króla Stefana Batorego.	1580
9.	Zesp. 354, Dz. 2. № 124	Poruczenie Stefana Batorego, króla polskiego, dane Wacławowi Agrypie, pisarzowi litewskiemu, dla załatwienia spraw granicznych pomiędzy Inflantami, Kurlandią i Litwą. Kop., pol.	30.04.1582
10.	Zesp. 351. № G-791	“Rozgraniczenie między Litwą i Kurlandią” w r. 1582.	1582
11.	Zesp. 354, Dz. 2. № 128	Dekret kompromisarski Jerzego księcia Radziwiłła, biskupa wileńskiego, dotyczący Gotarda księcia kurlandzkiego i Krzysztofa I księcia Radziwiłła, kasztelana trockiego, w sprawie granic Birż. Oryg., kop., łac.	23.09.1583
12.	Zesp. 354, Dz. 3. № 165	Anna księżna kurlandzka.	1583–1592
13.	Zesp. 354, Dz. 2. № 132	Konfirmacja Stefana Batorego, króla polskiego, ugody o granice Birż, zawartej między Krzysztofem I księciem Radziwiłłem a Gotardem, księciem kurlandzkim. Oryg., łac., pol.	07.04.1584

14.	Zesp. 354, Dz. 2. № 133	Stefan Batory, król polski, potwierdza dekret kompromisarski Jerzego księcia Radziwiłła w sprawie Krzysztofa I księcia Radziwiłła i Gotarda, księcia kurlandzkiego. Kop., rus., pol.	17.04.1584
15.	Zb. 2. № 4067	Fryderyk, ks. kurlandzki, do Jana Piotrowskiego i Eliasza Pilgrzymowskiego, posłów i komisarzy królewskich – poleca ich względem swoich wysłanników Jerzego Virdlisa, starostę golepińskiego, Mikołaja Clodusa i Michała Manteuffla, sekretarza. Łac., Brzeg.	09.05.1588
16.	Zb. 2. № 4068	Fryderyk, ks. kurlandzki, wysłał do Jana Piotrowskiego i Eliasza Pilgrzymowskiego, komisarzy królewskich, Piotra Droge i Daniela Hrdeloff, swoich posłów w sprawie pobierania ceł w Kockenhausen. Łac., Mitawa.	28.06.1588
17.	Zb. 2. № 4066	Fryderyk, ks. kurlandzki, do Jana Bocąńskiego, komisarza i posła królewskiego – poleca jego względem swoich wysłanników Pruggurphium i Wilhelma ab Effern. Łac., Mitawa.	10.07.1588
18.	Zesp. 354, Dz. 2. № 222	Akta dotyczące odgraniczenia Żmudzi od Księstwa Kurlandzkiego. Oryg., łac., pol., rus.	1588–1596
19.	Zb. 1. № 7979	Zygmunt III nadaje dobra Wisztynia i Poszyrwienty dożywotnio Albrechtowi Radziwiłłowi i jego żonie Annie, księżnej kurlandzkiej. Oryg., łac., u Krakowie.	25.05.1592
20.	Zesp. 354, Dz. 3. №№ 151–156	Fryderyk ks. Kurlandii.	1592–1642
21.	Zb. 2. № 4084	Fryderyk i Wilhelm, księżta kurlandzcy, do Mateusza Piscoreniusa, sekretarza królewskiego – zawiadamiają go o wysłaniu swoich posłów i polecając ich jego opiece. Łac., Ponsoy.	10.01.1603
22.	Zesp. 3. № 41a/36	Karol IX, król szwedzki, do Fryderyka, księcia Kurlandii i Semigalii – w nawiązaniu do poprzedniej korespondencji w kwestii wzajemnych stosunków domaga się jasnej odpowiedzi, czy będzie przyjacielem czy wrogiem Szwecji. Oryg., niem., Calmar.	20.08.1603

23.	Zesp. 354, Dz. 3. № 164	Wilhelm ks. kurlandzki.	1604–1636
24.	Zb. 2. № 4059	Zygmunt III, król polski, do Jana Karola Chodkiewicza, hetmana W. Ks. Lit. i komisarza generalnego Inflant, w sprawie krzywd ponoszonych przez dworzanię królewskiego Magnusa Noldiusa ze strony Henryka Tyzenhauza. Łac., Smoleńsk, obóz.	26.08.1610
25.	Zesp. 354, Dz. 3. № 167	Elżbieta Magdalena ks. kurlandzka.	1610–1636 i bez daty
26.	Zesp. 354, Dz. 2. № 596	Odpowiedź Zygmunta III, króla polskiego, obywatelom Księstwa Żmudzkiego, dotycząca elekcji starosty i rozgraniczenia z Kurlandią i Prusami. Kop., pol.	28.12.1613
27.	Zb. 2. № 3321	Wilhelm, ks. inflancki i kurlandzki, do Jana Karola Chodkiewicza, hetmana w W. Ks. Lit. o nieprzyjaznych stosunkach z [Otonem Schenkingem] biskupem wiedeńskim i o działalności pewnej Komisji. Łac., Warszawa.	22.02.1616
28.	Zb. 2. № 2572	Burmistrz i rajcy m. Rygi do Zygmunta III, króla polskiego, proszą o rozpatrzenie pewnej sprawy z [Fryderykiem], księciem kurlandzkim na sądzie królewskim. Łac., Rigae.	29.07.1616
29.	Zb. 2. № 4073	Zygmunt III, król polski, do Jana Karola Chodkiewicza, hetmana W. Ks. Lit. i komisarza generalnego Inflant – porucza sprawę bezpieczeństwa ze strony Wilhelma, ks. kurlandzkiego. Pol., Warszawa.	13.11.1617
30.	Zesp. 354, Dz. 2. № 687	List Fryderyka, księcia kurlandzkiego, do senatorów litewskich. Oryg., łac.	18.12.1617

31.	Zesp. 354, Dz. 2. № 682a	Ordynans Krzysztofa II księcia Radziwiłła, hetmana polnego litewskiego, wzywający do nie czynienia szkód w dzierzawach księcia kurlandzkiego Fryderyka. Kop., łac., pol.	13.08.1618
32.	Zesp. 354, Dz. 2. № 712	Uniwersał Krzysztofa II księcia Radziwiłła, hetmana polnego litewskiego, do obywateli księstwa kurlandzkiego, z zaleceniem rozproszenia kup swawolnych. Oryg., pol.	25.02.1619
33.	Zesp. 354, Dz. 2. № 768	Instrukcja Krzysztofa II księcia Radziwiłła, hetmana polnego litewskiego, dana Andrzejowi Przystanowskiemu, udającemu się do Fryderyka, księcia kurlandzkiego. Oryg., pol.	21.08.1621
34.	Zesp. 3. № 41a/37	Fryderyk, książę Kurlandii i Semigalii, opisuje Zygmuntowi III, królowi polskiemu, oblężenie Rygi i prosi o pomoc. Oryg., łac., Grenzhoffij.	30.08.1621
35.	Zesp. 354, Dz. 2. № 774	List Krzysztofa II księcia Radziwiłła, hetmana polnego litewskiego, do obywateli Księstwa Żmudzkiego, wzywający ich do pomocy księciu kurlandzkiemu przeciw nieprzyjacielowi. Kop., pol.	08.10.1621
36.	Zesp. 354, Dz. 2. № 790	Uniwersał Zygmunta III, króla polskiego, do wojska znajdującego się w Kurlandii, zabraniający mu dalszych ekscesów. Oryg., pol.	14.11.1621
37.	Zesp. 354, Dz. 2. № 795	Umowa Krzysztofa II księcia Radziwiłła, hetmana polnego litewskiego, zawarta z Fryderykiem księciem kurlandzkim. Oryg., łac.	15.12.1621
38.	Zesp. 354, Dz. 2. № 796	Punkty dane posłom do Fryderyka, księcia kurlandzkiego. Oryg., pol.	1621
39.	Zesp. 354, Dz. 2. № 797	Instrukcja Krzysztofa II księcia Radziwiłła, hetmana polnego litewskiego dana posłom do Fryderyka, księcia kurlandzkiego. Oryg., pol.	1621

40.	Zesp. 354, Dz. 2. № 834	Dokument asekuracyjny Fryderyka, księcia kurlandzkiego, wydany Krzysztofowi II księciu Radziwiłłowi, hetmanowi polnemu litewskiemu, dotyczący zwrotu zamku mitawskiego. Oryg., łac., pol.	11.07.1622
41.	Zesp. 354, Dz. 2. № 835	Rewers Fryderyka, księcia kurlandzkiego, dotyczący przejęcia więźniów, znajdujących się w zamku mitawskim. Oryg., łac.	18.08.1622
42.	Zesp. 354, Dz. 3. №№ 159–162	Jakub ks. kurlandzki.	1624–1678
43.	Zesp. 354, Dz. 2. № 931	List Axela Oxenstierny, kanclerza szwedzkiego, do Fryderyka, księcia kurlandzkiego. Oryg., łac., niem.	27.11.1625
44.	Zesp. 354, Dz. 2. № 932	Rezolucja dana posłowi Fryderyka, księcia kurlandzkiego, wysłanemu z żądaniem neutralności. Kop., łac., pol.	04.12.1625
45.	Zesp. 354, Dz. 2. № 982	Memoriał Elżbiety Zofii, ks. Kurlandzkiej [?], dany Janowi Pękalskiemu. Oryg., niem.	17.10.1627
46.	Zesp. 354, Dz. 2. № 1006	List Fryderyka, księcia kurlandzkiego, proszący o wstawienie się przez posłów na sejmie za jego bratem, księciem Wilhelmem. Oryg., łac.	22.11.1628
47.	Zesp. 354, Dz. 2. № 1021	List Fryderyka, księcia kurlandzkiego, do Lwa Sapiiehy, wojewody wileńskiego. Kop., pol., łac.	12.06.1629

48.	Zesp. 354, Dz. 2. № 1057	Zapewnienie senatorów koronnych i litewskich, dane księciu Wilhelmowi i jego synowi, księciu Jakubowi, że na przyszłym sejmie elekcyjnym, starać się będą o przywrócenie im praw do Księstwa Kurlandzkiego. Kop., pol.	16.07.1632
49.	Zb. 2. № 3350	Wilhelm, ks. kurlandzki, inflancki i semigalski, do Władysława IV, króla polskiego – prosi o przyjęcie Jerzego Lichtfusa, jego posła. Łac., Stetini Pomeranorum.	30.12.1632
50.	Zb. 2. № 4085	Fryderyk, ks. kurlandzki, do Władysława IV, króla polskiego – zawiadania o wysłaniu Krzysztofa Firehsa, swego kanclerza, na pogrzeb Zygmunta III, zmarłego króla polskiego, i koronację Władysława IV. Łac., Golding.	02.01.1633
51.	Zesp. 354, Dz. 2. № 1129	Dokumentacja dotycząca kwestii zachowania neutralności przez Kurlandę w obliczu konfliktu Rzeczypospolitej ze Szwecją. Odpisy, łac., pol., niem., franc.	1633–1635
52.	Zesp. 354, Dz. 5. № 3705	Felkierzamb Melchior, kanclerz kurl.	1637–1662
53.	Zesp. 3. № 41a/38	Jakub, książę Kurlandii i Semigalii, składa hołd lenny Władysławowi IV, królowi polskiemu, i gwarantuje warunki płynące z zależności lennej. Kop., łac.	1642–1648
54.	Zesp. 3. № 41a/39	Odpowiedź Jana Kazimierza, króla polskiego, udzielona Jerzemu Vischer de Wizeden, staroście mitawskiemu, i Jerzemu Goes de Duplen, staroście "Schrundemi", posłom Jakuba, księcia Kurlandii i Semigalii, w sprawie przestrzegania warunków zależności lennej w związku z objęciem przez Jana Kazimierza tronu w Polsce. Kop., łac.	1649
55.	Zb. 2. № 3369	Jakub, książę inflancki i kurlandzki, do Kazimierza Leona Sapiehy, podkanclerzego W. Ks. Lit. – gratuluje zwycięstwa nad Kozakami i Tatarami [pod Beresteckiem]. Łac., Mitawa.	22.10.1651
56.	Zb. 2. № 3370	Jakub, książę inflancki i kurlandzki, do Kazimierza Leona Sapiehy, podkanclerzego W. Ks. Lit. o przysłaniu swego posła Jerzego Vischerusa, starosty mitawskiego. Łac., Mitawa.	29.01.1652

57.	Zb. 2. № 3371	Jakub, książę inflancki i kurlandzki, do Kazimierza Leona Sapiehy, podkanclerzego W. Ks. Lit. – zawiadania o narodzeniu się córki [Mari Amelii]. Łac., Mitawa.	26.06.1653
58.	Zesp. 354, Dz. 2. № 1370	List Jana Kazimierza, króla polskiego, do Bogusława księcia Radziwiłła, polecający mu posuwanie się z wojskiem ku granicom Żmudzi i Kurlandii. Kop., pol.	05.11.1658
59.	Zesp. 354, Dz. 2. № 1372	List Jana Kazimierza, króla polskiego, do Bogusława księcia Radziwiłła, wzywający go do obrony Kurlandii i Żmudzi. Kop., pol.	09.11.1658
60.	Zesp. 354, Dz. 2. № 1392	Ordynans Jana Kazimierza, króla polskiego, do Aleksandra Hilarego Połubińskiego, pisarza polnego litewskiego, nakazujący mu połączenie się z wojskiem Fryderyka Wilhelma Hohenzollerna, elektora brandenburskiego i księcia pruskiego, idącym do Kurlandii. Oryg., pol.	18.09.1659
61.	Zesp. 354, Dz. 2. № 1398	Asekuracja obywateli kurlandzkich i powiatu piltyńskiego, dana [Aleksandrowi Hilaremu Połubińskiemu], pisarzowi polnemu litewskiemu, poręczająca Teodora Klüwera, skazanego na śmierć. Oryg., pol.	01.10.1659
62.	Zesp. 354, Dz. 2. № 1400	Ordynans Pawła Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego i wojewody wileńskiego, do wojska znajdującego się w Kurlandii, nakazujące mu przybycie do niego dla odparcia sił moskiewskich. Oryg., pol.	07.12.1659
63.	Zesp. 354, Dz. 2. № 1401	“Compendium listow różnych w Kurlandiey expedioowanych in A[nno] 1659”. Oryg., niem., pol., łac.	1659
64.	Zesp. 354, Dz. 2. № 1432	Rejestr wydatków na potrzeby wojskowe dokonanych podczas pochodu do Kurlandii od 8 sierpnia 1659. Oryg., pol.	13.06.1661

65.	Zesp. 354, Dz. 2. № 1454	Pretensje Jakuba, księcia kurlandzkiego, do [Filipa IV Habsburga], króla hiszpańskiego, z powodu zabranych na morzu statków. Oryg., łac.	13.02.1662
66.	Zesp. 354, Dz. 2. № 1493	Przeniesienie spłaty długu księcia kurlandzkiego na sumę 3000 zł., uczynione przez Hilarego Aleksandra Połubińskiego, pisarza polnego litewskiego, na Jana Grużewskiego, chorążego żmudzkiego. Kop., pol.	1663
67.	Zesp. 354, Dz. 3. № 170	Maria Amelia ks. Kurlandii.	1666
68.	Zesp. 351. № G-161a	Fryderyk, kurlandzki ks., do Waltera Pletenberga, dziedzica Neret.	1667
69.	Zesp. 351. № E-242	Dekret Jakuba, k. Inflant i Kurlandii, w sprawie sukcesji między Henrykiem [Andrzejem] Tyzenhauzem z Kaltzenau, łowczym W. Ks. Lit., a Detlofem Tyzenhauzem, szambelanem i pułkownikiem.	1668
70.	Zesp. 354, Dz. 3. № 149	Aleksandr ks. Kurlandzki.	1668–1669
71.	Zesp. 354, Dz. 5. № 1869	Cedrowski Krzysztof (pokoju ks. kurlandzkiego).	1668–1711
72.	Zesp. 354, Dz. 2. № 1571	Potwierdzenie przez króla Michała Wiśniowieckiego, transakcji zawartej przez księcia kurlandzkiego Jakuba z obywatelami powiatu piłyńskiego. Kop., łac., pol.	1669

73.	Zesp. 351. № E-243	Kopia listu króla Michała do księcia kurlandzkiego z instancją za Andrzejem Tyzenhauzem, łowczym W. Ks. Lit., w sprawie jego z Detlofem Tyzenhauzem o spadku po Margarecie Tyzenhauz.	1670
74.	Zesp. 351. № E-244	Dekret sądu mitawskiego, dający Andrzejowi Tyzenhauzowi odroczenie w sprawie z Detlofem Tyzenhauzem, pułkownikiem.	1670
75.	Zesp. 351. №№ E-258, 258a	List Jakuba, księcia kurlandzkiego, do Andrzeja Tyzenhauza, łowczego W. Ks. Lit., w sprawie procesowej.	1670
76.	Zesp. 351. № E-390	Listy Jakuba, księcia Inflant, Kurlandii i Semigalii, do Stefana Tyzenhauza, kupieckiego i diamentowskiego starosty.	1670–1680
77.	Zesp. 351. № E-310	Listy Jakuba, ks. kurlandzkiego, do Jerzego Tyzenhauza, miecznika W. Ks. Lit.	1677–1679
78.	Zesp. 354, Dz. 2. № 1644	Kopia listu [Karola XI], króla szwedzkiego, do [Jakuba Kettlera], księcia kurlandzkiego, w kwestii możliwości przejścia wojsk szwedzkich przez terytorium Kurlandii. Kopia listu [Christera Horna] do [Jakuba Kettlera], księcia kurlandzkiego, w kwestii możliwości przejścia wojsk szwedzkich przez terytorium Kurlandii. Kopia listu [Jakuba Kettlera], księcia kurlandzkiego, do [Michała Kazimierza Paca], wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego, w związku z prośbami szwedzkimi. Oryg., pol.	11.01.1678
79.	Zesp. 354, Dz. 2. № 1672	Instrukcja dla posłów wojska litewskiego wysłanych do Jakuba Kettlera, księcia kurlandzkiego, w związku z pomocą udzielaną przez niego wojskom szwedzkim. Oryg., pol.	22.10.1678
80.	Zesp. 354, Dz. 2. № 1654	Kopia listu Jana III Sobieskiego, króla polskiego, do [Michała Kazimierza Paca, wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego], w sprawie przemarszu wojsk szwedzkich przez terytorium Kurlandii i Księstwa Żmudzkiego oraz osoby księcia kurlandzkiego. Oryg., pol.	09.11.1678

81.	Zesp. 351. № E-311	Listy Jakuba, księcia Kurlandii i Semigalii, do Jerzego Tyzenhauza, miecznika W. Ks. Lit., Jakuba Tyzenhauza, Butlera i do innych osób.	1679
82.	Zb. 2. № 3404	Mikołaj Stefan Pac, biskup wileński, do kanclerza kurlandzkiego w sprawie działu pieniędzy synowi Jakuba księcia kurlandzkiego [Fryderykiem Kazimierzem i Ferdynandem]. Pol., Wilno – Antokol.	15.10.1682
83.	Zb. 2. № 3407	Ferdynand, książę kurlandzki, prosi Mikołaja Stefana Paca, biskupa wileńskiego, o pomoc w nawiązaniu kontaktu ze swym bratem [Fryderykiem Kazimierzem]. Łac., Mitawa.	11.12.1682
84.	Zb. 2. № 4082	Fryderyk Kazimierz, ks. kurlandzki, do Jana Gnińskiego, podkanclerzego koronnego – poleca jego względem Krzysztofa Putkamera i Dietricha Bockmana, swoich posłów. Łac., Mitawa.	14.12.1682
85.	Zb. 388. № 572	Instrukcja wydana przez niego [Mikołaj Stefan Pac, h. Gozdawa, biskup wileński] posłom wysłanym do księcia kurlandzkiego [Fryderyka] i jego braci Kazimierza, Ferdynanda i Aleksandra [Kettlerów] w sprawie podziału spadku po Jakubie Kettlerze [zm. 1681] oraz listy związane z tą misją od Franciszka Udalryka Peyera do obojga praw i notariusza konsystorza wileńskiego, od Krzysztofa Henryka Putkamera i od księcia Ferdynanda Kettlera. Łac., pol.	1682 i bez daty
86.	Zesp. 354, Dz. 3. № 157	Fryderyk Kazimierz ks. kurlandzki.	1686–1695
87.	Zesp. 354, Dz. 3. № 171	Zofia Amelia ks. Kurlandii.	1687
88.	Zesp. 354, Dz. 3. № 150	Ferdynand ks. Kurlandii.	1687–1716
89.	Zb. 2. № 4543	Dokument Ferdynanda, ks. kurlandzkiego, w sprawie zarządu księstwa. Oryg., niem., łac.	09.06.1698

90.	Zesp. 354, Dz. 3. № 157a	Fryderyk Wilhelm ks. kurlandzki.	1698
91.	Zesp. 354, Dz. 3. № 168	Elżbieta ks. Kurlandii.	1699
92.	Zesp. 354, Dz. 2. № 1898	List Augusta II, króla polskiego, do [Ferdynanda Kettlera] księcia-regenta] kurlandzkiego, w sprawie uzupełnień i działań armii, operującej na pograniczu kurlandzko-inflanckim. Kopia listu de Róbel, generała-lejtmanta, do [Jana Jerzego] Chwałkowskiego, chorążego nowogrodzkiego i zarządcę birżańskiego, z informacją o powierzonych mu przez króla polskiego obowiązkach odnoszących się do twierdzy birżańskiej. Kop., pol.	24.01.1701, 16.02.1701
93.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2057	Uniwersał Augusta II, króla polskiego, do dowódców wojsk rosyjskich operujących na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego, aby nie czynili szkód w dobrach królewskich, duchownych i szlacheckich, oraz spieszyli do obrony Żmudzi i Kurlandii. Kop., pol.	10.01.1705
94.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2298	Deklaracja Ferdynanda, księcia kurlandzkiego. Oryg., łac.	03.08.1715
95.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2395	Instrukcja obywateli Księstwa Kurlandii, dana posłom na sejm walny grodzieński. Kop., łac.	03.09.1718
96.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2396	Suplement do instrukcji obywateli Księstwa Kurlandii, danej posłom na sejm walny grodzieński. Kop., łac.	18.10.1718

97.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2403	Relacja z rozmów księcia [Grigorija] Dolhorukiego [Dołgorukiego], posła carskiego, z ministrami i senatorami Rzeczypospolitej, dotyczących kwestii gdańskich i kurlandzkich. Oryg., pol.	03.01.1719
98.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2405	Odpowiedź przedstawiona w imieniu Augusta II, króla polskiego, przez ministrów i senatorów Rzeczypospolitej, na propozycje księcia [Grigorija] Dolhorukiego [Dołgorukiego], posła rosyjskiego, w kwestii gdańskiej i kurlandzkiej. Oryg., pol.	[05].01. 1719
99.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2410	Odpowiedź Augusta II, króla polskiego, na list Fryderyka Wilhelma I, króla w Prusach, dotycząca sukcesji w Księstwie Kurlandii. Kop., łac.	16.03.1719
100.	Zb. 12. № 134	Miscellanea Curlandica ab 1719 ad 28.XII.1762.	1719–1762
101.	Zb. 388. № 65	7. zapiski z układów dot. sprawy kurlandzkiej [1719]; 26. “Wyrażenie powodów najjaśniejszej imperatorowej rosyjskiej Katarzyny II w kurlandzkim interesie” [4.I.1763].	1719, 04.01.1763
102.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2451	List księcia [Aleksandra] Mężyka [!] [Mienszykowa] do NN w sprawie sukcesji w Kurlandii. Kop., pol.	09.09.1726
103.	Zesp. 354, Dz. 6. № 9	[...] akta Komisji Kurlandzkiej z 1727 r.: 11. List Augusta II (1670–1733), króla polskiego do komisarzy Kurlandzkich z 2.IV.1727 r., k. 48–49. Kopia tego listu także, AR VI: nr II-55, s. 228–230; nr II-56, k. 164–164v. i nr II-57, k. 5–6v.; 12. List Ludwika Konstantego Pocięja (1664–1730), hetmana wielkiego litewskiego, do Stanów Kurlandzkich z 12.II.1726 r., k. 54–54v.; 13. List Ludwika Konstantego Pocięja, hetmana wielkiego litewskiego, do ekonomów Kurlandzkich z 12.IV.1726 r., k. 54v.; 15. Instrukcja Stanów Kurlandzkich dana deputowanym do Stanów Rzeczypospolitej z 5.VII.1726 r., k. 55v.–56v.; 16. Ordynacja Komisji Kurlandzkiej dla rządu księstw Kurlandii i Semigalii z 5.XII.1727 r., k. 57–63v. Kopia tej ordynacji także, AR Dz. VI, nr II-56, k. 165–170v.	1726–1727

104.	Zb. 2. № 3464	August II, król polski, po wyznaczeniu Stanisława Denhoffa, wojewody połockiego i hetmana polnego W. Ks. Lit., komisarzem do prowincji kurlandskiej, daje mu "exempt" do czasu zakończenia komisji. Pol., Warszawa.	18.04.1727
105.	Zesp. 354, Dz. 6. № 10	[...] akta Komisji Kurlandskiej z 1727 r.: 6. Diariusz (17.VIII – 4.XII.1727) i akta Komisji Kurlandskiej wyznaczonej do Mitawy komisji senatorskiej celem przedsięwzięcia kroków niezbędnych do zapewnienia inkorporacji i przekształcenia na sposób polski całego lenna po śmierci Ferdynanda Kettlera (5.VIII.1726 – 12.XII.1727), s. 219–416 wraz z kopiami korespondencji dyplomatycznej dotyczącymi tejże, m. in.: 7. List Augusta II (1670–1733), króla polskiego do komisarzy kurlandskich z 2.IV.1727 r., k. 164–164v. Kopia tego listu także, AR Dz. VI, nr II-54, k. 48–49; nr II-56, k. 164–164v. i nr II-57, k. 5–6.	1727
106.	Zesp. 354, Dz. 6. № 11	Diariusz Komisji Kurlandskiej z 1727 r. [...]: 1. Diariusz Komisji Kurlandskiej (w nim kilka kopii akt dotyczących tejże) z zapiskami od 17.VIII do 5.XII.1727 (k. 97–133v.) i drugi taki sam diariusz z zapiskami od 17.VIII do 10.XII.1727 r. (k. 137–228v. i 252–257) wraz z aktami Komisji Kurlandskiej (też, k. 247–257) wyznaczonej do Mitawy komisji senatorskiej celem przedsięwzięcia kroków niezbędnych do zapewnienia inkorporacji i przekształcenia na sposób polski całego lenna po śmierci Ferdynanda Kettlera (1655–1737) z okresu 5.VIII.1726 – 12.XII.1727 r. i b. d. wraz z korespondencją dyplomatyczną dotyczącą tejże, m. in.: 2. List Augusta II (1670–1733), króla polskiego do komisarzy Kurlandskich z 2.IV.1727 r., k. 164–164v. Kopia tego listu także, AR Dz. VI, nr II-54, k. 48–49; nr II-55, s. 228–230 i nr II-57, k. 5–6v.; 3. Ordynacja Komisji Kurlandskiej dla rządu księstwa Kurlandii i Semigalii z 5.XII.1727 r., k. 165–170v. Kopia tej ordynacji także, AR Dz. VI, nr II-54, k. 57–63v.; 9. Petycja Stanów Kurlandskich do Komisji z 1727 r., s. 253–253v. Kopia tej petycji także, AR Dz. VI, nr II-57, s. 88–88v.	1727
107.	Zesp. 354, Dz. 6. № 12	Diariusz Komisji Kurlandskiej z 1727 r.: Diariusz Komisji Kurlandskiej [w nim kilka kopii korespondencji dyplomatycznej m. in. Augusta II (1670–1733), króla polskiego (k. 5–6v.) i Filipa V (1683–1746), króla hiszpańskiego (k. 89–89v. dotyczących tejże)] z zapiskami od 17.VIII do 5.XII.1727 wraz z aktami Komisji Kurlandskiej wyznaczonej do Mitawy komisji senatorskiej celem przedsięwzięcia kroków niezbędnych do zapewnienia inkorporacji i przekształcenia na sposób polski całego lenna po śmierci Ferdynanda Kettlera (1655–1737) z okresu 5.VIII.1726 – 12.XII.1727 r. i b. d.	1727

108.	Zesp. 354, Dz. 6. № 39	Fragmenty lub luźne karty z diariuszów XVII i XVIII w. w tym Komisji Kurlandzkiej z lat 1727–1728: 2. Fragmenty diariuszy Komisji Kurlandzkiej z lat 1727–1728 r., s. 39–83.	1727–1728
109.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2563	Memoriał wyciągający wykroczenia przeciw prawu poczynione przez Firxa, mieszkańca Kurlandii, na terytorium Żmudzi, przedstawiony na komisji prowincjonalnej Wielkiego Księstwa Litewskiego, odbywającej się w Grodnie. Oryg., łac.	02.07.1738
110.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2584	Reskrypt Augusta III, króla polskiego, do urzędników i rycerstwa Księstwa Kurlandii i Semigalii, odnoszący się do usunięcia z tronu książęcego Ernesta Jana Birona. Wyjątek z listu Ossolińskiego, do NN, informujący o pobycie na dworze [Stanisława Leszczyńskiego] w Lunéville [Stanisława Poniatowskiego], wojewody mazowieckiego. Kop., łac., pol.	30.12.1740, 04.01.1741
111.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2586	List [Krzysztofa Antoniego Szembeka], prymasa [i arcybiskupa gnieźnieńskiego], do [Augusta III], króla polskiego, dotyczący kwestii naruszenia przez wojska pruskie granic Rzeczypospolitej, sprawy kurlandzkiej oraz misji delimitacyjnej [Pawła] Benoe, instygatora koronnego, w sprawie granicy rosyjsko-tureckiej. Kop., pol.	01.1741
112.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2590	List [Krzysztofa Antoniego Szembeka], prymasa [i arcybiskupa gnieźnieńskiego], do [Jana] Małachowskiego, podkancelerzego koronnego, dotyczący kwestii Księstwa Kurlandii i Semigalii. Kop., pol.	14.03.1741
113.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2591a	Postscriptum listu [Krzysztofa Antoniego Szembeka], prymasa [i arcybiskupa gnieźnieńskiego], do niezidentyfikowanego senatora, dotyczące sprawy Kurlandii i Semigalii. Kop., pol.	07.07.1741
114.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2617	List [Henryka] hrabiego von Brühl do Gruszczyńskiego, szambelana królewskiego [i rezydenta saskiego w Warszawie], dotyczący rozwoju sytuacji politycznej w Europie. List NN do NN odnoszący się do kwestii obsadzenia tronu kurlandzkiego. Wyjątek z listu NN do NN opisujący fragment walk toczących się w trakcie wojny szwedzko-rosyjskiej. Zestawienie działań znalezionych przez Rosjan w Fridrichsham [?] [Fredrikshamn]. Kop., fran.	08.07.1742, 31.07.1742

115.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2650	Instrukcja dana przez obywateli kurlandzkich delegatom na sejm walny do Grodna. Kop., łac.	27.08.1744
116.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2656	Reskrypt Augusta III, króla polskiego, do urzędników i obywateli kurlandzkich, w którym porucza Plentznerowi obowiązki adwokata. Kop., łac.	21.11.1744
117.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2674	List Augusta III, króla polskiego, do stanów kurlandzkich. Kop., łac.	26.11.1745
118.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2679	Listy prymasa Józefa Szembeka i Jana Małachowskiego do konsyliarzów kurlandzkich. Kop., łac.	1745
119.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2691	Memoriał wyliczający występkę szlachty kurlandzkiej. Oryg., łac.	[1746]
120.	Zesp. 4. № KK 13.	Księga spraw publicznych za podkanclerstwa Michała Wodzieckiego, prowadzona przez Antoniego Wyszynskiego: "Protocollo variarum transactionum, literarum, memorialium ab aularum vicinarum ministri insinuatorum, tum collectio omnis generis instrumentorum praecipue ad status ducatum Curlandiae et Semigalliae se se referentium, procancellariatu – Michaelis – Wodziecki emanatorum cura et sollicitudine – Antonii Wyszynski – S.R.M-tis ac sigilli Regni secretarii huncce in librum pro possibilitate temporis et eorum instrumentorum in manibus eius existentia connotatum, et induct". Łac.	1746–1763
121.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2740	Uchwała obywateli kurlandzkich, postanowiona na zjeździe w Mitawie. Kop., łac.	23.08.1752

122.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2759	Mowa i na nią respons kanclerza wielkiego w imieniu króla, dana von Heykingowi, posłowi kurlandzkiemu. Oryg., łac.	18.11.1754
123.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2782	Reskrypt Augusta III, króla polskiego, do rady kurlandzkiej, w sprawie wypłaty pewnej sumy Fryderykowi Krummes. Oryg., łac.	14.12.1756
124.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2810a	Ceremoniał wjazdu królewicza polskiego Karola do księstwa Kurlandzkiego. Oryg., pol.	02.01.1759
125.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2817	Memoriał od stanów księstwa kurlandzkiego, podany księciu kurlandzkiemu z sejniku. Kop., łac.	08.1759
126.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2818	List Gietulewicza, do Michała Kazimierza księcia Radziwiłła, hetmana wielkiego litewskiego, donoszący o limitacji sejniku kurlandzkiego. Kop., fran.	07.09.1759
127.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2819	Upoważnienie dane przez Augusta III, króla polskiego, na przyjęcie do metryki koronnej przywileju nadanego księstwu kurlandzkiemu, przez królewicza Karola. Kop., łac.	30.10.1759
128.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2820	Sprawozdanie o zabawach urządzonych w Słucku na przyjęcie królewicza kurlandzkiego. Oryg., pol.	13.12.1759
129.	Zesp. 354, Dz. 2. № 2853	Manifest Ernesta Jana, księcia kurlandzkiego, przeciwko nadwężeniu praw jego. Kop., łac.	20.07.1762

130.	Zb. 12. № 339	Miscellanea Curlandica 1762–1792.	1762–1792
131.	Zb. 2. № 0536	[I. N.] Szlachta księstw Kurlandii i Semigalii protestuje przeciwko pogwałceniu jej praw. Łac., Mitawa.	21.02.1763
132.	Zb. 12. № 135	Miscellanea Curlandica de Jan. 1763 ad 18 aug. 1764.	1763–1764
133.	Zb. 12. № 136	Miscellanea Curlandica ab 7.I.1764 ad 10.X.1766.	1764–1766
134.	Zesp. 3. № 41a/46	“Restrictio ex parte generosi Piechowski Sac, Rae Majeratis et equestris ordinis districtum Braslaviensis, Vilkomirienis et aliorum, communem libertatem protuentium ad scriptum domus ducalis Curlandiae, cui titulus = Comolatio iurum”. Kop., łac.	1764–1795
135.	Zb. 12. № 138	Miscellanea Curlandica ab 17.III.1765 ad 20.V.1781.	1765–1781
136.	Zesp. 3. № 41a/40	Ernest Jan [Biron], książę Kurlandii, do Stanisława Augusta, króla polskiego – w związku z powrotem do kraju rycerza de Medem, swego tajnego radcy, legata Kurlandii w Rzpłtej, prosi dla niego audience i przychyłność dla interesów kurlandzkich. Oryg., łac., Mitaviae.	03.01.1766
137.	Zesp. 354, Dz. 6. № 31	Diariusz sejmu koronacyjnego w Warszawie [3] 5–20.XII.1764 r. (zwołany na 10.IX) i pisma publiczne z lat 1764–1770 i b. d., w tym z konfederacji barskiej z lat 1766–1770 i b. d.: 13. “Mowa JMć pana marszałka przy zagaieniu seymu kurlandzkiego w Mitawie miana”, s. 184–185; 14. “Deklaracya urodzoney szlachty kurlandzkiej przeciw fałszywym zarzutom onegże zadanym” z 10.IV.1766 r., s. 185–186.	1766
138.	Zb. 12. № 137	Miscellanea Curlandica ab 1.I.1767 ad 3.X.1770.	1767–1770

139.	Zesp. 15. № 81	Biron Karol Ernest, książę kurlandzki, do: Ghigiotti G., z: Padwa, Rzym; Ghigiotti G. do: Biron K. E. Włoski, franc.	1767, 1771–1773, bez daty
140.	Zesp. 15. № 82	Biron Piotr, książę kurlandzki, do: Młodziejowski St. A., z: Mitawa. Franc.	1771
141.	Zesp. 354, Dz. 3. № 169	Franciszka ks. Kurlandii.	1772
142.	Zesp. 15. № 671	Simolin, minister rosyjski w Kurlandii, przedstawiciel Katarzyny II przy królu francuskim, do: Ghigiotti G., z: Mitawa; Ghigiotti G. do: Koenigfels P.; Ghigiotti G. do: Simolin. Franc.	1776
143.	Zesp. 4. № KK 57	Księga spraw publicznych za kancelarstwa Andrzeja Stanisława Kostki Młodziejowskiego, zawierająca: c) Potwierdzenia praw miejskich, wyroków komisarskich, artykułów cechowych, ordynacji księstwa Kurlandii (3-tio). Łac.	1777
144.	Zesp. 15. № 116	Brüggen E. G. de, plenipotent szlachty kurlandzkiej, do: Ghigiotti G., z: Mitawa. Franc.	1777
145.	Zesp. 3. № 41a/41	Piotr [Biron], książę Kurlandii, do Stanisława Augusta, króla polskiego – list wierzytelny dla Chrystiana Wilhelma a Zueghör, mianowanego rezydentem Kurlandii w Rzpltej. Oryg., łac., Mitaviae.	20.01.1778
146.	Zesp. 3. № 41a/42	Piotr [Biron], książę Kurlandii, do [Jędrzeja] Młodziejowskiego, biskupa poznańskiego, kanclerza wielkiego koronnego – list wierzytelny dla Chrystiana Wilhelma a Zueghör, mianowanego rezydentem Kurlandii w Rzpltej. Oryg., łac., Mitaviae.	20.01.1778

147.	Zesp. 15. № 787	Zugehoer [?], rezydent, konsul kurlandzki w Warszawie, do: Ghigiotti G. Franc.	1779
148.	Zb. 12. № 141	Miscellanea Curlandica ab 14.1.1779 ad 11.VI.1788.	1779–1788
149.	Zesp. 3. № 41a/43	Piotr [Biron], książę Kurlandii, zawiadania Stanisława Augusta, króla polskiego, o wysłaniu swego delegat, rycerza ab Howen, komornika i sekretarza “Ordinis Equertis”, na sejm Rzpltej. Oryg., łac., Mitaviae.	21.09.1780
150.	Zesp. 4. № KK 60	Księga spraw publicznych za kanclerstwa Andrzeja Stanisława Kostki Młodziejewskiego, zawierająca: c) Potwierdzenie kontraktów emfiteutycznych, fragment dokumentu dot. dóbr ks. Kurlandzkiego (3-tio). Łac.	1780
151.	Zesp. 354, Dz. 3. № 163	Piotr ks. kurlandzki.	1780
152.	Zb. 12. № 139	Miscellanea Curlandica ab 15.1.1780 ad 5.XII.1782.	1780–1782
153.	Zesp. 4. № KK 66	Księga spraw publicznych za podkanclerstwa i kanclerstwa Antoniego Onufrego Okęckiego, zawierająca listy do miast pruskich, do Kurlandii i do regencji kwidzyńskiej. Łac.	1780–1786
154.	Zesp. 4. № KK 72	Księga spraw publicznych zawierająca listy w sprawach Kurlandii, list grzesnościowy króla Francji, korespondencję z burgrabią Gdańska. Łac.	1780–1792
155.	Zb. 1. № 6371	Burmistrz, wójtowie i rada miasta Mitawa wydają list dobrego urodzenia dla Macieja Franciszka Boddieu. Oryg., niem., Mitau.	24.10.1781

156.	Zesp. 3. № 41a/44	Piotr [Biron], książę Kurlandii, donosi Stanisławowi Augustowi, królowi polskiemu, o śmierci swojej matki księżnej Benigny Gottlieb. Oryg., łac., Mitaviae.	10.11.1782
157.	Zesp. 3. № 41a/45	Piotr [Biron], książę Kurlandii, w związku z poleceniem carcy [Katarzyny] wystawienia komór celnych i granicznych w całej Lizonii prosi [Stanisława Augusta] króla polskiego jako swego lemeego zwierznika o decyzję przy ustalaniu lokalizacji głównej komory celnej, ponieważ proponowana przez Katarzynę lokalizacja "in traktu Pulkarem" nie jest odpowiednia. Oryg. i kop., łac., Mitaviae.	04.02.1783
158.	Zb. 12. № 140	Miscellanea Curlandica ab 29.1.1783 ad 20.XII.1783.	1783
159.	Zesp. 351. № A T. B-12/90, Nr. 72	Różne sprawy proceduralne [Ignacego Tyzenhauza] z księciem kurlandzkim [Bironem].	1783–1788
160.	Zb. 17. № 21	"Pułk Przedniej Straży Jeleńskiego", s. 68–69. Kopie pism komisarza Zahorskiego z prośbą o pomoc wojskową dla obrony starostwa brasławskiego przed napadami Kurlandczyków. Pol.	1785
161.	Zb. 12. № 142	Miscellanea Curlandica ab 25. VIII. 1785 ad 2. II. 1792.	1785–1792
162.	Zesp. 15. № 776	Witten de, szlachcice kurlandzki, szambelan króla polskiego, do: Ghigiotti G., z: Wiedeń. Franc.	1786
163.	Zesp. 4. № KK 82	Księga spraw publicznych za podkanclerstwa Macieja Grzegorza Garnysza, zawierająca: b) Korespondencję z Kurlandią, Gdanskim i Toruniem. Łac.	1787–1790
164.	Zesp. 351.	Proces księcia kurlandzkiego z Ignacym Tyzenhauzem o zagrabiony len posyłający się z Oknisty do Rygi.	1788–...

165.	Zb. 2. № 2685	Burmistrz i rajcy m. Lipawa [w Kurlandii] wydają list polecający Jakubowi Antoniemu Monti, który udaje się do Wielony [na Żmudzi] w Polsce. Niem., Lipawa.	23.05.1791
166.	Zb. 12. № 80	Instrukcje dla Batowskiego z polecenia J. Chreptowicza przesyłane, listy Batowskiego oraz korespondencja innych osób [Manteuffel, etc.] dotycząca stosunków politycznych polsko-kurlandskich z lat 1791–1792. Pol., fr., niem.	1791–1792
167.	Zb. 12. № 143	Kurlandya 1793–1794.	1793–1794
168.	Zesp. 354, Dz. 3. № 166	Dorota księżna kurlandzka.	1795

Публікацыя і археаграфічная апрацоўка архіўных дакументаў

Ю. М. Лаўрык

МАНУСКРЫПТЫ СА СЛУЦКІМІ ПРАВЕНЕНЦЫЯМІ Ў КАЛЕКЦЫІ «РУКАПІСНЫЯ КНІГІ» НАЦЫЯНАЛЬНАГА ГІСТАРЫЧНАГА МУЗЕЯ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Праца па збіранні даўніх кірылічных манускрыптаў, якія пазней склалі аснову адпаведнай калекцыі Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь (далей – НГМ РБ), была распачата ў 1907 г. Мінскім царкоўным гісторыка-археалагічным камітэтам. Дзякуючы шчыраванню членаў Камітэта, была сабрана даволі багатая калекцыя рукапісаў XVI–XIX стст., якія паступілі з цэркваў і манастыроў Мінскай епархіі.

Першая сусветная вайна перапыніла гэтую працу, а фонды арганізаванага пры Камітэце музея былі эвакуіраваны ў Разань. Вярнуліся яны толькі ў 1922 г. і ўвайшлі ў зборы новастворанага Мінскага абласнога музея, які неўзабаве – ужо ў 1923 г. – быў ператвораны ў Беларускае дзяржаўнае музея (далей – БДМ). Гэтая акалічнасць тлумачыць, чаму на значнай частцы рукапісаў можна ўбачыць пячаткі і Камітэта, і Абласнога музея, а часам – таксама штамп БДМ міжваеннага перыяду. Падчас Другой сусветнай вайны кніжныя калекцыі БДМ, як і іншыя культурныя каштоўнасці, былі вывезены нямецкімі акупацыйнымі ўладамі ў Германію. Пазней яны былі рэвіндыкаваны, аднак зборы пацярпелі і былі часткова расцярушаны, у сувязі з чым колішнія музейныя манускрыпты можна сёння сустрэць у кнігасховішчах шэрагу беларускіх і замежных устаноў, прычым не толькі дзяржаўных (найбольш вядомым прыкладам з’яўляецца т. зв. «Слуц-

кае Евангелле», перапісанае ў 1582 г. паводле замовы князя Юрыя Юр'евіча Алелькавіча).

Частка разгледаных тут манускрыптаў была апісана Андрэем Сніткам пасля паступлення іх у фонды музея пры Мінскім царкоўным гісторыка-археалагічным камітэце [26] і падчас паездкі апошняга ў Слуцк [24; 25]; некалькі памяннікаў вывучаў Дзмітрый Скрынчанка [22; 23]. Астатнія рукапісы ў навуковы ўжытак уведзены не былі. Азначаныя публікацыі змяшчаюць шмат каштоўнай інфармацыі (у тым ліку разгляд зместу і мовы гэтых кніг), аднак патрабуюць перагляду з пункту гледжання сучаснага стану ведаў, у прыватнасці, уважлівага вывучэння вадзяных знакаў у суаднясенні са складзенымі ў XX ст. альбомамі філіграняў, а таксама расчыткі правененцый і вызначэння часу і месца стварэння манускрыптаў.

У міжваенны перыяд кірылічныя кніжныя рукапісы, што знаходзіліся ў мінскіх зборах, былі апісаны Уладзімірам Ператцам [18], і на гэтым вывучэнне іх у савецкі час спынілася. Правесці дэталёвае даследаванне сам Ператц не паспеў з прычыны абмежаванасці ў часе (за 6 дзён ён апрацаваў 182 рукапісы [18, с. 176]), таму ў сваім каталогу кнігазнаўца даў толькі кароткую характарыстыку манускрыптаў. Як колішні прафесар кіеўскага Універсітэта Св. Уладзіміра Ператц з'яўляўся выдатным спецыялістам у галіне ўкраінскай рукапіснай кнігі, але быў недастаткова знаёмы з уласна беларускім матэрыялам, у выніку чаго нярэдка “ўкраінізаваў” почырк, супольныя для пісьменства абодвух народаў. З гэтай прычыны, у шэрагу мінскіх рукапісаў ім быў адзначаны «*украинский полуст[ав]*», «*полустав волинского типа*» або «*волинское письмо*» – нават у тых выпадках, калі звесткі на тытульнай старонцы або ў калафоне адназначна паказвалі беларускае паходжанне манускрыпта (напрыклад, №№ 130, 131, 133, 145, 164 і інш.). Праз некрытычнае стаўленне айчынных музейных супрацоўнікаў да меркавання “заезжай славу тасці” шэраг беларускіх рукапісаў значыліся ў спісе калекцыі «Рукапісныя кнігі» як украінскія (у тым ліку №№ КП 466 і КП 533). Ужо ў наш час адзін рукапіс слупкага паходжання, які сёння захоўваецца ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі (далей – НББ), быў апісаны Юрыем Мікульскім [12]. Два памяннікі з разгледанага спісу – зубакі і смялявіцкі – у якасці прасапаграфічных крыніц даследаваў Дзяніс Лісейчыкаў у сваёй працы «Святар у беларускім соцыуме» [11].

Дадзены артыкул з’яўляецца першым з заплававанага цыкла публікацый пра прадметы калекцыі «Рукапісныя кнігі», які ў перспектыве павінен стварыць падставы для складання каталога калекцыі. У гэтай публікацыі разглядаюцца манускрыпты, якія былі перапісаны або бытавалі ў цэрквах і манастырах Слуцкага княства і архімандрыі, і маюць на сваіх старонках адпаведныя правененцы. У агляд не ўключаны некалькі

рукапісаў, якія, магчыма, звязаны са Случчынай паходжаннем ці бытаваннем (у прыватнасці, №№ КП 419 і КП 523), але адпаведных пазнак не маюць; верагоднасць іх дачынення да Случкага княства і архімандрыі павінна даследавацца асобна.

* * *

Гаворачы пра правененцыі літургічных кніг, спачатку неабходна сказаць некалькі слоў пра рэлігійныя інстытуцыі (цэрквы і манастыры), якім гэтыя кнігі належалі, а таксама пра крыніцы і літаратуру, дзе прысутнічаюць звесткі пра іх. Так, вялікія масівы актавых матэрыялаў, звязаных з гісторыяй Случка, захоўваюцца ў Мінску ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (далей – НГАБ, фонд 694) і НГМ РБ (калекцыі «Дакументы» і «Рукапісныя кнігі»), а таксама – у Галоўным архіве старажытных актаў (далей – ГАСА) у Варшаве і некаторых іншых замежных архівах, музеях і навуковых бібліятэках.

Апісанне дакументаў Трайчанскага архіва падрыхтаваў і выдаў А. Снітка ў 4-м выпуску «Минской старины» [28]. Агляд дакументаў случкага паходжання ў фондах НГМ РБ прапануецца ў артыкуле Германа Брэгера і Ларысы Лінскай [4], а дакументы случкіх цэркваў XVII ст. у фондах НГМ РБ і варшаўскага ГАСА разглядаюцца ў артыкуле Юрыя Піскуна [19]. Публікацыі асобных дакументаў, звязаных са Случкам, можна знайсці ў шэрагу археаграфічных выданняў, аднак для нашага даследавання мае цікавасць толькі адзін – «Опись Случкого Троицкого монастыря архимандрита Иосифа, нареченного епископа Смоленского, при сдаче его имущества», апублікаваны ў першым томе зборніка «Акты, относящиеся к истории Западной России» [16].

Сярод гісторыка-статыстычных публікацый варта згадаць «Материалы для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи» Васіля Звярынскага [7], «Историко-статистическое описание Минской епархии» архімандрыта Мікалая (Трускоўскага) [13] і «Описание церквей и приходов Минской епархии» (вып. 3, прысвечаны Случкаму павету) [15]. Гэтыя працы падаюць звесткі, галоўным чынам, на час напісання, інакш кажучы, на XIX ст., аднак па меры магчымасці імкнуцца ўказаць фундатараў і акалічнасці заснавання цэркваў і манастыроў.

Становішча случкіх манастыроў у кантэксце гісторыі праваслаўнай царквы ў Беларусі разглядалі Іларыён Чыстовіч [31] і Фёдар Цітоў [27], а непасрэдна гісторыі сакральнай архітэктуры Случка прысвечана праца Ігара Ціткоўскага [30]. Уласна мінуўшчыну Случка вывучаў Анатоль Грыцкевіч, які падрыхтаваў некалькі манаграфій на гэтую тэму, аднак з прычыны іх арыентаванасці менавіта на сацыяльную гісторыю, толькі адна з іх была карыснай для дадзенага даследавання асобнымі факта-

З прычыны згадкі ў загаловку аднаго са слупкіх памяннікаў мае для нас цікавасць і Слуцкая царква Св. Канстанціна і Алены на Востраве [2, с. 139]. Дазвол на яе пабудову быў атрыманы ў 1703 г. [5, с. 144], і пад такім найменнем царква функцыянавала да 1797 г., калі была пераасвечана ў гонар Св. Арханёла Міхала (з прычыны скасавання Міхайлаўскай царквы ў слупкім Старым месце) [5, с. 144].

З ліку парафіяльных цэркваў па-за межамі Слуцка важнымі для нашага даследавання з'яўляюцца храмы ў вёсках Асавец, Семежава і Смалявічы, адкуль паходзяць некаторыя разгляданыя ў артыкуле манускрыпты. Асавецкая царква Пакрова Найсвяцейшай Багародзіцы прысутнічае ў падрыхтаваным Дзгелем спісе парафій [2, с. 141] і згадваецца, між іншым, у дакументах Трайчанскага архіва [28, с. 123].

Семежаўская царква Св. Тройцы і Пакрова Найсвяцейшай Багародзіцы ў гэтым спісе адсутнічае, аднак назву Семежава мы можам сустрэць у дакументах, звязаных са Слуцкім княствам – у тым ліку ў падрыхтаваным А. Сніткам апісанні Трайчанскага архіва. На жаль, даследчык не з'ўсёды правільна расчытваў назвы ў актах, з прычыны чаго згаданы населены пункт у яго не раз названы “чужым” найменнем – напрыклад, «местечком Себежеским», як у акце 1582 г., што замацоўваў раздзел Слуцкага княства паміж Юрыем, Янам-Сымонам і Аляксандрам Аселькавічамі [28, с. 4].

Паміж валасцямі Слуцкага княства, размешчанымі на Койданаўскім тракце, Дзгель называе і Смалявічы [2, с. 142]. Сапраўды пасада настаяцеля Смалявіцкай царквы сустракаецца ў трайчанскіх актах сярод пераліку слупкага духавенства [28, с. 112]. У Смалявічах знаходзілася царква Св. Мікалая, заснаваная паводле падання Канстанцінам-Васілём Астрожскім.

Адзінай згаданай у дадзеным артыкуле царквой, сувязь якой са Слуцкім княствам на дадзены момант не высветлена дастаткова і патрабуе далейшай распрацоўкі, з'яўляецца храм Пакрова Найсвяцейшай Багародзіцы, што знаходзіўся ў мястэчку Зубачы на Падляшшы (Брэсцкі павет). Памятнік Зубацкай царквы з калекцыі НГМ РБ «Рукапісныя кнігі» змяшчае раздзел «Помінаніе Велможно[о] Кнѣзя Слѣцкого Гешѣгѣя Гешѣгѣевич[а] и жены Его Екатерины Стенчины | Ічад іх Гешѣгѣя Алезандра Симешна» (арк. 6 нн), які ўказвае, што Зубачы належалі да падляшскіх валоданняў Аселькавічаў. Гэта схіліла разгледзець азначаны рукапіс у межах дадзенага артыкула.

ЧАСТКА I. РУКАПІСЫ ЛІТУРГІЧНЫЯ І ЗМЕШАНАНАГА ХАРАКТАРУ

1) КП 533: Службоўнік. Слуцк (?), каля 1510 г. 4, 132 арк.

Апісанне знешняга выгляду. Самай старажытнай кнігай калекцыі з'яўляецца службоўнік, які захоўваецца ў фондах НГМ РБ пад

№ КП 533. Пачатак і канец кнігі страчаны, загаловак паводле ўкладнога запісу: «Слоужебник лѣтоургіамъ стго Великого івана златстаг. Василіа кесаріскаго. ипреждѣсеннаа». Манускрыпт мае фармат у $\frac{1}{4}$ долю аркуша (18,5×14,5 см).

Арыгінальная нумарацыя палос адсутнічае; паводле фаліацыі Мінскага царкоўнага гісторыка-археалагічнага камітэта кніга складаецца са 131 аркуша (насамрэч, колькасць аркушаў – 132, паколькі нумар 97 прастаўлены двойчы; для адрознення другі аркуш гэтага нумара мы абазначаем «97¹»). Рукапіс узяты ў паўскураную аправу XIX – пачатку XX ст. са сляпым цісненнем на спінды, аднак сам кніжны блок падходзіць з больш ранняга часу.

Службоўнік напісаны паўуставам, вышыня літар каля 5 мм; памер тэкставага блока 126×82 мм, 13 радкоў на старонцы, 10 радкоў – 90 мм. Кніга мае кінаварную рубрыкацыю і застаўкі ў балканскім стылі (аналагічныя паводле будовы – тры пераплеценныя колы з парасткамі – аркушы 59 і 87), а таксама ініцыялы (аркушы 1, 6 адв., 10, 12 адв., 13 адв., 15, 16 адв., 24, 28 адв., 30 адв., 34 адв., 35 адв., 36 адв., 40, 42, 43, 50 адв., 53 адв., 59, 63 адв., 68 адв., 69 адв., 77, 79 адв., 84, 85 адв., 88 адв., 89 адв., 90 адв., 99, 103, 104, 106, 114 адв., 117, 119 адв., 122 адв., 125 адв., 131 адв.), што дазваляе папярэдне датаваць яго XV – першай паловай XVI ст.

Папера і філіграні. Удакладніць час стварэння рукапісу дапамагаюць філіграні, прысутныя на паперы. У дадзеным выпадку гэта наступныя: «Галава быка», «Шалі», «Тры гары» («Trois monts») і «Тыяра». З прычыны фармату кнігі in quarto яны падзелены лініяй згібу аркуша напалову.

1. «Галава быка» прадстаўлена з абвітым змяёй крыжам паміж рагоў. Гэта найбольш часта сустраэтая ў рукапісе філігрань. Такая папера складае да $\frac{3}{5}$ манускрыпта (арк. 52, 55, 56, 60, 61, 67–69, 72, 73, 75, 76, 78, 79, 81, 85, 86, 95, 97, 97¹, 99, 102, 104, 108, 109, 111, 112, 113, 120, 121, 124, 129). Падобны да прысутнага ў нашым рукапісе вадзяны знак паказаны ў Ліхачова пад № 1289 і датуецца 1499 г. у сувязі з прысутнасцю ў Генадзеўскай Бібліі.

2. Прысутны на паперы рукапісу знак «Шалі» заключаны ў кола, мае 2 колцы на падвесцы і 6-промневую зорку зверху. Ён займае другое месца па колькасці ў разгляданым рукапісе (арк. 15, 18, 20, 21, 23, 26, 30–35). Найбольш блізкі паводле дэталей вадзяны знак паказаны ў Лапцева пад № 13, дзе датуецца 1495 г., аднак з прычыны схематычнасці выявы ў згаданай працы досыць складана вызначыць ступені падабенства.

3. Знак «Тры гары» з доўгім крыжам і 5-зубцовай каронай на ім сустракаецца тройчы: на арк. 41, 42, 43, 46, 47, 48. Тыпалагічна блізкі варыянт паказаны ў Брыке пад №№ 11837 і 11838. Найбольш блізкай з'яўляецца апошняя выява, але карона адрозніваецца формай зубцоў.

Брыке ўказвае на выкарыстанне паперы з такой філігранню ў 1482 г. у Італіі, а таксама — у 1483, 1501 і 1508 гг. у Германіі.

4. На арк. 5 і 6 прысутнічае філігрань з выявай папскай тыяры. Падобны вадзяны знак паказаны ў Ліхачова пад № 4023 і датаваны 1510 г. Сумеснае ўжыванне «Галавы быка» з абвітым змяёй крыжам і «Тыяры» Ліхачоў адносіць да 1490–1510 гг., што ў цэлым пацвярджаецца ўказанымі датамі выкарыстання паперы з філігранямі 2 і 3. Аднак паколькі наш варыянт «Тыяры» адзначаны менавіта пад 1510 г., а таксама беручы пад увагу залежнасць паперы, магчыма палічыць аптымальным абзначыць час стварэння рукапісу ўмоўнай датай «каля 1510 г.» — нягледзячы на вялікую спакусу звязаць службоўнік з аналагічнай кнігай з вопісу 1494 г. [16].

Змест службоўніка наступны:

арк. 1: [«Божественая служба с'го Великого івана злаѣстаѣ»] ¹;

арк. 59: «БОЖЕСТВЕНАЯ СЛУЖБА ИЖЕ ВЪ | СТЫХ
ШТЦА НШЕГО ВАСИЛІА ВЕЛИКАГО АРХІЕПСКПА
КЕ|САРІЙСКАГО. [...]» ²;

арк. 87: «БОЖЕСТВЕНАЯ СЛУЖБА | ПРЕЖДЕШЧЕННАА.
ИЖЕВЪ | СТЫХ ШТЦА НАШЕГО ЕПИΘАНІА | АРХІЕПСКПА
КИПРСКАГО. [...]» ³.

Надпісы і цэтлікі. На верхнім вечку аправы 8-кутны цэтлік з сіняй рамкай па абводзе з надпісам: «инв. 853 533 гим»). На форзацы і форзацным аркушы музейныя адзнакі, якія сведчаць пра вяртанне рукапісу з Германіі пасля Другой сусветнай вайны (сінім алоўкам «3942»; чырвоным алоўкам: «572» і «63»; фіялетавым атрамантам: «3758 28/II–48 г. »), а таксама інвентарны нумар Дзяржаўнага гістарычнага музея, на базе якога быў створаны Дзяржаўны музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны («инв. 853 гим»).

На арк. 6 адв.–14 у ніжнім полі змешчаны кінаварны пастаронкавы запіс почыркам XVI ст.: «Сїи слоужебник лѣтоургїамъ || с'го Великого івана злаѣстаѣ. Василїа || кесарїскаго. ипреждешченнаа. || Даль есми въхрамъ прчѣое бгомаѣри. || Чѣтнаго еа блїгвѣщенїа. Въ мана || [стырьъ ...] || [...] || кѣчти ихвале бжѣственныа егъ слѣжбы. || Ино гдѣи ѡи братїа. хто бждеть || сїимъ нбсномъ црю жрѣтвоу възносиѣ'. || прошѣ имолюся вамъ, не забвѣдите мѣ || грѣшнагъ всвоихъ сѣхъ млѣтвахъ. аисцрквы || сїи слѣжбебникъ нїкакожъ данеизнесеѣ || бждеѣ развѣе нѣжи великоа. ащеѣ || кто дерзнеѣ егъ изнести. Дапрїиметь || наса ѡлоученїе побжѣтвеннымъ канономъ•:~». На арк. 9 ніжняе поле з арыгінальным

¹ Гіпатэтычны загаловак раздзела паводле ўкладнога запісу.

² У арыгінале загаловак напісаны вяззю без разб'іўкі на словы.

³ У арыгінале загаловак напісаны вяззю без разб'іўкі на словы.

укладным запісам выразана; на падклееным фрагменце напаўвыгаслы надпіс почыркам XVIII ст.: «пресвятыя Бог[о]родіцы || доцёркві Осовецкой Василь [?] ...»; працяг надпісу (пераважна неразборлівы) – пад арыгінальным укладным запісам на арк. 10–11: «... кѣ чести [?] ... || таа книга не по... || хто бы еи мѣль ѿ [?] тоеи церкви ѿдалить [?] ...».

На палях большасці старонак шматлікія памінальныя запісы, выкананыя рознымі почыркамі ў XVIII – XIX ст.

У бочным полі арк. 97 надпіс чорным атрамантам: «W bogu[!] wielebny Jmsci[?] Oycze Osowieckiy. | W bogu[!] wielebni[!] mJsci[?!] Osowiecki[!].».

Шматлікія маргіналіі рознага аўтарства на старонках кнігі паходзяць з XVIII – XIX стст. і паказваюць, што ў гэты час службоўнік выкарыстоўваўся ў Асавецкай парафіяльнай царкве ў імя Нараджэння Дзевы Марыі, што дазваляе нам адназначна звязваць гэты рукапіс з тэмай дадзенага даследавання. Непасрэдна на прыналежнасць манускрыпта да Асавецкай парафіяльнай царквы ўказвае паўвыгаслы надпіс XVIII ст., у якім чытаецца фрагмент: «доцёркві Осовецкой» (арк. 9 адв.), а таксама надпіс на арк. 97: «W bogu wielebny Jmsci[?] Oycze Osowieckiy. (...)» і некаторыя іншыя.

Апрача таго, у памінальных запісах на старонках кнігі згадваюцца вёскі, якія ўваходзілі ў склад Асавецкай парафіі: Асавец (арк. 25, 37, 49 адв., 74 адв.), Гасціно (арк. 54, 61), Касцяшы (арк. 102 адв., 105), Крываносы (арк. 88, 89, 90 і 90 адв.), Пасека (арк. 64 адв., 115 адв., 116 адв., 117, 118, 124 адв., 125 адв., 126), Пеклічы (арк. 57, 59 адв., 74), Прусы (арк. 65 адв.), Рухава (арк. 37), Сінягова (арк. 113, 120). Да канца XVIII ст. гэтыя вёскі знаходзіліся на тэрыторыі Слуцкага княства, а паводле сённяшняга адміністрацыйнага дзялення Рэспублікі Беларусь уваходзяць у склад Асавецкага, Палажэвіцкага і Пасецкага сельсаветаў Любанскага і Старадарожскага раёнаў.

Апрача бытавання, належыць разгледзець і праблему вызначэння верагоднага месца стварэння рукапісу. Каліграфічнае напісанне тэксту, а таксама наяўнасць ясна выкананых ілюмінаваных заставак і ініцыялаў указваюць на тое, што манускрыпт выйшаў з-пад пяра прафесійнага пісара, і сведчыць пра яго прыналежнасць да прадукцыі пэўнага скрыпторыя. Апрача таго, укладны запіс выкананы таксама каліграфічна: «Сїи слоужебник лѣтоургїамъ стѣо Великого іѡана злѣѣтаѣ. Василїа кесарїскаго. ипреждеіщеннаа. Даль есми вѣхрам прѣѣтѣе бѣомаѣтри. Чѣтнаго еа блѣвѣщенїа. Вѣ мана[стыр] [...]». І хоць фрагмент аркуша 9 з назвай манастыра быў выразаны, у выніку чаго частка тэксту страцілася, аднак змест надпісу дае матэрыял для далейшых разважанняў у справе атрыбуты.

Каліграфічнасьць пісьма і адсутнасьць імя ахвярадаўцы ў тэксьце схіляюць думаць, што ім быў сам пісар манускрыпта. А паколькі асоба пісара была добра вядома манахам, нягледзячы на адсутнасьць імя ў надпісе («Ино гдѣ ѿци избратіа. хто бждеть сийм нбсномѹ црю жрътвуо възносиѣ». прошѣ имолюса вам, незабѣдите ма грѣшнаѣ всоих стѣх млтѣвах»), з'яўляецца верагодным, што ён паходзіў з іх асяроддзя, а значыць, скрыпторый размяшчаўся ў сценах менавіта таго ж манастыра, у царкву якога службоўнік быў укладзены.

З надпісу бачна, што кніга была ўкладзена ў Дабравешчанскую царкву пэўнага манастыра. Паводле наяўных звестак, у канцы XV – пачатку XVI ст. на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага існавалі толькі два праваслаўныя манастыры, у якіх знаходзіліся царквы Дабравешчанія: Слуцкі Трайчанскі і Супрасьлькі Дабравешчанскі. Геаграфічная блізкасьць вёскі Асавец – апошняга месца бытаваньня рукапісу – да Слуцка схіляе разглядаць у гэтым кантэксце менавіта Трайчанскі манастыр.

Аднак у апошні час у літаратуры прадмета выказвалася думка, што *«ўстойлівай школы кнігапісаньня ў Слуцку не існавала»*, паколькі *«слукія Евангеллі пачатку XVI ст. былі напісаны ў іншых месцах – Лаўрышаўскім манастыры і Морацкім Мікольскім манастыры»* [17, с. 182]. Паводле нашага меркаваньня, такое сьцвярджаньне не з'яўляецца дастаткова аргументаваным, паколькі гэтая выснова зроблена ўсяго на падставе двух прыкладаў; прычым, Мікольскі манастыр у Морачы ўваходзіў у склад слускай архімандрыі, а некаторыя архімандрыты з'яўляліся адначасова і морацкімі ігуменамі [2, с. 85]. Апрача таго, менавіта на існаваньне скрыпторыя ўказвае і прыбаўленьне значнай колькасці кніг у Трайчанскім манастыры ў канцы XV ст. – не толькі літургічных, але таксама і цэційных (*«Правіла велики, Устав, Соборник постный, Соборник годовой, Соборник жития святых, Зморагд, Потребники два, Служебники три, Дорофей, Ефрем, Никон, Федор Студит, Апокалипсия, Григорей Синаит, Псалтыря в десть, Часословец»* [16]). І, урэшце, гэтае меркаваньне пацвярджаюць вядомыя на сёньняшні дзень рукапісы, дзе ў калафонах згадваецца Слуцк як месца стварэньня манускрыпта, у прыватнасьці, дзве Мінеі са збораў Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы (F. 19–156 і F. 19–161). Такім чынам, магчыма меркаваць, што ў Слуцкім Трайчанскім манастыры, прынамсі ў XV–XVI стст., скрыпторый існаваў.

Звестак пра структуру трайчанскіх кнігазбораў у разгляданы час не захавалася, ці яны пакуль не выяўлены. Аднак вядома, што ў 1678 г. у Дабравешчанскай царкве было *«кніг і царкоўных начынняў багата, і яны ў вялікім парадку апісаны асобна»* [28, с. 72]. У кантэксце ўсяго вышэйсказанага слукі Трайчанскі манастыр бачыцца найбольш верагодным месцам стварэньня нашага манускрыпта.

Абставіны, пры якіх манускрыпт пакінуў Дабравешчанскую царкву Трайчанскага манастыра, застаюцца нявысветленымі. Аднак паколькі Слуцк найболей пацярпеў падчас Паўночнай вайны, калі паміж 1705 і 1714 г. некалькі разоў падвяргаўся захопу расійскімі і шведскімі войскамі, і яго пакінула значная частка насельніцтва [6, с. 24–25], магчыма меркаваць, што перамяшчэнне рукапісу адбылося менавіта ў гэты час. Такое меркаванне ўскосна пацвярджаецца фактам наяўнасці памінальных надпісаў XVIII–XIX стст., якія ўказваюць на выкарыстанне кнігі ў гэты час святаром Асавецкай парафіі.

Штатны і пячаткі. На форзацы і аркушы 1 прысутнічаюць простакутны штамп: «БДМ | Инв. № 533 | гор. Минск», а таксама круглыя пячаткі: 1) «Минский церковный историко-археологический | Комитетъ» і 2) «Комиссариат Просвещения Белорусск. Республики | Областной музей».

Захаванасць. Аправа пашкоджана і забруджана. Старонкі пажоўклія і забруджаныя; аркушы з пачатку і канца кнігі страчаны.

Гісторыя прадмета. Рукапіс быў створаны невядомым пісарам каля 1510 г., верагодна, у скрыпторыі Слуцкага Трайчанскага манастыра і ўкладзены ў Дабравешчанскую царкву таго ж манастыра. У XVIII ст. (верагодна, пасля захопу Слуцка падчас Паўночнай вайны іншаземнымі войскамі) манускрыпт трапіў у Асавецкую парафіяльную царкву Нараджэння Дзевы Марыі, дзе знаходзіўся да пачатку XX ст. У зборы Мінскага царкоўнага гісторыка-археалагічнага камітэта кніга была перададзена святаром Асавецкай царквы К. Гаховічам [26, с. 194], а пасля кастрычніцкага перавароту 1917 г. паступіла ў складзе фондаў Мінскага царкоўнага гісторыка-археалагічнага музея ў Абласны музей (пазней – БДМ). Падчас Другой сусветнай вайны рукапіс быў вывезены ў Германію, а ў 1948 г. рэвіндыкаваны.

Бібліяграфія: 26, с. 190–194; 18, с. 188, № 122.

2) КП 414: Мінея службовая на сакавік і красавік месяцы. Тураў, 1521 г. 2, 197 арк.

Апісанне знешняга выгляду. Манускрыпт быў перапісаны ў 1521 г. у Тураве, з прычыны чаго вядомы ў музейна-кнігазнаўчым ужытку як «Тураўская мінея». Яго стварэнне, верагодна, выклікана неабходнасцю ліквідацыі наступстваў татарскага наезду 1521 г., падчас якога Тураў быў спалены. У 1526 г. князь Канстанцін Іванавіч Астрожскі запісаў Тураў у якасці вена сваёй маладой жонцы Анастасіі Сямёнаўне з Алелькевічаў Слуцкіх [21, с. 37], таму бытаванне рукапісу ўжо неўзабаве пасля яго стварэння можна звязваць з тэмай дадзенага артыкула. Аднак у 1660 г. кніга была ўкладзена ў царкву Св. Тройцы і Пакравой Найсвяцейшай

Багародзіцы ў Семежаве і такім чынам, у XVII–XVIII стст. бытвала ўжо непасрэдна на тэрыторыі Слуцкага княства.

Арыгінальны тытул кнігі, ужыты ў калафоне, наступны: «минѣ. мѣсь марто и априлѣ». Рукапіс мае фармат у $\frac{1}{2}$ долю аркуша (памер па аправе: 30,5×21,5 см) і ўкладзены ў чорнага колеру скураную на дошках аправу XVII ст. са сляпым цісненнем. Цісненне верхняга вэчка з’яўляецца створанай пры дапамозе дарожнікаў і накатак патройнай рамкай, унутранае поле якой змяшчае авальны сярэднік (60×47 мм) з вывай укрывавання «с прѣдстоящими» і надпісам «іс хс» над рамёнамі крыжа і аточаны адбіткамі басмаў некалькіх відаў. Ніжняе вэчка аздоблена таксама патройнай рамкай з запаўненнем унутранага поля шасцю палосамі накатак.

Памер кніжнага блока – 29×20 см. На сённяшні дзень блок складаецца са 197 аркушаў. Даўня фаліяцыя брунатым атрамантам на бочным полі даведзена толькі да арк. 7, але на рэштках папяровага пакрыцця форзаца прысутнічае надпіс канца XVII ці XVIII ст.: «Теу Хиѣсе dwiescie Lystow», які дае нам падставы меркаваць пра колькасць аркушаў, страчаных падчас бытвання. Прысутная на апошнім аркушы ў верхнім правым куце «с» [=200. – Ю. Л.] прастаўлена пазней і, верагодна, залежыць ад працытаванага надпісу, а не ад рэальнай колькасці аркушаў – паколькі страты заўважаны толькі напрыканцы кнігі. Сучасная музейная фаліяцыя простым алоўкам прысутнічае на кожным дзясятым аркушы манускрыпта і на некаторых старонках, нечым адметных, напрыклад, на пачатку красавіцкай часткі (арк. 108).

Тураўская мінея напісана дробным паўуставам у два слупкі па 32 радкі; арганізацыя старонкі безрамкавая. Памер тэкставага блока 245×14 мм; вышыня літар каля 3 мм, 10 радкоў – каля 80 мм. Кніга мае кінаварную рубрыкацыю і дзве выкананыя ў балканскім стылі застаўкі: на арк. 1 і 108. Першая застаўка складаецца з 10 пераплеценых між сабою колцаў у 2 ярусы на фоне дыяганальных кратак і расфарбавана жоўтай фарбай (імітацыя золата?). Другая застаўка засталася нерасфарбаванай і мае выгляд плеченай сеткі з ромбападобнымі ячэямі, якую трымаюць дзве рукі. Ініцыялаў няма.

Манускрыпт складаецца з дзвюх частак: сакавіцкай і красавіцкай. Уласна загаловкі частак адсутнічаюць – замест іх пададзены кінаварнай вяззю загаловкі першых месячных службаў, якія працуюць з разбійкай на словы: «МСЦА МАРТА А ППОДЪНЫЯ МТТРЕ [!] НАШЕИ | ЕВДОКІИ. ...» (арк. 1); «МЃЦА АПРИЛА А ПРПДЪНЫИ МТРИ | НАШЕИ. МАРЫ ЕГѢПТАНИНЫ. ...» (арк. 108) (з прычыны абмежаванага аб’ёму публікацыі тут і далей падаюцца толькі самыя буйныя раздзелы манускрыпта, не спыняючыся на паказанні больш дробных

складовых частак; больш падрабязнае апісанне будзе здзейснена ў паўнафарматнай версіі каталога калекцыі).

Як асноўны тэкст першай, сакавіцкай, часткі, так і яе калафон, завяршаюцца выявамі рук, што нібы трымаюць таблічку з тэкстам (аналагічныя канцоўкі характэрны і для некаторых падраздзелаў у сярэдзіне асноўнага тэксту); выкарыстанне такога роду ўпрыгожанняў можа ўказваць на значную даўнасць прататыпа, з якога Мінея перапісвалася. Калафон вылучаны ў асобны слупок і напісаны крыху драбнейшымі літарамі.

Час стварэння манускрыпта вядомы дзякуючы паведамленню пісара, прысутнаму ў калафоне сакавіцкай часткі: «(...) написана быс сїа книга глѣмаа минѣа мсць марто и април (...) влѣто ꙗзко. нѣна[?] ѿ.ун.нї[?]. (...) *придержавѣ великаѣ корола жиктимонта. тѣровом ѿбладающю князю константинѣ ивановичю ѿстрогскомѣ*». Такім чынам, праца над Мінеяй ажыццяўлялася ў 1521 г., а сакавіцкая яе частка была скончана – калі мы правільна расчыталі не зусім ясны далейшы фрагмент – 8 чэрвеня. Таксама ў калафоне сакавіцкай часткі манускрыпта адзначана, што Мінея пісалася дзякам Рыгорам («рѣкою многогрѣшною раба бжїа григор[ы]а.») на замову Яфрэма Пятровіча, святара царквы Св. Мікалая Мірлікійскага ў Тураве («повеленїем сїноерѣа евфрема петровича»), і пачаткова была ўкладзена ў гэтую царкву: «Сїа книга глѣмаа минѣа мсць марто и април. дана быс въхрам великаѣ сїла никола мїръликїа чудотворца въбгосїсаемом градѣ оутѣровѣ сїноерѣем евфремом петровичем слѣжителѣ сїагникола.» (арк. 107 адв.).

Стваральніку манускрыпта дзячку Рыгору належаць і некалькі паўустаўных надпісаў на іншых старонках: «григорыи дячокъ» (арк. 108), «[по]манитетого хто писал грїгорїа» (арк. 115 адв.). Разам з тым, інскрыпцыю, падобную да апошняй паводле мадэлі і зробленую дробным паўуставам з элементамі скорпісу: «поманѣте того хто писалѣ Івана» (арк. 138 адв.), трэба звязваць з асобай аднаго з пазнейшых уладальнікаў кнігі (быць можа, Яна Юркевіча, імя якога мы ведаем з іншых надпісаў).

Папера і філіграні. На паперы Тураўскай мінеі сустракаюцца 4 філіграні: укаранаваная літара «W»; гатычная літара «P» з крыжам наверху і раздвоенай асновай у выглядзе якара; кола, ад дыяметральнага сячэння якога ўзыходзіць перпендыкулярна простая лінія, перакрэсленая па сярэдзіне адной рыскай і перасечаная напрыканцы дзвюма рыскамі ў выглядзе 5-канцовай зоркі; «Тыяра». Філіграні прадстаўлены ў больш ці менш роўных далях (з пэўным выключэннем для больш папулярнай «Тыяры», якая прысутнічае на 2/5 кнігі).

1. Вадзяны знак у выглядзе ўкаранаванай літары «W» (ці 2-контурнай літары «V» з выразаным унізе кутком) сустракаецца найбольш рэдка: усяго на 17 аркушах (арк. 1–4, 18, 20, 22, 24, 25, 27–32, 34, 36).

Падобная выява прадстаўлена ў падрыхтаваным Брыке альбоме філіграней пад № 9158. Даследчык адзначае выкарыстанне такога знака пачынаючы з 1494 г. і да сярэдзіны XVI ст., галоўным чынам, на тэрыторыі Сілезіі, напрыклад, ва Уроцлаве (Breslau) у 1495–1555 гг.

2. Філігрань у форме гатычнай літары «Р» з разеткай на сцябле ўверсе і раздвоенай асновай у выглядзе якара прысутнічае на 20 аркушах рукапісу (арк. 9, 10, 12, 163, 166, 167, 170, 171, 174, 176, 178, 179, 182, 183, 185, 187, 190–193). Падобны знак, які прысутнічае ў альбоме Ліхачова пад № 1429, адрозніваецца некаторымі дэталямі, напрыклад, адсутнасцю цэнтральнага колка ў разетцы. Ён быў выяўлены даследчыкам у Евангеллі, перапісаным у 1513 г. у Ферапонтавым манастыры. Таксама даволі блізкую паводле выявы філігрань, але з адрозненнямі ў колькасці пялёсткаў разетки і выглядзе рагоў асновы, падае Брыке пад № 8809. Гэты знак зафіксаваны на тэрыторыі Германіі ў 1520, 1521 і 1522 гг.

3. Філігрань у форме кола, ад дыяметральнага сячэння якога перпендыкулярна ўзыходзіць простая лінія, перакрэсленая пасярэдзіне і перасечаная напрыканцы дзвюма рыскамі ў выглядзе 5-канцовай зоркі (№№ 3395–3397 у Ліхачова) сустракаецца 20 разоў (арк. 41, 43, 45, 46, 49, 51, 53, 54, 56, 58, 60, 62, 65, 66, 69, 70–72, 74, 78, 80, 81, 84). Яна адпавядае знакам, прысутным у кракаўскіх выданнях Швайпальта Фіёля 1491 г.

4. Філігрань «Тыяра» з’яўляецца асноўным вадзяным знакам рукапісу і прысутнічае на 39 аркушах (арк. 88, 90, 92, 93, 96, 98, 100–104, 106, 110, 114–116, 118, 120, 121, 124, 128, 129, 132, 133, 134, 136, 138, 140, 142, 143, 146, 147, 150, 152, 153, 156, 159, 161, 165). Гэтая філігрань блізкая да вадзяных знакаў, паказаных у альбоме Ліхачова пад №№ 1404 і 1405, але адрозніваецца наяўнасцю шарыкаў на малых зубцах кароны. Згаданыя вадзяныя знакі Ліхачоў выявіў у рукапісе 1512 г. з Сінадальнай бібліятэкі.

Такім чынам, як палеаграфічныя прыкметы і стыль аздаблення манускрыпта, так і філіграні не пярэчаць даце, паказанай у калафоне.

Са Слуцкім княствам кніга звязана бытаваннем, пра што магчыма даведацца, у прыватнасці, з пааркушавага надпісу ў ніжнім полі першых дванаццаці аркушаў: «Та || Mineya || Nadana || DoCerkwi || Siemieżowskoy || Swiatoy || Troycy || JPokrowy (...)». Да канца XVIII ст. мястэчка Семежава ўваходзіла ў склад Слуцкага княства, а паводле сённяшняга адміністрацыйнага дзялення Рэспублікі Беларусь з’яўляецца цэнтрам сельсавета ў суседнім са Слуцкім Капыльскім раёне.

Акалічнасці надання кнігі ў Семежаўскую царкву прадстаўлены ў некалькіх укладных надпісах, якія апісваюць сітуацыю з рознай ступенню паўнаты. Найбольш фактаграфічна багатым з’яўляецца надпіс,

які знаходзіцца ў бочным полі апошняй старонкі сакавіцкай часткі (арк. 107 адв.): «рокѣ αχζ [=1660] М[ѣ]с[е]ца Сеньтебра второго дня. Надана Сиа Книга глаголемаѣ: Минеа | нац[е]рковъ Семежовскѣю живоначальной Троицы Ипокрова. ѠТрох даръ исѣй | Наиме. Макара. Никихтора. Игригор[і]а. Апрезвиска неповедающих. Подчас рѣинованя | Мѣста Тѣрова. ѿ Ѡскирки Пѣлковника Его Кор[олевской] м[и]л[о]сти Асѣдии Мозырского. Придерж[а]ве Великого Короля Іѡанна Казимира. Агетмана Велик[ого] 4 Вел[ь]можного П[а]на Его м[и]л[о]сти Пана Павла | Сапеги. Вел[ь]кого. Княз[ства]. Лит[овского]; Абышго на тот час Слѣжителем Вц[е]ркви вышманоуанои. Священно|ереем Феѡдором Юркевичом основателем Мѣста Селецкого». Такім чынам, магчыма бачыць, што Мінея пакінула Тураўскую царкву ў сярэдзіне XVII ст. у выніку непарадкаў, выкліканых казацкімі войнамі ці вайной з Расійскай дзяржавай, а ў верасні 1660 г. была ўкладзена ў Семежаўскую Траецка-Пакроўскую царкву.

Цэтлікі і надпісы. На спілцы аправы васьмікутны цэтлік з дэкаратыўнай рамкай па абводзе і надпісам: «инв 726 414 гим». На верхнім вечку простакутны зубчасты цэтлік 8×10 мм з блакітнай дэкаратыўнай рамкай і надпісамі: сінім алоўкам «3934» і чорным атрамантам – «414». Прысутнічаюць шматлікія запісы XVI–XX стст. рознай графікі пісьма на розных мовах (царкоўна-славянскай, старабеларускай, польскай).

На форзацы (на дошках) маюцца музейныя адзнакі: 1) чырвоным алоўкам «99»; 2) сінім алоўкам «741»; 3) простым алоўкам «1163»; 4) шарыкавай асадкай чорнага колеру «инв 726 гим». На рэштках папяровага пакрыцця маюцца надпісы, зробленыя рознымі рукамі ў XVII–XVIII стст.: 1) «Teу Xiące dwiescie Lystow» і 2) «Wielebny Mi | Xn[!] Juz waszmoscina | Corka Wwuczonym | Zuła(?) Pomyłyłacie | 80 Razow Proszе waszmo[]sci Posłuchac Niey».

На арк. 1 змешчаны музейныя адзнакі: 1) сінім алоўкам «3934»; 2) сінім алоўкам «741»; 3) фіялетавым атрамантам «3738 | 27/II–48 г.»; 4) чорным атрамантам «инв 726 гим». На арк. 1 у верхнім полі запіс почыркам XVIII ст.: «Rok 1772 m[iesi]a[ca] marca. d[nia] 26 Juxtwetus Calendarz 5 | Jego m[ie]cy Panu Jurkiewiczowy | Jego mci Jurkiewiczowi». На арк. 1 адв. у верхнім полі ўкладны запіс почыркам XVII ст.: «Рокоу α χ ζ [=1660] мѣсеца септевра 5 дна. Сиа | [книга] | глаго[лема]а: ~~тѣнѣ~~ ^{Минеа} дана Нацерковъ се[межовскѣю] | ѿпана макара, иникифора, игригора».

⁴ Слова, вынесеныя ў надрадковы рэгістр, у інскрыпцыі напісаны паміж радкамі.

⁵ Сапсаванае лац.: «паводле старога календара» (павінна быць: «iuxta veterum calendarium», ад «vetus calendarium» – стары календар).

На арк. 1–12 пааркушавы ўладальніцкі запіс почыркам XVIII ст.: «Та || Mineya || Nadana || DoCerkwi || Siemieżowskoy || Swiatoy || Troycy || JPokrowy || w Roku || 1740 || M[iesia]ca || Marca || 6 d[nia] (?)».

На арк. 5 у бочным полі (у тым ліку на рэстаўраваным фрагменце) запіс цытаты з нядзельнага канона почыркам XIX ст.: «Połož[i] [Jesi] Knam Twerduju Lubow Swoju Hospody Jednorodnaho Boti Zani | Syna Jesi nasmert Dał Jesi | Tymżeti ... [нрзб.] Slawa Silie Twojey Hospodi» ⁶.

На арк. 36 у бочным полі ўкладны запіс чорным атрамантам почыркам XIX ст.: «Сиа книга глаголемаа Минеа Надана дохрамѧ Покровѧ Пресвятой Б[ого]р[оди]ци до церкви | Семейовскои Навики Вичниа Аминѧ одмакара, Никифора игригора» (почырк іншай рукі, чым у аналагічным надпісе на арк. 1 адв.).

На арк. 37 у верхнім полі надпіс брунатным атрамантам почыркам XVIII ст.: «Hospody Wozwach Tebi Usłyszynas Hospody» ⁷.

На арк. 47 у бочным полі запіс чорным атрамантам дробным почыркам XIX ст.: «Сим[!] книга Глаголемаа Житие | С[ва]тихъ Ѡц[е]въ Преподобныхъ мчнцъ | имѧченикъ Спис[а]лем Сиа книга | Прездостоинаго Раба Божаго».

На арк. 52 адв. у бочным полі нападвыгаслыя запісы, зробленыя рознымі рукамі ў XVII–XVIII стст. цынамавым атрамантам: «Pomoc moia od Pana Boga koji stworzył[?] niebo yziemie» ⁸, «Выпис Скнигъ замкѧ его Кнежаджое[?] М[и]л[о]сти Клецкогw[?]».

На арк. 63 у ніжнім полі ўстаўка тэксту прапушчанага пісарам – паўустаўны запіс XVI ст. брунатным атрамантам; накрэсленне літар падобнае на асноўны тэкст.

На арк. 64 у бочным полі надпіс брунатным атрамантам почыркам XVIII ст. дублюе загаловак бягучага падраздзела кнігі: «Wodesiaty[?] Den M[iesia]ca Seho Swiatych Muczenik WoObyteli Sawy Ubijenych».

На арк. 67 адв. у бочным полі запіс брунатным атрамантам почыркам XVIII ст.: «Pomni Panie nadawyda unasychosc iego» ⁹.

На арк. 68 у бочным полі брунатным атрамантам запіс почыркам XIX ст. цытаты з Вялікага канона Андрэя Крычкага: «Согрѣшхом и беззаконновахом нешprawдовахом сѧ Предтобою ниже соблюдохом

⁶ Для параўнання: ірмас 4 песні нядзельнага канона, глас 3: «Положил еси к нам твердую любовь, Господи, Единородного бо Твоего Сына за ны на смерть дал еси. Темже Ти зовем благодаряще: слава силе Твоей, Господи!».

⁷ Першы верш псалма 140, які выкарыстоўваецца ў праваслаўнай царкве напачатку вярчэрні: «Господи, воззвах к Тебе, услыши мя. Услыши мя, Господи».

⁸ Для параўнання: псалм 121: «Pomoc moja od Pana, który stworzył niebo i ziemię».

⁹ Для параўнання: псалм 132 у перакладзе Я. Вуйка: «Pomni, Panie, na Dawida i na wszystkę cichość jego».

ніжэ | сохранихом якоже заповедалъ нам Ноне предадѡже Нас доконца ѡтческа Боже»¹⁰.

На арк. 70 адв. у бочным полі запіс брунатным атрамантам почыркам XVIII ст.: «Pomni Panie Nadawida y napokore Jego Panie JESU Christe Zmiłuj sie nademno Grzesznym y Ubogim».

На арк. 71 у бочным полі запіс брунатным атрамантам на польскай мове почыркам XIX ст.: «Pamiętaj Człowieczu ... [нрзб.]».

На арк. 72 адв. у бочным полі запіс брунатным атрамантам почыркам XVIII ст.: «Jże zes terpiwy[?] Zanas Hrysznych Jesus Christe Synie Bozy Pomiłuj Nas Hrysznych Pomiłuj nas Hrysznych».

На арк. 73 адв. запіс малітвы да Найсвяцейшай Багародзіцы почыркам XIX ст.: «Все упование мое Ктебѣ. Возлагаю м[и]л[ос]ти Твѡа Охранаи нас ... [нрзб.] | С[в]я[т]ая тебе Чистаа Похвалы Сѹщим Небесным Силам ап[ос]толом пѣние ... [нрзб.] | Владычица Прими Молитвы наша: ».

На арк. 80 адв. і 81 на знешніх бочных палях устаўкі тэксту прапушчанага пісарам – паўустаўныя запісы XVI ст. брунатным атрамантам, накрэсленне літар падобна на асноўны тэкст.

На арк. 85 на верхнім і бочным палях два напаўвыгаслыя запісы брунатным атрамантам, зробленыя рознымі рукамі ў XVIII ст.: 1) на польскай мове «Panbog Naziera[?] Moca To Moi Zamek ... [нрзб.]»; 2) на царкоўна-славянскай мове лацінскай графікай: «Wo szesty Miesec Posłan Byst[?] Archanheł Hawryył KoDiewie Czystya yRadusya | Obradowannaja Hospod Stoboju ... [нрзб.] yZbawiciela | ... [нрзб.] Zaczat Predwiecznaho Boha neskazanno Błahowoli[wsz]echo Woczełowieczytysia Wospasienije Duszam naszym»¹¹ (своеасаблівасць транскрыпцыі: літара «h» замест чаканай «g» у царкоўна-славянскіх словах «Archanheł», «Hospod», «Boha» і інш. паказвае на фрыкатыўнае вымаўленне гукa «г» святаром-беларусам – аўтарам надпісу).

На арк. 98 адв. у бочным полі запіс чорным атрамантам почыркам XVIII ст.: «w Roku 1772 m[iesi]a[ca] marca d[nia] 29[!] Juxwetetus Calendarz¹² Był To Kiedy Jan | Jurkiewicz w Plebanii Siemieczowskiej

¹⁰ Для параўнання: ірмас 7 песні Вялікага канона Андрэя Крычкага: «Согрешихом, беззаконновахом, неправдовахом пред Тобою, ниже соблюдохом, ниже сотворихом, якоже заповедал еси нам; но не предаждь нас до концаа, отцев Боже».

¹¹ Для параўнання: спевы на Дабравешчанне, прысутныя на арк. 81 разгледжанага рукапісу (устаўка тэксту, прапушчанага пісарам, на знешнім бочным полі): «[...] Во шестый месяц послан бист архангель код[е]вѣ чистаа. ирадоватися ей прорек. бл[а]г[о]вести ИЗбавителю Изнеи проити Тѣмже, приемыши целованіе, зачат превѣчнагоб[о]га, | Несказанно благоволившего воч[ел]л[о]в[е]читися. Во спасеніе д[у]шам нашим.

¹² Гл. заўвагу да надпісу на арк. 1.

Narodzielskim Mieyscu | Gospodarzem Pozostał w Roku 1764 m[iesia]ca Julija d[nia] 20».

На арк. 101 адв. і 104 чорным атрамантам праўкі загалоўкаў прысвячэнняў паводле каляндарных дат.

На арк. 102 у ніжнім полі ўстаўка тэксту прапушчанага пісарам – паўустаўны запіс XVI ст. брунатным атрамантам, накрэсленне літар падобна на асноўны тэкст.

На арк. 105 адв. у бочным полі запіс брунатным атрамантам почыркам XVIII ст.: «Panie Boże Bron mnie ODwszystkiego Złego y Doprowadz Dozywota Wiecznego Amen».

На арк. 107 адв. у бочным полі запіс брунатным атрамантам почыркам XVII ст.: «рокѣ азѣ¹³ М[ѣ]с[е]ца Сеньтебра второго дня. Надана Сиа Книга глаголемаа: Минсѣ | нац[е]рковъ Семежовскѣю живоначальной Троицы Ипокрова. ѿТрох даръ исѣй | Наиме. Макара. Никихтора. Игригор[i]а. Апрезвиска неповедающих. Подчас рѣинованя | Мѣста Тѣрова. ѿ Ѿскирки Пѣлковника Его Кор[олевской] м[и]л[о]сти Асѣдии Мозырского. Придерж[а]ве Великого Короля Јванна Казимира. Агетмана Вели[ого] Вел[ь]можного П[а]на Его м[и]л[о]сти Пана Павла | Сапеги. Вел[икого]. Книз[ства]. Лит[овского]: Абывашаго на тот час Слѣжителем Ви[е]ркви вышманованои. Священно[ереем] Фефдором Юркевичом основателем Мѣста Селецкого».

На арк. 108 у ніжнім полі запіс почыркам XVI ст. цынамонавым атрамантам: «григорыи | дячок», а ў бочным полі запіс брунатным атрамантам почыркам XIX ст.: «Apryla 1 świętei maryi egipcyanty, Radoscią veselem obchodzi dziś wschodnia cerkiew matce napa[!] | Pamiętkę twą Święta maryey egipcyanto. Bo gdysie Świętemi postępками doirzałemi Obyczai[a]mi zawstydziłaś Krolewno pogańską, Smiele Rzekłaś ydać dosmertelnego Progu mam Zastępc[a] | yObraca, naiwyszego Boga».

На арк. 115 адв. у бочным полі запіс паўустаўнога почырку XVI ст. цынамонавым атрамантам: «[по]мнитетого хто писал грѣгоріа».

Паміж аркушамі 127 і 128 укладзены аркуш паперы фабрычнай вытворчасці, складзены ўдвая. На знешняй старонцы знаходзіцца надпіс XIX ст., які з’яўляецца копіяй укладнога запісу з арк. 107 адв., а таксама падлікі дат. На старонцы ўсярэдзіне складкі надпіс XIX ст.: «Доставлены ... | ... Ал.[?] Дм. Павекин[ым] | от свящ с. Семежова | Слуцкаго ўѣзда о Семена Малевича, благочиннаго II округа».

На арк. 129 адв. у бочным полі запіс брунатным атрамантам почыркам XIX ст.: «Miałem Trode ydostakow[?] Siła, wszystko to razem Straszna Smierc Skosiła, wzięła mi Młodość Nadzieie odieła | żywu[?] mie Nasą

¹³ Дзве першыя лічбы зацэ́рты, а апошняя – «ѣ» – выглядае як «З»; дата ўдакладнена паводле аналагічнага запісу на арк. 1 адв.

Boski wciągnęła, żyimy Już teraz Poki Czasu St[a]rci[?] iedzmy ypiemy
Kiedy nam ...[?] Miła ... uciecze[?] wnet Smierec yKrola dogrobu
Powlecze».

На арк. 132 у ніжнім полі запіс брунатным атрамантам (паўустаў з элементамі скорапісу): «Вошестый м[ѣ]с[е]ц[ъ] Послан бысть Архан[г]ел кодѣвѣ| Вошесты м[ѣ]с[е]ц[ъ] помощѣ(?)».

На арк. 133 у бочным полі запіс брунатным атрамантам почыркам XVIII ст.: «Szczęście Odwieczne uwielfe zdradliwą[?] czemuże sobie tak bar[c]z[ą]? Klamkowe iednego gdy chcesz aż nazbyt Wymiescisz drugiemu Poręke wzłosci[?] | Przymęczył[?] ią nędzny Serce był złożył wtobie dufaiąc Zemscie Wiecznie Obrął sobie Atys mnie wkrotkim czasie Omylił[?] ... | ... ».

На арк. 138 адв. у бочным полі запіс брунатным атрамантам (дробны паўустаў з элементамі скорапісу): «поманѣте того хто писалъ Івана».

На арк. 156 у бочным полі запіс брунатным атрамантам (дробны паўустаў з элементамі скорапісу): «помощ ъ моѧ ѿ Г[оспо]дѧ».

На арк. 158 адв. у бочным полі запіс брунатным атрамантам почыркам XVIII ст.: «Wo Dewetnaniaty(!) Den Prepodobnaho Oyca naszeho yOana[!]| PomocMoiaodpana[!]]».

На арк. 169 адв. у бочным полі запіс брунатным атрамантам почыркам XVIII ст.: «Welmożny meylascy(?) pane A pane JaneJurkewycz | Amę».

На арк. 175 у бочным полі запісы, зробленыя рознымі рукамі ў XVIII–XIX стст. брунатным атрамантам: «Пѡмѡщѣ моѧ ѿ Г[ос]с[т]во[у]с[а] Сѡтворѣшагѡ Небѡ Иземло | Помощѣ моѧ ѿ Г[ос]с[т]во[у]с[а] Сотворѣшагѡ».

На арк. 178 у бочным полі запіс брунатным атрамантам почыркам XVIII ст.: «Помос(!) моѧ оD panа».

На арк. 188 у ніжнім полі запіс брунатным атрамантам почыркам XVIII ст.: «Помени г[оспо]дѣ Евстафіѧ(?)».

На арк. 189 адв. у бочным полі запіс брунатным атрамантам почыркам XVIII ст.: «Сѧ Книга глаголемаѧ Минелѧ Сѡдана дохрама Покрова Пресватыцѧ Бѣѧ у прнсватоѧ Троицы | Доцеркви Семежо[в]скоѧ Належача рокѧ ѧ ѧ к в М[ѣ]с[е]ц[ъ]ѧ Марца днѧ г».

На аркушы 196 адв. у бочным полі запісы, зробленыя рознымі рукамі ў XVIII–XIX стст. брунатным атрамантам: «Помощѣ(!) моѧ(!) ѿдпана(!) Бога которѧ(!) Сотѡворилъ небо | иземълѧ Bazily Norbaczewycz Cetere Cetere», і чорным атрамантам: «Помощѣ моѧ(!) ѿ», „Помощѣ(!) моѧ».

На аркушы 197 адв. у бочным полі запіс чорным атрамантам рукой XVIII ці XIX ст.: «Богосѡподѣ(!) иѧвисѧ Намѣ | Составити Праздникъ | Ирадѡющесея Придите | Возвеличимъ Хр[и]ста Соваиами(!) Ивѣтми(!) Ипѣсми(!) зовуще Благодславленнѧ(!) | Градѧ(!) Воимѧ Госѡпода(!) Спаса Нашего».

На нахзацы на рэштках папяровага пакрыцця надпіс почырмак XVIII ст.: «Та Хіѣга pazwana Mineya | padana ...».

Штампы і пячаткі. На форзацы фіялетавай масцікай круглая пячатка: «Комиссариат Просвещения Белорусск. Республики | Областной музей» (з упісам сінім алоўкам: «3934») і простакутны штамп: «БДМ | Инв. № 414 | гор. Минск»; музейныя адзнакі простым, сінім і чырвоным алоўкамі.

На арк. 1 круглая пячатка фіялетавай масцікай: «Минский церковный историко-археологический | Комитетъ» і бібліятэчна-музейныя адзнакі (у тым ліку надпіс фіялетавым атрамантам: «3738 | 27/II–48 г.»).

Захаванасць. Аправа пацёртая, дэфармаваная і ў некалькіх месцах пашкоджаная; на ніжнім вечку – расколіна на ўсю даўжыню дошкі. Зашчапкі страчаны (1 раменьчык захаваўся), гнёзды зашчапак – з чорнага металу, заіржавелыя.

Папяровае пакрыццё ў форзацах адсутнічае, засталіся толькі асобныя фрагменты; форзацныя аркушы страчаны. Старонкі пажоўклыя, змятыя, абтрапаныя і забруджаныя; некаторыя – пашкоджаныя: кніга некалькі разоў рэстаўравалася ў XVII–XVIII стст. (на рэстаўраваных фрагментах прысутнічаюць запісы XVIII ст.).

Гісторыя прадмета. Кніга была перапісана дзячком Рыгорам («григоріи діачокъ») паводле замовы святара царквы Св. Мікалая Мірлікійскага ў Тураве Яфрэма Пятровіча з мэтай укладання ў гэтую царкву. Падчас вайны з Расійскай дзяржавай у сярэдзіне XVII ст. рукапіс пакінуў Тураў і быў укладзены ў царкву Св. Тройцы і Пакравоў Найсвяцейшай Багародзіцы ў Семежаве, адкуль напачатку XIX ст. святар С. Малевіч перадаў яго ў зборы Мінскага царкоўнага гісторыка-археалагічнага камітэта [26, с. 199]. Пасля кастрычніцкага перавароту 1917 г. у складзе фондаў Мінскага царкоўнага гісторыка-археалагічнага музея манускрыпт паступіў у Абласны музей (пазней – БДМ). Падчас Другой сусветнай вайны быў вывезены ў Германію, а ў 1948 г. рэвіндыкаваны.

Бібліяграфія: 26, с. 197–199; 8, с. 237, 246, 248; 18, с. 189, № 133.

(працяг у наступным выпуску)

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Briquet, C.-M. Les filigranes: dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600: [y 4 т.] / C.-M. Briquet. – Deuxième édition. – Leipzig : Verlag von Karl W. Hiersemann, 1923. – Т. 3: L–O: avec 39 figures dans le texte et 16,112 fac-similés de filigranes. – С. 427–620, il. 7878–12395.

2. Degiel, R. Protestanci i prawoslawni: Patronat wyznaniowy Radziwiłłów birżańskich nad Cerkwią prawosławną w księstwie słuckim w XVII w. / R. Degiel. – Warszawa : Neriton, 2000. – 153 s.
3. Laucevičius, E. Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. [su 2 t.] / E. Laucevičius. – Vilnius : Mintis, 1967.
4. Брэгер, Г. М., Лінская, Л. А. Архіў Слуцкага Свята-Троіцкага (Трайчанскага) манастыра ў фондах Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь / Г. М. Брэгер, Л. А. Лінская // Верныя веры бацькоў: зборнік матэрыялаў царкоўна-навуковай канферэнцыі, прысвечанай 400-годдзю спачыну святой праведнай Сафіі Слуцкай і 400-годдзю заснавання Свята-Петра-Паўлаўскага сабора ў Мінску (Мінск, 3 мая 2012 г.) / [рэдкалегія: І. А. Чарота, Л. Я. Кулажанка]. – Мінск : Прыход Свята-Петра-Паўлаўскага сабора ў г. Мінску, 2013. – С. 144–157.
5. Волкаў, М. А. Слуцк на старых планах / М. А. Волкаў; навук. рэд. Д. В. Лісейчыкаў. – Мінск : Беларусь, 2017. – 159 с.: іл.
6. Грицкевич, А. П. Слуцк: Ист.-экон. очерк / А. Грицкевич. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Беларусь, 1970. – 112 с.
7. Зверинский, В. В. Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи: с библиографическим указателем: [в 3 т.]. – Санкт-Петербург : Типография В. Безобразова и К°, 1890–1897.
8. Из жизни и деятельности Комитета // Минская старина. Труды Минского Церковного Историко-Археологического Комитета / Под заведыванием Хранителя Музея Д. Скрынченко. – Вып. 2. – Минск : Электро-типогр. С. А. Некрасова, 1911. – С. 235–249.
9. Лаптев, И. П. Опыт в старинной русской дипломатике, или способ узнавать на бумаге время, в которое писаны старинные рукописи, с приложением рисунков. – Санкт-Петербург, 1824 (в Типографии Департамента народного просвещения). – 11, [1] с.: [28] с. ил.
10. Лісейчыкаў, Д. В. Святар у беларускім соцыуме: прасапаграфія ўніяцкага духавенства 1596–1839 гг. / Д. Лісейчыкаў; Дэпартамент па архівах і справаходству Міністэрства юстыцыі Рэспублікі Беларусь, Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Мінск : Беларусь, 2015. – 717, [2] с., [16] л. іл.: табл.
11. Лихачев, Н. П. Палеографическое значение бумажных водяных знаков: [в 3 ч.] / Н. П. Лихачев. – Санкт-Петербург : ОЛДП, 1899. – Ч. 1: Исследование и описание филигранных. – [735] с. разд. паг., [18] л. ил., факсим. – (ОЛДП: Общество любителей древней письменности; 116).
12. Мікульскі, Ю. М. Рукапіс з царкоўных кнігазбораў Слуцка XVI ст. / Ю. М. Мікульскі // Беларуская даўніна. – 2014. – Вып. 1. – С. 180–182.
13. Николай (Трусовский), архим. Историко-статистическое описание Минской епархии. – Санкт-Петербург : в Типографии духовного журнала «Странник», 1864. – [4], 315 с.
14. Описание рукописного отдела и старопечатных книг библиотеки Минского Церковного Историко-Археологического Комитета. – Вып. 1:

- Приложение к первому выпуску ежегодника “Минская старина” / А. Снитко. – Минск : Электро-типогр. Н. М. Нахумова, 1909. – 74, [1] с.
15. Описание церквей и приходов Минской епархии: составлено по официально затребованным от причтов сведениям. – Вып. 1–9. – Минск : Типолитография Б. И. Соломонова, 1878–1879.
 16. Опись Слуцкого Троицкого монастыря архимандрита Иосифа, нареченного епископа Смоленского, при сдаче его имущества // Акты, относящихся к истории Западной России. – Санкт-Петербург, 1846. – Т. 1. – С. 136–137.
 17. Пазднякоў, В. С. Вадзяныя знакі Слуцкага Евангелля // Матэрыялы IX Міжнародных кнігазнаўчых чытаньняў «Статут Вялікага Княства Літоўскага ў гісторыі культуры Беларусі» (Мінск, 18–19 красавіка 2013 г.). – Мінск : НББ, 2013. – С. 179–185.
 18. Перетц, В. Н. Рукописи библиотеки Московского университета, самарских библиотеки и музея и минских собраний / В. Н. Перетц; Академия наук СССР. – Ленинград : Издательство АН СССР, 1934. – 193 с. – (Описания рукописных собраний; вып. 3).
 19. Піскун, Ю. А. Слуцкія цэрквы XVII ст. паводле архіўных крыніц / Ю. А. Піскун // Верныя веры бацькоў: зборнік матэрыялаў царкоўна-навуковай канфэрэнцыі, прысвечанай 400-годдзю спачыну святой праведнай Сафіі Слуцкай і 400-годдзю заснавання Свята-Петра-Паўлаўскага сабора ў Мінску (Мінск, 3 мая 2012 г.) / [рэдкалегія: І. А. Чарота, Л. Я. Кулажанка]. – Мінск : Прыход Свята-Петра-Паўлаўскага сабора ў г. Мінску, 2013. – С. 64–72.
 20. Сапунов, А. Архивы в городах Могилеве Губ[ернском] и Минске / А. Сапунов. – Москва : Печатня А. И. Снегиревой, 1902. – 14 с.
 21. Скеп’ян, А. А. Князі Слуцкія / А. А. Скеп’ян. – Мінск : Беларусь, 2013. – 246 с.: іл., каляр. іл., партр., факсім., карты. – (Беларуская гісторыя).
 22. Скрынченко, Д. В. К истории нашего края: 1. Синодик Слуцкого Свято-Троицкого монастыря. 2. Синодик Грозовского Иоанно-Богословского монастыря. 3. Синодик Дятловского Преображенского монастыря / [Д. В. Скрынченко] // Минские епархиальные ведомости. – 1910. – № 5. – С. 103–113.
 23. Скрынченко, Д. В. Слуцкий синодик 1684 года / Д. В. Скрынченко. – Вильна : изд. Северо-Зап. отд. Имп. Русского географического общ-ва, 1914 (Типография И. Завадского). – 12 с.: ил.
 24. Снитко, А. К. Описание рукописей и старопечатных книг в Слуцком (Минской губ.) Троицком монастыре / А. К. Снитко. – Санкт-Петербург : Типография Императорской Академии наук, 1911. – [2], 22 с.: ил.
 25. Снитко, А. К. Описание рукописей и старопечатных книг в Слуцком (Минской губ.) Троицком монастыре / А. Снитко // Минская старина. Труды Минского Церковного Историко-Археологического Комитета / Под заведыванием Хранителя Музея Д. Скрынченко. – Вып. 2. – Минск : Электро-типогр. С. А. Некрасова, 1911. – С. 159–175.

26. Снитко, А. К. Описание рукописей и старопечатных книг Минского Церковного Историко-Археологического Комитета / А. К. Снитко // Минская старина. Труды Минского Церковного Историко-Археологического Комитета / Под заведыванием Хранителя Музея Д. Скрынченко. – Вып. 2. – Минск : Электро-типогр. С. А. Некрасова, 1911. – С. 175–213.
27. [Титов, Ф.] Исследование о заграничных монастырях Киевской епархии XVII–XVIII в.в. // Памятники православия и русской народности в Западной России в XVII–XVIII в.в. / Изд. Киевской духовной академии; под ред проф. свящ. Ф. Титова. – Т. 1: Акты по истории заграничных монастырей Киевской епархии XVII–XVIII в.в. Ч. 1. – Киев, 1905. – С. XV–XXXIV.
28. Тройчанский архив // Минская старина. – Вып. 4: Труды Минского Церковного Историко-Археологического Комитета / предисл. А. Снитко. – Минск : Губернская типография, 1913. – 200, 38, [1] с.
29. Филигрانی XVII в. по старопечатным книгам України і Литвы: Каталог / сост. Т. В. Дианова. – Москва : Государственный Исторический музей, 1999. – 192 с., 1044 ил.
30. Ціткоўскі, І. А. Храмы Слуцка ад князя Александра Амелькі да княгіні Сафіі Амелькавіч / І. А. Ціткоўскі // Верныя веры бацькоў: зборнік матэрыялаў царкоўна-навуковай канферэнцыі, прысвечанай 400-годдзю спачыну святой праведнай Сафіі Слуцкай і 400-годдзю заснавання Свята-Петра-Паўлаўскага сабора ў Мінску (Мінск, 3 мая 2012 г.) / [рэдкалегія: І. А. Чарота, Л. Я. Кулажанка]. – Мінск : Прыход Свята-Петра-Паўлаўскага сабора ў г. Мінску, 2013. – С. 98–102.
31. Чистович, И. А. Очерк истории Западно-Русской Церкви / И. А. Чистович. – Минск : Белорусская Православная Церковь (Белорусский Экзархат Московского Патриархата), 2014. – 911 с.

Арткул паступіў у рэдакцыю 05.07.2018

Д. В. Лісейчыкаў

ЗВОН З КАЛОЖЫ І ПАДСВЕЧНІКІ З КАРАЛЯЎЦА: ВІЗІТЫ ЎНІЯЦКІХ ЦЭРКВАЎ ГРОДЗЕНСКОЙ ПРАТАПОПІ 1696 г.

У шэрагу папярэдніх публікацый, у тым ліку на старонках штогодніка «Архіварыус», ужо асвятлялася гісторыя правядзення візітацый цэркваў уніяцкай Кіеўскай мітраполіі ў XVII ст., а таксама змяшчаліся тэксты візітаў канца XVII ст. паўднёвай і паўночна-ўсходняй часткі беларуска-літоўскіх зямель: Пінскага павета і Полацкага ваяводства [3; 4; 5]. Структурна гэтыя тэрыторыі належалі да складу Пінска-Тураўскай і Полацкай епархій. Цэрквы цэнтральнай часткі беларуска-літоўскіх зямель – ад Вільні і Гродна да Бабруйска і Рэчы-

цы – адносіліся да складу Кіеўска-Віленскай епархіі. Вынікі візітацый 1680–1682 гг. многіх храмаў на гэтай тэрыторыі захаваліся і не так даўно пабачылі свет у выглядзе асобнага выдання [8]. У дадзеным артыкуле будзе зроблена спроба рэканструяваць арганізацыйную структуру і становішча ўніяцкіх цэркваў у канцы XVII ст. на самым заходнім ускрайку Кіеўска-Віленскай епархіі – на тэрыторыі Гродзенскай пратапопіі.

У Расійскім дзяржаўным гістарычным архіве ў г. Санкт-Пецярбургу ў фондзе «Канцылярыя мітрапалітаў грэка-ўніяцкіх цэркваў» былі выяўлены візіты цэркваў на тэрыторыі Ваўкавыскага, Гродзенскага, Навагрудскага і Слонімскага паветаў 1696–1697 гг. [12]. Стары загаловак адзінкі захавання закрываў частку інфармацыі, якую гэтая справа ўтрымлівала: *«Справаздача аб візітах цэркваў горада Слоніма і Слонімскага павета»*. Паколькі матэрыялы справы тэматычна не распрацоўваліся і не каталагізаваліся, то ўвогуле было невядома, што да нашага часу захаваліся матэрыялы візітацыі канца XVII ст. па цэрквах Гродзеншчыны. У дадзеным артыкуле публікуюцца візіты толькі Гродзенскай пратапопіі. Аднак, каб паказаць стан цэркваў на гэтай тэрыторыі ў шырэйшым кантэксце, варта звяртацца да ўсіх выяўленых і вядомых на гэты час візітаў апошняй чвэрці XVII ст.

Папярэдне генеральныя візітары дабіраліся да Гродзенскага павета ў 1681 г. Верагодна, гэта была першая ў рэгіёне візітацыя, вынікі якой фіксаваліся на пісьме, аднак захаваліся толькі тыя яе пратаколы, якія тычыліся Навагрудскага павета [8, арк. 52–107 адв.]. Вядома, што візітатарам у той год быў святар царквы ў в. Сенна Навагрудскага павета, пісар Навагрудскага сабора Аляксандр Валасовіч [12, арк. 24 адв.]. Важнай інфармацыяй, якую ўтрымліваюць публікуемыя візіты 1696 г., з’яўляецца тое, што ўсе цэрквы рэгіёна, у тым ліку на Гродзеншчыне, уваходзілі ў склад Навагрудскага сабора (афіцыйната) Кіеўска-Віленскай епархіі.

Асобы візітатараў у тэксце 1696 г. напрамую не называюцца. Аднак запісы вядуцца ад першай асобы ў множным ліку: *«мы, візітатары»* [12, арк. 25], *«нас, візітатараў»* [12, арк. 23 адв., 25 адв.], *«нам, візітатарам»* [12, арк. 26 адв.]. Як сведчаць захаваныя да нашага часу пратаколы апошняй чвэрці XVII ст. па іншых тэрыторыях, візітацыю, як правіла, праводзіла двое святароў. Такая ж сітуацыя была, відаць, і ў выпадку з Гродзенскай пратапопіяй у 1696 г. На карысць гэтага сведчыць і тое, што тэкст пратаколаў занатаваны двума рознымі почыркамі.

Тэксты з’яўляюцца чарнавіком. Аб гэтым сведчыць мноства выпраўленняў і перакрэсліванняў. Верагодна, самі запісы вяліся не па парадку. На гэта паказваюць збоі ў паслядоўнасці датавання некаторых дакументаў: пасля 25 мая ідзе 27, а затым 26 [12, арк. 30 адв.–31]. На фіксацыю вынікаў праверкі аднаго храма пакідаўся пэўны аб’ём чыстага аркуша, які запаўняўся ў адпаведнасці з сабраным аб’ёмам інфармацыі. Калі

атрыманых звестак набіралася няшмат, паміж апісаннямі розных цэркваў утвараліся вялікія лакуны. Калі ж звестак атрымлівалася больш, запісы вяліся драбнейшым почыркам з мінімальнымі прабеламі, а тэкст папярэдніх візіты «налазіў» на тэкст наступнай.

Як вынікае з пратаколаў, агулам у 1696 г. у склад Гродзенскай пратапопіі ўваходзілі цэрквы ў 37 населеных пунктах, 33 з якіх знаходзіліся на тэрыторыі Гродзенскага павета, 3 – Лідскага і 1 – Бельскага павета Каралеўства Польскага (гл. Дадатак 2). На паўднёвым захадзе Гродзенскай пратапопіі межавала з Падляшскай. Ніводнага пратакола візітацый апошняй за XVII ст. выявіць не ўдалося. Аднак асоба «*падляшскага пратапопа*» двойчы згадана ў тэкстах захаваных візітаў 1696 г. па іншых тэрыторыях [12, арк. 30, 33 адв.]. На ўсходзе мяжа праходзіла па цэрквах Лідскай пратапопіі. Адна з цэркваў, у в. Глыбокае Лідскага павета, у часе папярэдняй візітацыі 1681 г. адносілася да пратапопіі Лідскай [12, арк. 26]. На поўдні адміністрацыйныя царкоўныя межы практычна супадалі з межамі паветаў – цэрквы там уваходзілі ў склад Ваўкавыскай і Слонімскай пратапопій, візітацыі якіх захаваліся за той жа 1696 г. [12, арк. 1–11 адв., 37–42 адв.]. У тэксце візіты царквы ў м. Ліпск (Каралеўскі) згадана асоба «*віленскага пратапопа*» Пілецкага [12, арк. 33 адв.], які ў ранейшыя часы наведваў мястэчка. Аднак шчыльнай мяжы з Віленскай пратапопіяй Гродзенская не мела – паміж імі праяляла вялікая тэрыторыя, заселеная выключна рымска-каталіцкім насельніцтвам. Увогуле падобна на тое, што ўздоўж лініі Ліпск-Сапоцкін-Гродна-Верцялішкі-Азёры-Астрына на той час праходзіла мяжа рассялення русінскай этнаканфесійнай супольнасці ў рэгіёне (гл. Дадатак 2).

Амаль кожны пратакол дакладна датаваны. Гэта дае магчымасць прасачыць шлях і хуткасць перамяшчэння візітатараў, а таксама скласці ўяўленне аб арыентаванні на мясцовасці ў тыя часы (гл. Дадатак 2). Так, бачна, што візітацыя праходзіла ў два этапы. Першы пачаўся з Гродна і цягнуўся з 6 па 28 мая 1696 г. У час яго былі звізітаваны цэрквы ў 26 населеных пунктах у цэнтральнай, усходняй і паўднёвай частках пратапопіі. Дарога ад адной царквы да другой займала ў візітатараў 1–2 дні. Выключэнне складала рэзідэнцыя гродзенскага пратапопа ў в. Коматава, дзе візітатары прыпыніліся на 3 дні. За адзін дзень пры спрыяльных абставінах маглі быць звізітаваны 2, а то і 3 царквы. Арыентаванне на мясцовасці ўяўляла пэўныя цяжкасці. Калі паглядзець на схему маршрута перамяшчэнняў (гл. Дадатак 2), то можна ўбачыць, што ў канцы першага этапу ў раёне Малой і Вялікай Бераставіцы візітатары крыху заблукалі і мусілі двойчы рабіць два дадатковыя крукі, каб наведць усе храмы. Праблемы з арыентаваннем выліліся ў эмацыйную заўвагу ў пратаколе візітацыі царквы ў м. Скідаль. Пра мясцовага святара візітатары напісалі: «*А за тое павага, што на гасцінцы жыве*» [12, арк. 26 адв.]. Гэта

азначала, што прадстаўнікам епіскапа не давялося траціць шмат часу на пошукі святара, дом якога стаяў непасрэдна пры галоўнай дарозе. У гэты дзень, дарэчы, удалося звiзiтаваць 3 царквы ў розных населеных пунктах. Пасля заканчэння першага этапу вiзiтатары, вiдавочна, вярнуліся ў Гродна. Там яны прабылі 2 тыдні. Другі этап праверкі распачаўся 10 чэрвеня 1696 г. з м. Кузнiца і скончыўся 16 чэрвеня ў м. Сапоцкiн. У час яго былі звiзiтаваны 8 цэркваў у заходняй частцы пратапопіі. Пасля гэтага высветлілася, што праверцы не ўдалося дабрацца да ўсіх патрэбных цэркваў. Два прапушчаныя храмы, у Ятвеску і Дубне, давялося шукаць і давiзiтоўваць адмыслова 22 і 30 чэрвеня. У царкву ў г. Аўгустаў Бельскага павета Каралеўства Польскага паводле нейкіх прычын вiзiтатары не паехалі, а абмежаваліся толькі ўзгадкай тамтэйшага святара.

Вiзiтуемы святар мусiў забяспечыць вiзiтатараў харчаваннем і начлегам у сваім доме (плябаніі). Калі высветлілася, што плябаніі пры царкве ў м. Дамброва Лiдскага павета з-за нядбайнасцi гаспадара адсутнічае, вiзiтатары мусiлі спыніцца ў карчме [12, арк. 25 адв.]. Таксама абавязкам святароў было забеспячэнне кормам вiзiтатарскіх коней. Гэта нячаста знаходзіла адлюстраванне ў дакументах, аднак некаторыя пратаколы даюць уяўленне аб аб'ёмах выдаткаў. Святары цэркваў у в. Дарава Навагрудскага павета і в. Івашкавічы Ваўкавыскага павета выдалі вiзiтатарскім коням па *«шанку аўса»* [12, арк. 38 адв., 43 адв.], святары цэркваў у в. Чучавічы Навагрудскага павета і м. Сапоцкiн Гродзенскага павета – *«чвэртку аўса»* [12, арк. 14, 34], святар царквы ў в. Сiдэрка Гродзенскага павета выдаў *«палову карца аўса з сечкай»*. Пры вiзiтацыі царквы ў в. Макраны Навагрудскага павета адзначана, што мясцовы святар не даў *«аўса нічога»* [12, арк. 15]. З такіх зацемак не зусім зразумела: авёс мусiлі даваць святары кожнай з вiзiтуемых цэркваў (і гэта не заўсёды фіксавалася на пісьме), ці існавалі нейкія своеасаблівыя «апорныя пункты» ў часе выправы, дзе выдавалася вялікая порцыя конскага корму на працяглы перыяд? Калі дапусціць, што вiзiтатарскі картэж складаўся з двух коней, то выглядае на тое, што порцыі корму, выдазенай у Дараве, Івашкавічах, Сапоцкiне і Чучавічах, хапіла б на 1–2 тыдні шляху з кожнай. Пры вiзiтацыі царквы ў м. Кузнiца Гродзенскага павета вiзiтатар адзначыў *«мы самі і коней кармілі»* [12, арк. 32 адв.].

Прыезд вiзiтатара належала суправаджаць царкоўным званам. Святар царквы ў м. Дамброва Лiдскага павета Марцыян Занеўскі атрымаў вымову за тое, што аддаў вялікі царкоўны звон езуітам, і ў выніку не было чым званіць, *«нават так, як належыць званіць вiзiтатарам»* [12, арк. 25 адв.]. У часе вiзiтацыі праводзіўся і пісьмова фіксаваўся збор т. зв. «катэдратыку» – падатку на карысць епіскапскай кафедры [13, с. 29]. Публікуемыя дакументы даюць магчымасць убачыць, як на

практыцы здзяйснялася спагнанне гэтага віду падатку і колькі рэальна складаў яго памер.

Сам па сабе тэкст пратаколаў візітацыі 1696 г. паводле структуры з'яўляецца дапаўненнем да пратаколаў візітацыі 1681 г. Адсылкі да вынікаў «*даўняй візіты*» сустракаюцца пры апісанні практычна кожнай царквы. Таму сказаць нешта дакладнае пра рубрыкацыю тэксту немагчыма. Калі зменаў у параўнанні з папярэдняй візітацыяй было шмат, тэкст набываў большы аб'ём, калі не – меншы. Адсутнічае дакладнае і поўнае апісанне населеных пунктаў, якія ўваходзілі ў склад парафій, рэестр кніг, архіва, царкоўнай маёмасці. За рэдкім выключэннем не падаецца ні месца знаходжання царквы, ні хаця б агульнае апісанне яе будынка. Нават храмы ў самім Гродне апісаны вельмі лаканічна. Сярод тэксту візітаў сустракаюцца ўпіскі іншых відаў дакументацыі – падаўчых інвентароў, прэзентаў і інш.

Пільны даследчык зверне ўвагу, што ў пратаколах візітацыі адсутнічае апісанне некалькіх царкваў на аглядаемай тэрыторыі паміж Гродна і Ліпскам – у вёсках Баля, Рыгалаўка і інш. Верагодна, на той час гэтыя храмы яшчэ падпарадкоўваліся праваслаўнай юрысдыкцыі. Такі стан рэчаў не выглядае чымсьці нерэальным. Напрыклад, захаваўся інвентар праваслаўнай царквы за 1671 г. у в. Збляны на тэрыторыі суседняга Лідскага павета [9, арк. 97]. Прычым вядома, што царква гэта заставалася праваслаўнай да 30-х гг. XVIII ст. [7].

Таксама тэксты візітаў фіксуюць дзейнасць духавенства, скіраваную на перацягванне паствы ўніяцкіх парафій у лацінскі абрад. Такая «лацінізацыя» назіралася на тэрыторыі парафій царквы ў м. Астрына Лідскага павета, дзе адзначыліся ксяндзы суседніх касцёлаў у м. Васілішкі, Лядск і Новы Двор [12, арк. 26]. У дзейнасць парафій царквы ў в. Верцялішкі ўмешваліся ксяндзы неназванага кляштара ў г. Гродне [12, арк. 22 адв.]. У парафій царквы ў м. Ятвеск Гродзенскага павета «лацінізацыю» праводзіў сам уніяцкі святар, які час ад часу служыў у касцёле м. Каменка і заахвочваў сваіх парафіян наведваць менавіта гэты храм [12, арк. 34 адв.]. Дзякуючы дзейнасці ўніяцкага святара Яна Жаброўскага, які верагодна змяніў абрад на лацінскі, цалкам знікла асобная парафія царквы ў м. Кундзін Гродзенскага павета. Парафіяне перайшлі ў лацінскі абрад, а будынак храма быў перададзены ў распараджэнне мясцоваму касцёлу езуітаў [12, арк. 30 адв.].

Да асаблівасцей візітаў 1696 г. можна аднесці частыя ўзгадкі правядзення епархіяльных сабораў, на якіх, як правіла, вырашаліся самыя важныя пытанні. Маюцца нататкі проста пра «*мінулы сабор*» [12, арк. 25], пра сабор, адбыты ў канкрэтным месцы – «*віленскі сабор*» [12, арк. 25 адв.], альбо нават дакладныя пазначэнні даты і горада – «*на саборы, ішчасліва адбытым у Навагрудку ў 1694 годзе*» [12, арк. 33, 34].

Візітатары часта ўзгадваюць *сабор* як орган і месца, дзе святару патрэбна будзе трымаць справаздачу аб выкананні дадзеных даручэнняў альбо прадставіць належныя дакументы: «казалі на сабор прывозіць» [12, арк. 26 адв.], «на саборах і навучанні заўсёды бываў» [12, арк. 26 адв.], «каб дастаў і ў архіў падчас сабору аддаў» [12, арк. 24].

У цэлым тэкст візітаў цэркваў Гродзенскай пратапопіі 1696 г. паказвае, што на гэтай тэрыторыі ў канцы XVII ст. дзейнічала цалкам сфарміраваная структура царкоўнага кіраўніцтва. Бягучыя пытанні разглядаліся на епархіяльных саборах. Праводзіліся суцэльныя генеральныя візітацыі з наведваннем усіх храмаў у рэгіёне. Мелася ўстойлівая традыцыя пісьмовай фіксацыі вынікаў візітацый. Захаваныя візіты асвятляюць такія важныя пытанні, як працэс арганізацыі візітацыі, яе лагістыку і матэрыяльнае забеспячэнне. Адлюстравана сістэма грашовых штрафаў і дысцыплінарнага пакарання духавенства за недахопы, якія меліся ў кіраванні парафіямі. Публікацыя тэксту візітаў цэркваў Гродзенскай пратапопіі 1696 г. упоравень з іншымі тэкстамі візітаў канца XVII ст. адкрывае адну з важных частак своеасаблівай «мазаікі» арганізацыйнага ўпарадкавання і штодзённага жыцця структур Кіеўскай уніяцкай мітраполіі на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага ў адзначаны перыяд.

ДАДАТАК 1

Цэрквы ў г. Гродне Гродзенскага павета. 06.05.1696.

[арк. 21 адв.] Cerkiew Woskresenie Chrystowo w mieście. Wikarym | w(ielebny) o(ciec) Łobaczewski od x(ie)dz(a) protopopy. |

Protopopia Grodzienska. Apryla Maia d(nia) 6 | 1696. |

Miasto Grodno. |

Przew(ie)l(e)bny w Bogu j(ego) m(ość) x(ia)dz Piotr Alexander Piotrowicz, protopopa | grodzienski, ma cerkiew murowaną Grodzienską katedralną założenia Narodzenia N(ay)święszej Panny w fundatyj krolow ich m(ościow), przy kto|rey wikarym w(ielebny) o(ciec) Stephan Łobaczewski y drugi w(ielebny) o(ciec) Stephan Her|manowicz, altarystą, przy tey ze cerkwi katedralney podług proto|kułu dawney wizyty. | Dzwon od Kołozy zlecili w(ielebnemu) o(jcowi) Stephanowi Łobaczewskiemu, wikaremu gro|dzienskiemu, aby odebrał od j(ego) m(ości) x(ie)dz(a) Kuniczyca y karte dalismy. |

Царква ў в. Верцялішкі Гродзенскага павета (пачатак). 09.05.1696.

Cerkiew Wierciliska. Apryla d(nia) 9 mai. |

W(ielebny) o(ciec) Theodor Hryniewicz, pr(ezbiter), w kolacji kr(ólewskiej) w kluczu Wierciliskim.

Прэзента Ераміі Шылакоўскаму на пасаду святара царквы ў в. Верцялішкі Гродзенскага павета. 20.03.1683.

W te słowa iest kapłanowi dany: |

Jan Trzeci, z Bożej łaski krol polski, wielki xiąże litewski, ruski, | pruski, żmuydzki, mazowiecki, inflantski, kiowski, wołyński, | podolski, podlaski y czernihowski. |

Wielebnemu w Bogu xiędzu Cypryanowi Żochowskiemu, me|tropolicie kiowskiemu, halickiemu y wszystkicy Rusi, oznaymu|jemy tym listem przywileiem naszym iż my fundusz commi|ssarzow naszych || [apk. 22] wielebnego x(ię) dza Żygmunta Otrębusza, kanonika poznanskiego, | y urodzonych Andrzeia de Campo Scipiona, chorążego wendenskiego, Andrzeia Buiena, dworzanina pokoiowego y sekretarza naszego, na | cerkiew uniacką Wierciliską, w ekonomiey naszej Grodzienskiej, | włok dwie w tey ze wsi Wierciliskach approbuiąc pro jure collationis | n(o)strae regiae, ktore nam nad temi dobrami competit, x(ię) dzu Jeremiaszowi Szyłakowskiemu one quo dudius temporale cum omnibus att|nentiis et pertinentiis z parafią y wsiami do klucza Wierciliskiego | należącemi, daiemy y conferuiemy. Oraz pozwalamy w tey że wsi jar|markow dwa rocznych przy tey cerkwie, jeden na Pokrowy, rus|kie święto, Naswiętszey Panny, drugi na święto S(więteg)° Eliasza Proroka. | Temu ż wysz pomienionemu presbiterowi pozwalamy tym listem przy|wileiem naszym do puszczy naszej Stryowskiej y na kozdy tydzień | dwie fury dla opału dREW wywiesc. Uprzeymosci tedy waszey zleca|my abys pro munere suo metropolitom do pomienioney cerkwie | tego pr(ezbitera) inwestiowały. Rząd tak duchownych, jako y dworny, iz | rzeczy onemu zlecił y podał. Uczynisz iz uprzejmosc wasza dla | łaski naszej z powinności swey. Na co dla lepszey wiary ręką się | naszą podpisawszy, pieczęć W(ielkiego)° X(ięstw)° Litt(ewskiego)° przycisnąć roskazalismy. |

Dan w Warszawie dnia XX marca roku Panskiego MDCL|XXXIII, panowania naszego IX roku. |

Podpis przy tey kopiey | w te słowa: | Jan, krol. |

Present do wielebnego x(ię) dza | metropolity ruskiego x(ię) dzu | Jeremiaszowi Szyłakowskiemu, | pr(ezbiteru) wierciliskiemu. |

Locus sigilli. |

Царква ў в. Верцялішкі Гродзенскага павета (працяг). 09.05.1696.

Stwierdzenie krola, j(ego) m(i)ł(oci), | a listy ich mosciow panow commissarzow, naprzod | x(ię dza) Żygmunta Otrębusza, poznanskiego y warszawskiego |

kanonika, || [апк. 22 адв.] Andrzeia de Campo Scipion, chorąży wendeński, Andrzej | Boien, dworzanin J(ego) K(rólewskiej) M(iłości) pokoioowy y sekretarz, commissar|rze od J(ego) K(rólewskiej) M(iłości) na jeneralną rewizyą do ekonomiey Grodzien|skiej na zordynowanie zesłani z Seymu Coronationis, odpra|wuiącego się w Krakowie roku 1674 ¹, dalej tam piszą. |

Przy tym że przywileiu J(ego) K(rólewskiej) M(iłości) y ich m(o)sciow pp(anów) | commissarzow list podawczy na cerkiew Wierciliską | oraz y na plebanią dany iest od j(ego) m(o)sci pana Adama z Dorosz|kowa Grodeckiego, podczaszego czernihowskiego, vice eko|noma J(ego) K(rólewskiej) M(iłości) economiey Grodzieńskiej. Przy kturych | dokumentach y podanie w(ielebnego) o(jca) Hrehorego Hrudziny, pr(ezbitera) | jezierskiego. Te wszystkie *dokumenty* ² w(ielebny) o(ciec) Theodor Hry|niewicz, pr(ezbiter) wierciliski, pra^zentował y zostawiliśmy przy | nim do dalszey woli y roskazania archipasterskiego. |

Cerkiew drewniana, restawratyey potrzebuie, założenia Pokro|wy Panny Przenaswiętszey. Wnętrz obrazami podług należy|tosci iest przyozdobiona. Cymborium drewniana, w niey pu|szka cynowa z wierzchiem, w ktorey Pan Bog zostaie. Antimis | podwiżny świętey pamięci j(ego) m(o)sci x(ię)dzia Żochowskiego, metro|polity Całey Rusi, archipasterza nam miłosciwego. Kielich | cynowy ze wszystkim. Tuwalen jako należy do ołtarza. | Apperarat ieden kitayki zieloney ze wszystkim. Alba z hu|meralem y paskiem. Na obrazie Naswiętszey Panny woty|wy tabliczek trzy srebrnych. Lichtarzow drewnianych | cztery. Swiec wielkich trzy tych parafian staraniem. | Chorągwi dwie szarzone czerwone. Na dzwonicy dzwonek | ieden, a dwa do sygnowania do Mszy Świętey. Na drugi zas | dzwon ten że w(ielebny) o(ciec) ma u siebie zH(otych) 100 y na restauratyą cer|kwie Bozey. Ma swoich parafian przybiecanych do pomocy | sumptem y wszelkim staraniem. *Xięgi do administrowania wi|dzielismy samego w(ielebnego) o(jca)* ³. | Plebania na tym że dworu | włokach iest zabudowana kosztem samego w(ielebnego) o(jca). Parafia: | wies Wierciliszki, Hołownicze, Piluki, Kazimierzowka. || [апк. 23] Przy pra^zencie K(róla) J(ego) M(iłości) ten że w(ielebny) o(ciec) święcił się na prowizyą | archipasterską, ale inwestowany na cerkiew Wierciliską | od s(więtey) pamięci archipasterza miłosciwego m(o)sci Cypryana Zochow(skiego) ⁴, metropolity | Całey Rusi. Co nie tylko pra^zenta, inwestitury, listy com|misarskie, podaniu oraz też pra^zentował, kwity soboro|we Oleiu S(więteg)°, mirnicą cynową, metryką pokazywał w pię|knym opatrzeniu. Konstitucyey niema. Przykazalismy aby | się starał. Skarg żadnych na w(ielebneg)° o(jca) nie było. Lecz w(ielebny) o(ciec) ucis|kiwał y przekładał skargę przed nami naprzod na w(ielebnego) oycza | ~~podano w funduszu K(róla) J(ego) M(iłości)~~, to iest na w(ielebnego) o(jca) Hrehorego Hrudzinę Andrzeia

¹ Так у дакуменце.

² У гэтым памылкова *dokumentu*.

³ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁴ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

Sikorskiego ⁵, pr(ezbitera) *jeziernskiego kozłowskiego* ⁶, o niesłuszne wdarcie w parafię także wsi | do ⁷ Wierciliszek, także z Hołownicz y z Pilukow. N(ota) b(ene): paschalną | spowiedz tam odprawia czyni ⁸. Krzsty, szluby, pogrzeby odprawia. | Wiesz parafiey Kazimierzowka, z tey nigdy do spowiedzi y krzstu | nie widzieli, tylko sami ww(ielebn) o(jcowie) priori conwentu Grodzieńskiego sakramentami administrują w tey że wsi Wierciliszkach. Skarzył ten że kapłan iż j(ego) m(o)sc pan Żyliński zabił kapłana na imię w(ielebneg)° o(jca) Jeremiasza Szyłakowskiego, antecessora teraznieyszego w(ielebneg)° o(jca) Hryniewicza, ktoremu y teraz niemało krzywdy | (...) ⁹ | gruntow cerkiewnych że nie daie w poniszczenie, ale jako | (...) ¹⁰ nie płaco konstituium y inwestiturze dosyć czyni. | Wizyty na j(ego) m(ości) d(obrodzieja) t(ynfów) 11, na j(ego) m(ość) x(ię) dza ar(chidyakona) tyńfa, y na nas po tyńfu. |

Царква ў в. Казловічы Гродзенскага павета. 09.05.1696.

Cerkiew Kozłowska. D(nia) 9 maja 1696. |

Cerkiew sama drewniana. Pięknie opatrzona. Z wierzchu y wewnątrz obrazami przyozdobiona jako należy. *Obraz* ¹¹ wielki Naswiętszey Panny cudowny na płótnie, na którym wotiw koron srebrnych dwie z diamencikami czeskiemi y krzyżykami. Tablic srebrnych | dwanaście, serc srebrnych 21, gwiazdeczek 25 srebrnych. Puszka | cynowa. Kielich cynowy z patyną. Pal trzy. Velum *kitaykowy* ¹². Korporał | y purificatorium. Lichtarzow żescianych y srebro malowanych | na drzewie 2. Tuwaleń szytych y prostych 6. Chorągwi czerwone | sztametowe. Drugie 3, jedna biała kitayczana, druga czerwona harusowa, trzecia czarna harusowa. Dzwonow na dzwonnicy | 2. || [apk. 23 adw.] Antipendia u W(ielkieg)° Ołtarza adamaszkowa czerwona, powleczone | czarnym galonem z fręzlami. U ołtarza S(więteg)° Michała antipen|dia płótniana drukowana. U ołtarza Wniebowzięcie Nas(więtszej) Panny | bławatna przeplatana, zapon kitaykowych dwie, trzecia biała | bawelniczna, czwarta harusowa zielona. Klucz od cerkwie | u ich m(o)sciow pp(anów) Leszczyńskich, synow nieboszczyka collatora | cerkwie Kozłowskiej, u kturzych znaleźliśmy N(ota) b(ene) przy bytnosci naszey | sami osobawi swemi przyieli nas, wizitatorow, a na w(ielebneg)° o(jca) Andrzeja | Sikorskiego, pr(ezbitera) tey cerkwi, niekapłanskie iego postęпки y zni|szczenie

⁵ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁶ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁷ Дапісана на палях.

⁸ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁹ Фрагмент нечытальны.

¹⁰ Фрагмент нечытальны.

¹¹ У тэксце памылкова *ołtarz*.

¹² Дапісана паверх асноўнага тэксту.

tey cerkwie Bożej y plebaniey jako niżej się (...) ¹³ | dla tego od niego odebrano klucze poniewaz iawne się pokazał y prażentowali (...) ¹⁴. Apparata | cerkiewne. Naprzod apperarat czerwony szarżowy z galonem ban|taiorowym z petrachilem y paruczem. Drugi tabinowy fialkowy | z galonem jedwabnym zielonym z stułą y paruczem. Trzeci haru|sowy sztametowy zielony z prostymi potrzebami. (...) ¹⁵ *mała kitaykowa* ¹⁶ z pa|reczencami. Czwarty pułfurstałowy czarny z prostymi pasa|mami. Velum czarny z pałą pułfurstałowy. Kielich srebr|ny pozłocisty wewnątrz y z patyną wierzchu złocistą, który | u tych że ich m(o)ściów pp(anów) collatorow Leszczynskich, mia|nowicie u j(ego) m(o)ściu pana Symona Leszczyńskiego, u kto|rego y klucz od cerkwi zostaię.

Jakoż my spisawszy w ten nasz pro|tokół wizitatorski z tego ż własnie słowo w słowo dalismy | ich m(o)ściom dla pamięci. A co ich m(o)ści skargę do nas zanieli | na w(ielebnego) o(jca) o zniszczenie cerkwi Bożej, zachowuię to | do dalszey deciziy panskiey y archipasterskiey. Kartę | nam dał swoią ręką podpisaną j(ego) m(ość) p(an) Symon Franciszek Leszczynski. |

W(ielebny) o(ciec) chory. | *De y cale na smiertelney poscieli leżący by | w dalszą ruine chwałę Boża nie szła* ¹⁷. | Plebanię cale spustoszył przez pianstwo, tylko po gospo|dach włoczy. Z cerkwi zas tak sam, a barzieszy dzieci onego pobrali.

Pisan | w Kozłowiczach. D(nia) 9 maia 1696. |

Царква ў м. Азёры Гродзенскага павета. 10.05.1696.

1696o. Cerkiew Jezierska w miasteczku Jeziorach. D(nia) 10 maia. |

W(ielebny) o(ciec) Hrehory Hrudzina, pr(ezbiter), trzyma cerkiew założenia | S(więtej) W(ielkiej) Męczenicy Praxedy Jezierską. Fundacyey Krolow ich m(iło) ściow w | kluczu Jezierskim, do powiatu Grodzińskiego należąca. Fun|dusz w xięgach commissarskich podług dawnego protokołu, || [aprk. 24] w kturym było roskazanie, aby wyioł y do archium podczas sobo|ru oddał. Na insze grunta y siedzibę kapłańską są or(y)ginały. Ktorych | także podług roskazania dawnych ww(ielebnych) oycow wizitatorow n(ota) b(ene) roska|zali ad archium oddać, nie oddał. Ninieyszym naszym upomnieniem | serio przykazalismy aby jak nayprędzieszy wszyskie dokumenta | do xiąg duchownych soboru Nowogrodzkiego aktykował pod wi|ną na nieposłuszne.

Cerkiew sama drewniana. Wewnątrz | obrazami po części przyozdobiona. Oprawy wielkiey potrzebuie. Na | Wielkim Ołtarzu puszka cynowa z wierzchem ochędożnie stoi. | Antimis niepodwizny s(więtej) p(amięci) x(iędza) Kolędy.

¹³ Фрагмент нечитэльны.

¹⁴ Фрагмент нечитэльны.

¹⁵ Фрагмент нечитэльны.

¹⁶ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

¹⁷ Дапісана на палях.

Litonow trzy, czwarta | chustka szyta. Kielich srebrny z patyną. Kielich drugi cynowy | ze wszystkim. Pokrowcow małych bławatnych dwa, a wielkich | dwa. Lichtarzow dwa cynowych, blaszanych dwa. Kadilnica mo|sieżna. Mirnica cynowa. Dzwonkow ołtarzowych dwa, na | dzwonnicy trzy. Na ołtarzu tuwa|eń tylko dwie. Obrus ieden. | Antipendia drukowana na płótnie jedna. Alba z humera|em | y paskiem. Ryzy dwoie, iedne wiszniowe tab|n|kowe *kitayczane*¹⁸ ze wszy|stkim, drugie stare harusowe zielone. Chorągwie dwie stare. | Plebaniey niemasz. Kazalismy konieczno pod winą na kate|drę Nowogrodzką złotych sta aby przed soborem S(więty)^m mog|ł | wystawić. Gruntu do tey cerkwi włok dwie we trzech po|letkach na Podstarzynie, w miescie placow trzy, morgow | w Podstarzynie trzydzieście dwa. *Xięgi*:¹⁹ Ewangelia we srebro | oprawna in folio pisana, w axamit czerwony oprawna, na | ktorey z jedney strony tablic pić odliwane krucifix y ewan|gelistow czterech, z drugiey strony puklow cztery odliwanych, | tablica pismem pisana y podpisana od kogo iest legowana, z przy|s(z)czepkami y zas(z)czepkami srebrnymi, Słu|żebnik in kwarto druko|wany. Pra|senta mies(z)czan jezierskich y x(ię)dza Wolewicza, zesze|go | protopopy grodzienskigo, inwestitūrę, kwity soborowe Oleiu S(więteg)°, ja|kie kwity y ca|ły Rzeczy Pospolitey pra|zentowa|ł. Co zas pokradziono, | jako to apperatow dwoie, tuwa|eń niema|o pogine|o przez | złodzieia z cerkwie. || [apk. 24 adw.] N(ota) b(ene): Ten kap|an że nad ynnych ma|ący się, o cerkwi Bo|żej nie dba, a b|ławatno rządną | w kupnych domach (...) ²⁰. | Na to protestatye|y nie pokaza|ł. Parafia: miasteczko Jeziory, wsi | Łazy, Strzelcy, Lisczyce y drugie Lisczyce, Rydziele, Tabo|ły, Koniewiczze, Sa|łaty, Zaparu|że, Porzeczce, Lichaczce. *Parafia, ktoro niema w podaniu w(ielebnego) o(jca) jezierski(g) o y w protokół iako to: wies Zabohoyniki, Strziewka y Łokno*²¹. Sam w(ielebny) o(ciec) nic | przyk|adnosci kap|lanskiey nie ma|jący, cerkiew w niwecz o|broci|ł y|ż ołtarza mizernego niemasz ad wium jako w Wielki Czwar|tek odarte, ni antypedy, ni tuwa|lenki niemasz y cerkiewnę dobra wszy|t|kie zruynowanę, a tylko się wlepi|ł wkupnie y corek b|ławatno | przyodziewa, a cerkiew Bo|ża ogo|łcia|ła zosta|e. Dochodu na j(ego) m(o|ść) d(obrodzieja) | da|ł t(ynfów) 16,15, na j(ego) m(o|ść) x(ię)dza archidyakona tynfa y na nas, wizytatorow, po | tynfu. |

Царква ў в. Губінка Гродзенскага павета. 10.05.1696.

Wieś cerkiew Hubinska. D(nia) 10 mai 1696. |

W(ielebny) o(ciec) Marcin Romaszkie|wicz, pr(ezbiter), trzyma cerkiew za|ło|żenie | N(a)jswięt|szej Panny Zwiastowania Hubinską. Fundacyey ich m(o)sciow

¹⁸ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

¹⁹ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

²⁰ Фрагмент нечытальны.

²¹ Дапісана на палях.

pp(anów) Alexandrowiczow, j(ego) m(o)ści pana (...) ²², marszałka powiatu Grodzieńskiego, y j(ego) m(o)ści pana pisarza lińskiego powiatu Grodzieskiego. Fundusz j(ego) m(o)ści | x(ia)dz Alexy Wołosowicz, pr(ezbiter) siennieski, pisarz kapituły Nowogrodzkiej, na ten czas będący wizitatorem jeneralnym, spólnie z | teraznieyszym x(ię)dzem Jerzym Maruszewskim, pr(ezbiterem) dziewiątkowskim a protopopą wołkowyskim, odebrali do siebie, mieli | oddać ad archium. A w(ielebnemu) o(jcowi) Romaszkieviczowi, pr(ezbiterowi) hubińskiemu, przepisawszy z funduszu per copiam dali, swoią | ręką podpisawszy się zostawili, do ktorey copiey smy teraz|nieyszey funkcey naszymy ręce swy podpisali. |

Sama cerkiew drewniana, cale opadła, w ktorey Naswieższe|go Sakramentu nie znalezy | ołtarza żadnego jako by należało | Maiestatowi Bożemu przybranego niemasz. Chocia y cerkiew z | zamkiem zamknięta, lecz przez te drzwi same psy chodzą | do cerkwie. Sklep murowany, w ktorym collatorowie tey chwały | Bożey leżą, zapadły. Inne apparamenta, ktore tak w podaniu | collatorow ich m(o)sciow jako z stwerdzeniem archipasterskim | oraz wizitatorskim spisane, srebra, aparatow, plebaniey, | gruntow do niey należących widzieliśmy, w(ielebnego) o(jca) na gruntach cer|kiewnych mieszkającego, ale podania srebra y apperatow y wszel|kiey ozdoby chwały Bożey niemasz, a cale przez tego w(ielebnego) o(jca) znis(z)zczało, | częścią collatorowie odebrali. Praezentowane w Grodzie rzeczy | cerkiewne podług rejestru osobliwego przysłani przez sługę j(ego) m(o)ści | p(ana) pisarza ziemskiego grodzieńskiego Andrzeja Kulickiego, | ktore rzeczy zas przez tego z sługę powrocilismy. Ten dał winy j(ego) m(o)ści d(obrodziejowi) | talarow bitych 4. || [apk. 25].

Царква ў м. Галавачы Гродзенскага павета. 10.05.1696.

Miasteczko cerkiew Hołowacka. D(nia) 10 maia 1696. |

W(ielebny) o(ciec) Paweł Homolicki, pr(ezbiter) hołowacki, trzyma cerkiew założenia Wniebo|wstąpienia Pańskiego, fundacyey j(ego) m(o)ści p(ana) Stephana Rukiewicza, | sędziego grodzkiego grodzieskiego. Teraz fundusz u samego w(ielebnego) o(yca, | pod winą roskazalismy do archium oddać.

Sama cerkiew drewniana, | wewnątrz deisusek y obrazami pięknie przyozdobiona. Podług | dawnego protokołu nic nie ubyło, ~~ani~~ ale ²³ przybyło: sztuczka diamentowa | czeskich dyamencikow, zaponka wiszniowa kitaykowa, tuwa|nia z koronkami tkackiego płotna, y druga szyta jedwabiem w | rąbku jedwabiem ze złotem. Apperatu ceglatego kitayczanego nie|masz, przez antecessora w(ielebnego) o(jca) Jana Wierzbilowicza w(ielebny) o(ciec) terazniey|szy Homolicki nie został. Jednak na tym że mieyscu apperatu iest spra|wiony ze wszystkim wiszniowy z blaszką.

²² У гэцце лакуна.

²³ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

Pra^ozente^o, inwestiturę, | kwity Oleiu S(więteg)^o y soboru *przeszlego*²⁴ pra^ozenta^ował. Plebania: izba z komorą z sionka|mi, swironek, gumno y staynia chrosciana. Gruntu włok dwie we trzech | poletkach z sianożęciami, jednak włokę jedną y plac odiedi ich m(o)ści | pp(anowie) ich m(o)ści pan Ignacy Rukiewicz, podczaszy grodziński, y j(ego) m(o)ść pan | Stanisław Rukiewicz, instygator W(ielkieg)^o X(ięstw)^a Litt(ewskieg)^o, y na swą dworną potrzebę obrocili. Osobliwie placow trzy na zabudowanie plebaney, a na ogrod | czwarty z przydatkami jako y inne place mieskie ograniczenie | swe mają. Parafia: miasteczko Hołowacz, wsi Koniuchy, Karasze|wo, Łokno. Na samego lubo były skargi y pozew wydany, na który sta|wał przed sąd nasz wizitatorski, lecz gdy z oczewistey controwersyey | agitowała o udusienie w kunicy chłopa podług osobliwych rejestrow | prawnych jako się opisało, gdy my, wizitatorowie, obwiesciwszy wprzo|dy naszą do Hołowacz roskazali aby w tey sprawie przeymowali | nas, więc gdy przyiachali do Hołowacza umysłu ordynowali kapła|now wiary godnych y żadney rzeczy jako skarżyli nie pokazało. Więcey | nie mając skarg na w(ielebneg)^o oyc, który barzo mizerny, cierpi y prosił | abysmy doniesli archipasterzowi miłościwemu o przydanie parafiey lub też o odmianie na takie miejsce. Wizyty dał na archipa|sterza m(i) ł(ościweg)^o talar bity, na j(ego) m(o)ść x(ię)dza archidiakona timpha y nas, | wizitatorow, po iednym timphie. Podanie podług rejestru j(ego) m(o)ści pana | Rukiewicza w(ielebneg) o(jca) protopopy widzielismy. || [aprk. 25 adw.]

Царква ў м. Дамброва Лідскага павета. 12.05.1696.

Miasteczko Dziebrow. D(nia) 12 maia A(nno) 1696. |

Wielebny ociec Marcyan Zaniewski, pr(ezbiter), trzyma cerkiew założenia | S(więtej) Troycy. Fundacyey jasnie wielmożnych ich m(o)ściów p(anów) Kop|ciow. Fundusz według dawnego protokołu, że stracił w(ielebny) o(ciec) Fi|łon Romaszkievicz, kazano protestatą zanieść w(ielebnemu) o(jcowi) Hreho|remu Zaniewskiemu, pr(ezbiterowi) na ten czas dziebrowskiemu, a że | przy terazniejszey naszej wizicie upominalismy się u syna | onego jako successora, nie pokazał pod utraceniem kapła|stwa roskazalismy aby protestatą zaniósł y pra^ozenta^ował | jako nayprędziey.

Sama cerkiew drewniana. Podług protoko|łu dawnego wszystkosmy znaleźli w całości. Przybył kielich | srebrny s patyną y gwiazdą, tablica spora srebrna, nożek sre|brnych cztery, apperat ze wszystkim blaszkowy, dzwonki | dwa ołtarzowe, cerkiewny *wielki*²⁵ oycowie jezuici do siebie przywro|cili, nie wiem co za racya, bo w(ielebny) o(ciec) żadnego dokumentu nie po|kazał, nawet jako wizitatorom należy dzwonic, nie dopu|s(z)czo. Kwity soborowe tylko ieden pokazał soboru wilen|skiego, po którym na żadnym soborze nie był. (...) ²⁶ *Sichenia y |pracento-*

²⁴ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

²⁵ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

²⁶ Фрагмент нечытальны.

wał. Kwity mirne praʒentował. Plebańie nie znaleʒlismy, lecz cale opuszczona. I nas, wizitatorow, jako naleʒy | nie przyięto, lecz własnie musieliśmy na gospodzie stać. Pa|rafia: miasteczko Dziebrowo, wieś Ostrowo, Krasne, Krzy|we, Spusza. |

Царква ў м. Астрына Лідскага павета. 13.05.1696.

Miasto Ostryna. D(nia) 13 maia. |

Bylismy na wizicie u w(ielebneg)o oyca Felicyana Jakimowicza, pr(ezbitera) ostryn|skiego. Ktory trzyma cerkiew załozenia S(więteg)o Spasa. Fundacya | krolow ich m(i)ł(o)sciow. Fundusz widzieliśmy u pomienionego w(ielebneg)o oyca | Jakimowicza. Kazalismy onego ad archium oddać, chocia y w daw|nym protokule y wizicie było napominano aby fundusz był ad | archium oddany, lecz niebos(z)czyk w(ielebny) o(ciec) Jan Jakimowicz, pr(ezbiter) byw|szy ostrynski, nie oddał, poniewasz go smierc zakroczyła. || [apk. 26].

Sama cerkiew drewniana. Deysusem y obrazami jako naleʒy przyozdo|biona. Wierzch cerkwi oprawy potrzebuie. Na Wielkim Ołtarzu venera|bile w kielichu cynowym bez nakrywki. Liton ieden. Kielich kontryfołowy, | a patną, gwiazdą y łyżycą cynową. Pokrowcow wielkich *roz nego koloru* ²⁷ cztery, małych | trzy. Antymis podwizny ~~Baksztom naleʒacy~~ zostawiony od x(ię)dza Kilenika, | na którym napis staroscie dzisieńskimu naleʒacy, y inne rzeczy u tego z | w(ielebneg)o oyca ostrynskiego od w(ielebneg)o o(jca) Kilenika były zostawione. A na ten czas w(ielebny) | ociec Kilenik był praʒbiterem po Jałowce, jako w protokule dawnym | opisano. Lichtarzow *żesecianych* cynowych dwa. *Đzwonkow* blaszanych dwa. Appe|rat przybył tercynelowy czarny ze wszystkim. Na obrazie Na|świętszey Panny krzyzyk srebrny moskiewski. Sam kapłan | umieiętny, żadnych skarg na niego nie było. Tylo sam w(ielebny) | o(ciec) uskarżał że w parafią wtrącaią niesłusznie, krzsty, szluby, | pogrzeby odprawuią jako to j(ego) m(o)ś Stanisław Opilski, pleban | lacki, drugi x(ią)dz Pacukiewicz, pleban wasiliski, p(ost) s(...) ²⁸ pleban | nowodvorski. Wizyty jeneralney. |

Царква ў в. Глыбокае Лідскага павета. 14.05.1696.

Wies cerkiew Głębocka. D(nia) 14 maia. W protokule dawnym napi|sano w protopopiey Lidzkiey. |

W(ielebny) o(ciec) Piotr Bohdanowicz, pr(ezbiter), trzyma cerkiew S(więtego) Mikołaiia Głę|boka. Podług protokułu dawnego nie dostaie antimisu podwiz|nego s(więtej) pamięci niebos(z)czyka, ktory odebrał w(ielebny) o(ciec) Felicyan Ja|kimowicz, pr(ezbiter) ostrynski, do tych czas trzyma. Przykazalismy aby | oddał tego ż czasu w(ielebnem)u o(jc)u głębockiemu. A teraz antymis s(więtej) pamięci | x(ię)dza Sielawy, ktory koniecznie kazalismy oddać do kapituły. | Inny

²⁷ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

²⁸ Фрагмент нечытальны.

porządek podług protokołu dawnego. Dzwon wielki przy|był. Puszka cynowa z wierchem przybyła. Skarg żadnych nie | było na samego w(ielebnego) o(jca), tylo w(ielebny) o(ciec) uskarżał na w(ielebnego) o(jca) ostryńskiego, | który post decessum w(ielebnego) o(jca) Piotra Tatarczyca, antecessora | w(ielebnego) o(jca), pobrał rzeczy pozostałe oraz tez y wtrącenia w parafią | onego. Wizyty na j(ego) m(o)ści dobrodzieia dał talar bity, na j(ego) m(o)ści x(ię)dza ar|chidiakona timph ieden, a na nas, wizitatorow, po iednym tim|phie. || [арк. 26 одв.]

Царква ў м. Скідаль Гродзенскага павета. 14.05.1696.

Міasto Skidel. D(nia) 14 maia. |

W(ielebny) ociec Stephan Wierzbilowicz, pr(ezbiter), trzyma cerkiew Skidel|ską założenia S(więtych) Apostołow Piotra y Pawła, w krolows(z)czyźnie. | Fundusz alias list commisarski u samego w(ielebnego) o(jca). Kazali|smy na sobor przywozic, poniewaz podług dawnego protoku|łu roskazano aby ten list był prażentowany, i że smierc | zakroczyła w(ielebnego) o(jca) Symeona Wierzbilowicza, rodzica terazniejszego | w(ielebnego) o(jca) o(yca), powtornie już synowi onego kazalismy aby na soboru | prażentował. Antymis s(więtej) pamięci nieboszczyka Cypryana | Zochowskiego podwizny. Ołtarzow trzy okrytych tuwalniami | z antependiami. Koron dwie srebrnych na Nas(więtszej) P(annie) y tabl|czek dwie. Łancuszkow dwa pobielanych. Zasłonek dwie | kitaykowych. Pas jedwabny. Dzwon przerobiony za stara|niem w(ielebnego) o(jca). **Plebania**. Apperat adamaszkowy ze wszystkim | karmazynowy. Plebania na cmętarzu zabudowana kosz|tem w(ielebnego) o(jca). Skarg żadnych nie było na w(ielebnego) o(jca). Prażenta, inwestiturę, kwity soborow y Oleiu S(więtego) prażentował. Wizity | doszło na osobę archipasterską talar bity 1, na j(aśnie) w(ielmożnego) x(ię)dza ar|chidyakona tynf ieden y na nas po tynfu iednym. A to respectem, co na goscincu miesz|ka.

Царква ў в. Котра Гродзенскага павета. 14.05.1696.

Wieś Kotra. Dnia 14 maia. N(ota) b(ene): Cerkiew S(więtego) Mikołai|a | oo(jców) jesuitow ²⁹. |

W(ielebny) o(ciec) Jan Hermanowicz, pr(ezbiter), trzyma cerkiew Kotra|ńską założenia S(więtego) Jerzego. Nic nie ubyło, lecz przybyło za staraniem w(ielebnego) o(jca): dzwon wielki, | puszka cynowa z wierch|iem y babiniec z dzwon|icą przybudowany. Na soborach y | naukach zawzdy bywał. Prezenta, inwestiture, kwity soborowe prezento|wał y Rzeczy Pospolitey. Skarg zadnych nie było, lecz w(ielebny) o(ciec) oskarżył na ich | m(o)sciow xięży jezuitów conventu Grodzieńskiego, należące włoki do cerkwi S(więtego) | Mikołai|a ~~do~~ je należące na dwor odebrali, a w(ielebny) o(ciec) tylko trzyma jarmałki y | parafią. Wizita na

²⁹ Дапісана пазней.

osobe archipasterską doszła (...) ³⁰ Na je(g)o (mość) x(iędza) archidiako|na tynfa y nam, wizitatorom, po tynfu. || [арк. 27].

Царква ў в. Коматава Гродзенскага павета. 15.05.1696.

Wieś cerkiew Komotowska. D(nia) 15 maia. |

Ktorą trzyma p(rzewielebny) o(ciec) Alexander Piotrowicz, protopopa grodzieński, na pro|wyzyi swoiey ma w(ielebnego) o(jca) Jozepha Zelazowskiego. Fundacy Je(g)° K(rólewskiej) M(iłości). |

Царква ў в. Жукевічы Гродзенскага павета. Б/д.

Cerkiew Zukowicka. U w(ielebnych) oo(jców) jezuitow te cerkiew *Spaską* ³¹.|

Sam x(ią)dz protopopa grodzienski trzyma y nigdy nie odprawuję, lecz tylko | na kiermasz Świętey Troycy zjeżdża. Szluby bez zapowiedzi w nocy daia, | przez co wielkie zgorzenie. |

Царква ў в. Горніца Гродзенскага павета. 18.05.1696.

Wies cerkiw Hornicka. D(nia) 18 maia 1696. |

W(ielebny) o(ciec) Piotr Kadziewicz, pr(ezbiter), trzyma cerkiew Hornicką założe|nia Naswiętszey Panny *Pokrowy* ³² Hornicką. Fundacyey j(ego) m(o) sci pana | Kierdieia, marszałka powiatu Grodzieńskiego. Fundusz ja|ko w protokule dawnym wyrazony roskazano aby upomie|niony o(ciec) staranie o tym uczynił, do tych czas niemasz. | Przykazalismy pod winą złotych sta na kathedrę Nowogro|dzką aby koniecznie tey cerkwie Bożej jako mieszka y jak | zostawa pra°zentować. Podania nie pokazał, bez ktorego ki|lkanascie lat mieszka y innych rejestrow jakoby należało | na kapłana, nie pra°zentował. Na soborach s(więtych) bywał, Oley S(więty) | brał, lecz kwitow na odbieranie Oleiow S(więtych) nie wszystkie | pra°zentował, za co mu wydano pozew dla uspra|wiedliwienia się. Grunta y parafia podług protokołu | dawnego opisana. Skarg zadnych nie mielismy krom | na w(ielebnego) o(jca) od oycza protopopy grodzieńskiego, że się wdziera | do parafią Spaską do Zukiewicz. Dochodu wizity ieneralney | na osobę j(ego) m(o)sci dobrodzieia miłosciwego zH(otych) 12, na j(ego) m(o)śc x(iędza) archidiakona | gr(oszy) 13, y na nas, wizytatorow, po tynfu. |

Царква ў в. Лаша Гродзенскага павета. 19.05.1696.

Wieś cerkiew Łaszeńska. D(nia) 19 maia 1696. |

³⁰ У тэксце лакуна.

³¹ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

³² Дапісана паверх асноўнага тэксту.

W(ielebny) o(ciec) Theodor Ponikwicki, pr(ezbiter), Łaszenską trzyma cerkiew założenia | S(więtego) Nikołaia. Fundacyey j(ego) m(o)sci pana Tarły, starosty W(ielkiego) X(ięstwa) L(itewskiego). Podług dawney wizyty y protokołu onego nie znaleźliśmy srebra na obrazie Naswiętej | Panny, iako to korony srebrney, łańcuszka złocistego, pierscieni, krzyżyka | y xiąg, lecz gdy czynili inquisitią, stawiała w(ielebna) oycowa Janowa Zaniewska, || [apk. 27 adw.] pr(ezbite)r(o)wa łaszenska, iako po śmierci męża swego *powiadaiąc iż ja* ³³ o tym srebrze nie wie|działa y nie wie. Zadnych dokumentow, podania y kwitow nie po|kazała, a po śmierci nieboszczyka w(ielebnego) o(jca) Zaniewskiego, małżonka jej, | w(ielebny) o(ciec) Bazyli Kilenik naiachał na te cerkiew Łaszenską. | Co się (...) ³⁴ w(ielebnego) o(jca) Theodora Ponikwickiego, pra^zenta, inwestiture, podania, kwity soborowę y Oleiow S(więtych) pra^zentował. Za | staraniem onego przybyło w Cerkwie Bożej szata na Naswięt|szej Pannie srebrna, tkana, tabliczek trzy, a cz^warta nożka, zasłonka | tabinowa zielona, lichtarzow malowanych y srebrnych na | drzewie par trzy, chorągiew czerwona szarzowa, antipedie dwie | płótniane drukowane, tuwalen sześć. Xięgi cerkiewne poszarpane | y metryki dawney niemasz, ale swoją dopiero sporządził y pomiennik. | Plebania cerkiewna y grunta podług protokołu w swoim ograniczeniu | zostaią. Skarg zadnych na w(ielebnego) o(jca) nie mieli. Sam w(ielebny) o(ciec) na roznych okoli|cznych xięży rzymskich y naszych uskarżał że mu wielkie przeszkody | w parafiey czynią. Wizitey doszło na osobę archipaterską (...) ³⁵, na | j(ego) m(o)sci x(ię)dza archidiakona tynfa, y na nas po tynfie. |

Царква ў в. Свіслач Гродзенскага павета. 20.05.1696.

Wies Swisłocka. D(nia) 20 maia 1696. |

W(ielebny) o(ciec) Dmitr Korotkiewicz, pr(ezbiter), trzyma cerkiew Swisłocką | założenia Wniebowzięcia Naswięt|szej Panny. Fundacyey przed | tym ich m(o) sciow panow Kierdeiow, a teraz j(ego) m(ośc) pan Stephan | Alexandrowicz, marszałek grodzieński. Podług dawnego proto|kołu nic niczegosmy nie zostali. Na ołtarzu ani Pana Boga, ani ozdo|by onemu niemasz. Wszystkie tą ozdobę cerkwi Bożej potracił. Sam | piiak, nie czuie y o chwale Bożą nie dbaiący. Podług funduszu, ktory | in archiwo, podług dawnego protokołu dawnego zostaię, o którym | trzeba się dowiedzieć iako dochodzimy iż dziesięcina y złotych | sto gotowego grosza ze dworzu Swisłockiego dochodziło na kapłana, | a terazniejszy w(ielebny) o(ciec) przez swoy niestatek, to iest piianstwo y nie|umiejętnosc utracił. Ktoemu iako nieukowi przydaemy w(ielebnego) o(jca) | Theodora Ponikwickiego, pr(ezbitera) łaszenskiego, aby go przyuczył | w adminstrowaniu tak Liturgie S(więtej), iako też y innych sakramen|tow (...) ³⁶. Ma też w(ielebny) o(ciec) łaszenski doyrzeć

³³ Дадісана паверх асноўнага тэксту.

³⁴ Фрагмент нечыгэльны.

³⁵ У тэксьце лакуна.

³⁶ Фрагмент нечыгэльны.

pilno tego by ołtarz | podług należytości y wenerabile na Naswiętzy Sakrament bez | ktorego do tych czas ludzkie duszy detrimerzkom cierpieli, we wszy|tkim uczynic porządek. A zas w(ielebny) o(ciec) Korotkiewicz ieżeli by nie | był posłuszny y przeciwno stawił w(ielebnemu) o(jcowi) łaszenskiemu, tedy za || [арк. 28] daniem wiedzieć do archipasterza miłosciwego lub do nas nie chibnie | suspendować deklaruiem, a o znis(z)czenie plebaney y zawiedzonych | gruntow cerkiewnych zlecili do dalszey woli archipasterza miłosciwego. | Panu Andrzejowi Komotowskiemu, zienciowi w(ielebnego) o(jca), który powinien | iako należy dozierać, a iesliby y ten miał ruine czynic, tedy temu ż je(g)° | m(o)sci x(ię)dzu łaszenskiemu zlecilismy. Syna zas, który na imie The|odor Korotkiewicz, aby nie był więcej w plebaney, przez ktorego tak | oyca, jako y syna zniszczona.

Ale iakoż Z ktorego protokołu słowo | w słowo wydaliśmy z podpisem rąk naszych. Pisan w Łaszy. Roku, dnia ut supra. |

Kwitow y Oleiu S(więteg)° nie brał y dochodu (...) ³⁷. |

Царква ў в. Масалыны Гродзенскага павета. 20.05.1696.

Wies cerkiew Masalanska. D(nia) 20 maia 1696.

W(ielebny) o(ciec) Roman | Lewkowicz, pr(ezbiter), trzyma cerkiew założenia Heliasza Proroka. | Podług dawney wizyty x(ię)dza Wołosowicza, na ten czas pisa|rza kapituły Nowogrodzkiey, co w protokule swym specyfikuię, | *funduszu niemasz, kazalismy z arendarzy wyiąć* ³⁸, | lub co pr(z)ybyło nad ten protokół: puszką cynowa z wierzchem, | na obrazie Naswiętzey Panny cudownym serc srebrnych sporych | przybyło trzy, tablica wielka srebrna z łancuszkami trzema y z kol|cem srebrnym, tablic^{zek} dwie małych, szata na białym polu z zło|temi kwiatami szyta, na P(anie) Jezusie na atłasie pomaranczowym | z srebrem w kwiaty haftowana, dyamencikow na tym że obrazie | dwa, zaponka kitayczana ceglasta, antipendium u W(ielkiego) Ołta|rza w kwiaty niebieska, ta(...) ³⁹ niebieska z fręzlem czerwonym, | druga ceglasta kitaykowa, trzecia harusowa zielona, | apperat axamitny czerwony ze wszytkim, *paręcze zlotogławowe materyalne* ⁴⁰, tuwalnia jedna przybyła z korunkami tkacka, velum złociste y paręcze, lisztwa | na płótnie szyta jedwabem czerwonym. Odbył aparat biały | blaszkowy, dzwon wielki z dzwonnicy, który oddał j(ego) m(o)sci p(anu) Grozow|skiemu, na ten czas dzierżącemu tey maiętności, mianuiąc aby mo|gł naprawić, na co y kartę swą przysłał, a gdy w(ielebny) o(ciec) czyniąc dosć woli | onego oddał bez wiadomości przełożonego y do tych czas ten dzwon u ich | m(o)sciow panien brygidek klasztoru Grodzieńskiego zostaie. Sam zas | w(ielebny) o(ciec) piak, napomnienia nie słuchaiący y nie staraiący się o porządek | w cerkwie Bożej, za kilkakrotnym

³⁷ Фрагмент нечитѣльны.

³⁸ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

³⁹ Фрагмент нечитѣльны.

⁴⁰ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

iuż napomnieniem, co i teraz pod winą | y karą soborową przykazalismy, a dla przesłuchania onego po|stępkow y poprawy naznaczylismy sumnieniem obliuiąc | w(ielebneg)° o(jca) Theodora Ponikwickiego, pr(ezbitera) łaszeńskiego, który ma na soborze | s(więtym) relatią dać. Praże(nta), inw(estiture), kwity wszystkie prażentował, podania y fundusza | nie tylko samego, ale y ekstrakta niema. Metryka barzo nieporządna, ma na sobo|rze prezentował. |

Dochodu na osobę archi(pasterza) miło(sciwego) talar bity. Na j(ego) m(o)sci x(ię)dza archidiakona timph I. Na nas, | wizitatorow, po tim(phu) I⁴¹. || [aprk. 28 adw.]

Царква ў в. Радзівонавічы (Радзівілавічы) Гродзенскага павета. 20.05.1696.

Wieś Rodziwonowicze. D(nia) 20 maia 1696. |

W(ielebny) o(ciec) Stephan Sikorski, pr(ezbiter), trzyma cerkiew Rodziwonowieczką | fundacyey ich m(o)sciow panow Kierdeiow, a teraz j(ego) m(ość) pan Kryszpina. | Funduszu niema, ale podług protokołu dawnego kazano extra|ktem z xiąg grodzieńskich alias testamentu fundatorow wyiąć | y na soborze praezentowac, do tych czas niema, przykazalismy tey | wizity naszej pod winą y karą soborową, aby koniecznie pra|zentował. Cerkiew restawrowana, pokryta. Antimis podwiżny | s(więtey) pamięci Kolendy, należący cerkwi Nowodworskiey, lecz konieczno | kazalismy aby o inszy starał y na soborze prażentował. Co więcej za | staraniem w(ielebnego) o(jca) nad protokoł dawny przybyło: ołtarzow trzy, an|typediami iako należy przyozdobione, apperatow dwoie, iedne | kitaykowe karmazynowe, podszyte bławatnym obiciem ze wszytkim, | drugie czarne iedwabne w kwiaty ze wszytkim. Prażenta, inwestit|ture, kwity soborow y Oleiow S(więtych) oraz y Rzeczy Pospolitey prażentował, | metrykę, konstitucyą na soborze ma pokazać. Sam kapłan umięi|tny, przykładny, skarg zadnych na niego nie było, oraz tez y w(ielebny) o(ciec) nie | skarżył ni na kogo, ale iako przed tym dziesięcina ze dworu dochodziła, | tak y dochodzi. Wizyty na archipasterza miłościwego dał dwa talary, | na j(ego) m(ość) x(ię)dza archidiakona tynfa y na nas, wizitatorow, po tynfie. |

Pisan w Masalanach. Roku y dnia ut supra. |

Царква ў в. Алексшыцы Гродзенскага павета. 21.05.1696.

Wies cerkiew Alekszycka. 21 maia 1696. |

W(ielebny) o(ciec) Daniel Samuyłowicz, pr(ezbiter), trzyma cerkiew założenia | Przemienienia Pańskiego Olekszycką. Fundacyey ich | m(o)sciow pp(anów) Masalskich.

⁴¹ Дапісана на палях.

Sama cerkiew drewniana, cho|cia y przyozdobiona obrazami pięknymi, lecz za niestaraniem | w(ielebnego) o(jca) pomienionego nieznalezlismy nie tylko aby P(ana) Boga w | puszcze ochędznie stoiącego, ale y jednej tuwalenki nie było, krom po|ci słoniny, cztery kumpi, szesc schab, iedną za obra|zami w ołtarzu. Drzwi w cerkwi Bożej psy przeiedli, do sło|niny dobywaiąc się. Zamku niema, chocia y łańcuchem przez drzwi | przeciagniono, wolno ko|żdemu bez klucza przez zamek ten poysc. Na dzwo|nicy dzwonow trzy wielkich barzo pięknych. Lecz tylko | samego w(ielebnego) o(jca) wielki niestatek y zapamięta|osc na karę | soborow ss(więtych) y constitutyę soborowey, na których soborach trzech || [apk. 29] nie był y chocia y był uniwersalem archipasterskim był og|łoszony odesłany⁴², nie stawał. F-wiele Takie⁴³ było za to napomnienia od w(ielebnego) o(jca) pro|topopy grodzieńskiego, który y sam zieżdzał do pomienio|nego w(ielebnego)^o o(jca), upominaiąc go aby w swym życiu poprawę uczyni, co y ocze|wiscie przed nami, wizitatorami, zeznawał tak w(ielebny) o(ciec) protopopa, iego | upominały on znał się do tego że byłem nieposłuszny. Po s(z)częśliwie | odprawuiącym się senodzie w roku 1694 za terazniejszego nam | miłościwego pasterza, gdy sam w(ielebny) o(ciec) protopopa ziachał do pomienionego | oycza, którego przy cerkwi nie został, czekaiąc na godzin dwie albo | y dalej, sam tedy nie pra^zentował się, tylko swego brata przysłał | do cerkwie, y nie pozwolono mu wizitować. Co y przy nas sa|mych razy kilka wyrывał się z cerkwie. Grunta poodbierane | za niestatek onego. Który nie tylko aby porządek w cerkwi Bożej | miał, ale y pacierzy kapłańskich nie umiał odprawować. Liturgiey S(więtey) | słuchalismy, ale barzo nieporządnie odprawował, co z wielkim pogor|szeniem y pospolstwa, przy którym nabożeństwie y j(ego) m(o)ść pan lań|twoyt miasta J(ego) K(rólewskej) M(iłości) Krynek był. Słoniny dwa po|cie y kumpi | trzy dalismy w(ielebne)m^u o(jcowi) Danielowi Samuylowskiemu, pr(ezbiteru) alek|szyckiemu, a reszty dwa po|cie y trzy kumpie z schaby zo|stawuiemy u w(ielebnego)^o o(jca) Antoniego Lewkowicza, pr(ezbitera) krynskie|go, dla dowodu że tak a nie inaczey była sprąforowana cerkiew. | Inwestiturę pra^zentował, kwity^{ow} y funduszu nie pokazał. Srebro, które po|ginęło z cerkwi, zeznał przed kapłanami na osobliwey karcie wyrażonemi | y dano nam od nich, iż jakoby w(ielebny) o(ciec) Roman Lewkowicz, pr(ezbiter) masalański, Bazyli Lewkowicz, pr(ezbiter) na ten czas⁴⁴ | łopienicki, który niemało pokradszy rzeczy cerkwiow y kościołow, na tego ż | y w(ielebny) o(ciec) alekszycki powiadał że wszystko co było w cerkwi | Bożej srebra, złota y apperatów y ozdoby inszey chwały Bożej | pobrał, a gdy go poymano w Masalanach, znalezli przy nim | tabliczek srebrnych niemało y jakoby w(ielebny) o(ciec) Roman Lewkowicz⁴⁵ masalański | odebrał srebro te y do dworu oddał, to w(ielebny) o(ciec) doniosszy nam, | na to kazalismy inquizytyą

⁴² Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁴³ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁴⁴ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁴⁵ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

uczynic. Wizity na osobę archipasterską dał tymphow osm, na j(ego) m(o)ści x(iędza) archidiakona timph | ieden, na nas, wizitatorow po timphie iednym. ||
[арк. 29 адв.]

Царква ў в. Малая Бераставіца Гродзенскага павета. 22.05.1696.

Wieś cerkiew Małej Brzostowicy. D(nia) 22 mai 1696. |

W(ielebny) o(ciec) Michał Ponikwicki, pr(ezbiter), trzyma cerkiew założenia Dymitrya | S(więtę)° w kolacyey ich m(o)sciow panow Karpiew. Gdzie widzieliśmy porządek wszelki | w cerkwie Bożej podług rejestru osobliwego wziętego ad archiwum y w(ielebnemu) o(jcowi) | jako czulemu y wielce staraiącemu o chwałę Bożą kapłanowi, a ze przez | antecessorow onego nie mało rzeczy pogineło, ktorych ma dochodzić. Pre|zenta, inwestiturę, kwity synodow y Oleiow S(więtych) prezentował, oraz y | podania. Sam kapłan umiejętny, ~~pre~~ pobożny y przykładny. Na ktorego | żadnych skarg nie było, lecz w(ielebny) o(ciec) uskarżał wielce na j(ego) m(ość) x(ię) dza Piotra | Wzorka, plebana Brzostowicy Małej iż mu zamki w plebaniey odbiiał, *to y* ⁴⁶ okna y | drzwi rąba, sianożęci spasiuę y grunta zasiane swiniami y gęsiami trawił. | A plebania onego na samym gruncie ~~kapłanskim zostaię, cerkiewnym należęca~~ *cerkiewnym zabudowana iest, przez co* ⁴⁷ | wielkie od x(ię) dza plebana ponosi szkody, co onemu wydali y do swego protokołu | wpisali abysmy na synodzie krzywdy onego prezentowali. Dochodu doszło na | osobe archipasterską tyńfow osm, na j(ego) m(ość) x(ię) dza archidiakona tyńf ieden, y na | nas, wizitatorow, po tyńfie.

Dnia y roku ut supra. |

Царква ў м. Крынкі Гродзенскага павета (пачатак). 23.05.1696.

Miasto Krynki. Dnia 23 maj 1696. |

W(ielebny) o(ciec) Antoni Lewkowicz, pr(ezbiter) krynski, trzyma cerkiew założenia Naro|dzenia N(ajświęt)szej Panny w *fundacyey k(rólew)skiej* ⁴⁸. Podług podania j(ego) m(ości) x(ię) dza protopopy grodzińskiego iest | spisano do protokołu.

Падаўчы інвентар царквы ў м. Крынкі Гродзенскага павета святару Антону Ляўковічу. 15.08.1693.

Po zeysciu z tego swiata w(ielebnego) o(jca) Alexandra Karskiego, | prezbitera tameczney cerkwi Krynskiey, zieczawszy, gdzie plebaniey | przez spustoszenie pomienionego oycza Karskiego nie znalazłem, budyn|kow żadnych, tylko w dobrach

⁴⁶ Дapісана паверх асноўнага тэксту.

⁴⁷ Дapісана паверх асноўнага тэксту.

⁴⁸ Дapісана паверх асноўнага тэксту.

kupnych oycowskich mieszkaiącego, | podług moznosci plebania ma się wystawic. W tym tedy miescie Krynkach | cerkiew drewniana, w ktorey Ołtarz Wielki, na tym ze Ołtarzu cymborium, | drewniana puszka. *Powinien* ⁴⁹ ten ze kapłan iak nayprzędzey podług moż|nosci swey starać się o puszkę cynową czyli też srebrną, acz z łaski para|phianow kielich cynowy z patyną y łyżycą, antymis podwizny, obrus | cwilichowy, tuwalen trzy tkackiego płotna, antypendium^m płocienne, | lichtarzow dwa mosiężnych, krzyż srebrny z sedesem mosiężnym, | Ewangelia naprzestolna w cynie oprawna. Drugi ołtarz Naswiętszey Panny | Narodzenia. Na tym ołtarzu towalen trzy, obrus osobliwy, antypendium^m | adamaszkowe koloru jasnie zielonego. Na tym że obrazie wotywy tabl|czek srebrnych pięć, rączka u Pana Jezusa srebrna iedna, na tym że | obrazie koron dwie srebrnych, maneli dwoie z dyamenkami, pacieryz | sznurow pięć, pianek prostych (...) ⁵⁰, zausznice dwie z kamieniami miena | srebrną, zasłaka kitaykowa fioletowa. Na trzecim ołtarzu S(więtego) Spasa | towalen dwie, antypendium płotniane drukowane. Lichtarzow cyno|wych u Naswiętszey Panny trzy. Do sygnowania dzwonkow dwa. Chora|gwie cztery materyalnie, dwie zielone harusowe, trzecia czerwona | sztametowa, czwarta harusowa koleru lazurowego. W babincu ołtarzyk. Na tym ołtarzyku obrazek Naswiętszey Panny. Przy tym || [apk. 30] ołtarzyku antypendium drukowane płotniane, tuwalen trzy płotniane, | na zartowniku tuwalen dwie. Xięgi: Ochtay pisany stary, Psalterz duko|wany, Tryod Cwietna pisana. Dzwonica drewniana, na ktorey dzwonow trzy | y czwarty stłuczony. Do tey cerkwie gruntu włok dwie lubo były zasiane, | ale tylko z trzeciego snopa ten ze pomieniony ociec odebrał kop trzy żyta. | Do tey że cerkwie placow, na tych ze placach cerkiewnych ogrodniokow | dwuch. Gumno iedne opadłe, do plebaniey należące. Srebro cerkiewne, | ktore kolwiek pokaże się podług protokołu. Te powinien będzie w(ielebny) o(ciec) An|toni Lewkowicz za służnym dokumentem przez kogo iest zostawione | z dobr tych zostawnikow odyskiwac. Co wszystko pisawszy od mału do | wiela podałem w(ielebnemu) o(jcowi) Antoniemu Lewkowiczowi, pr(ezbiterowi) krynskiemu, do | ktorego podania rękę moją własną podpisuię w Krynkach piętnastego | dnia awgusta tysiąc szescsett dziewięcdziesią(t) trzeciego roku. | Parafia: | miasto Krynki, Pirożki, Łapicze, Siemienowcy, Liski, Jema|sze, Strzelce, Ozieranie, Zascianiki, Nareyki, Łużania, Skroblaki, | Ososzniki, Solniki, *Liszczalnia* ⁵¹, Ostrow, Ostrowiec, Zyliczy, Czyu|miczy, Tregi. |

Царква ў м. Крынкі Гродзенскага павета (працяг). 23.05.1696.

Za wizyty *naszey* ⁵² jeneralney ich m(o)sciow oycow wizitatorow przybyło po poda|niu w(ielebnego) o(jca) protopopy grodzieńskiego: czerwony złoty ieden,

⁴⁹ У гэксце памылкова *powinien*.

⁵⁰ Фрагмент нечитэльны.

⁵¹ У гэксце памылкова *Liszczalnia*.

⁵² Дапісана паверх асноўнага тэксту.

obrączka | złocista, łyżycą srebrną, tabliczka srebrna jedna, lubki dwie, złocis|ta, druga biała srebrne, tuwalia jedna szyta jedwabiem rożnym, drulga biała z koronami, dwie prostych, do pokrycia ołtarzów płótnianę drukowaną⁵³. (...) ⁵⁴ | Kielich srebrny z patyną zostawiony u pana Prokopa Białokoza, | ziemianina J(ego) K(rólewskiej) M(iłości) powiatu Grodzieńskiego, przez nieboszczyka anteces|sora terazniejszego w(ielebnego) o(jca) Alexandra Karskiego, pr(ezbitera) na ten czas kryń|skiego, w dziesięciu talarach bitych, kazaliśmy koniecznie aby w(ielebný) o(ciec) ten | kielich jako po bracie swoim wykupił podług podpisów tak ręki w(ielebnego) o(jca) | Karskiego, jako też w(ielebnego) o(jca) protopopy podlaskiego, jako y mieszczan. | Kwity, prażenta, inwestiturę, podanie, metrykę prażentował. Pleba|nia jest przedana po śmierci w(ielebnego) o(jca) Alexandra⁵⁵ Karskiego za powodzeniem s(więtej) pamięci j(ego) m(o)ści | x(ię) dza Zochowskiego, metropolity Wszystkiej Rusi, terazniejszemu w(ielebnemu) o(jco)wi | Antoniemu Lewkowiczowi⁵⁶. Surowie przykazaliśmy aby plebanią na gruncie wystawił, po|nieważ sam mieszka na dobrach mieyskich. Skargi lubo byli, są uspokojone, lecz w(ielebný) o(ciec) skarżył na x(ię) dza Stephana Mina⁵⁷, szudziałowskiego komędarza⁵⁸, że mu szluby daie, krzsty | y pogrzeby⁵⁹ odprowuie y wielkie exorbitaty ludzom czyni, że gwałtownie przymuszając aby do cerkwie nie chodzili, ale do kościoła. Wizyty na osobę archipa|sterza m(i) ł(ościwego) o dał talarów bitych trzy, na j(ego) m(o)sci x(ię) dza archidiacona timph jeden, | na nas, wizitatorów, po timphie jednym. || [apk. 30 adw.]

Царква ў в. Юраўляны Гродзенскага павета. 25.05.1696.

Wies cerkiew Jurowlańska. W roku 1696 m(iesiąc)ca maia d(nia) 25. |

W(ielebný) o(ciec) Ewstaphi Popławski, pr(ezbiter), trzyma cerkiew założenia S(więtego) o Mę|czynika Jerzego fundacyey krolewskiej. Fundusz był u nieboszczyka | w(ielebnego) o(jca) Theodora Ponikwickiego, pr(ezbitera) na ten czas jurowlańskiego, | jako w dawnym wizitatorskim protokule specyfikuię. Roskazano | oddać ad archium, o którym terazniejszy w(ielebný) o(ciec) Popławski nie dał | ratyey. Przykazaliśmy pod winą na kathedrę Nowogrodzką złotych | stu aby się wybadywał lub na soborze albolі też bliżey dał relatyą | gdzie by się ten fundusz po śmierci nieboszczykowskię miał podziac.

⁵³ У гэксце памылкова *drukowanego*.

⁵⁴ У гэксце лакуна, пасля якой атрамантам праведзена гарызантальная рыса праз усю старонку.

⁵⁵ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁵⁶ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁵⁷ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁵⁸ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁵⁹ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

Sama cerkiew drewniana de nowo restawrowana za staraniem teraz|niejszego pr(ezbitera). Venerabile w puszcze drewnianey było, teraz nowo | cynową sprawił z wierzchem, w ktorey widzieliśmy P(ana) Boga ochędoż|nie stojącego w cymborium drewnianym zamkniętym. | *Puszkę drewnianą wzięliśmy, bo cynową z wierzchem sam w(ielebny) o(ciec) sprawił, a tę drewnianą dali do czasu w(ielebnemu) o(jcowi) olekszyckiemu* ⁶⁰. | Kielich srebrny z patyną y gwiazdą. Antymis z ~~pateną~~ wzięliśmy, a do czasu drugi | dali, aby pod czas soboru onego przywiozł, a inszy sobie otrzymał. | Apparat axamitny czarny z stułą przybył y velum tego z axa|mitu. Chorągwie dwie harusowe. Ołtarz S(więtego) Męczynika Jerzego. | Inne zas jako specyfikuje w protokole wszystko w całości zostaie. A nie dostaie gwiazdy srebrney, Połustawa y Psalterza drukowa|nych. Plebania y grunta są opisane w protokule. Inwestiturę, | podanie, kwity soborowe, *metrykę* ⁶¹, Oleiow S(więtych) y Rzeczy Pospolitey pra|żen|tował. Skarg żadnych na w(ielebnego) o(jca) nie było, i owszen w(ielebny) o(ciec) uskarżał | na j(ego) m(o)sci x(ię) dza Jana Żebrowskiego, p(arocha) kundzińskiego, który | nie tylko cerkiew Bożą w kościół obrocił, ale y wszystkich parafian | gwałtownie przyniewala do spowiedzi s(więtej), krzasty, szluby, pogrzeby | odprawuie z pięciu wsi. A ta parafia tak do cerkwi Kundziń|skiej, jako y do cerkwi Jurowlańskiej *zdawna* ⁶² należała. Dochodu na osobę | archipasterską dał talarow bitych trzy, na j(ego) m(o)ści x(ię) dza archidiakona | timph ieden, y na nas, wizitorow, po timphie iednym. || [aprk. 31].

Царква ў м. Гарадок Гродзенскага павета. 27.05.1696.

Miasteczko Grodek. D(nia) 27 maj 1696. |

W(ielebny) o(ciec) Jan Dubowski, pr(ezbiter), trzyma cerkiew założenia Narodzenia | Naswiętszey Panny Grodkowską, fundacyey jasnie wielmożnych | ich m(o)ściow panów Sapiehow. Fundusz ~~pod czas inwazij moskiewskiej~~ | ~~zgi-~~
~~noł, jest na to extractem wyjęto~~ (...) ⁶³ *ma, lecz nie dochodzi iako należy z d|woru, jednak kazali sorowie przy* ⁶⁴ *kazaliśmy aby* ⁶⁵ *pod czas soboru | pra|żentował.*

Sama cerkiew drewniana, obrazami iako należy | przyozdobiona, de nowo pokryta. Nic nie ubyło ozdoby, chwały Bożej, | lesz za staraniem w(ielebnego) o(jca) na dawny protokół wystawiony Ołtarz Wielki | z cymborium, w ktorey puszką cynową z wierzchem y z pokrowcem ada|maszkowym karmazynowym w kwiaty. ~~Hwozduchi Pokrowcow~~ ⁶⁶ wielkiech herbowych | dwa kitayczanych, dwa

⁶⁰ Напісана іншым почыркам на палях з левага боку вертыкальна.

⁶¹ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁶² Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁶³ Фрагмент нечытальны.

⁶⁴ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁶⁵ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁶⁶ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

zas kitayczanych. Antymis s(więtej) pamięci Żochow|skiego podwiżny. Litonow dwa. Tuwałeń z korunkami szesć przybyło. | *Ewangelia pisa* Zaponka kitayczana. Antypendium zielona harusowa. | Chorągwi dwie kitayczane nad tamten protokuł przybyło. Parafia | jako już (w) protokule iest ograniczona. Plebania na cerkiewnym placu | opadła, kazalimy konieczno, aby restawrował. A teraz w(ielebny) o(ciec) dom ma | na mieyskim placu. Skarg zadnych na w(ielebnego) o(jca), ani też w(ielebny) o(ciec) od kogo nie po|nosi. *Dochođ pre* Inwestyturę, *podania* ⁶⁷, kwity soborowe Olejow SS(więtych), *metryke* ⁶⁸, y Rzeczy Pos|politey przętował. Wizyty na j(ego) m(ość) d(obrodzieja) doszło talarow bitych 2, na j(ego) m(ość) x(ię) dza arch(idiakona) | tynf ieden y na nas, wizytatorow po tynfu. Na soborze nie był. |

Царква ў м. Гольні Гродзенскага павета. 26.05.1696.

Miasteczko cerkiew Hołyńska. D(nia) 26 m(iesią)ca maia 1696. |

Po smierci w(ielebnego) o(jca) Theodora Zaniewskiego zostaie pr(ezbiterem) w(ielebny) o(ciec) Roman | Zaniewski. Ktory obiwszy cerkiew założenia S(więtej) Męczenicy Hołyńską bez confirmatyej archipasterskiey zostaiąc. | Podług protokołu dawnego do zadney rzeczy nie zna, chocia y | będąc na prowizyej rodzonego swego, ktory przy nim samym | umarł, *a ten że w(ielebny) o(ciec) do w(ielebnego) o(jca) protopopy nie dał o tym wiedzieć* ⁶⁹ wszystkie dokumenta mianuie w szkatule jedną | wziął p(an) Sedzieniewski, jenerał J(ego) K(rólewskej) M(iłości), o drugiej szkatule po|wiedział że nie wiem y o wszystkich apparamentach cerkiew|nych y domowych nie zna. Na soborze szczęśliwie odprawuiącym za | archipasterza m(i)ł(ościwego)^o w roku 1694 nie byli y obmowy po sobie | żadney nie dali, a teraz przy zesłanych nas, wizitatorow | jeneralnych, serio sprzeciwiając y żadnych dokumentow | nie pokazuiąc, co za takie onego postęmpki w winie zachowuiem, | którą zakładamy na kathedrą Nowogrodzką zł(otych) sto niechylne | ma zapłacić jesli nie pokaże stwierdzenia archipasterskiego || *[арк. 31 адв.]* funduszu y wszystkich dokumentow na grunta, place y ogrody, | należące do cerkwie Hołyńskiej *za niedziel dwanaście na soborze świętym* ⁷⁰. Przy kto|rey prażentatyej stwierdzony ma zostać. Do dalszey woli archipaste|rza m(i)ł(ościwego)^o salut zachowuiemy. Wizity na osobę archipaste|rza m(i)ł(ościwego)^o zł(otych) 10, na j(ego) m(o)sci x(ię) dza archidiakona timph jeden, | na ww(ielebnych) oo(jców) wizitatorow po timphie jednym. | Antymisy cerkwi Hołyńskiej wziął w(ielebny) o(ciec) Bołharowski, pr(ezbiter) rosienski w pro(topopii) Wołkowyskiey, drugi cerkwi Brzostowicy

⁶⁷ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁶⁸ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁶⁹ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁷⁰ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

Wielkiew wzięł antymis w(ielebny) o(ciec) Kupczyński, pr(ezbiter) kuz|micki także z pro(topopii) Wołkowyskiewy. |

Царква ў м. Вялікая Бераставіца Гродзенскага павета. 26.05.1696.

Miasto cerkiew Brzostowicy Wielkiew. D(nia) 26 mai.

Ten że w(ielebny) o(ciec) Theodor Zaniewski, nieboszczyk, trzymał cerkiew | Brzostowicy Wielkiew, po kturym niemasz żadnych dokumētow po|nieważ w wyżej pomienionej pr(ezbiterii) Hołynskiewy iest opisano. Y ten że w(ielebny) o(ciec) | Roman Zaniewski, rodzony nieboszczykowski, ma dochodzić y | odpowiadać.

Na soborach nie był. |

Teraz ta cerkiew Wielkiew Brzosto|wicy | przepisana jest s podania j(ego) m(ości) x(ię)dzia protopopy grodzienskigo słowo | w słowo tak sie teraznieyszemu w(ielebnemu) o(jcowi) dało naprzód: |

Падаўчы інвентар царквы ў м. Вялікая Бераставіца Гродзенскага павета святару Яну Вярбіцкаму. 20.02.1696.

Podanie cerkwie Brzostowice Wielkiew w maiętności jas(nie) w(ielmoznego) j(ego) m(ości) pana Jana Dobro|gosta na Krasnym Krasinskiego, wojewody płockiego, starosty warszawskiego, przasniz|skiego, sztumskiego, nowomieskiego et c(etera), et c(etera), po śmierci w Bogu wielebnego oyca | Theodora Zaniewskiego, a roku 1696 m(iesią)ca februarij 20 d(nia) przeze mnie, Ale|xandra Piotrowicza, protopopy grodzienskigo.

Cerkiew sama jako w sobie ma | naprawy potrzebne. Okien trzy, dwie w drzewą oprawne, trzecie | w ołow. W ołtarzu okien trzy oprawne. Krat żelaznych trzy. W zakrystyey | okno jedno w ołow oprawne y krata żelazna. W babincu okno^{jenko} jedno w drzewą | oprawne. W babincu drzwi na zawiasach z kłódko y zaszczepką. Do cerkwi wchodzone | drzwi wchodzone na zawiasach z zaszczepką. Ryzow troie, jedno antelbasowe | atlasem podszyte, lamą zieloną około obłożone, *potrzeby*⁷¹ marcypanowe, drugie | harusowe, potrzeby żółte jedwabne, trzecie czarne stare. Alba jedna stara. Hume|rał jeden. Komża do odprawowania jutrzni. Wozduchow trzy, jeden antelbasowy, | kitayką podszyty, potrzeby marcypanowe, drugi kitayki białe, trzeci kitayka | w paski. Paręcze troie, jedno antelbasowe atlasem podszyte, dwoie harusowych. | Wozduchow małych dwa, jeden antelbasowy, drugi kitaykowy. Do opisania do Mszy | S(więtej). Paskow dwa. Litonow dwa. Kielichow dwa, jeden srebrny z patyną y z gwiazdą | srebrną, drugi cynowy z patyną y gwiazdą cynową. Łyżeczek dwie do rozdawania | Naswiętszego Sakramentu, jedna srebrną złocista, druga srebrna. Xiąg | cerkiewnych pięć:

⁷¹ У гэксце памылкова *potrzebny*.

Ewangelia w capę czarne oprawna pod marimus, tabliczek z iedney | strony⁷² pięć srebrnych, z drugiey strony krzyżyk srebrny, na jedney | stronie | [apk. 32] kryżyka Naswiętsza Panna, na drugiey stronie Jan Święty, po rogach pukłków | cztery srebrnych, Testament ruski w czarney oprawie, Psalterz stary, Ochta y stary | pisany, Trebnik stary. W zakrystye y drzwi na zawiesach zamkiem wnętrznym do trzymalnia na zachowanie rzeczy cerkiewnych okowana z zamkiem wnętrznym y zaszczepką. | Na Ołtarzu Wielkim obraz Naswiętszey Panny Częstochowskiey na płótnie w ramach | czarnych, wyżej obraz Świętey Troycy, po bokach we dwie linji apostołowi, | wyżej prorocy. Cymborium złociste malowane. Towalen trzy, jedna z korunkami, | dwie bez korunek. Antymis kamiowy. Antypendia sai prostey. Potrzeby jedwabne zielone. Sukno zielone niebieskie. U Ołtarza Wielkiego dzwonkow małych | dwa. Przed Carskie Drzwi kobierzec stary. Kadzielnica stara bez łańczukow. Ołtarz drugi Świętego Mikołaiia. Na obrazie Świętego Mikołaiia zasłona czerwona harusowa, sukno niebieskie. Przed ołtarzem tuwalnia jedna z korunkami. Antypendia czerwona harusowa. Potrzeby białe w kostki. Crucifix. Ołtarz | trzeci Świętego Jozefa. Towalnia jedna z korunkami. Antypendia czarna. | Potrzeby jedwabne białe. Crucifix. Po prawey stronie przed Świętym Spasom | ołtarzyk mały. Antypendia czerwona harusowa. Potrzeby czerwone. Zasłona sztametowa czerwona. Towalnia białą szyta. Na obrazie towalnia rombkowa | podło szyta. Po lewey stronie Naswiętszey Panny ołtarzyk mały. Zasłona harusowa czerwona. Towalnia nad obrazem rombkowa jedwabiem szyta. Antypendia harusowa czerwona. Potrzeby czerwone. Tuwalnia druga białą szyta. W Ołtarzu Wielkim sciany obite płótnem malowanym, paski po obudwuch stronach. | Faierka spiżowa, co ogień noszą do cerkwi. Chorągwi trzy, dwie mnieysze, | trzecia większa. Na cmentarz wchodą wrota z fortą zamkiem wnętrznym, | w koło oparkaniony, po rogach bakszt cztery. Dzwonica około obita tarczycami, z wierzchu gontami. Dzwonow trzy, jeden większy, dwa mnieysze, | czwarty w bani mały. Lamp dwie, jedna przed Carskimi Drzwiami, a druga | przed Świętym Mikołaiem zesciane. Lichtarzow osm, na Wielkim Ołtarzu | dwa drewnianych, przed Świętym Mikołaiem dwa mosiężnych, przed Świętym | Jozephatem dwa zescianych, przed Świętym Spasem jeden drewniany, drugi przed | Naswiętszą Panną drewniany. Plebania jako ma w sobie naprawy [potrzebuie]. Wrota z fortą | stare. Izba biała z komorą, sienmi, drzwi w sieniach proste bez zawiasow. | Do izby wchodząc drzwi na zawiasach, w komorze bez zawiasow. W yzbie okien | trzy starych, w komorze jedne stare, piec zielony stary, stoł stary. | Staynia dranicami pokryta. Gumienko stare. Pola włóczek szesnascie, | zasianych włóczek dwie żytem, jержyny nie było ziarna jednego. | Wszystko spisawszy od mała do wiela, podałem w(ielebnemu) o(jcowi) Janowi Wierzbickiemu, prażbiterowi Brzostowicy Wielkiey. Pisan w Brzostowicy roku, m(iesia)ca y dnia | wysz pisanego.

⁷² Написана двойчы.

Ponieważ Wszystko podług tego podania w całości zostaje, a co | niebożczyk Theodor Zaniewski potracił, ma za to na synodzie rodzony nieboszczykowski | w(ielebny) o(ciec) Roman Zaniewski, pr(ezbiter) hołynski, gdzie się co podziało tak z funduszow, jako y inne palpiery na cerkwie Brzostowicy Wielkiej y Hołynskiej. Skarg zadnych na w(ielebnego) o(jca) nie było, a | przykładny we wszystkim choć nowoposwięcony. Wizyty na j(ego) m(ość) d(obrodzieja) talar bity, na x(iędza) archidy[ako]na tyńf y na nas po tyńfu jednym. || [арк. 32 адв.]

Царква ў в. Цецяроўка Гродзенскага павета. 28.05.1696.

Wies Ciecierowska. D(nia) 28 maia 1696. |

W(ielebny) o(ciec) Roman Zaniewski, pr(ezbiter), trzyma cerkiew założenie Pokrowy Najświętszey Panny Ciecierinską. Nie przybyło, ani ubyło od dawnego pro|tokułu, ponieważ nie rad trzezwo się chować, zawsze piany. Napominali aby | poprawę uczynił w statku kapłańskim. Prezentę, inwestyturę, kwity wszystkie pre|sętował. Wizyty na archipasterza m(i)H(ościweg)° dał tyńfow trzy, na j(ego) m(ość) x(iędza) archidy[akona] tyńf ieden, na nas, wizytatorów, po tyńfu jednym. Fundusz kaza||lismy na soborze presętować. Na soborze nie był. |

Царква ў м. Кузніца Гродзенскага павета. 10.06.1696.

(гл. таксама арк. 35–36)

Cerkiew w miasteczku Kuznica. D(nia) 10 juni | 1696. |

W(ielebny) o(ciec) Mikołaj Piotrowski, pr(ezbiter), nie wiem skąd powiadał że poświęcony iest | od świętey pamięci nieboszczyka j(ego) m(ości) x(ię)dza Zochowskiego, metropolity, | na prowizyą w(ielebnego) o(jca) Piotra Jereżyca, pr(ezbitera) dobrowolskiego, w kolacy w(ielmoż)ne(g)° | j(ego) m(ości) pana Kryszpina, *podczaszego W(ielkiego) X(ięstwa) L(itewskiego)*°⁷³, w protopopii Wołkowyskiej zostaiącego. Ktury | żadnych dokumentow nie pokazał, ani też ynwestytury **pokazał** nie prezentował, lecz | ich m(ości) panowie Miciutowie zregistrowali wszystkie rzeczy cerkiewne, swoy registr nam dali, my zas ych m(ościów) zostawili. Ale kapłan | ten, chocia y uczył, iest piiak, którego pianusiękiego znaleźli, | y przeciwną stawiać nie pokazawszy zadnych dokumentow yz nie iest | na tę beneficium od pasterza ordynowany. Do j(ego) m(ości) d(obrodzieja) odkładamy. Wizyty | nic a nic nie dał, sami y konie sustętowali. Zboże, bydło w(ielebny) o(ciec) Piotr Kałdziejewicz, pr(ezbiter) bywszy kuznicki, a terazniejszy hornicki, pozabierał, na co osobiłwy | list iest (...) ⁷⁴ srebro, księgi pozabierał y ziachał. |

Царква ў в. Сідэрка Гродзенскага павета. 11.06.1696.

⁷³ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁷⁴ Фрагмент нечытальны.

Miasteczko cerkiew Siderska. D(nia) 11 juni 1696. |

W(ielebny) o(ciec) Michał Cwiklicz po nieboszczyku w(ielebnym) o(jcu) Pawle Haponowiczu, | prez(biterze) siderskim, został prezbiterem, w fundacy ich m(ościów) panow Chałleckich. Podług protokołu dawney wizyty nie mało niedostać z xiąg: | Ewangeli, Połustawa, Psalterza y dwuch Jermołoiow. Powiadał w(ielebny) o(ciec) | yż Ewangelią w(ielebny) o(ciec) Kilenik odebrał y nie wie gdzie podział. Przybył: apperat adamaszkowy karmazynowy ze wszystkim y Mszał in | folią drukowany. *Cerkiew Boża nowa wystawiona*⁷⁵. Prezętę, inwestyturę, kwity soborowę y Oleiow | SS(więtych) prezentował. Skarg zadnych nie mielismy, ale iest przykładny *we wszystkim*⁷⁶, tylko o to co bez zapowiedzi szluby daia donieść j(ego) m(ości) do(brodziejowi). | Wizyty na j(ego) m(ość) do(brodzieja) dał 13 (...) ⁷⁷, na j(ego) m(ość) x(ię) dza arch(ydiakona) tyńfa y na nas po tyńfu. | Na konia owsa pułkorca z siczką. *Podania na cerkiew niema*⁷⁸. || [арк. 33]

Царква ў в. Ячна Гродзенскага павета. 13.06.1696.

Wieś Jacznienska. D(nia) 13 juni 1696. |

W(ielebny) o(ciec) Konstanty Jawdynski, pr(ezbiter), po nieboszczyku rodzicu swym zostaię. | Cerkiew pięknie restawrowana, nowo dzwonica wystawiona y oparkaniona | pięknie. Krzyż srebrny z sedesem. Krucifix odlwany y ewanilistowie *odliwa|nę*⁷⁹ złociste z sedesem nowo restaurowany^m. Insze ozdoby w Cerkwi Bożej iako y w plebani podług protokołu dawney wizyty wszystko w całości | zostaię. Inwestyturę, kwity soborowę y Oleiow SS(więtych) nieboszczyka | rodzica swego prezętował. *Na*⁸⁰ podanie ma od j(ego) m(ości) d(obrodzieja) list, lecz ieszcze | introductia nie była. U tego ż w(ielebnego) o(jca) odebrałem dekretow trybunałskich na cerkiew Przeczystey Panny Wilęską na kwotę kop dwie, a piętnas|cie y na ⁸¹ beccek piętnascie z Dzieciola y registr cerkwi Dereczy Merczczką. |

Царква ў м. Новы Двор Гродзенскага павета. 13.06.1696.

Miasto Nowy Dwor. D(nia) 13 juni 1696. |

⁷⁵ Дapісана паверх асноўнага тэксту.

⁷⁶ Дapісана паверх асноўнага тэксту.

⁷⁷ У тэксьце лакуна.

⁷⁸ Дapісана пазней атрамантам святлейшага колеру.

⁷⁹ У тэксьце памылкова *odliwawane*.

⁸⁰ Дapісана паверх асноўнага тэксту.

⁸¹ Дapісана паверх асноўнага тэксту.

W(ielebny) o(ciec) Alexander Siemienowicz, pr(ezbiter), po nieboszczyku w(ielebnym) o(jcu) *Hrehorym Ponikwickim, pr(ezbiterze) nowodworskim*⁸², zostaie. Lecz wedug protokolu dawnego siła | rzeczy nie dostaie. S tego wywieść kożde(g)*-czasu gdzie tego potrzeba | będzie. Inwestytury niema, mianuiac yż j(ego) m(ość) x(ią)dz protopopa od niego odebrał, | bez ktorey przez lat pięć zostaie, introdukcy nie pokazał. Co o te rzeczy | y o inne, ktore czasu potrzeby będą produkowane w(ielebnemu) o(jcowi). A teraz wizy|ty na archipasterza m(i)ł(ościwego)* doszło talar bity y cztery tyńfy, j(ego) m(ości) x(ię)dzu ar(chidyakonu) | tyńf ieden y nam, wizytatorom, po tyńfu. Plebania zruynowana bez niego. | Extractow, funduszow niema y to powiada, że x(iądz) protopopa pobrał ten że. |

Царква ў м. Ліпск (Войнаў) Гродзенскага павета. 14.06.1696.

Miasteczko Lipsk ich m(ościów) pp(anów) Woynow. D(nia) 14 juni | 1696. | W(ielebny) o(ciec) Stephan Hołowka, pr(ezbiter), zostaie. Podług protokolu dawnego wszyst|kosmy zostali y przybyło za staraniem w(ielebnego) o(jca): apparat atlasowy karma|zynowy ze wszystkim, antypedy dwie harusowe czerwone, tuwalen dwie | y chorągwi szarzone czerwone dwie. Funduszu w(ielebny) o(ciec) nie ma, kazalismy ko|niecnie starać y pr(ezentować) na soborze. Prezête, inwestiturę, kwity soborowe y Olleiw Świętych, metrykę choc nieporządną przetęwał. Na soborze szczę|sliwie odprawuiącego w Nowogrodku 1694 nie był, exusował yż x(iądz) proto|popa onego uwolnił y za to wziół tyńfow 15. Skarg zadnych na w(ielebnego) o(jca) | nie było, ale iest przykłady, umieiętny y pobożny, o Chwałę Bożą | staraiać y przyspasabiaiać. Wizyty archipasterzowi m(i)ł(ości)wemu doszło | (...) ⁸³, na j(ego) m(ości) x(ię)dz archidyakona (...) ⁸⁴ || [арк. 33 адв.]

Царква ў м. Ліпск (Каралеўскі) Гродзенскага павета. 14.06.1696.

Miasto Lipsk J(eg)* Kr(ólewskiej) M(iłości). D(nia) 14 juni 1696. | W(ielebny) o(ciec) Heliasz Malnowski, pr(ezbiter), po w(ielebnym) o(jcu) Symeonu Ohurcewiczu poświęco|ny został na cerkiew Lipską. Za którym cerkiew de nowo pokryta z wo(...) ⁸⁵ce nową stawia. Przybyło: *puszka cynowa z wierzchiem na venerabile*⁸⁶, antypedy dwie czerwonych harusowych, trzecia nie|bieska, tuwalen trzy. Y wszytką podług dawnego protokolu w całości zos|taie, tylko funduszu niema, wziół nieboszczyk o(ciec) Pilecki,

⁸² У гэтым памылкова *Hrehorego Ponikwickiego, pr(ezbitera) nowodworskiego*.

⁸³ У гэтым лакуна.

⁸⁴ У гэтым лакуна.

⁸⁵ Фрагмент нечытальны.

⁸⁶ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

protopopa wilłenski, y konieczno trzeba dopominać u w(ielebnego) o(jca) Bobra, protopopy wilęskie(g)°, | jako possesora nieboszczykowskiego. Ten że x(iądz) Pilecki kielich srebrny | zostawił cerkwi Lipskiej J(eg)° K(rólewskiej) M(iłości) u w(ielebnego) o(jca) Symeona Ohurcewicza, pr(ezbitera) na+ten czas terazniejszego lipskiego chreptowiczewskiego, który miał wrocić, a do tych czas | trzyma. Inwiesturę w(ielebny) o(ciec) Malnowski Xięgi w tey cerkwi Lipskiej wszystkie poszarpane, a naybarzies Psałterz wielki wszytek, a wszytek | zgnił, co go y oprawic nie można przez niestanie y opuszczenie w(ielebnego) o(jca) | Malnowskiego, co seryą przykazali przed panami mieszczanami lipskimi | aby xięgi ponaprawiane byly y w lepszym dozorze miał. Antymis dziu|rawy pod winą zł(otych) stu na katedrę Nowogrodzką roskazali aby iako nay|przedzey od archipasterza otrzymał, a ten stary na ręce nasze abo x(iędza) | protopopy grodzienskie(g)° oddał, pod utraceniem beneficy y kary przykazali. Inwesturę, podanie, kwity soborowe y Oleiu Świętego prezętował, z czego | wszytkiego (...) ⁸⁷ | Wizyty doszło na j(ego) m(ość dobrodzieja) talarow bitych 3, na j(ego) m(ość) x(iędza) archidy|akona tynf ieden, y na nas, wizytatorow, po tynfu. |

Царква ў м. Ліпск (Храптовічаў) альбо Галынка Гродзенскага павета. 15.06.1696.

Miasto Lipsk Chreptowiczowski alias Hołynka. D(nia) 15 (juni) | 1696. |

W(ielebny) o(ciec) Symeon Ohurcewicz, pr(ezbiter), trzyma cerkiew. Podług protokołu dawne(g)° | cerkiew pode dworem założenia S(więtych) ⁸⁸ PP(roroków) Bożych Piotra y Pawła y *Narodzenia* | *Naswięszy Panny* ⁸⁹, w ktorey nic | a nic porządku niemasz. Deisus który nie na tysiąc złotych kosztuiący | snickerską robotą wszytek powalony, sztuki spręty ⁹⁰ y w niwecz obrocany. Dzwonka | zadnego niemasz. Apparata cerkwi Bożey w niwecz poobrocane, nie w cerkwi, | ale pod łoszkem w yzbie tak wałaiące bez zamknienia znalezi w krob|ce. | Kielich srebrny podług karty, daney od pr(ezbitera) y mieszczan lipskich, oddali | do cerkwi J(eg)° K(rólewskiej) M(iłości) Lipskiej. O inne rzeczy podług protokołu dawnego, gdzie y registr | przy apparatu zostawili. Funduszu, co roskazano w dawney wizycie, aby na | soborze prezętował, tego nie uczynił. | Fundusze ich m(ościów) pp(anów) Chreptowiczów na iarmarki wolne kapłanowi bez wszelkich | przeszkod od dworu y na dziesięcine zyta kop 15 y jarzyny kop 15 s paszni dworney ma do|chodzić. A ponieważ nie dochodziło, tedy nieboszczyk Samuel Ohurcewicz, pr(ezbiter) | lipski, *protopopa podlaski* ⁹¹, przez prawo y dekreta trybunalskie odyskał tę

⁸⁷ У тэксце лакуна.

⁸⁸ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁸⁹ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁹⁰ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁹¹ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

dziesięcine. Których | praw sztuk wzielismy 37 y wracamy zas pod tą kądycyą
żeby konieczno na sobor|rze przętowno. || [арк. 34]

Царква ў м. Сапоцкін Гродзенскага павета. 16.06.1696.

Miasteczko Sopockin J(eg)° K(rólewskiej) M(iłości). D(nia) 16 juni 1696. |

W(ielebny) o(ciec) Konstanty Borowski, pr(ezbiter), trzyma cerkiew. Podług protokołu daw|neg° wszelki porządek w cerkwi Bożej widzielimy, a za staraniem iako | czulego kapłana y staraiącego *cerkiew restewrawana y pokryta, puszka z wierzchiem* ⁹² a przybyło nad protokół dawny krzyż | nie mosięzny ale cynowy na drzewie, kielich srebrny s patyną, gwiazd|dą y łyżycą, ryzy kitaykowe pomaranczowe ze wszystkim, alba | z humerałem, tuwalen cztery s korunami. *Parafia* ⁹³, grunta y plebania podług spi|sania j(ego) m(ości) x(ię) dza Wołosowicza y x(ię) dza Maruszewskiego. Inwestiture, kwity | wszystkie soborow y Oleow SS(więtych) przętownał. Na tym soborze j(ego) m(ością) d(obrodziejem) | odprawuiącego *szczęśliwie* ⁹⁴ r(oku) 1694 nie był, ale ma kwit od xiedza protopopy, | co my widząc przykładność y stateczność kapłańską, skarg zadnych | nie było, ale y owszem godzien pochwały. Przypisawszy to (co) przybyło | nad ten protokół, rękę naszą podpisuiemy. Pisan w Sopockinach | d(nia) y roku ut supra. Wizyty archipasterzowi m(i)ł(ości)wemu doszło | talarow bitych dwa, na j(ego) m(ość) x(ię) dza archidy(akona) tyńf ieden, y na nas, wizytatorow, | po tyńfu. Owsa na konie czwrtkę. || [арк. 34 odw.]

Царква ў м. Ятвеск Гродзенскага павета. 22.06.1696.

Wieś Jatwież. D(nia) 22 juni 1696. |

W(ielebny) o(ciec) Paweł Sieniacki *zostaie stary(m)* ⁹⁵. Ten że ma przy sobie zięcia w(ielebnego) o(jca) Romana Sy|monowicza, prezbitera. U kturych podług dawnego protokołu wszystkosmy | w cerkwi porządnie zostali. Nic nie ubyło, ale za staraniem onych przybyło na|przod kielich srebrny s *patyną y gwiazdą patyną* ⁹⁶, aperat złoty kitaykowy ze wszyst|kim, zaponki kitaykową dwie, antypedy dwie malowane na płótnie y 2 obra|zow pięknych, ktoremi nowo cerkiew Boża przyozdobiona. Grunta ogrā|niczone jako zdawna kapłani zażywali. Funduszu niema y processu | do tych czas nie zanesli, maią się iustyciować na soborze. Włoka trzecia pra|wem na cerkiew Jatwieską s poddanym na pułwłoki siedzącym osobno od | włoki z łaski ich m(ościów) pp(anów) Młodzianowskich nadana, kturę prawo przy w(ielebnym) o(jcu) | Romanie Symonowiczu, pr(ezbiterze)

⁹² Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁹³ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁹⁴ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁹⁵ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

⁹⁶ Дапісана паверх асноўнага тэксту.

jatwieskim, a na przyznanie list u w(ielebnego) o(jca) Paw|ła Sieniackiego, który koniecznie ma oddać. Prezēte, inwestiturę, kwity | soborowe Oleiów SS(więtych), metrykę prezētował. Skarg żadnych nie było. Dochodu na archipasterza m(i)ł(osciweg)° doszło talar bity y cztery tynfy, | na j(ego) m(ość) x(ię)dza archidyakona tynf 1, y na nas po tynfu. |

W(ielebny) o(ciec) Paweł Sieniacki w kosciele Kamionskim odprawuie y tam pa|rafian od cerkwi ze wszytko ych przynalezytoscia podgarnoł, przez co wielkie | przeszkody cerkwi Jatwieskiey. |

Царква ў в. Дубна Гродзенскага павета. 30.06.1696.

Wieś Dubno. 30 juni 1696. |

W(ielebny) o(ciec) Athanazy Serheykiewicz, pr(ezbiter) cerkwi Dubieńskiej, po smierci oycza tescia swego w(ielebnego) o(jca) Jakuba Bułharowskiego zostaiący. | Podług dawnego protokołu nic nie ubyło, ale za staraniem onego | drzewa pięknego zprowadzono na cerkiew Bożą, w cerkwi obra|zami y ołtarze tuwalniami pięknie przyozdobiona, alb dwie | przybyło. Skarg zadnych nie było, ale iest przykładny, umięłjety y pobożny. Prezente, listy, kwity, mirnice, metrykę | p(re)sentował. Sam od P(ana) Boga ciężką chorobą małżaki y | gradobiciem nawiedzony. Wizyty doszło archipasterzowi mił(ościwemu) tynfow | 4, j(ego) m(ości) x(ię)dzu ar(chidyakonowi) tynf ieden y nam, wizytatorom, po tynfu. |

Царква ў г. Аўгустаў Бельскага павета Каралеўства Польскага. б/д.

N(ota) b(ene). W(ielebnym) o(jcem) augustowskim | w(ielebny) o(ciec) Bakszczanski. || [арк. 35]

Рэстр маёмасці царквы ў м. Кузніца Гродзенскага павета, складзены калятарамі Адамам і Каралем Міцутамі. 11.06.1696.

(гл. таксама арк. 32 адв.)

Za osobliwą łaską jasnie w(ie)l(mo)zne(g)° w Bogu nayprzewie|lebieńszego j(ego) m(ości) x(ię)dza Leona Szlubic Załęskiego, z Bo|żey y Stolicy Świętey Apostolskiey łaski metropolity Kyiowskiego, Halickiego y Wszytkiey Rusi, włodzimierz|skiego y brzeskiego ep(isko)pa, kobrynskiego y czernihowskie(g) o | archimandryty, naszego wiele m(ił)o(sciwego) pana y dobrodzieia, | mając zesłanych od boku j(ego) m(ości) jeneralnych wizytatorów w Bo|gu przew(ie)l(e)bne(g)o j(ego) m(ości) x(ię)dza Pawła Zorawskiego y xiędza Michała Zu|rawnickiego dla porządku cerkwi Bożych y ozdoby ych, o czu|łości y staraniu prezbiterow. Co y my, collatorowie, wielką | mając ukrywdenie y cale spustoszenie chwały Bożej przez ww(ielebnych) | oo(jców), przez w(ielebnego) o(jca) Kilenika y w(ielebnego) o(jca) Kadziewiczza, ktorzy srebro, appa|rata, xięgi

pozabierali, reszta co jest ich m(ości)ci spisali y nam | do rąk oddali, przeciwno też ich m(ościów) my dali ad archium. |

Naprzod. | Cerkiew drewniana de nowo restaurowana wewnątrz deisu|sem y obrazami przyozdobiona. Na Wielkim Ołtarzu cymboryum | drewniana zamczysta. Pan Bog w kielichu cynowym, w tym samy^m, | w którym celebriuę. Antypedia atlasowa karmazynowa. Obrus. | Antymis świętey pamięci j(ego) m(ości) x(ię) dza Kolędy dobry. Tuwałen dwie | s korunami białemi. Korporałów trzy. Pokrowcow wielkich trzy, ie|den w przonszki kitaykowy, drugi czarny, trzeci siatkowy. Burs zło|togłowowych dwie, dwie zas prostych, małych trzy. Apparatów | dwoie, iedne kitaykowe w prząszki, drugie czarne ze wszytkim. | Alba, humerał y pasek. Ampulek dwie kontryfałowych. Paty|na złocista, gwiazda y łyżeczka cynowa. | Xięgi: Ewangelia, Służebnik in foliā drukowane, drugi Służebnik in | foliā pisany. || [apk. 35 adw.] Lichtarzow drewnianych posrzebranych cztery, krolewieckich glinianych dwa. | Wotywy: obraz Naswieszey Panny na drzewie cudowny, na kory^m | koron dwie złocistych, tablica wielka srebrna, mniejszych | sześć, serca dwoie w iednym mieyscu s koroną mieyscami zło|cistę srebrne, drugie serce także dwoie w iednym mieyscu, trzecie | małękię srebrne serduszko, noszka srebrna, pierścieni dwa srebr^{ne}, | cynowa tablica in quarto, szkaplerzow hawtowych trzy, | zausznicy kryształowe we srebro oprawne. Zaponka z ko|runami jedwabniczna. Dni blaszkowe szare. Obicie atlasu kar|mazynowego z złotym. Bretow trzy. Antypedyki dwie, iedna atlaso|wa szara, druga kitaykowa w prząszki. Dzwonek mały ieden, na | dzwonicy dwa. Chorągwi trzy czerwone, a dwie zielone harusowe. | Plebania: izba biała z alkierzem y sienmi, gumną. Ta plebania jako zdaw|na ww(ielebni) oo(jcowie) prezbitrowie kuzniccy zazywali, tak y teraz ich m(ości) | kolatorowie nie uymuią, ale y owszem przymnażaiąc chwale Bo|żey by ustawiczne nabożestwo w cerkwi było za nas y za do|brodzieiow zmarłych w liturgi świętey nie przepominano. Grun|tu obrębem w każdym poletku kładzie żyta szankow dziesięć miały kuznickiey we trzech poletkach z sianożęciami tak a nie yna|czey iako wszyscy kapłani będące przy cerkwi Kuznickiey zazy|wali. O zabrane rzeczy przez ww(ielebnych) oo(jców) mamy dochodzić, a co | przybędzie w registr dany od ich m(ościów) oo(jców) wizytatorow powinni | będziemy wpisywać y jako collatorowie pilno tego mamy | dozierać żeby w ruinę collatia ich m(o)sciow dobrodzieiow | rodzicow naszych, || [apk. 36] tak my sami, jako y kozdy z nas y po nas by chwała Boża | nie ustawała pilno tego postrzegać. Na co dla lepszey wiary y pa|amięci rękomą naszymi przy pieczęci podpisuiemy. |

Pisan w Kuznicy. | D(nia) iedynastego m(iesią)ca juni A(nn)^o 1696. |

Adam Micuta, mieczny woiewoctwa Witepskie(g)^o, | ręką swo własno. [Чырвоная сургучная пячатка з нечытальнай выявай]. | Karol Micuta ręką moią własną podpisuię się. ||

Крыніца: Российский государственный исторический архив. – Ф. 823. – Оп. 3. – Д. 420. – Лл. 21 об.–36.

ДАДАТАК 2

Крыніцы і літаратура

1. Візіты уніяцкіх цэркваў Мінскага і Навагрудскага сабораў 1680–1682 гг.: зборнік дакументаў / Укладальнік Д. В. Лісейчыкаў. – Мінск : І.П. Логвінаў, 2009. – 270 с.: іл.
2. Генеральная візіта царквы ў г. Лідзе Лідскага паведа ад 18.06.1681 (копія 30.07.1817) // Архіў Мінскай духоўнай Акадэміі і Сямінарыі (в. Жыровічы Слонімскага р-на Гродзенскай вобл.) – Ф. 1. – Воп. 1. – Спр. 2. – Арк. 117.
3. Лісейчыкаў, Д. В. Ад Невеля да Люцына: візіты ўніяцкіх цэркваў Полацкай пратапопіі 1684 г. // Архіварыус: зб. навуковых паведамл. і арт.; вып. 15/рэдкал.: В. Ф. Голубеў [і інш.] – Мінск : НГАБ, 2017. – С. 141–147.

4. Лісейчыкаў, Д. В. Генеральныя візітацыі цэркваў Пінска-Тураўскай уніяцкай епархіі ў XVII–XVIII стст. // Журнал Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Гісторыя = Journal of the Belarusian State University. Historical sciences. – 2018. – № 1. – С. 25–32.
5. Лісейчыкаў, Д. В. Інвентар Пінскай кафедральнай саборнай царквы «Святой Прачытай» 1695 г. // Беларускі археаграфічны штогоднік. – Вып. 17. – Мінск : БелНДІДАС, 2016. – С. 235–245.
6. Лісейчыкаў, Д. В. Святар у беларускім соцыуме: прасапаграфія ўніяцкага духавенства 1596–1839 гг. / Д. В. Лісейчыкаў. – Мінск : Беларусь, 2015. – 719 с., [16] л. іл.
7. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ). – Калекцыя лічбавых копіяў 20. – Воп. 1. – Спр. 422 – Скарга (супліка) вікарыя Слуцкай саборнай замкавай царквы Захарыя Мардзвіловіча намесніку Кіеўскай мітраполіі, архімандрыту слуцкаму Іосіфу Аранскаму на гвалты і шкоды з боку адміністрацыі маёнтка Беліца Лідскага павета Зблянскай царкве, куды быў прызначаны для нагляду. 26.09.1732. – 4 арк.
8. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 1. – Спр. 42042. – Генеральныя візіты цэркваў Мінскага і Навагрудскага сабораў (Бабруйскай, Барысаўскай, Блонскай, Даўгінаўскай, Ігуменскай, Клецкай, Лагойскай, Мінскай, Мядзельскай, Навагрудскай, Нясвіжскай, Пухавіцкай і Цырынскай пратапопій). 1680–1682 гг. – 108 арк.
9. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 5. – Спр. 140. – Візіты, інвентары і іншыя дакументы цэркваў у м. Барань Аршанскага пав., в. Бортнікі Рэчыцкага пав., в. Бродаўка Аршанскага пав., в. Вічаўка Пінскага пав., м. Гайна Мінскага пав., м. Грэск Навагрудскага пав., в. Збляны Лідскага пав. за 1663–1820 гг. – 110 арк.
10. Рээстр архіва кіеўскіх мітрапалітаў за 1763 г., актыкаваны 01.02.1768 у актавай кнізе Навагрудскага земскага суда // НГАБ. – Ф. 1774. – Воп. 1. – Спр. 3. – Актавая кніга Навагрудскага земскага суда. 1767–1768 гг. – Арк. 884–999 адв.
11. Російскі дзяржаўны гістарычны архіў (далей – РГИА). – Ф. 823. – Оп. 3. – Д. 409. – Генеральныя візіты цэркваў Полацкай пратапопіі (фрагмент). 1684 г. – 16 арк.
12. РГИА. – Ф. 823. – Оп. 3. – Д. 420. – Генеральныя візіты цэркваў Ваўкавыскай, Гродзенскай, Клецкай, Нясвіжскай, Слонімскай і Цырынскай пратапопій. 1696–1697 гг. – 44 арк.
13. Скович, І. «Дар любові»: кунічэ (катэдратік) у Кіеўскай мітраполіі XIII–XVIII стагоддзяў. – Львів : Выдавецтва Украінскага каталіцкага ўніверсітэта, 2013. – 160 с.
14. Tatarenko, L. Discordia concordans: Les Ruthènes de la Grande Principauté de Lithuanie au temps de l'Union de Brest (milieu du XVIe siècle – milieu du XVIIe siècle). – Paris : [s.n.] (Paris : Histoire. Université Panthéon-Sorbonne), 2014. – 178 p.

Д. Ч. Матвейчык

Лісты ссыльных удзельнікаў паўстання 1863–1864 гг. у зборах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ¹

З адушэнне паўстання 1863–1864 гг. на землях былой Рэчы Паспалітай мела адным са сваіх наступстваў ссылку яго ўдзельнікаў і прыхільнікаў у Сібір і ўнутраныя губерні Еўрапейскай Расіі. Гэтая з’ява мела масавы характар і закранула дзясяткі тысяч чалавек, у тым ліку з тэрыторыі Беларусі.

Для ўласна пакараных ссылка – гэта ў першую чаргу вялікае псіхалагічнае ўзрушэнне, выкліканае кардынальным і гвалтоўным змяненнем іх традыцыйнага ладу жыцця, якое характарызавалася разрывам альбо істотным аслабленнем сямейна-роднасных сувязей, паніжэннем сацыяльнага статусу, пагаршэннем матэрыяльнага забеспячэння іх існавання, змяненнем эканамічных (гаспадарчых) заняткаў. Адно з выйсцяў з такога складанага псіхалагічнага стану заключалася ў імкненні да падтрымання сувязей са сваякамі і блізкімі асобамі, якія засталіся на радзіме, што вяло да спроб наладзіць карэспандэнцыю з імі. Менавіта гэта стала штуршком да фарміравання асобнага пласту гістарычных крыніц – эпістальнай спадчыны ссыльных удзельнікаў паўстання, якая мае сваю спецыфіку, вызначаную асаблівацямі інфармацыйнага насычэння і яго перадачы.

Патэнцыял лістоў сасланных паўстанцаў як гістарычнай крыніцы магчыма акрэсліць як значны менавіта праз іх унікальнасць. Шматлікія афіцыйныя дакументы часта не паведамляюць пра з’явы і падзеі штодзённага жыцця, і менавіта эга-дакументы (мемуары і эпістальныя) дазваляюць даследчыкам весці даследаванні мадэляў паводзін былых паўстанцаў у кардынальна новых для іх умовах, прасочваць фарміраванне мікрагруп на месцахсылкі, аналізаваць шляхі матэрыяльнага забеспячэння (у першую чаргу неафіцыйныя), сродкі дасягнення псіхалагічнага камфорту і да т. п. Да таго ж, як крыніцы звестак да біяграфій асобных сасланных яны маюць першараднае значэнне. Усё гэта актуалізуецца для айчыннага даследчыка цяжкадаступнасцю сібірскіх і іншых расійскіх архіваў, вызначанай іх вялікай геаграфічнай аддаленасцю.

У цэлым, каштоўнасць карэспандэнцыі ссыльных паўстанцаў была ўсвядомлена ўжо нават іх сучаснікамі. Напрыклад, пры падрыхтоўцы да

¹ Артыкул напісаны ў межах рэалізацыі сумеснага даследчага праекта Беларускага рэспубліканскага фонду фундаментальных даследаванняў і Расійскага гуманітарна-навуковага фонду «Падзеленыя паўстаннем 1863 года: Сібір у сямейнай гісторыі шляхецтва Заходняга краю» (№ Г17Р-031 ад 18.04.2017 г.).

выдання ўспамінаў кіраўніка паўстанцкага Аддзела кіравання правінцыямі Літвы Якуба Гейштара, якія выйшлі ў 1913 г. у Вільні, адпаведная карэспандэнцыя актыўна выкарыстоўвалася для складання каментатарскага апарату, у першую чаргу біяграфічных даведак [12]. Цікава, да падобнага віду крыніц не зніжаецца, а нават павышаецца ў апошні час. У якасці сведчання гэтага можна прывесці (сярод вялізнай колькасці іншых прыкладаў) даследчы праект Нацыянальнай праграмы развіцця гуманітарystыкі «Успаміны і лісты польскіх аўтараў з забраных зямель (Літва, Беларусь, Украіна) у 1795–1918 гадах», які рэалізуюцца ў 2013–2017 гг. на базе Інстытута гісторыі Універсітэта імя Яна Кахановскага ў г. Кельцах (Польшча). Адным з вынікаў яго рэалізацыі стала выданне аб'ёмнага тома прац яго ўдзельнікаў [15]. Сярод іншага тут прааналізаваны збор лістоў былога паўстанца – ураджэнца Дзісеншчыны Міхала Жабы, выяўлены ў Дзяржаўным гістарычным архіве Омскай вобласці, а таксама згаданы шматлікія іншыя комплексы. У якасці працягу праекта згаданыя лісты былі апублікаваны ў поўным аб'ёме [14]. Яшчэ адным добрым прыкладам зацікаўленасці даследчыкаў падобным відам крыніц з'яўляецца дзейнасць уроцлаўскага гісторыка Барбары Ендрыховскай, якая прааналізавала і апублікавала лісты ўраджэнца Гродзенскай губерні і ўдзельніка паўстання Фелікса Зянковіча [13].

Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ) з'яўляецца самым буйным у краіне сховішчам дакументаў па гісторыі Беларусі перыяду да 1917 г. У яго фондах на сённяшні дзень выяўлена каля 3 тысяч спраў, якія тычацца паўстання 1863–1864 гг. Шматлікія з іх ужо выкарыстаны пры правядзенні самых разнастайных даследаванняў, аднак вялікая колькасць застаецца няўведзенай у навуковы ўжытак. Напрыклад, невядома ніводнай спробы правядзення этнакіраванай працы па выяўленні лістоў, накіраваных былымі ўдзельнікамі паўстання са ссылкі сваім сваякам і блізкім на радзіму – у Беларусь. У сувязі з гэтым варта падаць агляд выяўленых лістоў і іх тэксты, а таксама ацаніць іх інфармацыйны патэнцыял.

Неабходна адзначыць, што расійскімі ўладамі рэгуляванню перасылкі карэспандэнцыі сасланных паўстанцаў надавалася дастаткова значная ўвага. У гэтым працэсе назіраецца намаганне сумясціць наяўнае ў імперыі заканадаўства і нарматыўную базу са спецыфічным юрыдычным станам гэтай групы асоб, і ў цэлым беларуска-літоўскіх зямель пачынаючы з 1863 г. З аднаго боку, у імперыі дзейнічаў прыныцып недатыкальнасці карэспандэнцыі, і сібірскія і цэнтральна-расійскія губерні, куды ссылаліся паўстанцы, з-пад яго выведзены не былі. Аднак яго рэалізацыя на практыцы азначала б свабодную перапіску «палітычных злачынцаў» са сваякамі на радзіме, што, безумоўна, не адпавядала палітыцы імперыі па пакаранні ўдзельнікаў выступлення. Для гэтага пачаў пры-

Іл. 1. Стэфан Асоўскі
фотаздымак, каля 1864 г.

мацца шэраг заканадаўчых і іншых нарматыўных актаў, якія былі прызначаны абмежаваць як інтэнсіўнасць карэспандэнцыі, так і яе змест.

Паводле палажэння Камітэта міністраў, зацверджанага Аляксандрам II 26 красавіка 1863 г., паштовыя канторы былі абавязаны паведамляць паліцыі пра адрасантаў, адрасатаў і адрасы адпраўленых лістоў, аднак сам змест лістоў яшчэ не цэнзураваўся. Такая сітуацыя не задавальняла віленскага генерал-губернатара Міхаіла Мураўёва, які імкнуўся да як мага большага кантролю над падначаленымі яму беларуска-літоўскімі губернямі. 18 снежня 1863 г. ён накіраваў шэфу III Аддзялення імператарскай канцылярыі Васілію Далгарукаву прапанову, у якой выказваўся за поўны кантроль над перасыланымі лістамі, тэлеграфнымі паведамленнямі і дэпешамі тых асоб, *«асаблівае назіранне за перапіскай якіх прызнае неабходным начальства, якое вызначае іх ссылку»* [11, л. 19 об.]². Прапанова была ўхвалена і ўлічана ў тэксце правілаў аб перасылцы карэспандэнцыі, зацверджаных Аляксандрам II 2 студзеня 1864 г. Аднак ужо 13 студзеня 1864 г. Мураўёў выступіў з новай прапановай – аб поўным цэнзураванні карэспандэнцыі ўсіх сасланых без выключэння [11, л. 64–65, 78–79], і яна таксама была прынята. Аднак на працягу ўсяго перыядусылкі правілы рэалізацыі на месцах (як на радзіме сасланых, так і на месцахсылкі) заканадаўчых пастановаў сматрава змяняліся альбо залежалі ад традыцыі правапрымянення, выпрацаванай тымі ці іншымі органамі і ўстановамі.

На цяперашні час у фондах НГАБ у выніку праведзенай працы выяўлена 5 лістоў (пералік гл. ніжэй). Яны захоўваюцца ў розных справах фондаў віцебскага і мінскага губернатараў і не складаюць агульнага комплексу. Наяўныя ў архіве дакументальныя матэрыялы дазваляюць прасачыць шляхі, якімі яны трапілі ў органы расійскай адміністрацыі ў Беларусі і асядалі ў іх зборах. Увогуле, былыя паўстанцы ў першыя гадысылкі мелі два шляхі для перадачы карэспандэнцыі – афіцыйны і неафіцыйны. Неафіцыйным шляхам лісты перадаваліся праз разнастайныя недзяржаўныя каналы, пераважна праз прыватных асоб, якія маглі перамяшчацца паміж месцамі, дзе жылі сасланыя паўстанцы, і іх радзімай. Такімі асобамі маглі быць, напрыклад, людзі, звязаныя з гандлем і прамысловасцю ў Сібіры, альбо былыя ссыльныя, якія вярталіся на радзіму. Аднак у сувязі з тым, што ў НГАБ трапілі дакументы пераважна расійскіх дзяржаўных органаў улады, прасачыць абставіны

² Тут і ніжэй згаданыя матэрыялы з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў г. Гродна (далей – НГАБ у Гродна) і Расійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва (г. Санкт-Пецярбург) выяўлены **Аляксандрам Радзюком**, якому хацелася б выказаць вялікую падзяку за магчымасць выкарыстання іх у гэтай публікацыі.

Іл. 2. Календа (Юзаф ?)
фотаздымак, каля 1866 г.

перадачы лістоў неафіцыйным шляхам на падставе наяўных матэрыялаў немагчыма.

Афіцыйным жа шляхам лісты перасылаліся наступным чынам. Ад ссыльнага ліст перадаваўся (асабіста альбо праз органы ўлады на месцах) у канцылярыю губернатара той губерні, дзе знаходзілася месца ягосылкі, і затым накіроўваўся ў залежнасці ад мовы ліста. Калі ліст пісаўся на рускай мове, то яго праглядаў і цензураванне адбывалася непасрэдна ў канцылярыі, і ў выпадку адсутнасці непажаданых для перадачы звестак накіроўваўся ў канцылярыю губернатара той губерні, дзе пражываў адрасат, і праз павятовых спраўнікаў і гарадскіх паліцмайстраў перадаваўся на месца прызначэння. Калі ж ліст пісаўся на польскай мове, то ён ад губернатара на месцысылкі адпраўляўся на цензураванне ў III Аддзяленне імператарскай канцылярыі ў Санкт-Пецярбург. Гэта, найбольш верагодна, тлумачыцца тым, што на месцах у Сібіры ці цэнтральных губернях магло проста не мецца кваліфікаваных і вартых даверу чыноўнікаў, якія б ведалі польскую мову. Ад III Аддзялення, у выпадку адсутнасці непажаданых звестак, польскамоўны ліст паступаў да губернатара па месцы жыцця адрасата і перадаваўся такім жа спосабам, як і рускамоўны лісты. Аднак і ў карэспандэнцыі афіцыйным шляхам адрасанты імкнуліся абысці цензураванне. Напрыклад, у кастрычніку 1864 г. на пошце ў г. Кастрэме былі атрыманы два лісты на імя унтэр-афіцэра Мінаева, але ў рэчаіснасці адрасаваныя сасланаму ў Кастрэму памешчыку Люцынскага павета Францішку Карніцкаму. У выніку Карніцкі быў вымушаны даваць падпіску аб далейшым недапушчэнні падобных дзеянняў з пералікам, хто канкрэтна з яго сваякоў жыве ў г. Люцыне і можа пісаць яму лісты [6, арк. 159–162 адв.]. Асобна трэба звярнуць увагу на тое, што перасылка афіцыйным шляхам адбывалася праз шматлікія інстанцыі, а гэта вяло да вялікіх затрымак і частых недаходаў лістоў, на што сасланыя рэгулярна скардзіліся як у сваіх лістах да сваякоў, так і ў афіцыйных прашэннях да ўлад любога ўзроўню³.

Што тычыцца ступені інтэнсіўнасці выкарыстання афіцыйнага шляху, то яе варты вызначыць як высокую. Пра гэта выразна сведчыць суправаджальная дакументацыя, якой забяспечваліся перасыланыя лісты і якая захавалася ў НГАБ. Так, у канцылярыю мінскага губернатара за адзін год (а больш дакладна, з 11 снежня 1863 г. па 17 снежня 1864 г.) ад губернатараў розных губерняў (Маскоўскай, Арэнбургскай, Томскай, Ніжнегародскай і інш.) і III Аддзялення паступіла не менш за 705 лістоў ад ссыльных, накіраваных для перадачы асобам, якія жылі ў Мінскай губерні [4]. Віцебскаму губернатару аналагічных лістоў за 1864 г. па-

³ Больш падрабязна пра арганізацыю кантролю за лістамі ўласна на месцахсылкі ў Сібіры гл.: [2, с. 108–111].

ступіла не менш за 319 [6; 8], за 1865 г. – не менш за 452 [5; 7, арк. 1–7]. Таксама вылучаліся сваёй актыўнасцю ў карэспандэнцыі асобныя ссыльныя. Так, дваранін Себежскага павета Юзаф Зябіцкі за перыяд з сакавіка па верасень 1865 г. прыслаў сваім сваякам у Віцебскую губерню не менш за 9 лістоў [5, арк. 30, 36, 63, 70, 88, 98]. Амаль усе, як магчыма меркаваць, дайшлі да адрасатаў, і толькі ў тых выпадках, калі ў апісаным вышэй шляху перадачы адбываўся нейкі збой, ліст асядаў у фондзе канцылярыі губернатара.

На верасень 2018 г. у фондах НГАБ выяўлены наступныя лісты сасланных удзельнікаў паўстання:

1) памешчыка Мінскай губерні Антонія Асоўскага сваёй жонцы Альжбеце Булгак ад 20 чэрвеня 1864 г. з прыпіскай сястры Стэфаніі і перасылкай фатаграфічнага партрэта [4, арк. 102–102в];

2) двараніна Ігуменскага павета Юзафа Дамінікоўскага дваранцы Ігуменскага павета Каміле Клімантовіч ад 20(31) сакавіка 1864 г. [4, арк. 57];

3) аднадворца Себежскага павета Паўла Пудзіновіча свайму дзядзьку двараніну Себежскага павета Феліцыяну Залескаму і яго жонцы ад 15 снежня 1863 г. [6, арк. 16а–16в];

4) двараніна Барысаўскага павета Канстанціна Свідэрскага свайму брату Браніславу ад 29 сакавіка 1866 г. [7, арк. 75–77];

5) двараніна Лепельскага павета Мікалая Шыдлоўскага свайму дзядзьку святару Свольненскай царквы Дрысенскага павета Ігнату Хруцкаму ад 26 красавіка 1866 г. [7, арк. 84–86].

Блізкім і вельмі спецыфічным відам крыніц з’яўляюцца вольныя пераказы лістоў сасланных, зробленыя расійскімі чыноўнікамі пры цэнзураванні. Яны афармляліся ў выглядзе невялікіх нататак і далучаліся да іншай суправаджальнай дакументацыі. Напрыклад, ліст былога гарадавога доктара г. Рэжыцы Віцебскай губерні Юзафа Багенскага да сваёй жонкі Ганны Набель, адпраўлены з павятовага г. Кірылава Наўгародскай губерні і перададзены адрасатцы ў жніўні 1864 г., быў пераказаны наступным чынам: *«Пиша Юзаф Багенскі да жонкі з Кірылава. Апісвае клімат і стан тэмпературы ў апошні час у Кірылаве, апісвае размеркаванне сваіх заняткаў па гадзінах. Як бачна, ён медык, бо прымае хворых дома і мае ў [горадзе] пацыентаў. Думак і выразаў злачынных альбо, увозуле, якіх бы то ні было недазвальных няма»* [6, арк. 126]. Як вынікае з гэтага пераказу, нягледзячы на невялікі аб’ём тэксту, пэўныя біяграфічныя звесткі ён таксама змяшчае, у прыватнасці пра род заняткаў доктара ў ссылцы.

Нягледзячы на малую колькасць выяўленых лістоў, іх інфармацыйны патэнцыял з’яўляецца дастаткова значным. Пададзеныя звесткі і супастаўленне з іншымі вядомымі крыніцамі і суправаджальнай дакумента-

цыяй раскрываюць некаторыя старонкі жыцця ссыльных і іх кантактаў з радзімай. Сярод іншага, з суправаджальнай дакументацыі бачны прычыны недаходу лістоў да адрасатаў і іх асяданне ў фондах канцылярый губернатараў. Так, К. Клімантовіч проста адмовілася прымаць ліст ад сасланага Ю. Дамінікоўскага, у выніку чаго ён быў вернуты ігуменскім павятовым спраўнікам у канцылярню губернатара і ўжо не перасылаўся адрасанту. Прычыну падобных паводзін адрасаткі магчыма ўбачыць у боязі быць залічанай у катэгорыю «палітычна нядобранадзейных», што для 1864 года, калі палітычныя працэсы, звязаныя з задушэннем паўстання, былі ў самым разгары, было дастаткова актуальным. Прычым, прыклад К. Клімантовіч не з'яўляецца адзіным вядомым у сваім родзе, бо святар Свольненскай царквы І. Хруцкі зрабіў тое ж самае, напісаўшы пры гэтым на лісце 3 верасня 1866 г.: «У сваяцтве ніякага Мікалая Шыдлоўскага я не ведаю, і таму ліста гэтага не прымаю, а прашу адаслаць яго паводле прыналежнасці» [7, арк. 84]. Інакш кажучы, проста адмовіўся ад свайго пляменніка. Жыхары Віцебскай і Мінскай губерняў не былі ў такіх паводзінах выключэннем. Жыхарка г. Гродна дваранка Канстанцыя Фількевіч у верасні 1864 г. таксама адмовілася прыняць ліст ад сасланага паўстанца Рамуальда Зарыцкага і выдала пра гэта распіску. У выніку ліст таксама застаўся ў справах канцылярый мясцовага губернатара [10, арк. 369]. З іншага боку, пра прычыну недаходу ліста Антонія Асоўскага яго жонцы Альжбеце ніякіх запісаў у справе не зроблена. Аднак дакладна магчыма сцвярджаць, што такой прычынай не з'яўляецца нежаданне жонкі атрымаць яго, бо раней – у студзені 1864 г. – іншы ліст яна атрымала і пакінула адпаведную распіску ваеннаму начальніку Ігуменскага павета [4, арк. 15–16]. Найбольш верагодна, непажаданым (для расійскіх улад на месцы) матэрыялам для перасылкі ў дадзеным выпадку з'явіўся фотаздымак сасланага, які дадаваўся да ліста (гл. іл. 1) і згадваўся ў ім. Такое меркаванне пацвярджаецца наяўнасцю ў справах НГАБ яшчэ аднаго фотаздымка паўстанца, які перасылаўся з Сібіры, – (Юзафа ?) Календы – і таксама не дайшоў да адрасата (гл. іл. 2) [7, арк. 90а]⁴. Прычынай неперадачы адрасатам ліста Паўла

⁴ Фотаздымак памерам 60×84 мм выкананы на прастай тонкай фотапаперы без укавання якіх-небудзь рэквізітаў фотамайстэрні. Прыклеены да адваротнага боку суправаджальнага ліста томскага губернатара віцебскаму губернатару ад 22 сакавіка 1866 г., разам з якім перасылаліся шэсць лістоў «ад палітычных злачынцаў». Пад фотаздымкам подпіс, зроблены чыноўнікам: «Коленда – при письме на имя Юшковского для передачи Хруцкой».

На фотаздымку выяўлены мужчына сярэдніх гадоў. Як сведчаць некаторыя элементы (касцюм-тройка, галыштук, палка ў руцэ, дагледжаныя вусы і барада), асоба знаходзіцца ў адносна нядрэнным матэрыяльным стане. Паводле звестак С. Мулінай, на 1866 г. у Томскай губерні знаходзілася толькі адна асоба з прозвішчам Календа –

Пудзіновіча стала меркаванне цэнзара пра тое, што *«двухсэнсоўныя словы яго многія вельмі падазроныя і могуць зрабіць дрэннае ўражанне на чытачоў-палякаў»* [6, арк. 16]. І пры гэтым, як магчыма заключыць з адпаведнай прыпіскі, П. Пудзіновіч перасылаў два аналагічныя лісты – на польскай і на рускай мовах, а цэнзар прапаноўваў не перадаваць толькі рускамоўны, бо прэтэнзій да польскамоўнага не меў. Ліст К. Свідэрскага быў вернуты ваенным начальнікам Рэжыцкага павета ў канцылярыю віцебскага губернатара з той прычыны, што адрасат проста памёр.

Супастаўленне лістоў са звесткамі з суправаджальнай дакументацыі дазваляе прасачыць датаванне карэспандэнцыі. Так, Ю. Дамінікоўскі прасіў К. Клімантовіч прыслаць яму адказ да 20 мая 1864 г., аднак распараджэнне аб перадачы ліста адрасату мінскі губернатар аддаў Ігуменскаму павятоваму спраўніку толькі 22 мая. Інакш кажучы, ліст з Пермі да Мінска ішоў каля двух месяцаў. Адрасатка ж пакінула распіску аб адмове атрымаць ліст толькі 8 чэрвеня, такім чынам, з Мінска да яе ліст ішоў яшчэ каля двух з паловай тыдняў. Усё гэта гаворыць, што нават у выпадку згоды К. Клімантовіч на адказ, Ю. Дамінікоўскі не паспеў бы атрымаць ліст у жаданы ім тэрмін.

Ліст А. Асоўскага выразна сведчыць пра пагаршэнне матэрыяльнага стану яго сям’і ў выніку секвестру і канфіскацыі нерухамай маёмасці. Да паўстання ён з’яўляўся ўладальнікам маёнтка Блонь Ігуменскага павета, у які, апрача іншага, уваходзілі асобныя фальваркі Блонь, Спакойнасць і Зосіна. З ліста ж бачна, што жонка выслала яму ў Сібір усяго адзін рубель, а грошы на паездку ад Табоўска да Томска ён быў вымушаны пазычыць у брата. Скаргі на свой матэрыяльны стан з’яўляюцца, увогуле, аднымі з самых частых у выяўленых лістах і прысутнічаюць у чатырох з пяці, і ў двух з іх адрасанты (К. Свідэрскі і П. Пудзіновіч) просяць сваякоў прыслаць грошай. Апрача таго, моцным пабуджэннем да напісання лістоў з’яўлялася жаданне атрымаць звесткі пра сваіх блізкіх і сваякоў, бо лісты, накіраваныя ад сасланных проста да іх, альбо іх адказы не даходзілі.

Не менш цікавай з’яўляецца прыпіска «сястры Стэфаніі» ў лісце Ю. Асоўскага, якая распавядае як пра існаванне двух вышэйзгаданых спосабаў перасылкі лістоў афіцыйным шляхам, так і пра выбар ссыльнымі тактыкі дзеянняў – праз абодва спосабы. З іншага боку, варта за-

Юзаф, які з 1864 г. знаходзіўся на пасяленні ў сяле Усць-Колбінскае Дзмітрыеўскай воласці Марыінскай акругі і на 1868 г. меў 31 год [3, с. 393]. Аднак для больш упэўненай ідэнтыфікацыі выяўленай асобы са згаданым ссыльным неабходны дадатковыя звесткі з іншых крыніц, бо застаецца значная верагоднасць, што гэта – іншая асоба з прозвішчам Календа (гл., напрыклад: [1, с. 261–262]). Таксама не выключана, што фотаздымак дадаваўся да ліста іншага адрасанта, і выяўленая асоба ў 1866 г. пражывала не ў Томскай губерні, а ў іншых мясцовасцях Сібіры [3, с. 400].

сумнявацца ў яе словах пра «незнаёмую мову», бо прыпіска зроблена на рускай мове ўпэўненым почыркам і без арфаграфічных памылак.

Што ж тычыцца карысці біяграфічнай інфармацыі, то прыкладамі могуць стаць усе лісты без выключэння. Звесткі, вядомыя з айчынных архіўных матэрыялаў пра адрасантаў да выяўлення лістоў [1, с. 45, 192, 456, 516, 638; 9, арк. 14–15], альбо храналагічна заканчваліся паведамленнямі аб канфірмацыі іх прысудаў, альбо змяшчалі тэматычныя прагалы ў іх біяграфіях.

Такім чынам, выяўлення лісты і фотаздымкі з фондаў НГАБ з’яўляюцца каштоўнымі крыніцамі па гісторыі ссылок ўдзельнікаў паўстання 1863–1864 гг. Змешчаныя ў іх звесткі раскрываюць адразу некалькі бакоў гэтай гістарычнай з’явы, а таксама падаюць інфармацыю пра канкрэтны час і месца знаходжання асобных сасланных і некаторыя падрабязнасці іх біяграфій. З іншага боку, іх выяўленне выразна ілюструе неабходнасць і карысць правядзення даследаванняў у сховішчах айчынных архіваў на прадмет пошуку самых разнастайных крыніц па гісторыі Беларусі і беларускай дыяспары.

№ 1.

Ліст⁵ памешчыка Мінскай губерні Антонія Асоўскага да сваёй жонкі Альжбеты Булгак⁶ ад 20 чэрвеня 1864 г. з прыпіскай сястры Стэфаніі⁷

Как-то⁸ случайно я нашел у моем праздничном сюртуке фотографический мой портрет, который когда-то был для Тебя сделан⁹; зная что у вас нет мое-

⁵ Ліст напісаны на двайным аркушы пажоўклага колеру памерам 132×210 мм. Часткова пашкоджаны (маюцца невялікія разрывы) і рэстаўраваны. Падшыты ў архіўную справу разам з арыгінальным канвертам. Тэкст на рускай мове з лексічнымі і арфаграфічнымі памылкамі, якія выпраўляюцца пры дадзенай публікацыі з указаннем пачатковага напісання слоў. Пунктуацыя часткова адсутнічае і мадэрнізуецца пры публікацыі. Арыгінальнае напісанне вялікіх літар захавана. Скарачэнні раскрыты ў квадратных дужках. Да ліста далучаны фотаздымак памерам 60×100 мм (без паспарту і іншых звестак пра месца вырабу).

⁶ На канверце адрасат рукой А. Асоўскага ўказаны наступным чынам: «Ея Благородию Елисавете Викентиевне Оссовской в Минскую Губ[ернию] в У[ездный] Г[ород] Игумен в имение Рудню». На гэтым жа баку напісана рэзальюцца іншым почыркам «Подшить к делу». На адвароце канверта адрасант ўказаны рукой Асоўскага: «От Антона Оссовского, письмо к жене со вложением моего фотографического портрета».

⁷ Не ўдалося ідэнтыфікаваць асобу.

⁸ Тут і ніжэй у арыгінале нявызначаныя прыслоўі пішуцца без злучка: «как то», «когда то», «где то» і «когданибудь».

⁹ У арыгінале напісана «сделан».

го портрета, отсылаю Вам оный ¹⁰, а по большей ¹¹ части для Детей в память, чтобы не забыли Лица своего Отца, и воспоминали, что где-то в Сибири еще живет несчастный их Отец. Твой портрет и покойного нашего друга, а также денег один рубль, присланные Тобою, я получил. Уведомляю, что, Слава Богу, я и родственники совершенно здоровы, в понедельник, т. е. 22го Юня, имел вместе ¹² отправиться ¹³ по земской почте в Томск на собственный счет, на которую путь я уплатил ¹⁴ только за себя 34 р[убля] с[еребром], и то принужден был одолжить немного денег у брата; но что же делать, может быть, как-нибудь заработаю ¹⁵ и уплачу ¹⁶ мой долг, но по крайней мере в 15 или в 20 дней буду в Томске. По прибытии моем в Томск, немедленно уведомлю Тебя о месте, назначенном для меня на жительство.

Посылаю почтеннейший поклон Отцу и Благословение ¹⁷ Детям.

Твой муж

Антон Оссовский

1864 г[ода] Юня 20 д[ня]

Тобольск

26 ¹⁸

И я тебя сердечно целую Любезная Моя Алина – пишем мы к тебе коротко и немного, ибо трудно и неприятно на незнакомом языке объяснять свои мысли и чувства, но мы должны это сделать, потому что письмо такое идет прямо к тебе, а польское отсылается в Петербург под цензуру третьего отделения, и таким образом нескоро, верно, ты его получишь. Хотя мы и послали. Целую еще раз тебя.

Любящая тебя сестра
Стефания

№ 2

Ліст ¹⁹ двараніна Ігуменскага павета Юзафа Дамінікоўскага дваранцы Ігуменскага павета Каміле Клімантовіч ад 20/31 сакавіка 1864 г.

¹⁰ Гл. іл. 1.

¹¹ У арыгінале напісана «большой».

¹² У арыгінале напісана «в месте».

¹³ У арыгінале напісана «отправится».

¹⁴ У арыгінале напісана «уплотил».

¹⁵ У арыгінале напісана «заработаю».

¹⁶ У арыгінале напісана «уплочу».

¹⁷ У арыгінале напісана «Благославление».

¹⁸ Не ўдалося вызначыць, што азначае гэтая лічба.

¹⁹ Ліст напісаны на двайным аркушы блакітнага колеру памерам 133×211 мм. Часткова пашкоджаны – адсутнічае тонкая палоска пасярэдзіне ліста ўпоперак, адрэзаная,

20/31 Марца 1864 року

Perma

Не wiem jakich mam użyć warazów [w] Obronę swą, żem tak długo milczał, lecz Bóg świadkiem najlepszym, że chęć i życzenie są najlepsze, lecz nie jesteśmy Panami do wypełnienia onych, z Wilna pisałem do Panów dwa razy, do Rodziców zaś Pięć pism posłałem, wskazując adres do mnie do 19 Marca do Permy, i po przybyciu moim żadnego pisma nie otrzymałem, do Permy szedłem pełen nadziei dowiedzenia się o zdrowiu Rodziców, również i Państwa, lecz strasznie zostałem ugodzonym, i dziś nic nie wiem Co z biedną Mą Matką i rodziną dzieje, może już oni i nie żyją. Ja z Permy wybyłem 20 Marca, w Tobolsku zaś będę ostatnich dni Maja miesiąca, a ta moja nadzieja otrzymania pisma w tym mieście. Zaklinam na wszystkie Świętoście Pannę Kamilię, jeśli co kolwiek zyczysz dla mnie jeszcze dobrego, do 20 Maja proszę napisać do mnie kilka słów, o zdrowie swym, drogiego Ojca, również dowiedzieć się co z mymi Rodzicami dzieje, bo chociaż równie z tym pismem pisałem do nich, lecz jestem niepewny otrzymania odpowiedzi.

Ja z łaski Boga jestem zdrow, trochę zmęczony jestem ciągłą podróżą.

Oczekując niecierpliwie odpowiedzi Zawsze jednostajnie przyjazny

J. Dominikowski

Papy proszę serdecznie ode mnie Ucałować, Znajomym Kłaniam.

Adres

В Тобольский Приказ о Ссылных для передачи Политическому преступнику Иосифу Феликсу Доминиковскому

в Губ[ернский] Г[ород] Тобольск

відавочна, пры ўскрыцці ліста цэнзарамі ў 1864 г.; на другім аркушы маецца таксама невялікі надрыў паперы. Падшыты ў справу разам з арыгінальным канвертам. Тэкст ліста на польскай мове, адваротны адрас – на рускай; пры дадзенай публікацыі перадаецца з частковай мадэрнізацыяй арфаграфіі і пунктуацыі. Напісанне вялікіх літар у арыгінале захавана, у перакладзе апушчана. Скарачэнні раскрыты ў квадратных дужках. На канверце рукой Дамінікоўскага ўказаны адрасат: «Ея Благородию Г[оспо]же Камилии Феофиловне Клементович Минской губернии Игуменского уезда в м[естечко] Березын Графа Потоцкого»; на адвароце канверта ім жа ўказаны адрасат: «От политического преступника Доминиковского». На канверце маюцца таксама два надпісы цэнзараў: «Подвергнуто контролю. Пермь, 26го апреля 1864 года» і (на адвароце) «22 мая читал /подпис неразборливы/».

пераклад

20/31 сакавіка 1864 года

Перм

Не ведаю, якія мне ўжыць выразы ў сваю абарону, што я так доўга маўчаў, але Бог – найлепшы сведка, што памкненні і пажаданні найлепшыя, але мы не пануем над іх выкананнем. З Вільні я пісаў Вам два разы, бацькам жа паслаў пяць лістоў, указваючы адрас да мяне да 19 сакавіка ў Перм, і пасля майго прыбыцця не атрымаў ніводнага ліста. У Перм я ішоў поўны надзеі даведацца пра здароўе бацькоў, а таксама і Вас, але быў страшна ўражаны, і сёння не ведаю, што адбываецца з маёй беднай маці і сям'ёй, можа, яны ўжо і нежывыя. Я выбыў з Пермі 20 сакавіка, у Табольску ж буду ў апошнія дні мая месяца, і спадзяюся атрымаць ліст у гэтым горадзе. Заклінаю цябе ўсім святым, Каміла, калі яшчэ жадаеш мне чаго-небудзь добрага, прашу напісаць мне некалькі слоў пра сваё здароўе, дарагога бацьку, а таксама даведацца, што адбываецца з маімі бацькамі, бо я, хоць таксама з гэтым лістом пісаў ім, але няўпэўнены ў атрыманні адказу.

Я, з ласкі Божай, здаровы, трохі стомлены няспынным падарожжам.

Чакаючы нецярпліва адказу, заўжды аднолькава добразычлівы

Ю. Дамінікоўскі.

Бацькоў сардэчна прашу пацалаваць ад мяне, знаёмым кланяюся.

Адрас:

В Тобольский приказ о ссыльных для передачи политическому преступнику Иосифу Феликсову Доминиковскому

в губ[ернский] г[ород] Тобольск

№ 3

Ліст ²⁰ аднадворца Себежскага павета Паўла Пудзіновіча свайму дзядзьку двараніну Себежскага павета Феліцыяну Залескаму і яго жонцы ад 15 снежня 1863 г.

²⁰ Ліст напісаны на двайным аркушы пажоўклый паперы памерам 110×175 мм. Стан захаванасці добры. Падшыты ў справу разам з арыгінальным канвертам. Тэкст ліста на рускай мове са шматлікімі граматычнымі памылкамі, якія выпраўляюцца пры дадзенай публікацыі з указаннем пачатковага напісання слоў. Пунктуацыя часткова адсутнічае і мадэрнізуецца пры публікацыі. Арыгінальнае напісанне вялікіх літар захавана. Скарачэнні раскрыты ў квадратных дужках. На канверце рукой Пудзіновіча ўказаны адрасат: «Его Благоородию Фелициану Петровичу Г[осподи]ну Залескому. В Витебскую Губернию в Город Себеж, а оттуда в имения Осыно. Весьма нужное». Падкрэсліванне Пудзіновіча захавана і перадаецца адпаведна; падкрэсліванні цэнзур зроблены простым алоўкам і перадаюцца курсівам.

1863 года Декаб[ря] 15 дня

Владимир.Драгоценные мои Дяденька и Тётенька ²¹!

Первым долгом считаю себе ²² – поздравить ²³ Вас [с] Праздником, Рождеством Христовым, и пожелать Вам от Всевышнего создателя благополучия *и в делах Ваших скорого и счастливого успеха*, – *выражая сии* ²⁴ слова, *чувствую в себе радость, что могу* ²⁵ *хотя сие принести Вам в жертве*, ибо больше ничего не имею, кроме душевных желаний, которые произношу не по обыкновению, но от искреннего моего сердца Младенческого и чувствительной моей любви к Вам; наполнил бы несколько страниц моими душевными желаниями, *если* ²⁶ *бы знал, что оные исполняются*, но перестану на сих нескольких ²⁷ словах. При сем уведомляю о себе, что я по милости Божьей ²⁸ нахожусь жив и здоров, а впредь ²⁹ уповаю на его же милость. Писал я к Вам два раза по-польски, прося Вашей помощи и известий о Вашем здоровье ³⁰, что меня ³¹ более всего занимает и печалит, – без сего огорченного *разными неприятностями, которых не нужно, кажется* ³², *именовать Вам*. За сим вторично буду утруждать Вас, прося уведомить меня о своем ³³ здравии *и поведении*, и усерднейше прошу, пришлите ³⁴ мне сколько-нибудь денег, без коих я никак не ³⁵ могу обойтись, – за что буду Вам премного обязан. Затем нетерпеливо ³⁶ буду ожидать Вашего ответа, и еще раз повторяя ³⁷ мою просьбу о высылке ко мне письма в скорейшем ³⁸ времени и удовлетворения в моей просьбе, Целую Ваши руки хотя письменно ³⁹ несчетно раз и остаюсь навсегда любящий Вас Ваш племянник

П. Пудзинович

²¹ У арыгінале напісана «Дядинька и Тётинька».

²² У арыгінале напісана «себя».

²³ У арыгінале напісана «поздравить».

²⁴ У арыгінале напісана «сия».

²⁵ У арыгінале напісана «мого».

²⁶ У арыгінале напісана «естли».

²⁷ У арыгінале напісана «несколько».

²⁸ У арыгінале напісана «Божей».

²⁹ У арыгінале напісана «в пред».

³⁰ У арыгінале напісана «известии о Вашим здоровью».

³¹ У арыгінале напісана «мне».

³² У арыгінале напісана «кажется».

³³ У арыгінале напісана «своим».

³⁴ У арыгінале напісана «пришлти».

³⁵ У арыгінале напісана «ни».

³⁶ У арыгінале напісана «не терпиво».

³⁷ У арыгінале напісана «повтарая».

³⁸ У арыгінале напісана «скарейшем».

³⁹ У арыгінале напісана «писменно».

№ 4

**Ліст ⁴⁰ двараніна Барысаўскага павета Канстанціна Свідэрскага
свайму брату Браніславу ад 29 сакавіка 1866 г.**

Marca 29 dnia 1866 roku

Bijsk ⁴¹

Bracie Bronisławie! Upływa już ⁴² 10^{ty} miesiąc mojego pobytu na Syberyi, a nie byłem szczęśliwy otrzymać od Ciebie, bracie, choć jednego listu; smutno mi żyć na cudzej stronie, a tym więcej być ⁴³ zapomnianym przez krewnych, ja wam nic złego nie zrobiłem, gdy jeszcze mieszkalem w Kraju, a dziś tym więcej, za cóż ⁴⁴ wy zadajecie mi ten cios okropny swą niepamięcią o mnie nieszczęśliwym? Prawda, że los prześladuje mnie nielitościwie, lecz czyż ⁴⁵ i wam sumienie każe dopomagać temu okropnemu losowi i zadawać mi rany nie do wytrzymania? Ja biedny wygnany z rodzinnej strony, odebrano u mnie wszystko co miałem, nawet Żonę i Syna, niedozwolono mi być mężem i ojcem, jak również i być podporą Rodzicom w podeszłym ich wieku. Słowem, żywego już pogrzebano, i pewno z ochotą wlaźlbym żywy do jamy i liczyłbym szczęściem, by kto zasypał piaskiem i ukróciłby męczarnię, jaką jestem prześladowany; odarłem się dogoła, żyć nie mam z czego, słowem, zajrzała w oczy nędza, i długo lub krótko przyprowadzi do ostateczności, od czego uchowaj nas, wielki Boże; siły ustają i czuję, że koniec zbliża mych cierpień, wyglądamy sprawiedliwości Bożej, lecz chyba ⁴⁶ ją otrzymamy na tamtym lepszym świecie, bo na tym tylko ludzie dbają o swój przepych, a uprzedzając się za marnością, zapomnieli o nas nieszczęśliwych. Dość się użalać na los przeznaczony mi wyrokiem Najwyższego, to tylko powiem, że żyję. Lecz jeżeli wzbudzą Cię uczucia braterskie i znajdzie się isierka chęci w podaniu mi pomocy, to przyslij choć pięćdziesiąt rubli, jakowe nie licz zatracone,

⁴⁰ Ліст напісаны на двайным аркушы пажоўклай паперы ў клетку памерам 132×214 мм. Стан захаванасці добры. Падшыты ў справу разам з арыгінальным канвертам, верхняя частка якога не захавалася, праз што адсутнічае частка запісу адрасанта. Тэкст ліста на польскай мове, адваротны адрас – на рускай; пры дадзенай публікацыі перадаецца з частковай мадэрнізацыяй арфаграфіі і пунктуацыі, а таксама з выпраўленнем памылак. Напісанне вялікіх літар і падкрэсліванні ў арыгінале захаваны, у перакладзе апушчаны. Скарачэнні раскрыты ў квадратных дужках. На канверце рукой Свідэрскага ўказаны адрасат: «Его Благородию Брониславу Васильевичу Свидерскому. Витебской Губернии в г[ор]од[е] Режицу». На адвароце канверта іншым почыркам указаны адрасат: «От политиче[ского] преступника] Константина Свидерского». Прыпісак на канверце не маеца.

⁴¹ У арыгінале напісана «Bieysk».

⁴² Тут і ніжэй у арыгінале пішацца ў форме «jusz».

⁴³ Тут і ніжэй у арыгінале пішацца ў форме «bydz».

⁴⁴ У арыгінале напісана «cóż».

⁴⁵ У арыгінале напісана «czysz».

⁴⁶ У арыгінале «chiba».

а bądź pewny, że powrócę tobie, tylko dajcie mi pomoc w życiu początkowym, а inaczej ginę. O waszym życiu pragnę wiedzieć, zakommunikujcie mi, а tym czasem przyjm⁴⁷ ode mnie braterskie uściśnienie, i bądźcie zdrowi i weseli, niech Was Bóg nie opuszcza z pod Swej opieki. Życzy Wam z duszy Brat wasz nieszczęśliwy Konstanty Świderski.

Bratowej Eleonorze oświadczyć mój powiny szacunek, а dziątek twych mile uściskam. Jerzego i Leokadię uściśnij ode mnie.

Adres Hieronima przyszlj mi niezwlekając czasu.

Adres mój: Томской Губер[нии] в г[ород] Бийск

пераклад

Сакавіка 29 дня 1866 года

Бійск

Браце Браніславе! Ужо заканчваецца дзясяты месяц майго знаходжання ў Сібіры, а я не меў шчасця атрымаць ад цябе, браце, хоць адзін ліст; мне смутна жыць на чужыне, а тым больш быць забытым сваімі сваякамі. Я нічога не зрабіў вам дрэннага, калі жыў на радзіме, а сёння – тым больш, за што ж вы наносіце мне гэты цяжкі ўдар сваім забыццём пра мяне, нешчаслівага? Праўда, што лёс пераследуе мяне бязлітасна, але ці ж і вам сумленне загадвае дапамагаць гэтаму жудаснаму лёсу і наносіць мне раны, што не вытрымаць? Я, небарака, выгнаны з роднай старонкі, у мяне адабралі ўсё, што я меў, нават жонку і сына, не дазволілі мне быць мужам і бацькам, як і быць апорай для маіх бацькоў у іх сталым веку. Словам, жывога ўжо пахавалі, і, напэўна, я з ахвотай залез бы ў яму і лічыў бы шчасцем, калі б хто-небудзь засыпаў пяском і скараціў бы пакуты, якія пераследуюць мяне; я абадраўся амаль дагала, не маю з чаго жыць, словам, зазірнула мне ў вочы галеча і раней ці пазней давядзе да канца, ад якога сцеражы нас, вялікі Божа; сілы заканчваюцца і я адчуваю, што набліжаецца канец маіх пакут. Мы чакаем справядлівасці Божай, але ці атрымаем яе на тым, лепшым, свеце, бо на гэтым людзі клапоцяцца толькі пра свае раскошы, а ў пагоні за марнасцю забылі пра нас, нешчаслівых. Годзе скардзіцца на лёс, прызначаны мне прысудам Найвышэйшага, скажу толькі тое, што жывы. Але калі цябе пабуджаюць братэрска пачуцці і знойдзецца іскарка жадання падаць мне дапамогу, то прышлі хоць пяцьдзесят рублёў, якія не лічы страчанымі, а будзь упэўнены, што вярну табе, толькі дайце мне дапамогі на першае жыццё, а інакш гіну. Прагну ведаць пра вашае жыццё, паведаміце мне, а тым часам прыміце ад

⁴⁷ У арыгінале «прzym».

мяне братэрскія абдымкі, і будзьце здаровыя і вясёлыя, хай вас Бог не пакідае без сваёй апекі. Жадае вам ад душы ваш нешчаслівы брат Канстанцін Свідэрскі.

Жонцы брата Элеаноры выкажы маю належную павагу, а дзетак тваіх ласкава абдымаю. Ежы і Леакадыю абдымі ад мяне.

Адрас Гераніма прышлі мне, не затрымліваючы часу.

Мой адрас: Томской губер[нии] в г[ород] Бийск

№ 5

Ліст ⁴⁸ двараніна Лепельскага павета Мікалая Шыдлоўскага свайму дзядзьку святару Свольненскай царквы Дрысенскага павета Ігнату Хруцкаму ад 26 красавіка 1866 г.

Zawod Siwakow. r[oku] 1866 Dnia 26 Kwietnia
wieczór o godzinie 12

Najdro[ż]si Wujaszkwowie

Smiałość mnie zniewala skreślić ⁴⁹ kilka słów ⁵⁰ zawiadamiając o dzisiejszym ⁵¹ losie, jaki mnie spotkał. Dziś znajduję się ⁵² w Azji w Zabajkalskim okręgu, jako zostałem, Będąc podejrzanym ⁵³ w sprawie politycznej, w r[oku] 1864 dnia

⁴⁸ Ліст напісаны на двайным аркушы пажоўклай паперы памерам 137×210 мм. Стан захаванасці добры, тэкст не мае пашкоджанняў. Падшыты ў справу разам з арыгінальным канвертам. Тэкст ліста на польскай мове са шматлікімі памылкамі, адваротны адрас – на рускай; пры дадзенай публікацыі перадаецца з частковай мадэрнізацыяй арфаграфіі і пунктуацыі, а таксама з выпраўленнем памылак. Напісанне вялікіх літар і падкрэсліванне ў арыгінале захаваны, у перакладзе апущаны. Скарачэнні раскрыты ў квадратных дужках. На канверце рукой Шыдлоўскага ўказаны адрасат: «В Витебскую Губернию В Уездный Город Дрызу с Передачею Его Высокопреподобию Игнатию Хруцкому в Приход Свалну. От Политического Преступника Николая Шидловского». Таксама маецца пагашаная арыгінальная паштовая марка. На адвароце канверта почыркам І. Хруцкага зроблены надпіс: «В родстве никакого Николая Шидловского я не знаю и потому письма этого не принимаю, а прошу отослать его по принадлежности. Сволнянской церкви Священник И. Хруцкий. 3 Сентября 1866 г.».

⁴⁹ Тут і ніжэй у арыгінале «wskreślić», «wskreśleniu».

⁵⁰ Тут і ніжэй у арыгінале «słów».

⁵¹ У арыгінале «dzisiejszym».

⁵² У арыгінале «znajdujęsia».

⁵³ У арыгінале «podejzanym».

19 Marca konfirmowany⁵⁴ na lat osiem⁵⁵ do fortce[ji]. W r[oku] 1865 7 Maja przybyliśmy w nerczyńskij okręg⁵⁶ do Kadajskich rudnik[ów], gdzie okuli nas w kajdany. Jakże to wrażenia wpaść. Jak można wyobrazić jakie spotkanie mieliśmy w tymże roku. W pierwszych dniach października zwrócili⁵⁷ nas do zawodu Siwakowo, gdzie zostaliśmy uwolnieni od kajdan. Co do życia, dają dziennie po 11 kop[iejek], z którymi⁵⁸ trudno przeżyć przy takiej drożyznie, o której trudno⁵⁹ wymienić. Odzież⁶⁰ wydają rocznie – jako aresztantowi. Co do robot, używają – kto ile może zrobić. Nie w pretenzji⁶¹ niewyrobionej ilości⁶² zadanej imi. Co do towarzystwa, to ilość stanowi cyfrę do 600. Przy takim niepomysłnym życiu w tej nieszczęśliwej Azji – i nie mam żadnej wiadomości⁶³ z rodzinnej strony. Po wyjściu z kraju⁶⁴ Rok 3 na ilekrotne listy moje nie otrzymałem żadnego z domu. Nie mogę wiedzieć co staje przyczyną⁶⁵ – czy listy nie dochodzą, czy śmierć staje przyczyną. Drodzy⁶⁶ wujszkowie, czy nie słyszeliście o Ojcu moim czyli nie posłuży zrzeczność dowiedzieć się o nim, co za przyczyna temu, to prosiłbym o skreśleniu kilka słów, zawiadamiając o rodzinnej stronie, bo tyle przyniosłyby⁶⁷ te wyrazy przyjemności, jak opisać trudno. Nie wierzę⁶⁸ temu czy spotka chwila przyjemna, której życzyły[im] aż do grobu życia mego. Jestem zdradzony w młodym wieku, a zaufany będąc w swój⁶⁹ Los, którego prześladuje mnie nazawsze, jeszcze utrudzam was jedną prośbą o przysłanie Adresu Michała Pleszczyńskiego, kiedy macie⁷⁰.

Przepraszam, że nudzę⁷¹ swym listem, ponieważ ciągle prześladuje niepokój, od którego i w tej chwili nie mogłem⁷² uniknąć od niego. Przytym władza nie pozwala obszernie pisać, z [tego] powodu kończę wyrazę⁷³ swe, życząc

⁵⁴ У арыгінале «кафірмowany».

⁵⁵ У арыгінале «osim».

⁵⁶ У арыгінале «okręg».

⁵⁷ У арыгінале «zwrócili».

⁵⁸ У арыгінале «sktórymi».

⁵⁹ У арыгінале «tródn».

⁶⁰ У арыгінале «odziesz».

⁶¹ У арыгінале «pretęsij».

⁶² Тут і ніжэй у арыгінале слова пішацца ў форме «illosci», «ilłosć».

⁶³ У арыгінале «wadomosci».

⁶⁴ У арыгінале «skraju».

⁶⁵ Тут і ніжэй у арыгінале пішацца ў форме «przyczyno».

⁶⁶ У арыгінале «drogie».

⁶⁷ У арыгінале «przyniesliby».

⁶⁸ У арыгінале «niwieżę».

⁶⁹ У арыгінале «swuj».

⁷⁰ У арыгінале «miecie».

⁷¹ У арыгінале «nudzen».

⁷² У арыгінале «niemugł».

⁷³ У арыгінале «spowodu kącę wyrazę».

wam i dziatkom waszym zdrowia, wszelkiej pomyślności, czego od Stwórcy Najwyższego ⁷⁴ żądacie. Adie[u]. Zostawajcie zdrowi ⁷⁵ i weseli, jako w niebie anieli. Wspominajcie mnie przypomniawszy, a ja nieprzestając nazawsze byłem, i jestem i być nie przestaje wasz szczerze ⁷⁶ kochający Siostrzyn Mikołaj Szadłowski.

Posyłam Adres: Его Превосходительству Начальнику Забайкальской области Господину ⁷⁷ Генерал-Майору и Кавалеру Дитмару в Город Читу с Просьбою о передаче Политическому ⁷⁸ Ссылному Николаю Игнатьевичу Шидловскому в Завод Сиваково.

пераклад

Завод Сівакова, года 1866 дня 26 красавіка

вечар а 12 гадзіне

Даражэнькія дзядзечкі,

Смеласць прымушае мяне напісаць некалькі слоў, паведамляючы пра сённяшні лёс, які мяне напаткаў. Сёння я знаходжуся ў Азіі, у Забайкальскай акрузе, бо аказаўся западозраны ў палітычнай справе, 19 сакавіка 1864 года быў канфірмаваны на восем гадоў у фартэцы. 7 мая 1865 года мы прыбылі ў Нерчынскую акругу ў Кадаінскія руднікі, дзе нас закавалі ў кайданы. Якія ўражанні гэта выклікала! Можна таксама ўявіць, якое мы мелі спатканне ў гэтым жа годзе. У першых днях кастрычніка нас накіравалі на завод Сівакова, дзе нас вызвалілі ад кайданоў. Што тычыцца жыцця, даюць на дзень 11 капеек, з якімі цяжка пражыць пры такой дарагавізне, пра якую цяжка казаць. Адзенне выдаюць на год – як арыштанту. Што тычыцца працы, ужываюць – хто колькі можа зрабіць. Не маюць прэтэнзій у выпадку нявырабленай колькасці, зададзенай ім. Што тычыцца таварыства, то колькасць вымяраецца лічбай каля 600. Пры такім неспрыяльным жыцці ў гэтай нешчаслівай Азіі – і я не маю ніякіх звестак з роднай старонкі. Пасля выхаду з радзімы трэці год я на шматразовыя мае лісты не атрымаў ніводнага з дому. Не магу ведаць, што становіцца прычынай – ці лісты не даходзяць, ці смерць становіцца прычынай. Дарагія дзядзечкі, ці не чулі вы пра майго бацьку альбо ці будзеце мець магчымасць даведацца пра яго, што за прычыны гэтага? Дык я прасіў бы накрэмаць некалькі слоў, паведамляючы пра родную старонку, бо гэтыя выразы прынеслі б мне столькі задавальнення, што апісаць цяжка.

⁷⁴ У арыгінале «от Stwórcy Najwyższego».

⁷⁵ У арыгінале «zdrowie».

⁷⁶ У арыгінале «czeże».

⁷⁷ У арыгінале «Гаспадину».

⁷⁸ У арыгінале «Политическому».

Не веру ў тое, ці спаткае прыемная хвіліна, якой я жадаў бы ажно да канца майго жыцця. Мяне паразілі ў маладым узросце, але, давяраючы свайму лёсу, які заўжды мяне пераследуе, я абцяжарваю вас яшчэ адной просьбай – прыслаць адрас Міхала Пляшчынскага, калі маеце.

Прашу прабачэння, што я надакучваю сваім лістом, таму як заўжды пераследуе непакой, ад якога я не змог пазбавіцца і ў гэтую хвіліну. Пры гэтым улады не дазваляюць шмат пісаць, з гэтай прычыны я заканчваю свае словы, жадаючы вам і дзецям вашым здароўя, усялякай удачы, чаго жадаеце ад Найвышэйшага Стваральніка. Adieu ⁷⁹. Заставайцеся здаровыя і вясёлыя, як у небе анёлы. Успамінайце мяне пры нагодзе, а я ніколі не пераставаў быць, і ёсць, і быць не перастану са шчырай да вас любоўю пляменнік Мікалай Шыдлоўскі.

Пасылаю адрас: Его Превосходительству начальнику Забайкальской области господину генерал-майору и кавалеру Дитмару в город Читу с просьбою о передаче политическому ссыльному Николаю Игнатьевичу Шидловскому в завод Сиваково.

Крыніцы і літаратура

1. Матвейчык Д. Ч. Удзельнікі паўстання 1863–1864 гадоў: біяграфічны слоўнік (паводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі). – Мінск : Беларусь, 2016. – 735 с.
2. Мулина С. А. Мигранты поневоле: адаптация ссыльных участников Польского восстания 1863 года в Западной Сибири. – Санкт-Петербург : Алетей, 2012. – 200 с.: ил. – (Польско-сибирская библиотека).
3. Мулина С. А. Участники польского восстания 1863 года в западносибирской ссылке / Дис. на соиск. ученой степени канд. истор. наук: 07.00.02. – Омск, 2005. – 498 с.
4. НГАБ. – Ф. 295 (Канцелярыя мінскага губернатара). – Воп. 1. – Спр. 1631. – Суправаджальныя да лістоў палітычных зняволеных, прысланыя на імя губернатара начальнікамі розных губерняў для прагляду і перадачы паводле прыналежнасці. 20.12.1863–03.01.1864. – 209 арк.
5. НГАБ. – Ф. 1430 (Канцелярыя віцебскага грамадзянскага губернатара). – Воп. 1. – Спр. 32203. – Справа паводле паведамлення галоўнага начальніка над паштовым дэпартаментам аб перасылцы лістоў палітычных зняволеных і асоб, што знаходзяцца пад наглядам паліцыі, са спананнем паштовага і страхавога збораў. 22.12.1864–16.11.1865. – 101 арк.
6. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 32232. – Справа аб перасылцы лістоў палітычных арыштантаў сваякам у Віцебскую губ. 04.01.1864–30.11.1864. – 198 арк.

⁷⁹ тут – «Бывайце!» (фр.).

7. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 32712. – Справа паводле паведамленняў пецярбургскага обер-паліцмайстра, тамбоўскага, табольскага і арэнбургскага губернатараў аб перасылцы лістоў палітычных зняволеных. 26.11.1865–11.10.1867. – 217 арк.
8. НГАБ. – Ф. 1430. – Воп. 1. – Спр. 52414. – Перапіска віцебскага губернатара з І экспедыцыяй 3 Аддзялення У.Я.І.В. канцылярыі і губернатарамі ўнутраных губерняў Расіі аб перадачы сваякам лістоў ад удзельнікаў паўстання 1863 г., высланых пад нагляд паліцыі. 27.11.1864–04.01.1865. – 10 арк.
9. НГАБ. – Ф. 1525 (Ваенны начальнік Слуцкага павета). – Воп. 2. – Спр. 2. – Справа аб узяцці на парукі грамадамі былых удзельнікаў паўстання 1863 г. і накладанні забароны на маенткі ўдзельнікаў паўстання 1863 г. і інш. 1863 г. – 81 арк.
10. НГАБ у Гродна. – Ф. 1 (Канцылярыя гродзенскага губернатара). – Воп. 34. – Спр. 1257. – Справа аб праверцы гродзенскім губернатам лістоў палітычных зняволеных. 05.12.1863–08.07.1864. – 207 арк.
11. Российский государственный исторический архив. – Ф. 1282 (Канцелярия министра внутренних дел). – Оп. 1. – Д. 129. – Дело об установлении строгого наблюдения за корреспонденцией политических ссыльных. 29.11.1863–26.01.1880. – 307 арк.
12. Gieysztor J. Pamiętniki z lat 1857–1865. – T. 1–2. – Wilno : Biblioteka Pamiętników; nakł. Tow. Udz. «Kurjer Litewski», 1913.
13. Jędrzychowska B. Wszystkim obcy i cudzy: Feliks Zienkowicz i jego listy z Syberii 1864–1881. – Wrocław : Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, 2005. – 443 s.
14. „Po drodze życia wstąpić przed śmiercią do Polski”: Syberyjska korespondencja zesłańców postyczniowych (1864–1866) = «Дорогой жизни перед смертью вступить в Польшу»: Сибирская корреспонденция ссыльных участников Январского восстания (1864–1866) / wyd. W. Caban i S. A. Mulina. – Kielce : Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2018. – 380 s.
15. Polskie dziewiętnastowieczne pamiętniki i listy z Ziem Zabrzanych – rola i miejsce w badaniach historycznych / red. W. Caban i L. Michalska-Bracha. – Warszawa : DiG, 2017. – 535 s. (Polacy – Syberia. XVIII–XIX wiek. T. 3 = Поляки – Сибирь. XVIII–XIX века. Т. 3).

Артыкул паступіў у рэдакцыю 12.11.2018

МАЁНТАК ДЗЯРЭЧЫН НА ПАДСТАВЕ ІНВЕНТАРА 1663 г.¹

Дзярэчын мае багатую гістарычную спадчыну, да якой не раз звярталіся даследчыкі. У тым ліку разглядалася эканамічная гісторыя мясціны [3, с. 28, 29, 44, 59, 137, 180; 7–9; 15]. Наша даследаванне прысвечана выглядзе маёнтка Дзярэчын на падставе інвентара 1663 г., які захоўваецца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі. Сам дакумент змешчаны ў складзе дакументаў па ўладаннях Парэчча, Азярніцы і Беражкі за 1660-я гг. [6, арк. 43–54]. Ён дае магчымасць параўнаць, як змянілася мясцовасць пасля ваенных дзеянняў. Гэта быў самы найгоршы перыяд у гісторыі маёнтка.

У перыяд складання інвентара маёнткам, атрыманым у спадчыну, валодаў маршалак і польны гетман ВКЛ Аляксандр-Гілярый Палубінскі (1626–1679), які паходзіў з сям’і Канстанціна і Зафеі Сапяжанкі. Ён адзначыўся дзяржаўнай і вайскавай дзейнасцю, браў непасрэдны ўдзел у вайне супраць Расіі ў 1654–1667 гг. [11; 14]. А. Палубінскі валодаў маёнткам да сваёй смерці ў 1679 г. Пахаваны ён быў паводле каталіцкага абраду ў Дзярэчынскім касцёле ва ўбранні дамініканскага манаха, без ваеннай музыкі, стрэльбаў і ламання копій [17]. Галоўным спадкаемцам стаў сын Крыштаф-Канстанцін. Ён памёр без нашчадкаў і падзяліў свае ўладанні паміж сёстрамі Ганнай-Марыяй і Ізабэлай. Ізабэла і яе муж Юрый-Станіслаў Сапега сярод іншых уладанняў атрымалі менавіта Дзярэчын (1685 г.). Пасля судовых працэсаў канчатковы падзел паміж сёстрамі адбыўся ў 1691 г. [16, с. 378–381].

У асноўным Аляксандр-Гілярый быў заняты вайскавай дзейнасцю, якая вымагала грашовых выдаткаў. Недахоп грошаў прымушаў уладара закладаць маёмасць. Ён пазычыў у гарадзенскага падкаморыя Станіслава Масальскага 17 000 злотых пад маёнтак Дзярэчын. Грошы былі вернуты ў 1661 г., а Масальскі ў валоданне маёмасцю не ўваходзіў [12, с. 293].

У 1660 г. Дзярэчын апынуўся ў зоне дзейнасці войскаў пад кіраўніцтвам маскоўскага ваяводы Івана Хаванскага, які здзейсніў паспяховы рэйд па Падляшшы. А. Палубінскі спрабаваў дамовіцца з ім пра абмен палоннымі, але Хаванскі загадаў узяць у палон яго маці Зафею Сапяжанку і пляменніцу Канстанцыю ці Тэрэзу Халецкую. Яны сталі закладніцамі, чым гарантавалі ненапад войскаў ВКЛ. Калі Палубінскі адправіў драгунаў пад кіраўніцтвам Яна Кучынскага для абмену палоннымі, то

¹ Артыкул прысвячаецца маім продкам з роду Сліжоў, якія ўпершыню згадваюцца ў гэтым інвентары.

Хаванскі забраў маскоўскіх жаўнераў і не аддаў жаўнераў ВКЛ. Гэта выклікана незадавальненне цара Аляксея Міхайлавіча. Хаванскага гэта разлававала, і ён адпомсціў праз спаленне Дзярэчына. Маці і пляменніца былі адпушчаны пазней, але гэта здарэнне падарвала здароўе Зафеі і справакавала яе хуткую смерць [2, с. 142, 145, 146; 11, s. 182–188, 196].

Вайна 1654–1667 гг. нанесла Дзярэчыну моцныя страты. Яны склалі 47,2% дымоў [13]. Выгляд маёнтка пасля вайсковых падзей паказвае інвентар. 5 мая 1663 г. слонімска падстараста Аляксандр-Станіслаў Быкоўскі атрымаў маёнтка ад Палубінскага ў 4-гадовую арэнду. Інвентар з’яўляецца апісаннем стану гаспадаркі, у якім, сярод іншага, падаваўся нават пералік свойскай жывёлы. Былі таксама апісаны населеныя пункты (мястэчка Дзярэчын, вёскі Алексічы, Дараглінты, Монькавічы і інш.). Мясцэчка Дзярэчын мела асобны статус – у ім адбываліся таргі, якія мелі лакальнае значэнне [15, s. 64–65]. Аднак мястэчка на той час яшчэ не мела магдэбургскага права, бо яно было ўведзена толькі ў 1795 г. [10].

У 1663 г. у Дзярэчыне зафіксавана 68 гаспадароў. З іх адзін меў 2 пляцы, пяцьдзесят адзін – 1 пляц, 18 – паўпляца. Апрача таго, адзін пляц быў пусты, а яшчэ адзін адносіўся да карчмы. Падаваўся толькі пералік пляцаў, без назваў вуліц. Дадаткова гаспадары валодалі зямлёй. На гаспадарку прыпадала ад чвэрці (51 гаспадарка) да паловы валокі (1 гаспадарка), а некаторыя не мелі зямлі (14 гаспадарак). Зыходзячы з прозвішчаў і імёнаў у інвентары 1646 г., склад насельніцтва ў выніку вайны змяніўся. Часта сустракаюцца імёны, побач з якімі напісана прафесія, якую можна трактаваць і як прозвішча – напрыклад, Ян Пекар, Фёдар Рымар, Захар Каваль, Сцяпан Кравец і інш. У некаторых выпадках дапісаны род заняткаў: Яско Скіба, гарбар. Войтам мястэчка быў Юрык. Згадваецца арандатар Борух, якому, верагодна, была аддадзена ў арэнду карчма, як гэта было раней да вайны [4, арк. 2 адв.; 5, арк. 3 адв.]. Мяшчане з кожнага пляца плацілі за год 48 грошаў літоўскіх, з валокі – 38 грошаў літоўскіх. Па чарзе абавязаны былі адпраўляць падводы за 6 ці 8 міль, вазіць жыта ў шчарынскую клець і дровы ў пабудовы. Лётам жанчыны абавязаны былі хадзіць на выраб круп і ачышчэнне зерня. Мяшчане яшчэ прыцягваліся на гвалты на сажалкі, паліў гародніны і на начную варту.

У інвентары адсутнічаюць два аркушы. Гэта вынікае з перарванай нумарацыі. Яны не выяўлены ў іншых месцах справы. На 49-м аркушы пералік падаецца з трэцяй валокі. Урываек дазваляе сцвярджаць, што ў вёсцы было 18 валок. Змяшчалася інфармацыя перад вёскай Монькавічы. Збой у нумарацыі ідзе таксама на 51-м аркушы. У параўнанні з інвентаром 1646 г. у інвентары за 1663 г. адсутнічаюць вёскі Каменка, Залацеева, Мілевічы, Ланцавічы, Нацкава [4]. Аднак дакладна вызначыць

населеныя пункты і іх прапушчаную колькасць складана. Калі зыходзіць з сялянскіх прозвішчаў і іншых згадак у інвентары 1663 г., то, магчыма, гэта былі вёскі Мілевічы і Ланцавічы. Падаткі ў гэтай вёсцы плацілі сяляне як у Алексічах.

Наяўнасць у інвентары звестак пра падводную павіннасць сведчыць пра кантакты з Вільняй і Берасцем. Яны маглі быць патрэбныя як для гандлёвых адносін, так і для прыватных спраў А. Палубінскага.

У параўнанні з інвентаром 1646 г., дзе большасць сялян пазначаныя як цягля, інвентар 1663 г. фіксуе перавод падданых на чынш. Гэта з'ява назіраецца ў многіх буйных уладаннях пасля вайны і звязана са змяншэннем колькасці людзей і патрэбай у наяўных грошах [1]. Аднак чынш быў не адзіным падаткам, яшчэ падданыя выконвалі розныя віды працы і давалі даніну прадуктамі.

Такім чынам, інвентар 1663 г. з'яўляецца важнай крыніцай па гісторыі Дзярэчына. Ён утрымлівае інфармацыю пра населеныя пункты, якія ўваходзілі ў склад маёнтка, падданых, іх падаткі. Дакумент выразна паказвае змену сітуацыі ва ўладанні А. Палубінскага ў выніку вайсковых дзеянняў. Яна адбілася не толькі на складзе насельніцтва, але і на падатках.

Інвентар мястэчка Дзярэчын і воласці, 1663 г.²

[43] Inwentarz rewersalny majątności Dereczynskiey dworu same(g)o, budynkow w nim, tak że folwarkowych budynkow, gumiennych y obor, zasiewkow wszelakich, ode mnie Alexandra Stanisława Bykowskiego podstarosiego słominskiego, z wyrażeniem wszystkiey włosci, y poddanych tak że miasta Dereczynskiego, pożytkow wszelkich z tey majątności przychodzących, dany wielmożne(m)u JmP. Alexandrowi Hilaremu Połubinskiemu pisarzowi polnemu WXL za obowiązkiem do possessioni moiey, prawem arędowym na lat cztery successiue tey majątności, według listu zapisu wielmożnego JmP pisarza polnego WXL roku 1663 dnia 5 m(ie)s(ią)ca maia.

[44] Bydło w oborze Dereczynskiey

Krow doynych 11

Cielat pod nimi 11

Krow jałowych 2

²Тэкст дакумента напісаны на польскай мове перыяду XVII ст. Пры публікацыі ў аснову пакладзены прынцып палітарнай перадачы. Вынасныя літары пададзены курсівам. Прапушчаныя літары ў словах і скарачэнні раскрыты ў круглых дужках з улікам асаблівасцяў тагачаснага правапісу. Нумарацыя старонак пазначана ў квадратных дужках.

Jałowszek łonskich 4
Byczkow łonskich 5
Buhay 1
Swin roznych rodzajnych 9
Swinek roznych 5
Kiernoz 1
Weprzkow 3
Gęsi starych 4
Kurow z kokoszami 17
Kaplunow 3
Kaczek z kaczořem 3
W Krupowie bydło
Krow doynnych 12
Cieląt pod nimi 12
Krowa jałowa 1
Buhałow 2
Bykow pokładnych 2
Cieluszek łonskich 6
Byczkow łonskich 6
Swin a poswinkami 17
Gęsi starych 13
Gęsi z Czeceykowszczyzny 18
Kaczek z Czeceykowszcz(yzny) 11
Kokoszy z kurami 12
Od tego bydła, swin i ptastwa domowego przypłodek ma należec mnie
Bykowskiemu y małżonce moiey tak że y nabiał aż do expirowanie arędy.
Zasiewek żytny a(nn)o 1662 w Dereczynie, w Krupowie zasiany na ten rok 1663
tak że jarzyny.
W Dereczynie
Żyta posiano wilens(ka boczka)³ 140
Owsa zasiane(g)o 30
A w ziarnie na dosiewek 44
Pszenice posiano 3

³ Тут і далей дадзены лічбы бочак.

Na dosiewek zostaie 2 $\frac{1}{4}$

Jeczmenia na zasiew 34

[44 adz.] Jarki 8

Grochu 2

Bobu 1

Gryki 7

Konopi 1

Lniane(g)o nasienia 1

W Krupowie

Żyta posiano 42

Jeczmenia 12

Pszenice 2

Owsa 24

Jarki 2

Grochu 1

Bobu $\frac{1}{4}$

Konopi 1

Lniane(g)o nasienia $\frac{1}{2}$

Gryki 6

Nasien ogrodnych tak w Dereczynie iako w Krupowie wszelakich według potrzeby, a cybule nasiennej funt 5. Żyta co było w styrcie podłego bardzo było zmłociwszy namierzono (boczek) 10, które w odsep dano poddanym. A przy expirowaniu arędy mamy oddac wielmożne(m)u JMP pisarowi polnemu WXL.

Miasto Dereczyn, wł(ok) 14

1 ⁴ Piotr Hirka	$\frac{1}{2}$ ⁵
Jan Hirka	$\frac{1}{2}$
Ja Zaleski	1 $\frac{1}{4}$
Jan Czerniec	1 $\frac{1}{4}$
Korczemny	1
Hriszkowa	1 $\frac{1}{4}$
Wozik	$\frac{1}{2}$ $\frac{1}{4}$
2 Kricki	$\frac{1}{2}$ $\frac{1}{4}$

⁴ Тут і далей падаецца лічба валокі.

⁵ У першай калонцы ідуць пляцы, у другой – валокі. Усе гаспадаркі аддзелены гары-зантальнай рысай, калі разам іх уласнасць складае валокі.

Jan Piekarz	1 ¼
Hryszko Bubieniec	½ ¼
Hawryło Bubieniec	½ ¼
[45] Dmītr Wałowier	1 ¼
Adam Rudko	1 ¼
Hriszka Stolarz	1 ½
3 Fiodor Rymarz	1
Siesiekało Kowal	1 ¼
Toboła	1 ¼
Wasił Ciereszko	1 ¼
Wieles Mostolewnica	½ ¼
4 Bondaryk	1 ¼
Lewon Omelko	1 ¼
Mostolewnica stary	1 ¼
Jasko Bortnik	1 ¼
5 Paweł Kuczka	1 ¼
Jasko Skiba garbarz	1 ¼
Morgułowski pusty	1
Podaryski Brewko	½
Sokowna ⁶	½
Hłuboki Szwiec	1
Hawryło Sawoscianczyk	½ ¼
Jurko Sawoscianczyk	½ ¼
6 Ołowik Gontarczyk	1 ¼
Wagayło Szwiec	1 ¼
Podkuszny	½
Stephan Krawiec	½
Samsyło Fastun	1 ¼
Skuba	1 ¼
7 Trzaskowski Dragon	1 ¼
Oleynik	1 ¼
Juda Dzienis	1 ¼

⁶ Ад гэтага прозвішча над калонкамі ідзе надпіс валокі, пляцы. Але насамрэч ранейшы парадак захаваўся. Спачатку напісаны пляцы, пасля – валокі.

Szołom	1 ¼
[45 aob.] 8 Samus Ciereszko	1 ¼
Wielonciey	1 ¼
Wdowa Smolska	½ ¼
Janko Hłuchy	½ ¼
9 Fies Gontarczyk	1 ¼
Zachar Kowal	½ ¼
Zubkowa	½ ¼
Michał Kormny	½ ¼
10 Hawryło Koladka	2 ¼
Jan Slosarz	1
Piatka	1 ¼
Sandura	1 ¼
Soroka	1 ¼
11 Wasil Sieczkar	1 ¼
Ihnat Skobla	1 ¼
Alexander Tkacz	1
Sołtan Owsianik	1 ¼
Juryk Woyt	1 ¼
12 Olexey Kowal	1 ¼
Alexander Michnicki	1 ¼
Jan Piekarz, moskal	1 ¼
13 Marcin Woycik	1 ¼
Czuryło	1 ¼
Palisz	1 ¼
Boruch Arędarz	1
Paweł Stelmach	1
Andrzej Bałyka	1
Stelmachyk Andrzej	1 ¼
Łukasz Dyla	1

[46] 14 Powinnosc te(g)o miasta

Z każdego placu płacą na rok c(z)ynszy po gr. 48 lit., z każdej czwierci wł(o)ki na rok z upisem po gr. 38 lit. Podwoda koleyna z placu za mil 6 abo 8. Żyto do szpichlerza szczareskie(g)o wozic y drzewo do budynku. Lecie żonki do plewidła a do robienia krup zawsze isc potrzeba. Gwałt do groble wszystkie stawow. Warta

co noc kolejna według potrzeby do dworow z ogrodow sprzątac w jesieni y do polewania warzywa gdy potrzeba.

Włosc Dereczynska siolo Olexicze wł(o)k 30 ½ 1/3

	slużale osiadle	czynszowe	puste przyjemne	
1 Kozłowska w puscie	-	-	1/3	
Sucholetowska w puscie	-	-	1/3	
Olexy Siennik	1/3	-	-	
Jasko Źdamoczok	1/3	-	-	
Panas Młynarz	-	½	-	
Filipowska w puscie	-	-	½	
2 Kormne(g)o w puscie	-	-	-	½
Korzey z działka na czynsz	½	-	-	
Sucholet Podwoyski	½	-	-	
Michał Źdanyczok				
[46 adw.] 3 Andrzej Rymarz	1	-	-	
4 Michałko Woznica	½	-	-	
Łuka Piwowar	½	-	-	
Piwowarowska w puscie	-	-	-	1/3
21 Borys Kozioł	2/3	-	-	
Palisz	½	-	-	
Ten że z działkiem	-	-	½	
8 Borysowicza w puscie	-	-	-	½
Marko Barysowicz	½	-	-	
				Tę przyioł Zacharko z Łancewicz na czynszu z działkiem, d(nia) 16 augus(ta) 1663

9 Hawryło Sanko	½	-	-	
Olexey Opochie	½	-	-	
10 Jakuta Cierniec	½	-	-	
Pusta		-	-	½
Andrzej Tomarzenia	½	-	-	½
Siepan Hoyszyk	½	-	-	
12 Olechnowicka w pus(cie)	- ½	-	-	
Iwan Olechno				
Sciepan Tumaszenia	½	-	-	
Janka Kozioł	½	-	-	
14 Illuk Towsty	½	-	-	
Jasko Rubiec	¼	-	-	
Jasko Szulak	¼	-	-	
15 Siemienowska w pus(cie)	- ½	-	-	½
Fies Łach				
16				
Sokołowskiiego w pus(cie)	- ½	-	-	½
Mikołay Jurguc				
[47] 17 Borysowicz Kowal	1	-	-	
18 Olichwier Łach	½	-	-	
Pusta z działkiem	-	-	-	½
				Na czynszu Kowal y Żabonos
19 Ten że Żabonos	1/3	-	-	
Hryszko Blizniuk	1/3	-	-	
Sciepan Kożuszok	1/3	-	-	
20 Pawiel Kuzminicz	-	½	-	
Kostanty Kuzminicz	-	½	-	

21 Sichowa	1/3	-	-	
Harasim Rubiec	1/3	-	-	
Dorochowicza w pus(cie)	-	-	-	1/3
22 Lewdochuty w pus(cie) z działk $\acute{e}$ m	-	-	1/4	Na czynszu Jarosz Dorochowicz
Jarosz Dorochowicz	-	1/4	-	
Jakim Dudka	1/4	-	-	
Pusta z działk $\acute{e}$ m	-	-	1/4	U tego $\acute{z}$ Dudki
23 Kuprian Hahecy	1/3	-	-	
Maciey Gontarz	1/3	-	-	
Czabanowa	1/3	-	-	
24 Juraha Bendarz	1/2	-	-	
Iwan Klucznik	1/2	-	-	
25 Siemion Kozlenie	1/2	-	-	
W puscie	-	-	-	1/2
26 Stachno Horbacz	1/2	-	-	
Harasim Czieniec	1/2	-	-	
W puscie	-	-	-	1/2
Micha $\acute{l}$ Ku $\acute{l}$ ak	1/4	-	-	
Iwan Ku $\acute{l}$ ak	1/4	-	-	
[47 ad $\acute{e}$.] Jakub	1/2	-	-	
Maruszko	1/2	-	-	
Stasko M $\acute{l}$ ynarz				
29 Ten $\acute{z}$ e M $\acute{l}$ ynarz	1/2	-	-	
W puscie	-	-	1/3	
W puscie Krywicki z działk $\acute{e}$ m	-	-	1/3	
W puscie z działk $\acute{e}$ m	-	-	1/3	Dani $\acute{l}$ o z Rybo $\acute{l}$ ow

Powinnosc tego siola

Z włoki c(z)ynszowey w każdy rok płacą c(z)ynszu po kop 4.

Z włoki c(z)ynszowey przyjemnechy przy dziadle po kop 3.

Z włoki słuzały c(z)ynszu po kopie 1 y gr. 20 lit.

Do tego żyta (bocza) 1

Owsa (bocza) 1

Chmielu salanka 1

Gęs 1

Kur 2

Jaiec 20

Roboty s puł włoki z koždy tydzien po dni cztery męszczyna zimie i lecie s czym każą. A iaki do S. Jerzego wiesznie(g)o po dni dwa, od wiesznie(g)o zas S. Jerzego do zimne(g)o S. Jerzego po cztery dni, lecie gwałty wiele ich potrzeba będzie, do sprzątnienia z pola zboża y sianożęci. Podwoda z włoki c(z)ynszowey y słuzały za mil 40, raz w rok, a za mil 10 abo 8 ile potrzeba ukaże. Straż z słuzały włoki kolejna. Miod iak z c(z)ynszowych iako y z słuzałych, gdzie pszczoły są na pol ze dworem, a za połowę dwor płacic nma po zł 5 miednicę.

Morgi orac w obie ręce z c(z)ynszowych y drwa wozic pod bytnosc Ich MM, tak że gwałty do orania gdy potrzeba będzie y do żniwa.

[48] Sioło Dorohlin włok 36

	słuzałe osiadle	czynszowe	puste przyjemne	
1 Samoyło Hrynciewicz	½	-	-	
Pusta	-	-	-	¼
Łuka Domostoy	¼	-	-	-
2 Mikołay Macynicz	¼	-	-	
Ostapko Domostoy	¼	-	-	
Hryhor Domostoy	½	-	-	
3 Jacko Cierech	½	-	-	
Fiodor Jurgiel	½	-	-	
4 w puscie	-	-	-	½
Jurgielik	-	¼	-	
Domostoycza wdowa	¼	-	-	

5 Wasił Sokołowski	-	½	-
Towscik Krawiec	-	½	-
6 Jakub Łobniewicz	¼	-	-
Maslenik	¼	-	-
Daniło Swęchronin	½	-	-
7 Marcinkiewicz		1	
8 Jasko Bożko ciwun	½	-	-
Sciepan Bożko	½	-	-
9 Potap Domostoy	½	-	-
Fiedor Tomaszenia	½	-	-
10 Jakub Perechryst	½	-	-
Łukian Hołowka	¼	-	-
Łuka Domostroy	¼	-	-
11 Fiedor Korniey	½	-	-
Andrzej Lichotreska	½	-	-
[48 adz.] 12 Piotr Domostoy	1	-	-
13 Iwan Towocik	½	-	-
Panas Pienucha	½	-	-
14 Jacko Janulewicz	½	-	-
Marcin Domostroy	½	-	-
15 Sciephan Ciwinowicz	-	1	-
16 Illuk Manienia	1/3	-	-
Januk Prymak	1/3	-	-
Daniło Łupacz	1/3	-	-
17 Nikodym Korobiec	-	1	1
18 P. Bułak za prawem dożywotnym trzyma	-	-	6

[...]2
P. Lebel

19 P. Kłoczewski za prawem dożywotnym trzyma	-	-	7	PP. Zabusey
243 Michał Sołtan	$\frac{1}{2}$	-	-	
Paweł Radziwonowicz przyjemna	-	-	$\frac{1}{2}$	
31 Ten że Paweł sadzibna	-	1	1	
32 Pas Radziwonowicz	-	$\frac{1}{2}$	-	
Pilip Korniewy	$\frac{1}{2}$	-	-	
34 Andrzej Jakubienia	$\frac{1}{2}$	-	-	
Iwan Olochnik	$\frac{1}{2}$	-	-	
35 Jan Suchocki	-	1	-	

Tego siola powinność we wszystkim taka iako w Olexiczach po rabocie y c(z)
ynszach.

Zascianek przy tej wsi z ktore(g)o ogółem płacą zł 5. Osobno hrud Towscik Iwan
trzyma płaci w rok zł 1.

[49]

	szłałe osiadle	czynszowe	puste przyjemne	
3 Ostapa Dubotowka w puscie				
Michayła Dubotowka w puscie	-	-	-	1/3
Ułas Dubotowk	-	-	-	1/3
	1/3	-	-	
4 Ułas Łuczyc	$\frac{1}{2}$	-	-	
Iwan Mokiey	$\frac{1}{2}$	-	-	
5 w puscie z działkiem c(z)ynsz				
Siemion Mokiey	-	-	-	$\frac{1}{4}$
Zacharko Mokiey	$\frac{1}{4}$	-	-	
	$\frac{1}{2}$	-	-	

6 Matiasz Klisz	½	-	-	
Maciej Tyszko	¼	-	-	
Michayło Juszho	¼	-	-	
7 Iwan Siruc	½	-	-	
Romanczey w pus(cie)	-	-	-	½
8 Siemion Romanowicz	½	-	-	
Filon Lilak	½	-	-	
9 Marcin Juszko przyb(ysz)	-	-	¼	
Michał Juszko	-	-	¼	
Iwan Siruc	-	-	¼	
W puscie	-	-	-	¼
10 Iwan Radzko	½	-	-	
Borys Hryncewicz	½	-	-	
11 Panas Siruc	½	-	-	
Wasil Wychowaniec	½	-	-	
12 Nuhaleniata	½	-	-	
W puscie	-	-	-	½
<i>[49 adw.]</i>				
13 Roman Hryncewicz	½	-	-	
Panas Hryncewicz	¼	-	-	
Maxim Hryncewicz	¼	-	-	
14 Roman Romanowicz Bakun				
Trochim Hryncewicz	3/8	-	-	
W puscie	3	-	-	
	-	-	-	¼
15 Radzko przyjemna	-	-	¼	
Opiechan przyjemna	-	-	¼	
Wieliczko P. Skorobohatey	½	-	-	
16 Opiechan P. Skorobohatey	½	-	-	-
Ten że przyjemna	-	-	¼	-
Szczerbatowska w puscie	-	-	-	¼

17 Tego ż Szczerba w pus(cie)				$\frac{1}{4}$
Filip Bokun	-	-	-	
Opiekunczyka przyjemna	$\frac{1}{2}$	-	-	
	-	-	$\frac{1}{4}$	
18 Rudzko P. Skorobohatey	$\frac{1}{2}$	-	-	
Stanisław Siruc	$\frac{1}{2}$	-	-	
19 Znoski P. Skorobohatey	$\frac{1}{2}$	-	-	
Kiedabcza wdowa	$\frac{1}{2}$	-	-	

S tego siola powinność we wszystkim iako w Olexicze

Sioło Monkiewicz włok 13

	slużale osiadle	czynszowe	puste przyjemne	
1 Rudkowski w puscie	$\frac{1}{2}$	-	-	$\frac{1}{2}$
Soroczynska w puscie	-	-	-	$\frac{1}{2}$
2 Stanisław Czortko na rzemiesli	-	-	-	1
3 Dybczynska z działka w pus(cie)				
Michały Hryncwicz	-	-	$\frac{1}{2}$	
	$\frac{1}{2}$	-	-	
/50/ 5 Byliżynska w puscie	-	-	$\frac{1}{2}$	
Turko Suszko	$\frac{1}{2}$	-	-	
Zasianka wolna	-	-	1	
6 Dus(z)czynska w puscie	-	-	-	$\frac{1}{2}$
Michały Dosta	$\frac{1}{2}$	-	-	
7 Iwan Bucko	$\frac{1}{2}$	-	-	
Widało	$\frac{1}{4}$	-	-	
W puscie	-	-	-	$\frac{1}{4}$
8 Wasil Pienczakow	$\frac{1}{2}$	-	-	
Dziemianczuk	$\frac{1}{2}$	-	-	

9 Iwan Bucko przyjemne z działkiem	-	-	$\frac{1}{4}$	
Wasil Roszko	$\frac{1}{4}$	-		
Pienczuk	$\frac{1}{2}$	-		
10 Wilczewski z działkiem	-	-	$\frac{3}{4}$	-
W puscie	-	-	-	$\frac{1}{4}$
11 z działkiem w puscie	-	-	$\frac{1}{2}$	
W puscie	-	-	-	$\frac{1}{2}$
12 Struczyło	$\frac{1}{2}$	-	-	
W puscie	-	-	-	$\frac{1}{2}$
13 Kołosza	1	-	-	

S tego siola powinności takowa we wszytkim z Olexiczami

Sioło Morozowicze włok 24

	slużale osiadle	czynszowe	puste przyjemne	
1 Pana Rzepnickiego	-	-	-	$\frac{1}{2}$
Olexiey Zimicz	$\frac{1}{4}$	-	-	
Z działkiem w puscie	-	-	$\frac{1}{4}$	
[50 adz.] P. Zurawskiego	-	-	-	$\frac{1}{2}$
W puscie	-	-	-	$\frac{1}{2}$
2 w puscie	-	-	-	$\frac{1}{2}$
Roman Siemienia	$\frac{1}{4}$	-	-	
W puscie	-	-	-	$\frac{1}{4}$
3 w puscie	-	-	-	3
Iwan Chołopowicz	-	-	-	$\frac{2}{3}$
4 P. Żurawskie(g)o	-	-	-	1
5 P. Rzepnickie(g)o	-	-	-	$\frac{1}{2}$
Marko Żuk	$\frac{1}{2}$	-	-	
6 Marcin Mancewicz	1	-	-	

7 Wahtor Mancewicz	$\frac{1}{2}$	-	-	
Mikita Mancewicz	$\frac{1}{2}$	-	-	
8 z dziakłem w puscie	-	-	$\frac{1}{2}$	
Jury Mancewicz	$\frac{1}{2}$	-	-	
9 Ten że Mancewicz	$\frac{1}{2}$	-	-	
Jewsiey Mancewicz	$\frac{1}{2}$	-	-	
10 Pana Żurawskie(g)o	-	-	-	$\frac{1}{2}$
P. Rzepnickie(g)o	-	-	-	$\frac{1}{2}$
11 P. Żurawskie(g)o	-	-	-	1
12 P. Snarskie(g)o	-	-	-	2
13 Jarmakowa przyjemna	-	-	1	
/51/4 Hryszko Lewko	$\frac{1}{2}$	-	-	
31 Dziowga Rybak	$\frac{1}{2}$	-	-	
Januk Bubieniec	$\frac{1}{2}$	-	-	
32 Marcin Kniażyk	$\frac{1}{2}$	-	-	
Marcin Kochlik	$\frac{1}{2}$	-	-	
33 w pus(cie)	-	-	-	$\frac{1}{2}$
Jasko Dziowga z dziakłem	-	-	$\frac{1}{2}$	
34 Jakub Bubien z dziakłem	$\frac{1}{4}$	-	-	
Jasko Bradon	$\frac{1}{3}$	-	-	
Karpiy Kniażyk	$\frac{1}{6}$	-	-	
Iwan Biialczuk				
35 Ten że Biialczuk	$\frac{1}{6}$	-	-	
Żdan Jakuciewicz z dziakłem	-	-	$\frac{1}{3}$	
Kazubina w puscie	$\frac{1}{3}$	-	$\frac{1}{3}$	
Harasim Hołowka				

36 Iwan Hliwa	1/3	-	-	
Wasil Cwierdy	1/3	-	-	
Januk Cwierdy	1/3	-	-	
37 Ten że Cwierdy z Siewnią	-	-	½	
Bołudzina	1/6	-		
Karpię Siewnia	1/3	-		
38 Kaszuk Marcin	½	-	-	
Żdaniuk Sakuciewicz	½	-	-	
39 Iwan Lewko	½	-	-	
Kosciuk Jakuciwicz	½	-	-	
40 Harasim Cwierdy	¼	-	-	
Olexey Hayda	½	-	-	
Sypron Kosciuk	¼	-	-	
41 Ten że Kosciuk	¼	-	-	
Naliwayko	1/3	-	-	
Tego ż	-	-	1/3	
Jowhim Hliwa	1/3	-	-	
[51 adw.] 435				
Tego ż przyjemna	-	-	1/6	
W puscie	-	-	-	1/3
Sakuciewicz	-	-	3	

Przy tej wsi pułtory włoki Marcuk i Sakucicz płacą na rok zł 3:7 ½. Insza powinność jednakowa we wszystkim z Olexiczami.

Sioło Sawicze włok w sadzibie 10, a w zaleklach 6

	puste	przyjemne sadzibne	zalegle czynszowe
1 Osowki wolny	-	1	-
2 Huczko Fiodor	-	½	-
Hrabawch	½	-	½

3 Dragon	$\frac{1}{4}$	-	-	
Samoyłowa	$\frac{1}{4}$	-	-	
Kondraciuk	$\frac{1}{2}$	-	-	
4 Janus Andrzej	$\frac{1}{2}$	-	-	
Jędrzeyko Łysy	$\frac{1}{2}$	-	-	
Osowski wolny	$\frac{1}{2}$	-	1	
Laudan	$\frac{1}{2}$	-	$\frac{1}{2}$	
Czortok	$\frac{1}{2}$	-	-	
Powszkowa	$\frac{1}{2}$	-	$\frac{1}{2}$	
Hryszko Huczok	$\frac{1}{4}$	-	$\frac{1}{4}$	
Fiodor Huczok	$\frac{1}{4}$	-	$\frac{1}{4}$	
Szklarz wolny	$\frac{1}{2}$	-	$\frac{1}{2}$	
K(azi)m(ie)rz Rusak	$\frac{1}{4}$	-	$\frac{1}{4}$	
Fiodor Rusak	$\frac{1}{4}$	-	$\frac{1}{4}$	
Andrzej Rusak	$\frac{1}{2}$	-	$\frac{1}{2}$	
Olifrowa Łamaszowa	$\frac{1}{2}$	-	$\frac{1}{2}$	
W puscie	-	-	-	$\frac{1}{4}$
W puscie	-	-	-	$\frac{1}{4}$
/52/ Siemion Klubowicz	$\frac{1}{2}$	-	$\frac{1}{2}$	
Szklarzowa wolna	-	$\frac{1}{2}$	-	

Powinnosc tego siola z c(z)ynszowey włoki na rok placą po kop 4, a w zalegley włoki po gr. 80 lit. Morgi w obie ręcie orac y żac, gwałtem orac do poparu y miescy. Drwa pod bytnosc Jch MM, wozic drzewo na budynek. Posyłka z listami, podwoda z włoki do Wilna abo Brzescia raz w rok miód, iesliby były pszczoły w puł z dworem a za połowę po gr. 5 za miednicę.

Sioło Hrabow włok 15

	sadzbne	przyjemne
	puste	czynsze
Ptawski przyjemna	-	
P. Dobrzynskiego	-	

Mostowlewnica przyjemna	-	½	-	
P. Dobrzynskiego	-	-	½	
Item P. Dobrzynskie(g)o	-	-	3	
Sakuta Pławski	1	-	-	
Lichopuszo	1	-	-	
Cimosz Pławski	1	-	-	
Stepan Cimoszewicz	½	-	-	
Do arędy Boruchowi	-	-	½	
Jarmoła Pławski	1	-	-	
Jasko Jakucina syn	½	-	-	
Siemion Cimoszenia	½	-	-	
Janowe wolne	2	-	-	
Marcin syn Jakucin	1	-	-	
Pusta	-	-	-	1

Powinnosc tego siola z włoki płacą c(z)ynszu po kop 4 y posługa konna z listami.

[52 adz.] Siolo Rusaki włok 4

		sadzibne	przyjemne czynsze	
Błażey Rusak	¼	-	-	
Iwan Błażenia	¼	-	-	
Januk Poczebut	½	-	-	
Trochim Zimicz	¼	-	-	
Jakubowska na c(z)ns(z)	-	¼	-	
pus(ty)	½	-	-	
K(azi)m(ie)rz Juchno				
Sciepan Rowtowicz	¼	-	-	
Hryszkowa wdowa	¼	-	-	
W puscie Rowtowica	-	-	-	¼
Pawłuk Ragina	¼	-	-	

W puscie - - - 1
 Sioło Odnoga 1 ½ włoki

		sadzbne	przyiemne czynsze
Jozeph Bortnik	¼	-	-
Januk Jakubienia	¼	-	-
Czerniec	¼	-	-
Kieza	¼	-	-
Siemion Tomaszenia	¼	-	-
Jakubczenia	¼	-	-

Sioło Tomaszy 2 1/3 włoki

		sadzbne	przyiemne czynsze
Pawluk Szlunda	1	-	-
Moyseyk	2/3	-	-
Kochan	1/3	-	-
Ostapko hoły	1/3	-	-

Tych trzech wiosek powinności iednaka to iest po kop 4 z włoki c(z)ynszu. Morgi orac w obie ręce y żąc, tak że gwałty. Liecie do żniwa y orania, drwa wozic y drzewo. Powody z włoki raz w rok do Wilna abo do Brzescia. Miod w puł z dworem, a za połowe po 5 zł za miednice 1.

[53] Sioło Szczara u Przewozu 8 włok

		sadzbne	przyiemne czynsze
Czortek wolny na przemiesli	-	½	-
Worona	-	½	-
Szukayło	-	½	-
Rybotowicz do Szczary	½	-	-
Hrecki Hawryło	-	½	-
Hrecki	-	½	-

Prokop	-	$\frac{1}{2}$	-	
Kobucz	-	$\frac{1}{2}$	-	
Kizia do Szczary	$\frac{1}{2}$	-	-	
W puscie	-	-	-	$\frac{1}{2}$

Do Dereczyna włok 3 $\frac{1}{2}$

Do Szczary włoki 1 $\frac{1}{2}$

Powinnosci tego sioła po k(o)p 4 z włoki. Morgi orac y żąc. Spichlerza pilnowac y wicin.

Sioło Wola na przerobkach płat rozny

Młynarz gr 22 $\frac{1}{2}$

Rusak gr 22 $\frac{1}{2}$

Kruhlik zł 2

Styrnik zł 2

Daniło Haydasz zł 2

Janko gr 25

Chołopik gr 25

Ławres zł 1 gr 7 $\frac{1}{2}$

Łupacz zł 1 gr 15

Marcin Mazura zł 1 gr 15

Roman Proniewicz zł 2

Maciey Proniewicz zł 2 gr 10

Łomaka zł 2 gr 2 $\frac{1}{2}$

Wasił Mysiuk zł 2 gr 15

Markacz gr 25

Chołod gr 12 $\frac{1}{2}$

Jakowowicz zł 1 gr 20

Slizienia gr 27 $\frac{1}{2}$

Jakow Rybak gr 22 $\frac{1}{2}$

Czorny z bratem y wdową zł 2 gr 2 $\frac{1}{2}$

Cedwiłowski gr 25

[53 adw.] Mosciukowa gr 25

Skoroda gr 22 $\frac{1}{2}$

Hawryło Haydaszyk gr 15

Jarmak Woyt gr 15

Zazaworcy

Kurczuk

Kisły

Buiar

Pisiło

Moysey Choruży

Mazura

Mikołay Pawliszyn

Łagieza

Komza

Powinnosc tych wolian po potrzebę dworną dranicie robic, drzewo wozic y drowa do Dereczyna, orac w obie ręce płossze są, gwałt do naprawowania grodle y do siana sprzątania. Przy tey wsi karczma y młyn żyd płaci arędy na każdy rok zł 70.

Dochod urzędniczy

Ze wszytkiey włosci y miasta Dereczyna wieprow 5, owsa z włok 6 tak służyłych iako y c(z)ynszowych y przyjemnych (boczak) miary wilenskiej z dwu włok, kokosz iedna, a iesliby wieprow nie było tedy kop 5 za wieprza mają płacic.

Sianożęci ktore na drow koszą na roznych mieysach nad Zelwą

Naprzod stogi

W Brodu na stogow 8

Wołowiczowska na płoszczadi 8

W Czelweczyźnie 5

W Rostokach 5

Za gaiem Krupowskim na Bułhakowszczyźnie 5

Na Krzywodowszczyźnie 1

Za dworcem Krupowskim na hałym 5

W Baraniey łuce 3

W groble u Czepie(g)o hruda takie w Łuhowinach 9

Sianożęci naiemne takie na rzeką Zelwą iako y nad Szczarą na roznych mieyscach Nad Cichą na Bytrymowszczyźnie y nie y na Olsoch sianożęci, z ktorych Dubotowk z Łancewicz płaci zł 100

[54] Nad rzeką Zelwą morg. 15, po zł 1:20 gdy naymują płacą
Na Kononowszczyźnie morg. 13. Płacą z morgu gdy naymują 1:7 ½
W Brodu morg. 10, gdy naymują płacą po zł 1
W Siemionkowszczyźnie morg. 20, gdy naymują płacą po zł 1
Tan że morg. 5 płat iednaki
W łozach za gaiem Kropowskim morg. 8 – po gr. 12 lit.
S Strowkowa Rowa morg. 30 po złotym iednym płacą naymując
Pod Wolą morg. 34 na dwor koszą
W Łutunach na roznych mieyscach morg. 30 płacą naymując po gr. 8 lit.
Na Bukacinie m(o)rg. 10 po zł iednym płacą gdy naymują
Za Skupą morg. 15 po gr. 15 lit. Płacą
Bor Kaziborski y w Mosciszczach z ktorego opał do dworu Dereczynskie(g)o
wolny, ale żeby był w ochronie żeby nie pustoszyli chłopci
Za łancewiczami las na opał y grodzą tak że aby pilnosc była koło niego
Gay za Krupowem y ten s pilney ma byc straży żeby nie pustoszyli chłopci
Włoki naiemne na roznych mieyscach na ieden tylko poletek, z ktorych gdy żyto
zasiewaią płcą po zł 5, a od jarzym po zł 2:15 gr.
W Łazach włok 5 ½
Na Poźdrowym włok 4
Na Suchey włok 12
Na Zalipey włok 4 ½
Na Wysoką Gurę idąc włok 8 ½ po gr. 80 lit.
Na Ginkowce włok 4
Morgi rozno tak w Koziborze w Odnodze zaleglach, ktorych iako wiele naymują
po gr 12 lit. Płacą.
Ktory to inwentarz maiętosci wielmożnego Im P Alexandra Holarego
Połubinskie(g)o, pisarza polne(g)o WXL nazwaney Dereczyna dostateczne
wypisawszy prowentą z niey y przychodzące od poddanych powinności, ja
Alexander Stanisław Bykowski podstarosci grodzki słominski, obiowszy
mianowaną maiętnosc w possesią moią, według onego we wszytkim się mam
sprawowac doiąc rewersałem wielmożnemu Im P pisarzowi polne(m)u WXL z
podpisem ręki mey y Ich MM PP. przyacioł. Pisan w Dereczynie d(ie) 5 m(ie)
s(ia)ca maia anno d(omi)ni 1663.

Крыніца: НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 2. – Спр. 6643. – Арк. 43–54.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Голубеў, В., Лойка, П. Шляхі пераадолення крызісу / В. Голубеў, П. Лойка // Гісторыя Беларусі. Т. 3: Беларусь у часы Рэчы Паспалітай (XVII–XVIII стст.). – Мінск : Экаперспектыва, 2004. – С. 126–131.
2. Касажэцкі, К. Кампанія 1660 году ў Літве. Адбітка з 6 нумару часопіса «Arche» за 2006 год / К. Касажэцкі. – Мінск : Arche, 2011. – 330 с.
3. Козловский, П. Г. Крестьяне Белоруссии во второй половине XVII–XVIII в. (по материалам магнатских вотчин) / П. Г. Козловский. – Минск : Наука и техника, 1969. – 203 с.
4. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ). – Ф. 694. – Воп. 2. – Спр. 1996. – Інвентар маёнтка Дзярэчын за 1646 г. – 17 арк.
5. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 2. – Спр. 2243. – Інвентар маёнтка Дзярэчын за 1636 г. – 14 арк.
6. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 2. – Спр. 6643. – Інвентар маёнтка Дзярэчын за 1663 г. – 74 арк.
7. Сліж, Н. Дзярэчын: ад маёнтка да графства (XV – першая палова XIX ст.) / Н. Сліж // Arche. – 2016. – № 3(148). – С. 351–372.
8. Скобла, М. Дзярэчынскі дыярыюш / М. Скобла. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 1999. – 272 с.
9. Шаблюк, В. Дзярэчын / В. Шаблюк // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. – Т. 3. – Мінск: БелЭн, 1996. – С. 255.
10. Стрэнкоўскі, С. Самакіраванне ў мястэчку Дзярэчын у канцы XVIII ст. (па “Арганізацыі магдэбургскай юрысдыкцыі ў горадзе, які названы Дзярэчын”) / С. Стрэнкоўскі // Капыль: гісторыя горада і рэгіёна: да 360-годдзя надання Капылю прывілея на магдэбургскае права: зб. навук. артыкулаў / уклад.: А. А. Скеп’ян, А. А. Доўнар, І. В. Соркіна; рэдкал.: А. А. Каваленя [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2012. – С. 117–146.
11. Majewski, A. A. Marszałek wielki litewski Aleksander Hilary Połubiński (1626–1679). Działalność polityczno-wojskowa. Praca doktorska / A. A. Majewski. – Warszawa, 2014. – 492 s.
12. Metryka Litewska. Księga wpisów nr 131 / Oprac. A. Rachuba. – Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2001. – 500 s.
13. Morzy, J. Kryzys demograficzny na Litwie i Białorusi w II połowie XVII wieku / J. Morzy. – Poznań : Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu, 1965. – 405 s.
14. Nagielski, M. Połubiński Aleksander Hilary / M. Nagielski // Polski Słownik Biograficzny. – T. XXVII. – Wrocław, etc. : PAN, 1983. – S. 358–363.
15. Topolska, M. B. Dobra dereczyńskie od XV do połowy XVII wieku / M. B. Topolska // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Historia. – 1971. – № 74. – Z. 11. – S. 45–70.
16. Wolff, J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku / J. Wolff. – Warszawa : Drukarnia J. Filipowicza, 1895. – 724 s.
17. Woyniłowicz, M. Naynizszy z naywyższego Iasnie Wielmożny Iego M. Pan Alexander Hilary Połubinski marszałek naywyższy W.X.L. ...

pod czas pogrzebowey chmury w Dereczynie roku 1679, dnia 7. grudnia słowem Bożym przez x. Michała Woyniłowicza s. th. doktora prowincyała Litewskiego oo. Dominikanów z żałością doyzrzany z płaczem ogłoszony / M. Woyniłowicz. – Wilno, 1679. – 17 s.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 07.06.2018

Крыніцазнаўства

М. М. Кароль

**«ЦЯПЕР ДАДЗЕНА СВАБОДА АД ГАСУДАРА І КОЖНЫ
СВАБОДНУЮ МОЖА ВЫЗНАВАЦЬ ВЕРУ»:
ПАЎСЯДЖЭННЫЯ ПРАКТЫКІ МІЖКАНФЕСІЙНЫХ КАНВЕРСІЙ
ПАСЛЯ ПРЫНЯЦЦА УКАЗА АД 17 КРАСАВІКА 1905 Г.
(ПАВОДЛЕ МАТЭРЫЯЛАЎ НАЦЫЯНАЛЬНАГА
ГІСТАРЫЧНАГА АРХІВА БЕЛАРУСІ)**

Указ «Аб умацаванні пачаткаў верацярпімасці» ад 17 красавіка 1905 г. (далей – Указ) змяніў рэлігійную сітуацыю на тэрыторыі ўсёй Расійскай імперыі агулам і беларускіх губернях у прыватнасці. Указ адкрываў для насельніцтва імперыі новыя магчымасці ў рэалізацыі сваёй канфесійнай ідэнтычнасці. Да 1905 г. праваслаўная царква з’яўлялася адзінай пануючай у імперыі, побач з якой дазвалялася існаванне так званых «цярпімых» канфесій. На заканадаўчым узроўні было замацавана дамінаванне праваслаўнай царквы і забарона выхаду з яе. Заканадаўства прадугледжвала пакаранне за спакушэнне ў неправаслаўныя канфесіі і не ўтрымлівала ніякай законнай магчымасці выхаду з праваслаўя [29, с. 181]. Такім чынам, з удзелам праваслаўя дазвалялася рэлігійная канверсія толькі ў адзін бок – у праваслаўе. Гэта фактычна прыводзіла да юрыдычнай пасткі, асабліва пасля масавых пераводаў каталіцкага насельніцтва ў праваслаўе ў другой палове XIX ст. У сваю чаргу, Указ дазваляў людзям самастойна выбіраць сваю канфесійную прыналежнасць.

У дадзеным артыкуле ўвага будзе звернута на змены, якія прынёс Указ у жыццё каталіцкага і праваслаўнага насельніцтва беларускіх губерняў.

Вяртанне вернікаў у каталіцызм распачалося амаль адразу з абвяшчэннем Указа. Звязана гэта было шмат у чым з хуткай рэакцыяй на яго з боку рымска-каталіцкага касцёла. Віленскі біскуп Эдуард фон Роп 21 красавіка 1905 г. выдаў цыркуляр, які вызначаў парадак пераводу.

Так, асоба, якая жадала перайсці ў каталіцызм, мусіла звярнуцца непасрэдна да епіскапа або ў падначаленую кансісторыю. Неабходна было паведаміць імя, прозвішча, сямейны і сацыяльны статус, праваслаўны прыход, да якога належаў, і каталіцкі, да якога жадаў прыпісацца. Пасля гэтага чалавек лічыўся далучаным да каталіцызму і заносіўся ў парафіяльны спісы адпаведнага касцёла [1, стр. 223].

Адначасова з гэтым адсутнічала тлумачэнне Указа сярод насельніцтва з боку праваслаўнай царквы і афіцыйнай адміністрацыі. З боку ўрада цыркулярнае распараджэнне аб правілах пераходу з праваслаўя было выдадзена толькі 18 жніўня 1905 г. Сама працэдура змены канфесіі з'яўлялася дастаткова складаным бюракратычным працэсам. Яна пачыналася з непасрэднай падачы прашэння губернатару аб дазволе перайсці ў каталіцызм. Затым адбывалася праверка просьбіта – неабходна было пераканацца ў грамадзянскай паўнагадовасці (на той час яна дасягалася ва ўзросце 21 года) і добраахвотнасці пераходу. Таксама апытваўся святар мясцовай царквы, у абавязкі якога ўваходзіла спроба пераканаць просьбіта застацца ў праваслаўі. Толькі пасля гэтага чалавека выкрэслівалі з кніг праваслаўнай царквы і залічвалі ў каталіцкую парафію. Адзначым, што грамадзянская непаўнагадовасць была адной з самых распаўсюджаных прычын прыпынення разбіральніцтва (да дасягнення неабходнага ўзросту), але здараліся выпадкі парушэння гэтай умовы. Так, настаіцель Ракаўскага касцёла ксёндз Яўстах Карповіч 10 верасня 1911 г. не толькі здзейсніў абрад далучэння непаўнагадовай сялянкі Алены Бабовіч, але і абвянчаў яе з селянінам Францішкам Гаптарэвічам. Апрача гэтага, 5 красавіка 1912 г. ён далучыў да каталіцызму непаўнагадовую праваслаўную сялянку Марыю Анкуту [15, арк. 4].

Нагадаем, што за час актыўнай палітыкі пераводаў каталіцкага насельніцтва ў праваслаўе ў другой палове XIX ст., па ўсёй Расійскай імперыі было пераведзена ў 1866–1891 гг. 92252 чалавекі, з якіх амаль 47000 канверсій было здзейснена ў межах Літоўскай і Мінскай епархій [25, с. 51]. Аднак ужо за першы год пасля выдання Указа ў Віцебскай, Мінскай, Магілёўскай і Гродзенскай губернях вярнулася ў каталіцызм 15684 чалавекі [30, с. 180]. Больш за ўсё пераходаў было зафіксавана ў Мінскай губерні – 8787 чалавек.

На актыўнае вяртанне вернікаў у каталіцызм праваслаўная царква адрэагавала, сярод іншага, адпаведнымі артыкуламі ва ўласных тэматычных выданнях. У Мінскіх і Полацкіх епархіяльных ведамасцях з 1905 г. пачалі з'яўляцца артыкулы, прысвечаныя місіянерскай дзейнасці праваслаўных святароў, якія пераконваннем імкнуліся не дапусціць пераходаў у каталіцызм [27, с. 568]. Натуральна, гэтыя артыкулы насілі прапагандысцкі характар, вылучаліся тэндэнцыйным пунктам гледжан-

ня, у адпаведнасці з якім каталіцызм прадстаўляўся як «*несапраўдная рэлігія*» і вораг «*усяго рускага*».

Пры гэтым некаторымі тагачаснымі святарамі адыходы ад праваслаўя часам трактаваліся як цалкам станоўчыя. На іх думку, тыя вернікі, якія больш цягнуліся да каталіцызму, пасля 17 красавіка 1905 г. атрымалі «*магчымасць задаволіць сваю сардэчную прыхільнасць*», і такім чынам у праваслаўі засталіся толькі тыя, хто быў цалкам перакананы ў сваім веравызнанні [3, с. 718]. Прыхільнікам Указа аб верацярпімасці выступіў і мітрапаліт Санкт-Пецярбургскі і Ладажскі Антоній. Ён рэзка выказваўся супраць існуючай практыкі крымінальнай адказнасці за адыход ад праваслаўя. Ужыванне прымусовых захадаў у адносінах да іншаверцаў, на яго думку, не мела нічога агульнага з хрысціянскай місіяй царквы і, больш за тое, шкодзіла яе рэпутацыі [4, с. 132].

Указ рэфармаваў дзяржаўна-царкоўныя адносіны і аслабіў пазіцыі праваслаўнай царквы ў межах імперыі. Аднак не ў меншай ступені ён паўплываў і на штотдзённае жыццё шараговых вернікаў. Магчымасць свабодна выбіраць канфесію моцна адбілася на адносінах не толькі ўнутры воласці або вёскі, але і ўнутры асобных сем'яў.

Існавалі розныя прычыны для змены канфесіі. Пытанне масавых «*адыходаў ад праваслаўя*» з'яўлялася адным з галоўных у дыскусіях у асяроддзі праваслаўнага духавенства. У першую чаргу, прычыны такога рэзкага «*адпазнення ад праваслаўя*» заключаліся ў ліквідацыі уніі ў 1839 г. і масавым пераводзе каталіцкага насельніцтва ў праваслаўе пасля паўстання 1863–1864 гг. Таму ў 1905 г. шмат святароў прыходзіла да высновы, што вялікі працэнт «*тых, што адпалі*» прыпадаў менавіта на былых уніятаў і тых каталікоў, якія толькі юрыдычна лічыліся праваслаўнымі, а насамрэч заўжды хіліліся ў сваіх перакананнях да касцёла, бо іх хрышчэнне ў праваслаўе мела штучны характар [2, с. 288]. Са з'яўленнем Указа гэтыя людзі, а таксама іх дзеці, атрымалі легальную магчымасць зноў вызнаваць каталіцызм. Напрыклад, селянін Васіль Сталовіч у 1909 г. перайшоў у каталіцызм. У 1839 г. ён быў ахрышчаны бацькамі ў Смілавіцкім касцёле, але ў 1864 г. уся сям'я перайшла ў праваслаўе, і толькі ва ўзросце 70 гадоў В. Сталовіч змог зноў легальна вызнаваць каталіцызм. Таксама Мацвей Наркевіч з бацькамі быў прыпісаны да праваслаўнага прыходу ў 1863 г., хоць быў ахрышчаны ў Анопальскім касцёле ў 1847 г. У 1907 г., ва ўзросце 60 гадоў, ён змог зноў вярнуцца ў каталіцызм [24, арк. 59 адв.–60, 70 адв.–71]. У ліпені 1905 г. смілавіцкі селянін удавец Андрэй Воўчак перайшоў з праваслаўя і быў прыпісаны да парафіян Ігуменскага касцёла. Невядома, які быў дакладны ўзрост А. Воўчка, але пры нараджэнні ён быў ахрышчаны ўніяцкім святаром. Магчыма, што да праваслаўя ён быў далучаны менавіта пасля ліквідацыі уніі ў 1839 г. [24, арк. 4 адв.–5].

Яскравымі прыкладамі тут выглядаюць праваслаўныя прыходы, у якіх у 1860–1870-я гг. адбываўся прымусовы перавод у праваслаўе. У іх пасля 1905 г. назіраецца рэзкае памяншэнне колькасці прыхаджан. Напрыклад, у Валмянскім і Тонава-Слабодскім прыходах Мінскага павета ў 1903 г. было 3313 і 3883 прыхаджан адпаведна [5, арк. 19, 383]. Да 1913 г. іх колькасць скарацілася ў Валмянскім – да 998 чалавек, а ў Тонава-Слабодскім – да 1409 [6, арк. 24, 458].

Распаўсюджанай прычынай змены канфесіі былі змяшаныя шлюбы, дзе адзін з сужэнцаў быў праваслаўнага, а іншы – каталіцкага веравызнання. Пасля выхаду Указа распаўсюдзілася практыка пераходу ў веру мужа або жонкі. Так, жыхарка вёскі Высокая Старына Ігуменскага павета, удава двараніна Дамініка Доўнара Лізавета выказала жаданне перайсці з праваслаўя ў каталіцызм. У снежні 1912 г. ксёндз Мацей Вайтакунас запісаў яе ў склад парафіян Блонскага касцёла. Сама Лізавета Доўнар нарадзілася таксама ў змяшаным шлюбе ў 1853 г. Яе бацька быў праваслаўны, а маці – каталічкай. Можна выказаць здагадку, што неформальна маці выходвала дачку па правілах каталіцкай канфесіі, бо Л. Доўнар казала, што не ведае *«рускіх»* (праваслаўных) малітваў. Жаданне перайсці ў каталіцызм удава патлумачыла зразумелым чалавечым жаданнем, бо яна *«хоча быць пахавана з мужам на адных могілках»* [18, арк. 5 адв.]. Яшчэ раней, у 1905 г. ксёндз Блонскага касцёла М. Вайтакунас далучыў да каталіцызму дачку Дамініка і Лізаветы Доўнараў Ганну. Дзяўчына выйшла замуж за каталіка Ізыдара Ждановіча і выказала жаданне прыняць веру мужа [16, арк. 1]. На прыкладзе сям’і Доўнараў можна заўважыць, што каталіцкая традыцыя перадавалася праз маці цягам некалькіх пакаленняў. Нягледзячы на тое, што паводле законаў Расійскай імперыі дзеці ў змяшаных шлюбах павінны былі выходвацца ў праваслаўі, лёгка заўважыць, што фармальна праваслаўныя Лізавета і Ганна Доўнар засвоілі ад сваіх бацькоў абраднасць каталіцкай канфесіі.

Змена веравызнання як нагода для выгаднага шлюбу таксама была досыць распаўсюджана. Сялянка вёскі Марынова Навагрудскага павета Марыя Буланавы ў 1913 г. напісала прашэнне аб пераходзе ў каталіцызм [23, арк. 12]. Прычынай яна выстаўляла тое, што ўся сям’я яе жаніха Паўла Рэліха была каталіцкага веравызнання, і ад нявесты патрабавалі абавязковага пераходу з праваслаўя. М. Буланавы, не жадаючы страціць шанец выйсці замуж, пагадзілася на гэта [23, арк. 21]. Пры гэтым яна была сіратой і не ведала дакладна, якога веравызнання былі яе бацькі і ў якой царкве яе хрысцілі. З дзяцінства яна жыла на выхаванні ў доме каталікоў Ксаверыя Казіміравіча і Канстанцыі Рыгораўны Святэцкіх, якія выходвалі яе ў каталіцкіх традыцыях, але дзяўчына сведчыла, што наведвала і праваслаўную царкву, бо па нейкіх прычынах лічыла сябе

«праваслаўнай паводле паходжання» [23, арк. 21]. Улічваючы ўмовы свайго выхавання, можна меркаваць, што М. Буланава не адчувала моцнага прымусу пры пераходзе ў каталіцызм дзеля шлюбу.

Аднак часам прыналежнасць да розных веравызнанняў рабілася прычынай узнікнення складаных сітуацый у асобных сем'ях. Напрыклад, жыхар вёскі Літва Навагрудскага павета Стэфан Зубрыцкі ў 1913 г. ахрысціў сваіх дзяцей у касцёле, але хацеў таксама, каб і яго жонка прыняла каталіцызм. Зубрыцкая скардзілася, што ўсе родныя-каталікі пераконвалі яе перайсці з праваслаўя, а муж пасля адмовы ўжываў да яе фізічную сілу [19, арк. 12].

Не менш трагічная гісторыя адбывалася ў маёнтку Брыньёў Ляскавіцкай воласці Мазырскага павета. Праваслаўная сялянка Аляксандра Бабкова даведалася, што ад яе імя было напісана прашэнне на пераход у каталіцызм. Падчас следства высветлілася, што прашэнне было пададзена жыхаром хутара Глінкі той жа воласці аўстрыйскім падданым Станіславам Іванавічам Колам, які неаднаразова прапаноўваў А. Бабковай выйсці за яго замуж. Перайсці ў каталіцызм яе намаўляў таксама ксёндз Петрыкаўскага касцёла Адам Сухвалка, які казаў, што зараз усё больш людзей робяцца каталікамі. Нягледзячы на тое што сваякі Аляксандры па матчынай лініі былі каталіцкага веравызнання, яна не хацела выходзіць з праваслаўя. Магчыма, адной з прычын такой упартасці магло быць маральнае аблічча жаніха: іншаземец пагражаў забіць А. Бабкову, калі тая не пагодзіцца змяніць веравызнанне і выйсці за яго замуж. Маці і іншыя родзічы не імкнуліся абараніць жанчыну ад назойлівага жаніха, а падштурхоўвалі яе да змены канфесіі, папярэджваючы, што ў выпадку адмовы С. Кола насамрэч яе можа забіць [22, арк. 7–7 адв.].

Пры змене канфесіі пэўную ролю адыгрываў і распаўсюджаны сярод насельніцтва стэрэатып аб каталіцкай веры як «вышэйшай», «панскай», а праваслаўнай – «хлопскай» [2, с. 288]. Пры гэтым адказнасць за «адыход ад праваслаўя» часта ўскладалася не толькі на прапагандысцкую дзейнасць каталіцкага духавенства, але і на праваслаўных святароў, якія не здолелі ўтрымаць сваіх парафіян [28, с. 179].

У 1913 г. за знявагу праваслаўнай веры была асуджана сялянка засценка Баранаўка Рагачоўскага павета Магілёўскай губерні Марцыяна Філіпаўна Ніціеўская. З'яўляючыся каталічкай, яна «сродкамі прапаганды» заклікала праваслаўных жыхароў хутара Абольшы Рэчыцкага павета Мінскай губерні перайсці ў каталіцызм [21, арк. 17]. Сярод іншага, яна намаўляла сялянку вёскі Марыю Баранаву, абяцаючы дапамагчы ёй знайсці добрага жаніха-каталіка. М. Ніціеўская спрабавала пераканаць яе тым, што пасля пераходу тая ператворыцца ў «пані», а калі не прыгодзіцца, то застанеца «мужыцкай» [21, арк. 44 адв.].

Праваслаўная і каталіцкая царква аднолькава адмоўна ставіліся да змяшаных шлюбаў [26, с. 114]. З абодвух бакоў лічылася, што рознае веравызнанне ў шлюбе стварае падставы для міжканфесійных пераходаў. Як праваслаўныя, так і каталіцкія святары шляхам забарон і перакананняў імкнуліся захоўваць у сваіх прыходах рэлігійную аднароднасць. Карыстаючыся сваім становішчам, яны маглі нават перашкаджаць здзяйсненню шлюбу. Сялянка Алена Прыступ скардзілася на ксяндза Мінскага кафедральнага касцёла Баляслава Ягяловіча за тое, што ён свядома не выдаваў жанчыне копію метрычнага выпісу, без якога немагчыма заключыць шлюб, бо быў супраць яе вячання з праваслаўным і выхаду з каталіцызму [20, арк. 2].

Рознае веравызнанне прыводзіла нярэдка да побытавых канфліктаў сярод аднавяскоўцаў. У карчме яўрэя Э. Лавіта ў вёсцы Пугачы Ракаўскай воласці Мінскага павета 1 студзеня 1906 г. прысутныя сяляне абмяркоўвалі магчымасць пераходу з адной канфесіі ў іншую і спрачаліся, якая вера лепш. У выніку каталік Пётр Шніп быў абвінавачаны ў абразе праваслаўнай веры. Па словах аднавяскоўцаў, П. Шніп называў праваслаўе «*несправядлівай верай*» і «*брыдотай*». У сваю чаргу П. Шніп тлумачыў, што на Новы год не знаходзіўся ў карчме, а сведчылі супраць яго 3-4 крыўды за адсуджаную зямлю. Нягледзячы на гэта, ён быў прызнаны вінаватым «*паводле невуцтва*» і асуджаны на тры тыдні арышту [8, арк. 2].

Улады па-свойму спрабавалі ўмешвацца ў міжканфесійныя канфлікты сярод аднавяскоўцаў. У 1911 г. у знявазе праваслаўнай веры быў абвінавачаны селянін вёскі Лукашова (Лукашы) Ракаўкай воласці Марка Лішчукевіч, які служыў фельчарам. Аднойчы падчас паездкі ў вёску Слабодка Рубяжэвіцкай воласці ён у гутарцы з фурманам стаў хваліць тых, хто вяртаецца ў каталіцызм. Неабходна адзначыць, што раён Тонава-Слабодскага прыхода і Рубяжэвіцкай воласці з другой паловы XIX ст. з'яўляўся адным з цэнтраў негвалтоўнага супраціву пераводу ў праваслаўе. Нягледзячы на фармальны перавод, шмат сямей там заставаліся прыхільнымі каталіцызму. Такая сітуацыя захоўвалася і пасля 1905 г., калі ў воласці адзначалася шмат людзей, якія вярнуліся з праваслаўя ў каталіцызм. У сувязі з гэтым лічылася, што М. Лішчукевіч мог мець шкодныя ўплывы на мясцовае насельніцтва і вёсці сярод яго прапаганду. Мясцовыя ўлады вырашылі звольніць яго з пасады фельчара і ў будучым даваць гэтую пасаду толькі асобе праваслаўнага веравызнання [12, арк. 24].

Неабходна адзначыць, што сам па сабе Указ не вызваляў ад абавязку выходзіць дзяцей у праваслаўі ў змяшаных шлюбах, асабліва калі адным з бацькоў была дадзена адпаведная падпіска пры вячанні, але людзі часта трактавалі норму аб свабодзе веравызнання значна больш

шырока. У вёсцы Целяшэвічы Рубяжэвіцкай воласці 29 лютага 1913 г. ксёндз Уладзіслаў Мілашэўскі ахрысціў дачку праваслаўнага селяніна Вікенція Біжака Марыю паводле каталіцкага абраду. Падчас дачы паказанняў В. Біжак тлумачыў, што ў 1906 г. ажаніўся з каталічкай і таму лічыў, што мае права ахрысціць дачку ў каталіцызм [14, арк. 59 адв.]. У Лагойскім касцёле 17 лютага 1910 г. ксёндз Аляксандр Гедройц пахрысціў дзяцей сям'і Кранеўскіх. Бацька Фелікс быў каталіцкага веравызнання, а маці Элеанора на той момант яшчэ заставалася праваслаўнай, але жадала прыняць каталіцызм адначасова з хрышчэннем дзяцей [9, арк. 2 адв.]. У сакавіку 1913 г. ксяндза А. Гедройца зноў прыцягнулі да судовай адказнасці з аналагічным абвінавачваннем. Да яго звярнуліся каталік Адам і праваслаўная Соф'я Балцэвічы, якія жадалі пахрысціць сваіх дзяцей у каталіцызм [17, арк. 4].

Нягледзячы на тое што Указ дакладна акрэсліваў правілы хрышчэння і выхавання непаўнагадовых дзяцей, бацькі нярэдка вырашалі гэтае пытанне па-свойму, што прыводзіла да судовых абвінавачванняў. Указ прадугледжваў, што пры змене канфесіі адным з бацькоў дзеці павінны былі працягваць выходзіць у ранейшай канфесіі. Аднак на практыцы юрыдычныя нюансы былі невядомы шырокаму колу вернікаў. Так, 28 студзеня 1911 г. святар Каменскай царквы Барысаўскага павета Іаан Буйчыкаў падаў мінскаму губернатару заяву, дзе дакладаў, што жыхарка маёнтка Закалюжжа Барысаўскага павета каталічка Агаф'я Нішчанка водзіць сваіх праваслаўных дачок на споведзь у касцёл. Насамрэч у Зембінскім касцёле меўся запіс аб далучэнні А. Нішчанкі і яе пазашлюбнай дачкі Марыі ў каталіцызм у 1905 і 1906 гг. адпаведна. Сама А. Нішчанка не адмаўляла, што і іншых дачок вадзіла ў касцёл, але яна не пераводзіла іх афіцыйна ў каталіцызм, бо лічыла, што калі сама з'яўляецца з 1905 г. каталічкай, то ўсё яе дзеці могуць наведваць касцёл [10, арк. 2 адв.].

Такое адвольнае тлумачэнне Указа не было выключэннем. Сяляне вёскі Пральнікі Мінскага павета Васіль і Міхаліна Багдановічы заўжды лічылі сябе каталікамі і не наведвалі царкву. Пасля нараджэння дзіцяці яны вырашылі ахрысціць яго паводле каталіцкага абраду ў Ракаўскім касцёле. Падчас судовага разбіральніцтва Багдановічы сведчылі, што паколькі яны заўжды лічылі сябе каталікамі, то не бачылі неабходнасці пісаць прашэнні аб пераходзе [11, арк. 2].

Старчыцкі ксёндз Франц Пярэжліс 28 мая 1909 г. ахрысціў дачку дваран Генрыка і Ганны Цераховічаў. Перад шлюбам у 1899 г. у Заўшыцкай праваслаўнай царкве Слуцкага павета каталік Генрых Цераховіч павінен быў даць падпіску, у адпаведнасці з якой абавязваўся выходзіць дзяцей у праваслаўнай канфесіі, да якой належала яго жонка, аднак пасля выхаду Указа абодва бацькі меркавалі, што цяпер могуць хрысціць дзяцей у каталіцкую веру [13, арк. 2 адв.].

Рознае веравызнанне бацькоў прыводзіла да канфлікту па пытанні, у якой канфесіі выхоўваць дзяцей, бо нярэдка складалася сітуацыя, што ў маці і бацькі былі розныя погляды на канфесійную прыналежнасць дзяцей. Мінская мяшчанка Ефрасіння Лаўрыновіч звярнулася ў 1906 г. да епіскапа Мінскага і Тураўскага Міхаіла (Цемнарусавы) з просьбай перахрысціць дзяцей у праваслаўе [7, арк. 76]. У 1894 г. яна выйшла замуж за мешчаніна каталіцкага веравызнання Юзафа Лаўрыновіча. Да 1905 г. у іх нарадзіліся дзеці, якіх хрысцілі паводле праваслаўнага абраду. Е. Лаўрыновіч распавяла, што ў 1906 г. нарадзіла тройню, а муж, скарыстаўшыся яе слабасцю і хворым станам, ахрысціў дзяцей у ксяндза Мінскага Марыінскага касцёла Францішка Грабоўскага. Пры ўступленні ў шлюб Ю. Лаўрыновіч даваў падпіску аб тым, што будзе выхоўваць дзяцей у праваслаўі, але пасля прыняцця Указа палічыў, што як каталік мае права хрысціць дзяцей паводле каталіцкага абраду [7, арк. 80]. Што тычыцца ксяндза Ф. Грабоўскага, то ён тлумачыў свой учынак тым, што дзеці былі вельмі слабыя і маглі памерці няхрышчанымі [7, арк. 3]. Абодвух суд прысяжных прызнаў вінаватымі. Ю. Лаўрыновіч быў асуджаны на двухтыднёвае турэмнае зняволенне, а Ф. Грабоўскі атрымаў штраф у памеры 100 рублёў (пры тым, што яго гадавы даход складаў 200 рублёў). Апрача таго, ксёндз быў адлучаны ад царкоўнай дзейнасці на тры месяцы [7, арк. 41].

Такім чынам, Указ ад 17 красавіка 1905 г. не стаў у поўным сэнсе *«указам аб верацярпімасці»*. Дзяржава па-ранейшаму імкнулася кантраляваць рэлігійнае жыццё сваіх падданных, захоўваючы за праваслаўнай царквой статус пануючай. Нягледзячы на гэта, мноства людзей з розных прычын імкнуліся змяніць канфесійную прыналежнасць. Большасць з тых, хто імкнуўся вярнуцца назад у каталіцызм, раней былі ўніятамі або адносіліся да каталікоў, якіх прымусова далучылі да праваслаўя. Таксама распаўсюджанымі прычынамі канверсій былі змяшаныя шлюбны, жаданне павысіць свой сацыяльны статус, уплыў бацькоў і асяроддзя. Змена веравызнання часам рабілася прычынай канфліктаў сярод аднавяскоўцаў, аднак такія сваркі рэдка выходзілі за межы побытавых непаразуменняў. Пасля выдання Указа ўзрасла колькасць канфліктаў унутры асобных сямей, калі муж і жонка не маглі прыйсці да згоды, у якой веры неабходна выхоўваць дзяцей. Гэта таксама было абумоўлена і адсутнасцю з боку афіцыйных улад тлумачэнняў нюансаў Указа шараговаму насельніцтву. Аднак, нягледзячы на ўсе хібы, Указ *«Аб умацаванні пачаткаў верацярпімасці»* змяніў рэлігійную сітуацыю ва ўсёй Расійскай імперыі.

Крыніцы і літаратура

1. Бендин, А. Ю. Проблемы веротерпимости в Северо-Западном крае Российской империи (1863–1914 гг.) / А. Ю. Бендин. – Минск : БГУ, 2010. – 439 с.
2. Воинствующий католицизм // Полоцкие епархиальные ведомости. – 1905. – 15 июня. – С. 288–297.
3. Зайц, К. (священник). Среди католиков / К. Зайц // Полоцкие епархиальные ведомости. – 1905. – 15 декабря. – С. 718–721.
4. К вопросу о веротерпимости // Минские епархиальные ведомости. – 1905. – 17 февраля. – С. 131–133.
5. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ). – Ф. 136. – Воп. 1. – Спр. 41134. – Кліравыя ведамасці цэркваў Мінскага павета за 1903 г. – 407 арк.
6. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 1. – Спр. 41154. – Кліравыя ведамасці цэркваў Мінскага павета за 1913 г. – 474 арк.
7. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 18671. – Справа аб абвінавачванні мінскага мешчаніна Ю. Лаўрыновіча і вікарнага ксяндза Мінскага Марыінскага касцёла Ф. Грабоўскага ў хрышчэнні дзяцей Ю. Лаўрыновіча паводле рымска-каталіцкага абраду насуперак волі і жадання маці дзяцей, якая вызнае праваслаўе. 07.07.1907–12.09.1907. – 130 арк.
8. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 18743. – Справа аб абвінавачванні селяніна вёскі Пугачы Ракаўскай воласці Мінскага павета П. Шніпа ў прамаўленні абразлівых слоў на адрас праваслаўнай веры. 05.03.1907–22.12.1907. – 57 арк.
9. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 22524. – Справа аб абвінавачванні ксяндза Лагойскага касцёла А. Гедройца і сялян вёскі Корань Гайна-Слабодскай воласці Барысаўскага павета Кранеўскіх у незаконным хрышчэнні дзіцяці апошніх паводле каталіцкага абраду. 21.06.1911–16.09.1911. – 123 арк.
10. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 22525. – Справа аб абвінавачванні сялян вёскі Жарсцвянка Зембінскай воласці Барысаўскага павета А. Нішчанкі ў дапушчэнні праваслаўных дачок спавядацца ў касцёле. 28.11.1911–15.02.1912. – 100 арк.
11. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 22791. – Справа аб абвінавачванні ксяндза Ракаўскага касцёла Я. Карповіча і сялян вёскі Пральнікі Івянецкай воласці Мінскага павета праваслаўнага веравызнання Багдановічаў у хрышчэнні дзіцяці апошніх паводле рымска-каталіцкага абраду. 02.04.1911–09.08.1911. – 72 арк.
12. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 22794. – Справа аб абвінавачванні селяніна вёскі Лукашова Ракаўскай воласці Мінскага павета М. Лішчукевіча ў знявазе абрадаў праваслаўнай царквы. 10.03.1911–09.08.1911. – 74 арк.
13. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 23287. – Справа аб абвінавачванні настаяцеля Старчыцкага касцёла Слуцкага павета Ф. Пярэжліса і дваран Цераховічаў у хрышчэнні дзяцей па абрадах рымска-каталіцкай царквы. 05.05.1911–08.05.1913. – 127 арк.

14. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 23824. – Справа аб абвінавачванні ксяндза Рубажэвіцкага касцёла Уладзіслава Мілашэўскага і сялян вёскі Целяшэвічы Рубажэвіцкай воласці Мінскага павета ў незаконным хрышчэнні дачкі паводле рымска-каталіцкага абраду. 02.10.1912–24.04.1913. – 73 арк.
15. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 23826. – Справа аб абвінавачванні настаяцеля Ракаўскага касцёла Я. Карповіча ў незаконным далучэнні да каталіцкай царквы праваслаўнай сялянкі А. Бабовіч. 19.06.1912–30.10.1912. – 106 арк.
16. НГАБ. – Ф. 295. – Воп. 1. – Спр. 8464. – Справа аб абвінавачванні ксяндза М. Вайтакунаса ў незаконным далучэнні сялянкі Г. Ждановіч да рымска-каталіцкай веры. 23.12.1913–08.01.1915. – 16 арк.
17. НГАБ. – Ф. 295. – Воп. 1. – Спр. 8465. – Справа аб абвінавачванні ксяндза А. Гедройца ў незаконным вячанні Балцэвічаў па абрадах рымска-каталіцкай царквы. 29.03.1913–17.06.1913. – 12 арк.
18. НГАБ. – Ф. 295. – Воп. 1. – Спр. 8466. – Справа аб абвінавачванні Л. Доўнар у незаконным пераходзе з праваслаўнай веры ў рымска-каталіцкую. 15.12.1913–21.12.1913. – 12 арк.
19. НГАБ. – Ф. 295. – Воп. 1. – Спр. 8471. – Справа аб абвінавачванні ксяндзоў Баляслава Ягеловіча і Казіміра Ваньковіча ў незаконным хрышчэнні дзяцей Зубрыцкіх паводле рымска-каталіцкага абраду. 18.02.1913–025.04.1914. – 88 арк.
20. НГАБ. – Ф. 295. – Воп. 1. – Спр. 8472. – Справа паводле прашэння Алены Прыступ аб дазvole ёй перайсці з рымска-каталіцкай веры ў праваслаўную. 06.11.1913–21.11.1914. – 13 арк.
21. НГАБ. – Ф. 295. – Воп. 1. – Спр. 8475. – Справа аб дазvole А. А. Абрамовічу і Г. І. Абрамовіч перайсці з праваслаўнай веры ў рымска-каталіцкую. 06.03.1913–26.11.1914. – 83 арк.
22. НГАБ. – Ф. 295. – Воп. 1. – Спр. 8478. – Справа аб дазvole А. М. Бабковай перайсці з праваслаўнай веры ў рымска-каталіцкую. 10.08.1913–14.01.1915. – 61 арк.
23. НГАБ. – Ф. 295. – Воп. 1. – Спр. 8480. – Справа аб дазvole М. Буланавай перайсці з праваслаўнай веры ў рымска-каталіцкую. 15.12.1913–06.04.1914. – 21 арк.
24. НГАБ. – Ф. 1289. – Воп. 1. – Спр. 11. – Метрычная кніга Ігуменскага касцёла аб перахрышчаных з праваслаўя за 1905–1920 гг. 03.07.1905–27.06.1920. – 133 арк.
25. Отечественная церковь по статистическим данным с 1840/41 по 1890/91 гг. / Сост. И. В. Преображенский. – Санкт-Петербург : Тип. Э. Арнгольда, 1897. – 236 с.
26. Проценко, О. Э. Конфессиональная проблема в «смешанных браках» на территории Гродненской губернии в 60-е гг. XIX – начале XX века // Беларусь і суседзі : гістарычныя шляхі, узаемадзеянне і ўзаемаўплывы. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2010. – С. 110–115.
27. Спасский, Н. (священник). Возвращение в православие совратившегося в католицизм отставного рядового города Велижа Августина Василье-

- ва Козловского / Н. Спасский // Полоцкие епархиальные ведомости. – 1905. – 26 декабря. – С. 568–571.
28. Табунов, В. В. Причины перехода из православия в католицизм на белорусских землях в начале XX столетия // Романовские чтения – IX: сб. статей Междунар. науч. конф. / под общ. ред. Н. М. Пурышевой. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2013. – С. 178–180.
29. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года / 7-е изд., подг. Н. С. Таганцевым. – Санкт-Петербург : Н. С. Таганцев, 1892. – VIII, 797 с.
30. Яноўская, В. В. Хрысціянская царква ў Беларусі, 1863–1914 гг. / В. В. Яноўская. – Мінск : Бел. дзярж. ун-т, 2002. – 197 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 03.10.2018

А. М. Лукашевич

**ПОДГОТОВКА И ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ОПЕРАЦИИ ПО
СТРАТЕГИЧЕСКОМУ СБЛИЖЕНИЮ ЗАПАДНЫХ АРМИЙ
РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В ФЕВРАЛЕ – ИЮНЕ 1812 г.
(ПО МАТЕРИАЛАМ РОССИЙСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОГО АРХИВА)**

Вопросы стратегического развертывания российских войск в белорусских губерниях накануне войны 1812 г. остаются практически не исследованными в отечественной историографии. Белорусские, как и российские ученые на протяжении двух столетий затрагивали только отдельные сюжеты этой проблемы. Поэтому в статье рассматриваются подробности подготовки и осуществления операции по стратегическому сближению российских армий в первой половине 1812 г., в результате которой на белорусские земли была передислоцирована 2-я Западная армия князя П. И. Багратиона. Основными источниками для публикации послужили многочисленные документы военного делопроизводства, которые хранятся в Российском государственном военно-историческом архиве (г. Москва).

Первое сближение 1-й и 2-й Западных армий. К началу 1812 г. российские войска были разбросаны на большом пространстве вдоль западной границы. Корпус графа П. Х. Витгенштейна находился возле г. Шавли, главные силы 1-й Западной армии – около Вильно и в большем или меньшем удалении от города. Обсервационный корпус И. Н. Эссена дислоцировался возле Пружан, а 2-я Западная армия – от Луцка до Житомира [10, с. 306]. Такой разброс войск объяснялся, с одной стороны,

необходимостью безболезненного обеспечения воинских частей провиантом и фуражом, а с другой, оперативными планами командования.

Поступавшие с начала января 1812 г. разведывательные данные о том, что войска противника начали сосредоточиваться в Княжестве Варшавском, заставили российское командование принять решение о сближении 1-й и 2-й Западных армий. Оно началось еще в феврале 1812 г. 18 февраля 1812 г. военный министр М. Б. Барклай де Толли приказал П. И. Багратиону начать передислокацию войск 2-й Западной армии на *«вновь назначенные квартиры»*. Генерал получил этот приказ 23 февраля, когда вернулся из Каменца-Подольского. Целью поездки был осмотр сводных гренадерских батальонов (прибыли из Молдавии) и рекрутов, которые поступали на укомплектование 2-й гренадерской и 18-й пехотной дивизий. 24 февраля князь отдал приказ о *«немедленном выступлении»* из квартир [4, л. 274].

П. И. Багратион планировал оставаться в Житомире до тех пор, пока все части не выступят в назначенные для них места. Главную квартиру 2-й Западной армии генерал предлагал перенести в Дубно или Луцк, а квартиру 10-го корпуса разместить в Ковеле. 4 марта 1812 г. М. Б. Барклай де Толли назначил главную квартиру 2-й Западной армии в Луцке, а корпуса Д. С. Дохтурова – в Ковеле [4, л. 256, 275].

Одновременно со сближением войск планировалось осуществить передислокацию ряда дивизий из Молдавии на западный театр военных действий. В первой декаде марта 1812 г. из Молдавии выступили полки 15-й пехотной дивизии генерала Ф. В. Назимова. Они должны были прибыть к Луцку в период с 17 по 25 марта. В Молдавии остался лишь 14-й егерский полк, который использовался для *«содержания одним батальоном в городе Яссах караула, а другим в Оргейско-цинуте пленных турок»* [4, л. 307]. Выступление этого полка зависело от главнокомандующего Молдавской армией.

В связи с передислокацией 15-й пехотной дивизии П. И. Багратион сделал предварительные распоряжения о выступлении 7-й пехотной дивизии к Пружанам и о перемещении 24-й и 18-й пехотных дивизий. По плану генерала, 7-я дивизия должна была выступить 12 марта и сосредоточиться у Пружан к 25 марта. Тем временем 24-я дивизия в период с 14 по 18 марта займет места 7-й дивизии, а 18-я дивизия с 18 по 26 марта – места 24-й дивизии. О времени отправления 7-й пехотной дивизии и маршрутах движения полков П. И. Багратион сообщил И. Н. Эссену.

Таким образом, это было первое сближение 1-й и 2-й Западных армий в 1812 г. Во многом оно было обусловлено подготовкой в марте 1812 г. контрудара по войскам вероятного противника, которые выходили в районы своего развертывания на территории Княжества Варшавского и Пруссии.

Проблемы оперативного планирования. 31 марта 1812 г. в Вильно прибыл генерал М. Б. Барклай де Толли и вступил в командование 1-й Западной армией. Ознакомившись с положением дел на месте, он 1 апреля подготовил императору доклад, в котором настаивал на необходимости принятия окончательного оперативного плана [8, л. 172–174]. Сообщая о переправе войск Великой армии через Вислу, М. Б. Барклай де Толли предлагал *«поспешить сколь возможно скорее, хотя бы несколько предупредить неприятеля, дабы он не беспрепятственно мог приступить к нашим границам»* [8, л. 172].

В то же время военный министр сетовал, что *«многие недостатки»* не позволяют ему закончить подготовку. Он считал необходимым обеспечить командующих армиями и корпусами *«начертанными планами»* операций, которых еще не было, завершить формирование *«генеральных штабов»*, создать в армии *«хотя малые»* подвижные магазины, а также дожидаться прибытия атамана М. И. Платова и корпусных начальников *«центра и левого фланга армии»* к своим частям. Тем не менее, М. Б. Барклай де Толли заверял императора, что войска могут *«тотчас двинуться»* через границу. Однако, чтобы операции производились *«генерально из всех пунктов»*, необходимо назначить день, в который *«все колонны обеих армий и корпусов должны перейти границу»*. Военный министр считал, что *«сие неожиданное движение наших войск неприятеля может ни мало обеспокоить»* [8, л. 173].

Поскольку разведданные свидетельствовали, что Наполеон сосредоточит основные силы в районе Варшавы, наступление планировалось начать 1-й Западной армией, дислоцированной в Виленской губернии. 2-я Западная армия при необходимости должна была отступать на Житомир и Киев. Глубина фронта действий российских армий на территории противника предполагалась минимальной.

В начале апреля 1812 г. было утверждено расписание 2-й Западной армии (с квартирами). В состав армии П. И. Багратиона входили 7-й пехотный корпус генерала Н. Н. Раевского (квартира в с. Велич Ковельского уезда); 8-й корпус – генерала С. М. Каменского (г. Ковель); 9-й – генерала Е. И. Маркова (г. Луцк); 10-й – генерала Д. С. Дохтурова (г. Дубно); 3-й резервный кавалерийский корпус генерала Е. И. Чаплица (м. Колки) и 4-й резервный кавалерийский – генерала графа К. О. Ламберта (г. Острог) [7, л. 92].

Тогда же был определен и новый состав 6-го (обсервационного) корпуса генерала И. Н. Эссена. 23-я пехотная дивизия этого корпуса переходила в подчинение 1-й Западной армии (4-й корпус) [6, л. 58], а вместо нее из состава 2-й армии поступала 24-я пехотная дивизия. В связи с этим 9 апреля П. И. Багратион отдал приказ о передислокации из Молдавии 9-й пехотной дивизии в 9-й корпус, а 12-й пехотной – в 7-й кор-

пус («*взамен следующей к Пружанам в 6-й наблюдательный корпус*»). До прибытия генерала Е. И. Маркова 9-й корпус поручался в команду старшего после него генерала А. П. Ермолова.

Передислокация 24-й пехотной дивизии в м. Дивин Гродненской губернии была запланирована на 31 марта – 7 апреля 1812 г. Части 23-й пехотной дивизии должны были с 8 по 13 апреля совершить переход в район Василишки – Мосты – Паски – Каменка – Щучин [6, л. 58]. Однако поскольку некоторые места были заняты частью Изюмского гусарского полка, 4 апреля И. Н. Эссен просил военного министра перевести дивизию в другое место [7, л. 74]. После завершения передислокации 23-я дивизия поступала в состав 1-й Западной армии.

Итак, планируя наступательную операцию, М. Б. Барклай де Толли хотел добиться ее одобрения со стороны императора. В докладе от 4 апреля (документ возвращен 13 апреля) он представил известия из-за границы, суть которых сводилась к следующему: французы приближаются к Кёнигсбергу и, возможно, заняли этот город. Прусские войска занимают позицию «*над Прегелем*», а маршал Л. Н. Даву переправился через Вислу. «*Все сии обстоятельства делают вид серьезный, – заключал военный министр, – и едва ли можно будет нам правым корпусом и первую армию предпринять ни что другое, как только опустошения некоторого пространства неприятельской земли*» [8, л. 176]. В то же время, М. Б. Барклай де Толли считал, что корпус П. Х. Витгенштейна, против которого собиралась значительная часть неприятельских войск, был недостаточно силен [7, л. 96; 9, л. 160, 179]. Поэтому он приказал 17-й пехотной дивизии быть в готовности к выступлению к Шавлям и просил на то указания. Военный министр также предупредил П. Х. Витгенштейна, чтобы он «*на правом своем фланге имел в готовности 6 батальонов пехоты, одну батарею и одну легкую роту к занятию Мемеля*» [8, л. 176].

Информируя императора о том, что из состава 2-й Западной армии 24-я дивизия уже подходит к Пружанам, а 23-я дивизия перешла в состав 1-й Западной армии, М. Б. Барклай де Толли отмечал, что П. И. Баграцион находится со своей армией «*во всей готовности к началу действий*» [8, л. 176]. Иррегулярные войска 1-й Западной армии М. Б. Барклай де Толли расположил в Белостокской области, за исключением Калмыцкого, Башкирского и одного Донского полков (его предполагалось взять из наблюдательного корпуса, а затем заменить подошедшим Донским полком из 2-й Западной армии) [8, л. 176].

7 апреля в Санкт-Петербурге император подписал на имя М. Б. Барклая де Толли рескрипт, в котором утвердил начальником «*генерального штаба*» 1-й Западной армии генерала Н. И. Лаврова. Александр I также сообщил, что все корпусные генералы уже отправлены к своим местам,

однако он сам по «разным политическим обстоятельствам» должен задержаться в столице. Его выезд был запланирован на 9 апреля, а прибытие в Вильно – на 13 апреля [8, л. 171].

Таким образом, в начале апреля 1812 г. российское командование в очередной раз готовило наступательную операцию [1]. Однако, как и все предыдущие, она не состоялась. По прибытии в Вильно Александр I отменил запланированное наступление и принял решение ждать противника в своих границах. На решение императора повлияло известие о заключении 14 марта 1812 г. в Париже австро-французского союзного договора.

Благодаря действиям разведки российское правительство уже в начале апреля 1812 г. имело в своем распоряжении копию этого договора. В конце апреля эти данные подтвердил по дипломатическим каналам и российский посланник в Вене Г. О. Штапельберг. Под впечатлением этого известия российское командование окончательно отказалось от планов наступательной войны. Было решено сформировать 3-ю Обсервационную (резервную) армию, которая должна была противодействовать австрийским войскам. Однако она формировалась в основном за счет частей и соединений 2-й Западной армии, что привело к серьезно ослаблению армии П. И. Багратиона.

2-я Западная армия нового состава. В мае 1812 г. были получены сведения о сосредоточении главной массы войск Наполеона на нижней Висле и подтверждены данные о заключении договора между Австрией и Францией. Поэтому решено было увеличить численность войск на северном и южном театрах. Князю П. И. Багратиону приказывалось выделить часть сил для образования 3-й Обсервационной армии на Волыни. С остальными войсками он должен был следовать к Пружанам на смену 6-го корпуса, который получил приказание перейти к Волковыску [10, с. 307].

5 мая военный министр утвердил новый состав 2-й Западной армии, которая должна была дислоцироваться в районе Пружан. В подчинение П. И. Багратиона перешли 2-я гренадерская, 26-я и 12-я пехотные дивизии со своими артиллерийскими бригадами и сводными гренадерскими батальонами, 2-я кирасирская, 4-я кавалерийская дивизии и шесть донских казачьих полков, вся 3-я резервная артиллерийская бригада, конная донская рота и рота пионеров. К ним планировалось присоединить и весь 6-й корпус. В состав новой 2-й Западной армии включалась также 27-я пехотная дивизия, которая после формирования 1 мая выступила из Москвы. Все остальные войска и чиновники «главного штаба» 2-й Западной армии поступали в состав 3-й Обсервационной армии, главнокомандующим которой еще 15 марта был назначен генерал А. П. Тормасов [2, с. 650–651].

Князю П. И. Багратиону предписывалось немедленно передислоцировать войска своей армии к Пружанам. При этом приказы о переходе войск на новые квартиры следовало отдавать *«не вдруг, но по мере, когда какая часть выступить должна»*, чтобы в самой армии *«не можно было вдруг проникнуть цели сего движения»*. П. И. Багратион должен был оставаться в Луцке до выступления последних частей. *«Весьма бы хорошо было, – наставлял князя военный министр, – если б можно без дальнего круга устроить марш войскам, более, нежели по одной дороге, и тем ускорить движение»* [2, с. 651]. Поэтому к каждой пехотной части он советовал определить часть кавалерии. Во время марша П. И. Багратиону предписывалось соблюдать меры предосторожности, чтобы *«движение сие совершилось скоро и быстро, и не было преждевременно проникнуто»*. Для этого следовало удвоить кордоны и *«не продолжать марша близ границы»*. Артиллерийские парки (их было три) приказывалось перевести из Полонного в Пинск. За 2-й Западной армией нового состава сохранялась дистанция по кордону 6-го корпуса, а дистанция 2-й армии старого состава передавалась в ведение А. П. Тормасова. О расположении войск 2-й Западной армии около Пружан П. И. Багратион должен был сообщить командующему 6-м (обсервационным) корпусом. И. Н. Эссену предписывалось ожидать прибытия князя. *«Главный штаб»* 2-й Западной армии приказывалось составить из штаба армии старого состава, а также *«главного и корпусного штабов»* 6-го корпуса [2, с. 651].

10 мая 1812 г., когда было получено сообщение о приближении войск армии П. И. Багратиона к Пружанам, И. Н. Эссену было приказано расположить войска 6-го корпуса *«правее»* и дать квартиры *«идущим полкам 2-й армии»* [2, с. 652]. В тот же день военный министр сообщил И. Н. Эссену о решении Александра I назначить его военным губернатором в Ригу на место князя Д. И. Лобанова-Ростовского [2, с. 652]. Приказ об отъезде и официальное назначение (состоялось 2 июня) будут объявлены после завершения передислокации войск П. И. Багратиона.

12 мая военный министр сообщил о реорганизации 2-й Западной армии и усилении 3-й Обсервационной армии А. П. Тормасову. В его ведение переходила дистанция 2-й Западной армии старого состава, а также поручалось *«наблюдение»* за Австрией и Княжеством Варшавским. А. П. Тормасов должен был установить связь с П. И. Багратионом и согласовать пункты, *«на которых войска, от него отходящие, должны быть <...> сосредоточены»* с целью прикрытия границы и обеспечения больших запасов около Луцка [2, с. 653].

Выполняя приказ императора о выделении части войск для 3-й Обсервационной армии, П. И. Багратион сообщил А. П. Тормасову расписание войск, поступающих в состав его армии и расположение казачьих

полков, которые содержали кордонную стражу. Генерал-интендант, в свою очередь, доставил *«полное сведение о запасах на Волыни»* [7, л. 203].

19 мая А. П. Тормасов отправил из Житомира военному министру свой первый рапорт в должности главнокомандующего. Он сообщал о том, что связался с П. И. Багратионом и распорядился, *«по мере выступления войск, назначенных к движению, сосредоточить на места их войска мне вверенные»*. При этом он представлял *«примерное расписание»* всем войскам своей армии [7, л. 327].

Подготовка продовольственной базы. 13 мая, сообщая И. Н. Эссену о предстоящей передислокации своей армии, П. И. Багратион просил его доставить с нарочным *«подробнейшие сведения, в каком состоянии и где именно»* имеются магазины в местах расположения войск 6-го корпуса. Поскольку войска 2-й Западной армии должны проследовать через г. Кобрин, князь просил пополнить в этом городе запасы провианта и овса. Заготовку следовало производить якобы для войск 6-го корпуса [3, с. 81].

15 мая И. Н. Эссен представил П. И. Багратиону *«Ведомость хлебным и фуражным запасам, в кругу расположения войск 6-го корпуса»*. При этом он сообщал, что продовольствие войск производится *«по образцу реквизиции»*. Населению Гродненской губернии были разосланы *«ассигновки на поставку фуража в назначенные пункты»*, однако сведений *«о доставлении оногo в полки и команды»* еще не было. Поэтому И. Н. Эссен распорядился, чтобы *«на первый случай»* недостатка в продовольствии не было. При этом генерал отмечал, что *«хлеба в здешних местах у обывателей довольно достаточно, и овес еще сыскать можно, но сена мало, а особливо в Брестском повете»* [3, с. 94–95]. По состоянию на 19 мая в четырех южных магазинах Гродненской губернии (Кобрин, Антополь, Брест, Пружаны) были собраны большие запасы продовольствия и фуража (муки – 9596 четвертей и 2000 четвертей перепекалось на сухари, круп – 939 четвертей, овса – 4300 четвертей, сена – 1534 пуда). Кроме того, в ближайшее время ожидалась поставка от населения по реквизициям (муки – 1828 четвертей, круп – 168 четвертей) и 1400 четвертей овса от подрядчика [5, л. 19–20; 3, с. 150–151].

При этом часть запасов для 2-й Западной армии свозилась в Волковысский магазин из Бельска Белостокской области. Поэтому И. Н. Эссен должен был оказать содействие в перевозке провианта, а исполняющий обязанности начальника штаба 2-й Западной армии М. С. Вистицкий – назначить смотрителей из полков в Волковыск, Каменец, Шерешово и Порозово. Перевоз осуществлялся на подводах из Белостокской области, поскольку, как сообщал генерал-интендант 1-й Западной армии

Е. Ф. Канкрин, *«Гродненская губерния несет особливые тягости»* [3, с. 131].

Осуществление передислокации 2-й Западной армии. 16 мая П. И. Багратион утвердил будущее размещение по квартирам 6-го корпуса и просил И. Н. Эссена (посылал маршруты) при приближении войск 2-й армии приказать полкам своего корпуса *«следовать на вновь показанные квартиры, дабы очистить прежде занимаемые 6-м корпусом для проходящих»* [3, с. 110]. Прибывающие войска следовало размещать точно на той дистанции, которую ранее занимал 6-й корпус. Главная квартира 2-й Западной армии определялась в Пружанах. Для сокрытия передислокации князь просил И. Н. Эссена удвоить кордон по границе войсками, которые его охраняли, чтобы *«не приближать к границе»* казачьи полки [3, с. 110–111].

15 мая начальник главного штаба 1-й Западной армии генерал Н. И. Лавров в частном порядке проинформировал военного министра, что по полученным от обер-квартирмейстера 6-го корпуса Л. Вольцогена (через Е. Ф. Канкрин) сведениям, маршал Л. Н. Даву разместил свою главную квартиру в Остроленке и расположил вокруг нее 60-тысячный корпус. Эти данные показались Н. И. Лаврову правдоподобными, поскольку *«Белостокская область довольно снабжена припасами, следственно и путь направлять легче войскам, живущим реквизицией»* [7, л. 306]. Поэтому начальник штаба поднял вопрос о 6-м корпусе. По словам Н. И. Лаврова, генерал И. Н. Эссен *«давно уже сомневается в своем отдельном положении от главной армии»* и в возможности удерживать *«стремление на Белостокскую область»* [7, л. 306]. В случае наступления противника на этом направлении соединение 6-го корпуса с 1-й Западной армией может быть *«подвержено <...> величайшему затруднению»*, поскольку он удален от левого фланга армии более чем на 170 верст. По мнению И. Н. Эссена, 6-й корпус может оставаться в прежнем положении до тех пор, пока неприятель не займет *«в больших силах»* Щучин, Остроленку, Венгров и Седлец. В противном случае, 7-ю дивизию следует расположить около Волковыска, 24-ю – в Пружанах, а корпусную квартиру – в Ружанах. Сообщая информацию о сведениях из Остроленки и размышления И. Н. Эссена, начальник главного штаба 1-й Западной армии спрашивал разрешения министра осмотреть позиции около местечек Столбцы и Свержень, которые могли оказаться *«полезными»* на случай, если 6-й корпус не присоединится к 1-й Западной армии [7, л. 306].

18 мая военный министр приказал И. Н. Эссену сдать П. И. Багратиону все *«карты дистанции»*, которые были отправлены *«при секретных повелениях»* [3, с. 114, 126]. Согласно квартирной ведомости для 6-го корпуса, военный министр первоначально планировал по-

ставить в Хороще, Сураже и Кнышине казачьи полки, а в Белостоке и Василькове – Сумский и Мариупольский гусарские. Но так как эти места были уже заняты войсками 1-й Западной армии, то 19 мая И. Н. Эссену поручалось разместить их в других местах, а казачьими полками удвоить кордоны. В случае, если полки уже выступили на новые квартиры, их следовало вернуть и расставить *«как указано»* [3, с. 130–131].

23 мая 6-й корпус должен был приступить *«к расположению по кантонир-квартирам»* по ранее представленной *«дислокации»* с корпусной квартирой в Волковыске. Мариупольский гусарский, 40-й и 19-й егерские полки, как прикрывавшие границу, снимались с мест только после прибытия им на смену войск с Волыни. До этого они получили приказ собраться *«по-батальонно по мужичьим сараям»* [7, л. 328].

20 мая П. И. Багратион сообщил И. Н. Эссену, что войска 2-й Западной армии *«уже на походе»* и двигаются несколькими колоннами. Первая колонна шла по Ковельской дороге через Кобрин и должна была прибыть в Пружаны к 25 мая. Вторая – двигалась по Колковской дороге через (Колки), Яново и Холмс (Хемск). В Пружаны она должна была прибыть к 4 июня (затем срок был сокращен до 31 мая). Казачьи полки шли проселочными дорогами между Бугом и первой колонной, держась ближе Ковельской дороги. Поэтому П. И. Багратион просил сделать распоряжения о расположении прибывающих войск в окрестностях Пружан [3, с. 144].

Тем временем, сообщая 21 мая военному министру о совершаемой передислокации, П. И. Багратион оправдывался, что не доставил маршруты ранее, чем началось движение войск, что было вызвано задержкой в получении новых мест дислокации от И. Н. Эссена. Князь докладывал, что отправление войск с мест сделано не *«вдруг»*. *«И могу утвердительно сказать, – писал генерал, – что, быв пред сим в разъездах для смотра войск, имел случай двинуть их с мест под предлогом свода к смотрам так удачно, что и в самой армии не проникнуто прямое направление прежде, как часть первой колонны показалась в Гродненской губернии»* [7, л. 341–342].

Передислокация 2-й Западной армии производилась настолько скрытно, что не всегда корпусные командиры знали об этом. И получалось, что квартиры войскам назначались в одних и тех же местах. Так, посылая 22 мая военному министру расположение в *«кантонир-квартиры в ордер-де-баталии 2-й Западной армии»*, полученной от П. И. Багратиона, И. Н. Эссен сообщал, что ранее представленная ведомость [3, с. 138–142] была основана на предположении, что *«передовые войска, прикрывающиеся линейными, должны быть зависимы от одного начальника»* [3, с. 138]. Не знал командир 6-го корпуса и о расположении в Белостокской области войск под командой атамана М. И. Плато-

ва, пока тот не сообщил о своем прибытии на квартиры. И. Н. Эссен отправил ему план расположения войск 2-й Западной армии и просил доставить свой. Кроме того, генерал сообщал, что время прибытия на новые квартиры Донского полка Слюсарева и 3-го Бугского неизвестно, так как неизвестно, когда они будут сменены [7, л. 332–337].

Князь П. И. Багратион выехал из Луцка 22 мая вместе с войсками 7-го корпуса и 24 мая прибыл в Кобрин. Здесь он сделал некоторые изменения в планируемой дислокации. К ночи 25 мая П. И. Багратион прибыл в Пружаны, где занялся составлением новой карты квартирного расположения войск (с изменениями). 27 мая он отослал ее военному министру для представления Александру I [7, л. 380].

21 мая военный министр сообщил М. И. Платову о передислокации, размещении и составе 2-й Западной армии и о том, что она займет всю дистанцию, которую ранее охранял корпус И. Н. Эссена. Поскольку в армии П. И. Багратиона находилось девять казачьих полков, их следовало расположить по кордонам. Поэтому М. Б. Барклай де Толли рекомендовал атаману немедленно связаться с П. И. Багратионом и *«иметь с ним взаимное наблюдение по границе над неприятелем и подавать в нужных случаях один другому помощь, сообщая ему и все сведения, какие вы будете иметь о неприятеле»* [3, с. 156]. Военный министр также сообщил, что от корпуса П. А. Шувалова в Гродно выделяется авангард под командованием генерала И. С. Дорохова (Изюмский гусарский полк, один казачий полк, который займет дистанцию по Лососне от Гродно до Олиты, 1-й и 18-й егерские полки с *«соразмерным числом артиллерии»*). Этот авангард *«подкрепит»* часть казачьего корпуса, которая будет отступать на Гродно [3, с. 156]. В случае вторжения неприятеля в российские пределы корпус М. И. Платова должен *«стараться взять в левый фланг его, а в то же время и князь Багратион своими иррегулярными войсками стараться будет взять в правый фланг неприятельский»*. *«Сим неожиданным на фланги нападением, – резюмировал М. Б. Барклай де Толли, – вы можете его расстроить и принудить к отступлению»* [3, с. 156, 237–238].

Однако уже вскоре поступили разведанные о сосредоточении большей части Великой армии между Ковно и Меречем, которые привели к еще большему сближению 1-й и 2-й Западных армий. Поэтому уже через несколько дней после прибытия 2-й армии к Пружанам, она была передислоцирована в район Волковыска [10, с. 307].

Таким образом, к началу 1812 г. российские войска были дислоцированы на большом пространстве вдоль западной границы. Начало сосредоточения войск вероятного противника в Княжестве Варшавском обусловили осуществление первого сближения войск 1-й и 2-й Запад-

ных армий, которое было осуществлено в феврале – марте 1812 г. Одновременно на западный театр военных действий перебрасывалась часть войск из состава Молдавской армии. В результате первого сближения разрыв между армиями сократился примерно на 70–100 верст. При этом российское командование не исключало возможности нанесения контрудара по районам сосредоточения наполеоновских войск. Заключение союзного договора между Францией и Австрией привело к окончательному отказу российского командования от проведения наступательной операции. В мае 1812 г. было принято решение о разделе 2-й Западной армии на две: 2-ю армию нового состава и 3-ю Обсервационную (резервную). Создание новой армии, не обеспеченной собственным кадровым составом, значительно ослабило армию П. И. Багратиона, которая была сокращена на треть.

Передислокация войск 2-й Западной армии в Гродненскую губернию осуществлялась в довольно сжатые сроки, на спешно подготовленные места, которые освобождались войсками 6-го корпуса И. Н. Эссена. Марш-маневр армии П. И. Багратиона производился под прикрытием казачьих войск, которые должны были скрыть от наполеоновской разведки сближение российских армий. Для осуществления этой сложной операции создавалась дополнительная продовольственная база. Однако, несмотря на сближение армий, российское командование в первой половине 1812 г. не имело точных данных о стратегических планах противника и месте главного удара, поэтому было вынуждено «на ходу» вносить корректировки в дислокацию войск в приграничных районах.

В целом передислокация армии П. И. Багратиона, осуществленная в феврале – июне 1812 г., позволила значительно сократить разрыв между российскими армиями, что в конечном итоге закладывало основу для будущего их объединения перед вероятной генеральной битвой.

Источники и литература

1. Бернгарди, Т. Записки графа К. Ф. Толя / перевод с нем. и вступительная статья К. Военского // Военный сборник. – 1910. – № 11. – С. 64–66.
2. Из секретной переписки Барклая де Толли в 1812 году / А. З. Мышлаевский // Русская старина. – 1899. – № 7–9. – С. 650–653.
3. Отечественная война 1812 года: материалы Военно-ученого архива. – Отд. I. – Т. XII. Подготовка к войне в 1812 г. (май месяц). – Санкт-Петербург : Издание Гл. управления ген. штаба, 1909. – XXIII, 318, XXXIII с.; 2 л. табл.
4. Российский государственный военно-исторический архив (далее – РГВИА). – Ф. 846 (Военно-ученый архив). – Оп. 16. – Д. 457. – Входящий журнал с 1 января по 21 марта 1812 г.

5. РГВИА. – Ф. 846. – Оп. 16. – Д. 3468. – Разные материалы для истории войны 1812 г.
6. РГВИА. – Ф. 846. – Оп. 16. – Д. 3469. – Материалы для истории войны 1812 г.
7. РГВИА. – Ф. 846. – Оп. 16. – Д. 3505. – Входящий журнал. 1812 г.
8. РГВИА. – Ф. 846. – Оп. 16. – Д. 3512. – Входящий журнал по канцелярии Барклая де Толли, с мая по сентябрь 1812 г.
9. РГВИА. – Ф. 846. – Оп. 16. – Д. 3515. – Входящие бумаги по разным предметам, с 3 июля 1811 по 8 ноября 1812 г.
10. Столетие Военного министерства. 1802–1902: в 13 т. / гл. ред. Д. А. Скалон. – Санкт-Петербург: Тип. поставщиков двора с. и. в. т-ва М. О. Вольф, 1902–1914. – Т. 4: Главный штаб: исторический очерк: Ч. 1, кн. 2, отд. 1, [вып. 1]: Исторический очерк возникновения и развития в России Генерального штаба до конца царствования Александра I включительно / сост. П. А. Гейсман; ред. ист. очерка Гл. штаба Н. П. Михневич. – 1902. – [6], 414, 8 с.

Артукл паступіў у рэдакцыю 11.06.2018

К. В. Сыцько

РЭГІСТРАЦЫЙНА-ЎЛІКОВЫЯ ДАКУМЕНТЫ РЫМСКА-КАТАЛІЦКІХ ПАРАФІЙ БЕЛАРУСІ ЯК ГІСТАРЫЧНАЯ КРЫНІЦА

А д пачатку свайго функцыянавання на тэрыторыі Беларусі Рымска-каталіцкі касцёл ажыццяўляў сваю дзейнасць праз дробныя лакальныя структуры – парафіі. Кожная з парафій назапасіла вялікую колькасць каштоўных гістарычных крыніц самага рознага характару. З 2015 г. аўтарам дадзенага артыкула праводзяцца палявыя археаграфічныя экспедыцыі, мэтай якіх з’яўляецца фіксацыя і збор матэрыялаў. Падобны падыход, накіраваны на даследаванне гістарычных крыніц у «жывым» інфармацыйным полі, у супрацьвагу падыходу да даследавання дакументаў дзяржаўных архіваў, дае магчымасць пабудавання канструкцыі першачарговага складу комплексу дакументаў з большай доляй дакладнасці. Пры працэсах першаснага аналізу і канстрування было ўстаноўлена, што значная частка матэрыялаў касцельных архіваў – гэта крыніцы XVIII–XX стст., мэтай якіх з’яўляецца ўлік і рэгістрацыя асобы, што выклікае неабходнасць спыніцца на дадзеных дакументах больш падрабязна.

Усе рэгістрацыйна-ўліковыя крыніцы, якія ствараліся ў працэсе дзейнасці парафій, можна падзяліць на дзве вялікія групы. У першую ўваходзяць дакументы, якія фіксуюць звесткі аб святарах, манахах, служ-

ках і міранах, якія давалі абеты. У другую – дакументы, якія фіксуюць звесткі аб парафіянах. Да першай групы гістарычных матэрыялаў адносяцца ўсеагчымыя спісы святароў, манахаў і манашак (у выпадку, калі парафія апекавалася ордэнам), рэгістры сакрыстыі, спісы сяброў тэрцыярыяў і скапулярыяў, спісы Кола Міністрантаў. Да другой – пасямейныя спісы, спісы ахрышчаных у парафіі асоб мужчынскага полу, спісы падрыхтаваных да першай камуніі і бежмавання, спісы пераводаў з каталіцтва ў праваслаўе і, наадварот, спісы ахвярадаўцаў, Жывога Ружанца і г. д. Не варта адносіць да тыпу рэгістрацыйна-ўліковых метрычных кнігі, кнігі бежмаванняў, канверсівы і кнігі споведзяў і прычысцяў з той прычыны, што галоўная мэта дадзеных крыніц – фіксацыя здзяйснення над асобай сакраменту (хрышчэння, камуніі, бежмавання, шлюбу, саборавання, адпявання і г. д.), у той час як мэта рэгістрацыйна-ўліковых дакументаў – фіксацыя факта існавання асобы як аб'екта дзеяння.

Найбольш цікавай і інфармацыйнай крыніцай сярод вышэйзгаданых з'яўляюцца спісы братоў ордэнаў. Так, у касцёле Святой Тэрэзы Авільскай у Шчучыне захаваліся спісы памерлых піяраў (без звестак аб іх адпяванні) з 1779 г. да 1 снежня 1800 г. [10]. Фармуляр крыніцы складаецца з дзвюх частак, у першай з якіх пазначаецца імя брата-піяра, яго ўзрост, адукацыя (з указаннем дысцыпліны, у якой веда праяўляюцца найбольш глыбока), прывязка месца нараджэння да буйнога горада з пазначэннем яго назвы, у другой – нацыянальнасць. Каштоўнасць дадзенай крыніцы заключаецца ў магчымасці аналізу прасапаграфічнага складу памерлых манахаў за кароткі часавы прамежак. Так, у кнізе пазначана 27 асоб з нацыянальнасцю літовец. Большасць з іх (21 асоба) з'яўляліся спецыялістамі ў галіне дагматычнага багаслоўя, 6 асоб – герменеўтамі; 129 асоб з нацыянальнасцю паляк, з якіх большасць (108) пазначаны спецыялістамі ў галіне герменеўтыкі і гамілетыкі (пастырскага багаслоўя) і г. д. Варта адзначыць, што біяграфіі братоў-манахаў, якія нейкім чынам адносіліся да шчучынскага кляштара Тэрэзы Авільскай, былі напісаны больш падрабязна за іншыя і месцамі з'яўляюцца цэлымі наратыўнымі творамі, падобнымі да «біясаў» (vitaе) ці інакш «жыццй» (адпаведна праваслаўнай традыцыі) [10, арк. 13–41].

Традыцыя памяці аб сабратах існавала таксама ў францысканцаў, якія ў XVII–XIX стст. вялі спісы памерлых манахаў. Францысканскія матэрыялы тычацца памерлых толькі пэўнай правінцыі і маюць менш інфарматыўны фармуляр. Напрыклад, спісы памерлых манахаў гродзенскай парафіі Маці Божай Анёльскай мелі фармуляр, у якім пазначаліся звесткі пра імя брата, месца яго смерці і дату інгумацыі [7, арк. 2]. Важнай крыніцай, якая датычыцца спіскавага складу францысканскіх манахаў, з'яўляюцца рэгістры сакрыстыі. Яны ўяўляюць сабой літургію гадзін за фундатараў кляштара ці касцёла, а таксама за Віленскі

Капітул з пазначэннем брата, які павінен служыць [6]. Дадзеныя матэрыялы ў спалучэнні са спісамі памерлых за аналагічны перыяд даюць магчымасць прасачыць геаграфічную мабільнасць (перамяшчэнне па парафіях) братоў ордэна францысканцаў. Напрыклад, айцы Томас Машэўскі, Стэфан Кажухоўскі, Банавентура Гапцэвіч у 1775–1777 гг. чыталі малітвы ў Гродзенскім францысканскім кляштары, пасля чаго былі пераведзены служыць у іншыя парафіі – ва Удзелу, Драгічын, Нарвельшкі адпаведна, дзе і памерлі ў першым дзесяцігоддзі XIX ст. [7, арк. 8, 13, 17].

Апроч мужчынскіх манаскіх ордэнаў, спісы вялі таксама жаночыя ордэны і кангрэгацыі. Так, адным з прыкладаў спісаў сясцёр з’яўляюцца матэрыялы, якія тычацца створанай у 1920-я гг. кангрэгацыі SJE (сясцёр-еўхарыстак), асноўнай дзейнасцю якой была дапамога пробашчам у апецы над хворымі ў парафіях, а таксама правядзенне катэхізацыі, навучання і выхавання моладзі. Сёстры-еўхарысткі рыхтавалі моладзь да Сакрамантаў бежвання і першай камуніі [15, арк. 9]. Пры гэтым з мэтай уліку асоб, якія прайшлі катахуменат у працэсах падрыхтоўкі да пазначаных вышэй таямніц, заводзіўся яшчэ адзін від адмысловых спісаў, у які ўпісваліся дадзеныя аб парафіянах, а таксама сястра (сёстры), якая рыхтавала (рыхтавалі) іх да прыняцця Сакраманта [15, арк. 13–14].

Каштоўныя рэгістрацыйна-ўліковыя матэрыялы ўтрымліваюць інфармацыю аб парафіянах, якія выконвалі пэўныя літургічныя абавязкі ці давалі абеты. Так, у шэрагу парафій выяўлены спісы Кола Міністрантаў, якія адносяцца да перыяду II Рэчы Паспалітай [19]. Дадзеныя крыніцы нясуць інфармацыю аб юнаках-міранах, якія запальвалі свечкі ў касцёле, выконвалі абавязкі акаліта (панамара), здзяйснялі Першае Чытанне Літургіі Слова, даглядалі за станам рытуальных прыналежнасцяў і літургічных кніг і г. д. Абавязкі, а таксама змены ў спіскавым складзе вызначаліся адмысловымі пратаколамі. Трэба адзначыць, што апроч вызначэння пратаколаў і спіскавага складу сяброў мясцовай супольнасці Кола Міністрантаў у 1930-я гг. міністранты пачалі ствараць хроніку сваіх дзеянняў, у якой падрабязна занатоўваліся найбольш важныя падзеі, што адбываліся ў іх асяродку [19, арк. 5–7].

У некаторых парафіях, дзе ордэны мелі місіі і праводзілі катэхізарскую дзейнасць, захаваліся спісы ватыўных скапулярыяў – парафіян, што давалі абет насіць на целе г. зв. «малы скапулярыі» – два звязаныя вяроўкай простакутныя кавалкі матэрыі, на якія нанесены малітвы і выявы святых. У выпадку, калі парафіянін даваў абет духоўнасці і выказваў жаданне жыць у адпаведнасці са статутам пэўнага ордэна, не адмаўляючыся пры гэтым ад атрыбутаў мірскаго жыцця, яго імя ўносілася ў спіс адпаведнага тэрцыярыя, які таксама захоўваўся ў парафіяль-

ным архіве. Дадзеныя крыніцы адносяцца да віду намінацыйных і самі па сабе з’яўляюцца малаінфармацыйнымі. Для іх даследавання павінны быць выкарыстаны іншыя дакументы. Адным з варыянтаў аналізу з’яўляецца суаднясенне спісаў скапулярыяў і тэрцыарыяў са спісамі парафіян у цэлым, а таксама са звесткамі парафіяльных хронік. Напрыклад, у парафii Ішчална па стане на 1936 г. дзейнічаў кармелітанскі скапулярый, у шэрагі якога было запісана 108 асоб з вёскі Ішчална і яе ваколіц [8, арк. 13–15]. У сваю чаргу, паводле парафіяльных спісаў, а таксама матэрыялаў мясцовай хронікі, агульная колькасць парафіян складала 3500 душ [9, арк. 12]. Такім чынам, агульная колькасць асоб, якія звязалі сябе абетам са скапулярыем, складала 3% ад агульнай колькасці парафіян касцёла, што з’яўляецца дастаткова вялікай лічбай і сведчыць пра высокі ўзровень рэлігійнасці насельніцтва мясцовасці.

Спісы скапулярыяў і тэрцыарыяў варта адрозніваць ад спісаў брацтваў і сястрынстваў, якія таксама існавалі ў парафіях і выконвалі абавязкі апякунства над касцельным будынкам, а таксама вялі асветніцкую дзейнасць. У адрозненні ад спісаў міранаў, якія далі абеты, спісы брацтваў абавязкова ўтрымліваюць звесткі пра фундатараў, а таксама пра дату заснавання. Прыкладам такіх крыніц з’яўляюцца спісы сябраў брацтва Ружанца ў Волпе [14], Святой Тройцы ў Ішчалне і інш. Асобным відам спісаў брацтваў і сястрынстваў можна назваць спісы Жывога Ружанца, якія пачалі весціся з павелічэннем ролі культу Маці Божай і заснаваннем аднайменнай арганізацыі ў 1886 г. [15, арк. 5–6]. Сябры Жывога Ружанца (пятнаццаць чалавек у адпаведнасці з колькасцю малітваў-руж) прысутнічалі ў кожнай парафii. Іх галоўным абавязкам было прачытанне малітваў на ружанцы ў адпаведнасці з устаноўленай у спісе чаргой. Пасля Першай сусветнай вайны атрымалі распаўсюджанне моладзевыя каталіцкія арганізацыі. Напрыклад, у Шчучыне ў першай палове XX ст. дзейнічала г. зв. «Krucjata eucharystyczna» (Еўхарыстычная круцыята) – ініцыятыва, якая заключалася ў духоўнай мабілізацыі дзяцей і моладзі і выхаванні яе ў духу еўхарыстычнай пабожнасці і дзячурства ў касцёле пры адарацы Найсвяцейшага Сакраменту [11]. У розныя гады паводле спісаў, якія вяліся Піярскім калегіумам, дадзеная ініцыятыва налічвала ад 30 да 123 асоб выключна жаночага полу [11, арк. 5–27].

Буйную частку парафіяльнага архіва складаюць разнастайныя спісы парафіян, асноўнымі з якіх з’яўляюцца г. зв. Status Animarum. Шэраг аичинных даследчыкаў апісвае дадзеныя крыніцы як кнігі веліканочных споведзяў [5, с. 39], што не зусім адпавядае сістэме парафіяльнага справаводства. Паводле польскай даследчыцы Ірэны Гейштар, тэрмін «Status Animarum» абазначае пасямейны спіс парафіян. У сваю чаргу пры аналізе фармуляраў гэтага віду крыніц устаноўлена, што ў кнігах

за XVIII – пачатак XIX ст. пазначаліся звесткі аб веліканочнай споведзі і бежмаванні, аднак у больш позніх крыніцах падобная інфармацыя адсутнічае, што выклікана з’яўленнем адмысловых асобных фармуляраў кніг веліканочных споведзяў і бежмаванняў [22, s. 131]. Пры аналізе Status Animarum, атрыбутаваных датай, устаноўлена, што большасць з іх створаны ў перыяд, значна пазнейшы, чым велікодныя тыдні. Напрыклад, фрагмент крыніцы з Нясвіжскай парафіі за 1834 г. быў складзены 1 мая, у той час як святая Вялікадня прыпала на 30 сакавіка [20, арк. 1]; у сакавіку (дакладная дата не пазначана) 1905 г. у Паланэчцы быў складзены Status Animarum, у той час як Вялікодзень у 1905 г. прыпаў на 23 красавіка [18, арк. 51]. Аб тым, што тэрмін «Status Animarum» адпавядае тэрміну «пасямейны спіс» сведчаць таксама запісы на шэрагу захаваных арыгінальных вокладак. Так, у 1852 г. у Валкалаце быў складзены «Status Animarum szyli spis ludności parafian Wołkołatskiego parafialnego Kościoła...» (Status Animarum ці спіс насельніцтва парафіян Валкалацкага парафіяльнага касцёла...) [16, арк. 1], што дае магчымасць атаясамляць прыведзеныя вышэй тэрміны. Большасць парафіяльных касцёлаў вяла парафіяльныя спісы з інтэрвалам у 2–5 гадоў, што дае магчымасць з дапамогай гэтых крыніц аналізаваць дэмаграфічную дынаміку ў кожнай асобна ўзятай парафіі.

Крыніцай, якая дастаткова часта сустракаецца ў парафіяльных архівах, з’яўляюцца спісы пераходаў з каталіцтва ў праваслаўе за перыяд сярэдзіны XIX – пачатку XX ст. Галоўнай асаблівасцю дадзеных спісаў з’яўляецца пазначэнне Указа, паводле якога асобе было дазволена змяніць канфесійную прыналежнасць, а таксама падстава для падобнага пераходу (асабістае жаданне, заключэнне шлюбу з праваслаўным і г. д.). Так, у парафіі Валкалата ў перыяд з 1870 па 1883 г. у праваслаўе здзейснілі пераход 149 асоб, з якіх праз шлюб з праваслаўным пяць чалавек, астатнія – паводле асабістага жадання [17]. Пры гэтым трэба адзначыць, што дадзеныя пераходы ўносяць некаторыя недакладнасці ў працы, звязаныя з генеалагічнымі пошукамі. Нярэдка запісаныя пад адным імем жыхары падчас пераходу ў новую для сябе канфесію мянялі яго. Так, Мікалай Бежаніцкі, настаяцель Кацярынінскай царквы ў г. Веро Ліфляндскай губерні, пазначыў у лісце да пробашча Валкалацкага касцёла, што селянін з Валкалаты Венцаслаў Фадзеевіч Глаўдзецкі быў далучаны да праваслаўнай канфесіі праз малітваслоўе і прычашчэнне, у выніку чаго яму было нададзена імя Васіль [17, арк. 7]. У 1905 г. пасля прыняцця Указа «Аб умацаванні пачаткаў верацярпімасці», назіраецца адваротны працэс – пераход з праваслаўя ў каталіцтва. Так, у парафіі Белагруда ў перыяд з 1905 па 1908 г. канфесію на каталіцкую змянілі 87 праваслаўных асоб (пры насельніцтве парафіяльнага цэнтра ў 300 чалавек) [13, арк. 1–7]. Такім чынам, дадзеныя гістарычныя кры-

ніцы даюць магчымасць даследаваць канфесійную мабільнасць у розныя перыяды.

Развіццё фіскальна-гаспадарчых адносін, а таксама павелічэнне колькасці насельніцтва прымусала святароў заводзіць новыя віды крыніц. Так, у сярэдзіне XIX – пачатку XX ст. адным з самых масавых відаў дакументаў парафіяльных архіваў з’яўляюцца спісы хлопчыкаў, народжаных у парафіі цягам года. Відавочна, натаванне дадзенай інфармацыі было неабходна ў мэтах больш зручнага ажыццяўлення рэкруцкай павіннасці і складання спісаў насельніцтва, якое мусіла выконваць вайсковы абавязак. Сама крыніца складаецца з некалькіх інфарматыўных палёў, сярод якіх – імя і прозвішча народжанага, імёны бацькоў, дата прыняцця хрышчэння і нумар метрычнага акта. Так, у 1903 г. па Лідскім дэканате нарадзіліся 393 хлопчыкі, у 1904 – 408, 1905 – 382, 1906 – 412 і г. д. [2, арк. 1–8]. Рэгулярнае вядзенне спісаў народжаных хлопчыкаў (з 1890 па 1935 г. штогадова, у 1935–1939 гг. спарадычна) дае магчымасці выкарыстоўваць дадзеныя крыніцы ў даследаваннях дэмаграфічнай дынамікі ў невялікіх населеных пунктах.

Немалаважнай крыніцай, якая дазваляе аналізаваць узровень камунікацыі паміж касцёлам і мясцовымі жыхарамі, з’яўляюцца спісы ахвяраванняў, сярод якіх можна назваць ахвяраванні на званы, на рамонт і г. д. Варта адзначыць, што большая частка выяўленых спісаў не змяшчае звестак аб памерах ахвяраваных грашовых сум. У дадзеным выпадку фармуляр складаецца толькі з пераліку парафіян, якія зрабілі свой унёсак, што не дае магчымасці прааналізаваць змяненні ў памерах ахвяраванняў у розныя перыяды [1].

У 1921–1939 гг. пробашчы былі абавязаны праводзіць сярод парафіян падпіску на часопісы рэлігійнай накіраванасці, у сувязі з чым заводзіліся адмысловыя спісы, якія ўключалі імя і прозвішча асобы, а таксама часопіс, на які яна падпісвалася. Дадзеныя дакументы дапамагаюць даследаваць попыт на сродкі масавай інфармацыі сярод вернікаў (яны мелі права самастойна абіраць выданні, на якія падпісваліся). Так, у Лідскай Фарнай парафіі ў 1926 г. на розныя часопісы падпісалася 79 асоб, з якіх большасць (43) – на «Рыцар Беззаганнай» (пол. – «Rycerz Niepokalanej»), 12 чалавек – на «Нядзельны звон» (пол. – «Dzwon Niedzielny»), 15 – на «Каталіцкі дапаможнік» (пол. – «Przewodnik Katolicki»), 9 – на некалькі выданняў [3, арк. 1–2]. Падобная тэндэнцыя па парафіі прасочваецца на працягу некалькіх гадоў, што можа глумачыцца наяўнасцю ў «Рыцары Беззаганнай» ілюстраванага каталіцкага гадавога календара [23].

Змяншэнне колькасці падвідаў рэгістрацыйна-ўліковых крыніц назіраецца ў дзеючых касцёлах пасля аб’яднання Заходняй Беларусі з БССР у 1939 г. З гэтага перыяду ў кожнай парафіі фактычна ствараюцца тры

віды спісаў – Касцельнага савета [21, арк. 5], уліку сябраў рэлігійнага таварыства [4, арк. 1] і ўліку сяброў кантрольна-рэвізійнай камісіі [12, арк. 21], якія абавязаны былі кантраляваць паступленне і выдаткаванне грашовых сродкаў. Галоўнай адметнасцю дадзеных спісаў з’яўляецца невялікая колькасць упісаных у іх асоб, графы з іх асабістымі подпісамі, а таксама ў шэрагу выпадкаў графы «Судзімасць». Па дадзеных дакументах прасочваецца немалаважны аспект дзейнасці Рымска-каталіцкага касцёла ў БССР у 1939–1991 гг. – павелічэнне тэрыторыі, якую абслугоўваў асобны ксёндз. Так, у 1962 г. была спынена дзейнасць рэгістрацыйнай даведкі ксяндза Шчучынскай парафіі Станіслава Петраша [12, арк. 23]. Як вынік, усю тэрыторыю Шчучынскага раёна ў якасці дадатковай нагрузкі пачаў абслугоўваць ксёндз Лідскай Фарнай парафіі Станіслаў-Каласанты Роек, пра што сведчыць спіс Касцельнага камітэта г. Шчучына [12, арк. 25].

Такім чынам, за некалькі стагоддзяў Рымска-каталіцкі касцёл ствараў цэлую сістэму гістарычных крыніц, якія тычацца рэгістрацыі і ўліку асобы. У савецкі перыяд дадзеная сістэма была знішчана і звязалася да вядзення некалькіх падвідаў спісаў. Прааналізаваныя ў дадзеным артыкуле дакументы нясуць інфармацыю, якая тычыцца шырокага поля гістарычных праблем пэўных мікралакацый. Рэгістрацыйна-ўліковыя крыніцы парафіяльных касцёлаў маюць выключна намінацыйную прыроду і змяшчаюць інфармацыю толькі пра адну асобную парафію, у якой дадзены дакумент створаны. Падобнае прымушае даследаваць кожны з відаў рэгістрацыйна-ўліковай дакументацыі ў комплексе з іншымі крыніцамі парафіяльнага архіва. Разам з тым, спісы святароў, манахаў, парафіян і іншых асоб даюць магчымасць пабудовы мікрагістарычных канструктаў з большай ступенню дакладнасці, калі асоба кожнага парафіяніна мясцовага храма з’яўляецца непарыўна звязанай з ім і яго гісторыяй. Праз дадзеныя крыніцы магчымы аналіз персанальнага складу кліру і манахаў, узроўню рэлігійнасці ў адной асобнай парафіі (які заключаецца ў ахвяраваннях на касцёл, удзеле ў тэрцыярыях, скапулярыях, брацтвах), міжканфесійнай мабільнасці і дэмаграфічнай дынамікі.

Крыніцы і літаратура

1. Архіў парафіі Св. Яна Хрысціцеля ў Жырмунах. – Без сігнатуры. – Спісы ахвяраванняў на карысць касцёла Св. Яна Хрысціцеля. 1905–1939 гг. – 3 арк.
2. Архіў парафіі Узвіжання Св. Крыжа ў Лідзе. – Без сігнатуры. – Спісы народжаных хлопчыкаў у Лідскім дэканаце. 1901–1939 гг. – 18 арк.
3. Архіў парафіі Узвіжання Св. Крыжа ў Лідзе. – Без сігнатуры. – Падпіска на прэсу ў Фарнай парафіі, г. Ліда. 1921–1939 гг. – 3 арк.

4. Архіў парафіі Узвіжання Св. Крыжа ў Лідзе. – Без сінатуры. – Спісы касцельнага таварыства Лідскага Фарнага касцёла. 1951–1989 гг. – 8 арк.
5. Урублеўскі, В. В. Крыніцы па гісторыі штодзённасці беларускага сялянства ў XVIII ст.: дыс. на саісканне вучонай ступені кандыдата гістарычных навук: 07.00.09 / В. В. Урублеўскі. – Мінск, 2014. – 138 с.
6. Цэнтральны навуковы архіў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (далей – ЦНА НАН Беларусі). – Ф. 3С. – Воп. 1. – Спр. 8. – *Registra Sacristia Grodnensis PP. Franciskanov anno domini 1775.* – 118 арк.
7. ЦНА НАН Беларусі. – Ф. 3С. – Воп. 1. – Спр. 12. – *Spis alfabetyczny zmarłych zakonników prowincji litewsko-białoruskiej XVII–XIX w.* – 25 арк.
8. ЦНА НАН Беларусі. – Ф. 3С. – Воп. 2. – Спр. 31. – Кніга ўліку сябраў Кармеліцкага скапулярыя парафіі Найсвяцейшай Тройцы, в. Ішчална Гродзенскага дзяцэза. 1936 г. – 15 арк.
9. ЦНА НАН Беларусі. – Ф. 3С. – Воп. 2. – Спр. 1. – Хроніка парафіі Найсвяцейшай Тройцы, в. Ішчална Гродзенскага дзяцэза. 1936 г. – 47 арк.
10. ЦНА НАН Беларусі. – Ф. 3С. – Воп. 3. – Спр. 1. – *Liber cui Inscrubuntur Suffragania Consuetta pro Nostras inceptus die 1 Januarii 1789.* – 99 арк.
11. ЦНА НАН Беларусі. – Ф. 3С. – Воп. 3. – Спр. 2. – *Główna Księga Krucjaty Eucharystycznej Rycerek w Szczyczynie Nowogrodzkim.* 1934–1937 гг. – 37 арк.
12. ЦНА НАН Беларусі. – Ф. 3С. – Воп. 3. – Спр. 9. – Дакументы савецкага перыяду ў россыпу, парафія Св. Тэрэзы Авільскай, г. Шчучын. 1951–1989 гг. – 66 арк.
13. ЦНА НАН Беларусі. – Ф. 3С. – Воп. 7. – Спр. 8. – Спіс далучаных да рыма-каталіцызму па парафіі Св. Міхала Арханёла, в. Белагруда. 1905–1908 гг. – 7 арк.
14. ЦНА НАН Беларусі. – Ф. 3С. – Воп. 8. – Спр. 1. – *Regestr Braci i Sióstr żywych Różańca Świętego.* 1789, dnia 18 października sporządzony. – 24 арк.
15. ЦНА НАН Беларусі. – Ф. 3С. – Воп. 9. – Спр. 1. – Фрагмент рэгістрацыйна-ўліковай кнігі еўхарыстак, Жывога Ружанца, бежмаваных па парафіі Святых Пятра і Паўла, в. Дрысваты Віцебскага дзяцэза. 1913–1920 гг. – 77 арк.
16. ЦНА НАН Беларусі. – Ф. 3С. – Воп. 12. – Спр. 4.7. – *Status Animarum szłył spis ludności parafian Wólkołatskiego parafialnego Kościoła dane z roku 1852.* – 73 арк.
17. ЦНА НАН Беларусі. – Ф. 3С. – Воп. 12. – Спр. 13. – Пераходы з Рыма-каталіцкай канфесіі ў праваслаўную па парафіі Св. Яна Хрысціцеля, в. Валкалата. 1870–1883 гг. – 13 арк.
18. ЦНА НАН Беларусі. – Ф. 3С. – Воп. 20. – Спр. 5. – *Status Animarum Ecclesiae Parochialis Polonensis a. d. 1905–1920.* – 156 арк.
19. ЦНА НАН Беларусі. – Ф. 3С. – Воп. 20. – Спр. 6. – Пратакты, хроніка, спісы Кола міністрантаў парафіі Святога Юрыя, в. Паланэчка Мінска-Магілёўскага архідзяцэза. 1931–1936 гг. – 18 арк.

20. ЦНА НАН Беларусі. – Ф. 3С. – Воп. 24. – Спр. 5. – Status Animarum czyli Spis ludności parafji Nieswiskiej rządu Rzymsko Katolickiego r. 1834. – 94 арк.
21. ЦНА НАН Беларусі. – Ф. 3С. – Воп. 24. – Спр. 11. – Спіс Касцельнага Савета парафії Божага Цела, г. Нясвіж. 1968 г. – 15 арк.
22. Gieysztorowa, I. Wstęp do demografii staropolskiej / I. Gieysztorowa. – Warszawa : PWN, 1976. – 310 s.
23. Kalendarz Rycerza Niepokalanej na rok 1925. – Warszawa, Grodno, 1924. – 104 s.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 29.06.2018

Гісторыя

Г. А. Бераставы

3 ГІСТОРЫІ НОВАГАРОДСКІХ БАЯРАЎ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XV – ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ XVI СТ.

(У КАНТЭКСЦЕ ДАКУМЕНТАЎ АБ БАЯРСКІМ РОДЗЕ БЕЛІКАВІЧАЎ)

У пачатку 2018 г. супрацоўнікамі Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі і Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі была падрыхтавана археаграфічная публікацыя пергаментных дакументаў перыяду 1391–1566 гг., якія захоўваюцца пераважна ў асобных справах фондаў № 147 «Мінская аб’яднаная палата крымінальнага і цывільнага судоў», № 319 «Мінскі дваранскі дэпутацкі сход», № 694 «Радзівілы, князі» [6]. Большасць дакументаў, створаных у Беларусі ў гэты перыяд, з прычыны пазнейшых пераўтварэнняў у фамільных архівах, распаўсюджвання асобных дакументальных комплексаў апынулася па-за сучаснымі межамі Беларусі. Дакументы гэтага часу захаваліся ў краіне перадусім як выключэнне: некаторыя з іх сталі прыцягвацца ў якасці судовых доказаў пасля ўваходжання Беларусі ў склад Расійскай імперыі. Праз асаблівае справаводства расійскіх установаў (у межах іх дзейнасці існавала практыка падшываць далучаныя ў якасці доказаў дакументы да справы, якая заводзілася па пэўным пытанні) [6, с. 8] некаторыя з указаных дакументаў захаваліся на тэрыторыі Беларусі.

У той жа час судовым установам у якасці доказаў падаваліся не толькі дакументы на пергаментнай аснове – у акрэсленыя намі перыяды ў Вялікім Княстве Літоўскім пры стварэнні дакументаў прымянялася і папера (аб матэрыялах для стварэння дакументаў у гэты час гл.: [3, с. 86–89]). Адзначаныя пергаментныя акты часта прыцягваліся для абгрунтавання маёмасных правоў і прэтэнзій асобных родаў [6, с. 8–20], таму можна было чакаць, што апрача пергаментных дакументаў нашчадкі гэтых родаў мелі і папяровыя дакументы, што служылі ў падмацаванне іх пазіцыі. Аднак дакументы перыяду 1391–1566 гг. з судовых спраў XIX ст. амаль не вывучаліся на прадмет асвятлен-

ня імі інфармацыі, якая паведамляе аб дзейнасці стваральнікаў гэтых дакументаў.

У гэтай сувязі прыцягваюць увагу тыя дакументы з гэтых спраў, што адлюстроўваюць прыватнаправавую дзейнасць некаторых баярскіх родаў Новагародскага павета першай паловы XVI ст. У склад вышэйзгаданых спраў практычна ўсе гэтыя дакументы трапілі не ад прадстаўнікоў гэтых родаў, а дзеля абгрунтавання правоў тых асоб, якія рознымі шляхамі атрымалі раней землі гэтых баярскіх родаў (у ВКЛ існавала практыка перадачы разам з зямельнымі ўладаннямі дакументаў на права валодання адпаведнай зямлёй [4, с. 337]). Нягледзячы на гэтую своеасаблівую «аднабокасць» указаных актаў, яны дазваляюць правесці папярэднія назіранні над прыватнаправавой актыўнасцю новагародскіх баяраў другой паловы XV – першай паловы XVI ст., характарам іх уладанняў і становішчам баяраў у структурах мясцовага грамадства. Гэтыя праблемы часткова ўжо распрацоўваліся гісторыкамі на іншым матэрыяле: знаходзілі адлюстраванне біяграфістыка новагародскіх баярскіх родаў [20; 27], даследаванні новагародскіх баяраў праводзіліся і ў дачыненні да іх генеалогіі [9, асабліва: с. 15–16, 86, 113] ¹. Новагародская шляхта ў святле персанальнага складу, месца ў сацыяльных, прававых і палітычных практыках рэгіёна і ВКЛ вывучаецца А. Радаманам, але на матэрыяле другой паловы XVI – першай паловы XVII ст. [20; 16; 42; 22; 17; 19; 23; 24; 25; 18; 21; 26].

Вызначым межы тэрыторыі, якой у адміністрацыйным дачыненні падлягалі новагародскія баяры. Межы Новагародскага павета пачалі складацца раней за храналагічныя рамкі нашага даследавання. Аднак склаўшыся прыкладна ў пачатку XV ст., яны амаль не змяніліся па першую чвэрць XVI ст., і ў выніку тэрыторыя павета ўключыла такія населеныя пункты як Асташын, Басіна, Брацена (Брацянка), Бобр, Гарадзечна, Даляцічы (Дзяляцічы), Карэлічы, Кубарка, Любча, Нягнєвічы, Паланая, Поўбераг, Цырын [8, с. 128–133].

Адным з баярскіх родаў Новагародскага павета, дзейнасць якога найбольш шырока асвятляецца гэтымі дакументамі, з’яўляецца род Белікавічаў (Беліковічаў). Тым не менш, інфармацыя пра яго не вычэрпваецца прадстаўленымі крыніцамі і можа быць паказана комплексна з прыцягненнем іншых актаў. Адным з першых прадстаўнікоў роду Белікавічаў, у дачыненні да якога дакладна прасочваецца пераемнасць з іншымі пакаленнямі, у 1501 г. выступае Алехна Белікавіч, узгаданы як новагародскі баярын [31, с. 604–607, 607–608].

¹ Гл. таксама асобныя артыкулы ў шматтомным выданні «Гербоўнік беларускай шляхты» [2; 7, с. 241–244 і інш.].

Сучаснікам Алехны быў Ян Белікавіч, які паводле стану на 1514 г.² вядомы як служэбнік Яна Мікалаевіча Радзівіла [28, стлб. 155]. Аднак аб роднасных сувязях Яна Белікавіча з Алехнам нічога невядома. Разам з гэтым, перапіс землеўладальнікаў ВКЛ 1528 г. згадвае Андрэя Белікавіча, які выстаўляў аднаго каня. Андрэй быў улічаны сярод «*баяраў замка Новагародскага*» [41, р. 37, 174]. Такім чынам, Андрэй Белікавіч валодаў нерухомай маёмасцю пад Новагародкам (перапіс улічваў уладальнікаў паводле размяшчэння іх асноўных маёнткаў у пэўнай адміністрацыйнай адзінцы), якая мела невялікі памер: перапіс прадпісваў выстаўляць па адным кані з кожных 8 службаў зямлі [41, р. 21]. З вышэйсказанага магчыма заключыць, што Андрэй Белікавіч валодаў, прынамсі, 8 службаў.

Алехна, Андрэй і Ян Белікавічы былі, магчыма, не першымі з вядомых прадстаўнікоў роду. Складальнікі зборніка выказалі меркаванне, што першым вядомым прадстаўніком роду быў баярын Белік, які ў 1388 г. з іншымі баярамі і князямі паручаўся за Дзмітрыя-Карыбута Альгердавіча перад Уладзіславам II Ягайлам [6, с. 90, заўв. 16; гл. таксама: 27, с. 100]. Аднак такое атаясамленне можа мець некаторыя хібы: у нашым распараджэнні няма крыніц, што дакладна ўказваюць пераемнасць між Белікам з аднаго боку і Алехнам, Андрэем і Янам – з другога. Патранімік (імя?) Белік або аднакарэнныя не былі рэдкімі ў розных частках ВКЛ [41, р. 81, 132; 37, р. 170; 40, р. 139], каб лічыць яго прыкметай прыналежнасці толькі да гэтага роду. Белікавічы і носьбіты аднакарэнных патранімікаў выступаюць у Кнізе данін вялікага князя Казіміра, дакладней, у тых яе частках, дзе фіксаваліся пацвярджэнні правоў землеўладання 1440–1450-х гг.³ Некаторыя запісы Кнігі згрупаваны паводле рэгіёнаў [1, с. 72–73; 43, р. 125, 136–137], што дазваляе аддзяліць ад новагародскіх Белікавічаў носьбітаў падобных патранімікаў, але зафіксаваных у частках, прысвечаных іншым землям [гл.: 35, р. 45, 63]. На нашу думку, новагародскіх Белікавічаў больш пэўна можна звязаць з Прамчэйкам Белікавічам, які каля 1465–1470 гг. атрымаў «*село у Нове-городку, того, который проч ехал*» [35, р. 69].

² Перадапошні дакумент у кнізе судовых спраў Метрыкі ВКЛ 1510–1517 гг., адкуль узяты гэтыя звесткі, мае храналагічную дату ў выглядзе другога індыкту [28, стлб. 115], што ва ўказаным часавым прамежку кнігі можа адпавядаць толькі 1514 г. Гэтым жа індыктам пазначаны дакумент, які стаіць незадоўга пасля [28, стлб. 159] выкарыстанага намі акта. Кнігам Метрыкі гэтага перыяду была ў цэлым уласціва храналагічная вытрыманасць дакументаў [5, с. 105], што ў сукупнасці дазваляе прымеркаваць узгадку Яна Белікавіча да 1514 г.

³ Кніга данін не захавалася, але яе большая частка ўвайшла ў склад кнігі запісаў 3 Метрыкі ВКЛ, на цяперашні час апублікаванай [35].

Вернемся да вядомых прадстаўнікоў роду. У 1517 г. Алехна Белікавіч, на той час харужы новагародскі, адрокся ад маёнтка «Шлычичи»⁴ на карысць пані Ганны Богушавай Пецькавіча [28, стлб. 496–497]. Узамен Алехна набыў землі іншых новагародскіх баяраў – Івана Мармыжа і Міхаіла Абуховіча. Верагодна, кар’ера Алехны далей не пайшла: аб гэтым сведчыць ліст Жыгімонта I Старога 5 снежня 1530 г., паводле якога куплі Алехны пацвярджаліся Івану Беліку і яго «брацці». У лісце Алехна выступае як нябожчык і рэтраспектыўна згадваецца толькі як харужы новагародскі [12, арк. 336]⁵.

Нягледзячы на адмову Алехны ад «Алычычаў», у далейшым маёмасць стала аб’ектам некалькіх судовых працэсаў, у тым ліку і з удзелам Белікавічаў. У студзені – кастрычніку 1517 г.⁶ правы Богушавай на маёнтак аспрэчваліся Солтанам Белькавічам (які, між іншым, выступае ў якасці смаленскага баярына) [28, стлб. 1145], тады як праз год правы Богушавай аспрэчваліся ўжо Шымкам Скіндзірам [28, стлб. 1224]. У 1522 г. валоданне Лытчычамі і іншымі землямі з боку Ганны было пацверджана гаспадарскім выракам пры ўмове далейшага знаходжання Ганны на ўдовім сталыцы, паколькі на той момант муж Ганны ўжо памёр [28, стлб. 1083, 1226]. Рэтраспектыўна таксама бачна, што спрэчка за «Лычычы» з Шымкам (Шыманам) Скіндзірам вялася яшчэ мужам Ганны [28, стлб. 1082]. Можа быць верагодным, што пазней землі Ганны атрымалі Скіндзіры, бо да 1543 г. пэўныя землеўладанні ў Лытчычах у Мікалая, Станіслава, Паўла, Яна Скіндзіраў і іх сястры Ганны Шымкавічавай набыў Юрый Фёдаравіч Храбтовіч. Аднак гэта выклікала прэрэчэнні ў гаспадарскіх баяраў Сасіна, Івана і Багдана Белікавічаў, якія ў пачатку 1543 г. вялі спрэчку з Храбтовічам, лічачы купленыя ў Скіндзіраў маёнткі сваімі [11, арк. 1690]. У канцы 1544 г., аднак выявілася, што некаторыя землі ў Лытчычах былі аддадзены ў заставу Мікалаем, Паўлам і Станіславам Шыманавічамі Скіндзірамі Юрыю Фёдаравічу Храбтовічу, што паслужыла ўмовай для працэсу Юрыя Фёдаравіча супраць Івана Васілевіча і Сасіна Андрэевіча Белікавічаў [14, арк. 710–711; 15, арк. 849–850]. Працэс цягнуўся да канца 1546 г., і паводле яго выніку Белікавічы здолелі захаваць землі ў сваім валоданні [14,

⁴Пазней фіксуюцца формы «Лычычы», «Лытчычы» і іх варыяцыі (гл. ніжэй). Варта меркаваць, «Шлычичи» можна лічыць варыянтам гэтага ж тапоніма.

⁵Адметна, што ў 1520 г. Алехна згадваецца без указання на тое, што ён займаў новагародскае харужства [28, стлб. 1438].

⁶Ліст не мае храналагічнай даты. Яе можна прыкладна аднавіць праз указанне чэрвеня і ліпеня, а таксама пятага індыкта ў найбліжэйшых дакументах [28, стлб. 1141, 1144]. Абодва месяцы ў спалучэнні з індыктам і храналагічнымі межамі ўсёй другой кнігі судовых спраў Метрыкі могуць адпавядаць часавому прамежку ў студзень – кастрычнік 1517 г.

арк. 700–700 адв., 710–711]. 13 красавіка 1546 г. Грыгорый Шыманавіч Скіндзір заставіў аддзеленую частку сваёй мацярызны ў Лытчычах Андрэю Васілевічу Беліку, бацьку Сасіна [14, арк. 697]. Неўзабаве Сасінам было куплена некалькі іх частак у Лытчычах [14, арк. 690–690 адв., 694, 705, 708]. Сярод іншага, дзякуючы адной з гэтых здзелак [14, арк. 705] высвятляецца, што Сасін знаходзіўся ў сваяцкіх адносінах з Грыгорыем Скіндзірам. Паралельна з гэтым працягвалі існаваць супярэчнасці на конт валодання асобнымі ўгоддзямі ў Лытчычах: 1 мая 1558 г. Жыгімонт II Аўгуст загадаў ужо Івану Храбтовічу спыніць карыстанне хмелішчаў, якія належалі новагородскім баярам Сасіну і Яцку Андрэвічам Белікавічам, з боку яго падданных у Лытчычах [14, арк. 651].

Некалькі ўдакладненае разуменне структуры ўладанняў Белікавічаў і іх генеалогіі можа зноў даць пацвярджальны прывілей Жыгімонта I Старога Івану Беліку з «браццый». Паводле яго звестак, уладанні роду ўжо тады сталі драбіцца з-за дастаткова вялікай колькасці нашчадкаў: Іван з братамі купіў вотчыну свайго дзядзькі Сенькі Алехнавіча, якую ён атрымаў ад сваіх братоў Богуша і Міхаіла. Апошнія ж атрымалі яе ад сваёй маці і айчыма Івана Аляксандравіча [12, арк. 336]. Як бачна, асобныя прадстаўнікі роду займелі т. зв. «аддзеленыя» ўладанні. Мяркуючы па ўсім, пазней гэта паўплывала на тое, што род рабіў захады для падзелу агульнай вотчыны. Так, у 1553 г. Аўрам Белікавіч абменьваў свае землі пад Лытчычамі са сваімі сваякамі з прычыны блізкага суседства сваёй часткі вотчыны ў Лытчычах з сядзібай Андрэя Белікавіча [14, арк. 680]. У 1558 г. адбыўся падзел гэтых зямель між Белікавічамі (Яцка, Грышка, Аўрам, Ісак, Сасін) [14, арк. 655–657 адв.]⁷, дзякуючы чаму становіцца вядома, што дадзеныя землі знаходзіліся ў валоданні таксама і Ісака Белікавіча. Па ўсёй бачнасці, да гэтага моманту лытчыцкія валоданні Белікавічаў не былі аддзеленымі. Больш за тое, можна меркаваць, што працэс пераходу ў спадчыну Лытчычаў у межах роду атрымаў яшчэ больш складаны характар, бо з тастамента жонкі Івана Васілевіча Белікавіча, Ганны Міхайлаўны Вайніловіча, становіцца вядома, што нейкімі часткамі Лытчычаў валодалі прадстаўнікі іншых галін роду – Іван, Ждан і Ілля Васілевіч Белікавічы [14, арк. 682].

Між іншым, звесткі названага падзелу таксама паказваюць, што валоданні Белікавічаў непасрэдна межавалі з уладаннямі Скіндзіраў [14, арк. 655]. У гэтым дачыненні выклікае ўвагу застава новагородскага баярына Івана Сямёнавіча Сасіну, здзейсненая ўжо ў 1554 г. З застаўнога

⁷Падзел маёнткаў Белікавічамі працягваўся [14, арк. 647–647 адв.], і ў ім былі закрануты асобныя ўчасткі і пабудовы, што ўскосна можа ўказваць на вялікае драбненне між Белікавічамі той часткі Лытчычаў, якой яны валодалі.

ліста вынікае, што перададзеныя ў заставу валоданні Івана Сямёнавіча і Ганны Міхайлаўны знаходзіліся паміж землямі Скіндзіраў і зямлёй Гірэўчычы [14, арк. 676].

Пасля таго, як Алехна Белікавіч займаў пасаду харужага новагародскага, прадстаўнікі роду не спрабавалі ўвайсці ў склад мясцовых кіраўнічых эліт або зрабіць кар’еру іншым чынам. Выключэнне склаў толькі Сасін Андрэевіч Белікавіч, які 27 сакавіка 1551 г. згадваецца як намеснік дарсунішскі [11, арк. 1680]. Відавочна, Сасін быў толькі спраўцам дарсунішкага дзяржаўцы і не кіраваў воласцю: на дадзены перыяд адпаведны ўрад у ВКЛ называўся «дзяржаўцам» [44, s. 13]. Дзяржаўцам жа дарсунішскім у 1551 г. быў ваявода новагародскі, маршалак дворны і падскарбій земскі Іван Гарнастай [44, s. 62]. У 1552 г. Сасін згадваецца як цырынскі ўраднік Івана Гарнастая [11, арк. 1671 адв.]. Відаць, службовыя сувязі з Гарнастаем паслужылі на карысць досьці трывалага фінансавага становішча Сасіна. Напрыклад, у 1551 г. яму перадаў у заставу сваю зямлю ў Лытчычах Ісак Белікавіч [11, арк. 1680; гл. таксама: 14, арк. 687], а ў 1556 г. ён атрымаў у заставу ад Міхны Богушавіча Белікавіча зямлю Курылаўскую [14, арк. 652, 659]. Не пазней за пачатак 1560-х гг. у яго пазычаў грошы таксама і Алехна Белікавіч, які ў абмен пакінуў у заставу рыбныя ўходы недалёка ад Нёмана [14, арк. 635]. Сістэматычна ў яго пазычаў грошы Міхна Богушавіч [13, арк. 579; 14, арк. 638, 668, 685]. Выходзячы за храналагічныя межы даследавання, адзначым, што пазней Сасін узяў удзел у мясцовым кіраўніцкім жыцці: у 1560-х гг. ён выступае як «новагародскі суддзя» [10, арк. 102 адв.; 13, арк. 623]. На прыкладзе іншага прадстаўніка роду – Ісака – можна даведацца, што захоўвала актуальнасць і кліентарная форма адносін: «*Исакъ Андреевич Беликъ*» у 1551 г. узгаданы як служэбнік гаспадарскага маршалка, старосты гомейскага, дзяржаўцы любашанскага Анікея Гарнастая [11, арк. 1671 адв.].

Іншыя крыніцы, што знаходзяцца ў нашым распараджэнні, дазваляюць канкрэтызаваць геаграфію частак Лытчычаў, якія былі ў валоданні Белікавічаў. Пазнейшы дакумент (1556 г.) засведчыў размяшчэнне адной з іх «*на супраць*» Гірэўчычаў [11, арк. 1686], якія ў гэты перыяд уваходзілі ў склад маёнткаў Радзівілаў. Тыя ж лытчыцкія землі «*n(a)нов Беликов*» межавалі таксама з нягневіцкімі ўладаннямі Радзівілаў і гаспадарскім дваром Асташын [12, арк. 156–156 адв.]. Мармыжаўшчына месцілася між радзівілаўскімі падданымі сяла Гірэўчычы і домам Фёдара Белікавіча [13, арк. 639].

Прадстаўленныя крыніцы ў стане высветліць галоўным чынам гісторыю валодання Лытчычамі. У той жа час выяўляецца, што ў распараджэнні Белікавічаў былі і іншыя землі. Можна вылучыць, як вынікае, дадатковыя звесткі, што ўдакладняюць сацыяльна-эканамічнае станові-

шча Белікавічаў, іх сувязі з іншымі баярамі зямлі і месца ў сацыяльнай структуры баяраў. Нарэшце, корпус гэтых актаў удакладняе генеалагічныя і маёмасныя аспекты гісторыі іншых мясцовых баярскіх родаў.

Асноўныя ўладанні Белікавічаў канцэнтраваліся ў Лытчычах і цягам разгледжанага перыяду раздрабіліся праз натуральны прырост людзей у наступных пакаленнях. Аднак вядома і аб іншых землях Белікавічаў. 24 верасня 1495 г. маршалак гаспадарскі, намеснік слонімскага пан Ян Літавар Храбтовіч атрымаў пацвярджэнне вялікага князя літоўскага Аляксандра на куплю шэрагу маёнткаў, у тым ліку сяла Палонка ў новагародскіх баяраў Коташа Белікавіча, Пуцяты Клімавіча, Кошця Васкавіча і Мацецкага Цішкавіча [36, р. 118]. На нашу думку, у гэтым выпадку зафіксаваны адзін са сваякоў Белікавічаў⁸, што вынікае з падабенства патраніміі і адначасова – з геаграфічнай блізкасці аднаго з купленых уладанняў (Палонка) з Лытчычамі. З гэтых жа звестак вынікае, што Коташ меў толькі частку (часткі?) Палонкі. Пазней, па ўсёй верагоднасці, гэтыя ўладанні перайшлі ў іншыя рукі: крыніцы 1540 г. фіксуюць працэс за землі «*Полонски а Мышы*» паміж маршалакам валынскім, старостам уладзімірскім Фёдарам Андрэевічам Сангушкам і старостам берасцейскім Аляксандрам Іванавічам Хадкевічам і не згадваюць іншых асоб як уладальнікаў пэўных частак Палонкі [32, р. 22–23]. Досыць вялікая колькасць уладальнікаў Палонкі склалася, як думаецца, незадоўга да 1495 г., бо паводле стану на 1490 г. Палонкай валодала толькі адна асоба – Алехна Рымшыч [31, с. 430, 431].

Апрача Лытчычаў і Палонкі, уладанні Белікавічаў канцэнтраваліся таксама ў непасрэднай блізкасці ад Лытчычаў. Ужо згаданы дзельчы ліст 1558 г. указвае, што Белікавічы мелі ўладанні ў Гнесічах [14, арк. 656–656 адв.]. У прыватнасці, асобныя надзелы меў там Грыгорый Андрэевіч Белікавіч, аб чым сведчыць саступка Грыгорыем яго вотчынных людзей у Гнесічах у 1569 г. Ганне Стоміннай Сасінавай Белікавіча і Аўраму і Яцку Белікавічам [14, арк. 630–630 адв., 631–631 адв.]. Зямлі ў Гнесічах мелі яшчэ Богуш [13, арк. 579] і Міхна [15, арк. 828, 833–834] Белікавічы. У валоданні роду знаходзілася сенажаць на адным з берагоў ракі Трапяцін (Трапяцінь) насупраць Лытчычаў, непасрэдна мяжуючы з землямі гаспадарскага двараніна Івана Храбтовіча [33, р. 117–118, 162–163; 6, с. 105], і сяло Іванаўшчына [13, арк. 639].

⁸ У Лаўрышаўскім Евангеллі змешчаны ўкладны запіс, паводле якога «*Панько Таish Бѣликовичъ*» [30, с. 69] перадаў Лаўрышаўскаму манастыру тры капы жыта са сваёй вотчыны. А. Русіна і А. Семянчук прапаноўваюць, уяўляецца, больш абгрунтаваны падзел на словы: «*пань/ъ Коташъ Бѣликовичъ*» [27, с. 101; 29, с. 243]. Паводле Т. Фрыдэльюны, «*запіс паходзіць з сярэдзіны XVI ст.*» [30, с. 69], што крытыкуецца А. Русінай [27, с. 100]. За ўказаных звесткі выказваем падзяку вядучаму навуковаму супрацоўніку аддзела публікацыі дакументаў НГАБ Яўгену Глінскаму.

Прыватнаправавыя дакументы больш позняга часу (1560–1570-х гг.) указваюць, што ў Лытчычах знаходзілася валоданне іншага дробнага баярскага роду – Мармыжавічаў [15, арк. 856], і яно межавала з уладаннямі Белікавічаў [15, арк. 819]. З усёй верагоднасцю Мармыжавічаў можна ўвязваць з Іванам Мармыжом і, такім чынам, зрабіць выснову, што Алехнам Белікавічам набываліся землі, што непасрэдна межавалі з яго, Алехны, уладаннямі.

Становішча Белікавічаў у рэгіёне не было выключэннем. У Новагародскім павеце гэтага перыяду было адносна распаўсюджаным землеўладанне ў выглядзе асобных частак у тых ці іншых сёлах. Так, у 1539 г. Багдану Марцінаву Храбтовічу аддаваў у заставу сваю зямлю гаспадарскі баярын Нялюб Мішкавіч Шчарбовіч. Гэтая зямля месцілася ў Шчорсах [14, арк. 721]. Такім чынам, у Шчорсах, апрача маёнткаў Храбтовічаў, размяшчаліся таксама і валоданні мясцовага баярскага роду. З пацвярджальнага ліста Жыгімонта I Старога 15 ліпеня 1511 г. вядома, што вялікі князь Аляксандр даў гаспадарскаму баярыну Сямёну Уколаву палову двара Нягневічы. Сам жа пацвярджальны ліст надаваўся ўжо сынам Сямёна, Івану, Фёдару і Васілю. Дадатковыя сыны атрымлівалі, паводле таго ж пацвярджальнага ліста, «подворе» ў новагародскім замку, якім раней валодаў «зрадца» Багдан Калантаеў [38, р. 108]. Тэкст аднаго з выракаў Жыгімонта I Старога 1529 г. паводляе, што на той момант Фёдар Уколаў яшчэ валодаў паловай двара Нягневічы [32, р. 248]⁹. Двор двара (!) Асташынскага Новагародскага павета паміж 1501 і 1506 гг.¹⁰ атрымаў гаспадарскі баярын Багдан Калантаеў [39, р. 216, 430–431]. Вядомы і іншыя падобныя прыклады [28, стлб. 638–639]¹¹. Падсумоўваючы, варта адзначыць, што ў працэсе зямельных раздач у павеце нярэдка прымянялася практыка надання асобных частак у сёлах рэгіёна.

Атрыманыя абагульненні паказваюць практыку прыватнаправавой актыўнасці аднаго з баярскіх родаў Новагародскага павета з іншымі мясцовымі землеўладальнікамі, што можа служыць далейшаму ўдакладненню ў вывучэнні геаграфіі ўладанняў рэгіёна. У святле выкарыстаных дакументаў можна разглядаць меры велікакняжацкай улады па ажыццяўленні зямельных раздач у павеце. Ужо ў першай палове

⁹ На некалькі пазнейшы час прыпадаюць звесткі аб тым, што часткамі Нягневічаў валодалі таксама прадстаўнікі новагародскага баярскага роду Шчарбовічаў [6, с. 86, заўв. 86].

¹⁰ Датаванне вынікае са слоў крыніцы: «з данины брата н(а)шого Алехсандра, короля его м(и)л(о)сти» (вылучэнне наша. – Г. Б.).

¹¹ Напрыклад, у Новагародскім павеце ў пачатку XVI ст. трымаў землі падобным чынам і іншы баярскі род – Пантусы. За ўказаных звесткі выказваем падзяку Я. Глінскаму.

XVI ст. у асобнай частцы павета – на паўночным захадзе – была сканцэнтравана вялікая колькасць дробных зямельных уладанняў баяраў. Часткова гэтая практыка падтрымлівалася ўладай, якая, магчыма, разглядала рэгіён як фонд зямельных раздач баярам, якія з той ці іншай прычыны апынуліся ў цяжкім фінансавым становішчы. Адначасова, дакументальныя звесткі і далейшыя абагульненні па гісторыі роду Белікавічаў і звязанай з ім праслойкі баяраў у стане паказаць некаторыя аспекты сацыяльнага жыцця Новагародскага павета ў другой палове XV – першай палове XVI ст. У сацыяльна-палітычным жыцці некаторыя з мясцовых баяраў маглі падтрымліваць кліентарныя адносіны з буйнейшымі землеўладальнікамі ў асобе кіраўнічых эліт Новагародскага павета, і гэтая практыка, верагодна, была дастаткова стабільнай і паспяховай.

Крыніцы і літаратура

1. Бережков, Н. Г. Литовская Метрика как исторический источник / Н. Г. Бережков. – М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1946. – Ч. 1: О первоначальном составе книг Литовской Метрики по 1522 год. – 178 с.
2. Глінскі, Я. Гедройці-Юрагі (Giedroyć-Juraha) герба «Катвіца» / Я. Глінскі, В. Урублеўскі // Гербоўнік беларускай шляхты. – Т. 4: Г. / Д. Ч. Матвейчык [і інш.]; рэдкал.: Д. У. Яцэвіч [і інш.]. – Мінск : Беларусь, 2016. – С. 337–341.
3. Груша, А. І. Беларуская кірылічная палеаграфія: вучэб. дапам. / А. І. Груша. – Мінск : БДУ, 2006. – 141 с.
4. Груша, А. И. Документальная письменность Великого Княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVI в.) / А. И. Груша. – Минск : Беларуская навука, 2015. – 465 с.
5. Груша, А. І. Канцылярыя Вялікага княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст. / А. І. Груша. – Мінск : Беларуская навука, 2006. – 215 с.
6. «Для лучшего твердости...»: пергаментныя дакументы перыяду Вялікага Княства Літоўскага з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (1391–1566 гг.) / уклад.: Я. С. Глінскі, А. А. Жлутка, Д. В. Лісейчыкаў. – Мінск : Беларусь, 2018. – 143 с.
7. Залівака, А. Беліковічы гербу «Беліковіч» / А. Залівака // Гербоўнік беларускай шляхты. – Т. 2: Б / С. А. Рыбчонок [і інш.]; рэдкал. У. І. Адамушка [і інш.]. – Мінск : НАРБ, 2007. – С. 241–244.
8. Любавский, М. К. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского Статута / М. К. Любавский. – М. : Университетская типография, 1892. – 884 с.
9. Малы гербоўнік наваградскай шляхты / С. А. Рыбчонок [і інш.]; Дзяржаўны камітэт па архівах і справаходству Рэсп. Беларусь; склад. С. А. Рыбчонок. – Мінск : БелНДІДАС, 1997. – 161 с.

10. НГАБ. – Ф. 147. – Воп. 2. – Спр. 174. – Справа аб размежаванні казённага маёнтка Лаўрышава Навагрудскага павета. 1801–1829 гг. – 1478 арк.
11. НГАБ. – Ф. 147. – Воп. 2. – Спр. 175. – Справа аб размежаванні казённага маёнтка Лаўрышава. 19.08.1807–15.03.1833. – 1572 арк.
12. НГАБ. – Ф. 147. – Воп. 2. – Спр. 177. – Дакументы памешчыкаў Абуховічаў па справе аб размежаванні маёнтка Лаўрышава Навагрудскага павета. 1518–1829 гг. – 724 арк.
13. НГАБ. – Ф. 147. – Воп. 2. – Спр. 178. – Дакументы князёў Радзівілаў па справе аб размежаванні маёнтка Лаўрышава Навагродскага павета (пергаментныя граматы 1391, 1400 гг., інвентары і інш.). 1391–1829 гг. – 671 арк.
14. НГАБ. – Ф. 147. – Воп. 2. – Спр. 181. – Дакументы памешчыкаў гр. Храптовічаў па справе аб размежаванні маёнтка Лаўрышава Навагрудскага павета. 1508–1833 гг. – 769 арк.
15. НГАБ. – Ф. 147. – Воп. 2. – Спр. 182. – Дакументы па маёнтку Лычыцы (Літчыцы) Навагрудскага павета памешчыкаў Беліковічаў (купчыя крэпасці, уводны акт, выпісы з кніг Галоўнага Літоўскага Трыбунала, інвентары і інш.). 1459–1833 гг. – 1117 арк.
16. Радаман, А. Вайсковыя шляхецкія з'езды (попісы і зборы паспалітага рушэння) Навагродскага павета ў другой палове XVI ст. / А. Радаман // Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII стст.: матэрыялы міжнар. навук. канф., Мінск; Навагрудак, 23–24 ліст. 2007 г. / Беларус. Ін-т правазнаўства, Польскі Ін-т у Мінску, Пасольства Літ. Рэсп. у Рэсп. Беларусь; рэд.: С. Ф. Сокал, А. М. Янушкевіч. – Мінск : БІП-С Плюс, 2008. – С. 220–231.
17. Радаман, А. Іерархія ўраднікаў на сойміку Навагродскага павета Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага ў другой палове XVI – першай трэці XVII ст. / А. Радаман // Людзі і ўлада Навагрудчыны: гісторыя ўзаемадзеяння: да 500-годдзя надання Навагрудку прывілея на магдэбургскае права: зб. арт. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі; рэдкал.: А. А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2013. – С. 162–177.
18. Радаман, А. Кліенты і «прыяцелі» Астафея Багданавіча Валовіча ў Наваградскім павеце ВКЛ у 1565–1587 гг. / А. Радаман // *Unus pro omnibus*: Валовічы ў гісторыі Вялікага княства Літоўскага XV–XVIII стст. / склад. А. М. Янушкевіч. – Мінск : Медысонт, 2014. – С. 284–296.
19. Радаман, А. Навагродскі перадсоймавы соймкі 19–21 студзеня 1598 г. / А. Радаман // Людзі і ўлада Навагрудчыны: гісторыя ўзаемадзеяння: да 500-годдзя надання Навагрудку прывілея на магдэбургскае права: зб. арт. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі; рэдкал.: А. А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2013. – С. 139–162.
20. Радаман, А. Палітычныя кар'еры Есіфа Галаўні і яго сыноў у Наваградскім павеце ВКЛ (другая палова XVI – першая палова XVII ст.) / А. Радаман // Герольд Litherland. – 2006. – № 1 (17). – С. 72–76.

21. Радаман, А. Патранальна-кліентальныя адносіны ў Новагародскім павеце і іх уплыў на палітыку і дзейнасць органаў шляхецкага самакіравання ў другой палове XVI – пачатку XVII ст. / А. Радаман // Магнацкі двор і сацыяльнае ўзаемадзеянне (XV–XVIII стст.): міжнар. навуц. канф., Мінск: Мір, 6–8 чэрвеня 2013 г. / рэд.: А. М. Янушкевіч. – Мінск: Медысонт, 2014. – С. 252–294.
22. Радаман, А. Попісавы экспедыцыйны з’езд і перадсоймавы соймак Новагародскага павета ў Капылі ў лютым 1596 г. / А. Радаман // Капыль: гісторыя горада і рэгіёна: да 360-годдзя надання Капылю прывілея на магдэбургскае права: зб. арт. / Нац. акад. навуц Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск: Беларускае навука, 2012. – С. 185–211.
23. Радаман, А. Удзел шляхты ў падтрыманні правапарадку на тэрыторыі Новагародскага ваяводства Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага ў другой палове XVI ст. / А. Радаман // 95 лет милиции Беларуси: материалы респ. навуц.-практ. канф., Мінск, 1 марта 2012 г. / М-во внутр. дел Респ. Беларусь, Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь. – Мінск: Акадэмія МВД, 2012. – С. 115–124.
24. Радаман, А. Ухваленне мясцовых падаткаў на соймаках і шляхецкіх з’ездах Новагародскага ваяводства ВКЛ у другой палове XVI – пачатку XVII ст. / А. Радаман // Беларускі гістарычны часопіс. – 2013. – № 9. – С. 22–33.
25. Радаман, А. Функционирование и деятельность сеймиков и шляхетских съездов Новгородского воеводства Великого княжества Литовского в 1598–1613 гг. / А. Радаман // Сословное представительство в России в контексте европейской истории (вторая пол. XVI – сер. XVII в.): тез. докл. междунар. навуц. канф., Москва, 7–10 окт. 2010 г. / отв. ред. А. В. Доронин, В. Д. Назаров. – М.: Институт всеобщей истории РАН, 2013. – С. 122–125.
26. Радаман, А. Шляхта Новагародскага павета ў паспалітым рушэнні ВКЛ 1567 г. / А. Радаман, А. Янушкевіч // *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII w.)*: zb. art. / In-t historii Polsk. Akad. Nauk, Polsk. T-wo heraldyczne; pod red. S. Górzyńskiego i M. Nagielskiego. – Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2014. – S. 337–383.
27. Русіна, О. В. До атрибуції вкладних записів Лаврашівського Євангелія / О. В. Русіна // Український археографічний щорічник. Нова серія = Ukrainian Archeographic Year Book. New series. – 1999. – Вип. 3/4. – С. 98–103.
28. Русская историческая библиотека, издаваемая Императорскою Археографическою комиссиею: в 39 т. / Императорская Археографическая комиссия; Постоянная Историко-Археографическая Комиссия АН СССР. – СПб; Петроград; Ленинград: Сенатская типография; Изд. АН СССР, 1872–1927. – Т. 20: Литовская Метрика. Т. 1, кн. 1: судных дел (1510–1517); кн. 2: судных дел (1506–1523) / П. А. Гильтебрандт [и др.]. – 1903. – 1566 слб.
29. Семянчук, А. Лаўрышаўскае Евангелле / А. Семянчук // *Silva rerum nova: штудыі ў гонар 70-годдзя Г. Я. Галенчанкі*: зб. арт. / укл. А. Дзяр-

- новіч (адк. сакр.) [i інш.]. – Вільня; Мінск : AIDAI – ATHENAEUM, 2009. – С. 236–247.
30. Friedelówna, T. Ewangeliarz Ławryszewski: monografia zabytku / T. Friedelówna. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974. – 278 s.
31. Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej = Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis: w 3 zes. / wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz. – Kraków : Komisja Historyczna Polskiej Akad. Umiejętności, 1932–1939. – Zesz. 2. – 1939. – 323 s.
32. Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика: 47 t. / Vilniaus un-tas; Lietuvos istorijos in-tas. – Vilnius : Lietuvos istorijos in-to leidykla; Mokslo ir enciklopedijų leidybos in-tas; Vilniaus un-to leidykla; Žara, 1993–2016. – 4-oji Teismų bylų knyga (1522–1530) / Lietuvos istorijos in-tas; par. S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt. – 1997. – 514 p.
33. Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика: 47 t. / Vilniaus un-tas; Lietuvos istorijos in-tas. – Vilnius : Lietuvos istorijos in-to leidykla; Mokslo ir enciklopedijų leidybos in-tas; Vilniaus un-to leidykla; Žara, 1993–2016. – 10-oji Teismų bylų knyga (1540–1541) / Lietuvos istorijos in-tas; par. S. Lazutka ir kt. – 2003. – 262 p.
34. Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика: 47 t. / Vilniaus un-tas; Lietuvos istorijos in-tas. – Vilnius : Lietuvos istorijos in-to leidykla; Mokslo ir enciklopedijų leidybos in-tas; Vilniaus un-to leidykla; Žara, 1993–2016. – 40-oji Teismų bylų knyga (1559–1563) / Lietuvos istorijos in-tas; par. N. Šlimienė, I. Valikonytė. – 2015. – 467 p.
35. Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика: 47 t. / Vilniaus un-tas; Lietuvos istorijos in-tas. – Vilnius : Lietuvos istorijos in-to leidykla; Mokslo ir enciklopedijų leidybos in-tas; Vilniaus un-to leidykla; Žara, 1993–2016. – Book of inscriptions 3 = Книга записей 3 = Užrašymų knyga 3 (1440–1498) / Lietuvos istorijos in-tas; par. L. Anužytė, A. Baliulis. – 1998. – 167 p.
36. Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика: 47 t. / Vilniaus un-tas; Lietuvos istorijos in-tas. – Vilnius : Lietuvos istorijos in-to leidykla; Mokslo ir enciklopedijų leidybos in-tas; Vilniaus un-to leidykla; Žara, 1993–2016. – Book of inscriptions 6 = Книга записей 6 = Užrašymų knyga 6 (1494–1506) / Lietuvos istorijos in-tas; par. A. Baliulis. – 2007. – 515 p.
37. Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика: 47 t. / Vilniaus un-tas; Lietuvos istorijos in-tas. – Vilnius : Lietuvos istorijos in-to leidykla; Mokslo ir enciklopedijų leidybos in-tas; Vilniaus un-to leidykla; Žara, 1993–2016. – Book of inscriptions 7 = Книга записей 7 = Užrašymų knyga 7 (1506–1539) / Lietuvos istorijos in-tas; par. I. Ilarienė, L. Karalius, D. Antanavičius. – 2011. – 1010 p.
38. Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика: 47 t. / Vilniaus un-tas; Lietuvos istorijos in-tas. – Vilnius : Lietuvos istorijos in-to leidykla; Mokslo ir enciklopedijų leidybos in-tas; Vilniaus un-to leidykla; Žara, 1993–2016. – Book of inscriptions 9 = Книга записей 9 = Užrašymų knyga 9 (1511–1518) / Lietuvos istorijos in-tas; par. K. Pietkiewicz. – 2002. – 615 p.

39. Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика: 47 t. / Vilniaus un-tas; Lietuvos istorijos in-tas. – Vilnius: Lietuvos istorijos in-to leidykla; Mokslo ir enciklopedijų leidybos in-tas; Vilniaus un-to leidykla; Žara, 1993–2016. – Book of inscriptions 12 = Книга записей 12 = Užrašymų knyga 12 (1522–1529) / Lietuvos istorijos in-tas; par. D. Antanavičius ir A. Baliulis. – 2001. – 854 p.
40. Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика: 47 t. / Vilniaus un-tas; Lietuvos istorijos in-tas. – Vilnius: Lietuvos istorijos in-to leidykla; Mokslo ir enciklopedijų leidybos in-tas; Vilniaus un-to leidykla; Žara, 1993–2016. – Book of inscriptions 29 = Книга записей 29 = Užrašymų knyga 29 (1546–1547) / Lietuvos istorijos in-tas; par. I. Ilarienė. – 2016. – 234 p.
41. Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика: 47 t. / Vilniaus un-tas; Lietuvos istorijos in-tas. – Vilnius: Lietuvos istorijos in-to leidykla; Mokslo ir enciklopedijų leidybos in-tas; Vilniaus un-to leidykla; Žara, 1993–2016. – Knyga 523: 1528. Viešųjų reikalų knyga 1 / Lietuvos istorijos in-tas; par. A. Baliulis, A. Dubonis. – 2006. – 280 p.
42. Radaman, A. Samorząd sejmikowy w powiatach województwa nowogrodzkiego Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1565–1632 / A. Radaman // Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI–XVIII w.: materiały XVIII konf. Komisji Lituanistycznej przy Komitecie Nauk Historycznych Polsk. Akad. nauk, Warszawa, 22–23 września 2009 / pod red. U. Augustyniak i A. B. Zakrzewskiego. – Warszawa: Neriton, 2010. – S. 55–103.
43. Saviščevas, E. Suvaldyti chaosą: bandymas naujai tirti Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Kazimiero suteikčių knygą / E. Saviščevas // Istorijos šaltinių tyrimai. – 2008. – T. 1. – P. 115–173.
44. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego: spisy: w 11 t. / In-t Historii Polski. Akad. Nauk; pod red. A. Rachuby. – Warszawa: Wyd-wo DiG, 1994–2011. – T. II: Województwo Trockie (XIV–XVIII w.) / opr. H. Lulewicz [i in.]; pod red. A. Rachuby. – 2009. – 687 s.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 06.08.2018

М. А. Волкаў

МУРАВАНЫ СКАРБЕЦ У ВЕРХНІМ ЗАМКУ Ё СЛУЦКУ

Вывучэнне рэзідэнцыяльнага і абарончага будаўніцтва ў Вялікім Княстве Літоўскім у познім сярэднявеччы лічыцца прэрагatywай археолагаў. І сапраўды, захавалася надзвычай мала пісьмовых крыніц, якія змяшчалі б інфармацыю пра будаўніцтва, функцыянаванне і архітэктuru замкаў да сярэдзіны XVI ст. Напрыклад, не ўдалося выявіць ніякіх звестак пра ўзвядзенне ў першай чвэрці XVI ст.

маштабных абарончых рэзідэнцый у Геранёнах і Міры. Аднак уважлівая праца з пісьмовымі і іканаграфічнымі крыніцамі пазнейшага часу можа падаць цікавыя звесткі па згаданай праблеме. Гэты артыкул прысвечаны мураванаму скарбцу на Верхнім замку ў Слуцку, выгляд якога вядомы дзякучы інвентарным апісанням і планам XVII–XIX стст. Вывучэнне гэтага будынка дазваляе зрабіць шэраг важных высноў адносна характару познесярэднявечных рэзідэнцый у ВКЛ.

Мураванае будаўніцтва ў старажытным Слуцку было рэдкай з’явай. Ажно да XIX ст. горад заставаўся амаль цалкам драўляным. Дрэва было зручным і танным матэрыялам, таму з яго будавалі ўсё: жылыя дамы і гаспадарчыя пабудовы, храмы і абарончыя збудаванні. Пра нязначнае пашырэнне мураванага будаўніцтва выразна сведчыць план Слуцка 1731 г., на якім пазначаны ўсяго пяць мураваных пабудоў: тры гарадскія брамы, парахавы пограб у цытадэлі, а таксама мураваны скарбец у Верхнім замку [14]. Не было ў горадзе і дасведчаных муляроў, аб чым пісаў у сваіх лістах случкі камендант Аляксандр Людвік Шылінг, які займаўся аднаўленнем мураванага скарбца ў 1760–1761 гг. [6; 7]. Агульная неразвітасць мураванага будаўніцтва, з іншага боку, можа сведчыць пра пэўнае значэнне тых нешматлікіх мураваных пабудоў, што існавалі ў Слуцку, для фарміравання архітэктурнага ландшафту і жыццядзейнасці гарадской супольнасці. Найбольш цікавым у гэтым плане быў мураваны скарбец на Верхнім замку. Брамы і парахавы пограб былі збудаваны ў першай палове – сярэдзіне XVII ст. пры Радзівілах і мелі цалкам ваеннае прызначэнне. У сваю чаргу скарбец, па ўсёй верагоднасці, паўстаў яшчэ ў XV–XVI стст. як частка рэзідэнцыяльнага комплексу Амелькавічаў і мог мець істотнае значэнне.

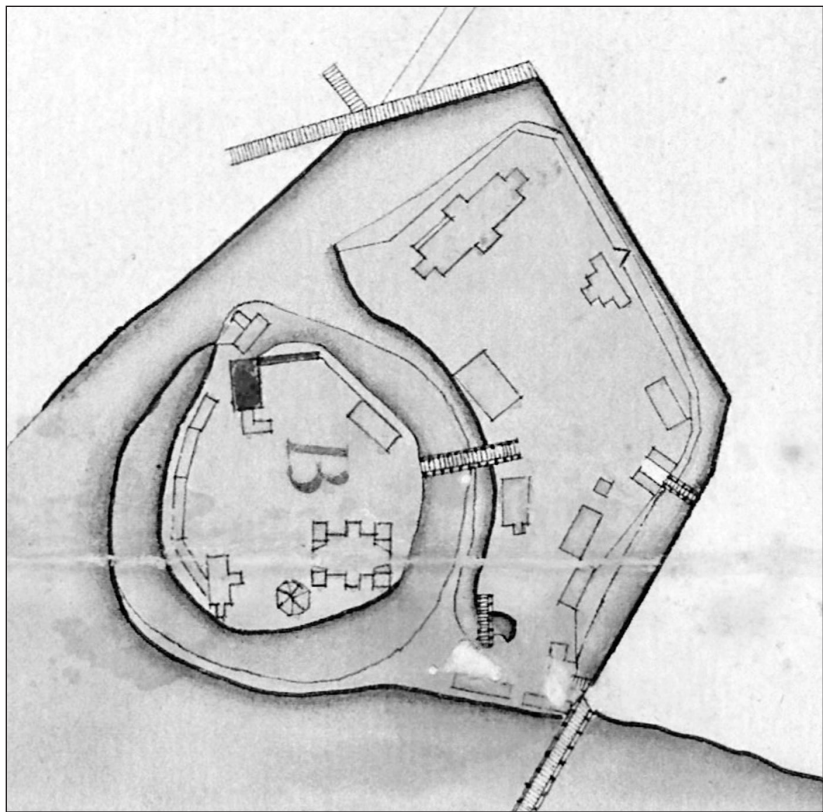
Верхні замак у Слуцку, вядомы таксама як Высокі ці Горны, паўстаў на месцы дзядзінца XI–XIV стст. пры ўпадзенні невялікай рэчкі Бычок у Случ. Паводле абмераў 1815 г. яго плошча складала 1 морг 245 прutoў (1,3 га)¹. З паўночна-заходняга боку ад яго ў XV–XVI стст. быў збудаваны Ніжні (Нізкі, Дольны) замак, плошча якога складала 2 моргі 189 прutoў (1,9 га) [10, s. 10–11]. У крыніцах XVII–XVIII стст. комплекс Верхняга і Ніжняга замкаў часта фігуруе пад агульнай назвай Стары замак. Першае вядомае апісанне Старога замка паходзіць з 1642 г. У ім упершыню згадваецца і мураваны скарбец у Верхнім замку [12]. Неўзабаве пасля гэтага інвентара паўстаў накід плана Слуцка з альбома малюнкаў Януша Радзівіла, які па філіграні датуецца 1651–1652 гг. На ім выразна бачны абрыс скарбца [4]. Пра існаванне будынка згадваюць усе інвентары другой паловы XVII – XVIII ст., бачны ён і на ўсіх планах гэтага часу. Істотна на лёс скарбца паўплываў пажар 1745 г., які ахапіў цэнтральную

¹ 1 прут у сістэме мер ВКЛ (1766 г.) складаў 23,73 м², морг – 7100 м² [5, с. 25, 40].

частку горада. У выніку гэтага пажару ўсе драўляныя пабудовы Верхняга замка былі знішчаны. Захаваўся толькі мураваны скарбец, на якім згарэў дах. Дзякуючы гэтаму А. Л. Шылінг, які арганізоўваў людзей на тушэнне агню, здолеў выратаваць архіў, што захоўваўся ў скарбцы. Да 1760–1761 гг., калі пачаліся аднаўленчыя працы, будынак, па ўсёй верагоднасці, стаяў закінуты. Падчас згаданай адбудовы да скарбца быў прыбудаваны дадатковы корпус, названы «новым скарбцам». Пазней існавала ідэя ўзвесці на месцы Верхняга замка мураваны палац, у комплекс якога мог быць уключаны адбудаваны скарбец [11]. Аднак палац узведзены не быў, а да 1791 г. скарбец быў ужо закінуты. Неўзабаве будынак быў аддадзены манахам-бернардзінцам, а тыя разабралі яго на цэглу, якую пусцілі на будаўніцтва свайго кляштара. У інвентары 1815 г. згадваецца, што ад скарбца застаўся толькі кавалак падмурку, у той час як тэрыторыя колішняга Верхняга замка была перададзена праваслаўным [10, s. 10]. У 1817 г. пачалося будаўніцтва Успенска-Мікалаеўскай саборнай царквы, на падмуркі якой пайшлі рэшткі муроў скарбца [3, с. 69].

Комплекс пісьмовых і іканаграфічных крыніц XVII–XVIII стст. дае магчымасць даволі дакладна рэканструяваць выгляд скарбца [9; 13; 15; 16]. Гэта быў аднапавярховы будынак з падвалам. Яго вонкавы памер складаў 25×46 локцяў (16,25×29,9 м) пры таўшчыні сцен у 5 локцяў (3,25 м)². Скарбец стаяў на паўночна-заходнім схіле замкавай гары і быў скіраваны па асі паўночны-заход – паўднёвы-ўсход, выходзячы тарцом на схіл замкавай гары. Ад паўночнага вугла будынка па лініі яго тарцавой сцяны па краі замкавай гары ішла мураваная сцяна даўжынёй каля 30 м. Пра яе існаванне вядома толькі дзякуючы планам першай паловы XVIII ст. [1; 17], а на згаданым вышэй плане 1731 г. выразна бачна, што сцяна была мураванай. Прызначэнне гэтай сцяны невядомае. Да тарца скарбца, што выходзіў у бок дзядзінца, была прыстаўлена двухпавярховая драўляная прыбудова з лесвіцай збоку для пад'ёму на другі паверх. Унізе знаходзіліся сенцы, праз якія ўваходзілі на першы паверх, а наверх – невялікае памяшканне, з якога трапілі на паддашша. Гэтая драўляная прыбудова з лесвіцай збоку выразна бачна на планах замка першай паловы XVIII ст. Уваход у мураваны скарбец ажыццяўляўся праз прыбудаваныя звонку драўляныя сенцы. У сенцах было два акны і акаваныя жалезам дзверы. У сам скарбец вялі дзверы, якія былі цалкам акаваны жалезам. У складальніку інвентара 1733 г. нават склалася ўражанне, што дзверы былі наўпрост зроблены з жалеза. Унутраная прасцортна першага паверха памерам 15×36 локцяў (9,75×23,4 м), як сведчыць інвентар 1687 г., была падзелена на тры памяшканні. У памяшканні, у якім, паводле таго ж інвентара, захоўваўся порах, вокнаў не было, а ў

² Літоўскі локаць складаў 0,6496 м. [5, с. 9].

План Верхняга і Ніжняга замкаў. А. Гафо, 1731 г.

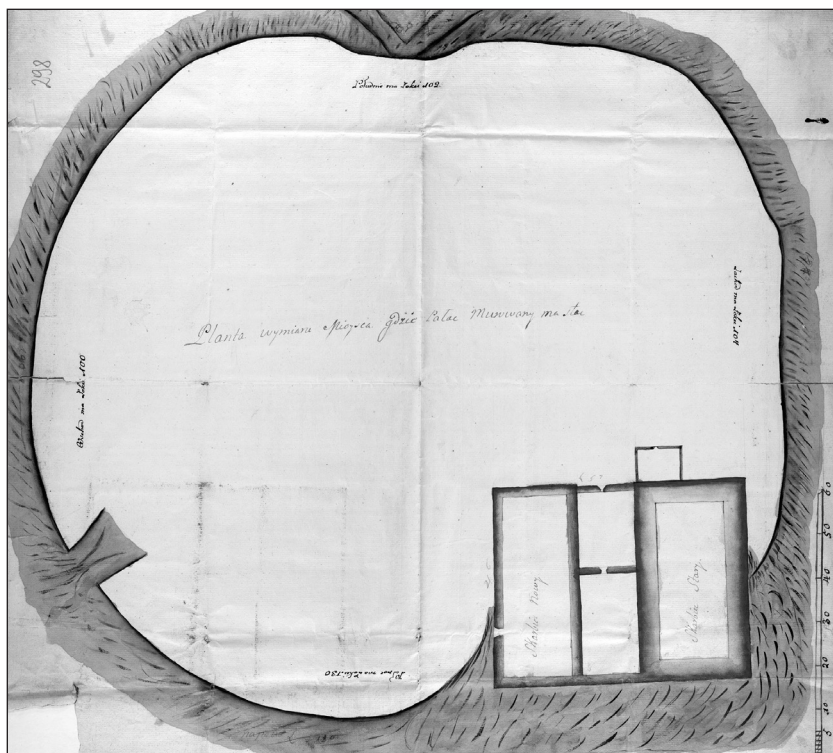
двух іншых мелася чатыры акны, закрытыя шклом і кратамі. У адным з гэтых памяшканняў быў комін, выведзены над дахам. Памяшканні першага паверха, па ўсёй верагоднасці, былі перакрыты скляпеннямі. Пра неабходнасць узвядзення ці аднаўлення скляпенняў згадваецца ў час адбудовы скарбца ў 1760–1761 гг. [6]. Унізе пад скарбцам меўся падвал, да якога вяла т. зв. «шыя». Верагодна, гэта быў калідор са сходамі, які ішоў звонку паўз адну са сцен будынка, бо, як сведчыць інвентар 1687 г., ён быў накрыты гонтавым дахам асобна ад скарбца. Паводле таго ж інвентара, падвал быў падзелены на тры секцыі і меў два акны. Пазней, як можна меркаваць па інвентарах 1733 г. і 1767 г., ён быў падзелены ўжо на пяць секцый і меў пяць вокнаў. Усе вокны, апроч аднаго невялікага, мелі шкло і жалезныя кратаы. Уваход на паддашша ажыццяў-

ляўся праз невялікае памяшканне з двума вокнамі, што ўзвышалася над драўлянымі сенцамі. У інвентарах рознага часу яно называлася залай ці свіронкам. Перад гэтым памяшканнем на другім паверсе драўлянай прыбудовы меўся невялікі ганак, да якога вялі драўляныя сходы. Зверху скарбец быў накрыты гонтавым дахам. У 1760–1761 гг. з паўночнага ўсходу да будынка скарбца быў прыбудаваны т. зв. «новы скарбец» памерам 19×46 локцяў (12,35×29,9 м). Паміж будынкамі старога і новага скарбцаў было зроблена дадатковае памяшканне шырынёй 13 локцяў (8,45 м). Вонкавыя сцены новаўзведзеных будынкаў мелі таўшчыню 2 локці (1,3 м). Дах новага скарбца быў накрыты дахоўкай. Увесь гэты комплекс прастаяў да канца XVIII – пачатку XIX ст., калі быў разабраны на цэглу.

Цягам XVII–XVIII стст. скарбец, як сведчаць інвентары, выкарыстоўваўся для захавання архіва, а таксама рознага кшталту каштоўнасцей, ваеннай амуніцыі і пораху. Сама назва «скарбец» або «скарбніца», пад якой будынак згадваецца ў пісьмовых крыніцах, выразна сведчыць аб яго прызначэнні ў гэты час. Для захавання каштоўнасцей дзверы ў сенцы, а таксама ў сам скарбец былі акаваны жалезам, а на ўваходзе меўся вартаўнік. У прыватнасці, у рэестры выплат слуцкаму гарнізону 1664 г. згадваецца гайдук, які пільнаваў скарбец [8]. Разам з тым асабліваці архітэктуры будынка прымушаюць усумніцца, што ён ад пачатку будаваўся выключна для захавання рэчаў.

Найперш варта адзначыць, што будынак скарбца меў надзвычай магутныя вонкавыя сцены таўшчынёй у 5 локцяў (3,25 м). Такую ж таўшчыню, напрыклад, маюць вонкавыя абарончыя сцены Мірскага замка. У той жа час парахавы пограб у слускай цытадэлі, збудаваны ў сярэдзіне XVII ст., а таксама ўзведзены ў 1760–1761 гг. новы скарбец у Верхнім замку мелі куды больш тонкія мury таўшчынёй у 2 локці (1,3 м). Пры гэтым варта прыняць пад увагу, што парахавы пограб у цытадэлі быў спецыяльна збудаваны для захавання выбухованебяспечнага пораху і меў мураваныя скляпенні. Экстраардынарную таўшчыню муроў скарбца можна патлумачыць існаваннем яшчэ некалькіх мураваных паверхаў наверх. Да пачатку XVII ст. яны маглі быць разабраны. Аднапавярховы мураваны будынак, пра які вядома з інвентароў XVII–XVIII стст., такім чынам, мог з’яўляцца толькі часткай ад шмат’яруснай пабудовы, якая магла спалучаць жылыя і абарончыя функцыі. На апошнія ўказвае яго размяшчэнне на схіле замкавай гары, г. зн. будынак быў уключаны ў абарончы перыметр Верхняга замка.

У Вялікім Княстве Літоўскім у XIII–XIV стст. быў пашыраны характэрны для Заходняй і Цэнтральнай Еўропы тып жылых абарончых вежаў вядомы пад французскім тэрмінам «данжон». Аб гэтым сведчаць жылыя вежы ў замках у Медніках, Крэве і Наваградку. Апроч

План старога і новага скарбцаў. Другая палова XVIII ст.

жылых функцый, гэтыя вежы неслі істотную сімвалічную нагрузку. Дамінуючы па вышыні над навакольнай пераважна драўлянай забудовай яны сімвалізавалі ўладу вялікага князя альбо феодала над падданымі. Істотнае значэнне, на нашу думку, мела і тое, што вежы былі мураванымі, што магло сімвалізаваць магутнасць і непарушнасць улады. Блізкімі да данжонаў па сямантыцы былі шмат'ярусныя палацы, якія таксама маглі мець пэўнае абарончае прызначэнне. Сімвалічным для дэманстрацыі саслоўнай структуры феадальнага грамадства была ўжо наяўнасць т. зв. *piano nobile*, або другога паверха, прызначанага для жыцця феодала. Аб тым, што шмат'ярусныя палацы былі вядомы ў ВКЛ, сведчаць прыклады вежападобных палацаў замкаў у Віцебску, Гародні і на паўастраўным замку ў Троках. На нашу думку, у Верхнім замку ў Слуцку якраз мог існаваць мураваны шмат'ярусны палац, які да пачатку XVII ст. быў часткова разабраны і прыстасаваны пад скарбец. На тое, што нават першы паверх скарбца меркавалася выкарыстоўваць

у якасці жылля, указвае наяўнасць коміна ў адным з памяшканняў. Магчыма, планы па ўзвядзенні шмат'яруснага мураванага палаца існавалі, аднак з-за недахопу грошай не былі рэалізаваны. У такім выпадку верхні паверх ці паверхі маглі быць узведзены з дрэва, або няскончаны, і аднапавярховы будынак ад самага пачатку не выкарыстоўваўся па першасным прызначэнні і быў прыстасаваны пад скарбец.

Аб тым, што ў будынку скарбца першапачаткова павінен быў размясціцца палац, сведчыць яго значны памер: звонку – 25×46 локцяў (16,25×29,9 м), знутры – 15×36 локцяў (9,75×23,4 м). У якасці аналогіі прывядзем палацы Вітаўта ў Троцкім астраўным і сталічным Віленскім замках, якія былі ўзведзены ў канцы XIV – пачатку XV ст. Вонкавыя памеры паўночнага і паўднёвага палацаў, што былі ўключаны ў комплекс канвентхаўза астраўнога замка ў Троках, складаюць адпаведна 10×25 м і 14×25 м, а памеры іх унутраных памяшканняў (без уліку ўнутраных сценаў) – 6×20 м і 10×20 м. У сваю чаргу палац Вітаўта на Верхнім замку ў Вільні ў плане мае выгляд перакошанага прамавугольніка памерам 16,5×35 м, а памер яго ўнутранай прасторы складае 10×29 м. Такім чынам, случкі скарбец па памерах быў большы за палацы Троцкага астраўнога замка і не нашмат саступаў палацу Вітаўта ў сталіцы дзяржавы. Для параўнання можна прыгадаць таксама парахавы пограб у случкай цягдэллі, які ўзвялі ў трэцяй чвэрці XVII ст. і пазней пэўны час выкарыстоўвалі для захавання каштоўнасцей. Звонку ён меў памер 16,5×12,25 локцяў (10,7×8 м) [2, с. 56], а гэта значыць, што па плошчы быў амаль у 6 разоў меншы за скарбец у Верхнім замку.

Увагу варта звярнуць таксама на факт існавання побач са скарбцам мураванай сцяны. Па ўсёй верагоднасці, першапачаткова яна мела абарончы характар, на што ўказвае яе размяшчэнне на самым схіле дзядзінца. Гэтая сцяна таксама магла застацца ад нейкага будынка, які існаваў побач са скарбцам, аднак не захаваўся да пачатку XVII ст. У любым выпадку, існаванне гэтай сцяны сведчыць аб тым, што разам з будаўніцтвам мураванага палаца хтосьці з Алеелькавічаў планавалі ўзвесці яшчэ нейкія мураваныя пабудовы, або, магчыма, абвесці Верхні замак кальцом мураваных сценаў. Аднак па невядомай прычыне праект па ўзвядзенні мураванай рэзідэнцыі на Верхнім замку не быў скончаны ці ўвогуле спыніўся ўжо на пачатковай стадыі.

Выказаная вышэй гіпотэза, відавочна, патрабуе дадатковай верыфікацыі. Хочацца спадзявацца, што з цягам часу ўдасца выявіць дадатковыя пісьмовыя ці іканаграфічныя крыніцы, якія пралююць святло на гэтае пытанне. Істотна ў гэтай справе маглі б дапамагчы дадатковыя археалагічныя даследаванні тэрыторыі колішняга Верхняга замка. На жаль, у пасляваенны час на месцы Верхняга замка быў узведзены палац культуры, пры гэтым рэшткі замкавай гары былі амаль цалкам

знішчаны без адпаведных даследаванняў. Аднак размяшчэнне скарбца і мураванай сцяны на схіле замкавай гары, які, па ўсёй верагоднасці, не закранулі пры будаўніцтве палаца, а таксама наяўнасць шырокіх падмуркаў пад скарбцам і сцяной дазваляе спадзявацца, што некаторыя рэшткі гэтых мураваных пабудов зберагліся.

Выпадак слускага скарбца сведчыць аб магчымасці вывучэння феномена познесярэднявечнага рэзідэнцыяльнага будаўніцтва на землях ВКЛ з прыцягненнем шырокага комплексу пісьмовых і іканаграфічных крыніц пазнейшага часу.

Крыніцы і літаратура

1. Библиотека Российской академии наук. – Собрание рукописных карт. – № 791. – План Слуцка. Я. Фойгт, 1704.
2. Волкаў, М. Слуцкая цытадэль XVII–XVIII ст. / М. Волкаў // Беларускі гістарычны агляд. – 2012. – Т. 19, сш. 1–2. – С. 31–66.
3. Волкаў, М. А. Слуцк на старых планах / М. А. Волкаў. – Мінск : Беларусь, 2017. – 159 с.
4. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ). – Ф. 694. – Воп. 1. – Спр. 287. – Матэрыялы да радаводаў кн. Радзівілаў, Храптовічаў і інш. Пераклады з судовых спраў Літоўскай метрыкі кн. 2. Рысункі, планы, чарнавікі кн. Багуслава Радзівіла. – Арк. 40. (План Слуцка).
5. Скурат, К. У. Даўнія беларускія меры (лексічны аналіз) / К. У. Скурат. – Мінск : Навука і тэхніка, 1974. – 190 с.
6. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далей – AGAD). – Archiwum Radziwiłłów (далей – AR). – Dz. V. – Nr. 15984. – А. Л. Шылінг да М. К. Радзівіла. 06.XII.1760.
7. AGAD. – AR. – Dz. V. – Nr. 15984. – А. Л. Шылінг да М. К. Радзівіла. 10.VII.1761.
8. AGAD. – AR. – Dz. VII. – Nr. 678. – S. 105–107. – Рээстр юргельтаў. 15.03.1664.
9. AGAD. – AR. – Dz. XXV. – Nr. 3839a. – Рэвізія Слуцка. 01.V.1765.
10. AGAD. – AR. – Dz. XXV. – Nr. 3857. – Апісанне скарбовых дамоў і пляцаў у Слуцку. 18.IX.1815.
11. AGAD. – AR. – Dz. XXIII. – Т. 133. – Pl. 1. – А. 298. – План Верхняга замка ў Слуцку. б/д.
12. AGAD. – AR. – Dz. XXIII. – Т. 139. – Pl. 1. – S. 93–95. – Інвентар Слуцкага замка. 20.VII.1642.
13. AGAD. – AR. – Dz. XXVI. – Nr. 241. – Апісанне мураванага скарбца ў Старым замку ў Слуцку. Сакавік 1733 г.
14. Hessisches Staatsarchiv Darmstadt. – P. 2 (Kartenwerke). – Sig. 67/101. – План Слуцка. А. Гафо, 1731 г.
15. Inwentarz fortec i zamków słuckich. 20.III.1687 // Opisy zamków białoruskich z inwentarzy dóbr przechowywanych w Archiwum Radziwiłłów w Archiwum

- Głównym Akt Dawnych / W. Mikulski, J. Zawadzki. – Warszawa : „DiG”, 1999. – S. 57–75.
16. Inwentarz miasta Słucka. 14.VIII.1767 // Opisy zamków białoruskich z inwentarzy dóbr przechowywanych w Archiwum Radziwiłłów w Archiwum Głównym Akt Dawnych / W. Mikulski, J. Zawadzki. – Warszawa : «DiG», 1999. – S. 75–88.
17. Sächsische Landesbibliothek. Staats- und Universitätsbibliothek Dresden. – Johann Georg Maximilian von Fürstenhoff. Sammlung von Festungsplänen. – Mscr. Dresd. R. 30 m. – Bd. 2. – S. 94. – План Слуцка. Першая палова XVIII ст.

.....
Артыкул паступіў у рэдакцыю 02.08.2018

Я. С. Глінскі

ЗЯМЯНСКАЯ СУПОЛЬНАСЦЬ КАПЫЛЬСКАГА КНЯСТВА ў XVII–XVIII СТСТ.

У Капыльскім княстве¹, якое пасля згасання роду князёў Амелькавічаў-Слуцкіх апынулася ў пачатку XVII ст. у валоданні біржанскай лініі Радзівілаў², асобную групу складалі зямiane – насельніцтва, якое несла службу («выстаўляла каня») у ваенных фарміраваннях княства, за што атрымлівала зямлю ва ўмоўнае (леннае) трыманне. Пры гэтым на ўсім працягу даследаванага перыяду зямянскае землекарыстанне адыгрывала важную ролю ў сістэме гаспадарання княства – у 1642 г. зямiane распараджаліся 219 валокамі з 666 агулам [5, арк. 207], а, напрыклад, у 1759 г. з 500 валок зямянскімі заставалася 199 [4, арк. 66 адв.–67]³.

¹ У дадзеным артыкуле гаворка будзе ісці пра Капыльскае княства ў сціслым сэнсе – тэрыторыю, якая непасрэдна падпарадкоўвалася двару Капыль і запісвалася ў яго інвентарах. Да мясцовай зямянскай харугвы, апроча ўласна капыльскіх зямян, у другой палове XVIII ст. таксама адносіліся зямiane суседніх маёнткаў Старыца, Баславічы (Баслаўцы), Грэск і Пукава [39, арк. 162–165].

² У выніку шлюбу князёўны Зоф’і Юр’еўны Амелькавіч-Слуцкай з князем Янушам Радзівілам. Складаныя акалічнасці пераходу былой спадчыны Слуцкіх да біржанскіх Радзівілаў гл. [91, с. 153–179; 102, с. 211–215].

³ Аўтар выказвае шчырую падзяку супрацоўнікам Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі кандыдату гістарычных навук **Мікалаю Аляксандравічу Волкаву і Тамары Мікалаеўне Коцік** за дазвол выкарыстаць падчас працы над артыкулам адшуканыя імі матэрыялы.

У першай палове XVII ст. капільскія зямляне пражывалі ў вёсках Сухоўчыцы, Якубавічы, Какорычы, Шастакі (Сеўрукоўшчына), Дзічкоў (разам з засценкам Сяргееўшчына), Стары Капыль (разам з засценкам Цепераўка), Выня, Рымі (дзе суседнічалі з татарамі), зямлянскія валокі меліся і ў вёсцы Рымашы. Пры гэтым склад зямлянскай супольнасці быў неаднастайным, што было абумоўлена як наступствамі пераходу Капыльшчыны ад Алелькавічаў да Радзівілаў, так і плыннасцю самога зямлянскага статусу ў акрэслены перыяд. У шэрагах зямлян маглі апынуцца як прадстаўнікі дробнашляхецкіх родаў, так і выхадцы з асяроддзя панцёрных і путных баяр, часам зямлянамі называліся таксама магнцкія службоўцы, якія атрымлівалі ад паноў землі ў застаўное трыманне [78, с. 244; 108, s. 71].

З зямлянскіх родаў, згаданых у інвентарах Капыльскага княства ад 1638 і 1642 гг. [5, арк. 122–123, 205 адв.–206 адв.], на службе яшчэ ў князёў Алелькавічаў дакладна былі Абешкі ⁴, Бокшы, Грыцкевічы, Дактаровічы, Дзмітровічы-Зянкевічы ⁵, Макускія ⁶, Пуццаты, Сеўрукі.

Бокшы былі разгалінаваным і заможным родам службоўцаў князёў Слуцкіх. Адна іх галіна, якая паходзіла ад Рафала Васільевіча, валодала землямі з падданымі ў прыналежных да Слуцкага княства сёлах Прошчыцы і Васілінкавічы (Васілінкі) [48, арк. 244; 66, к. 239–244]. Капыльскія Бокшы былі нашчадкамі Мікалая Жданавіча Бокшы, які атрымаў ад Алелькавічаў размешчаны побач з Прошчыцамі маёнтak Бокшыцы з суседнімі сёламі, а таксама вёску Якубавічы ў Капыльскім княстве [51, арк. 7–8 адв.]. Па ўсёй верагоднасці, гэта было безумоўнае валоданне, пра што сведчыць і тое, што ў капыльскім інвентары ад 1638 г. Аляксандр Бокша фігураваў як «вольны» (той, хто не павінен выконваць

⁴ У 1638 і 1642 гг. зямлянамі ў Капылі былі Аляксандр Абешка і яго неназваны па імені брат. У 1592 г. Васіль Абешка разам з іншымі зямлянамі прадаў засценак каля мястэчка Пясочнае [66, к. 372]. У інвентары ад 1600 г. (пры перадачы часткі Слуцкага княства Янушу і Зоф'і Радзівілам) сярод пагосцкіх баяраў згадваецца Гарайн Абешка [42, арк. 7; 100, с. 227]).

⁵ У 1638 г. гэты род трымаў больш за 8 валок у вёсцы Какорычы [5, арк. 122 адв.], але паступова страчваў землі на карысць як іншых зямлян (Дактаровічы, Сушкевічы), так і радзівілаўскіх адміністратараў (Ян Пенкальскі) [66, к. 348–349]. Са звестак інвентара ад 1665 г. можна было б меркаваць, што род згас (надзелам «па Дзмітровічах» карысталіся іншыя людзі) [5, арк. 61], але ў 1693 г. у вёсцы Сухоўчыцы на дробнай гаспадарцы з 3/8 валокі паказаны Самуэль Зянкевіч [3, арк. 62], аднак нельга ўпэўнена сцвярджаць, што ён паходзіў з роду Дзмітровічаў-Зянкевічаў.

⁶ Пра гэты зямлянскі род вядома няшмат. Яго прадстаўнік Дзмітр паказаны толькі ў інвентары ад 1638 г., а ў 1588 г. у дакуменце для Грыцкевічаў як іх сусед фігураваў Мікалай Макускі [66, к. 350].

конную павіннасць на Капыльскі замак)⁷ [5, арк. 123]. У далейшым, аднак, капыльскія Бокшы не здолелі ўтрымаць свае маёнткі ў поўным валоданні. У 1654 г. Кацярына Канстанцінаўна Бокша і яе муж чашнік віцебскі Ян Слонскі прадалі вёску Якубавічы акааному Слуцкага княства стольніку віленскаму Яну Сасноўскаму⁸. Прыкладна ў 1662 г. Слонскія здолелі выкупіць Якубавічы, але паўнаважаснымі ўладальнікамі вёскі ў іх стаць не атрымалася. У 1686 г., ужо ў часы кіравання Слуцкім і Капыльскім княствам дачкі кн. Багуслава Радзівіла Людвікі Караліны, адміністратар яе маёнткаў Станіслаў Незабытоўскі, «бачачы, што ўсе Якубавічы на вечнасць могуць адысці ад княства Слуцкага», прымусіў Слонскіх прадаць маёнтак, а затым атрымаць яго ў застаўное пажыццёвае валоданне [51, арк. 7–11 адв.]⁹.

Яшчэ адны прадстаўнікі зямлянскай эліты Капыльшчыны Грыцкевічы¹⁰ таксама валодалі ад Алелькавічаў застаўной маёмасцю – Станіслаў Грыцкевіч атрымаў ад кн. Яна Сімяона часткі сёл Сухоўчыцы і Заняведамае (Заняведамка), а ў 1611 г. гр. Ян Караль Хадкевіч замяніў гэтыя землі яго ўдаве на іншыя ў тых жа сёлах (але ўжо з умовай нясення ваеннай службы) [47, арк. 2–2 адв.]. Іншая справа, што дадзеныя землі ў пачатку XVII ст. ужо не належалі да Капыльскага княства, а адносіліся да маёнтка Цімкавічы¹¹, якім паслядоўна валодалі Хадкевічы, Сапегі і Палубінскія [80, с. 6; 83, с. 32–33]. Што датычыцца тэрыторый, якія ў першай палове XVII ст. утваралі Капыльскае княства, то на іх Грыцкевічы трымалі землі ў Старым Капылі, Якубавічах, а таксама засценак Мардзвінаўшчына, з якіх мусілі несці конную службу [51, арк. 17–19 адв.; 66, к. 350, 358]. Пры гэтым у 1638 г. Андрэй Грыцкевіч з братамі распараджаўся 15 валокамі (верагодна, у размешчаных побач засценках Цецераўка і Стары Капыль) і нейкай часткай з 12 валок у Якубавічах, а Зыгмунт Грыцкевіч асобна трымаў 7 валок [5, арк. 123 адв.]¹². У першым пасля разбуральнай вайны з Масквой інвентары (створаным у 1665 г.) надзелы Грыцкевічаў выглядаюць больш сціпла – Мікалай

⁷Аляксандрам Бокшам зваўся кліент біржанскіх Радзівілаў, службоўца ў іх маёнтку Свядасць Вількамірскага павета, які ў 1641 г. склаў тастамент [95, с. 186]. Верагодна, ён быў тоесным паказанаму ў інвентары ад 1638 г. капыльскаму зямлянину.

⁸Верагодна, толькі яе частку. Бо ўжо ў інвентары ад 1642 г. адзначалася, што Я. Сасноўскі набыў надзел Бокшаў [5, арк. 206 адв.].

⁹Зрэшты, спадкаеміца роду Бокшаў Алена яшчэ ў 1690 г. валодала на поўным праве 1 дымам у іншай капыльскай вёсцы – Шастакі [103, с. 35].

¹⁰Старадаўні слушкі баярскі, затым зямлянскі род, вядомы на Слуцчыне з пачатку XVI ст. [77, с. 65], былі яны сярод службоўцаў князёў Слуцкіх і ў 1566 г. [90, с. 331].

¹¹Грыцкевічы фіксуюцца сярод цімкавіцкіх зямлян яшчэ ў 1670 г. [80, с. 48].

¹²Супольна Грыцкевічы ў гэты час па памеры землекарыстання саступалі толькі Пучатам.

і Андрэй мелі 9 валок у Цепераўцы ¹³ і 4 – у Старым Капылі (апрача таго, Мікалай разам з Ежы Ажагальскім меў 4 валокі, а Андрэй асобна 3 валокі) [6, арк. 61]. Зрэшты, гэта не паўплывала на іх сацыяльны статус – паводле інвентароў ад 1665 і 1669 гг., Мікалай Грыцкевіч з’яўляўся ляснічым Капыльскага княства, што давала яму вызваленне ад выканання павіннасцей з часткі трыманых зямель [2, арк. 32 адв.; 6, арк. 61] ¹⁴. У 1693 г. надзелы Грыцкевічаў у Старым Капылі выглядаюць яшчэ менш унушальна – Ежы, Філон і Мікалай (ён жа Андрэй) Грыцкевічы трымалі 2 вольныя і 7 1/6 чыншавых валок, пры гэтым Мікалай нёс фактычную васенную («казацкую» службу), а Ежы (што было рэдкасцю для зямлян у гэтым інвентары) названы панам [3, арк. 61]. Акурат у гэты час Грыцкевічы пачынаюць з’яўляцца сярод паўнапраўнай навагрудскай павятовай шляхты [103, с. 44, 66]. Але, як вынікае з дакументаў, якія падаваліся прадстаўнікамі гэтай галіны падчас «разбору шляхты» (у першай трэці XIX ст.) ¹⁵, павятовая шляхта Грыцкевічы былі выхадцамі не з капыльскай, а з цімкавіцкай часткі роду [74, с. 620–623].

Яшчэ адным старадаўнім зямянскім родам Капыльскага і Слуцкага княстваў з’яўляліся Дактаравічы (Дахтаравічы). Іх гістарычным валоданнем быў нададзены князямі Алелькавічамі маёнтак Доктаравічы (з вёскамі Доктаравічы, Вуглы, Кісялевічы і Засенскія) на Капыльшчыне, які Давыд і Пётр Сямёнавічы ў 1587 г. абмянялі кн. Яну Сімяону Алелькавічу на застаўны маёнтак Вялічкавічы (з умовай выстаўлення 1 каня) [66, к. 313–318]. Іх нашчадкі трымалі Вялічкавічы да канца XVII ст., а затым апынуліся ў складзе пінскай павятовай шляхты [46, арк. 2–23 адв.; 70, с. 78]. Аднак надзелы ў Капылі ў іх таксама засталіся – яшчэ ў 1693 г. Самуэль Дактаравіч быў казаком і трымальнікам вялікага надзелу – 5,5 чыншавых валок (і 1 вольнай валокі за нясенне казацкай службы) у вёсцы Какорычы [3, арк. 61].

Самыя заможныя з пазначаных у інвентарах 1638 і 1642 гг. капыльскія зямяне Пуццаты ¹⁶ таксама паходзілі са службоўцаў князёў Алелькавічаў (у 1586 і 1589 гг. іх продкі атрымалі прывілеі кн. Яна Сімяона Алелькавіча на землі ў вёсках Сухоўчыцы і Перавоз [66, арк. 186–187]). Верагодна, Пуццаты трапілі ў лік службоўцаў Алелькавічаў з шэрагаў

¹³ Пры гэтым 6 з іх – гэта балота.

¹⁴ Мікалай і Андрэй пазначаны наглядчыкамі Пясочнаўскай пушчы ўжо ў 1657 г. [52, арк. 708 адв.].

¹⁵ У першай палове XIX ст. гэтыя Грыцкевічы былі заможнымі памешчыкамі. Так, Міхал Францішкавіч Грыцкевіч валодаў маёнткамі Кацельнікі і Душава Слуцкага павета, з’яўляўся асэсарам Слуцкага ніжняга земскага суда.

¹⁶ У 1638 г. Крыштаф і Матэвуш Пуццаты мелі 13 валок, столькі ж знаходзілася ў распараджэнні Яна Пуццаты і яго «сяброў» (зразумела, што сярод іх былі і прадстаўнікі іншых родаў) [5, арк. 123].

навагрудскай павятовай шляхты – у попісе 1567 г. у складзе яе харугвы пазначаны Станіслаў і Ян Пуцяты (Пуцяцічы), якія валодалі зямлёй у вёсцы Сноў [88, стб. 820, 831]. Пры гэтым на службе ў Аселькавічаў частка роду была ўжо ў 1566 г. [90, с. 331]. У сваю чаргу, Пуцяты (верагодна, іншая галіна) былі спадчыннымі кліентамі біржанскай лініі Радзівілаў [95, s. 81, 217]. Цікава, што ў 40–50-я гг. XVII ст. маршалам двара кн. Багуслава Радзівіла і адным з адміністратараў Слуцкага княства з’яўляўся Самуэль Пуцята [66, к. 296–297, 361], але, напэўна, ён акурат паходзіў з галіны радзівілаўскіх кліентаў і да капільскіх Пуцятаў прамога дачынення не меў. У сваю чаргу, у другой палове XVII ст. капільскія Пуцяты істотна здрабнелі – у 1693 г. адзіны прысутны ў інвентары іх прадстаўнік Ян трымаў толькі 1 $\frac{7}{8}$ валокі ў Сухоўчыцах [3, арк. 62]. У пэўнай ступені такая дэградацыя вытлумачальна – яшчэ ў 1657 г. Пуцяты прадалі палову «каня» ў Сухоўчыцах Станіславу Жызмінскаму (гэтая частка ў будучым стала называцца «*канём Жызмінскіх*»), але нельга выключыць магчымасць, што частка роду наўпрост выехала з Капільскага княства.

Родавым гняздом паказаных у інвентары ад 1638 г. Сеўрукоў была вёска Касынічы ў маёнтку Старчыцы Слуцкага княства [11, арк. 472–476], дзе да XIX ст. пражывала большая частка роду [15, арк. 54 адв.–55 адв.], але і галіна роду, якая атабарылася ў Капільскім княстве (у засценку Шастакі-Сеўрукоўшчына), была даволі шматлікай. Дадзены род істотна пацярпеў ад маскоўскага нападу 1655 г. У 1658–1659 гг. паручнік Войцех Слаўкоўскі атрымаў дазвол на гаспадаранне на валоках, якія засталіся пасля Марціна, Аляксандра, Івана, Андрэя і Цімоха Сеўрукоў (зрэшты, адзначалася, што калі хтосьці з іх вернецца, то зможа атрымаць сваю частку назад) [66, к. 343, 346–347]. У такім выпадку робіцца зразумелым, чаму ніводзін з Сеўрукоў не з’явіўся на зямлянскі попіс у 1657 г., а ў 1665 г. Марка і Фёдар Сеўрукі трымалі толькі па 1/8 «каня» ў Шастаках (Сеўрукоўшчыне) [5, арк. 60 адв.]. Пасля вайны род так і не змог эکانамічна аднавіцца – з 6 валок, якія яны мелі ў 1638 г., у 1693 г. прадстаўнікі роду карысталіся толькі 2 $\frac{1}{4}$ [3, арк. 61 адв.]¹⁷. Паказальна, што за прамежак часу з 1693 па 1780 гг. ніводзін Сеўрук не знаходзіўся на казацкай службе. Аднак неабходна адзначыць, што па стане на 1690 г. прадстаўнікі роду валодалі невялікім маёнткам (1 дым) у ваколіцы Прахады Навагрудскага ваяводства [103, s. 53]. Пры гэтым падчас «разбору шляхты» шастакоўскія Сеўрукі сцвярджалі, што паходзяць менавіта ад уладальнікаў зямлі ў Прахадах [13, арк. 311–311 адв.; 30, арк. 2–2 адв., 5–5 адв.]. Цяжка сказаць, наколькі такі вывад адпавядаў рэчаіснасці, але

¹⁷ Становішча не змянілася і ў XVIII ст. Напрыклад, у 1744 г. 3 гаспадары з роду Сеўрукоў трымалі супольна 2 валокі зямлі ў Шастаках [39, арк. 74 адв.].

супольнае паходжанне гэтых дзвюх галін Сеўрукоў выключаць нельга¹⁸. Ужо ў 1686 г. Сеўрукі спрабавалі растлумачыць істотнае здрабненне капылёўскай галіны, сцвярджаючы, што яе прадстаўнік Аляксандр Сеўрук, які жыў у першай палове XVII ст., валодаў на «*вячыстым*» праве фальваркам Сеўрукоўшчына, з-за памежнага канфлікту забіў падчас двубоя губернатара маёнтка Цімкавічы Біркаса (?) і ў выніку вымушаны быў плаціць пагалоўшчыну; яго сыны Цімох, Марцін і Іван з-за даўгоў і канфліктаў з суседзямі (у тым ліку цімкавіцкай адміністрацыяй) вымушаны былі пайсці на службу да кн. Багуслава Радзівіла, на якой два апошнія і прапалі (у Прусіі ці Маскве) [55, арк. 279 адв.–281; 56, арк. 188–191 адв.; 92, с. 347–349]. Гэтыя звесткі цяжка паддаюцца верыфікацыі. Верагодна, згадка пра валоданне на поўным праве фальваркам Сеўрукоўшчына не адпавядала рэчаіснасці (напэўна, Сеўрукоўшчына ад пачатку была леным зямянскім трыманнем), але і канфлікт Сеўрукоў з цімкавіцкімі адміністратарамі, і гібель некаторых прадстаўнікоў роду падчас войнаў сярэдзіны XVII ст. маглі мець месца ў сапраўднасці¹⁹.

Такім чынам, старыя службоўцы Алелькавічаў у цэлым захоўвалі сваё становішча ў XVII ст. у зямянскай супольнасці ўжо радзівілаўскага Капыльскага княства. Некаторыя з іх (Дактаровічы, Грыцкевічы) здолелі нават у той ці іншай ступені пазбегнуць характэрнага для дадзенага перыяду [78, с. 247–248] драбнення зямянскіх надзелаў.

Асобную групу зямян у інвентарах XVII ст. складалі радзівілаўскія кліенты, якія таксама часам набывалі надзелы на зямянскай павіннасці.

¹⁸ Асобна трэба заўважыць, што падчас доказу шляхецтва ў Расійскай імперыі ў XIX ст. генеалогія Сеўрукоў была істотна сфальсіфікавана, у тым ліку, сцвярджалася, што яны валодалі даволі вялікім маёнткам у Шастаках (16 дымоў па стане на 1610 г.) [29, арк. 83, 308] (гэтыя сфальсіфікаваныя звесткі публікаваліся як сапраўдныя, гл. [81, с. 26–35; 92, с. 344–361]). Наогул амаль што ўсе зямянскія роды, якія даказвалі сваё дваранскае паходжанне ў XIX ст., звярталіся да сфабрыкаваных дакументаў. Але гэтая праблема выходзіць за межы дадзенага артыкула – сфальсіфікаваныя звесткі пры апісанні гісторыі зямянскай супольнасці Капыльшчыны наўпрост не ўлічваюцца.

¹⁹ У тым жа 1686 г. Сеўрукі сцвярджалі, што паходзяць ад Мікалая, які ў сярэдзіне XV ст. быў луцкім гараднічым, затым род валодаў у Валынскай зямлі значным маёнткам Сотва (Сотня) (42 валокі). У XVI ст. род асеў у Лідскім і Ашмянскім паветах, але, перш за ўсё, у Слуцкім і Капыльскім княствах. Валынскае паходжанне роду не пацвярджаецца іншымі крыніцамі – нічога невядома пра гараднічага Мікалая Сеўрука [110, с. 70–73], не згаданы Сеўрукі сярод валынскай шляхты ў попісах 1528 і 1567 гг. [85, с. 149–151; 88, стб. 1237–1256] (зрэшты, іх прозвішча фігуруе – без пазначэння крыніцы – у спісе кіеўскай і брацлаўскай шляхты, складзеным Наталляй Якавенка [94, с. 146]). Але ўсе раннія рэаліі, выкладзеныя ў вывадзе ад 1686 г., катэгарычна адмаўляць не варта, напрыклад, на Лідчыне і Ашмяншчыне Сеўрукі сапраўды пражывалі [68, с. 159; 88, стб. 261, 753; 104, с. 153, 171, 186].

Як правіла, у шэрагах капыльскай шляхты яны надоўга не затрымліваліся. Так, у 1638 г. валокі ў засценках Свінка (на 2 кані) і Стары Капыль (невялікі надзел) трымаў Матэвуш Вільскі, у 1641 г. ён прыдбаў застаўны фальварак Рымі, якім распараджаўся да 1647 г. Да капыльскай супольнасці ён адносіўся толькі часова. Паказальна, што ў дакументах на фальварак Рымі ён фігураваў як мінскі ці навагрудскі (а не капыльскі) зямлянін [5, арк. 122; 52, арк. 341–342 адв., 345]. У 1632 г. навагрудскі шляхціц Ян Пяткевіч і яго жонка Алена Грыцкевіч²⁰ набылі ў Пузынаў частку вёскі Якубавічы, пасля смерці Я. Пяткевіча гэты надзел трымаў Дамінік Валуцкі²¹. У 80-я гг. XVII ст. сын Я. Пяткевіча Аляксандр паспрабаваў вярнуць бацькаў надзел, але ў выніку адмовіўся ад сваіх прэтэнзій, «бачачы, што з гэтага фальварка павіннасць на замак княства Капыльскага неабходна выконваць» [51, арк. 17–32 адв.].

Апрача часовых застаўных трымальнікаў, да ліку тых, хто прыбыў у Капыльскае княства ўжо ў часы Радзівілаў, безумоўна належаць Пузыны. Паказаны ў інвентарах ад 1638 і 1642 гг. на вялікім (10 валок) надзеле Вацлаў Пузына быў сынам князя Яна Багданавіча Пузыны, які ў Навагрудскім ваяводстве валодаў маёнткам Навадворкі каля Клецка [50, арк. 2–8]²². Ян Багданавіч меў сем сыноў, але маёнтка пакінуў толькі тром малодшым [49, арк. 10–11 адв.]²³. Старэйшыя (у тым ліку будучы капыльскі зямлянін Вацлаў) атрымалі па 100 коп грошай. Такім чынам, у шэрагі зямян Вацлава Янавіча Пузыну²⁴ прывяла адсутнасць маёнтка. Нельга адмаўляць і ўплыву таго, што Пузыны былі звязаны з біржанскімі Радзівіламі кліентальнымі стасункамі [95, s. 81–82]²⁵.

²⁰ Хутчэй за ўсё, Я. Пяткевіч і трапіў у Капыльскае княства ў выніку шлюбу з прадстаўніцай роду Грыцкевічаў.

²¹ Верагодна, яшчэ адзін радзівілаўскі службоўца. У 1669 г. ён фігураваў і як трымальнік 7 зямянскіх валок у Якубавічаў, і як застаўны ўласнік [6, арк. 63 адв.].

²² Юзаф Вольф памылкова лічыў, што дзеці Яна Багданавіча Пузыны аселі ва Упцікім павеце [111, s. 407]. Яго памылку выправіў Станіслаў Пташыцкі, які паказаў, што ўпціцкая галіна Пузынаў паходзіла ад дзядзькі Яна Багданавіча Пятра Цімафеевіча Пузыны [87, с. 13–18, 68–76].

²³ Верагодна, гэта былі дзеці ад розных шлюбаў. Вядомы дзве жонкі кн. Яна Пузыны – Ядвіга Шчаснаўна Фурс і Федора Афанасаўна Грызлавіцкая [50, арк. 2–8, 20–22 адв.], бацька апошняй быў зямлянінам з прысуду Клецкага замка [84, с. 287].

²⁴ Княжацкага тытулу ён ужо не ўжываў. Пузыны – гэта не адзіны выпадак знаходжання прадстаўнікоў княжацкіх родаў на зямянскай павіннасці. Радзівілаўскімі зямлянамі з’яўляліся князі Ліхадзяеўскія [108, s. 114–115]. Адзін з іх (Ян) на непрацяглы час (зафіксаваны ў інвентарах 60-х гг. XVII ст.) [2, арк. 32 адв., 6, арк. 60] трапіў у склад капыльскай зямянскай супольнасці.

²⁵ Апрача таго, маці Вацлава, хутчэй за ўсё, была Ядвіга Фурс, а носьбіты гэтага прозвішча былі капыльскімі зямлянамі ў другой палове XVI ст. (гл. далей).

Да новых зямлян можна было б залічыць і Ратомскіх з улікам таго, што ў 1611 г. кн. Януш Радзівіл вызваліў Андрэя Ратомскага «за заслугі» ад часткі павіннасцей [66, к. 356–357]. Аднак у рэчаіснасці носьбіты гэтага прозвішча служылі князям Амелькавічам яшчэ з другой паловы XV ст. [93, с. 63]²⁶. У пачатку XVII ст. чатыры прадстаўнікі роду трымалі дзесяць валок каля вёскі Выня (у будучым засценак Ржаўка) [66, к. 198–199], падобныя надзелы паказаны ў іх у 1638 і 1665 гг. [5, арк. 122 адв.; 6, арк. 61]. Але ўжо ў 1693 г. тры браты Ратомскія – Ян, Канстанцін і Станіслаў – трымалі толькі па 1 1/9 валокі [3, арк. 61], а астатнія землі ў засценку знаходзіліся ў распараджэнні іншых асоб. Дэградацыя зямельнага комплексу Ратомскіх адбывалася наступным чынам. У 1674 ці 1675 г. памёр Ян Ратомскі. Яго ўдава Алена Бяліцкая вымушана была весці судовыя працэсы з родзічамі за вяртанне імі пазык [26, арк. 7–7 адв., 16]. Якраз дзецьмі гэтага Яна і былі названыя вышэй тры браты Ратомскія. Першым з іх пакінуў Ржаўку і наогул Капыльскае княства Станіслаў, які ў 1693 г. прадаў сваю частку надзелу суседу Яну Невяроўскаму. Верагодна, Станіслаў перасяліўся ў засценак Галоўні ў Нясвіжскай ардынацыі²⁷, а яго нашчадкі жылі ў іншым нясвіжскім засценку – Слаўкава [26, арк. 4–5, 7 адв.–8, 15, 38; 64, арк. 23]. Магчыма, на перасяленне Станіслава Ратомскага паўплывала паходжанне яго жонкі Ганны Цвіркі – Цвіркі з’яўляліся разгалінаваным родам нясвіжскіх зямлян [108, с. 238]. У інвентары ад 1693 г. маецца пазнака, што таму ж Я. Невяроўскаму збыў свае валокі іншы Ратомскі – Канстанцін [3, арк. 61]. Пасля Паўночнай вайны Ратомскія сярод капыльскіх зямлян ужо не згадваюцца [6, арк. 147].

Яшчэ адну групу зямлян, паказаных у інвентары ад 1638 г., утвараюць тыя, хто не быў адзначаны тытулам «пан» – Буйневічы (Буневічы), Грытвінскія (Рытвінскія), Дашковічы (Дашкевічы), Лагвіновічы, Радзі-

²⁶ Паказальна, што род яшчэ аднаго атрымальніка гэтай ільготы – Фёдара Фурса – таксама належаў да службоўцаў Амелькавічаў [66, к. 372]. Ратомскія паходзілі са шляхты Мінскага ваяводства, а іх прозвішча было ўтворана ад размешчанай паблізу Мінска Ратамкі (Ратам’і). Адна з галін Ратомскіх (Ратамскіх) была ў XVI – першай палове XVII ст. дастаткова заможным родам, валодала істотнымі маёнткамі ў Мінскім павеце [72, с. 102–103; 93, с. 33–74]. Зрэшты, як слухна адзначыў Фёдар Чарняўскі [93, с. 62], не ўсе носьбіты прозвішча Ратомскія былі родзічамі. Пры гэтым існавалі і больш дробныя галіны Ратомскіх. У 1664 г. радашковіцкія зямляне Лукаш і Мацей Ратомскія разам з іншымі атрымалі вызваленне з пад юрысдыкцыі Радашковіцкага двара [19, арк. 53–54]. Сярод службоўцаў Радзівілаў (але не біржанскай, а нясвіжскай галіны) у сярэдзіне XVI ст. згадваўся Гаўрыла Ратомскі [71, с. 45]. Больш за тое, пэўны час ён служыў князям Амелькавічам-Слуцкім [93, с. 65–67]. Магчыма, менавіта яго нашчадкі ці крыўныя аселі ў Капыльскім княстве.

²⁷ Тэрытарыяльна адносіўся да маёнтка Магільна.

вановічы (у будучым Дзічкоўскія), Ярмолічы (у будучым Ярмаліцкія) ²⁸. Верагодна, адсутнасць панскага статусу сведчыла пра паходжанне з шэрагаў панцырных баяраў. У выпадку Буйневічаў ²⁹, Грытвінскіх і Радзівановічаў-Дзічкоўскіх гэта ўскосна пацвярджаецца тым, што яны паходзілі з аднаго населенага пункту – вёскі Дзічкоў. Верагодна, у папярэдні перыяд яна знаходзілася на баярскай павіннасці, але ўжо на 10-я гг. XVII ст. яе жыхары лічыліся зямлянамі [66, к. 196–197; 75, с. 335–346]. Нягледзячы на патэнцыйна баярскі радавод, прадстаўнік роду Грытвінскіх (Леан) у сярэдзіне XVII ст. меў пачатку, якую прыклаў да аднаго з дакументаў [47, арк. 18–19] ³⁰.

Лёс гэтай часткі капільскай зямянскай супольнасці склаўся па-рознаму. Паводле першых пасляваенных інвентароў (ад 1665 і 1669 гг.), яны ўсе валодалі прыкладна аднолькавымі надзеламі – каля 5 валок [2, арк. 32 адв.; 6, арк. 60–61 адв.]. Некалькі больш заможнымі з’яўляліся Рытвінскія, якія ў 1629 г. набылі частку вёскі Сухоўчыцы ў Андрэя Пятровіча Кажушкі [66, к. 340]. У канцы XVII ст. іх прадстаўнікі неслі казацкую службу [3, арк. 62 адв.]. У першай палове XVIII ст. Антоні Рытвінскі займаў пасаду дворнага харужага [6, арк. 149 адв.], а Ян Рытвінскі знаходзіўся на казацкай службе і меў падданных [39, арк. 76], што было рэдкасцю для зямлян у XVIII ст. Ужо ў сярэдзіне XVII ст. частка роду Рытвінскіх (Грытвінскіх) асела ў суседнім Клецкім княстве, якое належала іншай галіне Радзівілаў [84, с. 293]. На Клецчыне Рытвінскія ў канцы XVII ст. трымалі засценак Закалюжжа ў фальварку Астроўчыцы [28, арк. 36–36 адв.; 54, арк. 564–565 адв.]. Да роду капільскіх Буйневічаў, напэўна, належаў Міхал Буйневіч, які ў канцы XVII – пачатку XVIII ст. з’яўляўся капільскім падстаростам, а затым слупкім гродскім пісарам [51, арк. 26; 108, с. 133]. Але большасць Буйневічаў, як і Радзі-

²⁸ Апрача іх, без пазнакі «пан» паказаны Васіль Шчаснавіч Дзевачка, але ён вялікага следу ў гісторыі зямянскай супольнасці Капільскага княства не пакінуў, бо ў 1654 г. прадаў свае 4 валокі ў Старым Капылі Ежы Ажагальскаму [159/2, к. 358].

²⁹ У дачыненні да Буйневічаў паходжанне з панцырных баяраў адзначаў і Вітальд Сянкевіч [108, с. 133].

³⁰ У сваю чаргу, Радзівановічы былі сярод клецкіх баяраў-шляхты на попісе ад 1528 г. [85, с. 152], сярод клецкіх зямлян паказаны яны і ў інвентары ад 1626 г. [38, арк. 78] (у 1652 г. фігуравалі як Каменскія-Радзівановічы [84, с. 291]). Але складана сказаць, ці мелі яны супольнае паходжанне з капільскімі Радзівановічамі. Апрача іх, у клецкіх інвентарах XVI – першай паловы XVII ст. згадваюцца зямляне Лагвіновічы і Дашкевічы (Дашковічы) [84, с. 285–293], але з улікам распаўсюджанасці гэтых утвораных ад імёнаў прозвішчаў упэўнена звязваць іх з адпаведнымі капільскімі зямлянамі не варта.

вановічаў-Дзічкоўскіх, заставалася і ў XVIII ст. у складзе капільскай зямянскай супольнасці³¹.

Што датычыцца Лагвіновічаў (жылі ў Какорычах), Дашкевічаў (жылі ў Малышкаўшчыне) і Ярмаліцкіх (жылі ў Каменцы), то апошні інвентар, у якім яны згадваюцца, датаваны 1693 г. [3, арк. 61 адв.–62]. На дадзены момант немагчыма вызначыць, ці дадзеныя роды згаслі падчас Паўночнай вайны, ці выехалі ў іншыя мясціны³². Некаторыя прадстаўнікі разгалінавага роду Ярмаліцкіх³³ яшчэ ў трэцяй чвэрці XVII ст. (верагодна, адразу пасля вайны супраць Маскоўскай дзяржавы) перасяліліся ў вёску Радкава Прускага двара Слуцкага княства [35, арк. 200]³⁴. Найбольш верагодным месцам выезду для іншых капільскіх Ярмаліцкіх былі размешчаныя непадалёк баярскія вёскі Печураны і Леўнішчавічы, якія ў той час уваходзілі ў «сталовыя» маёнткі ўніяцкіх мітрапалітаў. Прынамсі, у канцы XVIII – першай палове XIX ст. у гэтых вёсках пражывала мноства Ярмаліцкіх³⁵. Але, як вынікае з інвентароў Печуранаў ад 1748 і 1786 гг. і спісаў парафіян Пацейкаўскай і Цялядавіцкай цэркваў ад 1763 г., мясцовыя жыхары насілі прозвішча не Ярмаліцкія, а Ермаковічы (Ярмаковічы) [37, арк. 1260 адв.–1261, 1420 адв.–1422; 58, арк. 518, 646–649 адв.].

³¹ Радзівановічы-Дзічкоўскія ў першай палове XVIII ст. былі дастаткова часта прысутнымі на фактычнай ваеннай службе ў капільскай харугве – казакамі былі Леан (да 1744 г.), Міхал Самуэлевіч (у 1744 г.) і Багуслаў (у 1780 г.) [6, арк. 181; 39, арк. 74, 76–76 адв.]. Буйневічы былі менш уцягнуты ў выкананне падобнай службы. За першую палову XVIII ст. казаком сярод іх пазначаны толькі Ян у 1744 г. [39, арк. 76 адв.]. У другой палове XVIII ст. засценкі Дзічкоў і Кажушкі, дзе пераважна пражывалі прадстаўнікі названых родаў, былі вылучаны з Капільскага княства і аднесены да застаўленага маёнтка Доктаравічы, таму звестак аб нясенні іх жыхарамі казацкай службы за гэты перыяд не маецца.

³² У XVIII ст. носьбіты прозвішча Лагвіновіч (Лагіновіч, Логвін) фіксуюцца ў размешчаных непадалёк ад Капыля засценках Вошкаты (частцы прыналежнага Мальтыйскаму ордэну маёнтка Пацейкі) і Наддаткі (па стане на 1795 г. у валоданні Яна Аўгуста Сільтэмана [36, арк. 674–677]) [53, арк. 38 адв., 102, 107 адв., 131, 132, 136, 136 адв., 143]. Магчыма, яны туды перасяліліся менавіта з капільскіх Какорычаў.

³³ У 1693 г. тры Ярмаліцкія (Ян, Іван і Рыгор) трымалі 2,5 валокі ў засценку Каменка, з іх Іван меў долю ў іншых 2,5 валокі, на якіх «сядзэў» разам з яшчэ чатырма зямлянамі [3, арк. 62].

³⁴ У 1667 г. у Радкаве пражывалі Кузьма, Іван і Самуэль Ярмаліцкія [65, арк. 22–23].

³⁵ І печуранскія Ярмаліцкія, і носьбіты гэтага ж прозвішча са Слуцкага княства ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. падчас «разбору шляхты» апелявалі да паходжання ад чарнігаўскіх экзулянтаў Ярмалінскіх і таму некалькі «падправілі» сваё прозвішча (як Ярмалінскія фігуравалі таксама ўжо ў пасямейных спісах ад 1796 г. і ў больш позніх дакументах [1, арк. 3–10; 8, арк. 38 адв.–45; 15, арк. 28–28 адв.], у больш ранніх дакументах праходзілі як Ярмаліцкія [12, арк. 567 адв.–568, 571 адв.–572; 35, арк. 142–145 адв.; 54, арк. 337–338 адв.]).

У такім выпадку магчыма, што яны папросту замянілі сваё прозвішча на больш шляхетнае і супольнага паходжання з капільскімі Ярмаліцкімі не мелі.

Для капільскай супольнасці першай паловы XVII ст. унікальным з'яўляецца прыклад вертыкальнай мабільнасці, ажыццёўлены прадстаўніком роду Сушкевічаў. У інвентары 1638 г. не названы па імені Сушкевіч паказаны сярод сялян вёскі Рымашы (з яе набіраліся сяляне-слугі), але побач з яго прозвішчам зроблена пазнейшая пазнака аб пераходзе на зямлянскую службу (у 1642 г. ён ужо завецца панам [5, арк. 117, 198 адв.]). Хутчэй за ўсё, ён тоесны Рыгору Сушкевічу, які па стане на 1645 г. з'яўляўся возным і атрымаў дадатковыя надзелы (ужо як зямлянін) у Рымашах [66, к. 203–204]. Першапачатковы сацыяльны статус Рыгора Сушкевіча высвятляецца не да канца. З аднаго боку, у інвентары ад 1642 г. у Рымашах на 3/4 сялянскай чыншавай валокі паказаны Сцяпан Сушкевіч [5, арк. 198], што можа сведчыць пра сялянскія карані Сушкевічаў. Але ўжо пасля вайны з Маскоўскай дзяржавай землі ў Капільскім княстве трымалі не толькі зямiane Пётр і Самуэль Сушкевічы [6, арк. 60 адв.–61], якія, магчыма, былі сынамі Рыгора, але і гараднічы слупкі Павел Сушкевіч ³⁶ [6, арк. 63 адв.; 159/2, к. 332], што можа схіляць да думкі аб несялянскім паходжанні астатніх Сушкевічаў і толькі часовым іх пражыванні на чыншавых валоках у Рымашах. У 1690 г. Казімір Сушкевіч, як застаўны трымальнік 1 дыму ў Какорычах, паказаны ў складзе навагрудскай павятовай шляхты [103, с. 79–80]. Такім чынам, за паўстагоддзе Сушкевічы з Капільскага княства здолелі прайсці шлях ад трымальнікаў сялянскіх чыншавых надзелаў да паўнапраўнай павятовай шляхты.

У 1655 г. Капільскае княства было знішчана маскоўскімі войскамі [89, с. 52], што не магло не адбіцца і на зямлянскай супольнасці. Паказальна, што падчас зямянскага попісу ў 1657 г. з зямлян Капільскага княства толькі Казімір Пузына ³⁷ з вёскі Сухоўчыцы і Станіслаў Яблонскі з вёскі Рымі не аднесены да тых, хто знаходзіцца ў гаротным стане [52, арк. 508 адв.–509].

Як ні дзіўна, у інвентарах 1665 і 1669 гг. наменклатура зямлянскіх прозвішчаў істотна не змянілася. Зрэшты, у працэсе аднаўлення гаспадаркі Капільскага княства на яго тэрыторыю сталі прыбываць зямiane з іншых зямель. У выпадку некаторых з іх (упершыню паказаных у Капелі ў інвентары ад 1693 г.) можна даволі ўпэўнена прасачыць месца, адкуль яны пераехалі ў капільскія засценкі. Напрыклад, пазначаныя ў вёсцы Рымі і засценку Слаўшчына Барташэвічы, а таксама Катлубаі з

³⁶ Трымаў у заставе фальварак Якубавічы.

³⁷ Верагодна, сын Вацлава Янавіча Пузыны.

Ржаўкі і Сухоўчыцаў паходзілі з суседняга з Капылём маёнтка Цімкавічы, дзе пражывала шмат зямлян з такімі прозвішчамі [80, с. 48]. Раеўскія ў Шастаці перабраліся з іншага суседняга маёнтка Старыца, дзе ў сярэдзіне XVII ст. пражывалі ў вёсцы Кандратавічы [7, арк. 331]. Аселяўся ў Дзічкова Бялькевічы паходзілі з вёскі Касынічы, якая адносілася да маёнтка Старчыцы Слуцкага княства [16, арк. 1–1 адв.; 17, арк. 28–28 адв., 140–143 адв.; 73, с. 502–504]. У іх выпадку можна нават вызначыць прыкладны час прыбыцця ў Капыльскае княства. У 1685 г. Ян Бялькевіч і яго жонка Зоф’я Муравіцкая набылі ў Лукаша Канстанцінавіча Буйневіча зямлю ў засценку Дзічкоў [44, арк. 26–27 адв.; 73, с. 503–504]. З улікам таго, што прадажны ліст быў актыкаваны ў Слуцкім замкавым судзе, можна меркаваць, што Ян Бялькевіч яшчэ быў слугам зямлянінам і якраз гэтак набыў зямлі ўваля яго ў склад капыльскай супольнасці. У Сухоўчыцах і Дзічкова ў 1693 г. меў надзелы Станіслаў Мілеўскі, а ў 1677 г. чалавек з такім імем быў паказаны зямлянінам вёскі Чаплічы Іванскага двара Слуцкага княства [3, арк. 62 адв.; 61, арк. 11]³⁸.

З родаў, якія з’явіліся ў інвентарах Капыльскага княства толькі пасля вайны з Маскоўскай дзяржавай асабліваю цікавасць выклікае паходжанне Шубаў. У XIX ст., падчас «разбору шляхты» Шубы (якія тады ўжо пісаліся з падвоеным прозвішчам Шубы-Яблонскія) выводзілі сябе ад уладальнікаў зямель у маёнтку Сакалятычы (побач з Клецкам) і ленных трымальнікаў у Старадубскім павеце, якія пасля заняцця апошняга Маскоўскай дзяржавай вымушаны былі стаць бежанцамі [33, арк. 122 адв.; 34, арк. 1–1 адв., 13–18 адв., 23–24, 31–32]³⁹. Аднак такому вываду не варта безумоўна давяраць. Пры гэтым, апрача Капыля, Шубы ў XVII ст. пражывалі ў вёсцы Сорагі Урэцкага двара Слуцкага княства. Святло на магчымыя шляхі прыбыцця Шубаў у Капыль пралівае прадажны ліст ад 1636 г., якім Раман і Андрэй Рыгоравічы Шубы набылі ў Крыштафа і Евы, народжанай Ратомскай, Яблонскіх 2 валокі зямлі ў Сорагах [34, арк. 29–31]. Цікава, што жонкамі соражскіх Шубаў былі адпаведна Алена Дубайкоўская і Настасся Радзівановіч [34, арк. 29–30]. Радзівановічы-Дзічкоўскія былі сталымі жыхарамі Капыльскага княства. Таксама ў інвентарах 1638 і 1642 гг. сярод капыльскіх зямлян паказаны не названы па імені пан Дубайкоўскі, а ў 1665 г. носьбітаў гэтага прозвішча ўжо няма [5, арк. 122, 205 адв.; 6, арк. 60 адв.]. Магчыма, што Шубы

³⁸ У 1727 г. Міхал і Тэадор Мілеўскія судзіліся за 1 падданага ў Дзічкова і зямлю, якая засталася ў Чаплічах пасля смерці іх брата Лукаша. У далейшым Міхал пражываў у Дзічкова, а Тэадор – у Чаплічах [6, арк. 150; 54, арк. 369 адв.–371; 62, арк. 2].

³⁹ «Экзулянткі» радавод капыльскіх Шубаў сумнеўны хача б таму, што ў Капылі (у вёсцы Дзічкоў) яны фіксуюцца ўжо ў 1665 г. [6, арк. 60 адв.]. На Навагрудчыне пражывалі Шубы, вядомыя як укладчыкі Лаўрышаўскага манастыра [99, с. 68–69]. Магчыма, яны былі продкамі (ці родзічамі) слугі і капыльскіх зямлян.

атрымалі надзелы ў Капыльскім княстве як спадчыну жонак і маці з родаў Радзівановічаў і Дубяйкоўскіх⁴⁰.

Зямлянская супольнасць Капыля папаўнялася не толькі выхадцамі з іншых маёнткаў, але і за кошт павышэння статусу мясцовага незямлянскага насельніцтва, што было даволі звычайнай з'явай [79, с. 70; 86, с. 161; 108, s. 77]. У 1665 і 1669 гг. сярод зямян у вёсцы Какорычы фігураваў неназваны па імені Буцкевіч⁴¹ [2, арк. 32 адв.; 6, арк. 60 адв.]. А ў 1642 г. у вёсцы Рымашы пазначаны сяляне Адам і Мікалай Буцкевічы, пры чым апошні з'яўляўся войтам [5, арк. 197]. Верагодна, страты ў зямянскіх шэрагах падчас разбуральнай вайны прымусілі адміністрацыю Капыльскага княства пераводзіць на зямлянскую службу вярхі сялянскага насельніцтва.

Але найбольшыя змены адбыліся ў статусе насельніцтва, якое працягвала пражываць у Рымашах. Традыцыйна з гэтай вёскі набіраліся сяляне-слугі. Напрыклад, у 1642 г. у Рымашах было тры гайдукі, у 1665 і 1669 гг. частка жыхароў вёскі акрэслена як «паштальёны» (яны насілі лісты ў іншыя радзівілаўскія валоданні) [3, арк. 29 адв.–31 адв.; 5, арк. 196 адв.–198; 6, арк. 47 адв.–48 адв.]. Гэта адбівалася на павіннасцях – рымашоўцы не адпрацоўвалі паншчыну [5, арк. 199]⁴². Да сярэдзіны XVII ст. адзінымі спадчыннымі прадстаўнікамі ваенна-служылага насельніцтва ў Рымашах былі нашчадкі панцырнага баярына Рымаша – Рымашэўскія, якія служылі яшчэ князям Алелькавічам-Слуцкім [66, к. 201–203; 108, s. 131]. Пры гэтым нават яны не з'явіліся на зямянскі попіс у Слуцку ў 1657 г. Магчыма, гэта было абумоўлена вялікай шкодай, нанесенай вёсцы маскоўскімі войскамі (гэта ў 1659 г. адзначалі адміністратары Слуцкага і Капыльскага княстваў Казімір Клакоцкі і Уладзіслаў Гурын [66, к. 204]). Таму нядзіўна, што ў 1665 г. значная частка надзелаў у Рымашах – гэта прыёмныя землі («на снопшчыне»). Але ў тым жа 1665 г., апрача Рымашэўскіх, зямянамі ў Рымашах пазначаны Невяроўскія і Лазоўскія. Людзі з такімі прозвішчамі не сустракаюцца ў даваенных інвентарах [5, арк. 113 адв.–117, 196 адв.–199]. Іх можна было б прыняць за зямлян, якія прыбылі на Капыльшчыну з іншых зямель, тым больш, што Невяроўскія – гэта распаўсюджанае на этнічна польскіх землях шляхецкае прозвішча, некаторыя носьбіты якога перасяляліся ў ВКЛ [97,

⁴⁰ На існаванне сталых шлюбных кантактаў паміж Капылём і Урэччам ускосна паказвае і прозвішча жонкі аднаго з контрагентаў прадажнага ліста – Ратомская. Верагодна, яна таксама паходзіла з Капыльшчыны і выйшла замуж за жыхара Сорагаў.

⁴¹ У далейшым прозвішча пісалася па-рознаму – Буткевічы, Будзькевічы.

⁴² Зрэшты, да XVIII ст. вёска Рымашы ў інвентарах не адасаблялася ад іншых вёсак. Як цалкам баярскае паселішча яна ўпершыню паказана толькі ў інвентарах, створаных пасля Паўночнай вайны, у 1734 і 1744 гг. [6, арк. 143 адв.–146 адв.; 39, арк. 72].

s. 242; 98, s. 263–270; 105, s. 561–564; 109, s. 138–142] ⁴³, а Лазоўскія сустракаюцца сярод радзівілаўскіх зямлян у іншых валоданнях [108, s. 277]. Аднак падрабязны разгляд становішча рымашоўскіх Невяроўскіх у першых пасляваенных інвентарах выклікае пэўныя сумненні ў іх зямлянскім паходжанні.

Ужо ў 1665 г. Невяроўскія былі разгалінаваным родам у Рымашах – імі было заселена 12 асобных гаспадарак. На зямлянскай службе адзначаны браты Адам і Януш (супольна), а таксама Сямён Невяроўскі. Але іншыя Невяроўскія знаходзіліся на павіннасцях сялян-слуг – Андрэй быў цівуном, а Амяльян – паштальёнам. Нарэшце, многія Невяроўскія трымалі звычайныя сялянскія надзелы – прыёмныя і, што асабліва важна, чыншавыя [6, арк. 47–49 адв.]. Апошні факт супярэчыць гіпотэзе аб прыбыцці Невяроўскіх у Рымашы пасля вайны – у такім выпадку яны не сядзелі б на сталых чыншавых валоках ⁴⁴. Апрача таго, рэпертуар імёнаў, ужываных рымашоўскімі Невяроўскімі ў сярэдзіне XVII ст., утрымлівае тыпова ўсходнеславянскія варыянты (Амяльян, Аксень, Цімох), якія наўрад ці маглі быць распаўсюджаны сярод прыбышоў з Польшчы. У 1665 г. Невяроўскія паказаны на чыншавых валоках у сярэдзіне і канцы вёскі. Тамсама ў інвентарах ад 1638 і 1642 гг. паказаны сяляне з прозвішчам Мацішэвіч (Мацюшэвіч, Мацясовіч). Больш за тое, і сярод Мацюшэвічаў у 1638 г. ⁴⁵, і сярод Невяроўскіх у 1665 г. прысутны носьбіт рэдкага імені Аксень (Аксенцій) [5, арк. 116–117, 198 адв.; 6, арк. 47–49]. Магчыма, Мацішэвічы з інвентароў першай паловы XVII ст. сталі ў далейшым называцца Невяроўскімі. Пры гэтым Адам Невяроўскі ⁴⁶ ў 1664 г. падаў на актыкацыю ў Слуцкі замаквы суд прывілей Яну Невяроўскаму і яго братам, дадзены ўдавой князя Міхаіла Алеелькавіча Ганнай і яе сынам Сямёнам, на «место наше Станковіцзыну» ⁴⁷ (у Капылі, 28 жніўня, індыкт 10, верагодна, гэта

⁴³ Больш за тое, да паходжання ад кракаўскай галіны Невяроўскіх, частка якой перасялілася ў ВКЛ, у XVIII–XIX стст. апеявалі самі радзівілаўскія зямляне Невяроўскія [23, арк. 4–7; 108, s. 115–116].

⁴⁴ Карыстанне сялянскімі надзелямі, аднак, не з’яўляецца безумоўнай прыкметай непрыналежнасці да зямлянскага стану. Некаторыя зямляне бралі ў трыманне сялянскія чыншавыя і нават цяглыя валокі [79, с. 51]. Адзначаны такія выпадкі і ў Капыльскім княстве. Напрыклад, у 1642 г. на чыншавых валоках у вёсцы Завынне (Выня) сядзелі выхадцы з баярска-зямлянскага асяроддзя Мацей Бранавіцкі, Багдан Пятніца і іншыя [5, арк. 204]. Пасля Паўночнай вайны Матэвуш Цвірка гаспадарыў на цяглым надзеле ў Старым Капылі, але пасля 1741 г. быў вернуты на зямлянскую службу [52, арк. 371–372 адв.].

⁴⁵ У 1642 г. паказаны без прозвішча.

⁴⁶ Верагодна, тоесны паказанаму ў інвентары ад 1665 г. зямяніну.

⁴⁷ Магчыма, мелася на ўвазе размешчаная непдалёк ад Капыля вёска Станькі.

1492 г.) [23, арк. 9–10]. Дакумент захаваўся толькі ў выглядзе выпісу, таму цяжка вызначыць ступень яго аўтэнтычнасці. Напэўна, ён, як мінімум, быў інтэрпаляваны – капільскія слугі ў ім названы «*шляхтай*», а, напрыклад, у прывілеі вялікага князя літоўскага Казіміра ад 1483 г. той жа княгіні Ганне гаворка ішла пра «*князёў і баяраў*» [101, р. 69]. Сваім зместам гэты прывілей Невяроўскіх нагадвае ліст кн. Сямёна Алелькавіча⁴⁸ продку Рымашэўскіх – Рымашу. У апошнім таксама ўтрымліваліся звесткі пра наданне «*места*», аднак сацыяльны статус Рымаша перадаецца куды больш карэктна – слуга, які павінен несці службу панцырнага баярына [66, к. 359]. Гіпатэтычна можна меркаваць, што прывілей шляхціцам Невяроўскім быў сфабрыкаваны на ўзор дакумента Рымашэўскіх для падмацавання новаатрыманага зямлянскага статусу. Аднак нельга выключыць магчымасці, што Мацішэвічы сапраўды былі нашчадкамі Невяроўскіх, якія па нейкіх прычынах апынуліся на сялянскіх павіннасцях, а ў сярэдзіне XVII ст. набылі зямлянскі статус і разам з ім вярнулі родавае прозвішча.

Аднак у інвентары ад 1669 г. Невяроўскія і Лазоўскія зноў паказаны на сялянскіх надзелах [2, арк. 29 адв.–31 адв.]. Верагодна, з паступовым аднаўленнем гаспадаркі Капільскага княства неабходнасць у новых зямлянах часова знікла і іх вярнулі на сялянскія павіннасці. Тым не менш, частка Невяроўскіх ужо ў другой палове XVII ст. стала асвоілася ў складзе зямянскай супольнасці. У 1693 г. зямянінам у Рымашах паказаны Андрэй Невяроўскі [3, арк. 54 адв.]. У 1684 г. Стэфан і Ян Невяроўскія набылі ў мінскага зямяніна Войцеха Караля і Зузаны, народжанай Ратомскай, Закрэўскіх зямлю ў засценку Ржаўка [9, арк. 46–46 адв.; 24, арк. 43–44]⁴⁹. Адам Невяроўскі (магчыма, тоесны паказанаму ў інвентары ад 1665 г.) набыў у 1671 г. ва ўдавы Дашкевіча зямлю ў вёсцы Какорычы, з якой у 1693 г. нёс казацкую службу [3, арк. 61 адв.; 51, арк. 81 адв.]. Частка роду (разам з некаторымі Рымашэўскімі) у пачатку XVIII ст. перасялілася на землі Нясвіжскай ардынацыі, дзе атрымала ад княгіні Ганны Кацярыны Радзівіл у 1722 г. пацвярджэнні на ленныя надзелы ў засценках Пляшэвічы (Аляксандр і Самуэль [22, арк. 17, 35–36]) і Кучыншчына (Казімір і Ян Невяроўскія разам з Францішкам Рымашэўскім [9, арк. 46 адв.–47; 27, арк. 3, 8]). Іх нашчадкі ў канцы XVIII ст. дасягнулі значных пасадаў – браты Якуб і Сільвестр Станіслававічы Невяроўскія былі адпаведна харужым ардынацкай харугвы і суддзёй Нясвіжскага гродскага суда [9, арк. 48; 23, арк. 121; 108, s. 116]. У сваю чаргу,

⁴⁸ Цяжка сказаць, якога канкрэтна. Сямён было распаўсюджаным сярод Алелькавічаў імем.

⁴⁹ Таксама, як ужо адзначалася, Ян Невяроўскі скупіў істотныя часткі зямлянскіх надзелаў Ратомскіх у Ржаўцы.

частка Рымашэўскіх увайшла ў склад навагрудскай павятовай шляхты [11, арк. 36; 69, с. 144–145; 98, с. 480]⁵⁰.

Паўночная вайна ўнесла істотныя змены ў жыццё зямянскай супольнасці Капыльскага княства. Яшчэ нават у 1744 г. у зямянскіх паселішчах адзначана мноства пустых валок [39, арк. 73–76 адв.]. Аднак дэмаграфічныя страты былі не адзіным фактарам, які ўплываў на змены ў зямянскай супольнасці. Так, частка вёскі Какорычы была выкуплена ў зямян⁵¹ яе застаўным трымальнікам капітанам войскаў Свяшчэннай Рымскай імперыі Ёганам дэ Штруккам [51, арк. 81–81 адв.]. Пры гэтым набываць надзелы ў зямян пачаў яшчэ да вайны папярэдні трымальнік – Георг дэ Бамон Шандрон, які як гаспадар зямянскіх надзелаў паказаны ўжо ў інвентары ад 1693 г. [3, арк. 60–60 адв.]⁵². Зразумела, што пасля Паўночнай вайны ў складзе зямянскай супольнасці з’явіліся новыя людзі. Так, пачынаючы з інвентара ад 1734 г., у засценку Ржаўка фігуруюць Плюцінскія [6, арк. 147]. У пачатку XIX ст. пры «разборы шляхты» іх нашчадкі апеявалі да паходжання з Драгічынскай зямлі і Брэсцкага ваяводства [13, арк. 692 адв.–693], што магло быць праўдай – носьбіты гэтага прозвішча сапраўды меліся сярод шляхты Брэсцкага ваяводства [67, с. 180]. Верагодна, адтуль яны і прыбылі ў Капыль.

Аднак самыя значныя змены адбыліся ў складзе жыхароў вёсак Рымі і Рымашы. Яшчэ ў 1693 г. значную частку жыхароў вёскі Рымі складалі татары [3, арк. 60–60 адв.], а ў 1737 і 1744 гг. татар сярод насельніцтва вёскі ўжо няма, іх месца занялі зямяне як з суседніх вёсак, так і з іншых маёнткаў [39, арк. 73–73 адв.; 52, арк. 363–364 адв.]⁵³. Апрача вайны і

⁵⁰ Пры гэтым у выдадзеным у 1757 г. гербоўніку Станіслава Дунчэўскага сцвярджалася, што яго сучаснік манах-базыльянін Лаўрэн Рымашэўскі (выхадзец з нясвіжскага зямянства, яго маці паходзіла з зямянскага роду Гадыцкіх-Цвіркаў) і яго брат выкарыстоўвалі прыдамок «Рэмеш» («Remiesz») [98, с. 480]. Гэта з’яўляецца цікавай спробай зарэгушаваць баярска-зямянскае паходжанне роду і вывесіцца ад згаданай у Каспера Нясецкага лідскай шляхты Рэмешаў [106, с. 105]. Лаўрэн Рымашэўскі быў не адзіным святаром у родзе, у 1736 г. ксяндзом Капыльскага касцёла з’яўляўся Тамаш Рымашэўскі [53, арк. 7–7 адв.].

⁵¹ Факт куплі пацвярджаецца ў выпадку надзела Самуэля Дактаровіча, іншыя зямянскія надзелы маглі абязлюдзец у выніку вайны і эпідэміі.

⁵² Шандроны з’яўляліся службоўцамі ў «нойбургскіх валоданнях» на працягу некалькіх пакаленняў. Так, у 1677 г. старостам у маёнтку Дарогі Слуцкага княства быў Крыштаф Шандрон [60, № 166].

⁵³ Напрыклад, Пашкевічы, па ўсёй верагоднасці, паходзілі з суседняга маёнтка Цімкавічы [80, с. 112], Зубкевічы – з маёнтка Пацейкі камандоры Мальтыйскага ордэна (у 1669 г. паказаны баярамі сяла Навасёлкі) [41, арк. 6 адв.], Татуры (Татуравічы), верагодна, з суседняй Старыцы. Заснаванае на гучанні прозвішча меркаванне Анатоля Грыцкевіча аб Татурах як нашчадках рымійскіх татар [78, с. 216] – памылковае. У

эпідэміі [108, s. 76], знікненне татар з вёскі Рымі было абумоўлена тым, што многія татары ў канцы XVII – пачатку XVIII ст. выехалі ў Крымскае ханства і Асманскую імперыю [96, s. 267]⁵⁴.

Як ужо адзначалася, пасля Паўночнай вайны вёска Рымашы набыла статус баярскай⁵⁵. Пры гэтым частка яе жыхароў знаходзілася на зямлянскай павіннасці і несла казацкую службу. Ужо ў інвентары ад 1744 г. у шэрагах рымашоўскіх казакоў пазначаны Крэпкія. Па ўсіх папярэдніх інвентарах яны выконвалі сялянскія павіннасці, але належалі да вярхоў рымашоўскай грамады. У 1669 г. войтам быў Пётр Крэпкі, у 1734 г. тую ж пасаду займаў Андрэй Крэпкі [2, арк. 30 адв.; 6, арк. 143 адв.]. Верагодна, гэта паспрыяла іх перасоўванню ў склад зямлянскай супольнасці. Апошняе, сярод іншага, прывяло да трансфармацыі іх родавага прозвішча – у інвентары ад 1759 г. частка іх па-ранейшаму пішацца Крэпкімі, але некаторыя фігуруюць як Крапінскія (апошняя форма ў наступных інвентарах стала пераважаючай) [4, арк. 57–57 адв.]. Крэпскія-Крапінскія выдатна інтэгрваліся ў зямянскія шэрагі. Ужо ў 1759 г. Стэфан Крапінскі з’яўляўся капралам [4, арк. 57]. Таксама ў гэты час Крапінскія былі шырока прадстаўлены сярод казакоў. У 1759 г. непасрэдную казацкую службу неслі капрал Стэфан і яшчэ чатыры Крапінскія, у 1765 г. было ўжо восем казакоў Крапінскіх, у 1780–1783 гг. – капрал, сем фактычных казакоў і адзін былы казак [4, арк. 57–57 адв., 6, арк. 180 адв.–182 адв.; 39, арк. 94–94 адв.].

Нягледзячы на такую высокую ступень уцягнутасці ў зямянскую супольнасць, сялянскае мінулае Крапінскіх прывяло да таго, што яны не мелі дакументаў, якія пацвярджалі б іх высокі грамадскі і маёмасны статус у мінулым. Таму пасля ўваходжання беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі Крапінскія падчас «разбору шляхты» пры дапамозе несапраўдных дакументаў пачалі выводзіць сябе ад значнага роду мазавецкай шляхты – Крэпскіх (Крэмпскіх). У выніку ў дваранстве род

Старыцы носьбіты гэтага прозвішча фіксуюцца ў засценку Грывец ужо ў 1646 г. [7, арк. 333 адв.], у іншых частках былых валоданняў Алелькавічаў – яшчэ раней [108, s. 324]. Цалкам адкінуць татарскі радавод слуцка-капыльскіх зямян Татураў немагчыма, але яны дакладна не паходзілі ад татар з вёскі Рымі.

⁵⁴ Тыя ж працэсы адбываліся ў суседнім з Капылём маёнтку Цімкавічы. Яшчэ ў 1713 г. вёска Рачкевічы была пераважна населена татарамі, а ўжо ў 1730 г. татар у ёй няма, а іх месца занялі сяляне. Пры гэтым для некаторых з іх пазначана, што яны пераведзены з суседняй вёскі Блэўчыцы [80, с. 113, 147].

⁵⁵ З 1759 г. пазначалася як зямянская [4, арк. 57–58 адв.], але захоўвала асаблівы статус сярод іншых зямянскіх населеных пунктаў. Нават у 1783 г. жыхары Рымашоў выконвалі павіннасці, ад якіх былі пазбаўлены іншыя зямяне [39, арк. 314–317]. Перавод баярскіх вёсак на зямянскія павіннасці быў распаўсюджанай з’явай у XVIII ст. [79, с. 53].

быў зацверджаны менавіта з прозвішчам Крэпскія, якое не сустракалася ў інвентарах, але з 70-х гг. XVIII ст. фіксавалася (поруч з формай Крапінскія) у метрычных кнігах Капыльскага касцёла [10, арк. 802 адв.; 21, арк. 4–5 адв., 9–9 адв.; 53, арк. 55 адв., 58, 68, 79 адв., 80, 88, 88 адв., 97, 99 адв., 106 адв., 112, 128 адв., 57, арк. 339–342 адв.; 59, арк. 996–997 адв.]⁵⁶.

У адрозненне ад Крэпкіх-Крапінскіх Вашкевічы ў XVII – першай трэці XVIII ст. не належалі да сялянскіх вярхоў вёскі Рымашы. Яшчэ ў інвентары ад 1693 г. Астап Вайшкевіч (!) з сынамі Якубам, Андрэем і Алесем запісаны сялянамі на надзеле ў 1/4 прыёмнай і 3/4 аселяй валокі. Іх сацыяльны статус пачаў змяняцца ў канцы XVII ст. З інвентара ад 1701 г. вядома, што Якуб меў сына Дзям’яна, сям’я па-ранейшаму трымала 1 валокі зямлі, але адзначана, што яны «*служажы*» [3, арк. 54; 39, арк. 271 адв.]. Пры гэтым у метрычнай кнізе Капыльскага касцёла ў запісе пад тым жа 1701 г. Аляксандр Вайшкевіч (гэта Алесь з інвентароў ад 1693 і 1701 гг.) пазначаны панам [53, арк. 1а]⁵⁷. Пасля Паўночнай вайны, у 1734 г., Аляксандр Вашкевіч «*сядзеў*» на 1 валокі ў размешчаным побач з Рымашамі засценку Пасека, а Дамінік Вашкевіч (гэта Дзям’ян з інвентара ад 1701 г.) меў незабудаваную валокі ў Рымашах. Паказальна, што ў 1744 г. гэтая валокі пазначана як пакінутая Дамінікам [6, арк. 145 адв.; 39, арк. 70]. Верагодна, Дамінік пераехаў у суседні з Капылём маёнтка Магільна, які належаў нясвіжскім Радзівілам. У яго інвентары ўжо ў 1730 г. у новаўтвораным зямлянскім паселішчы Андрушы⁵⁸ пазначаны Дамінік і Ян (магчыма, малодшы брат Дамініка) [64, арк. 20]. У сваю чаргу, нашчадкі Аляксандра, як і ўсе жыхары Рымашоў, у сярэдзіне XVIII ст. дасягнулі зямлянскага статусу і нават неслі казацкую службу [4, арк. 58; 39, арк. 94, 95, 197 адв., 198 адв.]. Як і ў выпадку Крэпкіх-Крапінскіх, Вашкевічы з Андрушоў і Пасекі ў канцы XVIII – пачатку XIX ст. вымушаны былі падкарэктаваць уласнае прозвішча – яны пачалі пісацца Івашкевічамі і апеляваць да паходжання ад аднайменнай радашковіцкай шляхты [18, арк. 17–22]⁵⁹.

Асобным пытаннем з’яўляецца нясенне зямлянамі непасрэднай ваеннай («казацкай») службы ў ваенных фарміраваннях Капыльскага княства. У 1638 г. зямяне Капыльскага княства павінны былі супольна

⁵⁶ Падрабязней пра гэта гл. [76, с. 25–26].

⁵⁷ Гэта запіс аб шлюбе Аляксандра з пані Зоф’яй Клімант.

⁵⁸ Да Паўночнай вайны ў Андрушах пражывалі сяляне [40, арк. 50; 63].

⁵⁹ Цікава, што андрушоўскія Вашкевічы называліся Івашкевічамі ўжо ў 1792 г., калі актыкоўвалі ў Нясвіжскім гродскім судзе прывілей кн. Міхала Казіміра Радзівіла ад 1750 г. на 5 ланных валок у засценку Андрушы [20, арк. 4–5 адв., 9; 45, арк. 43–44 адв.]. Капыльскія ж Вашкевічы працягвалі карыстацца звыклай формай прозвішча яшчэ ў канцы 80-х – пачатку 90-х гг. XVIII ст. [53, арк. 88, 96 адв.].

выставіць 22 кані, апрача таго, 7 коней выстаўлялі татары (зрэшты, у 1642 г. усе зямьне знаходзіліся на паконшчыне – замест ваеннай службы плацілі падатак у радзівілаўскі скарб) [5, арк. 122–123, 205 адв.–206 адв.]. Вайна сярэдзіны XVII ст. істотна падарвала баяздольнасць капільскай харугвы – на зямьскі попіс у 1657 г. з’явілася толькі 15 прадстаўнікоў ад капільскіх зямь (трэба ўлічваць, што не ўсе з іх выстаўлялі каня асобна, некаторыя з іх гэта рабілі разам з іншымі зямьнямі) [52, арк. 508 адв.–509]. Сітуацыя не стала лепшай да канца XVII ст. – у 1693 г. Капільскае княства (зямьне і татары) выстаўляла толькі 15 казакоў [3, арк. 60–63]. Магчыма, гэта было звязана таксама з тым, што пасля смерці кн. Багуслава Радзівіла (1669 г.) Капільскае княства стала часткай так званых «нойбургскіх валоданняў»⁶⁰ і ў меншай ступені выкарыстоўвалася як крыніца папаўнення ваенных людскіх рэсурсаў. Сітуацыя змянілася з 30-х гг. XVIII ст., калі «нойбургскія валоданні» перайшлі да нясвіжскай галіны Радзівілаў. У інвентары ад 1744 г. пазначаны 35 казакоў (без уліку капралаў, харужых і паручніка)⁶¹ [39, арк. 70–76 адв.]. Шмат у чым такое павелічэнне колькасці было дасягнута за кошт павышэння статусу жыхароў вёскі Рымашы – толькі з яе ў 1744 г. было набрана 10 казакоў. У 1765 г. колькасць казакоў зменшылася – іх засталася 24, пры гэтым 12 з іх (усе з Рымашоў) служылі ў нясвіжскай харугве, а 12 (з астатніх засценкаў) – у слупкай харугве [39, арк. 92–94 адв.]. Але гэта змяншэнне абумоўлена, у тым ліку пераходам часткі зямьскіх засценкаў (Кажушкі, Дзічкоў, Сухоўчыцы-Пуцяты) у застаўное валоданне ў складзе вылучанага з Капільскага княства маёнтка Доктаравічы. У 1783 г. колькасць казакоў заставалася стабільнай – фактычна служылі 25 чалавек. Але ў гэты час амаль уся капільская частка харугвы фарміравалася за кошт выхадцаў з Рымашоў – з яе было набрана 20 чалавек, а таксама харужы Юзаф Агінскі [39, арк. 314–315 адв.].

Пры гэтым у XVIII ст. існавалі адрозненні ў нясенні службы з асобных зямьскіх паселішчаў. Так, з засценкаў Стары Капіль і Каменка за акрэслены перыяд не было выстаўлена ніводнага казака. У сваю чаргу, пастаянная казацкая служба неслася жыхарамі засценкаў Ржаўка і Сухоўчыцы-Пуцяты⁶². Асноўнымі жыхарамі засценка Пуцяты ў XVIII ст.

⁶⁰ Спадчыны Багуслава Радзівіла, якая адышла да яго дачкі Людвікі Караліны і яе мужа нойбургскага электара Карла Філіпа [82, с. 363].

⁶¹ Гэта лічба яшчэ больш уражае з улікам таго, што ў 1734 г. фактычную казацкую службу несла 8 чалавек, таксама мелася 2 харужыя (зрэшты, побач з некаторымі імёнамі пазней былі зроблены прыпіскі, што яны сталі казакамі неўзабаве пасля 1734 г.) [6, арк. 143 адв.–150].

⁶² Частка Сухоўчыцаў, дзе ў XVII ст. знаходзіўся «конь Пуцятаў», у далейшым вылучылася ў асобны засценак – Пуцяты.

былі Сокалы і Умінскія. Паводле родавых дакументаў, апошнія знаходзіліся ў складзе капільскіх зямляў з сярэдзіны XVII ст. [32, 10 адв.–11]⁶³, але ў інвентарах яны ўпершыню згадваюцца толькі ў 1693 г. [3, арк. 62]. Пры гэтым, як і ў выпадку згаданых вышэй Ярмаліцкіх, у другой палове XVII ст. Умінскія таксама пражывалі ў вёсцы Радкава Прускага двара – у 1667 г. у ёй паказаны Іван і Захарыяш Умінскія [65, арк. 21, 24]. Магчыма, гэта сведчыць пра тое, што частка капільскіх зямляў у XVII ст. пераехала ў маёнтка Прусы Слуцкага княства або была пераселена туды радзівілаўскай адміністрацыяй. Затым, у сярэдзіне XVIII ст., некаторыя Умінскія выехалі ў Рэчыцкі павет, дзе, па ўсёй верагоднасці, знаходзіліся ў шэрагах службоўцаў Быкоўскіх⁶⁴. З астатніх Умінскіх Ян быў казаком у 1734 г., Базыль і Мікалай у 1744 г., а Мікалай адзінаасобна яшчэ і ў 1759 г. [4, арк. 65 адв.; 6, арк. 149, 39, арк. 75 адв.]⁶⁵.

Суседзі Умінскіх Сокалы-Кутылоўскія адносіліся да ваеннай эліты Капільскага княства. З часоў князёў Алелькавічаў Сокалы трымалі размешчаную непадалёк ад Капільскага княства вёску Садавічы, якую, аднак, страцілі ў канцы XVII ст. [31, арк. 5 адв.–6; 12–12 адв.; 66, к. 270–272]. У XVIII ст. тры пакаленні роду знаходзіліся на ваеннай службе ў капільскай харугве – Ян быў паручнікам, яго сын Адам – харужым (1724), затым паручнікам (не пазней за 1744 г.)⁶⁶, а ўнук Ян – казаком⁶⁷. Апрача таго, казаком быў стрыечны брат Адама Станіслаў Пятровіч Сокал [4, арк. 65 адв.; 6, арк. 149; 31, арк. 6 адв., 12 адв.–13; 39, арк. 35 адв.–36]. У выніку ўжо Ян Адамавіч здолеў перайсці з капільскай зямлянскай эліты ў склад навагрудскай павятовай шляхты [31, арк. 7, 13 адв.].

У цэлым зямляне Капільскага княства неслі непасрэдную ваенную службу (што было іх асноўнай павіннасцю) да канца існавання Рэчы Паспалітай. Гэта супярэчыць меркаванню Дзмітрыя Пахілевіча, які лічыў зямлян (асабліва для рэалій XVIII ст.) сацыяльнай групай, наблі-

⁶³ Падчас «разбору шляхты» Умінскія сцвярджалі, што паходзілі з Познанскага ваяводства [32, арк. 12–12 адв., 22–23], зрэшты, нельга выключаць магчымасці, што такі вывад узнік на падставе звестак гербоўнікаў, у якіх згадваюцца Умінскія з велікапольскіх зямель [107, s. 200].

⁶⁴ Прынамсі, Быкоўскія стала прысутнічалі ў ліку хросных бацькоў дзяцей з гэтай галіны роду Умінскіх [32, арк. 69, 73].

⁶⁵ Як ужо адзначалася, пасля 1759 г. сухоўчыцкія зямляне ў інвентарах не прадстаўлены, бо гэты засценак у складзе маёнтка Доктаравічы знаходзіўся ў неперапыннай заставе.

⁶⁶ Пры гэтым па стане на 1744 г. меў уласных падданных.

⁶⁷ Падчас «разбору шляхты» падаваліся глухія звесткі, што Ян Адамавіч таксама меў чын паручніка, але не было сказана, у складзе якіх войскаў ён яго атрымаў.

жанай па сваіх правах і абавязках да сялян-слуг [86, с. 158–159]⁶⁸. Як бачна, зямiane, прынамсі, у раздзілаўскіх валоданнях заставаліся прывілеяванай часткай ваенна-служылага насельніцтва.

Апрача таго, зямiane наймаліся на ваенную службу і ў войскі Рэчы Паспалітай. Так, памерлы ў 1706 г. капыйскі зямянін Адам Жызмінскі быў таварышам гусарскай роты ваяводы полацкага і гетмана польнага кн. Яна Агінскага [54, арк. 129–130 адв.]. З улікам таго, што апошні памёр у 1684 г., А. Жызмінскі нёс службу ў яго харугве ў пачатку 80-х гг. XVII ст. Пры гэтым у 1693 г. ён паказаны сярод зямян засценка Сухоўчыцы, згадваюцца Жызмінскія і ў больш ранніх інвентарах [2, арк. 32 адв.; 3, арк. 62; 6, арк. 60]. Верагодна, на Адаме род Жызмінскіх у Капыйскім княстве скончыўся – у тастаменце ён згадаў толькі ўдаву пляменніка Юзафа. У інвентары 1734 г. Жызмінскіх ужо няма ў складзе жыхароў Сухоўчыцаў [6, арк. 149].

Заканчэнне гісторыі трывалай капыйскай зямянскай супольнасці супала з падзеламі Рэчы Паспалітай. У 1795 г. большасць капыйскіх зямян была запісана ў рэвізскія сказкі як *«вольныя людзі, якія завуцца зямiane»* (напрыклад, так пазначыў жыхароў Ржаўкі арэндны трымальнік – шамбялян Міхал Ляговіч [36, арк. 872 адв.–873]). Гэта аўтаматычна пераводзіла зямян у падатковы стан, хоць і пакідала ім права доказу шляхецтва (чым большасць з іх скарысталася). Каб не трапіць у прыгонную залежнасць, многія зямiane выяжджалі на іншыя землі. Шукальцы новых месцы жыхарства вымушаны былі як заможныя зямiane, так і збяднелыя. Напрыклад, Плюцінскія, якія ў пачатку 80-х гг. XVIII ст. трымалі даволі вялікія надзелы (па 1 1/9 валокі ў засценку Ржаўка), у 10–30-я гг. XIX ст. апынуліся на арэндных землях у вёсках Цяхоўка і Якшычы Слуцкага павета [6, арк. 182 адв.; 14, арк. 152 адв.; 25, арк. 46]. Таксама і здрабнелыя Сеўрукі (паводле інвентара ад 1780 г. чатыры прадстаўнікі роду трымалі толькі па 1/4 валокі) ужо ў 30-я гг. XIX ст. пераважна не пражывалі ў родавым гняздзе – Шаствах [6, арк. 182 адв.; 14, арк. 245 адв., 247 адв., 250 адв., 251 адв.; 30, арк. 58]⁶⁹. Знешне больш пашанцавала жыхарам засценкаў Кажушкі, Дзічкоў і Сухоўчыцы-Пуцяты – застаўныя трымальнікі Ганна Багдановіч і Дамінік Рэйтан заключылі з імі кантракты на карыстанне зямлэй, і ў 1795 г. гэтыя зямiane былі запісаныя як чыншавая шляхта [36, арк. 297–324 адв.]. Аднак у 1808 г. Д. Рэйтан вырашыў заснаваць на месцы іх засценкаў фальварак і прымусіў частку зямян да выезду адтуль. Зямiane (перш за ўсё, Умінскія з засценку Пуцяты) спрабавалі апрагэставаць высяленне

⁶⁸ Няслушнасць поглядаў Д. Пахілёвіча адзначаў ужо Анатоль Грыцкевіч [78, с. 252].

⁶⁹ Зрэшты, у выпадку Сеўрукоў частка роду працягвала жыць у Шаствах-Сеўрукоўшчыне (Сеўруках), але ўжо ў статусе арандатараў [30, арк. 9, 54–57, 71 адв.].

ў судзе, але ў выніку вымушаны былі перабрацца на іншыя землі [32, арк. 186 адв.; 43, арк. 4].

Такім чынам, зямлянская супольнасць Капыльскага княства ў XVII ст. заставалася даволі стабільнай — многія з яе прадстаўнікоў паходзілі яшчэ з шэрагаў службоўцаў князёў Алелькавічаў. Нават разбуральная вайна 1654—1667 гг. не ўнесла істотных карэктываў у склад мясцовых зямян. Тым не менш, у другой палове XVII ст. у асяроддзе зямян пачалі пранікаць былыя сяляне-слугі (якія пераважна пражывалі ў вёсцы Рымашы). Гэты працэс актывізаваўся пасля Паўночнай вайны. Аднак падобныя «новыя» (паводле тэрміналогіі Анатоля Грыцкевіча, «ненабілітаваныя» [78, с. 243]) зямiane хутка і ўдала інтэгрваліся ў зямлянскую супольнасць. У больш шырокай перспектыве ад «старых» зямян іх адраіняла адсутнасць дакументаў, якія пацвярджалі б іх шляхецкую годнасць, што адкрылася падчас «разбору шляхты» і прымусіла выходцаў з сялянскага стану прыпісваць сабе паходжанне ад шляхецкіх родаў і нават скажаць уласныя прозвішчы.

Зямлянская супольнасць Капыльшчыны не была аднастайнай. Да яе вярхоў у XVII ст. належалі Дактаровічы, Грыцкевічы, Пуцяты і Пузыны, у XVII ст. сярод капыльскіх зямян вылучаліся Сокалы-Кутылоўскія і Рытвінскія (Грытвінскія). Паказальна, што ў складзе капыльскай зямлянскай эліты ўжо з канца XVII ст. апынулася адна з галін Невяроўскіх (якая асела ў засценку Ржаўка), а гэты род паходзіў з сялянскай вёскі Рымашы.

Крыніцы і літаратура

1. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). — Ф. 27. — Воп. 5. — Спр. 447. — Люстрацыйнае апісанне казённага засценка Печураны Слуцкага павета. 1841—1843 гг. — 64 арк.
2. НГАБ. — Ф. 27. — Воп. 6. — Спр. 1. — Інвентар Капыльскага княства 1669 г. — 34 арк.
3. НГАБ. — Ф. 27. — Воп. 6. — Спр. 2. — Інвентар Капыльскага княства 1693 г. — 64 арк.
4. НГАБ. — Ф. 27. — Воп. 6. — Спр. 13. — Інвентар Капыльскага княства 1759 г. — 70 арк.
5. НГАБ. — Ф. 160. — Воп. 1. — Спр. 15. — Справа аб адшуканні волі ад прыгоннай залежнасці жыхароў мястэчка Пясочнае Ігуменскага павета з-пад валодання памешчыкаў Ёдкаў. Інвентары Капыльскага княства 1638 і 1642 гг. — 217 арк.
6. НГАБ. — Ф. 160. — Воп. 1. — Спр. 16. — Справа аб адшуканні волі ад прыгоннай залежнасці жыхароў мястэчка Пясочнае Ігуменскага павета з-пад валодання памешчыкаў Ёдкаў. Інвентары Капыльскага княства 1665, 1734, 1780, 1781 гг. — 238 арк.

7. НГАБ. – Ф. 160. – Воп. 1. – Спр. 23. – Справа аб адшуканні волі ад прыгоннай залежнасці жыхароў Пырашаўскай Слабады Ігуменскага павета з-пад валодання памешчыкаў Ёдкаў. – 1007 арк.
8. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 1. – Спр. 6. – Алфавітная ведамасць шляхты Нясвіжскага і Пастаўскага паветаў за 1796 г. – 194 арк.
9. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 1. – Спр. 27. – Пастановы аб дваранстве розных асоб за 1800 г. – 107 арк.
10. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 1. – Спр. 31. – Пастановы аб дваранстве розных асоб за 01–20.12.1802. – 1074 арк.
11. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 1. – Спр. 32а. – Пастановы аб дваранстве розных асоб за 1802 г. – 829 арк.
12. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 1. – Спр. 62. – Пастановы аб дваранстве розных асоб за 1815 г. – 608 арк.
13. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 1. – Спр. 82. – Пастановы аб дваранскім паходжанні розных асоб за 1817 г. – 988 арк.
14. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 1. – Спр. 219. – Пасямейныя спісы дваран 2-га разраду Слуцкага павета за 1835 г. (літары Н–С). – 372 арк.
15. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 1. – Спр. 791. – Алфавітная ведамасць шляхты Слуцкага павета за 1796 г. – 71 арк.
16. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 2. – Спр. 353. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Бялькевічаў. – 16 арк.
17. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 2. – Спр. 376. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Бялькевічаў. – 382 арк.
18. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 2. – Спр. 1251. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Івашкевічаў. – 694 арк.
19. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 2. – Спр. 1255. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Івашкевічаў. – 538 арк.
20. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 2. – Спр. 1265. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Івашкевічаў. – 173 арк.
21. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 2. – Спр. 1633. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Крэпскіх. – 543 арк.
22. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 2. – Спр. 2229. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Невяроўскіх. – 55 арк.
23. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 2. – Спр. 2233. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Невяроўскіх. – 556 арк.
24. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 2. – Спр. 2248. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Невяроўскіх. – 462 арк.
25. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 2. – Спр. 2554. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Плюцінскіх. – 207 арк.
26. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 2. – Спр. 2703. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Ратомскіх. – 158 арк.
27. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 2. – Спр. 2805. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Рымашэўскіх. – н/н.

28. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 2. – Спр. 2810. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Рытвінскіх. – 396 арк.
29. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 2. – Спр. 2931. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Сеўрукоў. – 1718 арк.
30. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 2. – Спр. 2942. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Сеўрукоў. – 134 арк.
31. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 2. – Спр. 3064. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Сокалаў-Кутылоўскіх. – 354 арк.
32. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 2. – Спр. 3326. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Умінскіх. – 413 арк.
33. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 2. – Спр. 3700. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Шубаў-Яблонскіх. – 257 арк.
34. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 2. – Спр. 3703. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Шубаў-Яблонскіх. – 313 арк.
35. НГАБ. – Ф. 319. – Воп. 2. – Спр. 3790. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Ярмаліцкіх. – 202 арк.
36. НГАБ. – Ф. 333. – Воп. 9. – Спр. 169. – Рэвізская сказка сялян, шляхты, святароў Слуцкага павета 1795 г. – 1309 арк.
37. НГАБ. – Ф. 531. – Воп. 1. – Спр. 161. – Дакументы на маёнтак Рута Навагрудскага павета. XVI–XIX стст. – 1529 арк.
38. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 2. – Спр. 3135. – Інвентар Клецкага княства 1626 г. – 88 арк.
39. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 2. – Спр. 3676. – Інвентары Капыльскага княства. 1701–1815 гг. – 331 арк.
40. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 2. – Спр. 4942а. – Дакументы па маёнтку Магіль на Нясвіжскай ардынацыі. 1638–1777 гг. – 53 арк.
41. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 2. – Спр. 6339. – Інвентар маёнтка Пацейкі Навагрудскага ваяводства 1669 г. – 12 арк.
42. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 2. – Спр. 7381. – Інвентар Слуцкага княства 1600 г. – 8 арк.
43. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 4. – Спр. 930. – Маёмасныя дакументы на мястэчка Раманава і фальварак Доктаравічы Капыльскага княства. 1808–1811 гг. – 11 арк.
44. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 4. – Спр. 1239. – Актавая кніга Слуцкага замкавага (гродскага) суда за 1686–1689 гг. – 456 арк.
45. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 4. – Спр. 1352. – Статут правоў зямлян Мірскага графства. Рэестр збору падатку з зямлян Нясвіжскай ардынацыі. Прывілеі зямлянам Нясвіжскай ардынацыі. 1745–1792 гг. – 87 арк.
46. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 4. – Спр. 1601. – Маёмасныя дакументы на маёнткі Доктаравічы Капыльскага княства і Вялічкавічы Пінскага павета. 1587–1684 гг. – 25 адв.
47. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 4. – Спр. 1712. – Дакументы аб эканамічным стане маёнткаў Гулевічы і Сухоўчыцы Навагрудскага павета. 1622–1776 гг. – 128 арк.

48. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 4. – Спр. 1557. – Дакументы аб эканамічным стане маёнтка Прыборы, фальваркаў Вялікія і Малыя Прошчыцы, Кулакі Слуцкага княства. 1582–1813 гг. – 299 арк.
49. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 4. – Спр. 1853. – Маёмасныя дакументы на маёнтак Шчэпаўшчына Навагрудскага ваяводства. – 117 арк.
50. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 4. – Спр. 1933. – Дакументы аб правах валодання і размежаванні маёнтка Навадворкі Навагрудскага павета. 1584–1793 гг. – 55 арк.
51. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 4. – Спр. 2117. – Дакументы па маёнтку Якубавічы, фальварку Нізкавічы і вёсцы Какорычы Навагрудскага павета. 1632–1807 гг. – 154 арк.
52. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 4. – Спр. 6029. – Выпісы з актавых кніг Галоўнага Трыбунала і судоў Мінскага, Віленскага і Навагрудскага ваяводстваў, інвентары, лісты на продаж, арэнду, заставу, размежаванне па маёнтках Раманчыцы Кіеўскага ваяводства; Родава, Рымгоі, Рومیшкі Біржанскага княства; Румакі Ковенскага павета; Рудзіца, Рубяжэвічы Койданаўскага графства; Рымі, Сангалаўшчына, Дусяеўшчына Капыльскага княства; Ракішкі; Грэблі Мінскага павета; Душава (Крывое Сяло), Русіянаўшчына Навагрудскага павета; рэестры дакументаў; попіс зямлян Слуцкага і Капыльскага княстваў. 1526–1830 гг. – 585 арк.
53. НГАБ. – Ф. 937. – Воп. 4. – Спр. 205. – Метрычная кніга Капыльскага касцёла аб венчаных (за 1701–1798 гг.) і памерлых (за 1773–1819 гг.). – 191 арк.
54. НГАБ. – Ф. 1739. – Воп. 1. – Спр. 5. – Актавая кніга Слуцкага замкавага (гродскага) суда за 1695–1732 гг. – 671 арк.
55. НГАБ. – Ф. 1774. – Воп. 1. – Спр. 1. – Актавая кніга Навагрудскага земскага суда за 1764–1809 гг. – 307 арк.
56. НГАБ. – Ф. 1774. – Воп. 1. – Спр. 16. – Актавая кніга Навагрудскага земскага суда за 1785 г. – 1299 арк.
57. НГАБ. – Ф. 1774. – Воп. 1. – Спр. 21. – Актавая кніга Навагрудскага земскага суда за 1792 г. – 1322 арк.
58. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 26. – Спр. 1181. – Спаведныя ведамасці Навагрудскага дэканата за 1763 г. – 764 арк.
59. НГАБ. – Ф. 1787. – Воп. 1. – Спр. 2. – Актавая кніга Слуцкага земскага суда за 1793–1795 гг. – 1039 арк.
60. НГАБ. – Калекцыя лічбавых копіяў 20. – Воп. 1. – Спр. 166. – Прыватны ліст Станіслава Незабытоўскага да староства дарожскага Крыштафа Шандрона з просьбай забяспечыць выдачу 10 вёдраў мёду Слуцкаму брацтву пры Спаскай царкве сялянамі вёскі Даманавічы Слуцкага княства. 1677 г. – 2 арк.
61. НГАБ. – КМФ 5. – Воп. 1. – Спр. 1420/1. – Інвентар маёнтка Івань Слуцкага княства 1677 г. – 64 арк.
62. НГАБ. – КМФ 5. – Воп. 1. – Спр. 1425. – Інвентар маёнтка Івань Слуцкага княства 1733 г. – 64 арк.

63. НГАБ. – КМФ 5. – Воп. 1. – Спр. 2489. – Інвентар маёнтка Магільна Нясвіжскай ардынацыі 1690 г. – 30 арк.
64. НГАБ. – КМФ 5. – Воп. 1. – Спр. 2491/2. – Інвентар маёнтка Магільна Нясвіжскай ардынацыі 1730 г. – 24 арк.
65. НГАБ. – КМФ 5. – Воп. 1. – Спр. 3356/1. – Інвентар маёнтка Прусы Слуцкага княства 1667 г. – 27 арк.
66. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD). Archiwum Warszawskie Radziwiłłów (AR). – Dz. 23. – T. 159. – P. 2. – Akta dotyczące się szlachty, ziemian i bojar osiadłych na gruntach w księstwach słuckim i kopylskim. – 381 k.
67. Анищенко, Е. К. Шляхта Брестского воеводства : Список XVIII ст. – Минск : Изд. В. Хурсик, 2011. – 236 с.
68. Анищенко, Е. К. Шляхта Лидского повета : Список XVIII ст. – Минск : Изд. В. Хурсик, 2013. – 312 с.
69. Анищенко, Е. К. Шляхта Новогрудского воеводства : Список XVIII ст. – Минск : Изд. В. Хурсик, 2017. – 280 с.
70. Анищенко, Е. К. Шляхта Пинского повета : Список XVIII ст. – Минск : Изд. В. Хурсик, 2016. – 292 с.
71. Брэгер, Г. М. Кліентэла віленскага ваяводы, канцлера ВКЛ Мікалая Радзівіла Чорнага паводле кніг Віленскага ўрада 1551–1565 гг. Спісы кліентаў. Выбраныя біяграфы // Мікалай Радзівіл Чорны (1515–1565 гг.) : палітык, дыпламат, мецэнат : зборнік навук. прац. – Нясвіж : НГКМЗ «Нясвіж», 2016. – С. 13–55.
72. Галубовіч, В. У.; Рыбчонак, А. І.; Шаланда, А. І. Князі Друцкія-Горскія ў Вялікім Княстве Літоўскім у XV–XVIII стст. – Мінск : Музей «Замкавы комплекс “Мір”», 2016. – 400 с.
73. Гербоўнік беларускай шляхты. – Т. 2 : Б / С. Рыбчонак і інш. – Мінск : НАРБ, 2007. – 672 с.
74. Гербоўнік беларускай шляхты. – Т. 4 : Г / Д. Ч. Матвейчык і інш.; навук. рэд. А. Рахуба. – Мінск : Беларусь, 2016. – 959 с.
75. Гербоўнік беларускай шляхты. – Т. 5 : Д / Я. С. Глінскі і інш.; навук. рэд. А. Рахуба. – Мінск : Беларусь, 2018. – 847 с.
76. Глінскі, Я. С. Фальсіфікацыі дакументаў аб дваранстве ў Слуцкім павеце Мінскай губерні ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. // Беларускі гістарычны часопіс. – 2018. – №5. – С. 24–34.
77. Грицкевич, А. П. Материалы из истории слущких выбранцев как источник по крестьянской генеалогии // Советское славяноведение. – 1973. – № 5. – С. 60–69.
78. Грицкевич, А. П. Хозяйственное и правовое положение военно-служилого населения в Слуцком княжестве в XVI–XVIII вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1962 г. / Академия наук СССР. – Минск, 1964. – С. 242–253.
79. Доўнар, А. Б. Сяляне-слугі Беларусі другой паловы XVI – сярэдзіны XVIII ст. – Мінск : Беларуская навука, 2007. – 193 с.

80. Инвентари магнатских владений Белоруссии XVII–XVIII вв. : Владение Тимковичи / Сост. П. Г. Козловский, Е. П. Шлоссберг, Е. Л. Бравер. – Минск : Наука и техника, 1982. – 216 с.
81. Курчевич-Севрук, В. М. Вывод о происхождении прозвищ Севрук и Курчевич-Севрук, дополненный и исправленный. – Минск : Типолитография Тасьмана, 1896. – 45 с.
82. Мацук, А. «Нойбургскія маёнткі» // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя. – У 2 т. – Т. 2 : Кадэцкі корпус – Яцкевіч. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2007. – С. 363–366.
83. Мяцельскі, А. А. Воласць Капыля ў XI–XVI стст. // Капыль: гісторыя горада і рэгіёна: да 360-годдзя надання Капылю прывілея на магдэбургскае права : зб. навук. артыкулаў / Нац. акад. навук Беларусі, Інстытут гісторыі. – Мінск, 2012. – С. 24–34.
84. Пазднякоў, В. С. Клецкая шляхта XVI–XVII стст. (спісы) // Беларускі археаграфічны штогоднік. – Вып. 15. – Мінск, 2014. – С. 275–294.
85. Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кн. 523. Кн. Публічных спраў 1 / Падрыхт. А. І. Груша, М. Ф. Спірыдонаў, М. А. Вайтовіч; НАН Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск : Беларуская навука, 2003. – 444 с.
86. Похилевич, Д. Л. Крестьяне-слуги в Великом Княжестве Литовском в XVII–XVIII веках // Средние века : сборник. – 1962. – Вып. 21. – С. 141–169.
87. Пташицкий, С. Л. Князья Пузыны. Историко-генеалогические материалы. – Санкт-Петербург : Типография Г. А. Бернштейна, 1899. – 131 с.
88. Русская историческая библиотека. – Т. 33 : Литовская метрика. Отдел первый. Часть третья : Книги публичных дел : Переписи войска литовского. – Петроград : Типография Главного управления уделов, 1915. – 1378 стб.
89. Сагановіч, Г. М. Невядомая вайна, 1654–1667. – Мінск : Навука і тэхніка, 1995. – 143 с.
90. Скеп'ян, А. А. Двор і слугі князёў Слуцкіх у канцы XV – 80-х гг. XVI ст. // Arche. – 2014. – № 6 : Магнатэрыя Вялікага Княства Літоўскага. – С. 305–339.
91. Скеп'ян, А. А. Князі Слуцкія. – Мінск : Беларусь, 2013. – 246 с.
92. Стецкевич-Чебоганов, А. В. Я – сын Ваш : Некрашевичи герба «Любич». Татуры герба «Донброва». Севруки герба «Курч». Керножицкие герба «Юноша». Моствиловичи герба «Доленга». – Минск : Белорусская Православная Церковь, 2012. – 592 с.
93. Чарняўскі, Ф. В. Ураднікі (пасады, тытулы) Менскага ваяводства XVI–XVIII стст. : біяграф. давед. – Вып. 4 : гараднічыя, мечныя. – Мінск : Выд. В. Хурсік, 2015. – 512 с.
94. Яковенко, Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття / 2-е вид. – Київ : Критика, 2008. – 472 с.
95. Augustyniak, U. Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizmy patronatu. – Warszawa : Semper, 2002. – 386 s.

96. Borawski, P. Ziemska służba wojskowa Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego w XV–XVII wieku. – Zabrze; Tarnowskie Góry : Inforteditions, 2015. – 432 s.
97. Ciechanowicz, J. Rody rycerskie Wielkiego Księstwa Litewskiego. – T. 4 : L–R. – Rzeszów : Fosze, 2001. – 475 s.
98. Duńczewski, S. Herbarz wielu domów Korony Polskiej i W. X. Litewskiego. – T. 2. – Kraków : Drukarnia B. Jana Kantego, 1757. – 483 s.
99. Friedelówna, T. Ewangeliarz Ławryszewski. Monografia zabytku. – Wrocław et al. : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wyd-wo PAN, 1974. – 280 s.
100. Klechta, A. Inwentarz księstwa śluckiego 1600 roku // Rocznik białkopodlaski. – T. 24. – Biała Podlaska, 2016. – S. 210–229.
101. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 3 (1440–1498). Užrašymų knyga 3 / Parengė L. Anužytė, A. Baliulis. – Vilnius : Žara, 1998. – 167 p.
102. Lulewicz, H. Walka Radziwiłłów z Chodkiewiczami o dziedzictwo śluckie // Miscellanea Historico-Archivistica. – T. 3 : Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku: w kręgu polityki i kultury. – Warszawa; Łódź, 1989. – S. 201–215.
103. Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo nowogrodzkie 1690 r. / Oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba. – Warszawa : Neriton, 2002. – 290 s.
104. Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r. / Oprac. A. Rachuba. – Warszawa : PWN, 1989. – 374 s.
105. Niesiecki, K. Herbarz polski / Wyd. J. P. Bobrowicz. – T. 5. – Lipsk : Breitkopf i Haertel, 1840. – 476 s.
106. Niesiecki, K. Herbarz polski / Wyd. J. N. Bobrowicz. – T. 8. – Lipsk : Breitkopf i Haertel, 1841. – 652 s.
107. Niesiecki, K. Herbarz polski / Wyd. J. N. Bobrowicz. – T. 9. – Lipsk : Breitkopf i Haertel, 1842. – 468 s.
108. Sienkiewicz, W. Szlachta zależna w Wielkim Księstwie Litewskim od połowy XVII do połowy XVIII wieku. Studium z dziejów feudalizmu litewskiego : maszynopis pracy doktorskiej. – Warszawa, 1982. – 460 s.
109. Uruski, S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. – T. 12. – Warszawa : Gebethner i Wolff, 1915. – 382 s.
110. Urzędnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy / Oprac. M. Wolski. – Kórnik : Biblioteka kórnicka, 2007. – 189 s.
111. Wolff, J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa : Drukiem J. Filipowicza, 1895. – XXV, 698 s.

Артукл паступіў у рэдакцыю 20.08.2018

БРАСЛАЎСКІЯ СОЙМІКІ Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ 1730-х – 1740-я гг.

Прынята лічыць, што асабліва сьць даследавання павятовых соймакаў *«не ў апошнюю чаргу выклікана крыніцазнаўчай базай, якую выкарыстоўваюць для даследавання «соймакавай» гісторыі: нашмат часцей ведаем пра вынікі працы соймакаў, а не пра іх ход і абставіны правядзення»* [1, с. 170]. Пры даследаванні павятовых соймакаў больш за ўсё інфармацыі аб іх даюць дакументы саміх соймакаў. У асноўным соймакавыя дакументы актыкоўваліся ў мясцовым гродскім судзе, але, як вядома, акты Браслаўскага гродскага суда згарэлі ў 1812 г. [2, с. 233]. Інфармацыя з соймакавых дакументаў дапаўняецца такімі відамі крыніц, як карэспандэнцыя, наратыўныя, судовыя дакументы і інш. Па прычыне гібелі матэрыялаў Браслаўскага гродскага суда ў гэтым артыкуле мы вымушаны змяніць падыход да даследавання павятовых соймакаў, заснаваўшы яго пераважна на карэспандэнцыі, якая дазваляе прасачыць функцыянаванне браслаўскіх соймакаў у 30–40-х гг. XVIII ст. Значная колькасць захаванай карэспандэнцыі XVIII ст. дазваляе больш дакладна рэканструяваць функцыянаванне павятовых соймакаў, а таксама прыадкрыць кулісы падрыхтоўкі да іх розных груповак магнатаў і шляхты.

Першым у панаванне Аўгуста III быў браслаўскі дэпутацкі соймак 1736 г. Праўда, пра яго нам вядома толькі тое, што дэпутатамі на ім былі абраны абальніцкі староста Іясафат Копаць і нехта Гедройц [3, с. 69]. На браслаўскім пасольскім соймаку таго ж года пасламі на сойм 1736 г. былі абраны вяржбоўскі староста Станіслаў Агінскі і браслаўскі маршалак Іясафат Мірскі ¹ [4, с. 217]. Апрача таго, у тым жа годзе 23 кастрычніка адбыўся рэляцыйны соймак. На ім слухалі рэляцыі браслаўскіх паслоў на сойм 1736 г., а таксама абралі камісараў на Правінцыйную камісію ВКЛ у Гродна ². Імі сталі браслаўскі маршалак І. Мірскі і браслаўскі харужы Фелікс Нікадзім Цеханавецкі [6, р. 1]. У лістападзе 1736 г. памёр браслаўскі маршалак І. Мірскі [7, к. 76]. Гэта мела вялікае значэнне для далейшага функцыянавання браслаўскіх соймакаў, бо памёр ураднік, які аказваў выключны ўплыў на мясцовы соймак (менавіта маршалак пачынаў соймакавыя пасяджэнні і кіраваў імі).

¹ Згодна з іншымі звесткамі, другім паслом з Агінскім быў браслаўскі земскі пісар Тэадор Ваўжэцкі [5, р. 282].

² Правінцыйная камісія ВКЛ мела заняцца люстрацыйй старостваў з мэтай вызначэння шляхоў і памераў павялічэння войска ВКЛ.

Радзівілаўскі прыхільнік Ян Сарока паўплываў на рашэнне шляхціца Бяганскага прапанаваць сваю кандыдатуру на пасаду дэпутата на brasлаўскім грамнічным сойміку 1737 г. Праўда, не выключалася, што абозны ВКЛ і brasлаўскі гродскі староста Ігнат Агінскі, каб не дапусціць гэтага, або сарве соймак, або стане дэпутатам разам з Бяганскім. У выпадку, калі выбары дэпутатаў у Браславе пойдуць не па планах Радзівілаў, Бяганскі абяцаў занесці пратэстацыю супраць соймака. У выніку з'явіліся чуткі, што дэпутатамі абраны І. Агінскі і Бяганскі [8, к. 25, 28, 31; 9, к. 42]. Аднак яны аказаліся памылковымі, бо дэпутатамі абралі brasлаўскага гродскага суддзю Нікадзіма Гяцэвіча і brasлаўскага стражніка Лявона Мірскага [3, s. 173]. Вядома, што Гяцэвіч карыстаўся падтрымкай Агінскіх і Сапегаў, а Л. Мірскі быў радзівілаўскім прыхільнікам [10, к. 41–42; 11, р. 16].

Браслаўскі грамнічны соймак 1738 г. быў сарваны [10, к. 25–26]. На brasлаўскім пасольскім сойміку 1738 г. пад дырэкцыяй Т. Агінскага пасламі былі абраны раней згаданы Агінскі і brasлаўскі падкаморы Антоні Рудаміна. Апошні ў гэты час заставаўся прыхільнікам Радзівілаў і абяцаў служыць на сойме іх інтарэсам [10, к. 34–35, 37–38; 12, s. 82].

А. Рудаміна і brasлаўскі мечнік Феліцыян Ваўжэцкі мелі загады Міхала Казіміра Радзівіла правесці выбар дэпутатам Бяганскага на brasлаўскім грамнічным сойміку 1739 г., але той не прыехаў на соймак. Сам Рудаміна, нягледзячы на просьбы канцлера ВКЛ Яна Фрэдэрыка Сапегі, не мог старацца аб абранні дэпутатам, бо яшчэ не зрабіў рэляцыі з пасольства на сойм 1738 г. У выніку Рудаміна і Ваўжэцкі стараліся аб выбары дэпутатамі brasлаўскага лоўчага Ануфрыя Рудаміны і Цыпрыяна Мірскага, брата радзівілаўскага прыхільніка brasлаўскага стражніка Л. Мірскага. Дырэктарам соймака быў brasлаўскі земскі пісар Тэадор Ваўжэцкі. Абодва дэпутаты абяцалі служыць у Трыбунале ВКЛ інтарэсам Радзівілаў. Праўда, А. Рудаміна апасаўся, што Ц. Мірскаму на рэасумпцыі Трыбунала ВКЛ увайсці ў склад трыбунальскіх суддзяў будучы перашкоды ад падскарбія ВКЛ Яна Салагуба [10, к. 39, 41–42; 13, к. 118–120].

У наступным годзе Радзівілы хацелі правесці выбар brasлаўскім дэпутатам А. Рудаміны, каб у далейшым зрабіць яго трыбунальскім маршалам [14, к. 81; 15, р. 279]. Менавіта таму прыхільнікі Сапегаў, якія змагаліся з Радзівіламі, лічылі brasлаўскі грамнічны соймак 1740 г. небяспечным [16, к. 100; 17, р. 22; 18, к. 19]. У выніку А. Рудаміна вырашыў у 1740 г. старацца не аб выбары дэпутатам і трыбунальскім маршалам, а аб абранні паслом на сойм. Дэпутатамі на brasлаўскім грамнічным сойміку 1740 г. пры значных намаганнях А. Рудаміны былі абраны brasлаўскі абозны і намеснік знака польнага гетмана ВКЛ М. К. Радзівіла Тамаш Бясецкі і brasлаўскі мечнік Ф. Ваўжэцкі. Рудаміна пераконаў, што

абодва – прыхільнікі Радзівілаў [10, к. 48–49]. Ф. Ваўжэцкі адначасова дамагаўся падтрымкі да атрымання ўрада пісара віленскай кадэнцыі як з боку Радзівілаў, так і з боку віленскага каад’ютара Юзафа Станіслава Сапегі [13, к. 122–123, 124–126; 19, р. 1–1v]. Апошні памылкова лічыў абодвух brasлаўскіх дэпутатаў сапегынскімі прыхільнікамі [20, с. 152].

У гэты час на brasлаўскім сойміку аслабляюцца пазіцыі роду Агінскіх, бо І. Агінскі 8 снежня 1738 г. прадае ўрад brasлаўскага гродскага старосты Яну Аўгусту Гільзэну. У сваю чаргу гэта не спрыяла палітыцы Радзівілаў і іх прыхільнікаў, бо Гільзэн супрацоўнічаў з Сапегамі і паводле іх просьбы даў урад brasлаўскага гродскага суддзі Н. Гяцэвічу, а brasлаўскага гродскага пісара – Ц. Мірскаму [11, р. 16].

Па пытанні абрання на brasлаўскім пасольскім сойміку 1740 г. прыхільных паслоў Сапегі звярталіся да brasлаўскага гродскага старосты Гільзэна, brasлаўскага падстаросты Антонія Ваўжэцкага і brasлаўскага гродскага пісара Ц. Мірскага [21, р. 48v–49]. Brasлаўскі падкаморы Рудаміна вырашыў старацца пра сваё абранне паслом на інфлянцкім сойміку. Прычынай гэтага кроку ён называў Радзівілу тое, што мог не быць абраным у якасці пасла на brasлаўскім сойміку, бо неаднаразова абіраўся на ім раней. Акрамя таго, brasлаўскі соймیک у будучым яшчэ мог спатрэбіцца Рудаміну ў справе абрання ў інтарэсах Радзівілаў дэпутатам на Трыбунал ВКЛ [10, к. 50–51]. Як бачна, размова зноў ішла пра яго прэтэнзіі на заняцце пасады трыбунальскага маршалка. Аднак планы Рудаміны змяніліся, і ён быў абраны з brasлаўскага сойміка паслом на сойм 1740 г. разам з Копцем [10, к. 54; 22, с. 707, 783]. Абодва паслы былі прыхільнымі Радзівілам, што дэманструе перавагу апошніх на гэтым сойміку.

Перад грамнічнымі соймікамі 1741 г. у ВКЛ А. Рудаміна зноў называўся адным з кандыдатаў Радзівілаў на пасаду трыбунальскага маршалка. Гэта зноў рабіла небяспечным brasлаўскі грамнічны соймик для Сапегі і іх саюзнікаў Чартарыйскіх і Міхала Масальскага. Праўда, удалося дасягнуць згоды, што гэты соймик будзе сарваны, і дапаможа ў гэтым І. Агінскі [15, р. 348v; 20, с. 175; 23, р. 411v]. Адначасова Сапегі прасілі нават А. Рудаміну аб абранні прыхільных дэпутатаў на гэтым brasлаўскім сойміку [15, р. 361v–362]. Сапегі звярнуліся па дапамогу і да brasлаўскага гродскага старосты Гільзэна, але яго ўжо прасілі аб стварэнні ўмоў да абрання канкрэтных дэпутатаў – brasлаўскага канюшага Яна Бутлера і brasлаўскага лоўчага Яна Мірскага. Праўда, гэты ліст дайшоў са спазненнем, і Гільзэн не здолеў дапамагчы Сапегам. Нягледзячы на гэта, Я. Мірскі быў абраны дэпутатам, а калегай яму абралі brasлаўскага скарбніка Казіміра Штэйна, які таксама быў прыхільны Сапегам, бо трымаў у заставе іх уладанне Ёды [11, р. 27–28]. Такім чынам, сапегынскія прыхільнікі ўзялі рэванш на brasлаўскім

грамнічным соймаіку 1741 г. за паражэнне на brasлаўскім пасольскім соймаіку 1740 г.

Выбары ў наступны Трыбунал ВКЛ 1742 г. ізноў прайшлі ў барацьбе паміж Сапегамі і Радзівіламі. Юзаф Станіслаў і Міхал Антоні Сапегі накіравалі сваіх прыхільнікаў у Brasлаўскі павет з мэтай узаемадзеяння з прыхільнікамі месціслаўскага ваяводы Масальскага [15, р. 3v, 409v; 24, р. 61v]. Абяцаў дапамагчы Сапегам на brasлаўскім грамнічным соймаіку і Гільзэн, хоць і заўважаў вялікія складанасці ў гэтым з-за барацьбы магнцкіх групак [11, р. 34–34v]. Кандыдатам Радзівілаў на пасаду трыбунальскага маршалка быў полацкі кашталян Валяр’ян Жаба, а ў Сапегаў і іх кааліцыянтаў – віцебскі кашталян С. Агінскі. Адным з найбольш падыходзячых грамнічных соймаікаў для выбара дэпутатам Агінскага быў brasлаўскі, бо на ім віцебскі кашталян меў значны ўплыў. Радзівілы вельмі непакоіліся, што сіл іх прыхільнікаў на brasлаўскім грамнічным соймаіку 1742 г. будзе недастаткова, каб перашкодзіць абранню дэпутатам Агінскага [20, с. 208; 25, к. 129–130].

У выніку дэпутатамі пад дырэкцыяй Гільзэна на brasлаўскім грамнічным соймаіку 1742 г. сталі brasлаўскі канюшы Ян Бутлер і brasлаўскі крайчы Юры Шмігельскі [3, с. 192; 26, к. 86–87]. Іх абранне стала магчымым дзякуючы *«ранейшаму абяцанню ад павета»*. Са слоў Ф. Ваўжэцкага, абодва дэпутаты таксама абяцалі *«ледзь не пісьмова»* падтрымліваць інтарэсы Радзівілаў у Трыбунале ВКЛ. Вялікія намаганні ў атрыманні такога абяцання прыклаў brasлаўскі падкаморы А. Рудаміна. На думку Ваўжэцкага, Я. Бутлер быў прыхільны Радзівілам, бо яго бацька Крыштаф стаў brasлаўскім гродскім суддзёй дзякуючы brasлаўскаму гродскаму старосце канцлеру ВКЛ Каралю Станіславу Радзівілу [27, к. 22–23, 24–25]. Ваўжэцкі памыляўся ў гэтым, бо як засведчана вышэй, Бутлер карыстаўся падтрымкай Сапегаў і быў іх прыхільнікам. Таксама прыхільнікам Сапегаў быў Шмігельскі, які прасіў Сапегаў сачыць, каб супраць brasлаўскага соймаіка не былі сфабрыкаваны пратэстацыі [28, р. 1].

Перад наступнымі грамнічнымі соймаікамі 1743 г. барацьба паміж Сапегамі і Радзівіламі не толькі не спынілася, але яшчэ больш абвастрылася. Падканцлер ВКЛ Міхал Чартарыйскі папярэджаў Сапегаў, на падставе інфармацыі ад Гільзэна, што на brasлаўскім соймаіку будучы абраны непрыхільныя ім дэпутаты [20, с. 223; 29, р. 41]. Пра свае прэтэнзіі на абранне дэпутатам на brasлаўскім грамнічным соймаіку 1743 г. заявіў шакінаўскі староста Юзаф Струтынскі, які *«па дамах шляхецкіх ездзіць, частуе і значнае дае [узнагароджанне. – А. М.]»* [15, р. 87]. Праўда, потым Струтынскі звярнуўся па падтрымку і да М. А. Сапегі. Прычым прасіў падтрымкі як у абранні дэпутатам у Brasлаве, так і ў далейшым у справе атрымання ўрада пісара літоўскай кадэнцыі Трыбу-

нала ВКЛ [15, р. 99]. Таксама браслаўскі гродскі пісар Ц. Мірскі прасіў Сапегаў аб падтрымцы ў справе абрання браслаўскім дэпутатам, а потым і пісарам літоўскай кадэнцыі Трыбунала ВКЛ [30, р. 1]. М. А. Сапега прасіў аб абранні ў Браславе прыхільных Сапегам дэпутатаў з ліку мясцовых – гродскага староства Гільзэна і падкаморыя Рудаміны. Галоўным яго намерам было не дапусціць абрання дэпутатам у Браславе Ю. Струтыньскага [15, р. 89]. Гільзэн абяцаў служыць Сапегам на мясцовым сойміку. Аднак ён ужо паабяцаў падтрымку Струтыньскаму, які падзяляў сапежынскія інтарэсы ў Трыбунале ВКЛ. Абяцалі падтрымку Струтыньскаму і іншыя шматлікія браслаўскія шляхціцы. Зараз жа Гільзэн атрымаў загад Сапегаў не дапусціць абрання дэпутатам Струтыньскага і абраць іншых прыхільных Сапегам дэпутатаў. У такіх абставінах было вельмі сумнеўна, што соймік не будзе сарваны [11, р. 45–46]. Мікалай Тадэвуш Лапацінскі таксама заяўляў, што з-за канкурэнцыі на пасаду дэпутата няпэўна, што браслаўскі грамнічны соймік не будзе сарваны. На думку Лапацінскага, калі Сапегі павераць Струтыньскаму і згадзяцца на яго абранне дэпутатам, то яго калегай без праблем стане адзін з сапежынскіх кандыдатаў – Адынец ці Я. Мірскі. Значнай падтрымкай сярод шляхты карыстаўся і браслаўскі гродскі пісар Ц. Мірскі, але Сапегі лічылі за лепшае не дапускаць яго абрання дэпутатам, бо ён супрацоўнічаў з радзівілаўскім прыхільнікам Станіславам Лопатам [31, р. 64v–65]. На самім браслаўскім грамнічным сойміку 1743 г. прэтэндэнтамі на дэпутацтва аб’явілі сябе Струтыньскі, Адынец і некалькі шляхціцаў з роду Мірскіх. У выніку гэты соймік быў сарваны яшчэ пры выбары соймакавага дырэктара [27, к. 91]. Хоць і ўпаміналіся нібыта абраныя на гэтым сойміку дэпутаты Струтыньскі і нехта Сіповіч [3, s. 196].

Барацьба паміж Радзівіламі і Сапегамі завяршылася ў тым жа 1743 г., і ў ВКЛ склалася «вялікая кааліцыя» найбольш уплывовых магнатаў – нясвіжскіх Радзівілаў, Сапегаў, Чартарыйскіх і Масальскага, якія фарміравалі склад Трыбуналаў ВКЛ. У такіх абставінах у 1744 г. Сапегі, нарэшце, падтрымалі выбар дэпутатам у Браславе Струтыньскага, а таксама яго намаганні атрымаць урад пісара рускай кадэнцыі [32, к. 115]. У выніку дэпутатамі на браслаўскім грамнічным сойміку 1744 г. былі абраны шакінаўскі староста Струтыньскі і браслаўскі гродскі пісар Ц. Мірскі. Абодва дэпутаты абяцалі служыць Радзівілам [27, к. 109–110]. У тым жа 1744 г. адбыўся і браслаўскі пасольскі соймік. На ім пад дырэкцыяй Струтыньскага пасламі на сойм 1744 г. былі абраны браслаўскі падкаморы А. Рудаміна і месціслаўскі падчашы М. Т. Лапацінскі [10, к. 59; 33, р. 17–21].

У гэты час абстраыліся адносіны «вялікай кааліцыі» нясвіжскіх Радзівілаў, Сапегаў і Чартарыйскіх з кааліцыяй наваградскага ваяводы Мікалая Фаўстына Радзівіла, Агінскіх і Салагубаў. Агінскія мелі знач-

ння ўплывы на brasлаўскім соймаку. Менавіта таму М. А. Сапега вяршыў даслаць аднаго са сваіх шляхецкіх лідараў М. Т. Лапацінскага на мясцовы грамянічны соймак 1745 г., каб старацца аб абранні прыхільных дэпутатаў. Вядома, што адным з прэтэндэнтаў на дэпутацтва на гэтым соймаку выступаў brasлаўскі гараднічы Антоні Мірскі [34, р. 5; 35, р. 110]. У выніку дэпутатамі былі абраны абольніцкі староста Копаць і Станіслаў Адынец [3, s. 204]. Копаць быў прыхільнікам Радзівілаў, а Адынец – Сапегаў, але абодва brasлаўскія дэпутаты аказаліся прыхільнымі і Агінскім, што змушае прызнаць выбар «вялікай кааліцыі» няўдамым, бо яна не да канца разабралася ў стаўленні кандыдатаў да варожай групы [29, р. 104].

У наступным 1746 г. brasлаўскі грамянічны соймак аказаўся адным з нешматлікіх у ВКЛ, дзе кааліцыя Агінскіх, Салагубаў і М. Ф. Радзівіла магла ажыццявіць абранне дэпутатамі сваіх прыхільнікаў. У «вялікай кааліцыі» існавалі падазрэнні, што хтосьці з роду Агінскіх можа быць абраны дэпутатам на соймаках тых паведаў і ваяводстваў, дзе яны маюць моцныя ўплывы. Менавіта таму Юзаф Станіслаў Сапега, як адказны за brasлаўскі соймак у «вялікай кааліцыі», для перашкоды магчымай дэпутацтва Агінскага даслаў сваіх прыхільнікаў на мясцовы грамянічны соймак. Дапамагаць Сапегу на brasлаўскім соймаку быў павінен шакінаўскі староста Струтыньскі. Чартарыйскі спадзяваўся, што Сапега перашкодзіць стаць дэпутатамі прыхільнікам Агінскіх. Адначасова М. К. Радзівіл павінен быў прасіць супрацоўнікаў з Сапегам сваіх прыхільнікаў Ваўжэцкіх. [20, с. 264–265; 29, р. 101, 106; 36, р. 349; 37, s. 213]. Пазней Ю. С. Сапега даведаўся, што Агінскія клапацяцца пра абранне дэпутатамі ў Браславе Гецэвіча і Беліковіча. Віленскі каад’ютар прасіў пракантраляваць выбары на brasлаўскім соймаку інфлянцкага кашталяна Гільзэна, а таксама прасіў дапамогі ў Ваўжэцкіх [37, s. 165]. Выбар дэпутатам Беліковіча падтрымліваў і падскарбі ВКЛ Салагуб. Менавіта таму Чартарыйскі прасіў Радзівіла перашкодзіць гэтакім праз усё тых жа Ваўжэцкіх [38, k. 80]. Увогуле, супрацоўніцтва з Ваўжэцкімі займала цэнтральнае месца ў планах «вялікай кааліцыі», але не выключалася, што хтосьці з Ваўжэцкіх сам пастараецца быць абраны дэпутатам. Выбар дэпутатам прадстаўніка роду Ваўжэцкіх не задавальняў Чартарыйскіх і Масальскага, таму Ю. С. Сапега пераконваў польнага гетмана ВКЛ, што не дапусціць, каб ніхто з Ваўжэцкіх не быў абраны дэпутатам у Браславе [37, s. 223].

Апрача таго, хадзілі чуткі, што прэтэндаваць на дэпутацтва на соймаку ў Браславе можа адзін са шляхецкіх лідараў варожай магнацкай кааліцыі Лопат [37, s. 215]. Лопат нават угаварыў многіх мясцовых шляхціцаў падтрымаць яго памкненні. Аднак прыезду Лопата на brasлаўскі соймак перашкодзіла нечаканая смерць яго магнацкага пратэктара

наваградскага ваяводы М. Ф. Радзівіла 2 лютага 1746 г. [20, с. 274; 37, с. 230]. Сапегі мелі іншыя планы адносна браслаўскага соймака. Ю. С. Сапега вырашыў на мясцовым сойміку ажыццявіць абранне дэпутатам М. Т. Лапацінскага. Тым больш Лапацінскія валодалі значнымі ўплывамі сярод мясцовай шляхты [21, р. 271; 37, с. 218, 230]. Лапацінскі звярнуўся па дапамогу да Ю. Струтынскага, які выказаў вялікую незадаволенасць, што так доўга ў таямніцы трымаліся гэтыя планы стаць дэпутатам у Браславе. Струтынскі абяцаў дапамагчы і хадайнічаць аб дапамозе Ц. Мірскага. Іншы ўплывовы мясцовы шляхціц Копачь затрымліваўся на пасяджэннях Трыбунала ВКЛ у Мінску і не збіраўся быць на сойміку ў Браславе. Не згаджаўся прыехаць на соймак Гільзэн, якога прасіў аб гэтым Струтынскі, бо планаваў зрабіць інфлянцкага кашталяна соймакавым дырэктарам. Струтынскі супакойваў Лапацінскага тым, што нібыта «вялікая кааліцыя» збіраецца сарваць браслаўскі грамнічны соймак 1746 г. Аб гэтым сведчылі два лісты ад Чартарыйскага, у якіх той пісаў, што ў Браславе мусяць абраць прыхільных да «вялікай кааліцыі» дэпутатаў і не дапусціць абрання прыхільнікаў магнацкіх родаў Агінскіх і Салагубаў [39, р. 32–33v].

У выніку дэпутатамі на грамнічным сойміку ў Браславе былі абраны браслаўскі стольнік Аляксандр Ваўжэцкі і мсціслаўскі войскі М. Т. Лапацінскі. Адначасова супраць браслаўскага соймака была пададзена пратэстацыя шляхціцам Юрыем Загорскім. У межах «вялікай кааліцыі» было дамоўлена, што пісарам літоўскай кадэнцыі стане прыхільнік Радзівілаў, а рускай кадэнцыі – прыхільнік Сапегі. Існавалі падазрэнні, што Сапегі паспрабуюць, каб абодва іх прыхільнікі сталі пісарамі літоўскай і рускай кадэнцый, прычым пісарам літоўскай кадэнцыі Сапегі зробіць М. Т. Лапацінскага. Менавіта таму М. К. Радзівіл збіраўся падтрымліваць пратэстацыю Загорскага супраць браслаўскага грамнічнага соймака 1746 г. Прасачыць за гэтым павінен быў радзівілаўскі прыхільнік у Браслаўскім павеце паручнік Скажэўскі, які быў абавязаны прывесці Загорскага да Радзівіла ў Нясвіж. Праўда, потым стала вядома, што пратэстацыю супраць соймака падпісаў толькі сам Загорскі і нават не актыкаваў яе ні ў якім судзе. У такой сітуацыі ўсе спадзяванні былі на падтрымку дадзенай пратэстацыі М. К. Радзівілам. Іншай падставай да прызнання соймака незаконным было тое, што яго дырэктар шляхціц Мірскі знаходзіўся пад дзеяннем кандэмнатаў (судовых рашэнняў). Яны былі атрыманы ўжо пасля дэляцый, якія ў яго меліся [20, с. 273, 278; 40, к. 97; 41, к. 77, 81; 42, с. 113–115].

Лідар прыдворнай групы «Фаміліі» падканцлер ВКЛ Чартарыйскі хацеў, каб пасяджэнні сойма 1746 г. распачаў як першы пасол з ВКЛ лоўчы ВКЛ М. А. Сапега, бо маршалак мінулага сойма 1744 г. Т. Агінскі ўжо стаў трэцім кашталянам і засядаў у Сенаце. Першымі пасламі з

ВКЛ былі паслы з віленскага сойма, а ў выпадку яго зрыву па чарзе паслы з соймаў іншых паветаў Віленскага ваяводства (ашмянскі, лідскі, вількамірскі і браслаўскі). Менавіта таму для абрання паслом М. А. Сапегі разглядаўся і браслаўскі пасольскі сойм 1746 г. Магчымы канкурэнт Сапегі на гэтым сойміку браслаўскі падкаморы Рудаміна прасіў Ю. С. Сапегу і Чартарыйскага аб падтрымцы ў справе атрымання пасольскага статусу на інфлянцкім сойміку. Аднак М. А. Сапега не захацеў ехаць на соймікі ў Віленскае ваяводства (меў да выбару віленскі, вількамірскі і браслаўскі), а быў абраны паслом на слонімскім сойміку [29, р. 116v; 44, р. 12v, 14]. У выніку на браслаўскім сойміку пасламі былі абраны Ю. Струтыньскі і Ц. Мірскі [44, s. 236].

У наступным 1747 г. М. Чартарыйскі вырашыў сарваць браслаўскі грамічны сойм, аб чым папрасіў пад «*вялікім сакрэтам*» Струтыньскага. Аднак той адмовіўся, бо лічыў, што амаль кожны браслаўскі шляхціц, маючы судовыя справы ў Трыбунале ВКЛ, «*дамагаецца абрання сваіх павятовых дэпутатаў*». Чартарыйскі заявіў, што рашэнне Струтыньскага не паўплывае на лёс браслаўскага грамічнага сойма, бо ўжо ёсць шляхціц гатовы яго сарваць. Чартарыйскі нават прапаноўваў шакінаўскаму старосце заключыць пары, што гэты сойм будзе сарваны. Струтыньскі вырашыў не даць сарваць гэты сойм і прыкласці ўсе намаганні «*каб паказаць Панам [магнатам. – А. М.], што не заўсёды могуць, хоць хочуць*» [39, р. 37–37v, 46v]. Магчыма, такія заявы пра зрыў браслаўскага грамічнага сойма 1747 г. Чартарыйскі рабіў з мэтай прымусіць радзівілаўскага прыхільніка Лопата адмовіцца ад намеру абірацца дэпутатам на гэтым сойміку. На думку Струтыньскага, дэпутатамі маглі быць абраны Пётр Мірскі і Ануфры Рудаміна, які вельмі прасіў шакінаўскага старосту падтрымаць разам з браслаўскім падкаморыем Антоніем Рудамінам і сынам апошняга Мікалаем. Кандыдатам М. К. Радзівіла на абранне дэпутатам на гэтым сойміку стаў дрысвяцкі аканом браслаўскі падстолі Юры Падбярэскі. Радзівіл нават абяцаў Падбярэскаму на рэасумпцыі Трыбунала ВКЛ прызнаць яго абранне дэпутатам легітымным, нават калі супраць браслаўскага грамічнага сойма будуць пададзены пратэстацыі. Струтыньскі пагражаў Падбярэскаму і пераконваў, што таму не ўдасца і сарваць сойм, бо мясцовая шляхта не дапусціць дзейнічаць на сойміку магнацкім групам, каб у ВКЛ «*хоць адзін павет не быў залежным*» [39, р. 44–45]. У выніку пад дырэкцыяй Струтыньскага дэпутатамі былі абраны дамашэўскі староста Ануфры Рудаміна і П. Мірскі [39, р. 46v–47].

Яшчэ ў канцы лістапада 1747 г. М. К. Радзівіл абяцаў Чартарыйскаму, што пастараецца аб абранні прыхільных дэпутатаў на браслаўскім грамічным сойміку 1748 г. [40, к. 1104]. На жаль, нічога больш невядома пра гэты сойм, які ў выніку быў сарваны [3, s. 217].

У тым жа 1748 г. адбыўся браслаўскі пасольскі сойм, і пра яго вядома нашмат больш. Віленскі каад'ютар дамовіўся з Антоніем Рудамінам, што той разам з сынам, у выпадку прыезду ў Браслаў пунскага старосты Аляксандра Сапегі, адмовяцца ад абрання пасламі і дапамогуць стаць паслом Сапегу. Праўда, Ян Дамінік Лапацінскі меў сумненні, што А. Сапега паедзе ў Браслаў, а не будзе клапаціцца пра абранне паслом на старадубскім сойміку. Паездка А. Сапегі ў Браслаў была няпэўнай і з-за варожасці інфлянцкага кашталяна Гільзэна [45, р. 118v–119]. Гэтай перашкоды ўдалося пазбегнуць, і Лапацінскія былі перакананы, што Сапега будзе абраны паслом у Браславе, калі з'явіцца з сумай у 300 чырвоных золотых для подкупу шляхты, але туды ехаць не жадаў ужо сам пунскі староста [45, р. 122]. На браслаўскім сойміку кандыдатам Сапегі на абранне паслом становіцца М. Т. Лапацінскі, які таксама дабіўся згоды М. К. Радзівіла на вылучэнне сваёй кандыдатуры на браслаўскім ці інфлянцкім соймах. Апрача таго, ён прасіў Радзівіла даслаць лісты ў сваю падтрымку да браслаўскага мечніка Мірскага, Антонія Рудаміны, пяцігорскага харужага Копця, Ваўжэцкіх, пісара ВКЛ Плятэра, інфлянцкага падкаморыя Борха і інфлянцкага кашталяна Гільзэна [46, р. 71v–72]. М. К. Радзівіл выканаў сваё абяцанне і напісаў лісты ў падтрымку Лапацінскага да сваіх прыхільнікаў у Браслаўскім павеце і Інфлянтах [47, к. 490]. М. Т. Лапацінскаму замінала толькі канкурэнцыя Ю. Струтынскага. Тым больш, М. К. Радзівіл абяцаў Струтынскаму дамагацца прыхільнасці паручніка Скажэўскага і пяцігорскага харужага Копця. Адначасова Радзівіл лічыў больш рэальным абранне Струтынскага і Лапацінскага на інфлянцкім сойміку пры дапамозе Ю. С. Сапегі, які разлічваў атрымаць падтрымку для абодвух паслоў ад канцлера ВКЛ Я. Ф. Сапегі [48, к. 410].

У далейшым паміж магнатамі было вырашана, што на інфлянцкім сойміку паслом стане М. Т. Лапацінскі, а Струтынскі – паслом у Браславе. Супраць абрання Струтынскага быў уплывовы мясцовы род Ваўжэцкіх. М. К. Радзівіл накіраваў свае просьбы аб абранні паслом Струтынскага да браслаўскага войскага Феліцыяна і браслаўскага стольніка Аляксандра Ваўжэцкіх. Прычым браслаўскага войскага Радзівіл прасіў хадайнічаць аб дапамозе Струтынскаму ў браслаўскага земскага пісара Т. Ваўжэцкага, паручніка Скажэўскага і пяцігорскага харужага Копця [45, р. 83; 48, к. 445].

У выніку браслаўскі пасольскі сойм 1748 г. быў сарваны пры абранні соймакавага дырэктара. Струтынскі адразу накіраваўся ў Дынабург, дзе няўдала спрабаваў стаць паслом на інфлянцкім сойміку [27, к. 201; 49, л. 1 адв.]. М. К. Радзівіл выказаў спачуванні Струтынскаму, аднак адмаўляўся дамагацца атрымання паўторнага ўніверсала на правядзенне браслаўскага сойма, бо кароль Аўгуст III заявіў, што не

будзе выдаваць універсалы на ніводны паўторны пасольскі соймак [48, к. 466–467].

У 1749 г. асноўныя магнацкія групы ВКЛ – Радзівілы і «Фамілія» – дамовіліся, што маршалам Трыбунала ВКЛ стане Гільзэн. Найбольш падыходзячым грамадзяным соймакам для яго выбару быў браслаўскі. Чартаўскі прасіў, каб шахінаўскі староства Струтынскі не перашкаджаў праз Ц. Мірскага выбару дэпутатам у Браславе інфлянцкага кашталяна. Струтынскі даў такое абяцанне, але ў Чартаўскага засталіся падазрэнні наконт шахінаўскага староствы і для абрання дэпутатам інфлянцкага кашталяна было зарэзервавана месца на ковенскім соймаку [45, р. 112v–113; 50, к. 13v]. Надалей існавалі падазрэнні адносна планаў Струтынскага, і 1 студзеня 1749 г. па справе аб падтрымцы абрання Гільзэна на браслаўскім грамадзяным соймаку 1749 г. да шахінаўскага староствы напісаў ужо М. К. Радзівіл [48, к. 712].

Канкурэнтам Гільзэна на браслаўскім соймаку з’яўляўся Копець, які шукаў падтрымкі ў М. К. Радзівіла [51, к. 1]. Антоні Рудаміна прасіў у лідара «Фаміліі» Юрыя Флемінга падтрымкі кандыдатуры сына Мікалая. Іншаму лідару «Фаміліі» М. Чартаўскаму не было розніцы, хто будзе абраны другім дэпутатам у Браславе разам з Гільзэнам, таму ён не быў і супраць Копця [52, р. 14]. Праўда, ужо 7 студзеня 1749 г. Чартаўскі змяніў сваю думку і прасіў Лапацінскага абраць дэпутатам у Браславе М. Рудаміну [53, р. 210v].

У выніку на браслаўскім дэпутацкім соймаку 1749 г. дэпутатамі былі абраны Гільзэн і Станіслаў Квінта [3, с. 221]. М. К. Радзівіл падзякаваў Струтынскаму за ўдалае заканчэнне гэтага соймака, а таксама пяцігорскаму харужаму знака крайчага ВКЛ Лявона Радзівіла Копцю за адмову ад канкурэнцыі. Перадаваліся падзякі і іншаму радзівілаўскаму прыхільніку на гэтым соймаку пяцігорскаму харужаму знака Януша Радзівіла Плятэру (напэўна, Крыштафу) [20, с. 322; 48, к. 830].

Такім чынам, з 14 грамадзяных соймакаў 1736–1749 гг. у Браславе было сарвана толькі тры. Гэта нязначная колькасць у параўнанні з іншымі грамадзянымі соймакамі ВКЛ гэтага часу. Двойчы за гэты перыяд дэпутатамі на браслаўскіх грамадзяных соймаках былі Іясафат Копець (1736 і 1745 гг.), Ануфры Рудаміна (1739 і 1747 гг.) і Цыпрыян Мірскі (1739 і 1744 гг.). У 1740 г. Копець, а ў 1746 г. Мірскі абіраліся і пасламі на соймаку ў Браславе. Увогуле часцей за ўсё дэпутатамі ў Браславе ўдадзены час становіліся прадстаўнікі роду Мірскіх (акрамя пералічаных Пятра і Цыпрыяна, яшчэ Лявон у 1737 г. і Ян у 1741 г.).

З шасці браслаўскіх пасольскіх соймакаў у гэты перыяд быў сарваны толькі соймак 1748 г. Ігнат Агінскі да 1738 г. быў браслаўскім гродскім староствам, што давала магчымасць яго братам абірацца пасламі на мясцовым соймаку (1736 г. – Станіслаў Агінскі, 1738 г. – Тадэвуш Агінскі).

Агінскія і надалей захавалі значны ўплыў на мясцовую шляхту, але ўжо не абіраліся пасламі на мясцовым сойміку. З ліку іншых магнатаў толькі асоба Аляксандра Сапегі разглядалася як кандыдатура на абранне паслом з браслаўскага пасольскага сойма 1748 г. Пры дапамозе Сапегі значна ўзрос уплыў сярод браслаўскай шляхты роду Лапацінскіх, а яго лідар Мікалай Тадэвуш Лапацінскі абіраўся ў Браславе паслом на сойм Рэчы Паспалітай у 1744 г., дэпутатам на Трыбунал ВКЛ у 1746 г. У канцы 1730-х – першай палове 1740-х гг. лідарам сярод браслаўскай шляхты быў прыхільнік Радзівілаў браслаўскі падкаморы Антоні Рудаміна, які абіраўся паслом на соймы Рэчы Паспалітай на мясцовых пасольскіх соймах у 1738, 1740 і 1744 гг. Узмацніліся ўплывы шакінаўскага староства Юзафа Струтыньскага, які быў абраны ў Браславе паслом на сойм 1746 г. і дэпутатам Трыбунала ВКЛ у 1744 г. Значная частка групы Радзівілаў у Браслаўскім павеце складалася з вайскоўцаў: Іясафат Копець, Крыштаф Плятэр, Скажэўскі і інш. У 1740-я гг. на браслаўскіх соймах выдавочна ўзмацняецца ўплыў роду Ваўжэцкіх, якія былі звязаны з Радзівіламі. Менавіта барацьба паміж Ваўжэцкімі і Струтыньскім ажаа выключна вялікае значэнне на функцыянаванне браслаўскіх соймаў у далейшым.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Вінніченко, О. Депутатські сеймики Белзького і Руського воеводств остатнній чверті XVI – першій половини XVII століття: організація та невиборчі функції // *PATRIMONIUM*. Студії з ранньомодерної історії Центрально-Східної Європи. Київ; Краків, 2015. – Т. I. – С. 169–188.
2. Hedemann, O. *Historia powiatu brasławskiego*. – Wilno : Sejmik Brasławski, 1930. – 483 s.
3. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794): Spis / pod red. A. Rachuby; oprac. A. Rachuba i P. P. Romaniuk przy współpr. A. Macuka i J. Aniszczenki*. – Warszawa : DiG, 2004. – 448 s.
4. Palkij, H. *Sejmy 1736 i 1738 roku. U początków nowej sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej*. – Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 2000. – 256 s.
5. Lietuvos Mokslo Akademijos biblioteka (LMAB). – F. 148. – B. 123. – Акты часу панавання Аўгуста III. 1734–1736 гг. – 336 p.
6. Vilniaus universiteto biblioteka. – F. 67. – B. 2819. – Пастанова браслаўскага рэляцыйнага сойма. 1736 г. – 1 p.
7. *Archiwum Główne Akt Dawnych* (далей – AGAD). – *Archiwum Radziwiłłów* (далей – AR). – Dział V. – Sygn. 18878. – Żaba Waleryan Antoni. 1731–1744. – 269 k.
8. AGAD. – AR. – Dział V. – Sygn. 14874. – Soroka Jan. 1732–1757. – 123 k.
9. AGAD. – AR. – Dział IV. – Sygn. 527. – Radziwiłł Mikołaj Faustyn. 1736–1737. – 48 k.

10. AGAD. – AR. – Dział V. – Sygn. 13425. – Rudomina Antoni. 1732–1755. – 99 k.
11. LMAB – F. 139. – B. 1102. – Гільзэны да віленскага каад'ютара Сапегі. 1737–1747 гг. – 36 арк.
12. Biblioteka Ossolinskich. – Sygn. 2649. – Listy Ogińskich. 1712–1749. – 97 s.
13. AGAD. – AR. – Dział V. – Sygn. 17024. – Cz. 3. – Wawrzecki Felicjan. 1731–1741. – 194 k.
14. AGAD. – AR. – Dział V. – Sygn. 10717. – Cz. 2. – Ogiński Marcyan Michał. 1737–1740. – 60 k.
15. LMAB. – F. 139. – B. 4087. – Віленскі каад'ютар Сапега да розных асоб. 1737–1742 гг. – 429 арк.
16. AGAD. – Archiwum Roski. – Sygn. LII/37. – Eperyas Antoni do Józefa Franciszka Sapichy. 1717–1741. – 210 s.
17. LMAB. – F. 139. – B. 3607. – Пшаздзецкі Антоні да віленскага каад'ютара Сапегі. 1739–1757 гг. – 44 арк.
18. AGAD. – AR. – Dział V. – Sygn. 8905. – Cz. 1. – Łopaciński Jan. 1739–1760. – 137 k.
19. LMAB. – F. 139. – B. 591. – Ваўжэцкі да віленскага каад'ютара Сапегі. 1740–1747 гг. – 3 арк.
20. Мацук, А. Барацьба магнацкіх групавак у ВКЛ (1717–1763 гг.). – Мінск : Медысонт, 2010. – 640 с.
21. Lietuvos valstybės istorijos archyvas (далей – LVIA). – F. 1135. – Op. 14. – B. 1. – Лісты Яна Дамініка Лапацінскага да Мікалая Тадэвуша Лапацінскага. 1737–1746. – 349 арк.
22. Teka Gabriela Junoszy Podoskiego. T. 4. – Poznań : Nakładem N. Kamieńskiego i Spółki, 1856. – 790 s.
23. LMAB. – F. 139. – B. 4061. – Сапегі да віленскага каад'ютара Сапегі. 1737–1759 гг. – 518 арк.
24. LMAB. – F. 139. – B. 2711. – Масальскі да віленскага каад'ютара Сапегі. 1738–1753 гг. – 211 арк.
25. AGAD. – AR. – Dział IV. – Sygn. 638. – Radziwiłłowa Barbara. 1739–1743. – 231 k.
26. AGAD. – AR. – Dział V. – Sygn. 17034. – Wawrzecki Teodor Piotr. 1705–1754. – 108 k.
27. AGAD. – AR. – Dział V. – Sygn. 17024. – Cz. 4. – Wawrzecki Felicjan. 1741–1762. – 235 k.
28. LMAB. – F. 139. – B. 4273. – Шмігельскі Антоні да віленскага каад'ютара Сапегі. 1742 г. – 1 арк.
29. LMAB. – F. 139. – B. 4982. – Чартарыйскі да віленскага каад'ютара Сапегі. 1731–1753 гг. – 120 арк.
30. LMAB. – F. 139. – B. 5247. – Шчыт да віленскага каад'ютара Сапегі. 1743–1752 гг. – 8 арк.

31. LMAВ. – F. 139. – В. 2554. – Лапацінські да віленскага каад'ютара Сапегі. 1739–1757 гг. – 79 арк.
32. AGAD. – AR. – Dział V. – Sygn. 2579. – Cz. 1. – Czartoryski Michał Fryderyk. 1724–1744. – 129 k.
33. LVIA. – F. 1135. – Op. 14. – В. 28. – Документы аб маёнтках, квітанцыі, нататкі, якія датычацца Лапацінскіх. Дадаткі да перапіскі. XVIII–XIX стст. – 48 арк.
34. LMAВ. – F. 273. – В. 1579. – Лапацінскія. 1740–1745 гг. – 6 арк.
35. LVIA. – F. 1276. – Op. 2. – В. 107. – Перапіска Канстанціна Людвіка Плятэра. 1737–1753 гг. – 682 арк.
36. LMAВ. – F. 139. – В. 4062. – Сапегі да віленскага каад'ютара Сапегі. 1742–1746 гг. – 343 арк.
37. Biblioteka Jagiellońska. – Sygn. 5006. – Kopia listów Józefa Stanisława Sapiehy. – 1744–1747. – 807 k.
38. AGAD. – AR. – Dział V. – Sygn. 2579. – Cz. 2. – Czartoryski Michał Fryderyk. 1745–1746. – 169 k.
39. LVIA. – F. 1135. – Op. 14. – В. 25. – Перапіска Лапацінскіх. XVIII–XIX стст. – 534 арк.
40. AGAD. – AR. – Dział IV. – Sygn. 869. – Kopia listów Michała Kazimierza Radziwiłła. 1746–1747. – 1304 s.
41. AGAD. – AR. – Dział V. – Sygn. 12532. – Cz. 1. – Przeździecki Antoni. 1750–1771. – 169 k.
42. Macuk, A., Wybór pisarzy Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 40-ł XVIII w. // Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań XVI–XVIII wiek. – Warszawa-Opole : DiG, 2008. – S. 105–124.
43. LMAВ. – F. 139. – В. 4040. – Сапегі да лоўчага ВКЛ Сапегі. 1741–1758 гг. – 86 арк.
44. Diariusze sejmowe z wieku XVIII. – T. 1. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe Warszawskie, 1911. – 401 s.
45. LVIA. – F. 1135. – Op. 14. – В. 2. – Лісты Яна Дамініка Лапацінскага да Мікалая Тадэвуша Лапацінскага. 1747–1750 гг. – 298 арк.
46. LVIA. – F. 1135. – Op. 14. – В. 11. – Лісты Мікалая і Барбары Лапацінскіх. XVIII ст. – 218 арк.
47. Biblioteka Narodowa. – Biblioteka Ordynacji Zamojskiej. – Sygn. 941. – Diarium vitae Illustrissimi, Excellentissimi ac Reverendissimi Domini, Domini Josephi Juliani comitis Sapieha. 1708–1749. – 513 s.
48. AGAD. – AR. – Dział IV. – Sygn. 870. – Kopia listów Michała Kazimierza Radziwiłła. 1748–1749. – 1412 s.
49. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. – Ф. 103. – Д. 5246. – Ліст Яна Дамініка Лапацінскага да Аляксандра Сапегі. 24.08.1748. – 1 арк.
50. Biblioteka Narodowa. – Sygn. 3285. – Cz. 1. – Listy Michała Fryderyka Czartoryskiego do Michała Sapiehy. 1742–1754. – 290 k.
51. AGAD. – AR. – Dział V. – Sygn. 7176. – Kopec Jozefat. 1748–1750. – 8 k.

52. LVIA. – F. 1135. – Op. 14. – B. 14. – 3бор лістоў. XVIII–XIX стст. – 300 арк.

53. LVIA. – F. 1135. – Op. 14. – B. 18. – Перапіска Лапацінскіх. XVIII–XIX стст. – 298а арк.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 25.09.2018

А. Р. Радзюк

**ВЫПРАБАВАННЕ РАДЗІМАЙ:
РЭАДАПТАЦЫЯ ЎДЗЕЛЬНІКАЎ ПАЎСТАННЯ 1863–1864 ГГ.
ПАСЛЯ ВЯРТАННЯ СА ССЫЛКІ¹**

Ссылка ўдзельнікаў паўстання 1863 г. з’яўляецца аб’ектам вывучэння розных нацыянальных гістарычных школ ужо на працягу больш чым 150-ці гадоў. За гэты час імі быў назапашаны велізарны факталагічны матэрыял, праведзены адмысловыя даследаванні яе разнастайных аспектаў і асаблівасцей, напісаны сотні біяграфій яе найбольш выбітных прадстаўнікоў. Тым не менш, у дадзеным праблемным полі застаюцца пэўныя «белыя плямы», якія не знайшлі свайго належнага адлюстравання ў навуковых працах. Адной з іх, на нашу думку, з’яўляецца праблема вяртання былых ссыльных дамоў і іх рэадаптацыі ў супольнасці, з якой яны былі гвалтоўна вырваны падчас ці пасля задушэння паўстання. Такім чынам, асноўнай мэтай дадзенага артыкула з’яўляецца выяўленне і аналіз асноўных шляхоў вяртання пакараных паўстанцаў на радзіму, спосабаў іх рэінтэграцыі ў мясцовую супольнасць, а таксама выжывання ва ўмовах змянення сацыяльна-эканамічнай і палітычнай сітуацыі.

Адным з найбольш важных элементаў, які прадвызначыў варыятыўнасць шляхоў, а таксама часу вяртання дамоў для большасці палітычных ссыльных, з’яўляліся адмысловыя распараджэнні і іншыя юрыдычныя акты, што былі прыняты царскімі ўладамі па гэтым прадмеце. Пры гэтым, у адрозненні ад першай паловы XIX ст., калі амністыя ўдзельнікаў паўстання 1830–1831 гг., а таксама розных тайных палітычных «змоў» і арганізацый адбывалася на падставе аднаго заканадаўчага акта (каранацыйнага маніфеста ад 28 жніўня 1856 г.), то пасля паўстання 1863–1864 гг. гэта быў паэтапны працэс, які зацягнуўся на дзесяцігоддзі. У 1860–1880-я гг. расійскімі ўладамі былі выдадзены дзясяткі афіцыйных пастановаў і распараджэнняў, якія рэгулявалі розныя аспек-

¹ Работа выканана ў рамках праекта Беларускага рэспубліканскага фонду фундаментальных даследаванняў. Рэгістр. нумар Г17Р-031.

ты амністыі былых удзельнікаў нацыянальна-вызваленчай барацьбы 1863–1864 гг.

Першыя крокі ў гэтым накірунку былі зроблены ўжо праз два гады пасля завяршэння масавай дэпартацыі жыхароў так званага «Заходняга краю» на ўсход. З перапіскі віленскага генерал-губернатора Міхаіла Мураўёва з шэфам жандараў Васіліем Далгарукавым вынікае, што пэўныя палёгкі для палітычных ссыльных рыхтаваліся ўжо на пачатку 1865 г. з нагоды набліжэння шлюбу спадчынніка расійскага прастола Мікалая Аляксандравіча. М. Мураўёў рашуча выступіў супраць плануемых палажэнняў Маніфеста, якія дапускалі б вяртанне асоб, маючых дачыненне да паўстання, на радзіму [19, арк. 7–8]. Невядома, чым бы скончылася гэтае супрацьстаянне, але з прычыны смерці цэсарэвіча дадзены вышэйшы акт выдадзены не быў. Аднак ужо ў наступным 1866 г. распачала працу адмысловая камісія «*для распрацоўкі міласцяў, што могуць быць аказаны да 16-га красавіка* [1866 г. – А. Р.] *асобам, якія былі высланы за ўдзел у мяцяжы*». Вынікі яе работы былі замацаваны ў Вышэйшым наказе ад 16 красавіка 1866 г. (не ўвайшоў у «Поўны збор законаў Расійскай імперыі»). Асноўныя палажэнні гэтага дакумента тычыліся скарачэння тэрмінаў тым, хто адбываў пакаранне на катарзе, у арыштанцкіх ротах ці фартэцыях, вяртання правоў пэўнай катэгорыі ссыльных, замены аднаго віду ссылак на іншы – больш лагодны. Апрача таго, высланыя на жыццё ў Сібір з пазбаўленнем правоў атрымлівалі дазвол на перасяленне для далейшага адбыцця пакарання ў некаторыя еўрапейскія губерні імперыі [25, арк. 1–3]. Як бачна, вяртанне на радзіму гэтым актам не было прадугледжана. Можна дапусціць, што на адсутнасць дадзенай нормы паўплывала жорсткая пазіцыя М. Мураўёва, занятая па гэтым пытанні.

Рэальная амністыя, якая прадугледжвала вызваленне ад пакарання з магчымасцю пакінуць месца яго адбыцця, была рэалізавана царскім указам ад 17 мая 1867 г. Сярод іншага, чацвёрты яго пункт дазваляў асобам, якія былі высланы з тэрыторыі так званага «Заходняга краю» «адміністрацыйным шляхам», пры ўмове іх «*пахвальных наводзін*» перасяляцца на тэрыторыю Польскага Каралеўства (Царства Польскага) [16, т. 42, № 44601]. Дадзеная пастанова закранула лёсы тысяч былых паўстанцаў. Як сведчаць адпаведныя дакументы, пасля выхаду дадзенага ўказа мясцовыя ўлады аказвалі максімальнае садзейнічанне тым, хто трапляў пад яго дзеянне. Толькі з Пермскай губерні да канца 1867 г. у Царства Польскае выехала 470 асоб, якія паходзілі з беларускіх, літоўскіх і ўкраінскіх губерняў [22, арк. 74–85]. Гэты працэс працягваўся і ў наступныя гады. Можна меркаваць, што ўлады на месцах былі не супраць пазбавіцца ад кантынгенту, які рабіў ім шмат клопатаў і патрабаваў значных грашовых выдаткаў. З гэтага вынікае, што пытанне амністыі стала прадметам

сутыкнення інтарэсаў двух рэгіянальных цэнтраў імперскай адміністрацыйнай сістэмы, якія прадстаўлялі два розныя геаграфічныя рэгіёны краіны – усходні і заходні. Не дзіва, што ініцыятарам наступных паслабленняў рэжыму адбыцця пакарання былых удзельнікаў паўстання выступіў генерал-губернатар Усходняй Сібіры Міхаіл Корсакаў. Падчас асабістай аўдыенцыі ў імператара ў 1868 г. ён закрануў гэтае пытанне і знайшоў у таго падтрымку. Асноўныя палажэнні новага акта амністыі былі распрацаваны ў канцылярыі генерал-губернатара і пазней дапоўнены шэфам III Аддзялення [20, арк. 16]. У выніку, указ ад 25 мая 1868 г. хоць і не прадугледжваў для ссыльных магчымасці вяртання на радзіму, тым не менш, даваў пэўныя палёгкі для розных іх катэгорый, у тым ліку і права на перасяленне ў некаторыя губерні еўрапейскай часткі Расіі [16, т. 42, № 45899].

У першай палове 1870-х гг. расійскія ўлады працягнулі практыку паэтапнага надання пэўных палёгкаў ссыльным удзельнікам паўстання. Варта адзначыць, што гэта быў не бесперапынны, але дыскрэtnы працэс. Напрыклад, 25 мая 1870 г. свет пабачыў чарговы царскі ўказ па гэтым прадмеце, які вяртаў ссыльным пэўнай узроставай катэгорыі правы стану, але разам з тым, летам таго ж 1870 г. імператар выдаў сакрэтнае распараджэнне, якім загадвалася *«ўсе хадайніцтвы аб вяртанні ссыльных налякаў на радзіму адкласці да больш спакойных часоў»* [21, арк. 1]. Як магчыма меркаваць, прычына, якая падштурхнула на падобны крок, хавалася ў пагрозе імавернай вайны на заходніх граніцах імперыі. Разам з тым, ужо напрыканцы 1870 г. дзеянне гэтай сакрэтнай пастановы было адменена. Наступнае вышэйшае распараджэнне ад 13 мая 1871 г. таксама мела для палітычных ссыльных палёўчаты характар, паколькі не дазваляла ім перасяленне на радзіму [16, т. 46, № 49597]. Пераломным у гэтым плане можа лічыцца ўказ ад 9 студзеня 1874 г., у 5-м пункце якога ўтрымлівалася норма аб магчымасці вяртання дадому тым з іх, хто *«быў выдалены з месца жыхарства без пазбаўлення правоў»* і вызвалены ад нагляду паліцыі на падставе ранейшых вышэйшых актаў [16, т. 49, № 53017].

Нягледзячы на тое што палажэнні ўказа ад 9 студзеня 1874 г. мелі ўсё ж абмежаваны характар і сваім дзеяннем закраналі далёка не ўсе катэгорыі ссыльных, але, як сведчаць матэрыялы мясцовага прававодства, менавіта з сярэдзіны 1870-х гг. назіраецца працэс масавага вяртання былых паўстанцаў на радзіму. Вывучэнне дадзенай праблематыкі на падставе архіўных матэрыялаў сведчыць, што частка з іх рабіла гэта ў абыход вышэй прааналізаваных указаў і распараджэнняў. Найбольш пашыраным спосабам было атрыманне амністыі ў індывідуальным парадку. Многія ссыльныя звярталіся з адпаведнымі хадайніцтвамі ў вышэйшыя органы ўлады (самымі папулярнымі адрасатамі выступалі

Міністэрства ўнутраных спраў і III Аддзяленне імператарскай канцылярыі), у якіх прыводзіліся аргументы на конт немагчымасці іх далейшага знаходжання ў ссыльцы. Сярод апошніх найбольш частымі з'яўляліся: кепскі стан здароўя, неабходнасць апекі над хворымі бацькамі (ці іншымі блізкімі сваякамі) на радзіме, забытання (разладжання) маёмасных справы на радзіме і інш. Як сведчыць практыка, у падобных выпадках начальнікі азначаных ведамстваў уваходзілі да імператара з адмысловым дакладам адносна такіх асоб і, звычайна, атрымлівалі станоўчую пастанову. Нельга падлічыць дакладную колькасць тых, хто падобным чынам быў вызвалены ад пакарання, але іх лічба не абмяжоўвалася адзінкамі ці дзясяткамі. Як аргументаваў у лісце адзін з высокапастаўленых чыноўнікаў Міністэрства ўнутраных спраў на імя мінскага губернатара Уладзіміра Токарава ў 1873 г., «*маючы на ўвазе неаднаразовыя апошнім часам прыклады дазволу былым палітычным ссыльным вярнуцца на радзіму, у Заходні край <...>*» [13, арк. 2]. За некаторых такіх ссыльных прасілі іх блізкія ці далёкія сваякі ў сталіцы, якія мелі там патрэбныя сувязі і знаёмствы ў асяроддзі вышэйшых дзяржаўных саноўнікаў. Пры гэтым, звяртае на сябе ўвагу наступная акалічнасць: чым больш часу мінала ад моманту задужэння паўстання, тым менш цэнтральныя ўлады лічыліся з меркаваннем мясцовай адміністрацыі па гэтым прадмеце. Як вядома, адной з важнейшых умоў атрымання дазволу на прыезд на радзіму (нават кароткачасовы) была згода лакальнай адміністрацыі – віленскага генерал-губернатара ці мясцовага губернатара. У другой палове 1870-х гг. (гэтая тэндэнцыя становіцца яшчэ больш выразнай на пачатку 1880-х гг.) нават пры адмоўнай рэзалюцыі чыноўнікаў гэтага ўзроўню аб немэтазгоднасці ці адсутнасці матэрыяльных падстаў для вяртання той ці іншай асобы на радзіму, вышэйшая ўлада ў абыход правілаў, якія былі ёю ж самой створаны, такі дазвол выдавала. Апрача таго, сярод ссыльных шырока распаўсюдзілася практыка, калі яны першапачаткова атрымлівалі дазвол на часовае наведванне радзімы, а пасля па нейкіх прычынах (звычайна кепскі стан здароўя) як мага даўжэй затрымліваліся на радзіме аж да часу выхаду новай амністыі ці вырашэння свайго выпадку ў індывідуальным парадку. Некаторым з іх падобным чынам удавалася пратрымацца па некалькі гадоў [4].

Такім чынам, працэс вяртання на радзіму былых удзельнікаў паўстання 1863–1864 гг. і асоб, якія мелі да яго дачыненне, нягледзячы на шэраг амністыяў, што былі выдадзены ў канцы 1860-х гг., набывае масавы характар толькі з сярэдзіны наступнага дзесяцігоддзя. Разам з тым, нягледзячы на значную колькасць выдадзеных расійскімі ўладамі па дадзеным прадмеце распараджэнняў, многія катэгорыі ссыльных усё яшчэ знаходзіліся па-за межамі сваёй радзімы. Апошнія абмежаванні для большасці з іх былі зняты каранацыйным маніфэстам Аляксандра III

ад 15 мая 1883 г. [17, т. 3, № 1583]. Аднак нават і пасля яго выхаду ў Сібіры і іншых аддаленых частках імперыі працягвалі заставацца былыя паўстанцы. На гэты раз лёс большасці з іх вызначалі ўжо не ўлады, але іх уласны, свядомы выбар. Больш за тое, у 1870–1890-я гг. назіраўся працэс вяртання некаторых былых ссыльных у Сібір, але ўжо ў якасці добраахвотных перасяленцаў. Матывы падобных паводзін крыюцца ў комплексе прычын сацыяльна-эканамічнага, палітычнага і псіхалагічнага характару, з якімі яны сутыкнуліся на радзіме. Для многіх з іх адаптацыя ў родным краі аказалася больш складанай, чым адаптацыя да рэальнай ссылкі.

Адным з галоўных фактараў, які прадвызначыў цяжкасці працэсаў рэінтэграцыі былых ссыльных былі змены сацыяльна-эканамічных умоў жыцця на іх радзіме. Імкнучыся дамоў, такія асобы, перш за ўсё, спадзяваліся на вяртанне ў той свет, які яны пакінулі. Рэчаіснасць жа нярэдка аказвалася зусім іншай. За час іх адсутнасці ў краі адбыліся значныя змены, якія ў многім падрывалі традыцыйны лад жыцця ў першую чаргу прывілеяванага саслоўя. У выніку канфіскацыі ці абавязковага продажу зямельных валоданняў многія былыя паўстанцы пазбавіліся эканамічнага базісу свайго існавання. У тым выпадку, калі сем'ям нейкім спосабам удавалася захаваць маёнтак альбо яго частку, то ён, звычайна, пасля знаходжання ў шматгадовай арэндзе, быў у не найлепшым стане. Апрача таго, увесь гэты час працягвалі дзейнічаць працэнтныя зборы з нерухомай маёмасці і абмежавальнае заканадаўства адносна землеўладання асоб каталіцкага веравызнання, што, безумоўна, ускладняла вядзенне гаспадаркі. Таксама тут трэба ўлічваць і фактар развіцця капіталістычных тэндэнцый у сельскай гаспадарцы, што рабіла немагчымым яе вядзенне традыцыйным, дарэформенным спосабам.

Эканамічныя праблемы дапаўняліся складанасцямі ў іншых сферах. Змены моцна закранулі сацыяльны бок. Працэс разбору шляхты, які завяршыўся ў сярэдзіне 1860-х гг., пазбавіў многіх былых ссыльных іх прывілеяванага стану. Пасля вяртання на радзіму такія асобы былі вымушаны прыпісвацца да сялянскіх ці мяшчанскіх грамад. Апрача таго, што гэты крок наносіў моцны ўдар па іх самалюбстве, ён таксама ўскладаў на іх новыя абавязкі. Пры гэтым некаторыя падобныя грамады з неахвотай прымалі ў свае шэрагі новых сябраў [10, арк. 66], што сведчыла аб наяўнасці сацыяльных канфліктаў паміж былой шляхтай і сялянамі.

Вярнуўшыся дамоў, ссыльныя сутыкнуліся са змяненнямі ў рэлігійнай сферы. Пасля задушэння паўстання многія касцёлы былі зачынены, а частка перароблена ў праваслаўныя цэрквы. Адбываўся наступ на польскую мову: за яе публічнае выкарыстанне ў грамадскіх месцах улады прыцягвалі да адміністрацыйнай адказнасці ў выглядзе штрафаў.

Натуральна, што змены закранулі і сямейна-побытавую сферу: смерць блізкіх асоб, адсутнасць даху над галавой і іншыя падобныя фактары накладалі значны адбітак на працэс рэінтэграцыі былых паўстанцаў у лакальную супольнасць.

Апрача глыбокіх змен, што закранулі навакольны свет ссыльных, значныя трансфармацыі адбыліся ўнутры іх саміх. Многія вярталіся на радзіму іншымі людзьмі. На гэта проста ўказвае Алена Скірмунт: *«Увогуле, мы шмат змяніліся і знутры, і звонку, прайшлі школу загартоўкі. Думаю, што калі збярэмся ў коле знаёмых, то пабачым, што ўсе, хто застаўся на старым месцы, змяніліся менш чым мы»* [1, с. 283].

Аб'ектыўна, усе пералічаныя вышэй фактары накладлі значны адбітак на працэс рэінтэграцыі былых ссыльных у лакальную супольнасць. І калі ў цэлым культурныя, рэлігійныя, моўныя чыннікі не з'яўляліся сур'ёзнай перашкодай на шляху іх адаптацыі ў асяроддзі, з якога яны былі гвалтоўна вырваны, то ў гэтым выпадку на першае месца выходзілі прычыны сацыяльна-эканамічнага характару. Галоўнай праблемай, з якой тыя сутыкнуліся, трапіўшы на радзіму, быў пошук крыніц матэрыяльнага забеспячэння існавання для сябе і сваіх блізкіх. Паколькі наяўнасць сталай крыніцы даходаў у дадзеным выпадку з'яўляецца адной з найбольш важных характарыстык адаптацыйных працэсаў у цэлым, то варта спыніцца на ёй больш падрабязна.

Як адзначалася вышэй, адным з першых этапаў на шляху вяртання дамоў для многіх былых ссыльных у адпаведнасці з указам 1868 г. стаў іх пераезд у Каралеўства Польскае. Натуральна, што ў сітуацыі выбару паміж Сібір'ю і Варшавай былыя паўстанцы абіралі апошнюю. Аднак рэчаіснасць накладала свой моцны адбітак. Даволі часта працэс прыстасавання да новых рэалій жыцця адбываўся куды больш складана, чым гэта ў свой час мела месца за Уралам. Напрыклад, асобы, якія перасяляліся паводле згаданай амністыі, на новым месцы жыхарства былі пазбаўлены грашовай падтрымкі, якую большасць з іх атрымлівала падчас свайго знаходжання ў выгнанні. На новым месцы яны ўсё яшчэ былі пазбаўлены магчымасці заняцца сваім традыцыйным відам дзейнасці, бо іх зямельныя валоданні фармальна знаходзіліся за мяжой, куды дарога ім была забаронена. Таму большасць з іх павінны былі зарабляць на хлеб сваімі рукамі. Сітуацыя ўскладнялася тым, што ўвесь гэты час яны працягвалі знаходзіцца пад паліцэйскім наглядам, што значна абмяжоўвала іх мабільнасць і, адпаведна, магчымасці пошуку працы. Апрача таго, былым ссыльным забаранялася наймацца на службу ў дзяржаўныя і нават грамадскія ўстановы. Трэба таксама ўлічваць той факт (які часта падкрэсліваецца ў мемуарах), што жыццё ў Польшчы (асабліва ў Варшаве) было нашмат даражэйшым, чым у Сібіры ці нават у суседнім

рэгіёне. Натуральна, што ўсе гэтыя фактары аказвалі значны ўплыў на адаптацыйныя працэсы былых ссыльных.

Пра тое становішча, у якім апынуліся асобы дадзенай катэгорыі ў Каралеўстве Польскім, між іншым сведчыць афіцыйная перапіска на самым вышэйшым узроўні. З яе вынікае, што гаротнае становішча былых ссыльных, якія пасля амністый перасяліліся ў гэты аўтаномны рэгіён імперыі, выклікала заклапочанасць нават у імператара. Зыходзячы з таго, што паводле звестак мясцовага начальства, «з прычыны вяртання і перасялення ў Царства Польскае ў значнай колькасці памілаваных палітычных ссыльных і эмігрантаў, з якіх большая частка знаходзіцца ў надзвычай бедным стане, і некаторыя пазбаўлены абсалютна ўсялякіх сродкаў да існавання», менавіта Аляксандр II у 1873 г. ініцыяваў стварэнне адмысловай камісіі «для паляпшэння становішча азначаных асоб» [23, арк. 1]. Як і ўсялякі іншы бюракратычны механізм, дадзеная камісія, якая дзейнічала ў рамках Камітэта па справах Царства Польскага, распачала сваю дзейнасць са збору статыстычнай інфармацыі. Паводле дадзеных, якія, як магчыма меркаваць, былі атрыманы з паліцэйскага ведамства, на тэрыторыі Каралеўства на той час знаходзілася 7398 падобных асоб, у тым ліку 1126 былых пасляпаўстанцкіх эмігрантаў, якія таксама атрымалі амністыю і вярнуліся з-за мяжы. 28% былых ссыльных (1322 чалавекі) ад іх агульнай колькасці паходзілі з тэрыторыі так званага «Заходняга краю». Яшчэ 3% (186 чалавек) былі ўрадженцамі ўкраінскіх губерняў. Апрача звестак аб рэгіянальным падзеле, камісіяй была зроблена спроба ажыццявіць структурны аналіз дадзенай катэгорыі грамадзян, зыходзячы з іх сацыяльнай прыналежнасці. У адпаведнасці з ім, асобы маёмнага класа складалі крыху менш за 10% ад іх агульнай колькасці, а большую частку (55%) – прадстаўнікі сярэдняга класа, рэшта (каля 35%) характарызаваліся як «простыя людзі». Выснова, якая была зроблена чыноўнікамі паводле разгляду дадзенай аналітычнай нататкі, была досыць нечаканай. На іх думку, людзі, што былі аднесены да другой катэгорыі, мелі больш шансаў уладкаваць сваё жыццё («паколькі яны знаёмыя з фізічнай працай»), чым асобы вышэйшага класа [23, арк. 35–36]. Адсюль, працягваючы дадзеную логіку, няцяжка зрабіць выснову, што менавіта першая група былых ссыльных, на думку чыноўнікаў, мела найбольш пільную патрэбу ў грашовай дапамозе. Пастановы, якія былі прыняты паводле вынікаў работы дадзенай Камісіі, тычыліся стварэння адмысловага фонду (50 тыс. руб.) для аказання падтрымкі былым ссыльным, а таксама дазволу на заняцце ніжэйшых пасадак на дзяржаўнай службе тым, хто меў цэнз аселасці не менш за тры гады і за гэты час «паводзілі сабе беззаганна» [23, арк. 39].

Прынятае рашэнне аб матэрыяльнай падтрымцы былых ссыльных (хоць яго дзеянне і абмяжоўвалася выключна тэрыторыяй Каралеўства

Польскага) супярэчыла ранейшым пастановам па дадзеным прадмеце і агульнай практыцы ў цэлым. Справа ў тым, што падчас вызвалення ад пакарання, перад ад'ездам на радзіму, улады заўсёды бралі падпіску аб тым, што такія асобы не будуць на месцы турбаваць іх «*просьбами аб дапамозе*» [9, арк. 5]. Іншай абавязковай умовай вяртання на радзіму была пісьмовая згода каго-небудзь з блізкіх ссыльных аб гатоўнасці прыняць пад апеку і на ўтрыманне іх пакаранага сваяка. І толькі пры наяўнасці гэтых двух дакументаў, а таксама згоды мясцовага начальства (што не заўсёды было пустой фармальнасцю), ім даваўся адпаведны дазвол.

Пра незаздорнае становішча ў Каралеўстве Польскім тых, хто вяртаўся з выгнання, сведчыць і мемуарная літаратура. Найбольш яркая ўспаміны па тэме, якая нас цікавіць, пакінуў Эдвард Паўловіч: «*Гэта быў час, калі цэлыя партыі памілаваных выгнаннікаў прывозілі і выкідалі іх на вуліцу, не пытаючыся ці маюць яны дзе прытуліць галаву. <...> [Палякам. – А. Р.] было добра – яны былі ў сябе. З намі было іначай*» [31, s. 394]. Сярод тых складанасцей, з якімі яму давялося сутыкнуцца ў Варшаве, ён адзначае цяжкасці з пошукам работы, фанабэрыстае і нават пагардлівае стаўленне мясцовага грамадства да “ліцвінаў”, а таксама да тых, хто зарабляў на хлеб сваёй працай: «*Дом сям'і гр[афа] Аўг[уста] Замойскага, дзе гаспадыня дому – сапраўднае ўвасабленне міласэрнасці, была таксама ўвасабленнем літоўскай ветлівасці; – а што яшчэ больш важна, тут не падавалі адзін палец для паціскання мазолістай ад працы рукі*» [31, s. 398]. Таксама ён звяртае ўвагу на суцэльны паліцэйскі кантроль за тымі, хто вярнуўся: «*Залежныя ад паліцыі, мы не маглі нават выехаць за заставу без дазволу. Словам, давялося нам у Варшаве пакаштаваць таго, чаго мы да гэтага не ведалі ў Расіі – горыч выгнання і няволі*» [31, s. 394]. Дарэчы, апошнія назіранні Э. Паўлоўскага вельмі падобныя да тых, якія зрабіў іншы ссыльны перасяленец – Віталіс Апанецкі: «*У Варшаве жандараў на вуліцах больш чым ліхтароў*». Суцэльны кантроль, напэўна, стаў адной з прычын, з якой Віталіс так і не здолеў адаптавацца да новага асяроддзя, зрабіўшы выбар на карысць вяртання ў Сібір [2].

Шмат у чым падобныя праблемы падчас адаптацыі чакалі былых ссыльных і падчас прыезду на радзіму. Зразумела, што ў гэтым выпадку азначаны працэс адбываўся больш лагодна ўжо з прычыны таго, што большасць з іх вярталася дамоў і таму не павінна была клапаціцца пра месца жыхарства. Апрача таго, важным фактарам, які спрыяў хутчэйшаму вяртання да нармальнага жыцця такіх асоб, была іх падтрымка (псіхалагічная і матэрыяльная) з боку сваякоў і блізкіх. У той жа час, тут былі і свае адметнасці ў параўнанні нават з Каралеўствам Польскім. Сярод іншага, варта звярнуць увагу на той

факт, што калі большасць перасяленцаў у Польшчу абіралі ў якасці месца свайго пражывання гарады (пераважна Варшаву), то ў беларуска-літоўскіх губернях гэта, безумоўна, была сельская мясцовасць, якая на той час пакутавала ад мноства праблем, сярод якіх на першым месцы стаялі беззямелле і малазямелле. Таксама, вышэй ужо звярталася ўвага на спецыфіку заходняга рэгіёна імперыі, у якім царскія ўлады найбольш поўна рэалізавалі цэлы комплекс антыпольскіх мерапрыемстваў, у тым ліку і ў зямельнай палітыцы.

Складана вылучыць нейкія агульныя мадэлі адаптацыйных працэсаў былых ссыльных пасля іх вяртання на радзіму. Гэта абумоўлена некалькімі прычынамі. Адна з іх – абмежаванасць базы крыніц. У абсалютнай большасці выпадкаў справаводства адносна гэтай катэгорыі асоб спынялася адразу ж пасля канстатацыі факта іх вяртання дамоў. Напэўна, адзіным відам архіўных дакументаў, які дае магчымасць даследчыку ў нейкай ступені падступіцца да гэтай праблемы больш ці менш комплексна, з’яўляюцца спісы людзей, якія знаходзіліся пад наглядам паліцыі. Вядома, што апрача рознай інфармацыі асабістага характару, дадзеныя ведамасці ўтрымліваюць характарыстыкі мясцовых паліцэйскіх органаў аб паводзінах такіх асоб, а таксама аб іх дзейнасці. На падставе ў тым ліку іх звестак у межах дадзенай працы былі праведзены міні-біяграфічныя даследаванні па асобных персаналіях.

На выбар той ці іншай адаптацыйнай мадэлі канкрэтным індывідам, апрача вышэйпералічаных фактараў, у значнай ступені ўплывала неаднароднасць структуры самой ссылкі. Апошняя выяўлялася ў разнастайнасці сацыяльнага паходжання высланых, узроўню адукацыі, узроста-вых характарыстык, матэрыяльнага становішча, наяўнасці прафесійных навыкаў і інш. Пры гэтым неабходна адзначыць, што ў кожным асобным выпадку выбар на карысць той ці іншай мадэлі быў выключна індывідуальны. Нават прадстаўнікі адной сацыяльнай групы ў аднолькавай сітуацыі паводзілі сабе па-рознаму. У якасці ілюстрацыі дадзенай тэзы можна прывесці прыклад знішчаных і сасланых у розныя рэгіёны імперыі шляхецкіх ваколіц. У якасці аб’екта для правядзення падобнага параўнання былі абраны два падобныя населеныя пункты – Шчукі і Лукавіцы, што знаходзіліся ў Гродзенскай губерні. Абодва яны былі спалены царскімі войскамі ў жніўні і верасні 1863 г., а ўсе іх жыхары дэпартаваны на ўсход. Вывучэнне далейшага іх лёсу засведчыла, што абсалютная большасць ваколічнай шляхты, якая паходзіла з Лукавіцаў, скарыстаўшыся амністыяй 1868 г., перасялілася ў сумежныя з Гродзенскай губерняй паветы Каралеўства Польскага, дзе займалася сельскай гаспадаркай, арандуячы зямельныя надзелы. Адносна жыхароў ваколіцы Шчукі выразна прасочваецца супрацьлеглая тэндэнцыя. У іх выпадку толькі нязначная колькасць выказала пазней жаданне вярнуцца на

радзіму, у той час як пераважная большасць сямей засталася, урэшце, на месцы сваёйсылкі [18, s. 405–436]. Вывучэнне дадзенага пытання засведчыла, што разнастайнасць спосабаў адаптацыйных паводзін у некаторых выпадках была характэрна не толькі для пэўных сацыяльных груп, але нават унутры асобных сем'яў [11, арк. 10; 5, арк. 254; 12, арк. 188, 190, 370].

Тым не менш, нягледзячы на ўсе складанасці па абагульненні і выяўленні агульных тэндэнцый паводзін былых ссыльных у сітуацыі іх вяртання на радзіму, былі вылучаны некалькі асноўных мадэляў іх адаптацыі. Пры гэтым неабходна адразу адзначыць, што гэты падзел носіць досыць умоўны характар, паколькі ўнутры кожнай з іх можна вылучыць яшчэ некалькі падтыпаў, а межы паміж імі не маюць строгай, дакладнай вызначанасці, бо ў кожным асобным выпадку былыя паўстанцы маглі рэалізоўваць адразу некалькі альтэрнатыўных спосабаў прыстасавання да новай рэчаіснасці.

Першая і, напэўна, найбольш пашыраная адаптацыйная мадэль заключалася ў тым, што былыя паўстанцы вярталіся да ранейшага ладу жыцця. Так было, напрыклад, з ужо згаданымі жыхарамі ваколіцы Лукавіцы, якія вярнуліся да земляробства, нягледзячы нават на тое, што іх зямельныя валоданні былі канфіскаваны. У адпаведных ведамасцях асоб, што знаходзіліся пад наглядам паліцыі, насупраць прозвішчаў такой асобы маецца адзнака аб тым, што той *«займаецца гаспадаркай»*, *«у сваім маёнтку займаецца земляробствам»*, *«жыве ў сваім маёнтку і займаецца яго кіраваннем»*, *«у сваім фальварку»* [15, арк. 11, 19, 26, 29, 31] і да т. п.

Падобная занятасць для многіх, нягледзячы на захаванне традыцыйнага, дапаўстанцкага вядучага віду іх прафесійнай дзейнасці і побыту, фактычна, азначала пачатак новага жыцця. Гэта магло адбыцца па прычыне того, што былыя ссыльныя праз пакаранне царскіх улад пазбаўляліся падстаў сваёй жыццядзейнасці, а менавіта зямлі, і мусілі займацца сельскай гаспадаркай ужо ў межах чужой уласнасці. Тыя ж лакалічныя запісы паліцмайстраў і земскіх спраўнікаў аб тым, што тая ці іншая асоба *«займаецца хлебаробствам»* ці *«гаспадаркай»* без адпаведных удакладненняў не даюць нам магчымасці выявіць, ці ўдалося ім захаваць свае ўласныя зямельныя валоданні, альбо яны пасля вяртання дамоў мянялі свой маёмасны (і адпаведна сацыяльны) статус і ўжо былі вымушаны працаваць на чужой зямлі. Яшчэ больш цяжка даводзілася тым, хто дасылкі зарабляў сабе на жыццё, знаходзячыся на дзяржаўнай службе, працуючы чыноўнікамі, пісьмаводамі, лекарамі, настаўнікамі і г. д. Забарона наймацца ў дзяржаўныя ўстановы, паліцэйскі нагляд, які суправаджаўся яшчэ большымі абмежаваннямі, – усё гэта вымушала іх шукаць новыя крыніцы заробкаў, мяняць від дзейнасці і, адпавед-

на, свой лад жыцця. У якасці ілюстрацыі тут можна прывесці прыклад Напалеона Орды, які хоць і не быў высланы, але таксама стаў ахвярай рэпрэсіўнай палітыкі з боку царызму. Як вядома, ён вярнуўся на радзіму з эміграцыі ў 1856 г. і ўсё свае высылкі скіраваў на эканамічную мадэрнізацыю свайго родавага маёнтка Варацэвічы Кобрынскага павета. Дзеся гэтах мэт у яго развіццё ім было інвеставана каля 18 тысяч рублёў, ажыццёўлены карэнныя гаспадарчыя пераўтварэнні. Аднак пасля таго, як яго абвінавачалі ў дачыненні да падзей 1863 г. і зняволілі ў турме (дзе ён у суме правёў больш за 15 месяцаў), Варацэвічы былі канчаткова ў яго адабраны. Цудам пазбегнуўшы высылкі ўглыб імперыі, Орда ў прамым і пераносным сэнсе пазбавіўся глебы пад сваімі нагамі. У падобнай сітуацыі апынуліся многія. Частка з іх працягвала чапляцца за зямлю ці сваю прафесію як адзіную крыніцу існавання. Аднак некаторыя пайшлі іншым шляхам, цалкам змяніўшы свой род дзейнасці. У выпадку з Н. Ордам, сусветна вядомым мастаком, гэта мела свой плён і зрабіла бессмяротным яго імя. Аднак не выклікае сумневу і тое, што былі сотні (ці можа тысячы) тых, якім гэтыя перамены нічога, апроча пакут, як у псіхалагічным, так і ў матэрыяльна-бытавым плане, не прынеслі. У тых жа паліцэйскіх спісах насупраць некаторых прозвішчаў дваран можна сустрэць запісы «*займаецца заробкамі*», «*шыццём*», «*зарабляе сабе на пражытак падзённымі заробкамі*» [15, арк. 4, 31] і г. д. Вышэйпрыведзеныя прыклады мы адносім да другой адаптацыйнай мадэлі.

Трэці спосаб адаптацыі пасля прыбыцця на радзіму выяўляўся ў тым, што асобы, якія вярталіся зсылкі адыходзілі з розных прычын ад усіх спраў і пераходзілі пад апеку блізкіх. Трэба адзначыць, што гэта была досыць пашыраная практыка для ўсіх сацыяльных груп, якая была абумоўлена як узроставымі характарыстыкамі амніставаных, так і іх фізічным або нават псіхічным станам. «*Знаходзіцца пры дачцэ*», «*у маці ў Слуцку, нічым не займаецца*», «*на пражытку ў сясцёр*», «*на старасці нічым не займаецца*», «*пры сваяках*» – вось няпоўны пералік характэрных запісаў адносна гэтай катэгорыі былых палітычных ссыльных [15]. З аналізу адпаведных спраў вынікае, што апекі патрабавалі не толькі людзі ў сталым узросце, але і маладыя, дзеяздольныя асобы. Таксама ў гэтай групе можна сустрэць прозвішчы тых, хто да высылкі меў за сваімі плячыма досыць моцны матэрыяльны падмурак: «*таму як ён (Карл) Дзяконскі ў цяперашні час знаходзіцца без усялякіх сродкаў да жыцця, таму трое яго родных братоў і маці выклікаюць яго дамоў, каб зрабіць меркаванне, і на магчымасці аблегчыць яго існаванне*» [6, арк. 4]. Для даведкі, тут неабходна адзначыць, што маёнтка К. Дзяконскага Радванічы-Царкоўныя быў канфіскаваны ў казну. Што тычыцца псіхічнага стану высланых за датычнасць да паўстання асоб, то тут можна прывесці прыклад Міхала Зайкоўскага, у якога «*ў Ядрыне часцяком выяўлялася*

некоторая прыдуркаватасць, з-за чаго ён быў няздольны да ніякай працы і жыў толькі з дапамогі, якую атрымліваў ад казны» [7, арк. 23]. У выніку, прыняць таго пад сваю адказнасць пагадзіўся яго родны брат Францішак, які даў уладам адпаведнае пісьмовае абавязальніцтва. Калі ж сваякі ці блізкія адсутнічалі, альбо з нейкіх прычын адмаўляліся ад тых, хто вяртаўся пасля адбыцця пакарання (такія прыклады не былі адзінкавыя), у такім выпадку іх функцыі на сябе маглі ўзяць мясцовыя добрачынныя таварыствы [15, арк. 16, 32; 6, арк. 4].

Складанасці, якія чакалі на шляху вяртання дамоў і далейшай рэадаптацыі на радзіме былых паўстанцаў, абумовілі яшчэ адну мадэль іх паводзін. Яна заключалася ў тым, што пасля сутыкнення з жорсткай рэчаіснасцю, якая не адпавядала тым настальгічна-рамантычным успамінам аб радзіме, частка з іх вярталася назад – углыб імперыі. Толькі на гэты раз, у адрозненні ад 1863–1864 гг., гэта быў іх свядомы выбар. На карысць падобнага выбару, як падаецца, у першую чаргу паўплывалі эканамічныя складнікі, а менавіта наяўнасць вялікай колькасці свабодных зямель, прыроднае багацце рэгіёна і значна ніжэйшыя кошты пражывання ў параўнанні з тымі ж заходнімі губернямі. Частка былых ссыльных перасяленцаў адмовілася ад выезду на радзіму яшчэ падчас іх амніставання. Сярод тых аргументаў, з якімі яны звярталіся да ўладаў з просьбай *«накінуць іх у Сібіры назаўсёды з надпарадкаваннем іх тут усім абмежаванням, якія існуюць для палітычных ссыльных»*, былі: *«змяненне абставін»*, *«сапсаванае здароўе і старэчы ўзрост»*, *«адсутнасць сродкаў на дарогу»*, *«сямейныя абставіны»* [21, арк. 20, 30, 49, 55]. Апошняя прычына была сярод найбольш распаўсюджаных. Справа ў тым, што не ўсе сем'і вытрымалі выпрабаванне ссылкай. Доўгае расстанне, адсутнасць агульнасці інтарэсаў, а таксама рэзкае пагаршэнне матэрыяльнага становішча актуалізавалі многія ўнутрысямейныя праблемы, вынікам чаго часцяком становіўся разрыў афіцыйных шлюбных адносін. Найбольш вядомым прыкладам падобнай сітуацыі з'яўляецца, пэўна, сям'я Пятра і Элізы Ажэшкаў [30, s. 419–428]. У пераліку тых прычын, якія заміналі ссыльным пасля атрымання амністыі вярнуцца дамоў, таксама неабходна назваць стварэнне змяшаных сем'яў і змену веравызнання. Аднак гэтыя тэндэнцыі былі ў большай ступені характэрны для асоб ніжэйшай сацыяльнай страты. Таксама звяртае на сабе ўвагу вялікі адсотак сярод тых, хто не вярнуўся, асоб лекарскіх прафесій. З аднаго боку гэта было абумоўлена забаронай на афіцыйную медыцынскую дзейнасць у дзяржаўных структурах на радзіме, а з іншага – значнай іх запатрабаванасцю і, адпаведна, высокай даходнасцю іх працы ва ўсходніх рэгіёнах імперыі. Апрача вышэйзгаданага П. Ажэшкі, для ілюстрацыі выдатна падыходзіць постаць барысаўскага павятовага доктара Францішка Мароза, які ў 1863 г. быў высланы ў г. Кун-

гур Пермскай губерні. Праз некаторы час пасля атрымання амністыі і ад'езду на радзіму ён, паводле запрашэння земства, ізноў вярнуўся ў Кунгур, на гэты раз з сям'ёй [2; 3, с. 374].

Аналіз выяўленых фактаў паўторнага, на гэты раз па ўласным жаданні вяртання былых ссыльных на ўсход, сведчыць, што тут пераважалі катэгорыі насельніцтва, так ці інакш звязаныя з працай на зямлі. Некаторыя ссыльныя аб'ядноўваліся і засноўвалі ў Сібіры населеныя пункты, што складаліся выключна з жыхароў беларускіх губерняў. Пасля да іх далучаліся добраахвотныя перасяленцы, якія не здолелі адаптавацца да змяненняў умоў жыцця і вядзення гаспадаркі на радзіме. Так было ў выпадку братоў Лапкоўскіх і іх сем'яў з ваколіцы Новая Валадута Ігуменскага павета Мінскай губерні, якія пасля вяртання з Томскай губерні *«не знайшлі сабе спосабаў заробку»*, з-за чаго ўжо на самым пачатку 1877 г. падалі прашэнне аб дазvole зноў вярнуцца ў Сібір [14]. Памяць пра багацце ўсходніх зямель імперыі ў асяроддзі былых ссыльных і нават іх дзяцей жыла на працягу дзесяцігоддзяў. І калі ў канцы XIX і асабліва пачатку XX ст. царскія ўлады пачалі праводзіць мэтанакіраваную перасяленчую палітыку ў гэты рэгіён, сярод тых, хто выправіўся на ўсход, было нямала былых палітычных ссыльных ці іх нашчадкаў [26; 27; 28; 29].

Не толькі магчымасцю земляробства падкупала Сібір былых ссыльных. Сярод тых, хто вяртаўся ў гэты рэгіён, былі асобы, якія мелі на мэце ўзбагачэнне іншымі шляхамі, у першую чаргу праз гандаль. Былы ссыльны Юзаф Сівіньскі дзеля гэтых мэт не толькі добраахвотна скіраваўся ў ваколіцы Іркуцка сам, але ў хуткім часе заахоціў да падобнага кроку роднага брата Яна. Сярод мноства матывацыйных заклікаў у лістах да сям'і ім выкарыстоўваліся і такія: *«Ведайце аб тым, што тут хоць і Сібір, але на ёй можна рваць залатыя яблыкі»*, *«<...> так палюбіў я Сібір, што не пакіну яе да тых часоў, пакуль не напоўню добра свае кішэні»*, – адзначаў ён у іншым лісце [32, s. 42]. Падобныя аргументы можна знайсці ў выбары мадэлі сваіх паводзін у двараніна Яна Каменскага, чый маёнтак Міневічы ў Гродзенскім павеце быў першапачаткова секвестраваны, але пасля вяртунцы яго дочкам. Атрымаўшы амністыю, Я. Каменскі вярнуўся дамоў, але толькі на кароткі час для ўладкавання сваіх маёмасных спраў і для таго, каб *«увайсці ў пагадненне з гродзенскімі купцамі аб непасрэдным вытісванні з Сібіры футравага тавару, ад якой аперацыі ён разлічвае нажыцца»* [8, арк. 27]. З далейшай перапіскі пра гэтую асобу магчыма даведацца, што ён кардынальна змяніў сваё жыццё, ператварыўшыся з гродзенскага памешчыка ў омскага купца 2-й гільдыі. Некалькі разоў ён наведваўся на радзіму на досыць працяглыя тэрміны, але кожны раз зноў з'язджаў у Сібір [8, арк. 38].

Такім чынам, падводзячы пэўныя вынікі, неабходна адзначыць, што значны ўплыў як на працэс вяртання так і наступнай адаптацыі асоб, пакараных за ўдзел і дачыненне да паўстання 1863–1864 гг., аказала прававое рэгуляванне з боку імперскіх улад. Разнастайныя пастановы па гэтым прадмеце вызначылі розны парадак амністыі для жыхароў Каралеўства Польскага і так званага “Заходняга краю”. У выніку для часткі былых ссыльных дарога дамоў складалася з некалькіх этапаў.

У цэлым рэадаптацыя для тых асоб, якія атрымалі амністыю, адбывалася досыць складана. Вялікі ўплыў на яе аказалі тры галоўныя фактары: змяненні ў сацыяльна-эканамічнай, палітычнай сітуацыі на радзіме, трансфармацыя ўнутранага свету саміх ссыльных і прававое рэгуляванне іх становішча з боку расійскіх улад. З фактараў, якія садзейнічалі іх хутчэйшай адаптацыі на першае месца, безумоўна, неабходна паставіць апеку з боку сям’і і блізкіх. Паколькі структура ссылі вызначалася разнанароднасцю, зыходзячы з сацыяльнага паходжання, узроўню адукацыі, узросту і наяўнасці прафесійных навыкаў, то ў рамках кожнай з гэтых груп працэс інтэграцыі ў лакальную супольнасць меў свае адметнасці. Найбольш хутка адаптаваліся тыя прадстаўнікі прывілеяваных груп, якім удавалася захаваць зямельную ўласнасць. Разам з тым, не ўсім асобам, якія былі вызвалены ад ссылі, удавалася паспяхова рэінтэгравацца ў мясцовую супольнасць, у выніку чаго некаторыя з іх вярталіся на месца адбыцця свайго пакарання ў якасці добраахвотных перасяленцаў.

Крыніцы і літаратура

1. Залескі, Б. 3 жыцця літвінкі. 3 лістоў і нататак 1823–1874. – Мінск : Выдавецтва Віктара Хурсіка, 2009. – 338, [1] с., [4] л. іл.
2. Лапшина, С. Ссылные в Кунгуре [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://uraloved.ru/istoriya/ssilnie-v-kungure>. – Дата доступу: 08.07.2018.
3. Матвейчык, Д. Удзельнікі паўстання 1863–1864 гадоў: біяграфічны слоўнік (паводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі). – Мінск : Беларусь, 2016. – 735 с.
4. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Гродна (далей – НГАБ у Гродна). – Ф. 1. – Воп. 7. – Спр. 2289. – Справа паводле прашэння палітычнага ссыльнага Нямыскага аб дазvole яму часовага прыезду ў маёнтak Бяроза Кобрынскага павета. 15.03.1877–09.11.1882. – 65 арк.
5. НГАБ у Гродна. – Ф. 1. – Воп. 6. – Спр. 372. – Справа аб высляенні жыхароў ваколіцы Фалькі і Лукавіцы Беластоцкага павета за ўдзел у паўстанні 1863 г. 09.09.1863–06.06.1869. – 270 арк.
6. НГАБ у Гродна. – Ф. 1. – Воп. 7. – Спр. 1172. – Справа аб дазvole прыезду на радзіму палітычнаму ссыльнаму двараніну Дзяконскаму Карлу. 04.01.1874–23.09.1876. – 11 арк.

7. НГАБ у Гродна. – Ф. 1. – Воп. 7. – Спр. 1179. – Справа аб дазvole вярнуцца на радзмі з Томскай губ. палітычнаму ссыльнаму двараніну Зайкоўскаму. 23.10.1874–23.04.1876. – 33 арк.
8. НГАБ у Гродна. – Ф. 1. – Воп. 7. – Спр. 1182. – Справа аб дазvole часовага прыезду ў Гродзенскую губ. на радзмі палітычнаму ссыльнаму двараніну Каменскаму Івану. 16.12.1874–05.06.1881. – 56 арк.
9. НГАБ у Гродна. – Ф. 1. – Воп. 8. – Спр. 1000. – Справа паводле прашэння палітычнай ссыльнай мяшчанкі Алузінскай Марыянны аб дазvole яе мужу вярнуцца на радзмі ў Гродзенскую губ. 31.12.1882–07.09.1891. – 19 арк.
10. НГАБ у Гродна. – Ф. 1. – Воп. 8. – Спр. 1038. – Справа аб выдачы палітычным ссыльным пасведчанняў на свабоднае жыццё ў Расіі. 26.05.1883–28.03.1886. – 92 арк.
11. НГАБ у Гродна. – Ф. 1. – Воп. 8. – Спр. 577. – Справа паводле прашэння былога палітычнага ссыльнага селяніна Мячэйкі Адама аб дазvole яму з сям’ёй прыехаць у Гродзенскую губ. 27.01.1881–26.02.1883. – 26 арк.
12. НГАБ у Гродна. – Ф. 1. – Воп. 8. – Спр. 740. – Перапіска з губерньскім праўленнем і іншымі ўстановамі аб устанаўленні паходжаньня Алендзскіх, якія знаходзіліся ў ссылцы, і па іншых пытаннях. 24.09.1882–18.03.1883. – 631 арк.
13. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ). – Ф. 295. – Воп. 1. – Спр. 2412. – Справа аб дазvole былому палітычнаму ссыльнаму Лабенскаму Ф. вярнуцца ў Мінскую губ. 16.06.1873–07.11.1873. – 16 арк.
14. НГАБ. – Ф. 295. – Воп. 1. – Спр. 2750. – Справа аб дазvole былым палітычным ссыльным Рыгору і Антонію Лапкоўскім вярнуцца ў Ігуменскі павет. 10.07.1875–22.05.1877. – 18 арк.
15. НГАБ. – Ф. 295. – Воп. 1. – Спр. 3026. – Спісы былых палітычных ссыльных, якія пражывалі ў г. Мінску і ў паветах Мінскай губерні. 29.11.1876–12.02.1877. – 35 арк.
16. Полное собрание законов Российской империи : Собрание второе : [С 12 декабря 1825 года по 28 февраля 1881 года] : [В 55-ти т. с указ.]. – СПб.: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1885.
17. Полное собрание законов Российской империи : Собрание третье : [С 1 марта 1881 года по 1913 год] : [В 33-х т.]. – СПб.; Пг. : Гос.тип., 1885–1916.
18. Радюк, А. Ссылка шляхецких околиц 1863–1864 (на примере Гродненской губернии) // *Drogi Polaków do niepodległości*. – Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2015. – S. 389–440.
19. Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў (далей – РДГА). – Ф. 1016. – Воп. 1. – Спр. 981. – Лісты віленскага генерал-губернатора М. Мураўёва шэфу жандарў кн. Далгарукаву. 1864–1865 гг.
20. РДГА. – Ф. 1286. – Воп. 29. – Спр. 1088. – Справа паводле паведамлення шэфу жандарў аб палёгцы долі палітычных злачынцаў высланых у Сібір. 18.04.1868–24.12.1870.
21. РДГА. – Ф. 1286. – Воп. 31. – Спр. 1599. – Справа паводле вышэйшага наказу аб часовым спыненні вяртання ссыльных палякаў да больш спакойных часоў. 18.08.1870–24.08.1871.

22. РДГА. – Ф. 1286. – Воп. 28. – Спр. 1253. – Справа аб вяртанні ў Царства Польскае асоб і перасяленні туды ж ураджэнцаў Заходніх губерняў з Пермскай губ. 30.05.1867–21.10.1870.
23. РДГА. – Ф. 1286. – Воп. 34. – Спр. 1087. – Справа паводле паведамлення Камітэта па справах Царства Польскага аб падачы яму звестак аб колькасці палітычных ссыльных, якія вярнуліся ў Царства Польскае, а таксама меркаванняў па прадмеце паляпшэння іх матэрыяльнага становішча. 26.01.1873–11.03.1874.
24. РДГА. – Ф. 1286. – Воп. 35. – Спр. 1045. – Справа аб стасаванні вышэйшага ўказу ад 9-га студзеня 1874 г. у дачыненні да палітычных ссыльных Усходняй Сібіры. 15.04.1874–28.11.1880.
25. РДГА. – Ф. 1405. – Воп. 64. – Спр. 7630. – Справа аб міласціях, якія могуць быць аказаны да 16-га красавіка 1866 г. асобам, якія былі высланы за ўдзел у мяцяжы з Заходніх губерняў Імперыі і Царства Польскага. 1865–1866 гг.
26. РДГА. – Ф. 391. – Воп. 1. – Спр. 388. – Справа аб перасяленні ў Сібір на казённые землі і аб пасяленні на іх дваран-земляробаў. 1898–1906 гг.
27. РДГА. – Ф. 391. – Воп. 1. – Спр. 389. – Справа паводле закону аб перасяленні ў Сібір на казённые землі і аб пасяленні на іх дваран-хлебарабаў. 1898–1906 гг.
28. РДГА. – Ф. 391. – Воп. 1. – Спр. 390. – Аб перасяленні ў Сібір на казённые землі і аб пасяленні на іх дваран-земляробаў. 1899–1907 гг.
29. РДГА. – Ф. 391. – Воп. 1. – Спр. 828. – Справа аб адводзе казённой зямлі ў Табольскай губ. дваранам Антону Бабіцкаму і Адаму Антанавічу з таварышамі. 1903–1905 гг.
30. Ханевич, В. Семья Ожешко в Томске // *Polskie dziewiętnastowieczne pamiętniki i listy z Ziem Zabrzanych – rola i miejsce w badaniach historycznych* / red. W. Caban i L. Michalska-Bracha. – Warszawa : DiG, 2017. – S. 419–428.
31. Pawłowicz, E. Wspomnienia. Nowogródek, więzienie, wygnanie. – Lwów : nakł. aut. (Lwów : E. Winiarz), 1887. – 422 s.
32. Siwiński, J. Wracać do Was i klepać będzie nie myślę... Listy z Syberii 1873–1879. – Lublin : Archiwum Państwowe; Warszawa : Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2013. – 227 s.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 16.08.2018

РАБОЧИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ИЗ ВОЕННОПЛЕННЫХ НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛОРУССКИХ ГУБЕРНИЙ В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В период Первой мировой войны враждующие стороны несли большие потери военнопленными. Только российскими войсками были захвачены около 2 млн военнослужащих из Австро-Венгрии, Германии, Турции, Болгарии [2, с. 183]. В законах и делопроизводстве Российской империи понятие «военнопленный» трактовалось очень широко. Так, в примечании к объявлению главного начальника Минского военного округа барона Е. А. Рауш фон Траубенберга от 26 марта (8 апреля) 1916 г. о передаче всех дел о преступлениях германских и австрийских военнопленных в ведение военных судов было указано: *«Упомянутыми выше военнопленными считаются: 1) все германские и австрийские подданные в возрасте от 18 до 45 лет, находящиеся в пределах Империи; 2) все германские и австрийские подданные, числящиеся на действительной военной службе, задержанные в пределах Империи, но находящиеся в ведении гражданского начальства и 3) все военнопленные, взятые на полях сражения, временно находящиеся в распоряжении гражданского начальства»* [7, л. 42].

По международным конвенциям о законах и обычаях войны, принятым в Гааге в 1899 и 1907 гг., военнопленными считались сражающиеся и не сражающиеся лица, состоящие на службе в регулярной армии, а также входящие в состав ополчения и добровольческих отрядов. Сражающимися или воюющими признавались лица, соответствующие всем следующим признакам:

- 1) имеют во главе лицо, ответственное за своих подчиненных;
- 2) имеют определенный и хорошо различимый издали отличительный знак;
- 3) открыто носят оружие;
- 4) соблюдают в своих действиях законы и обычаи войны [1, с. 23].

В данной статье, исходя из критериев, сформулированных на гаагских мирных конференциях 1899 и 1907 гг. и используемых в современном международном гуманитарном праве, к военнопленным относятся военнослужащие из стран Четверного союза (Германия, Австро-Венгрия, Турция, Болгария), взятые в плен вооруженными силами Российской империи в ходе боевых действий Первой мировой войны и подвергнутые ограничению свободы с целью предотвращения дальнейшего участия в них.

В Двинском и Минском военных округах иностранные военнопленные прибывали на этапные и сборные пункты в Вильно, Витебске, Волковыске, Двинске, Минске, Гродно, Белостоке, Соколке и др. [5, л. 67; 6, л. 100; 14, л. 32; 16]. В Двинском военном округе действовал сборный пункт в Витебске при управлении витебского уездного воинского начальника, принимавший пленных с этапных пунктов. В августе 1914 г. в отношении исполняющего должность начальника штаба Двинского военного округа витебскому этапному коменданту было указано: *«Сборным пунктом для приема военнопленных, проходящим через Двинский военный округ, назначено Управление Витебского уездного воинского начальника, куда и надлежит направлять всех военнопленных для дальнейшего следования: забранных же в Вашем этапном районе иностранных подданных не военнопленных (женщины, дети, старики, увечные) высылаемых распоряжением разных властей, ни Штабом округа, ни Воинскими начальниками приниматься не будут, а направлять их надлежит распоряжением Губернатора <...>»* [14, л. 14].

В Минском военном округе аналогичный сборный пункт функционировал в Минске при управлении минского уездного воинского начальника. Например, в приказе по его управлению от 23 августа (5 сентября) 1914 г. было указано, что из Минского сборного пункта были отправлены во внутренние военные округа 7 175 военнопленных. Из них 6 189 человек выехали в Смоленск, 844 – в Москву, 64 – в Рожаны, 51 – в Остролецк, 27 – в Брест-Литовск. Минимальная численность конвоируемой партии составляла 5 человек, максимальная – 1 221 [5, л. 89–89 об.]. В отношении и. д. начальника штаба Двинского военного округа Н. А. Обручева начальнику Минской местной бригады А. Н. Гаврилову от 15(28) сентября 1914 г. уточнялось: *«Военнопленные, забранные на полях сражений Северо-Западного фронта, подлежат направлению только на сборный пункт «Москва», откуда уже распоряжением окружного начальства будут распределяться по пунктам указанным для постоянного их жительства»* [14, л. 25]. 18 сентября (1 октября) 1914 г. заведующий передвижением войск Московско-Смоленского района распорядился всех здоровых военнопленных доставлять не в Москву, а в Омск [14, л. 28об.]. Тяжелобольных и тяжелораненых военнопленных направляли в военные госпитали [12, л. 197–197 об.; 13, л. 145].

В отношении военнопленных офицеров могли допускаться послабления. 7(20) августа 1914 г. в Витебске двум германским лейтенантам Гельмуту Райнену и Вернеру Бэму были выданы удостоверения, разрешающие им свободную прогулку по городу. Им даже было позволено поселиться в городской гостинице. Над ними устанавливался негласный надзор полиции. Но вскоре они были заподозрены в подготовке побега и

помещены на гауптвахту до их отправки в Москву. Витебский уездный воинский начальник А. Ф. Бейнар писал по этому поводу в штаб Двинского военного округа: *«Вчерашнего числа я получил сведение, что военнопленными германскими офицерами лейтенантами Бэм и Райнен были куплены в лавке железнодорожные кокарды. Немедленно я отправился в гостиницу, где квартировали означенные офицеры, и произвел, совместно с полицейским чиновником, обыск. В комоды были найдены две кокарды, две фуражки, блузы и две пары партикулярного платья, а также совершенно новый большой напильник и большие щипцы. В это время германские офицеры находились при вверенном мне управлении под наблюдением офицера. Я сделал распоряжение по телефону об их арестовании на полковой гауптвахте, которая тут же при вверенном мне управлении. Срок данному им честному слову истекал 20 августа. Я признаю для пресечения побега содержание на гауптвахте»* [12, л. 108–109, 178–178 об., 270].

В дальнейшем, с целью предотвращения побегов, правонарушений и ввиду многочисленности поступающих на сборные пункты военнопленных военные власти пытались водворить строгую дисциплину на сборных пунктах. В октябре 1914 г. главный начальник Минского военного округа Е. А. Рауш-фон-Траубенберг приказал *«строжайше подтвердить о недопустимости каких-либо послаблений в установленном для военнопленных строгом режиме, сурово карая не только всякое проявление с их стороны дерзости или вызова, но даже и малейшее нарушение установленного порядка»* [14, л. 37–37 об.]. Согласно указанию и. д. начальника Генерального штаба М. А. Беляева в мае 1915 г. начальники военных округов должны были следить за тем, чтобы военнопленные размещались строго казарменным порядком, но при нехватке казарменных помещений предусматривалось расквартирование группами в особо отведенных или арендованных частных домах и также казарменным порядком [19, л. 72].

Большинство военнопленных славянского и эльзас-лотарингского происхождения прибывало на территорию Московского и Казанского военных округов. Также часть военнопленных славян препровождалась в Туркестанский и Омский военные округа [19, л. 4 об.].

Вопреки предписаниям высших военных властей вместе с пленными военнослужащими через сборные пункты часто следовали также и гражданские лица – подданные воюющих с Россией государств, высылаемые из западных губерний.

Конвенцией о законах и обычаях сухопутной войны 1907 г. разрешалось использование труда военнопленных, но оплачиваемого и не связанного с военными действиями [1, с. 24]. Осенью 1914 г. правительство Российской империи стало серьезно рассматривать эту возмож-

ность. В сентябре 1914 г. и. д. начальника штаба Двинского военного округа Н. А. Обручев писал начальнику Минской местной бригады А. Н. Гаврилову: *«Главный начальник округа приказал сообщить, что в самом ближайшем времени будет утверждено новое положение о военнопленных, которое предусматривает отпуск таковых только на казенные работы и общественные при этом без какого-либо добавочного вознаграждения, сверх установленного казенного пайка <...> военнопленные отнюдь не могут быть допускаемы на частные работы. Распоряжение об отпуске военнопленных на казенные и общественные работы может быть произведено не иначе, как каждый раз с отдельного разрешения военного министра по главному управлению Генерального штаба»* [14, л. 34].

16(29) сентября 1914 г. совет министров утвердил «Правила о порядке предоставления военнопленных для исполнения казенных и общественных работ в распоряжение заинтересованных в том ведомств». Документ подробно освещал условия содержания, приема и сдачи военнопленных работников. Прием пленных на работу осуществлялся только с разрешения Военного министерства. В «Правилах...» требовалось снабжать пленных на работах всем необходимым: одеждой, обувью, бельем. Пленных солдат полагалось обеспечивать пайками тех же размеров, которые устанавливались для российских нижних чинов [9, л. 4-4 об.].

7 октября 1914 г. император Николай II одобрил «Положение о военнопленных». Российское «Положение...» о военнопленных, как и гаагские конвенции, допускало привлечение военнопленных, исключая офицеров, к казенным и общественным работам. При этом оговаривалось, что труд пленных не должен оплачиваться и иметь отношения к войне [18, с. 3813].

Нехватка рабочих рук вследствие мобилизации запасных в армию вынуждала власти Российской империи расширять сферу применения труда военнопленных. Помимо государственных учреждений военнопленные могли также поступать в распоряжение частных организаций. Это объяснялось тем, что многие частные предприятия стали работать на нужды фронта. 10 октября 1914 г. были приняты «Правила о допущении военнопленных на работы по постройке железных дорог частным обществам» [22, с. 194]. 17 (30) марта 1915 г. вступили в силу «Правила об отпуске военнопленных для работ в частных промышленных предприятиях». «Правила...» допускали отпуск вне района театра войны военнопленных для работ в частных предприятиях горной, горно-заводской и фабрично-заводской промышленности и других крупных промышленных предприятиях, имеющих государственное или общественное значение (ст. 1). На данные работы военнопленные могли отпус-

катся партиями не менее 25 человек для каждого предприятия, с таким расчетом, чтобы число военнопленных не превышало 15% общего числа рабочих предприятия. Однако военный министр, по соглашению с подлежащими министрами, имел право увеличивать эту норму (ст. 2). Военнопленных запрещалось селить вместе с обычными рабочими. Отведенное пленным помещение должно было находиться под наблюдением караула (ст. 8). По новым правилам военнопленным следовало начислять зарплату, размеры которой устанавливались предприятиями в соответствии с местными ценами для каждой категории работ. Не менее 1/3 из заработной платы пленных отчислялось в особый фонд, на особо открываемые счета подлежащих министерств, в их депозиты по казначействам, с открытием счета на каждого военнопленного. Из остающейся части заработной платы пленных покрывались все расходы предприятия на содержание пленных и их конвоя. Из этой же части заработной платы предприятиям разрешалось выдавать на руки военнопленным, проявившим усердие в работе, денежное вознаграждение – не свыше 20 копеек за каждый рабочий день на человека (ст. 9). Согласно статье 12 «Правил...», продолжительность и распределение рабочего времени военнопленных подчинялись общим правилам внутреннего распорядка, действующего на данном предприятии. Военнопленные рабочие, совершившие уголовные преступления, передавались в распоряжение местного военного начальства (ст. 15). Военнопленных следовало возвращать в распоряжение Военного министерства по первому его требованию (ст. 16) [11, л. 2–3 об.].

25 апреля (8 мая) 1916 г. военный министр Д. С. Шуваев уведомил министра торговли и промышленности В. Н. Шаховского об отмене вычетов из заработной платы военнопленных в особый фонд. Заработная плата, за вычетом расходов предприятий на содержание военнопленных, должна была выдаваться им на руки [11, л. 24]. При этом с 16(29) апреля 1916 г. продовольственные пайки военнопленных сокращались [9, л. 96.].

Весной 1915 г. из регионов, включая западные губернии, стали поступать ходатайства о предоставлении рабочих из военнопленных. 12(25) мая 1915 г. Генштаб отправил начальнику штаба верховного главнокомандующего Н. Н. Янушкевичу телеграмму, в которой сообщал, что Речицкое земство Минской губернии из-за отсутствия рабочих, в особенности сенокосцев, в районе, поставляющем действующей армии значительное количество сена, хлеба и скота, обратилось с просьбой оказать содействие в отпуске военнопленных на сельскохозяйственные работы. 15(28) мая 1915 г. Н. Н. Янушкевич объявил, что не видит препятствий для ввоза военнопленных славян в Минскую губернию, но при условии размещения их казарменным порядком и обеспечения

надзора [19, л. 96–98]. 2(15) июня 1915 г. и. д. начальника Генерального штаба М. А. Беляев телеграфировал в Ставку, что учрежденный в Могилевской губернии с разрешения верховного главнокомандующего губернский комитет по заготовке дров пришел к заключению, что вырубка дровяных лесосек возможна лишь при использовании труда военнопленных. Ходатайство губернского комитета было поддержано министром путей сообщения С. В. Рухловым. 3(16) июня 1915 г. командирование военнопленных на лесные работы в Могилевскую губернию было официально разрешено [19, л. 110–112].

К весне 1915 г. на фронте возник также дефицит окопных рабочих. В телеграмме генерал-квартирмейстера при верховном главнокомандующем Ю. Н. Данилова от 8(21) мая 1915 г. было указано, что главнокомандующий армиями Северо-Западного фронта М. В. Алексеев попросил выслать в распоряжение фронта 8 000 военнопленных славян для работ по укреплению позиций [19, л. 78]. На следующий день М. А. Беляев уведомил Ставку, что военнопленные славяне, размещенные в Московском и Казанском военных округах, уже заняты очень мелкими партиями на сельскохозяйственных, железнодорожных и горнозаводских работах. Поэтому подбор надежных людей для позиционных работ в прифронтовых округах требовал времени. Предполагалось в Казанском округе набрать только 2 000 рабочих из военнопленных. Оставшиеся 6 000 планировалось прислать из Омского округа [19, л. 80]. Ввиду обширности производимых на фронте инженерных работ М. В. Алексеев 29 мая (11 июня) 1915 г. попросил предоставить фронту еще 8 000 славян [19, л. 88]. 31 мая (13 июня) 1915 г. Генштаб телеграфировал в Ставку дежурному генералу при верховном главнокомандующем П. К. Кондзеровскому, что первые эшелоны командиремых 8 000 военнопленных, согласно составленным планам перевозки, начали прибывать в Волковыск 29 мая (11 июня). Прибытие последних эшелонов было запланировано на 5(18) июня 1915 г. [19, л. 90]. В этот же день в Ставку поступила еще одна телеграмма из Генштаба, в которой сообщалось, что вторая 8-тысячная партия для надобностей Северо-Западного фронта будет состоять из 2 000 пленных славян из Московского округа, 4 000 – из Казанского и 2 000 – из Омского. Местом сбора всех пленных назначен г. Волковыск Гродненской губернии [19, л. 91]. 27 февраля 1916 г. начальники снабжений Западного и Северного фронтов запросили еще по 20 000 военнопленных каждому из фронтов для сельскохозяйственных работ [19, л. 275]. Однако Главное управление Генерального штаба отклонило эти заявки. Высокий спрос на рабочие руки стал к этому времени в России повсеместным.

12(25) ноября 1915 г. начальник штаба верховного главнокомандующего М. В. Алексеев приказал формировать из военнопленных рабочие

роты. Во главе рот ставились российские офицеры, освобожденные по ранению от участия в боевых действиях. В течение декабря 1915 – февраля 1916 г. роты сводились в дружины, каждая из которых состояла из шести рот. Всего в пределах Минского военного округа весной 1916 г. было образовано 25 дружин [21, л. 566–566 об.]. В дружины вливались все нештатные команды военнопленных, состоящие в распоряжении армейских и тыловых инженерных учреждений. Фельдфебели и унтер-офицеры рабочих дружин назначались как из ратников ополчения, так и из военнопленных. Конвоирами становились военнослужащие из нижних чинов запасных батальонов. Пункт формирования рабочих дружин находился в Смоленске [3, л. 90–90 об.; 20, л. 516–517 об.]. По состоянию на 20 марта (2 апреля) 1916 г. в четырех рабочих дружинах военнопленных при 3-й армии Западного фронта числились по списку 5 106 человек (на лицо 4 659) [20, л. 410].

Весной 1916 г. штаб Минского военного округа поднял вопрос относительно формы и отличительных знаков для военнопленных и конвоиров. Австро-венгерская форма военнопленных изнашивалась, и предполагалось выдавать им российскую форму. Командование 3-й армии Западного фронта предложило принять черный погон для конвоиров, а для военнопленных черную повязку на левом рукаве и черную нашивку на месте кокарды [20, л. 645].

8(21) апреля 1916 г. последовал приказ начальника штаба верховного главнокомандующего о переформировании дружин шестиротного состава в восьмиротные рабочие батальоны [21, л. 566 об.]. Однако этот проект так и не был полностью реализован. Сформированные ранее дружины из военнопленных продолжали функционировать.

В белорусских губерниях эти формирования состояли из взятых в плен воинов славянских национальностей (призванных в ряды австро-венгерской и германской армий чехов, словаков, поляков и т. д.), а также румын. «Вражеские» военнослужащие немецкого, австрийского, венгерского и турецкого происхождения считались ненадежным элементом и к фронту не допускались. Однако имели место случаи пребывания в прифронтовой полосе военнопленных немцев. 22 марта (4 апреля) 1916 г. командир военно-дорожного отряда 3-й армии Западного фронта рапортовал о том, что в 4-й дружине работают 83 немца австро-венгерской армии и просил начальника этапно-хозяйственного отдела 3-й армии заменить их славянами [20, л. 443].

Труд военнопленных использовался в Минской, Витебской, Могилевской губерниях, а также в неоккупированных уездах Виленской губернии. На территории Гродненской губернии военнопленные не размещались [17, л. 16–16 об.]. С начала лета 1916 г. крупные рабочие партии военнопленных регулярно высылались в Минскую и Могилевскую губернии.

левскую губернии из Киевского военного округа для работ на нужды российского Юго-Западного фронта. Так, 4(17) июня 1916 г. Киевский военный округ выслал в Речицкий уезд, в распоряжение уполномоченного министерства земледелия по заготовке сена для армии А. П. Черного 150 австро-венгров в имения Жары, на сенопрессовальный завод, и Березовая-Гряда. В июне, июле и августе в Речицкий и другие уезды Минской губернии прибывали новые трудовые партии из юго-западных губерний: в те же имения Ассаревичи и Жары – еще 230 австро-венгерских и 40 германских военнопленных. 205 австро-венгров с разрешения главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта А. А. Брусилова прибывали в урочище Михнов Мозырского уезда, и 50 человек – в местечко Туров того же уезда. Также из Киевского военного округа на Наровлянскую судостроительную верфь (Речицкий уезд) в июле–августе 1916 г. был доставлен 271 военнопленный австро-венгр [4, л. 42 об.–43]. По завершении работ военнопленные обычно возвращались в юго-западные губернии. Военные отмечали незаменимость рабочих рот военнопленных. Окопных рабочих, мобилизованных из местных крестьян, приходилось периодически отпускать для сезонных полевых работ в их собственных хозяйствах. Например, 20 марта (2 апреля) 1916 г. главнокомандующий армиями Западного фронта А. Е. Эверт приказал освободить от позиционных работ на Западном фронте всех рабочих, привлеченных принудительным порядком [19, л. 283].

По данным могилевского губернатора Д. Г. Явленского, в промышленности и сельском хозяйстве Могилевской губернии к 1(14) октября 1916 г. были заняты 3 476 военнопленных. 775 человек из этого числа находились в распоряжении уполномоченного по заготовке сена для армии. В самом г. Могилеве в ведении городской управы находились 65 человек [8, л. 32].

В Витебской губернии, согласно отчетам городских и уездных властей, в ноябре 1916 г. 1 417 военнопленных в Себежском и 809 в Полоцком уездах строили стратегическую железнодорожную линию Псков–Полоцк [8, л. 139, 141]. Строительство линии началось в мае 1916 г. [15, л. 63]. На лесозаготовках в Люцинском уезде пребывало 850 военнопленных (к январю 1917 г. их численность возросла до 911) [10, л. 113, 138]. В Двинском уезде 828 военнопленных были заняты укреплением позиций [10, л. 130]. 347 военнопленных находились в распоряжении Полоцкого базисного продовольственного магазина [10, л. 126]. В Невельском уезде 178 военнопленных были задействованы на сельскохозяйственных работах. Их распределили между землевладельцами уезда. 22 человека работали в г. Невеле [10, л. 118]. 117 военнопленных работали на частных промышленных предприятиях в г. Витебске, обслуживающих фронт (льнопрядильная фабрика

«Двина», акционерное общество «Витебский трамвай», чугунолитейные заводы И. И. Гринберга и Я. М. Шехтера, пивоваренный завод «Левенбрей», сургучный завод братьев М. и М. Позиных) [11, л. 60]. 10 военнопленными распоряжалась Витебская городская управа [10, л. 123]. В то же время в Лепельском, Дриссенском, Велижском, Городокском и Режицком уездах военнопленных не было.

В начале июня 1917 г. в Вилейский уезд Виленской губернии на станцию Будслав для разгрузки вагонов и постройки блиндажей прибыла 16-я рота 116-й дружины из военнопленных при 3-й армии Западного фронта. В это же время для обслуживания узкоколейки Будслав–Мядель в уезд была доставлена 20-я рота 117-й дружины из военнопленных и 2-я рота армейского железнодорожного батальона [21, л. 2].

Таким образом, до весны 1915 г. использование труда военнопленных в западных губерниях не практиковалось. Белорусские губернии являлись зоной транзита военнопленных в центральные и восточные губернии. В Минске и Витебске были созданы сборные пункты, откуда пленные высылались в глубь России, чаще всего через Смоленск. Ввиду затянувшейся войны и усиливающейся нехватки рабочих рук вследствие мобилизации в российском правительстве стал подниматься вопрос об использовании труда военнопленных на позиционных работах, в промышленности и сельском хозяйстве. В западные губернии из Московского, Казанского и Омского военных округов рабочих из военнопленных начинают ввозить в конце весны–начале лета 1915 г. Их труд широко применялся на работах по укреплению позиций на фронте, а также на промышленных, сельскохозяйственных и транспортных объектах оборонного значения. С лета 1916 г. ввозились также военнопленные из Киевского военного округа для работ на нужды войск Юго-Западного фронта. Рабочих из военнопленных первоначально объединяли в роты, затем в ноябре 1915 г. – апреле 1916 г. роты сводились в более крупные формирования – дружины и батальоны.

После Февральской революции 1917 г. в России трудовые формирования из военнопленных, созданные в 1915–1916 гг., активно использовались Временным правительством и низложившей его советской властью. По условиям Брестского мира от 3 марта 1918 г. начался процесс репатриации военнопленных, продолжавшийся до середины 1920-х гг. [2, с. 295].

Источники и ЛИТЕРАТУРА

1. Альбат, Г. П. Сборник международных конвенций и правительственных распоряжений о военнопленных : с библиографическим указателем / Г. П. Альбат. – М.: Издание Главного комитета, 1917. – 84 с.

2. Белова, И. Б. Вынужденные мигранты: Беженцы и военнопленные Первой мировой войны. 1914–1925 гг. (По материалам центральных губерний Европейской России) : дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.02 / И. Б. Белова. – Брянск, 2014. – 461 с.
3. Национальный исторический архив Беларуси (далее – НИАБ). – Ф. 1 (Минская городская управа). – Оп. 1. – Д. 6773. – Дело о военнопленных для городских работ в числе 100 человек при 25 человек охраны и десятников. 25.03.1917–10.01.1918. – 222 л.
4. НИАБ. – Ф. 295 (Канцелярия минского губернатора). – Оп. 1. – Д. 9181. – Сведения о числе военнопленных, находящихся на сельскохозяйственных и промышленных работах в Минской губернии за 1916–1917 гг. – 18.09.1916–18.10.1917. – 330 л.
5. НИАБ. – Ф. 583 (Управление Минского уездного воинского начальника). – Оп. 1. – Д. 121. – Приказы по Управлению Минского уездного воинского начальника за август 1914 г. – 189 л.
6. НИАБ. – Ф. 583. – Оп. 1. – Д. 122. – Приказы по Управлению Минского уездного воинского начальника за сентябрь 1914 г. 01.04.1915–30.09.1915. – 201 л.
7. НИАБ. – Ф. 705 (Минское губернское жандармское управление). – Оп. 1. – Д. 26. – Постановления главнокомандующего армиями Западного фронта и приказы начальника Минского военного округа о запрещении собирать сведения о месте расположения, численности, командном составе, вооружении, боевых действиях войск, о запрете скупать рогатый скот и т. д. 24.12.1915–29.12.1916. – 137 л.
8. НИАБ. – Ф. 2001 (Канцелярия Могилевского гражданского губернатора). – Оп. 1. – Д. 2109. – Телеграммы и переписка с уездными управлениями и полицейскими управлениями Могилевской губернии о количестве пленных и их распределении для работ в отдельных хозяйствах. 20.08.1916–30.09.1917. – 488 л.
9. НИАБ. – Ф. 2099 (Могилевская городская управа). – Оп. 1. – Д. 361. – Требуемые ведомости и счета на выдачу содержания для военнопленных за 1915 год. – 596 л.
10. НИАБ. – Ф. 2508 (Витебское губернское правление). – Оп. 1. – Д. 6396. – Дело об отпуске военнопленных для работ в городах и земствах Витебской губернии. 1916–1917 гг. – 209 л.
11. НИАБ. – Ф. 2592 (Канцелярия старшего фабричного инспектора Витебской губернии). – Оп. 1. – Д. 331. – Дело о порядке использования военнопленных на работах в частных промышленных предприятиях Витебской губернии. 18.04.1915–31.08.1917. – 138 л.
12. НИАБ. – Ф. 2687 (Управление Витебского уездного воинского начальника). – Оп. 1. – Д. 244. – Отношения и рапорта о присылке трех военнопленных в г. Витебск, о проведении с нижними чинами курсовой стрельбы до отправления их на фронт и пр. 01.06.1914–12.11.1914. – 645 л.
13. НИАБ. – Ф. 2687. – Оп. 1. – Д. 245. – Отношения о доставлении сведений об отправлении на фронт новобранцев, о военнопленных и пр. 01.08.1914–19.12.1914. – 518 л.

14. НИАБ. – Ф. 2687. – Оп. 1. – Д. 250. – Дело о направлении военнопленных в распоряжение Витебского военного начальника. 20.08.1914–12.11.1914. – 43 л.
15. НИАБ. – Ф. 2783 (Громовское лесничество). – Оп. 1. – Д. 73. – Циркулярные распоряжения министерства и управления земледелия и государственных имуществ о высылке нарядов на перевозку лесоматериалов и пр. 23.02.1914–14.10.1914. – 92 л.
16. Национальный исторический архив в г. Гродно (далее – НИАБ в Гродно). – Ф. 1 (Канцелярия гродненского губернатора). – Оп. 9. – Д. 1972. – Дело об однодневной переписи военнопленных (переписка с этапными комендантами об однодневной переписи военнопленных). 21.01.1915–13.04.1915. – 25 л.
17. НИАБ в Гродно. – Ф. 1. – Оп. 18. – Д. 1910. – О скупке военнообязанными и военнопленными (подданными) враждебных иностранных нам государств предметов, являющихся памятниками русской старины и переписка с уездными исправниками по этому вопросу. 25.04.1915–06.07.1915. – 16 л.
18. Положение о военнопленных: положение Совета Министров России от 7 окт. 1914 г. // Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. – Петроград. – 1914. – № 281. – Ст. 2568. – С. 3813.
19. Российский государственный военно-исторический архив (далее – РГВИА). – Ф. 2003 (Штаб верховного главнокомандующего (Ставка)). – Оп. 2. – Д. 544. – Дело о военнопленных: о режиме военнопленных славян и эльзас-лотарингцев, об использовании на работе, о размещении военнопленных, обмене, о наборе добровольцев из пленных (сведения, докладные записки, переписка). 18.10.1914–13.05.1916. – 358 л.
20. РГВИА. – Ф. 2113 (Штаб 3-й армии). – Оп. 3. – Д. 686. – Переписка о дружинах и ротах из военнопленных: о снабжении их всем необходимым имуществом, их перемещении и передвижении и по личному составу; сведения о количестве людей, повозок и лошадей в ротах и дружинах. Списки военнопленных. 01.01.1916–14.05.1916. – 1106 л.
21. РГВИА. – Ф. 2113. – Оп. 3. – Д. 692. – Переписка о формировании рот и дружин из военнопленных, высылке их на работы; назначении в инженерные войска военнослужащих, переводы и увольнения от должности. 29.06.1917–02.12.1917. – 2135 л.
22. Самович, А. Л. Иностранные военнопленные периода Первой мировой войны 1914–1918 гг. на белорусской земле / А. Л. Самович // Знакітэыя мінчане. Мінск і Міншчына ў гады Першай сусветнай вайны : людзі і вайна : Матэрыялы VIII беларуска-польскай навуц.-тэарэтыч. канф. : Мінск, 9–10 красавіка 2014 г. / Польскі Інстытут у Мінску, ПУА «БІП-Інстытут правазнаўства» ; рэдкал. А. Вялікі [і інш.] ; навуц. рэд. А. Вялікі і З. Вініцкі. – Мінск : Выд. В. Хурсік, 2015. – С. 192–204.

**ПАРУШЭННЕ НОРМАЎ СЭКСУАЛЬНЫХ УЗАЕМААДНОСІН
У МІНСКОЙ ГУБЕРНІ Ў КАНЦЫ ХІХ – ПАЧАТКУ ХХ СТ.
(ПАВОДЛЕ МАТЭРЫЯЛАЎ ФОНДУ «МІНСКІ АКРУЖНЫ СУД»)**

У перыяд Расійскай імперыі сфера сэксуальнага жыцця рэгламентавалася, галоўным чынам, тымі царкоўнымі нормамі, якія тычыліся шлюбнага заканадаўства і былі ўсталяваны яшчэ ў часы візантыйскага кананічнага права (з пэўнымі адступленнямі для насельніцтва неправаслаўнага веравызнання з улікам культуралагічных і канфесійных асаблівасцей).

Пачатак дамінавання права хрысціянскай царквы над сферай шлюбнага жыцця быў пакладзены яшчэ ў 893 г. візантыйскім імператарам Львом Мудрым, што выдаў асаблівы закон, паводле якога законным лічыўся толькі шлюб, дабраслаўлены царквой. Далей, у 1306 г. канстанцінопальскі патрыярх Афанасій і імператар Андранік Палеалог паставілі, што ніводны шлюб не можа быць заключаны без ведама і дабраслаўлення прыходскага святара. Такім чынам, хрысціянскаму шлюбу было нададзена значэнне як царкоўнай, так і грамадзянскай інстытуцыі, а само здзяйсненне перайшло выключна ў сферу кампетэнцыі царквы, якая магла як даць сваё дабраслаўненне, так і адмовіць у ім.

У разглядаемы перыяд у галіне шлюбнага права Руская праваслаўная царква і Расійская імперыя кіраваліся наступнымі палажэннямі: 1) царкве дазвалялася пастанаўляць законы ў галіне шлюбнага права і судзіць шлюбныя справы, але ёй забаранялася ўмешвацца ў справы маёмаснага характару; 2) заканадаўства і суд у дачыненні да пасагу, спадчыны і ўтрымання сем'яў належалі дзяржаве; 3) дзяржава не магла лічыць несапраўдным шлюб, прызнаны царквой; 4) толькі царква мела права прызнаць шлюб сапраўдным або несапраўдным як таямніцу, а дзяржава мела права разважаць аб шлюбе толькі як аб маёмаснай дамовы; 5) у пытаннях адносна перашкод да шлюбу і вырашэння гэтых перашкод царква і дзяржава дзейнічалі згодна, і пастановы аднаго боку лічыў для сябе абавязковым і другі бок [31, с. 577].

Агульныя правы і абавязкі сужэнцаў зводзіліся да наступнага: 1) узаемнае задавальненне сэксуальных патрэб і нараджэнне дзяцей; 2) узаемная вернасць мужа і жонкі; 3) сумесныя клопаты аб дзецях. Прыватныя абавязкі мужа як гаспадара і галавы сям'і датычыліся кіравніцтва; жонка карысталася правамі сацыяльнага становішча мужа і з'яўлялася яго першай дапамогай у побытавых справах [31, с. 630–631].

Юрыдычная мова як расійскага свецкага, так і царкоўнага прававодства прызнавала ўсе пазашлюбныя сэксуальныя адносіны парушэн-

нем існуючага ладу ў сферы сям’і, адпаведна ўвага судовых устаноў акцэнтавалася на такіх справах. Варта падкрэсліць, што некаторыя парушэнні шлюбнага права ў сферы сэксу прадугледжвалі ў якасці галоўнага наступства крымінальны пераслед (справы аб згвалтаваннях і кровазмяшэннях), а таму разглядаліся, галоўным чынам, вышэйшымі судовымі ўстановамі канкрэтных тэрытарыяльных адзінак. Для беларуска-літоўскіх губерняў у 1883–1918 гг. імі з’яўляліся акружныя суды. Іншыя парушэнні разглядаліся па месцы падачы адпаведных скаргаў, г. зн. або свецкім, або царкоўным судом (справы аб сужыццях і пралюбадзействах).

Неабходнасць асвятлення такой спецыфічнай праблематыкі як парушэнні сэксуальных узаемаадносін засноўваецца на наступным: 1) важнасць раскрыцця механізмаў судовага разгляду выпадкаў адпаведнага правапарушэння; 2) важнасць адлюстравання тых з’яў штодзённага жыцця, якія выклікалі адыход ад мадэляў, замацаваных дзяржавай і правам (пры гэтым цікавымі з’яўляюцца не самі праявы парушэнняў, колькі прычыны, дзякуючы якім яны сталі магчымы).

У айчынным гістарыяграфіі на сённяшні момант не маецца спецыяльнага даследавання акрэсленай тэмы. Увагу даследчыкаў традыцыйна прыцягвае ўзаконеная форма сэксуальных узаемаадносін – шлюбы. Агулам, тэма ў кантэксце даследавання праблематыкі злачынстваў усюсна закраналася ў працах 1920–1990-х гг., прысвечаных асвятленню сацыяльна-эканамічных і сацыяльна-палітычных працэсаў парэформеннага перыяду ў Беларусі (В. К. Бандарчык, М. В. Біч, М. Ф. Болбас, Х. Ю. Бейлькін, М. В. Доўнар-Запольскі, Д. А. Дудкоў, І. І. Саладкоў, М. М. Улашчык, М. Б. Фрыдман, З. В. Шыбека) [1]. У кантэксце сучаснасці варта адзначыць даследаванні Д. П. Брыгадзіна [2] і С. М. Токця [33].

Матэрыялы судовага справаводства Мінскага акружнага суда за канец XIX – пачатак XX ст. дазваляюць асветліць асноўныя віды парушэнняў, якія тычацца сферы сэксуальнага жыцця. У якасці асноўных парушэнняў прадстаўляецца слушным разгледзець правыя распусцы або сужыцця; як асноўныя парушэнні шлюбнага заканадаўства будуць закрануты выпадкі пралюбадзействаў. Да змешаных формаў правапарушэнняў у палавой сферы неабходна аднесці кровазмяшэнні і згвалтаванні, якім таксама будзе нададзена належная ўвага.

Усялякае пражыванне разам мужчыны і жанчыны без належных легітымных падстаў адносілася да шэрагу **сужыццяў** (рус. – «сожитий») адпаведна свецкай тэрміналогіі, або распусцы (рус. – «блуда») адпаведна царкоўнай. Нягледзячы на прававую забарону гэтай з’явы, у час інтэнсіўнага пераходу эканомікі Расійскай імперыі на капіталістычныя рэйкі такая з’ява як сужыццё ўжо не ўспрымалася ў свядомасці чалавека

як нешта незвычайнае. Аднак адмоўная характарыстыка гэтай праявы, замацаваная ў сацыяльнай ментальнасці, усё яшчэ мела месца.

Матэрыялы акружных судовых устаноў Расійскай імперыі за канец XIX – пачатак XX ст. пераканаўча сведчаць аб шматлікіх выпадках т. зв. грамадзянскіх шлюбав, аднак з пэўнымі ўмоўнасцямі. Нелегітымныя сямейныя саюзы, адлюстраваныя ў судовым справаводстве, часцей ствараліся паводле ініцыятывы мужчынскай паловы пры запэўненні жаночай паловы ў хуткім заключэнні сапраўднага царкоўнага шлюбу. Менавіта факт неадпаведнасці слоў справе вымушаў жанчын падаваць прашэнні ў акружныя суды, у большасці выпадкаў з мэтай прымусіць мужчыну або ажаніцца, або выдаткаваць грошы на гадаванне пазашлюбнага дзіця, або як да першага, так і да другога. На падставе прашэння пацярапай, якая аўтаматычна трапляла ў шэраг абвінавачаных, заводзілася справа, склікаліся і апытваліся сведкі, пісаліся папярэднія пратаколы пасяджэнняў суда і ўрэшце выносіўся канчатковы прысуд. Разгортванне справы магло быць спынена за прымірэннем бакоў. Варта выказаць меркаванне, што агульная колькасць заведзеных спраў падобнага кшталту паказвае толькі мізэрную частку ад мноства праяў падобных сужыццяў.

У выніку доказаў факта сужыцця вінаватым прызначалася прымусовая мера царкоўнага пакарання – царкоўнае пакаянне, звычайна па месцы прыпіскі абвінавачаных. Грамадзянскае пакаранне больш адчувальна мужчынскі бок, бо яно тычылася памеру і парадку матэрыяльнай выплаты на пазашлюбных дзяцей у сітуацыі, калі абвінавачаны быў прызнаны іх бацькам. Памер звычайнай грашовай выплаты, якую бацька павінен быў зрабіць адначасна, складаў, як правіла, 50 або 100 рублёў з разліку на адно дзіця [14; 21]. Адпаведна сума павялічвалася ў два разы пры наяўнасці двух пазашлюбных дзяцей [10]. У некаторых выпадках асобныя 50 рублёў прызначаліся для патрэб маці [9]. Варта адзначыць, што грашовыя сумы, спагнаныя праз суд, маглі быць няпершымі атрыманымі ад вінаватага бацькі. Так, сялянка Марыя Кароль, пакрыўджаная фактам адмовы ўладальніка маёнтка Пырашава Ігуменскага савета двараніна Юзафа Грыцкевіча ўзяць яе замуж, не задаволілася яго добраахвотнай выплатай на яе карысць 80 рублёў, а звярнулася ў суд, які абавязаў Грыцкевіча да выплаты яшчэ 100 рублёў на выхаванне пазашлюбнай дачкі [17].

Аднак вінаваты па дадзеным факце правапарушэння мужчына мог атрымаць і значна больш жорсткае пакаранне, як гэта адбылося на прыкладзе старавера Давіда Фралова, які ў пачатку 1880-х гг. прыехаў да бацькі-іканапісца на яго здымную кватэру на хутары Паплавец пад Бабруйскам. Праз пэўны час ён уступіў у сэксуальныя адносіны з дачкой гаспадара Марыяй Каплінай і папрасіў яе рукі ў яе бацькоў, якія выгнала яго з кватэры за дзёрзкую прапанову мезальянсу. На гэтым Давід

не спыніўся і працягнуў наведвацца да Марыі, урэшце, арганізаваўшы ўцёкі. Праз пэўны час бацька, бабруйскі мешчанін Іван Каплін, дараваў маладым, і яны вярнуліся назад. Было дамоўлена, што шлюб Фралова і Каплінай адбудзецца пасля восеньскага прызыву ў войска. Будучы цесць арандаваў для Давіда гандлёвую лаўку і выдаў тавар на 200 рублёў. Аднак 21-гадовы мешчанін паступіў інакш. Вярнуўшыся з прызыву 1883 г., і, верагодна, атрымаўшы на ім адтэрміноўку ад вайскавай службы, Давід пачаў усяляк адцягваць магчымую жаніцьбу, хаця Марыя нарадзіла ад яго дзіця. У выніку, ён цалкам зняў з сябе адказнасць за абяцанне ажаніцца і нават адмовіўся прызнаваць факт свайго бацькоўства. Такі крок каштаваў яму пазбаўлення ўсіх правоў пастановай ад 16 лютага 1885 г. і турэмным зняволеннем на працягу аднаго года. Верагодна, на суровасць прысуду паўплываў даказаны следствам факт падману не толькі дзяўчыны, але і яе ўплывовага бацькі [5].

Адмоўныя рашэнні суда па справах аб спагнанні грошай з бацькі пазашлюбных дзяцей засноўваліся на недаказаным факце сужыцця ці проста сэксуальнай сувязі абвінавачанага з пацярпелай. Такія справы скончваліся апраўдальным прысудам. Так, сялянцы Віленскага павета 18-гадовай Юліі Працутэ не ўдалося даказаць факт віны двараніна Эдвіна Навіцкага, адносіны з якім доўжыліся ў яе ў 1882–1883 гг., у час службы ў доме Навіцкіх, які знаходзіўся на Саборнай плошчы ў Мінску. Паказанні сведкаў былі прызнаны або аднабокімі, або паклёпніцкімі [11].

Бацька пазашлюбных дзяцей нярэдка заключаў шлюб з іншай жанчынай, яшчэ не вырашыўшы пытанне з маці байструкоў [14], аднак нярэдкамі былі выпадкі і ўзаемавыгаднага вырашэння пытання, калі абвінавачаны жаніўся на пацярпелай, прызнаўшы за сабой яе дзіця [19].

Пралюбадзейства з пункту гледжання расійскай юрыспрудэнцыі XIX ст. разглядалася як цялесная нявернасць асобы, якая знаходзіцца ў шлюбным стане. Кананічнае права, выходзячы з разумення шлюбу як таямніцы, засвоіла погляд на пралюбадзейства як на грэх, аднолькавы для абодвух сужэнцаў, і разам з тым сакавала пакаранне за пралюбадзейства нявесты. Паводле Саборнага палажэння 1649 г. (арт. 169–170), яно належала да ведамства выключна духоўнага суда і падзялялася на «адзінкавае», калі парушэнне ўчынена адным бокам, і «дваймае», калі яно здзейснена двума бакамі. Палажэнне аб пакараннях крымінальных і выпраўленчых за 1885 г. (арт. 1585), абавіраючыся на гэты падзел, вызначала памер і ўмовы зняволення для двух відаў. Так, асоба, якая знаходзілася ў шлюбе і чыё пралюбадзейства даказана судом на падставе скаргі пакрыўджанага сужэнца, асуджалася да 4–8 месяцаў манастырскага або турэмнага зняволення і да царкоўнага пакаяння. Асоба, якая не знаходзілася ў шлюбе, але мела інтымныя адносіны з жанатым ці замужняй, прысуджалася да 2–4 месяцаў турмы або ад 3 тыдняў да

3 месяцаў арышту і, звыш таго, да царкоўнага пакаяння. Аднак у крымінальным праве часоў Расійскай імперыі паслядоўна адстойваліся дзве наступныя палярныя пазіцыі: 1) пралюбадзейства тычыцца толькі таго боку, які знаходзіцца ў шлюбе, бо парушае абавязкі сужэнства; 2) пралюбадзейства тычыцца таксама таго боку, што не знаходзіцца ў шлюбе, бо парушае не толькі абавязкі, але і правы сужэнства.

Нявызначанасць прававой ацэнкі становішча няшлюбнай асобы, якая парушыла недатыкальнасць шлюбу забароненымі адносінамі са шлюбнай асобай, на практыцы праяўлялася ў розных падыходах да такіх людзей з боку суддзі ці прысяжных засядацеляў. Менавіта гэтым можна патлумачыць дваякасць судовых рашэнняў па гэтым пытанні. Так, 20 лістапада 1912 г. прысудам Мінскага акружнага суда была асуджана 48-гадовая якабштацкая мяшчанка Аляксандра Нядбальская, якая паводле прашэння пакрыўджанага мужа была абвінавачана ў пралюбадзейнай сувязі з пінскім жандарам Захарыем Вайцяшэўскім. Пры гэтым яе палюбоўнік быў апраўданы з прычыны *«адсутнасці скаргі з боку свайй жонкі»* [25]. Аднак выдаваліся і супрацьлеглыя прысуды. У 1910 г. 32-гадовая мінская мяшчанка Алена Каспяровіч была прыцягнута да судовай справы, узбуджанай жонкай яе каханка Іосіфа Лаўрыновіча. Тут арыштам пры паліцыйныя пакараны абодва, хаця Каспяровіч у значна меншым памеры (Лаўрыновіч асуджаны да двух месяцаў арышту, а Каспяровіч толькі да 4 дзён). Магчыма, на гэта паўплываў факт наяўнасці ў Каспяровіч пазашлюбнага дзіця, якое магло нарадзіцца ад сувязі з Лаўрыновічам [24].

Важна падкрэсліць, што даказаць факт пралюбадзейства было даволі складанай працэдурай. Для гэтага былі неабходны важкія доказы, якімі з'яўляліся паказанні сведкаў акта блізкасці і асабістыя прызнанні падсудных. У тым выпадку, калі неабходныя паказанні не былі прыведзены, а абвінавачаныя цалкам адмаўлялі сваю віну, факт парушэння не мог быць даказаны. Так, чыноўнік Мінскага акружнага суда Іван Драб безвынікова спрабаваў прыцягнуць да адказнасці збеглую жонку Варвару і яе мяркуемага каханка Паўла Касцецкага з прычыны менавіта таго, што не мог даказаць факт іх фізічнай блізкасці. Эмацыянальныя прашэнні Драба, выходзячы за рамкі адной толькі справаводнай канкрэтыкі, перадаюць у тым ліку яго псіхалагічныя перажыванні з прычыны страты жонкі і бяссілля заканадаўчай сістэмы ў дачыненні да яго праблемы [20].

Паводле статута крымінальнага суда (арт. 1016), як ужо было адзначана вышэй, пацярпелы сужэнец мог прасіць як аб пакаранні вінаватага паводле правілаў крымінальнага суда, так і аб скасаванні шлюбу і пакаранні парушальніка паводле правілаў царкоўных. Пры гэтым зварот да царкоўнага суда выключаў зварот да крымінальнага суда [6].

Паводле Палажэння аб пакараннях (арт. 1593–1596), **кровазмязшэнне** ёсць добраахвотная цялесная сувязь паміж асобамі, якія знаходзяцца ў блізкіх ступенях роднасці і сваяцтва і ведаюць аб гэтым. Закон Расійскай імперыі асуджаў на пакаранне дзве формы сужыцця, як шлюбную, так і пазашлюбную. Пазашлюбная форма сужыцця ў выпадку кровазмязшэння, паводле характару пакарання, падзялялася на чатыры віды.

Першы від вызначаў сужыцці паміж родзічамі па прамой лініі без абмежавання ў ступенях (бацька – дачка, маці – сын, брат – сястра). Дадзены від прадугледжваў пакаранне для асоб усіх веравызнанняў. Вінаватых належала падвяргаць адзіночнаму турэмнаму зняволенню ў аддаленых месцах Сібіры тэрмінам на 6 гадоў і 8 месяцаў. Затым мужчыны пажыццёва аддаваліся на цяжкія працы ў манастыры, а жанчыны высылаліся ў аддаленыя і малалюдныя акругі Усходняй Сібіры без права пералічэння ў сялянскае саслоўе. Напрыклад, такое пакаранне пагражала селяніну вёскі Замошша Зембінскай воласці Барысаўскага павета Фёдару Пусташылу, які ў 1889 г. быў абвінавачаны ў сужыцці з роднай дачкой Соф’яй і нараджэнні з ёю двух дзяцей. Паміж сабой абвінавачаныя знаходзіліся менавіта ў першай ступені кроўнай роднасці, аднак падчас следства выявілася, што паклёп на мужа і дачку ўзвяла маці Вікторыя, якая пражывала асобна ад іх. Пазашлюбныя дзеці Соф’і былі прызнаны народжанымі ад іншых мужчын [16].

Другі разрад адпаведных парушэнняў тычыўся кровазмязшэння ў бакавых лініях роднасці (дзядзька – пляменніца, цётка – пляменнік). Пакаранне тычылася ўсіх хрысціян, але характарызавалася паменшаным тэрмінам турэмнага зняволення, прытым не адзіночнага. Абвінавачаным у кровазмязшэнні ў другой ступені роднасці (сувязь з пляменніцай) і ў другой ступені сваяцтва (сувязь з жонкай брата) апынуўся ў 1887 г. мінскі мешчанін з Лагойскай воласці Барысаўскага павета каталік Юрый Зароўскі. Следства цалкам даказала факты выгнання Зароўскім сваёй уласнай жонкі і сужыцця адначасова з удавой памерлага брата Антанінай і яго ж дачкой Міхалінай. Вастрыня выпадку асабліва праявілася ў ходзе следства, якое праз паказанні сведкаў недвухсэнсоўна ўказвала на тое, што Юрый меў дачыненне і да гібелі роднага брата, з блізкімі жанчынамі якога ён незаконна пражываў. 55-гадовы мешчанін быў асуджаны да пазбаўлення ўсіх правоў стану і выпраўленчых арыштантацкіх аддзяленняў тэрмінам на 2 гады і 9 месяцаў. Пляменніца Міхаліна была асуджана да турэмнага зняволення тэрмінам на 1 год, а жонка брата Антаніна – да турэмнага зняволення тэрмінам на 6 месяцаў. Рознасць прысудаў у дачыненні да маці і дачкі тлумачыцца розным памерам пакаранняў за кровазмязшэнне ў другой ступені роднасці і ў другой ступені сваяцтва [15].

Трэці разрад тычыўся кровазмяшэнняў, якія адносіліся да першай ступені сваяцтва (зяць – цешча, цесць – нявестка, пасынак – мачаха, падчарка – айчым) і трэцяй ступені роднасці (стрыечная сястра – стрыечны брат). У першым выпадку пакаранне распаўсюджвалася на ўсіх хрысціян, у другім выпадку – толькі на праваслаўных. Асуджаны накіроўваўся на пражыванне ў Томскую або Табольскую губерню ці трапляў у выпраўленчыя арыштанцкія аддзяленні. Прыкладам дадзенага парушэння з’яўляўся факт сужыцця селяніна вёскі Зазер’е Вялікадолецкай воласці Барысаўскага павета 25-гадовага Міхаіла Кісяля з удовай мачахай Тэрэзай Кісель, старэйшай за яго. Пяцігадовая пазашлюбная сувязь, падчас якой нарадзілася трое дзяцей, была прыпынлена ўвосень 1884 г. праз рапарт святара Маладолецкай царквы Георгія Грыбоўскага ў Мінскі акружны суд. Абвінавачаныя, тым не менш, былі апраўданы судом прысяжных засядацеляў. Пра далейшае прававое ўрэгуляванне азначанай сітуацыі звестак не выяўлена. У кастрычніку 1887 г. новы прыходскі святар Мікалай Тарановіч зноў звярнуўся ў суд з чарговым абвінавачаннем пары ў супрацьзаконнай сувязі, але і тут Міхаіл і Тэрэза былі апраўданы [6].

Старажытны народны звычай снахатства – сужыцця цесця з нявесткай пры жыцці сына – у азначаны перыяд таксама меў свае правы. Пры гэтым неабходна падкрэсліць, што народная памяць згаданага часу таксама выразна сведчыць пра дамінантныя правы сына на спадчыну з прычыны сужыцця бацькі з жонкай. Так, сведкі па справе аб сужыцці сялян урочышча Андрасаўшчына Грозаўскай воласці Слуцкага павета Мікалая Паўлюшчыка і яго нявесткі Паўліны Паўлюшчык указвалі на тое, што сын дазваляў бацьку жыць са сваёй жонкай, бо спадзяваўся на значную долю спадчыны. Так ці інакш, факт парушэння Паўлюшчыкаў падчас следства выяўлены не быў і абодва былі апраўданы [26].

Да чацвёртага разраду адносіцца найбольш папулярная форма дашлюбнага кровазмяшэння – кровазмяшэнні ў чацвёртай ступені роднасці (сын стрыечнага брата – стрыечная сястра бацькі) або ў другой ступені сваяцтва (муж – сястра, пляменніца, цётка яго жонкі; жонка – брат, дзядзька, пляменнік яе мужа). Адной з самых знакамітых праяў дадзенай з’явы з’яўляецца сітуацыя, у якой апынуўся этнограф і пісьменнік Адам Ягоравіч Багдановіч пасля смерці другой жонкі Аляксандры Паўлаўны Волжынай у лістападзе 1899 г. Выхаваннем яго дзяцей ад першага шлюбу з Марыяй Апанасаўнай Мякотай пачала займацца яе родная сястра Аляксандра, якая нарадзіла па-за шлюбам Адаму Багдановічу пяць сыноў. Толькі ў снежні 1914 г. на публічным пасяджэнні Яраслаўскага акружнага суда з дазволу старэйшых дзяцей Адам Багдановіч змог іх усынавіць [4, с. 57]. У падобнай сітуацыі апынуўся селянін-жыхар вёскі Бенін Усялюбскай воласці Навагрудскага павета Мікалай Шэдзь, які

неаднаразова падаваў прашэнні ў Мінскую духоўную кансісторыю аб дазvole шлюбу з Ганнай Татарыновіч – роднай сястрой заўчасна памерлай жонкі Агаф’і. Прыкладна з 1900 г. яны пачалі сумеснае пражыванне, а ў верасні 1902 г. былі абвінавачаны ў сужыцці з прычыны наяўнасці ў іх другой ступені сваяцтва. Абодва былі асуджаны да чатырохмесячнага манастырскага зняволення [22].

Сітуацыю вакол сужыцця дзевера і нявесткі дазваляе разглядзець выпадак сялян сяла Дзмітравічы Дзмітравіцкай воласці Барысаўскага павета Нічыпара Красоўскага і Аляксандры Красоўскай. Арыгінальнасць сітуацыі выявілася ў тым, што жонка і муж абодвух былі жывыя, аднак не жылі ў сваіх сем’ях (Наталля Красоўская з’ехала з сынамі ў Сібір, а Яўхім Красоўскі часта і надоўга сыходзіў на заробкі). Пражыванне разам цягнулася амаль 20 гадоў. Вынікам стала нараджэнне васьмі пазашлюбных дзяцей і прысуд ад 10 лістапада 1908 г. аб чатырохмесячным зняволенні ў манастыры. Праўда, праз месяц з прычыны шматдзетнасці бацькоў месца ўтрымання было заменена на Дзмітравіцкую царкву [23].

Другі шлюб аўдавелых сялян вёскі Коўшыцы Лагойскай воласці Барысаўскага павета Пятра Шалковіча і Ганны Храловіч, які быў заключаны паміж сабой, стаў перашкодай для жаніцбы іх дарослых дзяцей Піліпа Шалковіча і Агаф’і Храловіч. Пара пазнаёмілася менавіта дзякуючы саюзу бацькоў, але заключыць шлюб паміж сабой на кананічных падставах яны не змаглі, бо ў гэтым было адмоўлена рашэннем епіскапа. У выніку пачалося сужыццё, правамі якога сталі нараджэнне дачкі і прысуд аб чатырохмесячным зняволенні пры манастыры [30].

Пры шлюбнай форме адносін кровазмяшэнне каралася ў выпадку наяўнасці роднасных сувязяў першай або другой ступені. Шлюбы асоб, якія знаходзіліся ў блізкай роднасці ці сваяцтве, разглядаліся як самастойнае правапарушэнне, за якое пагражае турэмнае зняволенне. Напрыклад, жыхар г. Слуцка і сіняўскі валасны пісар Іван Касінскі ў 1901 г. аўдавеў і вырашыў ажаніцца з малодшай сястрой нябожчыцы-жонкі – Любоўю Дзмітрыёўнай Маркавай, якая магла замяніць яго дзецям маці. Паводле царкоўных устанавленняў, яны знаходзіліся паміж сабой у другой ступені двухродавага сваяцтва. Святар Іаан Смірноў, настаіцель Астроўчыцка-Ракшынскай царквы Слуцкага павета, пагадзіўся абвянчаць пару з умовай пазнейшага атрымання Касінскім дабраславлення правячага архірэя, але пасля правядзення вячання 13 лютага 1908 г. гэтага зроблена не было. Прысуд ад 17 лістапада 1914 г. вызначыў Касінскаму трохтыднёвы арышт пры паліцыі, а яго жонцы – трохтыднёвы хатні арышт [29]. Асабліва арыгінальным падаецца яшчэ адзін факт незаконнага шлюбу блізкіх сваякоў, а менавіта Івана Сяўрука і Паўліны Рамаховіч, сялян вёскі Навакоўшчына Івянецкай воласці Мінскага павета. Шлюб быў заключаны 1 чэрвеня 1881 г. у Рудамінскай царкве Ві-

ленскай губерні, а праз 10 гадоў скасаваны праз знойдзеныя парушэнні царкоўных устанаўленняў аб заключэнні шлюбу. Прычынамі для гэтага сталі ранейшыя шлюбныя саюзы блізкіх сваякоў абвінавачаных, менавіта брата і сястры – Ігната Сяўрука і Юліаніі Рамаховіч (шлюб адбыўся 23 чэрвеня 1867 г.), бацькі і маці – Пятра Сяўрука і Клары Рамаховіч (шлюб ад 29 мая 1873 г.). У гэтым выпадку, як і ў папярэдніх, парушэнне ўзаканенняў, звязаных з другой ступенню сваяцтва, прывяло абодвух да чатырохмесячнага манастырскага зняволення [18].

Да пакаранняў за кровазмяшэнне або за ўступленне ў шлюб у недазволеных ступенях роднасці або сваяцтва заўсёды далучалася царкоўнае пакаянне [34].

Згвалтаванне (або гвалт) як фізічная блізкасць паміж мужчынам і жанчынай, здзейсненая без згоды апошняй, кваліфікавалася ў старажытным рымскім праве як цяжкі від злачынства супраць асобы, гонару і цноты жанчыны ўвогуле. Толькі пазней акт пасягальніцтва на цноту жанчыны выйшаў у еўрапейскім праве на першы план.

Рускае заканадаўства найбольш важкай прыкметай гвалту лічыла адсутнасць згоды на палавы акт з боку пацярпелай. На гэтай падставе гвалт дзяліўся на два віды: 1) без згоды жанчыны, але і без прымянення сілы; 2) без згоды жанчыны і з прымяненнем фізічнага або маральнага гвалту над ёю. Да першага віду адносіцца: а) згвалтаванне няпоўнагадовай (да 14 гадоў), без гвалту, але са зламисным выкарыстаннем яе цнатлівасці і невідучасці; б) блізкасць з жанчынай, якая знаходзіцца ў тым стане, пры якім не можа абараняцца (сон, разумовае вар’яцтва), калі, аднак, гэты стан не выкліканы самім гвалтаўніком; в) блізкасць без гвалту, але пры дапамозе падману. Да другога віду адносяцца правапарушэнні, якія шляхам гвалтоўных дзеянняў аднаго боку скасоўваюць усялякае супраціўленне другога. Сямейнае становішча ахвяры ва ўсіх выпадках лічылася той акалічнасцю, якая магла паўплываць на кваліфікацыю пакарання.

Суд прызначаў неабходнае пакаранне на падставе наступных абставін: 1) пры дакладным засведчанні сапраўднасці згвалтавання; 2) пры сведчаннях аб тым, што пацярпелая крыкам склікала на дапамогу; 3) пры наяўнасці на целе і адзенні ахвяры ці гвалтаўніка крываваых знакаў і сініх плям, або разарванага адзення; 4) пры аб’яўленні аб згвалтаванні, пададзеным адразу або да сканчэння дня.

Паводле Палажэння аб пакараннях, вінаваты ў згвалтаванні падваргаўся катарзе тэрмінам ад 4 да 8 гадоў (арт. 1525). Пакаранне ўзмацнялася, калі згвалтаваная была замужам, падманута ці гвалтам скрадзена або звезена, асабліва калі гвалт быў учынены прыбліжанай асобай (апекуном, папачыцелем, настаўнікам, начальнікам, урачом, службоўцам). На ступень пакарання таксама ўплывала цнатлівасць ахвяры [32].

Выпадак згвалтавання няпоўнагадовай зафіксаваны ў справе жыхара вёскі Асіповічы Замошскай воласці Бабруйскага павета каваля Адама Янкоўскага, які ў верасні 1913 г., знаходзячыся ў стане алкагольнага ап'янення, гвалтам завалодаў цела сваёй 10-гадовай падчаркі Вольгі Санковіч. Справа была ўзбуджана паводле прашэння яго жонкі Фядоры, якая з'яўлялася маці пацярпелай. Аднак, зразумеўшы цяжар пакарання, якое пагражае мужу, яна ўзяла назад свае паказанні, паведаміўшы, што яе дачка няўдала пералазіла плот і такім парадкам атрымала пашкоджанне палавых органаў. Тое ж сведчыў і Янкоўскі, але суд не палічыў такую прычыну вартай увагі, і асудзіў селяніна да 10 гадоў катаргі з пазбаўленнем правоў стану. Пры гэтым аднавяскоўцы падсуднага Дзяніс Санковіч і Грыгорый Астаповіч паведамлілі суду аб сваёй упэўненасці ў тым, што пацярпелая дзяўчынка хоць і лічыцца дачкой толькі Фядоры, але на самой справе нарадзілася ад яе сужыцця менавіта з Янкоўскім яшчэ да іх афіцыйнага шлюбу. Тым не менш, гэтыя паказанні не сталі падставай для ўзбуджэння справы аб кровазмяшэнні [28].

Сур'ёзнасць пакарання за згвалтаванне патрабавала ад следства асаблівай уважлівасці да дэталей злачынства. Скарга бацькоў няпоўнагадовай на згвалтаванне іх дачкі не магла разглядацца аднабакова, а старанна правяралася паказаннямі сведкаў. Так, 22-гадовы Сцяпан Курсевіч, абвінавачаны ў згвалтаванні 13-гадовай Агаф'і Міхалевіч, што быццам адбылося на сялібе яе бацькоў ва ўрочышчы Пастух Мінскага павета ў верасні 1884 г., быў апраўданы судом. Факт блізкасці быў кваліфікаваны як добраахвотны з абодвух бакоў [12].

Няпоўнагадовыя падсудныя ў выпадку даказанасці іх віны таксама падлягалі сур'ёзным пакаранням. Так, Васіль Макароў, Уладзімір Шчэрба, Васіль Лыскавец і Восіп Цітавец, сяляне-падлеткі з сяла Аздзяцічы Барысаўскага павета, былі абвінавачаны ў згвалтаванні падчас выпасу коней 16-гадовай Агаф'і Шыракапыт у ноч на 16 чэрвеня 1883 г. Злачынства было цалкам даказана паказаннямі шматлікіх сведкаў. Нягледзячы на тое што гвалт ажыццяўлялі толькі два першыя, а астатнія толькі трымалі ахвяру, пакаранне было вызначана ў агульным памеры для ўсіх – шасцітыднёвым турэмным арыштам з далейшайсылкай у Сібір на пасяленне, *«у месцы не вельмі аддаленыя»* [7]. Больш лёгкім быў прысуд у дачыненні да жыхароў вёскі Дулеба Пагостскай воласці Ігуменскага павета падлеткаў Мікалая Хвасуна і Фёдара Шмарлоўскага, якія абвінавачваліся ў згвалтаванні падчас выпасу жывёлы ў лістападзе 1883 г. глуханямой 18-гадовай Ганны Шмарлоўскай. Наяўнасць толькі аднаго няпоўнагадовага сведкі і немагчымасць прамым чынам прыняць паказанні нямой ахвяры істотна паўплывалі на вердыкт прысяжных засядацеляў. У выніку абвінавачаныя былі апраўданы [8]. Важна падкрэсліць, што фізічны медыцынскі агляд з апісаннем усіх ця-

лесных пашкоджанняў пацярпелай у абодвух выпадках ніяк не паўплываў на вырашэнне справы, але асаблівай увагай карысталіся менавіта паказанні сведкаў.

Традыцыйна найбольшая колькасць крымінальных парушэнняў прыпадала на дні грамадскіх святкаванняў, што тычыліся буйных дзяржаўных падзей, хрысціянскіх свят і шлюбаў-вясellaў. Згвалтаванне таксама трапляе ў лік такіх правапарушэнняў. Святочныя падзеі найлепей спрыялі моладзевым разгулам. Найбольш жаклівую праяву згвалтавання, выяўленую ў архіўных матэрыялах, перадае справа аб групавым гвалце, які адбыўся 10 ліпеня 1912 г. у вёсцы Дабрамыслі Валасовіцкай воласці Барысаўскага павета. Сем маладых жыхароў вёскі, знаходзячыся ў нецвярозым стане пасля вясella, паслядоўна здзейснілі гвалт над сялянкай суседняй вёскі Загацце 18-гадовай Марыяй Гуц. Апрача цялесных пашкоджанняў, пацярпелая атрымала цяжкую псіхічную траўму, што паспрыяла яе вар'яцтву, а затым і смерці ў кастрычніку 1912 г. у Мінскай земскай балыніцы. Даказанае шматлікімі сведкамі злачынства прывяло падсудных да пазбаўлення правоў стану і катаржных работ тэрмінам ад 8 да 12 гадоў [27].

Падставай для згвалтавання таксама лічылася і няўдалая спроба ажыццявіць гвалт. Менавіта ў спробе згвалціць 13-гадовую мяшчанку Рыву Віннік у кастрычніку 1884 г. быў абвінавачаны 20-гадовы селянін Рыгор Міхневіч з мястэчка Грозава Слуцкага павета. Выпадак адбыўся каля ўрочышча Заружжа Горкаўскай воласці Бабруйскага павета, дзе на той час пражывалі Віннікі і Міхневіч, падчас усё таго ж выпасу жывёлы. Следства расцягнулася на два з паловай гады з-за прызыву Міхневіча ў войска, аднак паказанні няпоўнагадовых сведкаў-пастухоў, як і ў шэрагу іншых падобных выпадкаў, не былі прыняты пад увагу судом, і абвінавачаны быў апраўданы. Дадаткова на карысць падсуднага сведчыў факт таго, што згвалтаванне так і не было здзейснена [13].

У адрозненне ад пералічаных вышэй форм парушэння палавых узаемадачынненняў, у справах аб згвалтаванні вылучаецца бок пацярпелых, якія былі ніяк не вінаваты ў факце савакуплення.

Такім чынам, падставай для ўзбуджэння падобных спраў служыла прашэнне пакрыўджанай асобы – падманутага сужэнца, ахвяры гвалту, прыходскага святара, што паскардзіўся на блудныя паводзіны прыхаджан. Далей адбывалася следства з прыцягненнем доказаў і пытаннем падсудных, пацярпелых і сведкаў. Падчас разбору складаліся прамежкавыя пратаколы з вызначэннем далейшага ходу справы. Завяршалася следства прысудам акружнага суда. Неабходна падкрэсліць, што царкоўны суд фактычна не прэтэндаваў у акрэслены перыяд на разгляд спраў, звязаных з парушэннем нормаў палавых узаемадачынненняў, апрача выпадкаў пралюбадзействаў і сужыццяў. Палова згаданых у артыкуле ві-

даў правапарушэнняў, вынікаючы з іх крымінальнага падтэксту, нярэдка спрыялі сур'ёзным пакаранням са значнымі тэрмінамі, што магло паўплываць на далейшую маргіналізацыю асобы правапарушальніка.

Сама сацыяльная глеба, на якой узнікалі падобныя правапарушэнні, характарызувалася адсутнасцю або неразвітасцю абарончых механізмаў, якія маглі прадухіляць дэвіянтныя паводзіны прадстаўнікоў соцыуму. Да з'яўштыхся жыцця, якія нараджалі адыход ад мадэляў, замацаваных дзяржавай і правам, можа аднесці: 1) адпаведны ўзровень маральна-этычных уяўленняў; 2) паслабленне патрыярхальнасці ў сямейных сувязях паміж бацькамі і дзецьмі; 3) неўсвядомлены сацыяльны пратэст супраць усталяванага ладу, характэрны для моладзі.

Крыніцы і літаратура

1. Бригадин, Д. П. Преступность в Беларуси во второй половине XIX – начале XX в. : историография проблемы / Д. П. Бригадин // Веснік БДУ. – Серыя 3. № 1. – Мінск, 2016. – С. 26–30.
2. Бригадин, Д. П. Преступность в Беларуси во второй половине XIX – начале XX в. / Д. П. Бригадин. – Минск : Бел. институт управления и соц. технологий БГУ, 2018. – 164 с.
3. Кузьмин-Караваев, В. Д. Прелюбодеяние / В. Д. Кузьмин-Караваев // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. – Т. 25. – Санкт-Петербург : Типо-Литография И. А. Ефрона, 1898. – С. 59.
4. Максім Багдановіч : энцыклапедыя / склад. І. У. Саламевіч, М. В. Трус. – Мінск : Беларуская энцыклапедыя, 2011. – 605 с.
5. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ). – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 31. – Справа па абвінавачанні 21-гадовага Давіда Яфімавіча Фралова, мешчаніна пасада Міткаўка Навазыбкаўскага павета Чарнігаўскай губерні, у спакушэнні 25-гадовай бабруйскай мяшчанкі-дзяўчыны Марфы Іванаўны Каплінай. 1883–1885 гг. – 164 арк.
6. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 95, 2880. – Справы па абвінавачанні 25-гадовага Міхаіла Ануфрыевіча Кісяля і яго мачахі 28-гадовай Тэрэзы Ігнатаўны Кісель, сялян вёскі Зазер'е Вялікадолецкай воласці Барысаўскага павета, у кровазмяшэнні і нараджэнні пазашлюбных дзяцей. 1884–1885 гг. – 56 арк.; 1887–1888 гг. – 55 арк.
7. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 96. – Справа па абвінавачанні 16-гадовага Васіля Макатрова, 16-гадовага Уладзіміра Шчэрбы, 15-гадовага Васіля Лыскаўца, 14-гадовага Восіпа Цітаўца, сялян сяла Аздзяцічы Вяляціцкай воласці Барысаўскага павета, у згвалтаванні 16-гадовай дзяўчыны Агаф'і Шыракапыт у ноч на 16.06.1883 г. 1883–1884 гг. – 110 арк.
8. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 148. – Справа па абвінавачанні 14-гадовага Мікалая Хвясуна, селяніна вёскі Лешніца Пагостскай воласці Ігуменскага павета, і 16-гадовага Фёдара Шмарлоўскага, селяніна вёскі Дулеба той жа воласці і павета, у згвалтаванні глуханнямой 18-гадовай Ганны Шмарлоўскай 15.11.1883 г. 1884–1885 гг. – 88 арк.

9. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 209. – Справа па абвінавачанні 23-гадовага Івана Васільевіча Шаршнёва, тэлеграфіста Маскоўска-Брэсцкай чыгункі з трубчэўскіх мяшчан, і 22-гадовай Каміліі Антонаўны Грынцэвіч, мінскай мяшчанкі, у незаконным сужыцці і адмове першага ад выплаты грашовай дапамогі на ўтрыманне сына Паўла. 1884 г. – 100 арк.
10. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 210. – Справа па абвінавачанні 25-гадовага Фамы Антонавіча Ганецкага, службоўцы Лібава-Роменскай чыгункі з сялян мястэчка Маладзечна Віленскай губерні, і 27-гадовай Сафіі Міронаўны Крупскай, сялянкі сяла Корсакавічы Барысаўскага павета, у незаконным сужыцці і адмове першага ад выплаты грашовай дапамогі на ўтрыманне дзяцей. 1884 г. – 149 арк.
11. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 211. – Справа па абвінавачанні 26-гадовага Эдвіна Іванавіча Навіцкага, мінскага двараніна, і 18-гадовай Юліі Казіміраўны Працутэ, сялянкі вёскі Дубацілаўка Віленскага павета Віленскай губерні, якія пражываюць у горадзе Мінску, у незаконным сужыцці і адмове першага ад выплаты грашовай дапамогі на ўтрыманне дачкі. 1884 г. – 103 арк.
12. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 837. – Справа па абвінавачанні 22-гадовага Сцяпана Феафілавіча Курсевіча, селяніна вёскі Мглё Косіна-Юр'еўскай воласці Барысаўскага павета, у згвалтаванні 14-гадовай Агаф'і Міхалевіч, сялянкі ўрочышча Пастух Астрашыцка-Гарадзецкай воласці Мінскага павета, 23.09.1884 г. 1885 г. – 113 арк.
13. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 1249. – Справа па абвінавачанні 20-гадовага Грыгорыя Мацвеевіча Міхневіча, радавога 2-га Растоўскага гранадзёрскага палка з сялян мястэчка Грозава Слуцкага павета, у спробе згвалтавання 13-гадовай мяшчанкі Рывы Віннік 19.10.1884 г. 1886–1887 гг. – 102 арк.
14. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 2085. – Справа па абвінавачанні 21-гадовай Еўдакіі Гаўрылавай Шэрай і 23-гадовага Пятра Емельянавіча Гапонькі, сялян сяла Сморгі Вяліцкай воласці Барысаўскага павета, у незаконным сужыцці і адмове апошняга ад выплаты грашовай дапамогі на ўтрыманне сына Мемнона. 1887 г. – 65 арк.
15. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 2088. – Справа па абвінавачанні 54-гадовага Юрыя Вікенцьевіча Зароўскага, мінскага мешчаніна з засценка Замак Лагойскай воласці Барысаўскага павета, у незаконным сужыцці і кровазмашэнні з 50-гадовай удавой брата Антанінай Вікенцьеўнай Зароўскай і 22-гадовай пляменніцай Міхалінай Станіславаўнай Зароўскай. 1887–1888 гг. – 150 арк.
16. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 4466. – Справа па абвінавачанні 60-гадовага Фёдара Паўлавіча Пусташылы і яго 24-гадовай дачкі Сафіі, сялян вёскі Замошша Зембінскай воласці Барысаўскага павета, у кровазмашэнні. 1889–1890 гг. – 89 арк.
17. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 4537. – Справа па абвінавачанні 20-гадовай Ганны Акімаўны Кароль, сялянкі вёскі Карпілаўка Слабада-Пырашаўскай воласці Ігуменскага павета, і 27-гадовага Восіпа Восіпавіча

- Грыцкевіча, двараніна маёнтка Пырашава той жа воласці і павета, у незаконным сужыцці. 1890–1891 гг. – 58 арк.
18. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 8477. – Справа па абвінавачанні 38-гадовага запаснога кананіра Івана Пятровіча Сяўрука і 32-гадовай Паўліны Пятроўны Рамаховіч, сялян вёскі Навакоўшчына Івянецкай воласці Мінскага павета, у кровазмязшэнні. 1894 г. – 130 арк.
19. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 11614. – Справа па абвінавачанні 20-гадовай Алены Сцяпанавы Зубчонак, сялянкі вёскі Каліта Пярэжырскай воласці Ігуменскага павета, і 21-гадовага Дзям’яна Іванавіча Рудзінскага, селяніна вёскі Новы Двор Сenniцкай воласці Мінскага павета, у незаконным сужыцці і адмове апошняга ад выплаты грашовай дапамогі на ўтрыманне сына Васіля. 1898 г. – 62 арк.
20. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 11727. – Справа па абвінавачанні 26-гадовага Паўла Валянцінавіча Касцецкага, адстаўнога ніжняга чына з чыгірынскіх мяшчан Кіеўскай губерні, і 23-гадовай Варвары Фамінічны Драб, мінскай мяшчанкі і жонкі чыноўніка Мінскага акружнага суда, у пралюбадзействе і незаконным сужыцці. 1898–1900 гг. – 169 арк.
21. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 13580. – Справа па абвінавачанні 26-гадовага Мікалая Данілавіча Кашчыцкага і 20-гадовай Аляксандры Яўхімаўны Шункевіч, бабруйскіх мяшчан, у незаконным сужыцці і адмове першага ад выплаты грашовай дапамогі на ўтрыманне сына Мікалая. 1901–1902 гг. – 89 арк.
22. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 15016. – Справа па абвінавачанні 29-гадовага Мікалая Антонавіча Шэдзя, жыхара вёскі Бенін Усялюбскай воласці Навагрудскага павета, і 25-гадовай Ганны Кліменцьеўны Татарыновіч, сялянкі вёскі Нізаўцы Усялюбскай воласці Навагрудскага павета, у кровазмязшэнні. 1902 г. – 73 арк.
23. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 19263. – Справа па абвінавачанні 57-гадовага Нічыпара Несперавіча Красоўскага і 40-гадовай Аляксандры Паўлаўны Красоўскай, сялян сяла Дзмітравічы Барысаўскага павета, у кровазмязшэнні. 1908 г. – 93 арк.
24. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 21527. – Справа па абвінавачанні 44-гадовага Іосіфа Лаўрыновіча, мінскага мешчаніна, у пралюбадзейнай сувязі з 32-гадовай Аленай Каспяровіч, мінскай мяшчанкай. 1910–1911 гг. – 87 арк.
25. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 24183. – Справа па абвінавачанні 48-гадовай Аляксандры Антонаўны Нядбальскай, жыхаркі горада Пінск Мінскай губерні з якабштадцкіх мяшчан Фрыдрыхштадцкага павета Курляндскай губерні, і 55-гадовага Захарыя Віктаравіча Вайцяхаўскага, адстаўнога жандарскага унтэр-афіцэра, у пралюбадзействе. 1912 г. – 67 арк.
26. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 24390. – Справа па абвінавачанні 64-гадовага Мікалая Марцінавіча Паўлюшчыка і яго нявесткі 36-гадовай Паўліны Гаўрылаўны Паўлюшчык, сялян урочышча Андрэаўшчына Грозаўскай воласці Слуцкага павета, у кровазмязшэнні. 1912–1913 гг. – 118 арк.
27. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 24575. – Справа па абвінавачанні 30-гадовага Фёдара Лявонавіча Прыстаўкі, 18-гадовага Антона Амосавіча

- Гайсёнка-Калекі, 23-гадовага Мікалая Амосавіча Гайсёнка-Калекі, 27-гадовага Грыгорыя Уласавіча Арцюховіча, 24-гадовага Іларыёна Уласавіча Арцюховіча, 22-гадовага Восіпа Макаравіча Арлова-Арлоўскага, сялян вёскі Дабрамыслі Валасовіцкай воласці Барысаўскага павета, 30-гадовага Івана Максімавіча Гарадзёнка, сяляніна вёскі Зароўе Лісічанскай воласці Сенненскага павета, у групавым згвалтаванні 19-гадовай Марыі Яўхімаўны Гуц, сялянкі вёскі Загацце Валасовіцкай воласці Барысаўскага павета, 10.07.1912 г. 1913 г. – 278 арк.
28. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 25418. – Справа па абвінавачанні 33-гадовага каваля Адама Антонавіча Янкоўскага, жыхара вёскі Асіповічы Замошскай воласці Бабруйскага павета, у згвалтаванні 10-гадовай падчаркі Вольгі Санковіч 09.09.1913. 1914 г. – 100 арк.
29. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 25419. – Справа па абвінавачанні 42-гадовага сіняўскага валаснога пісара Івана Аляксандравіча Касінскага, сяляніна мястэчка Грозава Слуцкага павета, і 30-гадовай дачкі штабс-капітана Любові Дзмітрыеўны Касінскай (Маркавай) ва ўступленні ў шлюб у стане сваяцтва. 1913–1914 гг. – 91 арк.
30. НГАБ. – Ф. 183. – Воп. 2. – Спр. 25485. – Справа па абвінавачанні 19-гадовага Філіпа Пятровіча Шалковіча і 21-гадовай Агаф’і Іллінічны Храловіч, сялянкі вёскі Коўшыцы Лагойскай воласці Барысаўскага павета, у кровазмяшэнні. 1914 г. – 64 арк.
31. Никодим, епископ далматинский. Православное церковное право: составлено по общим церковно-юридическим источникам и частным законам, действующим в автокефальных церквях. – Санкт-Петербург : Типография В. В. Комарова, 1897. – 708 с.
32. Слиозберг, Г. Б. Изнасилование / Г. С. Слиозберг // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. – Т. 12. – Санкт-Петербург : Типо-Литография И. А. Ефрона, 1894. – С. 861–862.
33. Токць, С. М. Беларуская вёска ў эпоху зменаў : другая палова XIX – першая траціна XX ст. / С. М. Токць. – Мінск : Тэхналогія, 2007. – 306 с.
34. Яновский, А. Е. Кровосмешение / А. Я. Яновский // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. – Т. 16. – Санкт-Петербург : Типо-Литография И. А. Ефрона, 1895. – С. 800–802.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 26.03.2018

Г. А. Флікон-Світа

ІКАНАПІСЦЫ-СВЯТАРЫ І ІКАНАПІСЦЫ-ЦАРКОЎНАСЛУЖЫЦЕЛІ Ў КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XVII – СЯРЭДЗІНЫ XIX СТ.

Для даследчыкаў беларускага іканапісу адной з найбольш складаных навуковых задач з’яўляецца выяўленне імёнаў майстроў, якія працавалі над стварэннем абразоў для мясцовых храмаў у ранейшыя часы. Гэта тлумачыцца тым, што сакральнае мастацтва доўгі час было ананімным: толькі адзінкавыя аўтары пакінулі подпісы на сваіх творах. Такіх імёнаў вельмі мала, і калі навукоўцам і ўдаецца адшукаць падпісаны абраз, дык, як правіла, на гэтым усё даследаванне і завяршаецца, бо высветліць пра творцу яшчэ што-небудзь бывае немагчыма.

На дадзены момант вядома крыху больш за дзясятка імёнаў іканапісцаў XVIII–XIX стст., творы якіх некалі знаходзіліся ў храмах Беларусі, а цяпер захоўваюцца ў музеях краіны. Да іх ліку належаць Васіль Маркіянавіч, Томаш Міхальскі, Бенядыкт Паўлоўскі, Юстын Кранц, Ян Васілеўскі, Іосіф Камінскі, Нікадзім Пранчышкі, Фама Сілініч, Д. Лявінскі, М. Газубскі, П. Ермаловіч, Заблоцкі. Гэтыя імёны знаходзіліся ў надпісах на абразях, а ў навуковы ўжытак яны былі ўведзены праз публікацыю рэпрадукцый такіх помнікаў у альбомах «Іканапіс Беларусі XV–XVIII стагоддзяў» [2] і «Музей старажытнабеларускай культуры» [5].

Імёны жывапісцаў часам таксама фігуруюць у гістарычных дакументах, але далёка не заўсёды атрымліваецца высветліць кола іх прац. Беларускай даследчыцай Н. Ф. Высоцкай яшчэ ў 1980-я гг. на падставе надпісаў на абразях, звестак з літаратурных крыніц і архіўных матэрыялаў быў складзены слоўнік жывапісцаў, якія працавалі на нашых землях у XV–XVIII стст. [27, с. 187–197]. Аднак, натуральна, біяграфічныя звесткі пра гэтых твораў у сваёй большасці выявіць амаль немагчыма. Таму хоць і прайшло 30 гадоў з таго часу, як у навуковы ўжытак быў уведзены шэраг імёнаў іканапісцаў, але за гэты час спроб высветліць што-небудзь пра іх амаль не рабілася. З гэтай прычыны да цяперашняга моманту адсутнічаюць больш-менш пэўныя звесткі пра функцыянаванне мастацкай сістэмы ў Беларусі ў ранейшыя стагоддзі. Невядома дакладна, дзе іканапісцы навучаліся свайму рамяству, як атрымлівалі свае заказы і, у рэшце рэшт, да якіх сацыяльных груп яны належалі.

Аднак дзеля справядлівасці неабходна заўважыць, што беларускім мастацтвазнаўцам адносна некаторых твораў удалося атрымаць пэўныя біяграфічныя звесткі. Яшчэ ў 1920-я гг. пачынальнік беларускага

мастацтвазнаўства М. Шчакаціхін напісаў грунтоўны артыкул пра іканапісца Рыгора Мядзведзкага, які працаваў над іканастанам уніяцкай царквы ў в. Журавічы Прапойскага дэканата [31]. Ужо ў цяперашні час Ю. Піскун на падставе архіўных матэрыялаў вызначыў асноўныя этапы жыцця слускага іканапісца XVIII ст. Васіля Маркіянавіча [4]. Гэты ж даследчык выявіў і некаторыя невядомыя старонкі біяграфіі кіеўскага іканапісца В. Катлярэўскага, які напрыканцы XVIII ст. працаваў у Слуцку [25]. Пэўная інфармацыя вядома і пра «ўкраінска-беларускага» жывапісца Томаша Міхальскага, які ў сярэдзіне XVIII ст. працаваў на Палессі і Валыні [26; 32]. Нам удалося выявіць даволі шмат крыніц пра дзейнасць Стэфана Сулкоўскага – надзвычай запатрабаванага іканапісца сярэдзіны XIX ст. [29]. Аднак гэтым фактычна абмяжоўваюцца ўсе звесткі пра жыццё і дзейнасць майстроў, якія пісалі абразы для беларускіх храмаў.

У дадзеным артыкуле будзе засяроджана ўвага не на ўсіх вядомых імёнах майстроў, якія займаліся іканапісам у акрэслены перыяд, а толькі на пэўнай групе творцаў, вылучанай паводле саслоўнай прыкметы. Гаворка пойдзе пра іканапісцаў-святароў, а таксама іканапісцаў-царкоўнаслужцеляў. З вышэйзгаданага слоўніка, складзенага Н. Ф. Высоцкай, вынікае, што сярод майстроў, якія выконвалі заказы для каталіцкіх касцёлаў, даволі шмат было манахаў [27, с. 187–197]. Аднак адпаведных звестак няма адносна праваслаўных і ўніяцкіх цэркваў, і ў навуковай літаратуры ўкаранілася меркаванне, што над напісаннем абразоў для храмаў усходняга абраду часцей працавалі майстры, якія належалі да адпаведных рамесных цехаў. Гэтая думка з’яўляецца небеспадкаўнай, і крыніцы пра згаданых вышэй мастакоў Р. Мядзведзкага, В. Маркіянавіча і Т. Міхальскага пацвярджаюць яе. Аднак гэта толькі адзін бок з’явы. На падставе архіўных крыніц удалося адшукаць прыклады таго, што ў XVII–XIX стст. іканапісцы даволі часта з’яўляліся асобамі духоўнага звання.

Найбольш ранні дакумент, які змяшчае неабходныя звесткі, датуецца канцом XVII ст.¹. У ім ідзе гаворка пра невядомага на цяперашні час іканапісца **Ерамія Старушака**, які быў манахам-уніятам (базыльянінам) [8, арк. 9]. Пры жыцці майстар выканаў абразы для іканастанса царквы базыльянскага кляштара ў Беразвеччы і пазней для Лыскаўскага манастыра, а таксама для шматлікіх цэркваў, назвы якіх не пералічваюцца. З дакумента вынікае, што ён памёр у кляштары ў Лыскаве ў 1688 г. [8, арк. 9]. На цяперашні час пра Е. Старушака толькі з гэтай крыніцы

¹ Аўтар выказвае шчырую падзяку **Дзянісу Лісейчыкаву** за дадзеную магчымасць азнаёміцца з копіяй гэтай крыніцы, якая захоўваецца ў Навукова-гістарычным архіве Санкт-Пецярбургскага інстытута гісторыі Расійскай акадэміі навук.

ўдалося атрымаць пэўныя звесткі. Аднак ёсць спадзяванне, што калі-небудзь будуць адшуканы абразы Е. Старушака, бо да нашага часу ўсё ж дайшлі беларускія іконы XVII ст., якія некалі знаходзіліся ў іканастасах праваслаўных і ўніяцкіх храмаў.

У XVIII ст. практыка, калі духоўныя асобы паралельна служылі ў храме і займаліся ікананісам, працягвалася. Праўда і тут, на жаль, удалося выявіць няшмат прыкладаў. Адным з іх з'яўляецца творчая дзейнасць святароў **Андрэя Зубчанкі** і **Андрэя Дэйшы**. З архіўнай справы за 1886 г., у якой прыводзяцца звесткі пра царкву Св. Троіцы в. Недайка Рагачоўскага павета, вынікае, што яны ў 1792 г. напісалі абразы для іканастаса гэтай царквы [1, арк. 10]. На цяперашні час звесткі пра жыццё і дзейнасць гэтых святароў-ікананісцаў выявіць не ўдалося. Магчыма толькі адзначыць, што гэты храм быў праваслаўным, бо ён не фігуруе ў дакументах па ўніяцкай царкве. Тое ж самае тычыцца і названых святароў – іх прозвішчы не сустракаліся ў матэрыялах грэка-каталіцкіх храмаў [6]. Прычым відавочна, што яны былі добрымі майстрамі, бо пра іх творы адзначаецца, што яны «*цудоўныя жывапісам*». Апрача таго, пра іх мастацкую спадчыну, якая захоўвалася ў іканастасе, для якога і прызначалася, гаворыцца, што «*іконы рускія*» [1, арк. 10]. Пад гэтым выразам, верагодна, маецца на ўвазе, што абразы адпавядаюць рускаму праваслаўнаму канону, у адрозненне ад шматлікіх іншых абразоў у беларускіх цэрквах, якія ствараліся ў XVII–XVIII стст. пад уплывам еўрапейскага мастацтва.

Сярод уніяцкіх святароў, якія займаліся ў дадатак да гэтага і мастацкай творчасцю, вядома імя святара прыходскай уніяцкай царквы ў в. Азяраны Мазырскага павета Мінскай губерні Пятра Сулкоўскага. Звесткі пра тое, што ён піша абразы, змяшчаюцца ў архіўнай справе, прысвечанай пераводу трох уніяцкіх цэркваў у праваслаўе ў 1834 г.: Азяранскай, Тонежскай і Радзівілавіцкай [11, арк. 12]. У гэтых храмах мусілі быць усталяваны іканастасы – абавязковыя ў праваслаўі атрыбуты. Апісваючы ход такіх пераўтварэнняў, тураўскі благачынны Ерамій Страховіч паведамляе епіскапу мінскаму і гродзенскаму Яўгену: «<...> з далучаных трох цэркваў, адна толькі <...> у сяле Тонежы Новым патрабуе новага іканастаса, якога ўжо палова выканана ў дрэве з разьбой, але не напісана, а другая палова яшчэ і ў дрэве не зроблена; якім мусіць быць увесць гэты іканастас, далучаны яго план, паводле якога, зрабіўшы ў дрэве разьбою першую частку гэтага іканастаса, уніяцкі святар з Азяранаў Пётр Сулкоўскі², які займаецца і напісаннем у даволі добрым гусце абразоў, згаджаецца выканаць і астатнюю палову, і напісаць іканастас за 320 рублёў срэбрам <...>» [11, арк. 12].

² Тут і ніжэй у цытатах ужыты аўтарскія падкрэсліванні і вылучэнні. – Г. Ф.-С.

На цяперашні час гэта адзіная крыніца, з якой вядома пра жывапісную дзейнасць названага святара. Пра яго жыццё ў гістарычных дакументах захаваліся і іншыя звесткі, якія былі сабраны і сістэматызаваны Д. Лісейчыкавым. З іх вынікае, што Пётр Сулкоўскі нарадзіўся ў 1785 г. Яго бацька Міхал да сваёй смерці (памёр да 1820 г.) з'яўляўся святаром царквы ў в. Азяраны. Пасля гэтага месца заняў сын Пётр, які з 1807 г. у дадзеным храме быў адміністратарам. У візіце за 1820 г. прыводзіцца і яго характарыстыка: *«добрых наводзін, навучае сваіх парафіян правілам Святой Веры»* [7, с. 493].

На дадзены момант не выяўлены ніякія дакументы пра адукацыю Пятра Сулкоўскага, таму невядома, дзе ён атрымаў мастацкую падрыхтоўку. Можна выказаць здагадку, што іканапісу ён мог навучыцца ў свайго бацькі, аднак на цяперашні час не выяўлена ніякіх звестак пра тое, што Міхал Сулкоўскі пісаў абразы. У той жа час дакладна вядома, што сын Пятра Стэфан займаўся іканапісам. Гэта і дазваляе выказаць меркаванне пра існаванне дынастыі святароў-мастакоў, дзе мог і дзед, і бацька, і сын займацца жывапісам.

Стэфан Сулкоўскі – старэйшы сын Пятра – нарадзіўся ў 1811 г. (быў яшчэ і малодшы Тэадор, 1815 г. н. [7, с. 493]), верагодна, у в. Азяраны. Дзе Стэфан атрымаў адукацыю, высветліць не ўдалося. Аднак з дакладнасцю можна сцвярджаць, што ён меў добрую мастацкую падрыхтоўку, бо ў свой час з'яўляўся запатрабаваным іканапісцам. Пра гэта сведчаць шматлікія кантракты, заключаныя з ім на працягу 1830–1850-х гг. Жыццё і дзейнасць малодшага Сулкоўскага асветлены ў асобнай публікацыі [29], таму падрабязна на гэтай асобе спыняцца не варта.

Ад XIX ст. захавалася, у параўнанні з папярэднімі стагоддзямі, значна больш крыніц, з якіх магчыма атрымаць звесткі пра біяграфію іншых іканапісцаў. Удалося выявіць значную колькасць кантрактаў за 1830–1840-я гг., заключаных з жывапісцамі на напісанне абразоў. Такі ўсплёск іканапіснай дзейнасці ў гэты час тлумачыцца пераводам уніяцкіх храмаў у праваслаўе. Паколькі ў большасці грэка-каталіцкіх цэркваў інтэр'еры былі ўладкаваны на лацінскі лад (мелі прысценныя алтары, а іканастасаў не было), то неабходна было іх пераабсталяваць і аздобіць абразамі [28]. З гэтай прычыны ў 1830–1840-я гг. духоўныя кансісторыі актыўна заключалі з мастакамі кантракты.

Цікавыя звесткі выяўлены ў справе з фонду Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (далей – НГАБ) «Слוצкае духоўнае праўленне» за 1833 г., дзе вядзецца гаворка пра напісанне абразоў для іканастасаў новых цэркваў у павятовых гарадах Мазыры, Вілейцы і Ігумене. Тут фігуруюць імёны ажно трох жывапісцаў, якія займалі пасады дзячоў у прыхадскіх цэрквах Мінскай епархіі: *«<...> драўляныя цэрквы, якія будуюцца ў Мазыры, Вілейцы і Ігумене, у сценах і даху ўжо цалкам за-*

вершаны і іканастансныя асновы ў іх ужо пароблены, аднак з-за таго, што не былі знойдзены жывапісцы, іканастансы ў іх і іншыя ўнутраныя аздобы не напісаны. <...> А паколькі кансісторыі вядома, што і ў ту-тэйшай епархіі Слуцкага навета пры Прускай царкве Нараджэння Багародзіцы ў служэнні знаходзіцца дзячок Яфім Раўтовіч, ды пры Іванскай Крыжаўзвіжанскай царкве дзячок Дуброўскі, і Мазырскага навета пры Макарыцкай Троіцкай царкве знаходзіцца ў заштаце дзячок Якаў Кранікоўскі, якія займаюцца жывапіснай работай, то загадаць Слуцкаму і Мазырскаму духоўнаму праўленню, каб азначаныя дзячкі Раўтовіч, Дуброўскі і Кранікоўскі былі высланы праз святую Сядміцу неадкладна ў Мінск» [22, арк. 1–2].

Далей у справе імя Кранікоўскага, які жыў у Мазырскім павеце, не фігуруе, а вось Слуцкае духоўнае праўленне актыўна ўзялося за выкананне загада Мінскай праваслаўнай духоўнай кансісторыі і звязалася з дзячкамі-жывапісцамі, якія былі яму падначалены. Праўда, пагадзіўся ехаць толькі Яфім Раўтовіч, а Дуброўскі адмовіўся па аб'ектыўнай прычыне: «дзячок Раўтовіч <...> з білетам ад 14-га красавіка ў Мінск высланы; Іванскі ж дзячок Дуброўскі ад паездкі ў Мінск для прапісанай патрэбы як з-за слабасці здароўя ўвогуле, так і з-за дрэннага зроку, адмовіўся. 18 красавіка 1833» [22, арк. 5].

Чым скончылася гісторыя для Яфіма Раўтовіча вядома з іншых выяўленых крыніц у НГАБ. Так, у 1833 г. ігуменскі протаіерэй Міхаіл Шпілеўскі адзначае: «Хаця ў гэтым годзе [1833. – Г. Ф.-С.] 14 ліпеня і заключаны кантракт на напісанне ў гэтай [Ігуменскай. – Г. Ф.-С.] царкве іканастанса з дзячком Прускай царквы Нараджэння Багародзіцы Слуцкага навета Яфіміям Раўтовічам і Парфеніем Варанецкім, які шукае вольнасці, аднак па сіле 4-ага пункта гэтага кантракта яны абавязаліся скончыць іканастанс у Ігуменскай царкве ва ўсіх частках да 1-ага чэрвеня будучага 1834 года, а распачаць працы па завяршэнні іканастанса ў Барысаўскай царкве» [10, арк. 2–2 адв.]. З дадзенай крыніцы вынікае, што над напісаннем абразоў для названага храма Яфім Раўтовіч меўся працаваць не самастойна, а ў пары з жывапісцам Парфеніем Варанецкім, з якім яны разам у той час працавалі над іконамі для царквы ў Барысаве. Імя П. Варанецкага, якое да цяперашняга часу з'яўляецца невядомым беларускаму мастацтвазнаўству, у гістарычных крыніцах сустракаецца некалькі разоў. Паколькі дадзены артыкул прысвечаны менавіта іканапісцам, якія належалі да духоўных асоб, то на жыцці і дзейнасці гэтага майстра засяроджвацца не варта. Неабходна толькі адзначыць, што ў 1830-я гг. ён з'яўляўся запатрабаваным мастаком, і яго творчая дзейнасць патрабуе асобнага даследавання.

З іншай архіўнай справы вядома, што іканастанс для Ігуменскага храма названымі майстрамі ўсё ж быў выкананы. Так, пры складанні

вопісу маёмасці Ігуменскай царквы ад 27 верасня 1834 г. адзначаецца: «у ёй іканасас па плане, зацверджаным на вышэйшым узроўні, напісаны прыстойна <...>» [13, арк. 12]. У гэтай жа крыніцы прыводзяцца і некаторыя вытрымкі з кантракта, заключанага з жывапісцамі (хаця цалкам тэксту кантракта і плана іканастаса ў дадзенай справе няма) [13, арк. 53]. Таксама ў справу падшыты дакументы, якія сведчаць пра выдачу грошай майстрам за іх працу. Такім чынам, іканастас Ігуменскай царквы ўсё ж быў завершаны, а над напісаннем абразоў у ліпені 1833 – верасні 1834 г. працавалі Яфім Раўтовіч і Парфеній Варанецкі.

Апрача названай замовы, вядома яшчэ адна жывапісная праца Яфіма Раўтовіча – аналойны абраз «Арханёла Міхаіла» для царквы Св. Мікалая в. Мікулічы Ігуменскага павета, выкананы ў 1837 г., за які жывапісцу заплацілі 4 рублі асігнацыямі, пра што вядома з «Кнігі прыходу і выдаткаў грошай» названага храма [12, арк. 42]. Такім чынам, з дапамогай вышэйпрыведзеных архіўных крыніц удалося акрэсліць кола прац названага жывапісца, да якога належаць іканастасныя абразы Барысаўскай і Ігуменскай цэркваў, аналойны абраз для Мікулінскай царквы.

У кліравых ведамасях Слуцкага павета змяшчаюцца біяграфічныя звесткі пра названага мастака: «Дзячок Яўфімій Сямёнавіч Раўтовіч – мяшчанскі сын, па прыняцці ў духоўнае званне прызначаны да гэтай царквы ў 1814 годзе. У сціхар жа не пасвечаны, граматы не мае» [19, арк. 71 адв.–72]. У дакуменце за 1834 г., калі яго жонка Ксенія яшчэ была жывая (ёй было 47 гадоў), прыводзяцца звесткі і пра яе, дзе гаворыцца, што яна – дачка святара [18, арк. 71 адв.]. У мастака на 1835 г. было трое дзяцей і на гэты час самай старэйшай дачцэ Ганне быў 21 год.

У ведамасях пра Прускую царкву за 1835 г. зроблена і крыху пазнейшая прыпіска, у якой гаворыцца, што 25 снежня 1835 г. Яфім Раўтовіч памёр [19, арк. 72]. Такім чынам, можна акрэсліць перыяд жыцця мастака: 1787– 25.12.1835. Як было адзначана вышэй, адукацыі ён не меў. Таму, па ўсёй верагоднасці, жывапісу навучаўся не ў спецыяльнай установе, а ад нейкага майстра.

Цікава, што крыху раней у гэтай жа вёсцы Прусы жыў іншы тагачасны мастак – **Якаў Кранікоўскі**. Яго імя ўжо прыводзілася вышэй – ён разам з Раўтовічам і Дуброўскім быў запрошаны Мінскай духоўнай кансісторыяй да прац па напісанні абразоў для іканастасаў цэркваў Ігумена, Мазыра і Вілейкі, але далей у той справе яго імя больш не фігуруе. На 1833 г. Кранікоўскі, як і было адзначана вышэй, з’яўляўся заштатным дзячком Макарыцкай царквы Мазырскага павета. Удалося выявіць больш ранні дакумент, дзе гаворка ідзе пра выкананы ім мастацкі заказ. Гэта датычыцца іканастаса Петрыкаўскай царквы Узнясення Божага,

дзе пасля пераводу храма з уніяцтва ў праваслаўе адбывалася і пераабсталыванне інтэр'еру. Таму ў 1806 г. былі наняты майстры: сталяр (ці разбяр) і іканапісец. Як паведаміла кансісторыя архіепіскапу мінскаму і літоўскаму Іову: «для вырабу ў вышэйіпаісанай [Петрыкаўскай. – Г. Ф.-С.] царкве іканастаса дамоўлены майстар, жыхар Петрыкава, Гардзеі Белахвост за 50 рублёў срэбрам, а для напісання дамоўлены сын святара сяла Прусаў Якаў Кранікоўскі за 300 срэбрам, а звыш таго жыта 20-ць асмін і адзін пуд свінога сала» [9, арк. 17–17 адв.]. Гэтая крыніца, апрача ўсяго іншага, захавала і імя «майстра-іканастасчыка» Гардзея Белахвоста, вывучэнне жыцця і дзейнасці якога можа стаць тэмай для асобнага артыкула.

Звесткі пра біяграфію Якава Кранікоўскага таксама маюцца ў кліравых ведамасцях. Так, у дакуменце за 1806 г. пры апісанні царквы в. Прусаў, да якой ён належаў у той час, гаворыцца: «Панамар Якаў Крынікоўскі, 29 гадоў, халасты. Са святарскіх дзяцей, у школах не навучаўся. Паступіў у духоўнае званне 26 чэрвеня 1802 г., і прызначаны Слуцкім духоўным праўленнем указным панамаром у згаданай царкве» [17, арк. 45]. Такім чынам, і гэты жывапісец вучыўся маляваць не ў спецыяльных установах.

Апошняе імя з вышэйпералічаных, якое яшчэ засталася без увагі, – дзячок Іванскай царквы Слуцкага павета **Фёдар Дуброўскі**, які ў 1833 г. адмовіўся ўдзельнічаць у напісанні абразоў для іканастасаў цэркваў Ігумена, Мазыра і Вілейкі, спаслаўшыся на слабое здароўе і дрэнны зрок. На той час майстру, як вядома з кліравых ведамасцяў, было за 60 гадоў. У крыніцы за 1834 г. пра яго гаворыцца наступнае: «Дзячок Фёдар Іванавіч Дуброўскі, сын святара, навучаўся толькі расійскай грамаце, 29 студзеня 1798 года прызначаны [да гэтай царквы. – Г. Ф.-С.] <...>; 63 гады; катэхізіс часткова ведае, чытае і спявае вельмі добра» [18, арк. 55 адв.]. Дуброўскі двойчы быў жанаты і двойчы аўдавеў, ад двух шлюбаў меў 5 дзяцей. У кліравых ведамасцях за 1836 г. адзначаецца, што ён памёр [20, арк. 55 адв.]. Такім чынам, перыяд яго жыцця можна акрэсліць наступнымі гадамі: 1771–1836 гг. На цяперашні час звесткі пра яго творчую дзейнасці адшукаць не ўдалося. Аднак відавочна, што ён працаваў над напісаннем абразоў, бо пра гэта было вядома нават у Мінскай кансісторыі.

Падсумоўваючы гаворку пра іканастасы для цэркваў у Вілейцы, Мазыры і Ігумене, трэба падкрэсліць, што ўдалося выявіць звесткі пра ўсіх майстроў, якія былі задзейнічаны ў гэтых працах. Так, для Ігуменскай царквы абразы пісалі Яфім Раўтовіч і Парфеній Варанецкі [10, арк. 53]. На выраб іканастаса для Мазырскай царквы кантракт быў заключаны менавіта з апошнім з названых [23, арк. 21–23 адв.], хаця магчыма яны з Я. Раўтовічам працавалі разам. Абразы для іканастаса Вілейскай царк-

вы былі напісаны Стэфанам Сулкоўскім – сынам святара-жывапісца Пятра Сулкоўскага [29].

Акрамя названых мастакоў, вядомы яшчэ адзін жывапісец-святар, які жыў і працаваў у сярэдзіне XIX ст., – **Рыгор Стрыбульскі**. Ён з 1855 г. з’яўляўся настояцелем Пагосцкай царквы Св. Стэфана Мазырскага павета, для якой ён з 1858 па 1861 г. працаваў над напісаннем іканастасных абразоў. Упершыню імя гэтага майстра выяўлена ў справе за 1864–1865 гг., якая распачалася са звароту Р. Стрыбульскага да архіепіскапа мінскага і бабруйскага Міхаіла [15, арк. 2–2 адв.]. Нагодай да напісання такога ліста стала тое, што жывапісец-святар дагэтуль за сваю іканалісную працу не атрымаў рэшту грошай. Рэакцыяй на гэту просьбу, відавочна, стаў зварот з Мінскай духоўнай кансісторыі ў Палату дзяржаўных маёмасцяў, якая адказвала за фінансаванне працы. З Палаты было запатрабавана тлумачэнне ад інжынера Скуратава, які мусіў выплаціць грошы за выраб іканастаса пасля яго агляду і прыняцця завершаных работ. Скуратаў у сваім лісце ў Палату падае даволі падрабязны разбор гэтай сітуацыі, а Палата ў сваю чаргу пераказала гэтую гісторыю ў сваім рапарце ў кансісторыю: *«дамова на аднаўленне іканастаса заключана са святаром Стрыбульскім у кампаніі з жывапісцам Юцэвічам у 1858 г., якія абавязаліся скончыць працу ў 1859 годзе, аднак аб’яцанне гэтае не толькі не выканана імі ў азначаны тэрмін, а наадварот, разлад, які ўзнік паміж імі, стаў прычынай таго, што завяршэнне іканастаса зацягнулася да 1863 г. <...>». У выніку гэтага названы святар быў вымушаны завяршаць заказ самастойна, таму і не ўклаўся ў акрэслены кантрактам тэрмін, а паколькі праца зацягнулася на некалькі лішніх гадоў, то інжынер Скуратаў ужо не меў магчымасці прыехаць для агляду завершанага іканастаса і канчатковага разліку, што ён, зрэшты, і паабяцаў выканаць пры першай зручнай магчымасці [15, арк. 4–4 адв.]*.

Пра біяграфію Стрыбульскага ўдалося выявіць звесткі ў кліравых ведамасцях Мазырскага павета за 1864 г.: *«Святар Рыгор Паўлавіч Стрыбульскі, святарскі сын. Пасля завяршэння курса навук у Мінскай духоўнай семінарыі 14 ліпеня 1851 года залічаны да другога разраду семінарскіх выхаванцаў. У тым жа годзе 14 верасня архіепіскапам Мінскім і Бабруйскім Міхаілам рукапакладзены ў святара да Лемяшэвіцкай царквы Нараджэння Багародзіцы Пінскага павета, а 1855 года лістапада 2-га дня загадам Мінскай кансісторыі перамешчаны да дадзенай царквы, мае грамату. – 37 [гадоў]»*. На той час Р. Стрыбульскі быў жанаты з Аўгустынай Ануфрыевай (30 гадоў) і меў шасцярых дзяцей [21, арк. 167]. Як бачна, названы майстар адукацыю атрымліваў у Мінскай духоўнай семінарыі. Аднак немагчыма з дакладнасцю сцвярджаць, што маляваць ён навучыўся менавіта там, бо ў літаратурных крыніцах

пра мастацкія дысцыпліны ў гэтай установе нічога не гаворыцца [30, с. 286–287].

Апрача таго паказальна, што дзячкі-ікананісцы, пра жыццё і дзейнасць якіх гаворка вялася вышэй, таксама даволі часта не мелі ніякай адукацыі і ў ніякіх установах не навучаліся. Гэта сведчыць пра тое, што жывапіснымі навыкамі яны авалодвалі пад кіраўніцтвам нейкага майстра або былі самавукамі, што ўсё ж мала верагодна. Прыклад з сям’ёй Сулкоўскіх дазваляе выказаць думку, што такая практыка, калі сын вучыўся ў бацькі, была даволі распаўсюджанай. Гэта, відаць, было актуальна не толькі для святарскіх родаў, але і для прадстаўнікоў іншых саслоўяў, пра што сведчаць выяўленыя намі звесткі пра дынастыю жывапісцаў Лугоўскіх у мястэчку Шумячы Клімавіцкага павета Магілёўскай губерні [24], разьбяроў-іканастасчыкаў Ягоровых на Міншчыне [14].

У адносінах апошніх варта прыгадаць цікавы эпізод, які прама не закранае тэму даследавання, аднак адлюстроўвае тагачасную практыку. Так, панамар царквы в. Валеўка Навагрудскага павета Іван Гарбацэвіч з дазволу царкоўнага начальства накіраваўся да разьбяра Івана Ягорава на тры гады, каб «<...> удасканаліцца ў разьбе іканастасаў і тым быць карысным для цэркваў» [14, арк. 1]. На працягу ўсяго тэрміну навучання панамар яшчэ і атрымліваў свой аклад ад Валеўскай царквы. Прыведзены прыклад дае ўяўленне пра тагачасныя спосабы навучання рознымі рамёствамі.

Вяртаючыся непасрэдна да тэмы даследавання, неабходна засяродзіць увагу на тым, што ікананісцы, якія паходзілі са святарскіх сем’яў або самі былі царкоўна-ці свяшчэннаслужыцелямі, абіралі сабе такія заняткі невыпадкова. Справа ў тым, што такая мастацкая дзейнасць з’яўляецца непарыўна звязанай з царкоўным жыццём. Святар, які апрача сваёй непасрэднай прафесіі умеў яшчэ і пісаць абразы, мог мець дадатковы прыбытак. Прычым, па ўсёй верагоднасці, атрымаць замову на твор жывапісу яму было прасцей, чым ікананісцам-рамеснікам, бо ён заўсёды першым мог даведацца пра неабходнасць напісання абразоў для храмаў (прынамсі, у сваім рэгіёне).

Вядомы таксама паказальныя прыклады, калі дзеці ўніяцкіх і праваслаўных святароў з-за сваіх фізічных абмежаванняў не маглі пайсці па шляхах бацькі – стаць святарамі, а таму абіралі сабе прафесію ікананісцаў. Адзін такі прыклад датычыцца ўніяцкага святарскага роду Шафаловічаў: бацька Міхал, з 1815 г. з’яўляўся парохам царквы в. Даўгінічы Ігуменскага павета, а глуханямы сын Аляксандр пісаў абразы (звесткі на 1836 г.) [6, с. 88]. Іншы прыклад датычыцца праваслаўнай сям’і: у 1804 г. дыякан царквы Нараджэння Божай Маці мястэчка Брагін Феадосій Чарнецкі накіраваў да архіепіскапа ліст з просьбай «пра дазвол яму яго брата Паўла, які не можа з-за калецтва і глухаты навучацца ў

семінарыі, аддаць па ягоным жаданні для навучання іканапіснаму мастацтву». На гэта яму было адмоўлена, улічваючы малагадовы ўзрост Паўла – 9 гадоў [16]. На жаль, з гэтай крыніцы невядома, у якую менавіта ўстанову хацеў патрапіць Павел.

Неабходна падкрэсліць адну цікавую заканамернасць, якая назіраецца пры аналізе прыведзеных вышэй звестак: у XIX ст. на абшарах разлеглай Мінскай губерні (а ўсе выяўленыя намі імёны геаграфічна прывязаны да гэтай тэрыторыі) святары-іканапісцы пражывалі менавіта ў яе паўднёвай частцы – Слуцчыне, Мазыршчыне, Ігуменшчыне. Прычым, магчыма, што ў іншых рэгіёнах гэтай губерні жывапісцаў, якія б працавалі на патрэбы праваслаўнай царквы, увогуле не было (не толькі з асоб духоўнага звання) ці было значна менш, чым тут, бо абразы для іканастаса царквы ў Вілейцы, пра што было адзначана вышэй, пісаў Стэфан Сулкоўскі, які жыў у Мазырскім павеце. Аднак для пацвярджэння гэтага меркавання яшчэ патрабуецца выяўленне дадатковых матэрыялаў, у першую чаргу, архіўных.

Такім чынам, у выніку праведзенага даследавання былі выяўлены невядомыя дагэтуль імёны мастакоў, якія працавалі над напісаннем ікон для праваслаўных і ўніяцкіх храмаў у сярэдзіне XVII – сярэдзіне XIX ст. Усіх іх яднае тое, што яны належалі да духавенства або з’яўляліся царкоўнымі служкамі: Ерамій Старушак – манах-базыльянін, Пётр Сулкоўскі – парох уніяцкай царквы, Яфім Раўтовіч і Фёдар Дуброўскі – дзячкі, аднак першы з названых паходзіў з мяшчан, Якаў Кранікоўскі – панамар, Рыгор Стрыбульскі, Андрэй Зубковіч і Андрэй Дэйша – настояцелі праваслаўных цэркваў. Некаторыя з іх нідзе не навучаліся, пра іншых – месца адукацыі выявіць не ўдалося. Разам з тым праведзенае даследаванне паказвае, што ў разглядаемы перыяд жывапісам маглі займацца не толькі цэхавыя рамеснікі, як дагэтуль меркавалася, ці манахі-езуіты, імёны якіх дайшлі да нашага часу (яны працавалі на патрэбы каталіцкіх касцёлаў), а таксама свяшчэнна- ці царкоўнаслужыцелі і выхадцы з такіх сям’яў.

Крыніцы і літаратура

1. Архив Института истории материальной культуры Российской академии наук. – Фонд Р. III. – Д. 3261. – Метрыка царквы в. Недайка Рагачоўскага павета. 1886 г. – 14 арк.
2. Іканапіс Беларусі XV – XVIII стагоддзяў / Аўтар тэксту і складальнік Н. Ф. Высоцкая. – Мінск : Беларусь, 2001. – 21 с.: [139] арк. іл.
3. Іканапіс Заходняга Палесся XVI–XIX стст. / В. Ф. Шматаў, Э. І. Вецер, М. П. Мельнікаў і інш.; навук. рэд. В. Ф. Шматаў. – Мінск : Бел. навука, 2002. – 349 с.: іл.

4. “Малеж праваслаўя” : [аповед даследчыка творчасці слущкага іканапісца XVIII ст. Васіля Маркіянавіча] / Ю. Піскун; запісала Ларыса Салодкіна // Мінская праўда. – 2009. – 22 жніўня. – С. 15.
5. Музей старажытнабеларускай культуры: альбом / Укл. А. А. Ярашэвіч. – Мінск : Беларусь, 2004. – 284 с.
6. Лісейчыкаў, Д. В. Штодзённае жыццё ўніяцкага парафіяльнага святарства беларуска-літоўскіх зямель (1720–1839 гг.): дысертация на саісканне вучонай ступені кандыдата гістарычных навук / Лісейчыкаў Дзяніс Васільевіч; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск, 2008. – 283 с. : іл., табл.
7. Лісейчыкаў, Д. В. Святар у беларускім соцыуме: прасапаграфія ўніяцкага духавенства 1596–1839 гг. / Д. В. Лісейчыкаў. – Мінск : Беларусь, 2015. – 719 с., [16] л. іл.
8. Научно-исторический архив Санкт-Петербургского института истории Российской Академии наук. – Ф. 52. – Оп. 1 – Д. 363. – Дыптых або Памяннік, які адлюстроўвае карціну людской смяротнасці. 1688–1721 гг. – 107 арк.
9. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 1. – Спр. 1711. – Справа пра наём майстроў для напісання іканастаса ў Петрыкаўскай Узнясенскай царкве Мазырскага павета. 1806 г. – 21 арк.
10. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 1. – Спр. 9796. – Справа па рапарце ігуменскага благачыннага пра хадайнічанне ў палкоўніка Бяршова аднаго іканастаса для Ігуменскай царквы. 1833 г. – 6 арк.
11. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 1. – Спр. 10189. – Справа пра далучэнне з уніі ў праваслаўе трох уніяцкіх прыходаў Мазырскага павета: Тонежскага, Азяранскага, Радзілавіцкага. 1834–1837 гг. – 298 арк.
12. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 1. – Спр. 10497. – Справа пра адпушчэнне 1000 рублёў асігнацыямі на Мікалаеўскую царкву вёскі Мікулічы Ігуменскага павета і яе прытч і пра выпіску для яе кніг для справаздачнасці па гэтай суме. 1834–1837 г. – 45 арк.
13. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 1. – Спр. 11905. – Справа па прадастаўленні справаздач па грашовых сумах, выдаткаваных на будаўніцтва новай царквы і іканастаса ў г. Ігумене ў 1834 г. 1836–1843 гг. – 64 арк.
14. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 1. – Спр. 23493. – Справа пра дазвол валеўскаму панамару Івану Гарбацэвічу навучацца разьбе іканастасаў. 1851–1854 гг. – 5 арк.
15. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 1. – Спр. 30967. – Справа пра выплату Пагосцкай царквы святару Стрыбульскаму 97 рублёў за іканастас, зроблены ім у Пагосцкую царкву. 1864–1865 гг. – 5 арк.
16. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 1. – Спр. 38793. – Справа па прашэнні дыякана Феадосія Чарнецкага царквы Нараджэння Багародзіцы мястэчка Брагіна Рэчыцкага павета пра дазвол яму ягонага брата Паўла, які з-за калецтва і глухаты не можа навучацца ў семінарыі, аддаць, паводле ягонага жадання, для навучання іканапіснаму мастацтву. 1804 г. – 5 арк.

17. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 1. – Спр. 40454. – Кліравыя ведамасці цэркваў Слуцкага павета. 1806 г. – 81 арк.
18. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 1. – Спр. 40626. – Кліравыя ведамасці цэркваў Слуцкага павета. 1834 г. – 116 арк.
19. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 1. – Спр. 40631. – Кліравыя ведамасці цэркваў Слуцкага павета. 1835 г. – 116 арк.
20. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 1. – Спр. 40638. – Кліравыя ведамасці цэркваў Слуцкага павета. 1836 г. – 118 арк.
21. НГАБ. – Ф. 136. – Воп. 1 – Спр. 40859. – Кліравыя ведамасці Мазырскага павета. 1864 г. – 232 арк.
22. НГАБ. – Ф. 757. – Воп. 1. – Спр. 404. – Справа пра накіраванне ў г. Мінск здольных да жывапісу дзячкоў для абрання кандыдатуры на ўнутраную аздобу новых будынкаў цэркваў гарадоў Мазыра, Вілейкі, Ігумена. 1833 г. – 6 арк.
23. НГАБ. – Ф. 834. – Воп. 1 – Спр. 165. – Справа пра рамонт страхі Мазырскага Міхайлаўскага сабора і пра напісанне жывапісцам Варанецкім іканастаса. 1834–1837 гг. – 47 арк.
24. НГАБ. – Ф. 2001. – Воп. 2. – Спр. 168. – Справа пра закрышчэ ў Клімавіцкім павеце Шумяцкай капліцы і перадачы абраза Божай Маці, якая там захоўвалася, у праваслаўнае ведамства. 1865–1868 гг. – 88 арк.
25. Піскун, Ю. А. Мастак Стэфан Катлярэўскі – новае імя ў гісторыі мастацтва // Маладосць: Штомесячны літаратурна-мастацкі і грамадска-палітычны часопіс. – 2010. – № 10. – С. 133–137.
26. Трыфанава, Н. Абразы Томаша Міхальскага «Спас Уседзяржыцель» і «Нараджэнне Багародзіцы» з Дзівіна / Н. Трыфанава, А. Ярашэвіч // Волинська ікона: дослідження та реставрація: Науковий збірник. Випуск 10. Матеріали X міжнародної наукової конференції з волинського іконопису м. Луцьк, 17–19 вересня 2003 р. – Луцьк : Надстир'я, 2003. – С. 60–62.
27. Тэмперны жывапіс Беларусі XV–XVIII стагоддзяў у зборы Дзяржаўнага мастацкага музея БССР. Каталог / аўтар-складальнік Н. Ф. Высоцкая. – Мінск : Беларусь, 1986. – 208 с.
28. Фликоп, Г. А. К вопросу об установлении иконостасов в униатских церквях Литовской епархии в 1830-е годы / Г. А. Фликоп // Молодежь – Науке. Материалы 56-й научной конференции студентов и аспирантов ПГПУ. – Т. 11. Выпуск 2: Материалы международной научной конференции студентов и аспирантов «Актуальные проблемы отечественной и всеобщей истории». – Псков : ПГПУ, 2011. – С. 6–10.
29. Флікоп-Світа, Г. А. Ікананісец Стэфан Пятровіч Сулкоўскі – невядомае імя ў гісторыі беларускага мастацтва XIX ст. / Г. А. Флікоп-Світа // Беларускі гістарычны часопіс. – 2015. – № 9. – С. 23–36.
30. Шибeko, З. В., Шибeko, С. Ф. Минск. Страницы жизни дореволюционного города / З. В. Шибeko, С. Ф. Шибeko. – Минск : Полымя, 1990. – 327 с.
31. Шчакаціхін, М. М. Рыгор Мядзвецкі – невядомы беларускі маляр канца XVIII стагоддзя / М. М. Шчакаціхін // Запіскі Аддзелу гуманітар-

- ных навук. – Кн. 6. Працы камісіі гісторыі мастацтва, т. 1. – Мінск, 1926. – С. 183–187.
32. Ярашэвіч, А. А. Абразы Томаша Міхальскага ў Музеі старажытнабеларускай культуры (Мінск) / А. А. Ярашэвіч // Пам’яткі сакральнага мистецтва Волині на межі тисячоліть. Науковий збірник. Випуск 7. Матеріали VII міжнародної наукової конференції з волинського іконопису, м. Луцьк, 27–28 листопада 2000 р. – Луцьк : Нاستир’я, 2000. – С. 59–60.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 21.08.2018

Тенеалогія

Ф. В. Чарняўскі

ЖЫЦЦЯПІС І СЯМЕЙНА-РОДНАСНЫЯ СУВЯЗІ ПАДСУДКА ЗЕМСКАГА МЕНСКАГА ВАЯВОДСТВА КРЫШТАФА СЛУЖКІ

Наведамленні пра Крыштафа Служку, ды і толькі адзінкавыя, пачынаюць сустракацца на старонках дакументаў з 1592 г., пасля яго вяртання на радзіму. Значна больш мы даведваемся аб абставінах яго жыцця з часу надання ў 1600 г. яму прывілея на пасаду падсудка земскага Менскага ваяводства.

Нарадзіўся Крыштаф Служка ў сям’і пратэстанта-евангеліка Мікалая Іванавіча Служкі, гараднічыца кіеўскага, старасты крычаўскага. На нашу думку, малаверагодным з’яўляецца тое, што яго маці была Гальшка (Альжбета) Янаўна Кміцянка Саковіча Мікалаевая Служчыная, старасціна крычаўская. На час нараджэння ў 1580 г. малодшага брата Аляксандра Служкі, Крыштаф Служка дасягнуў сталасці і выправіўся ў шматгадовае замежнае падарожжа. Зыходзячы з гэтага можна здагадацца аб нараджэнні старэйшых сыноў старасты крычаўскага, менавіта Мікалая і Крыштафа да 1560 г., у першым шлюбе Мікалая Іванавіча Служкі з невядомай нам жанчынай.

Паміраючы ў 1583 г., стараства крычаўскі прасіў дзяцей не пазбывацца сваёй веры і заставацца адданымі евангельскай царкве [1]. Паводле волі апекуноў, з якіх найбольшым уплывам карыстаўся падкаморы берасцейскі каталік Мікалай Пац, малодшага яго сына Аляксандра ў 1595 г. аддалі на вучобу ў Віленскую езуіцкую акадэмію. Гэты крок паспрыяў таму, што Аляксандр Служка ўжо ў 1596 г. быў каталіцкім вернікам. Пазбыўся бацькоўскай веры і Крыштаф, які перайшоў у каталіцызм падчас знаходжання пры двары імператара Рудольфа II Габсбурга. Магчыма, толькі старэйшы брат застаўся ў адзінай з бацькам веры.

Крыштаф Служка па дасягненні сталасці, яшчэ пры жыцці бацькі, выехаў у Аўстрыю. У тыя часы маладыя прадстаўнікі магнатэрыі

атрымлівалі ад караля дазвол і выезджалі за межы краіны не толькі для навукі, але і для службы пры дварах заходнееўрапейскіх уладароў. Асабліва часта выпраўляліся ў такія падарожжы Радзівілы і Сапегі, якіх суправаджала вялікая колькасць слуг. Не выключана, што і на гэты раз у Вену Крыштаф Служка выехаў з адным з Радзівілаў, на службе ў якога знаходзіўся яго бацька Мікалай.

Пры двары Рудольфа II, якога часта называлі Вар'ятам, Крыштаф Служка правёў каля дванаццаці гадоў. У пачатку 1590-х гг. пачалася амаль дванаццацігадовая вайна з Асманскай імперыяй за Венгрыю. Не выключана, што ў гэтай вайне прыняў актыўны ўдзел і Крыштаф Служка. Высокая верагоднасць таго, што атрыманыя ў бітвах раны значна паменшылі гады яго жыцця. Вярнуўся дамоў Служка каля 1592 г. Магчыма, асноўнай прычынай яго вяртання ў Вялікае Княства Літоўскае была заўчасная смерць старэйшага брата Мікалая.

На радзіме Крыштафа Служку чакалі непрыемнасці. Суседзі не праяўлялі ніякай павагі да ваяра – крыўдзілі падданных і вынішчалі яго лясы. Асабліва складанымі былі адносіны з Дзмітрыем Скумінам Тышкевічам, каралеўскім маршалкам і пісарам замкаў украінных. У валоданні каралеўскага маршалка знаходзіліся землі тых жа мясцін, што і ў старасціца крычаўскага, і, такім чынам, прычыны для варагавання не маглі не знайсціся.

У пачатку студзеня 1600 г. ураднік каралеўскага маршалка з сяла Гатава абвінавачвае Служку ў псаванні бабровых гоняў на рацэ Свіслач [2, арк. 9 адв., 823–826]. Праз некалькі месяцаў у суды ВКЛ накіроўваецца новая скарга Дзмітрыя Скуміна Тышкевіча. Падданыя Крыштафа Служкі захапілі сялян Тышкевіча з Гатава і не давалі ім магчымасці вярнуцца да сваіх хат. Адпаведна і Крыштаф Служка пасля кожнага здарэння накіроўваў у суды Княства свае скаргі на дзеянні падданных Скуміна. Пры гэтым варагаванне паміж двума бакамі працягвалася і пасля смерці Дзмітрыя Тышкевіча, якога замяніў сын Юры, войскі менскі.

Сапсаваліся адносіны ў Крыштафа Служкі і з Андрэем Станкевічам, старастам судовым і мастаўнічым менскім. Гродскі суд у складзе падстарасты Яна Кураша, суддзі гродскага Базыліўша Замазскага і пісара Пятра Пуцяты, на думку Служкі, прымаў няправільныя рашэнні [2, арк. 902 адв.–903 адв.]. Атрымліваючы дэкрэты суда аб чарговым апраўданні дзеянняў вяльможнага пісара замкаў украінных, Крыштаф Служка ўпэўніваўся ў змове Станкевіча з каралеўскім маршалкам, бо суд не мог прымаць рашэнні без узгаднення іх з воляй старасты судавага. Нездарма гродскі суд у Менскім ваяводстве і называўся старасцінскім.

12 ліпеня 1600 г. Крыштаф Служка выклікаў у свой маёнтак Новы Двор вознага менскага Яна Варпаху ў суправаджэнні чатырох «шлях-

ціцаў добрых» – Яна Явара, Яна Свентарэцкага, Адама Шыманаўскага і Яраша Іваноўскага – для дастаўкі позовы старасце судоваму і мастаўнічаму менскаму Андрэю Мікалаевічу Станкевічу *«для прыслухання і чынення справядлівасці»* [2, арк. 902 адв.–904]. Служка патрабаваў перагляду ранейшага рашэння Менскага гродскага суда па яго справе з Дзмітрам Скумінам Тышкевічам.

Ніякага выніку для Крыштафа Служкі пасяджэнні гродскага суда не прынеслі, і ён 14 снежня 1600 г. паскардзіўся на *«няправыя дзеянні судовых ураднікаў»* і зноў выклікаў Станкевіча ў суд. І на гэты раз стараста судовы менскі суда пазбег [2, арк. 902 адв.–904].

Служба за мяжой дала маладому чалавеку вялікі досвед, але не зрабіла яго багатым. Пасля вяртання з замежжа Крыштаф Служка пастаянна адчуваў недахоп грашовых сродкаў, якія былі неабходны для разлікаў з пазыкамі бацькі і старэйшага брата. Ён вымушаны быў застаўляць свае землі і падданных для атрымання неабходных яму сум грошай.

На нашу думку, за часы жыцця старасты крычаўскага Мікалая Служкі і яго сыноў да 1610 г. зямельныя ўладанні сям’і не павялічыліся. Яны працягвалі карыстацца маёнткамі, набытымі іх продкамі Рыгорам і Іванам Служкамі яшчэ ў першай палове XVI ст. Сярод іх асабліва вялікімі памерамі вылучаўся Арэшкавіцкі маёнтak. 27 верасня 1599 г. Крыштаф Служка перадаў падкаморыю навагародскаму Адаму Храбтовічу ў заставу да часу выкупу землі гэтага маёнтка, якія знаходзіліся над ракой Свіслач з востравам Спрыпаш за ракой і бавровымі гонямі [3, арк. 635]. У Арэшкавічах налічвалася каля 25 аселях валок, на якіх размяшчалася каля 20 службаў падданных. Апрацоўвалі гэтыя землі спадчынныя вячыстыя падданыя Служкі, з якіх толькі мужчын налічвалася каля 110 чалавек. Землі сяла, якое знаходзілася непадалёку ад сяла Талька, адным канцом даходзілі да зямель сяла Цэлі князя Горскага, а на поўначы ляжалі да мяжы Блужскага маёнтка. Згодна з умовамі заставы, сяляне павінны былі штогод аддаваць пану 18 коп грошай літоўскіх, збіраць у лесе каля 40 камянёў мёду прэснага, а восенню перадаваць арандатару 20 бочак жыта і 40 бочак аўса. Для пражыцця пана патрабавалася здаць яшчэ 18 курэй і 40 гусей. Яшчэ сяляне павінны былі некалькі дзён у тыдзень адпрацаваць на панскіх землях. Перадаваліся ў арэнду і баяры, якія павінны былі некалькі дзён у год выходзіць на працу да пана з коньмі.

Згядкі пра асобныя падзеі ў жыцці Крыштафа Служкі, якія сустракаюцца ў некаторых гістарычных крыніцах, не заўсёды адпавядаюць рэчаіснасці. У *«Энцыклапедыі гісторыі Беларусі»* згадваецца, што каралеўскі прывілей на пасаду падсудка земскага Менскага ваяводства Служка атрымаў у 1602 г. [4, арк. 386]. Аднак каралеўскі прывілей на вакантную пасаду ў Менскім земскім судзе быў нададзены Крыштафу

Служку яшчэ 6 ліпеня 1600 г. [5, арк. 150 адв.]. Так, у пачатку 1600 г. памёр былы менскі падсудак Рыгор Шчасновіч Вязэвіч. Пасля яго смерці ваявода менскі Ян Пац у першай палове 1600 г. сабраў павятовую шляхту на «рыцарскае кола» (павятовы элекцыйны сойм), на якім і абралі чатырох найбольш заслужаных і дасведчаных у судовых справах кандыдатаў. У прывілеі адзначалася, што кароль надаў Крыштафу Служку прывілей на пасаду і абавязаў: «<...> у час прысягу прынесці, і яму належыць быць прыкладам іншым падсудкам». Няма сумнення, што на выбар караля аказалі не толькі парады канцлера ВКЛ Льва Сапегі і менскага ваяводы, але і шматгадовае знаходжанне Служкі пры двары аднаго з найбольш уплывовых манархаў Заходняй Еўропы.

Прымаў удзел Крыштаф Служка і ў палітычным жыцці ВКЛ. Паводле загаду караля, ураднікі Менскага ваяводства і каралеўскія камісары (кашталян Шчасны Галаўчынскі, падкаморы Янох Кавячынскі і падсудак Крыштаф Служка) 13 жніўня 1601 г. былі накіраваны для правядзення межавання зямель Бакштанскага маёнтка, якія ляжалі на берагах ракі Вязынь і належалі Віленскай капітуле, з землямі менскага зямляніна Кукеля [6, арк. 54]. Межаванне было выканана на карысць Віленскай капітулы.

У пачатку 1607 г. на менскім павятовым сойміку Служку абралі дэпутатам (суддзёй) Галоўнага Трыбунала ВКЛ [7, с. 206]. 5 кастрычніка 1616 г. яго і кашталяна менскага Пятра Тышкевіча ўключылі ў склад камісіі па выяўленні прычын рэлігійнага ўціску ў Менску і для пакарання тых прадстаўнікоў пасольства, што чынілі гвалт над духоўнымі асобамі, якія знаходзіліся ва ўніяцтве [8, с. 102].

У 1609 г. Крыштаф Служка атрымаў прывілей на пасаду ваяводы вендэнскага. Пасада падсудка земскага Менскага ваяводства перайшла да новага абранніка павятовай шляхты Адама Жыгімонтавіча Салагуба. На гэтай пасадзе ён неаднаразова згадваецца ў 1609–1615 гг. [9, арк. 185].

Пасля ўзяцця шлюб у Зафеяй Валовічаўнай у Крыштафа Служкі склаліся вельмі прызныя адносіны з магутным кланам Завішаў. Заўважана, што яны неаднаразова выступалі сумесна ў складаных сітуацыях. 10 кастрычніка 1616 г. Дамінік Русецкі паскардзіўся ў Менскі гродскі суд на выцісканне яго Завішамі і Крыштафам Служкам з сумеснага валодання часткай сяла Старынкі [10, арк. 168]. Аб добрых адносінах Служкі з дзецьмі Зафеі Валовічаўны ад першага шлюб у сведчаць частыя пазыкі, якія ён рабіў у сваіх пасербаў Завішычаў. Так, на момант сваёй смерці ён яшчэ быў вінным Ежы Завішу 800 польскіх злотых [11, арк. 524–527, 534–535].

Крыштаф Служка выклікаўся ў суды ВКЛ па справах сваёй жонкі. У чэрвені 1611 г. яго выклікалі ў Навагародскі гродскі суд па-

водле скаргі Яраша Гаўрыловіча і ксяндзоў Віленскай капітулы [12, арк. 194]. Некалі жонка пазычыла 200 коп літоўскіх грошаў, забяспечаных на яе маёнтку Рагоціна Навагародскага павета. Справа разглядалася не толькі ў гродскім судзе, але і ў Галоўным Трыбунале ВКЛ. Яшчэ адна справа, звязаная з інтарэсамі Зафеі Валовічаўны, разглядалася 13 сакавіка 1613 г. у каралеўскім задворным судзе [13, арк. 192]. Справа пачалася 3 ліпеня 1609 г. і працягвалася каля чатырох гадоў.

У XVI–XVII стст. многія ўраднікі з-за адсутнасці ў скарге ВКЛ грошай былі вымушаны выдаткоўваць на вырашэнне агульнадзяржаўных пытанняў свае ўласныя сродкі. З пачатку XVI ст. дзяржаўны скаרב траціў грошай больш, чым туды паступала з падаткаў, і таму не заўсёды дзяржава магла разлічыцца са сваімі абавязацельствамі. У кожным такім выпадку кароль і вышэйшыя ўраднікі ВКЛ абяцалі ў свой час разлічыцца з крэдыторамі. У тым выпадку, калі пазыка суправаджалася перадачай у заставу добрых кавалкаў ворных зямель, можна было вечна чакаць яе вяртання. Калі ж чалавек звяртаўся аб вяртанні выдаткаваных грошай праз нейкі час пасля паспяховага завяршэння справы, то можна было і не дачакацца вяртання пазыкі. Інакш было, калі свае грошы выдаткоўваў высокі ўраднік ВКЛ. Пры яго жыцці грошы вярталіся, хаця і вельмі неахвотна. Аднак, калі такі чалавек сыходзіў з гэтага свету, тады і яго спадчыннікі маглі не дачакацца бацькоўскіх грошай. Андрэй Завіша, падскарбі надворны і пісар ВКЛ, першы муж Зафеі Валовічаўны, выдаткаваў на дзяржаўныя патрэбы каля 18 000 злотых сваіх грошай. Зразумела, што і яму абяцалі ў найбліжэйшы час вярнуць іх. Аднак пасля таго, як ён памёр у пачатку 1604 г., новы падскарбі земскі ВКЛ палічыў сябе вольным ад выканання абяцанняў нябожчыку. 15 ліпеня 1609 г. ваявода вендэнскі Крыштаф Служка і многія высокія ўраднікі ВКЛ звярнуліся да караля Жыгімонта III з прашэннем аб вяртанні пазычаных грошай яго сям’і. Разуменячы немагчымасць вяртання ўсёй сумы пазыкі, Зафея Валовічаўна даравала скарбу ВКЛ частку грошай, спадзеючыся на вяртанне хаця бы нейкай часткі пазыкі свайго былога мужа.

Крыштаф Служка двойчы браў шлюб. Першай яго жонкай была Ганна Янаўна Трызнянка. Найбольш верагодна, што шлюб з ёй быў заключаны адразу пасля вяртання з замежжа, г. зн. пасля 1592 г. У гэтым шлобе нарадзіўся сын Мікалай Казімір, які дасягнуў сталасці да часу смерці бацькі, а напачатку 1620-х гг. апекаваў яго няпоўнагадовых дзяцей, народжаных у другім шлобе [14, арк. 68]. Нарадзіліся ў гэтай сям’і і дзве дачкі Еўфрасіння і Цэцылія, якія на час смерці бацькі ў 1617 г., яшчэ не былі ў шлобе [11, арк. 961–988]. Згадкі пра іх далейшы лёс адсутнічаюць.

У апублікаваных матэрыялах маецца згадка пра падзею, якая адбылася незадоўга да смерці ваяводзіча вендэнскага Мікалая Служкі [15, арк. 313]. На гэты час ён, як яго дзед, бацька і стрый Аляксандр, знаходзіўся на службе ў аднаго з прадстаўнікоў магнацкага дому Радзівілаў, менавіта ў ваяводы віленскага і вялікага гетмана ВКЛ Крыштафа. 4 лютага 1635 г. Мікалай Служка разам з Вацлавам Жабам, Адамам Хршчановічам, Мікалаем Храпавіцкім і некім Страміловічам, якія таксама належалі да ліку радзівілаўскіх кліентаў, да позняй ночы знаходзіліся на бяседзе ў адным з дамоў у Вільні. Пасля таго як бясёда скончылася, вясёлая кампанія ў добрым падпітку выйшла на вуліцу ў пошуках прыгод. У гэты час вяртаўся з вяселля студэнт Віленскай езуіцкай акадэміі Павел Вішнеўскі, сваякі якога знаходзіліся на службе ў ваяводы полацкага і гетмана польнага ВКЛ Януша Кішкі. Разысціся мірна бакі не змаглі. Слугі радзівілаўскіх кліентаў пачалі бойку, якая скончылася смерцю студэнта. Старэйшы сын ваяводы вендэнскага памёр да 11 чэрвеня 1638 г. [16, арк. 362]. Верагодна, што нашчадкаў ён не пакінуў.

Другі шлюб Крыштаф Служка ўзяў з ужо згаданай старасцянкай судовай слонімскай Зафэяй Міхайлаўнай Валовічаўнай, удавой падскарбія земскага Андрэя Завішы, які склаў тастамент 28 лютага 1604 г. [17, s. 157]. Пасля яго смерці ліст з апошняй волі памерлага быў актыкаваны ў актавых кнігах Ашмянскага гродскага суда. Прыкладна каля гэтага часу памірае і жонка Крыштафа Служкі Ганна Трызнянка. Новы шлюб удаўцы маглі ўзяць ужо праз шэсць месяцаў жалобы па нябожчыку, аднак ён быў заключаны толькі праз некалькі гадоў.

Пасля смерці Андрэя Завішы яго сям'я аказалася ў вельмі цяжкім становішчы – крэдыторы прад'явілі патрабаванне аб вяртанні ўсіх пазык нябожчыка, што не магло быць выканана. 6 жніўня 1608 г. Зафэя Валовічаўна і яе сын, Крыштаф Завіша, пазычаюць ў Крыштафа Служкі, які згадваецца без жонкі, што было абавязковым у такіх выпадках, 4000 коп грошаў літоўскіх. Крыштаф Служка атрымаў у трохгадовую арэнду маёнтак Бакшты, вялікія абшары завішынскіх зямель з усімі падданымі, «нічога з гэтага не выключаючы» [18, арк. 10]. У часовае валоданне падсудка менскага перайшлі землі ў сёлах Волма, Клін, Навасёлкі, Клетня, Слабодка, Дукора, Караваевічы, Бакшты, Смілавічы і некаторых іншых. У шлюбе Крыштафа Служкі і Валовічаўны, заключаным пасля маёмаснай здзелкі, нарадзіліся два сыны – Рэміян і Рафал [11, арк. 524–527, 534–535].

Рэміян-Юры Служка ўзяў шлюб з Кацярынай Юндзілаўнай. У 1642 г. яны правялі межаванне сваіх маёнткаў, якія ляжалі ў сяле Востраў, на востраве Мачульскім Міханавецкім і на некаторых іншых землях Менскага павета, што з'яўляліся спадчынай пасля Багдана Лазчанкі. Знач-

ную частку сваёй спадчыны яны прадалі Крыштафу Валадковічу, на той час яшчэ пісару земскаму менскаму [14, с. 28].

У матэрыялах Метрыкі ВКЛ канца першай паловы XVII ст. часта сустракаюцца згадкі аб судовых справах паміж Рэміянам Служкам і родным братам яго жонкі Самуэлем. Верагодна, не былі вырашаны справы па спадчыне бацькоў Самуэля і Кацярыны Юндзілаўны Служчынай – Адама Андрэевіча, маршалка Ваўкавыскага павета, і Ганны, народжанай Райскай, Юндзілаў.

Рафал Крыштаф Служка ажаніўся з Ганнай Скарупянкай, сваячкай гараднічага менскага Паўла Скарупы [19, с. 159–169]. У апошні раз яна згадваецца ў дакуменце, актыкаваным у жніўні 1644 г. [20, арк. 395].

Другі шлюб Рафал Служка ўзяў з Аляксандрай Белазораўнай і сышоў з гэтага свету да 1667 г. [21, арк. 26]. Згодна з перапісам падымнага Менскага ваяводства, выкананага ў гэтым годзе ўраднікамі Менскага гродскага суда, у валоданні пані Рафалавай Служчынай знаходзілася каля 40 дымоў падданных у Новым Двары. Аляксандра Белазораўна Рафалавая Служчыная, сястра ваяводзіны менскай Патэнцыяны Рудамінай і ваяводы менскага Крыштафа Белазора, склала тастамент 15 лютага 1670 г. [22, арк. 65]. Ліст з яе апошняй волі актываваны 18 мая гэтага ж года. Пра нашчадкаў сыноў Крыштафа і Зафеі Валовічаўны згадак да гэтага часу не знойдзена.

Памёр Крыштаф Служка да пачатку жніўня 1617 г. Яго тастамент унесены ў актавыя кнігі Менскага гродскага суда 8 жніўня гэтага года [11, арк. 524–527, 534–535].

Пасля смерці ваяводы вендэнскага напачатку ліпеня 1617 г. яго жонку Зафею Валовічаўну возны Менскага ваяводства Васіль Гаўрылкевіч увёў у валоданне маёнткамі, якія дасталіся ёй згодна з тастаментам памерлага мужа [11, арк. 490]. Яны пераходзілі да яе толькі ў пажыццёвае карыстанне, без права перадачы ў спадчыну. Пасля яе смерці Калядзічы, Ботчычы, Корсакавічы, Каралішчавічы, Дукора, Заазер’е, Ушанка, Клімавічы, Мачулішчы, сяло Літвінскае, Мотарава і Новы Двор павінны былі перайсці ў валоданне яе пасербай, дзяцей Крыштафа Служкі ад першага шлюбу, і сыноў Рэміяна і Рафала. Ва ўсіх гэтых сёлах Крыштафу Служку належала толькі частка зямель. У кожным мелася па некалькі шляхецкіх гаспадароў. Аднак нягледзячы на гэта, у валоданне ваяводзіны вендэнскай пераходзіла вялікая колькасць зямель са шматлікімі падданымі. Амаль адначасова Гаўрылкевіч уводзіў ваяводзіну вендэнскую і ў валоданне паловай сяла Ігнатычы, якая яшчэ ў пачатку стагоддзя знаходзілася ў валоданні старасты судавага менскага Андрэя Мікалаевіча Станкевіча [11, арк. 487].

Вялікую дапамогу ўдаве ў справах аказаў яе дзевяр Аляксандр Мікалаевіч Служка. Узяўшы разам з пляменнікам Мікалаем у апеку жонку брата і яе дзяцей, народжаных у шлюбе з Крыштафам Служкам, ён пазбавіў Зафею Валовічаўну ад усіх цяжкасцей, звязаных з выплатай шматлікіх пазык [11, арк. 531, 534–535]. На нашу думку, малодшы брат вельмі паважаў старэйшага. У яго лістах пастаянна сустракаюцца звароты аб «сваім мілым браце і аб мілай братовай».

Пасля смерці Крыштафа Служкі яго жонка паводзіла сябе гэтак жа, як і іншыя шляхетныя людзі. У канцы 1618 г. менскія месцічы паскардзіліся ў каралеўскі суд аб нападзе слуг і падданных ваяводзіны вендэнскай з Новага Двара на землі і дамы братоў Карзюкоў [23, арк. 71]. Падчас нападу два браты Карзюкі, якія спрабавалі абараніць сваё жыццё і маёмасць, былі забіты. Вынікі разгляду скаргі іх родных у Менскім гродскім і земскім судах не задаволілі пакрыўджаных.

Зафея Валовічаўна толькі на два гады перажыла Крыштафа Служку. Ваяводзіна вендэнская моцна хварэла. Як яна сама згадвала ў тастаменце, «цяжкай хваробай ад пана Бога апанавана, але маю памяць добрую» [11, арк. 1051]. Яна памерла да 7 лютага 1620 г. У гэты дзень яе тастамент быў актыкаваны ў кнігах Віленскага гродскага суда [11, арк. 1051]. Актыкацыя апошняй волі ў актавых кнігах Менскага гродскага суда 6 сакавіка гэтага ж года правёў сам кашталян і стараста судовы менскі Пётр Тышкевіч.

Пасля смерці маці яе старэйшы сын Крыштаф Завіша паспрабаваў парушыць апошнюю яе волю і зрабіў напад на сяло Ігнатычы, якое трапіла ў валоданне яго ж зводных братоў Рэміяна і Рафала Служкаў [11, арк. 1148–1155 адв.]. Аляксандр Служка, ужо кашталян менскі, абараніў сваіх пляменнікаў.

У якасці заключэння неабходна падкрэсліць, што прадстаўленая вышэй біяграфія падсудка менскага земскага з'яўляецца толькі фрагментам гісторыка-генеалагічнага даследавання роду Служкаў, якое ў якасці перспектывага напрамку дзейнасці патрабуе далейшага звяроту да архіваў Беларусі, Літвы і Польшчы з мэтай пашырэння крыніцазнаўчай базы даследавання, неабходнай для больш правамерных высноў.

Крыніцы і літаратура

1. Nagielski, M. Sluszkas Aleksander / M. Nagielski // Polski Słownik biograficzny. – Т. 39/2. – Warszawa : Instytut Historii PAN; Kraków : Polska Akademia Umiejętności; Wrocław : Ossolineum, 1999. – S. 134–137.
2. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ). – Ф. 1727. – Воп. 1. – Спр. 1. – Актавая кніга Менскага гродскага суда. 1600 г. – 1449 арк.

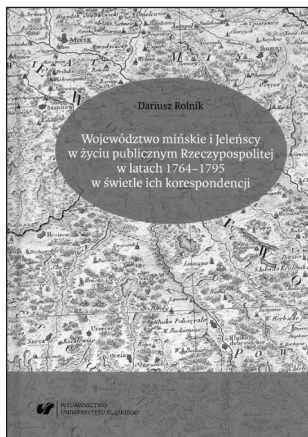
3. Акты, издаваемые Комиссией, высочайше учрежденной для разбора древних актов в Вильне (далее – АВАК). – Т. 14: Инвентари имений XVI-го столетия. – Вильно : Типография А. К. Киркора, 1887. – 703 с.
4. Вяроўкін-Шэлюта, У. Слушкі, Служкі, шляхецкі род у ВКЛ / Уладзіслаў Вяроўкін-Шэлюта // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі (ЭГБ). У 6 т. Т. 6. Ч. 2. – Мінск : БелЭн імя Пятруся Броўкі, 2003. – С. 355–356.
5. НГАБ. – КМФ-18. – Воп. 1. – Спр. 86. – Метрыка караля Жыгімонта III часоў канцлерства Льва Іванавіча Сапегі. 1599–1606 гг. – Ч. 1–20.
6. НГАБ. – КМФ-18. – Воп. 1. – Спр. 289. – Кнігі спраў паточных часу кіравання Жыгімонта III і канцлерства пана Льва Сапегі. 1600–1608 гг. – Ч. 1–8.
7. Решения Главного Литовского Трибунала [1583–1655 гг.] / подгот. В. Раудемонис, А. Балюлис. – Вильнюс : Минтис, 1988. – 669 с.
8. Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии, православных монастырей и по разным предметам. – Минск : в Губернской Типографии, 1848. – 402 с.
9. НГАБ. – КМФ-18. – Воп. 1. – Спр. 89. – Кніга канцелярыі Вялікага Княства Літоўскага перыяду канцлерства Льва Сапегі. 1607–1611 гг. – Ч. 1–4.
10. НГАБ. – Ф. 1926. – Воп. 1. – Спр. 3. – Рээстр дакументаў актавых кніг Менскага гродскага суда № 11769. 1595 г. – 154 арк.
11. НГАБ. – Ф. 1727. – Воп. 1. – Спр. 2. – Актавая кніга Менскага гродскага суда. 01.1616–10.1620. – 1727 арк.
12. НГАБ. – Ф. 1737. – Воп. 1. – Спр. 15. – Актавая кніга Слонімскага гродскага суда. 25.02.1612–21.12.1612. – 584 арк.
13. НГАБ. – КМФ 18. – Воп. 1. – Спр. 293. – Сублевацыі, баніцыі, ахоўныя граматы, выдадзеныя за панаваннем караля Жыгімонта III пры канцлеры Л. Сапегі. 1609–1616. – Ч. 1–7.
14. НГАБ. – Ф. 1769 – Воп. 1. – Спр. 14. – Актавая кніга Менскага земскага суда. 03.01.1783–30.12.1789. – 772 арк.
15. АВАК. – Т. XX: Акты, касаючыся города Вильны. – Вильно : Типография А. К. Киркора, 1893. – 700 с.
16. НГАБ. – КМФ-18. – Воп. 1. – Спр. 502. – Рапарты Трыбунала, супраціўленні яго рашэнням і прашэнні аб выдачы баніцый. 1638–1688 гг. – Ч. 1–5.
17. Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy / Opracowali: H. Lulewicz i A. Rachuba. – Kórnik : Biblioteka Kórnicka, 1994. – 255 s.
18. НГАБ. – Ф. 694. – Воп. 5. – Спр. 16. – Граматы, правы на валоданне, ахоўныя граматы, судовыя позовы і іншыя справы князеў Завішаў з рознымі асобамі. 1579–1779. – 95 арк.
19. Чарняўскі, Ф. В. Ураднікі (пасады, тытулы) Менскага ваяводства XVI–XVIII стст.: біяграфічны даведнік. – Выпуск IV (гараднічыя, мечныя). – Мінск : В. Хурсік, 2015. – 510 с.
20. НГАБ. – Ф. 1727. – Воп. 1. – Спр. 34. – Дэкрэтавая кніга Менскага гродскага суда. 04.04.1641–07.11.1665. – Т. 1. – 996 арк.

21. Lietuvos valstybės istorijos archyvas (Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў). – SA (Старажытныя акты). – Bib. 3721. – Падымныя рэестры Менскага ваяводства ад 1667 г.
22. НГАБ. – Ф. 1732. – Воп. 1. – Спр. 2. – Актавая кніга Ашмянскага гродскага суда. 23.08.1661–07.05.1741. – 838 арк.
23. НГАБ. – КМФ-18. – Воп. 1. – Спр. 298. – Судовыя рашэнні караля і паноў рады за падканцлерства Яраша Валовіча. 1618–1619 гг.

.....
Артыкул паступіў у рэдакцыю 27.03.2018

Рэцэнзіі

Rolnik, D. *Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji / D. Rolnik. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018. – 324 s.*

Асабліва сцю функцыянавання Вялікага Княства Літоўскага як дзяржавы ў перыяд Новага часу з’яўляецца своеасаблівай кланавасць яго ўладных структур, дамінаванне пэўных сем’яў землеўладальнікаў, а з часам – родаў, што здолелі засяродзіць у сваіх руках ключавыя пасады і буйныя эканамічныя рэсурсы. Найбольш яскрава гэта праяўлялася на мясцовым, у прыватнасці, павятовым узроўні, дзе, як правіла, вяршэнства належала некалькім шляхецкім сем’ям, што аказвалі вырашальны ўплыў на сацыяльна-палітычную сітуацыю ў рэгіёне і са складу якіх, а таксама іх сваякоў, набліжаных да іх асоб фарміраваліся органы ўлады. Дамінуючае становішча такія роды маглі

займаць на працягу многіх дзесяцігоддзяў і нават стагоддзяў. Склад названых фамілій у кожным павеце быў унікальны. Як правіла, у яго ўваходзілі памешчыкі, што валодалі тут буйной спадчынай зямельнай уласнасцю. Уплыў іх на развіццё кожнага з рэгіёнаў Беларусі аказаўся надзвычай істотным. Можна з упэўненасцю сцвярджаць, што ў аснове вывучэння ўсяго спектра праблем лакальнай гісторыі нашай Айчыны перыяду XVI–XVIII стст., а ў асобных выпадках і больш позняга часу, знаходзіцца тэма родавай структуры прывілеяванай часткі грамадства таго ці іншага рэгіёна.

Кніга доктара гістарычных навук (доктара габілітаванага), намесніка дырэктара Інстытута гісторыі Сілезскага ўніверсітэта ў Ка-

тавіцах, ад’юнкта кафедры гісторыі Новага часу XVI–XVIII стст. Дарыюша Рольніка раскрывае гістарычнае быццё аднаго з такіх родаў – Яленскіх герба «Корчак»¹. Гэты род на працягу амаль двух стагоддзяў адыгрываў адну з галоўных роляў у гісторыі Мазырскага павета і Мінскага ваяводства ў цэлым, яго члены перыядычна траплялі ў склад сіл, што аказвалі ўплыў і на працэсы агульнадзяржаўнага маштабу. Яны ўваходзілі ў палітычны лагер аднаго з найбольш магутных у ВКЛ і Рэчы Паспалітай магнатскіх родаў – князёў Радзівілаў, пазней падтрымлівалі Сапегаў. У другой палове XVIII ст. Яленскія названага герба ў сваім кар’ерным росце дасягнулі ўзроўню органаў цэнтральнага кіравання Вялікага Княства Літоўскага – двое прадстаўнікоў роду займалі пасады сенатарскага рангу: Рафал Юзаф (1701–1779) у 1773 г., а Гедэон (1712–1798?) у 1780 г. з’яўляліся кашталянамі навагародскімі.

Даследаванне з’яўляецца вынікам шматгадовай працы, якая актыўна вялася з 2011 г. Аўтар паставіў перад сабой мэту раскрыць патэнцыял фамільнага фонду 1636 «Яленскія» Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (далей – НГАБ) як гістарычнай крыніцы па праблеме ролі названага роду ў грамадска-палітычным жыцці Мінскага ваяводства і Рэчы Паспалітай у цэлым у 1764–1795 гг. Фонд 1636 налічвае 206 адзінак захоўвання за перыяд з пачатку XVII па пачатак XX ст. Пераважная большасць яго дакументаў – карэспандэнцыя прадстаўнікоў роду. Гэты матэрыял выступіў у працы цэнтральным элементам яе крыніцавай базы, але далёка не адзіным. Абраны ў працы перыяд адпавядае ранейшым навуковым зацікаўленням даследчыка. «Эпоха Станіслава Аўгуста», апошняга вялікага князя літоўскага і караля польскага, – гэта адзін з найбольш складаных і трагічных перыядаў існавання нашай дзяржавы. Для Яленскіх гэта быў таксама адзін з найбольш важных і вышальных у лёсе роду этапаў – час найбольшага палітычнага ўзвышэння і эканамічнай моцы. Аднак, як і для большай часткі палітычнай эліты Рэчы Паспалітай, час асабістага выбару і выбару цывілізацыйнага, які разам са сваім народам перажывала тады краіна, час выбару стратэгіі і тактык самазахавання, час змены палітычных арыенціраў і спрадвечных патронаў роду.

Для дасягнення пастаўленай мэты аўтар не абмяжоўваецца фондам 1636 НГАБ. Апрача яго матэрыялаў, крыніцавую базу даследавання

¹ У ВКЛ і Польшчы існавала некалькі родаў з такім прозвішчам, у прыватнасці: Яленскія герба «Адравонж», прадстаўнікі якіх ужо ў другой палове XVI ст. займалі земскія ўрады ў Брэсцкім ваяводстве; Яленскія герба «Налэнч» з Прусіі і Мазовіі; а таксама іншыя. Галоўныя героі даследавання – менавіта Яленскія герба «Корчак» (s. 78–79).

склалі фонды НГАБ 1727 «Мінскі гродскі суд», 1728 «Мазырскі гродскі суд», 1774 «Навагрудскі земскі суд»², 1787 «Случарэцкі земскі суд»³, 1324 «Хмары», 1503 «Плятэры-Зібергі», 3250 «Булгакі», 319 «Мінскі дваранскі дэпутацкі сход». Былі таксама даследаваны архіўныя фонды, рукапісы, старадрукі наступных устаноў Польшчы, Украіны, Літвы, Расіі: 1) Галоўны архіў старажытных актаў (Варшава); 2) Нацыянальны архіў у Кракаве; 3) Бібліятэка князёў Чартарыйскіх (Кракаў); 4) Бібліятэка Ягелонскага ўніверсітэта (Кракаў); 5) Бібліятэка Польскай акадэміі навук (Кракаў); 6) Нацыянальная бібліятэка (Варшава); 7) Бібліятэка Варшаўскага ўніверсітэта; 8) Бібліятэка Асалінскіх (Уроцлаў); 9) Нацыянальная бібліятэка Украіны імя У. І. Вярнадскага (Кіеў); 10) Львоўская Нацыянальная навуковая бібліятэка Украіны імя В. Стэфаніка (Львоў); 11) Бібліятэка Акадэміі навук Літвы імя Урублеўскіх (Вільня); 12) Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў (Вільня); 13) Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў (Санкт-Пецярбург) (с. 279–289). Даследчыкам задзейнічаны масівы іх матэрыялаў аўтарства Яленскіх, а таксама акты маёмасна-эканамічнага, генеалагічнага характару, матэрыялы грамадска-палітычнай дзейнасці роду.

У якасці асноўных бібліятэчна-архіўных збораў, матэрыялы якіх выкарыстаны ў даследаванні, неабходна назваць: Галоўны архіў старажытных актаў, фонд «Архіў Радзівілаў т. зв. Варшаўскі», карэспандэнцыя Яленскіх з Радзівіламі (аддзел V); Бібліятэка князёў Чартарыйскіх, лісты Яленскіх да Станіслава Аўгуста Панятоўскага і яго атачэння, старадрукі з публічнымі прамовамі і творамі Яленскіх (кашталяна навагрудскага Гедэона, старасты мазырскага Яна і троцкага земскага судзі Юзафа); Бібліятэка Акадэміі навук Літвы імя Урублеўскіх, фонды 17, 139, 260 і інш., лісты Яленскіх да Сапег, маёмасна-прававыя і гаспадарча-эканамічныя акты; Нацыянальная бібліятэка Украіны імя У. І. Вярнадскага, фонд 1, фрагмент рукапіснай спадчыны Гедэона Яленскага; Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў, ф. 1343, матэрыялы аб доказе шляхецкага паходжання Яленскіх; Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў, ф. 391, матэрыялы аб доказе шляхецкага паходжання Яленскіх; і інш. Таксама аўтарам шырока выкарыстаны дакументы фондаў, а таксама комплексы апублікаваных крыніц, што адлюстроўваюць розныя аспекты сацыяльна-палітычнай гісторыі Рэчы Паспалітай у другой палове XVIII ст.: матэрыялы сеймаў, акты дзейнасці канфедэрацый, успаміны дзяржаўных дзеячаў і інш. Можна сцвярджаць, што матэрыялы названых фондаў з’яўляюцца асновай базы крыніц тэмы як для абранага перыяду (1764–1795 гг.), так і для вылучанага аўтарам

² У аўтара «Księgi grodzkie nowogrodzkie» (с. 288).

³ У аўтара «Księgi śluckie» (с. 289).

ключавога аспекту даследавання – адлюстравання яго падзей у карэспандэнцыі роду.

Структура кнігі выглядае лагічнай, адпавядае мэце даследавання і абумоўлена спецыфікай матэрыялу. Тэкст арганізаваны ў пяць раздзелаў. Два першыя – «Сям’я Яленскіх, яе генеалогія, разгалінаванасць і ўзаемасувязі – біяграфічны аспект» і «Сям’я Яленскіх герба «Корчак» – графічны падыход» – дапаўняюць адзін аднаго і ўтрымліваюць: біяграфічныя звесткі пра асоб, ідэнтыфікаваных як прадстаўнікі дадзенага роду, звесткі пра іх сваяцкія сувязі, валоданне маёнткамі, займаемыя пасады і інш. Гэтыя раздзелы выступаюць асновай для ўсёй кнігі, ствараюць своеасаблівую карціну жыццядзейнасці роду ў часе і прасторы, утрымліваюць даведачную інфармацыю, неабходнасць у якой рэгулярна ўзнікае ў працэсе знаёмства з астатняй часткай працы. Фактычна гэта першае, зробленае ў цяперашні час, грунтоўнае даследаванне радаводу названага роду. У ім абагульнены назапашаны ў літаратуры прадмета матэрыял, у аснову пакладзены розныя віды верагодных крыніц.

Раздзел трэці названы «Паміж “фаміліяй” і прыхільнікамі караля, Радзівіламі і Сапегамі». У ім раскрываецца, у дачыненні да Яленскіх, адна з важнейшых асаблівасцей функцыянавання палітычнай сістэмы ВКЛ «станіславаўскіх» і ранейшых часоў – узаемаадносіны падпарадкаванасці шляхты больш уплывовым і зможным магнатам, а хутчэй, іх узаемазалежнасць ва ўмовах сфарміраванай і развітай мадэлі «шляхецкай дэмакратыі» ў дзяржаве. На багатым фактаграфічным матэрыяле даследчык даказвае, што лідары роду Яленскіх вылучаліся значнымі палітычнымі здольнасцямі, адчувалі палітычную кан’юнктуру і выкарыстоўвалі яе на карысць роду. У складаных умовах крызісу і вострай барацьбы паміж палітычнымі сіламі ў другой палове XVIII ст. яны здолелі захаваць і нават узмацніць свае пазіцыі, утрымаць прыхільнасць галоўных, часта варожых адзін аднаму дзярчаў. Першапачаткова Яленскія з’яўляліся прыхільнікамі Радзівілаў і іх партыі, аднак ва ўмовах паражэння ваяводы віленскага Караля Станіслава Радзівіла вымушаны былі лавіраваць паміж ім і Сапегамі. Пераход у прыхільнікі партыі караля Станіслава Аўгуста, на погляд Д. Рольніка, быў абумоўлены перш за ўсё ідэалагічнымі матывамі. Гэта рашэнне стала для іх дастаткова ўдалым і прынесла вялікі поспех у кар’ерным росце – уваход у склад Сената. Важнай рысай сямейных і родавых узаемаадносін, якая дазволіла Яленскім дасягаць поспехаў у справах, захоўваць і нарошчваць свой эканамічны патэнцыял і палітычную вагу ў цяжкіх умовах трансфармацый і катаклізмаў у Рэчы Паспалітай перыяду 1764–1795 гг., Д. Рольнік называе адзінства роду і падпарадкаванасць яго лідарам, у першую чаргу – Гедэону Яленскаму.

Чацвёрты раздзел кнігі «Паміж палітыкай і гаспадаркай» прысвечаны тэме заможнасці роду і гаспадарча-эканамічным аспектам тэмы. Мэтазгоднасць яго відавочная – у гісторыі шляхты і землеўладальніцкага саслоўя ў цэлым пытанне складу маёнткаў, эвалюцыі зямельнай уласнасці роду з’яўляецца адным з базавых. У ім раскрываецца адна з істотных прычын таго, чаму Яленскія адыгрывалі вырашальную ролю ў справах Мазырскага павета, карысталіся сур’ёзным уплывам у Менскім ваяводстве, мелі палітычную вагу на агульнадзяржаўным узроўні, чаму іх падтрымкай імкнулася заручыцца любая палітычная сіла краіны. Усяму гэтаму садзейнічала іх значная маёмасная вага і валоданне вялікімі эканамічнымі рэсурсамі. Матэрыял раздзела адлюстроўвае не толькі карту ўладанняў роду (іх буйны кангламерат на Мазыршчыне, маёнткі на Навагародчыне, у Вількамірскім павеце і інш.), гісторыю яе фарміравання, але і сведчыць аб высокім узроўні гаспадаркі, уменні і імкненні Яленскіх яе падтрымліваць, іх гуманным стаўленні да падданных.

Раздзел пяты мае назву «У грамадска-палітычным жыцці Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай – ад канвакацыйнага сейма (1764 г.) да страты польскай дзяржаўнасці (1795 г.)». Ён накіраваны не толькі на апісанне заслуг Яленскіх у справах агульнадзяржаўнага маштабу, але і на вызначэнне іх ролі ў жыцці Мазырскага павета і Менскага ваяводства. Даследчык падкрэслівае значнае месца, якое займалі ў тагачасных працэсах, дзве асобы – Гедэон Яленскі і яго пляменнік Канстанцін-Людвік Яленскі, сын Рафала. Даследчык, аднак, прыходзіць да высноў, што на ўзроўні “публічнага” жыцця краіны яны не вылучаліся маштабнай дзейнасцю. Уся дзейнасць Яленскіх зводзілася, пераважна, да ўмацавання эканамічных пазіцый роду, абароны сямейна-родавай уласнасці, клопату аб дабрабыце сваёй малой радзімы – Мазыршчыны. Гэтым тлумачыцца памяркоўнае стаўленне тагачасных прадстаўнікоў роду да падзей умешвання Расійскай імперыі ва ўнутраныя справы Рэчы Паспалітай і страты незалежнасці. Такая пазіцыя абумоўлена адным значным прагматычным матывам – захаванне становішча і ўласнасць спачатку ў сітуацыі палітычнай нестабільнасці, пазней – пры новай уладзе.

Падсумоўваючы аналіз зместу і высноў кнігі, можна адзначыць наступнае. Адно з найбольш істотных пытанняў, якое можа ўзнікнуць да кіруючых сіл перыяду эпохі Станіслава Аўгуста і падзелаў Рэчы Паспалітай, у тым ліку да Яленскіх, Д. Рольнік раскрывае так: *«Пытанне ацэнкі таго, наколькі маральнай ці этычнай была гэтая дарога да поспеху, – вырашыць цяжка. З дакладнасцю можна сцвярджаць, што Яленскія свядома імкнуліся да сваёй мэты – узвышэння роду, але пры гэтым разумелі патрэбы Рэчы Паспалітай, сваёй айчыны і стараліся аб’ядноўваць гэтыя інтарэсы з меншым або большым поспехам»* (s. 128). Пры-

ведзеную ацэнку варта дапоўніць наступным фактам: у XIX ст. Яленскія падтрымліваюць абодва антырасійскія паўстанні, а асобныя прадстаўнікі роду становяцца іх актыўнымі ўдзельнікамі.

Крытычны аналіз тэксту даследавання дазваляе ацаніць яго дастаткова высока. Заўвагі, якія будуць зроблены ніжэй на падставе ўласнага досведу працы рэцэнзента над асобнымі пытаннямі тэмы, не ўплываюць на вынікі даследавання і высновы і накіраваны толькі на дапаўненне і карэкціроўку некаторых звестак.

Выкладзеныя ў кнізе звесткі па генеалогіі роду варта трактаваць толькі як сістэматызаваныя дадзеныя, зафіксаваныя ў спецыяльнай літаратуры і выяўленыя Д. Рольнікам у крыніцах, а таксама як аснову пры далейшым вывучэнні праблемы. Сабраныя даследчыкам звесткі вельмі каштоўныя, аднак патрабуюць далейшага крытычнага аналізу і праверкі, асабліва ў дачыненні да перыяду другой паловы XVI – пачатку XVIII ст. Так, аўтар са спасылкай на выданне «Polska encyklopedia szlachecka» (t. VI), як на абагульняючае па гэтым пытанні, канстатуе, што род Яленскіх меў татарскае паходжанне. Адначасова ім прыводзіцца версія А. Банецкага, які сцвярджаў, што Яленскія перасяліліся ў ВКЛ разам з пяцігорскім князем Гаўрылам Камбулатавічам з Маскоўскай дзяржавы каля 1549 г. (s. 15–16). Згаданы князь – рэальная гістарычная асоба. Ён належаў да аднаго з адыгскіх княжацкіх родаў Паўночнага Каўказа, прадстаўнікі якога перайшлі на службу вялікага князя маскоўскага ў другой палове 1550-х гг. Пяцігор’е – гістарычная назва вялікага рэгіёна, размешчанага на поўдзень ад Вялікага Каўказскага хрыбта, у міжрэччы Церыка і Кубані. Гара Бештаў (з татарскай – «пяць гор»), якая знаходзіцца на поўдні Стаўрапольскага краю Расійскай Федэрацыі і мае пяць вяршынь, была, хутчэй, крайняй паўночнай кропкай рэгіёна. Прывязка наймення адыгскага этнасу да яе назвы («пяцігорцы», «пяцігорскія чаркасы») – умоўная, вырацаваная іншымі народамі. Гэтыя землі былі населены пераважна адыгамі, а не татарамі. У гістарычных крыніцах адыгі фігуруюць пад назвамі пяцігорцы, пяцігорскія чаркасы, чаркасы, кабардзінцы і інш. З сярэдзіны XVI ст. значная частка гэтых тэрыторый знаходзіцца ў саюзных, пазней – у залежных адносінах з Маскоўскай дзяржавай [1; 2]. Падчас паходу Івана IV на Полацк князь Гаўрыла Камбулатавіч перайшоў на бок ВКЛ і атрымаў ад Жыгімонта II Аўгуста маенткі ў Камянецкім старостве Берасцейскага ваяводства, рэзідэнцыйным з якіх стала Ельня [3; 4, с. 897–899]. Версія аб агульнай этнічнай прыналежнасці, а таксама падданстве, службовых сувязях родапачынальнікаў Яленскіх з пяцігорскім князем фіксуецца верагоднымі крыніцамі. Яна агучана самімі прадстаўнікамі роду і пацверджана дэкрэтам задворнага асэсарскага суда па справе доказу шляхецтва (18 лютага 1625 г., Варшава),

змешчаным у кнігах Метрыкі ВКЛ [5, арк. 277–279 адв.]. Такім чынам, сцвярдженне аб татарскім паходжанні роду неабгрунтаванае. У даследаванні Д. Рольніка маецца і няпэўнасць з імем пратапласта роду. Згодна з данымі вучонага, генеалагічная схема першых пакаленняў роду выглядае наступным чынам: 1-е пакаленне – «*Teodor*»; 2-е пакаленне – «*Fiodor Fadelejowicz?/ Teodor Jeleński*»; 3-е пакаленне – «*Adam, Paweł, Maciej*» (s. 86). У цытаваным вышэй акце, у якім бок Яленскіх прадстаўляў адзін з трох братоў – Павел, – іх бацькам названы «*Федор Фалілеевич Петыгорец*», маці – «*Авдотя Микитянка Кругельская*» [5, арк. 277 адв.]. Адпаведна ёсць падставы атаясаміць Тэадора і Фёдара, якія згадваюцца ў літаратуры і адлюстраваны ў схеме Д. Рольніка. Такім чынам, імя пратапласта роду – «Фалілей» або «Фалелей», а яго сына ў ВКЛ – «Фёдар Фалілеевіч» або «Фалелеевіч», як у некаторых іншых крыніцах. У гэтым выпадку варта скарэкціраваць варыянт імя па-бацьку ў кнізе – «*Fadelejowicz*» на «*Falelejowicz*». Менавіта гэта імя фіксуе і самы ранні з вядомых нам актаў, дзе згадваюцца дзеячы роду ў асобе тых жа братоў, але ўжо на чале з Адамам, як рэальных асоб, жыхары сяла Палнеўка Камянецкага староства Берасцейскага ваяводства. Акт датуюцца 1602 г. і змешчаны ў кнізе Берасцейскага гродскага суда. Яленскія яшчэ без гэтага прозвішча названы ў ім так: «*Моисеи которыи се зоветь Адамом Хведоровича Хвалелеевича*⁴ с Палневки, села его милости пана Яна Паца воеводы менского старосты каменецкого <...> з братею своею рожною Хведоровичами» [6, арк. 1605–1605 адв.]. Палнеўка – адно з уладанняў князя Гаўрылы Камбулатавіча Пяцігорскага. Яну Пацу яго ўласнасць перайшла каля 1602 г. Ельня – назва галоўнага маёнтка князя, верагодна, пазней і выступіла асновай прозвішча Яленскіх. Падзея, прыведзеная звесткі і развагі аб этнічнай прыналежнасці Яленскіх могуць дазволіць некалькі па-іншаму асэнсаваць быццё роду ў ВКЛ і кар’еру яго прадстаўнікоў.

Тым не менш, выкладзены ў кнізе Д. Рольніка генеалагічны матэрыял цалкам дастатковы для дасягнення мэты, пастаўленай у даследаванні. Ён адлюстроўвае асабовы склад і этапы біяграфіі дзеячаў асноўных галін роду з XVII ст. да пачатку XIX ст., дэманструе яго разгалінаванасць, указвае на сваяцкія сувязі з іншымі сем’ямі і можа выступаць трывалай асновай для раскрыцця ролі Яленскіх у палітычным і грамадскім жыцці ВКЛ і Рэчы Паспалітай.

Хацелася б звярнуць увагу на масівы крыніц, якія маюць самыя непасрэдныя адносіны да архіўнай спадчыны Яленскіх і з’яўляюцца фрагментамі архіваў роду. Гэта, напрыклад, справа 148 фонду 17 Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы імя Урублеўскіх. Яна ўтрымлівае каштоў-

⁴Выдзелена мной. – А. Л.

ныя арыгіналы маёмасна-прававых актаў Паўла Яленскага (старасты цырынскага) і яго сваякоў XVII–XVIII стст. Фактычна, гэта самы ранні фрагмент архіва роду. Дакументы праліваюць святло на гісторыю фарміравання земскай уласнасці роду (гісторыя маёнткаў Дунайчыцы Навагрудскага ваяводства, Акністы Вількамірскага павета і інш.). Д. Рольнік выкарыстоўваў названы фонд, аднак гэтую справу чамусьці не задзейнічаў. Разам з тым, менавіта Паўла Яленскага – фактычна заснавальніка роду – даследчык справядліва называе і стваральнікам Архіва Яленскіх, пад якім разумее фонд 1636 НГАБ (s. 17). Апрача таго, частка архіва роду знаходзіцца ў Нацыянальнай бібліятэцы ў Варшаве [7]. Асобныя арыгіналы актаў перыяду другой паловы XVIII ст. трапілі ў калекцыю Т. Неваднічанскага ў Каралеўскім замку ў Варшаве (dok. 11214) [8, s. 110]. Названыя дакументы маглі б даць каштоўны матэрыял да пытання гісторыі архіўнай спадчыны Яленскіх і патэнцыяльнай магчымасці яе рэканструкцыі, патлумачыць месца ф. 1636 НГАБ у архіўнай спадчыне роду. Хаця, з іншага боку, даследчык перад сабой такую задачу не ставіў.

Падаецца не зусім апраўданым поўнае ігнараванне аўтарам працы зборнікаў апублікаваных крыніц з вядомых серый «Акты Віленскай археографічнай камісіі», «Гісторыка-юрыдычныя матэрыялы...», «Археографічны зборнік дакументаў Віленскай навучальнай акругі» і іншых археографічных выданняў XIX – пачатку XX ст., якія змяшчаюць матэрыялы з актавых кніг судовых устаноў ВКЛ. Сярод іх шматразова згадваюцца і прадстаўнікі роду Яленскіх.

Сярод старадрукаў з публічнымі правамі і творамі Яленскіх аўтар не згадаў іншых вядомых твораў прадстаўнікоў роду: падстарасты мазырскага Віктара Яленскага (прамова да вольнага сейма ў Гродна з усяляўненнем сям’і і паходжання пісара дэкрэтовага Гедэона Яленскага («Przeprawa z ziemi do nieba...», Нясвіж, 1752 г.)), падчашага мазырскага Самуэля Яленскага (Варшава, 1770 г.; Нясвіж, 1778 г. (1773 г.?)); судзі гродскага Юзафа Яленскага (прамова ў якасці пасла Троцкага ваяводства на экстраардынарным сейме ў Варшаве ў памяшканні Сената, ад 12 мая 1773 г.) [9].

Відавочна, што кола крыніц па тэме вельмі шырокае. Разам з тым, Д. Рольнік не ставіў перад сабой мэту комплекснага даследавання гісторыі роду. З улікам абраных у працы асноўнага аб’екта і прадмета даследавання, якімі фактычна выступілі фонд 1636 НГАБ і яго каштоўнасць як крыніцы для асвятлення ролі роду ў падзеях 1764–1795 гг., прыведзеныя заўвагі можна трактаваць як рэкамендуемыя пры перспектыве развіцця даследавання. У выніку можна адзначыць, што кніга Д. Рольніка стаіць у шэрагу тых каштоўных і актуальных прац, якія вяртаюць у Беларусь не толькі імёны яе гістарычных дзеячаў,

але раскрываюць важную тэму родавай структуры пануючай часткі грамадства ВКЛ, а праз праблему кланавасці і алігархічнасці – яе ўладных інстытутаў, гісторыю сем’яў і родаў прадстаўнікоў мясцовай айчынай палітычнай і эканамічнай эліты, якія непасрэдным чынам уплывалі на лёс дзяржавы і народа, самі з’яўляючыся іх неад’емнай часткай. Без гэтай інфармацыі немагчыма аднавіць поўную карціну жыцця таго або іншага рэгіёна Беларусі. Надзвычай запатрабаванай праца Д. Рольніка можа стаць для спецыялістаў і ўсіх зацікаўленых, якія займаюцца вывучэннем гісторыі сваёй малой радзімы, у прыватнасці, Мазыршчыны, Міншчыны, Навагрудчыны і іншых рэгіёнаў. У сувязі з гэтым існуе мэтазгоднасць перакладу тэксту працы на беларускую мову.

Апрача навуковай вартасці даследавання, неабходна адзначыць яго практычнае значэнне для вядучага гістарычнага архіва краіны – НГАБ. Аўтар першым дэталёва даследаваў і падакументна апісаў склад фамільнага фонду Яленскіх. Найбольш каштоўнай часткай праведзенай працы стала вызначэнне адрасантаў і адрасатаў карэспандэнцыі прадстаўнікоў роду, якая складае асноўную частку фонду. Колькасць захаваных да нашага часу ў Беларусі шляхецкіх і магнацкіх архіўных збораў – вельмі малая ў параўнанні з колькасцю, якая была створана. У сукупнасці з фондамі арыстакратыі перыяду Расійскай імперыі ў складзе дзяржаўных архіваў рэспублікі знаходзіцца каля 20 фамільных фондаў, прычым, пераважна з нізкай ступенню паўнаты і цэласнасці. Такім чынам, усебаковае вывучэнне, пошук страчаных фрагментаў, навуковае апісанне гэтай часткі архіўнай спадчыны Беларусі з’яўляецца надзвычай актуальным. Нягледзячы на тое што фонд 1636 мае створаны ў архіве вопіс, інфармацыя, выкладзеная ў іншым даследаванні Д. Рольніка, здольная істотна дапоўніць навукова-даведачны апарат збору і лічыцца больш актуальнай для ўсіх, хто будзе звяртацца да матэрыялаў роду ў НГАБ. Адзначаная праца – фактычна новы вопіс фонду 1636 – аформлена аўтарам у асобнае выданне, якое выйшла неўзабаве пасля рэцэнзуймай кнігі. У комплексе два гэтыя выданні дэманструюць у пэўным сэнсе ўзорную мадэль апрацоўкі і вывучэння прыватных архіваў былой эліты Вялікага Княства Літоўскага.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Кушева, Е. Н. Народы Северного Кавказа и их связи с Россией. Вторая половина XVI – 30-е годы XVII в. / Е. Н. Кушева, Акад. наук СССР Ин-т истории. – Москва : Изд-во Акад. наук СССР, 1963. – 369 с.
2. Некрасов, А. М. Международные отношения и народы Западного Кавказа (последняя четверть XV – первая половина XVI века) // Нек-

- расов А. М. Избранные труды / сост. К. Ф. Дзамихов, Д. Я. Рахаев; науч. ред. К. Ф. Дзамихов. – Нальчик : Издательский отдел КБИГИ, 2015. – С. 45–140.
3. Grala, H. Czerkiesi i Nogajcy w służbie Rzeczypospolitej. Kilka uwag o najemnych i posiłkowych formacjach tatarskich w drugiej połowie wieku XVI / H. Grala // *Prace naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Seria: Zeszyty Historyczne*. – 1998. – Zeszyt V. – S. 15–35.
 4. Ерусалимский, К. Ю. Московиты в польско-литовском государстве второй половины XVI – начала XVII в: дисс. на соиск. уч. ст. докт. ист. наук. по спец. 24.00.01. Теория и история культуры. – Москва, 2011. – 1056 с.
 5. НГАБ. – КМФ 18. – Воп. 1. – Спр. 304. – Метрыка судовых спраў, складзеная ў перыяд падканцлерства Паўла Сапегі. 1623–1625 гг. – Ч. 1–6.
 6. НГАБ. – Ф. 1705. – Воп. 1. – Спр. 78. – Паточная кніга Брэсцкага гродскага суда. 1577–1646 гг. – 1600 арк.
 7. Латушкін, А. М. Да пытання аб архіўнай спадчыне роду Яленскіх / А. М. Латушкін // *Дакументальная спадчына Беларусі XIV–XX стст.: Мат. навук.-практ. канф., прысв. 75-годдзю Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, Мінск, 26 чэрвеня 2013 г. / рэд. кал.: У. І. Адамушка [і інш.].* – Мінск : А. М. Вараксин, 2014. – С. 181–189.
 8. Imago Poloniae. Dawna Rzecz Pospolita na mapach, dokumentach i starodrukach w zbiorach Tomasza Niewodniczańskiego. – T. I. – Warszawa : Agencja Reklamowo-wydawnicza Andrzej Grzegorzczak, 2002. – 338 s.
 9. Biblioteka Narodowa. – Biblioteka Ordynacji Zamojskich. – Sygn. 964. – K. 84v–86.
 10. Rolnik D. Archiwum Jeleńskich z NGAB w Mińsku (XVI–XX wiek) – jego dzieje i inwentarz. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018. – 508 s.

А. М. Латушкін

Арткул паступіў у рэдакцыю 25.09.2018

Смолянинов, М. М. *Беларусь в Первой мировой войне 1914–1918 гг.* / М. М. Смолянинов. – Минск : Беларуская навука, 2014. – 317, [34] с.: ил.; **Смолянинов, М. М.** *Беларусь в Первой мировой войне 1914–1918 гг.* / М. М. Смолянинов. – 2-е изд., доп. – Минск : Беларуская навука, 2018. – 493 с., [16] л. ил.

Белорусского читателя едва ли нужно убеждать в тесной и неразрывной связи истории нашего Отечества с событиями Первой мировой войны. Виленская, Витебская, Гродненская, Минская и Могилевская губернии – территориальная основа современной Беларуси – в числе

первых были объявлены на военном положении и до своей полной или частичной оккупации сохраняли статус прифронтовых. В то время как многие их уроженцы сражались на фронте, мирные жители были вынуждены испытывать на себе все тяготы военного времени: реквизиции, принудительные оборонительные работы, милитаризацию промышленности, дороговизну предметов первой необходимости и др. Положение населения Беларуси особенно осложнялось за счет нескончаемых налетов вражеской авиации (особенно на важные в стратегическом отношении города, местечки, железнодорожные станции), усиливавшегося притока беженцев из Польши и Прибалтики с последующим влиянием в их ряды населения собственно Гродненской, Виленской и западной части Минской губерний, размещения на наших землях многочисленных госпиталей и лазаретов, эвакуированных учреждений, партий иностранных военнопленных, а также проведения здесь депортационной политики властей в отношении подданных вражеских государств, лиц немецкого и австрийского происхождения и евреев.

С первых дней войны в местечке Барановичи Новогрудского уезда Минской губернии, а затем с августа 1915 г. по февраль 1918 г. в губернском городе Могилеве находилась Ставка Верховного главнокомандующего. В уездном городе Двинске Витебской губернии располагался штаб Двинского военного округа, в губернском Минске – штабы Минского военного округа и Западного (до августа 1915 г. – Северо-Западного) фронта. На белорусских землях также находились штабы корпусов и дивизий, действовали многочисленные войсковые соединения и части различных родов войск. С занятием в августе–сентябре 1915 г. германскими и австро-венгерскими войсками Виленской, Гродненской и частично Витебской и Минской губерний территорию Беларуси рассекал Восточный фронт Первой мировой войны. Наконец, весной 1918 г. немцы оккупировали «военную столицу» бывшей Российской империи – губернский Могилев, который для неприятеля был, по словам современника, «конечным пунктом» на русском фронте.

События этого глобального военного конфликта на территории Беларуси стали предметом монографического исследования видного белорусского историка – кандидата исторических наук, доцента Михаила Митрофановича Смольянинова. Выход в свет двух изданий его книги выпал на 100-летие начала (2014 г.) и окончания (2018 г.) Первой мировой войны. Монография вышла под грифом Института истории Национальной академии наук Беларуси, в структурах которой автор с 2007 г. занимает должность старшего научного сотрудника Центрального научного архива, а с 2016 г. – ведущего научного сотрудника отдела военной истории Беларуси Института истории. Рецензентами выступили доктор исторических наук, профессора А. М. Литвин и А. В. Шарков.

Первое издание монографии включает в себя введение [3, с. 3–11], заключение [3, с. 312–316] и 11 глав:

1. «Мобилизация в белорусских губерниях Российской империи в начале Первой мировой войны» [3, с. 12–34].

2. «Сосредоточение и развертывание войск. Участие в боевых действиях (август–декабрь 1914 г.)» [3, с. 35–69].

3. «Белорусские полки июля 1914 г. и их боевое крещение» [3, с. 70–92].

4. «Эвакуация населения, предприятий и учреждений (июнь–ноябрь 1915 г.)» [3, с. 93–129].

5. «Проблема беженства мирных жителей и ее решение на белорусских землях» [3, с. 130–153].

6. «Боевые действия войск Западного фронта на территории Беларуси» [3, с. 154–189].

7. «Газовые атаки на территории Беларуси» [3, с. 190–208].

8. «Падение морально-боевого состояния российских войск Западного фронта: причины и последствия» [3, с. 209–245].

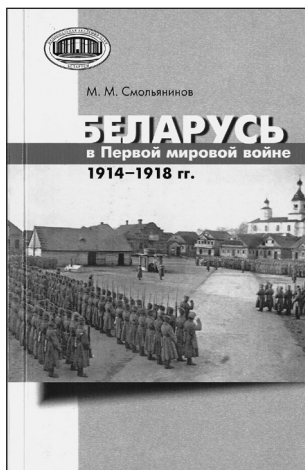
9. «Заключение перемирия на Западном фронте» [3, с. 246–262].

10. «Завершение демократизации и демобилизация армий Западного фронта» [3, с. 263–293].

11. «Февральское наступление германских войск. Организация отпора противнику» [3, с. 294–311].

Источниковую основу монографии составили документы Российского государственного военно-исторического архива (далее – РГВИА), Национального исторического архива Беларуси (далее – НИАБ), Национального архива Республики Беларусь (далее – НАРБ), Государственного архива Российской Федерации (далее – ГАРФ), археографических сборников, преимущественно советского времени, а также произведения мемуарного характера. Широко привлечена военно-историческая литература разных лет.

Второе издание книги М. М. Смольянинова было расширено за счет пяти новых глав, по сути «выросших» из прежней шестой главы («Боевые действия войск Западного фронта на территории Беларуси»), и одной новой (16-й) главы, ставшей своего рода логическим завершением монографии. Таким образом, во втором издании появились следующие главы (порядковые номера всех глав при этом соответственно изменились):

4. «Отступление российских войск. Боевые действия на белорусской земле в 1915 г.» [4, с. 96–118].

7. «Нарочская операция в марте 1916 г.» [4, с. 179–239].

8. «Боевые действия на белорусской земле в июне 1916 г.» [4, с. 240–273].

9. «Барановичская операция летом 1916 г.» [4, с. 274–307].

11. «Последнее наступление войск российского Западного фронта в июле 1917 г.» [4, с. 328–357].

16. «Заключение Брестского мирного договора. Положение в Беларуси в 1918 г.» [4, с. 460–486].

Книга снабжена большим количеством черно-белых иллюстраций (фотографий).

Как достоинства, так и недостатки первого издания монографии бросаются в глаза, чем отчасти, надо полагать, и был обусловлен выход в свет второго издания, которое заявлено в выходных данных как «дополненное». Однако под «дополнением» обычно подразумевается количественный прирост текстовой информации. В то время как второе издание монографии представляет собой частично переработанный текст с большим количеством разного рода правок, в том числе стилистических. Отметим также некоторые особенности второго издания (по сравнению с первым):

- фактический материал в пределах глав местами перегруппирован, но по содержанию остался тот же;
- отсутствие общей главы о боевых действиях войск Западного фронта на территории Беларуси;
- наличие шести новых глав;
- привлечение соответствующей исторической литературы, увидевшей свет между двумя изданиями монографии (2014–2018 гг.);
- появление недостающих элементов библиографического описания в ссылках на литературу, а именно – название издательства и общего количества страниц в книге;
- отмечен ряд перспективных аспектов изучения Первой мировой войны [4, с. 12];
- отсутствие отдельных некорректных утверждений автора (например, про *«несоответствие страниц в именном и географическом указателях»* в подготовленном сотрудниками НИАБ сборнике документов «Беларусь в годы Первой мировой войны (1914–1918)» [3, с. 8; 4, с. 11], составители которого, напротив, в предисловии совершенно четко оговорили, что *«в именном и географическом указателях ссылки даются на порядковый номер документа»*, а не на страницу [1, с. 9]).

Детальный разбор монографии М. М. Смольянинова мы оставим узким специалистам по военной истории. Ограничимся сейчас лишь общими замечаниями и остановимся на том, что более всего бросается в глаза. Прежде всего, нужно отдать должное автору за его многолетний кропотливый труд в изучении документов РГВИА, что не могло не отразиться на основательности научно-справочного аппарата его монографии по части изложения мобилизационных мероприятий, оперативно-тактических вопросов и хода боевых действий.

Наиболее сильными, с точки зрения историографического прорыва и новизны представленного материала, являются, на наш взгляд, первые три главы монографии, посвященные вопросам проведения всеобщей мобилизации на территории белорусских губерний, формирования здесь дружин государственного ополчения и пехотных полков, их функциональной деятельности и участия в сражениях. Причем изложенная фактура может не только вызвать интерес в русле изучения истории, но и быть полезной в ходе популярных сегодня генеалогических исследований, поскольку автор «географизирует» источники пополнения «белорусских» дружин государственного ополчения, конных сотен, рабочих рот и пехотных полков путем соотнесения порядкового номера каждого из этих формирований с конкретным городом или уездом белорусских губерний, откуда поступали мобилизуемые лица, что, в свою очередь, дает возможность исследователю генеалогии максимально сузить диапазон соответствующих фондов РГВИА. Иными словами, многие из тех, кто сегодня интересуется своей родословной, знают, что их конкретный родственник, проживавший на территории Беларуси, в 1914 г. был призван в армию, но не знают номера и названия воинского формирования, в котором он служил. Представленные же М. М. Смольяниновым сведения могут стать хорошим подспорьем для идентификации нужного формирования и, следовательно, архивного фонда.

В целом автор книги сознательно сосредоточился на освещении именно тех вопросов, которые не были исследованы вообще или на должном уровне отечественными и зарубежными историками. На основе архивных документов оперативно-тактического характера М. М. Смольянинов последовательно прослеживает ход военных дей-

ствий непосредственно на белорусских землях. Причем ощутимым достоинством монографии в этой связи является то, что военные действия представлены в ней не изолированно и локально, а в контексте событий войны на европейском континенте.

В то же самое время текст монографии видится нам несколько неровным по полноте и качеству изложения материала. Как следует из введения к первому изданию книги, работа автора претендует на некоторую «комплексность» [3, с. 10]. Однако не получил освещения и даже не был поднят в ней ряд важных вопросов, таких как налеты вражеской авиации и организация противовоздушной обороны, осуществление властями мер по борьбе с дезертирством, шпионажем и германофильством, проведение депортации этнических сообществ, организация помощи семьям военнослужащих и гражданскому населению, деятельность местных органов власти и управления в условиях немецкой оккупации, положение военнопленных германской и австро-венгерской армий и др. Возможно, это объясняется исключительным интересом автора к документам РГВИА, на которые во втором издании его монографии мы насчитали свыше 620 ссылок (сносок). Для сравнения, на документы НИАБ в книге дано около 50 ссылок (наибольший процент документов НИАБ был привлечен для написания главы о проблеме беженства мирных жителей, хотя этот архив помог бы автору рассмотреть куда более широкий круг вопросов [5]), НАРБ – 6 ссылок, ГАРФ – всего 1 ссылка. Документальные же собрания НИАБ в г. Гродно, а также подготовленный сотрудниками НИАБ археографический сборник «Беларусь в годы Первой мировой войны (1914–1918)» [1] вообще не задействованы.

Более того, если первое издание монографии производит впечатление книги недописанной (изложение обрывается на подписании Брестского мира и наступлении немецких войск на Беларусь), то во втором издании последние главы выглядят несколько смазанными и лишенными источниковой основательности, написанными с использованием, так сказать, «подручной» литературы. События войны за 1917–1918 гг. представлены в идеологическом ракурсе и осмыслены автором в русле сочинений В. И. Ленина, советских археографических сборников и советской исторической литературы. Отдельные утверждения М. М. Смольянинова и вовсе вызывают вопросы. Например, в 15-й главе второго издания («Февральское наступление германских войск. Организация отпора противнику») автор пишет: *«Началось создание частей Красной Армии и в белорусских губерниях. <...> В первую очередь добровольцами стали записываться рабочие Витебска: уже в феврале 1918 г. в Красную Армию тут вступили 1242 человека. <...> В Орше за одну неделю записались около 300 человек, в Климовичском уезде вступили несколько сот добровольцев <...>, в Сенно, Черикове, Толочине в Красную Армию*

охотно записывались крестьяне. К середине февраля 1918 г. в Могилеве в Красную Армию вступили более 2 тыс. человек, из которых стал формироваться 1-й Могилевский полк. <...> 30 января 1918 г. начал записываться добровольцев в Красную Армию военный отдел Минского Совета. Сотни рабочих и крестьян выразили готовность встать на защиту советской власти. Всего здесь записались 5 тыс. человек» [4, с. 451–452]. Однако совершенно неясно (даже из контекста главы), кем были все эти «добровольцы» в основной своей массе: демобилизованными солдатами бывшей русской императорской армии или же людьми, никогда не знавшими фронтовой жизни и не имевшими никакого боевого опыта? Иными словами, источники пополнения на территории Беларуси создаваемой Красной Армией названы автором глухо и невнятно. Не раскрыта также мотивация вступления в Красную Армию «добровольцев», которые могли как попасть под влияние идеологической пропаганды большевиков, так и быть движимыми возможностью материально обеспечить себя и свои семьи в качестве военнослужащих.

Довольно размыто представлен автором ход боевых действий на Западном фронте в период между Кревской наступательной операцией (июль 1917 г.) и началом демобилизации русской армии в декабре 1917 г. Конкретные столкновения между русской и германской армиями на территории Беларуси, по сути, затенены изложением причин и последствий *«падения морально-боевого состояния российских войск Западного фронта»*, а также событий, сопряженных с Октябрьской революцией 1917 г. К примеру, автор игнорирует довольно успешную атаку 681-го пехотного Алтайского полка под командованием полковника А. И. Щепетильникова германских позиций на Березине 26 октября 1917 г. Это событие упомянуто – причем названо *«последним делом русской армии в Мировую войну»* – в книге авторитетного военного историка А. А. Керсновского «История русской армии» [2, с. 321], на которую М. М. Смольянинов, надо заметить, неоднократно ссылается в своей монографии.

Также нельзя не сказать, что монография по своему характеру представляется нам компилятивной и даже немного «сырой», то есть в спешном порядке сотканной автором из разрозненных материалов, видимо, собранных им на протяжении всей его научной карьеры. Текст книги неоднороден ни по фактической насыщенности, ни по научно-справочному аппарату, ни по стилю изложения. В одних фрагментах монографии бросается в глаза перегруженность цифрами и именами собственными, в других – текст из общих и даже голословных фраз.

В обоих изданиях, преимущественно в последних главах, ссылок на сочинения В. И. Ленина в два раза больше, чем ссылок на документы ГАРФ и НАРБ, вместе взятых (при этом во введении автор вообще не

упоминает о сочинениях идеолога российского большевизма как об источнике по истории Первой мировой войны). Последняя глава второго издания («Заключение Брестского мирного договора. Положение в Беларуси в 1918 г.») написана и вовсе без привлечения архивных источников, судя по отсутствию ссылок на них. Для этой же главы особенно характерна явная голословность некоторых утверждений автора, не подкрепленных конкретным фактическим материалом.

Что касается стиля, то одни фрагменты монографии написаны «сухим» научным языком, а другие напоминают собой скорее публицистику. К примеру, едва ли могут быть приемлемы для современного научного издания такие фразы автора: *«Военизна в тесном союзе с реакционными кругами буржуазии взяла курс на разгром революционных сил в Петрограде»* [4, с. 374]; *«Над страной Советов нависла смертельная угроза»* [4, с. 453]; *«советское правительство <...> призвало трудящихся к вооруженной защите страны Советов от полчищ империалистической Германии»* [4, с. 453]; *«Молодое Советское государство, получившее тяжелое наследие от царизма, осталось в одиночестве на пути достижения мира с германским хищником, который бесцеремонно стремился использовать эти сложности в своих захватнических целях»* [4, с. 486]; *«Свержение монархизма, ввергнувшего страну в кровопролитную бойню, а затем и Временного правительства, продолжавшего войну, встретило одобрение и поддержку среди беднейшего населения»* [4, с. 490] и др. Кроме того, оставляет желать лучшего используемый автором терминологический аппарат, в котором фигурируют некоторые клише и реликтовые обороты, имеющие идеологическую окраску и характерные для советской исторической литературы, создававшейся в русле марксистско-ленинской идеологии: *«Февральская буржуазно-демократическая революция»* [4, с. 328], *«буржуазная пропаганда»* [4, с. 334], *«соглашательская политика меньшевиков»* [4, с. 372], *«буржуазия»* [4, с. 372, 479], *«Великая Октябрьская социалистическая революция»* [4, с. 393], *«корниловский контрреволюционный мятеж»* [4, с. 413], *«острая классовая борьба»* [4, с. 441], *«белополяки»* [4, с. 454], *«трудящиеся»* [4, с. 465, 479], *«контрреволюционные действия»* [4, с. 467], *«капиталистические порядки»* [4, с. 471], *«чиновники старого режима Российской империи»* [4, с. 475], *«хищническая эксплуатация»* [4, с. 477], *«германские империалисты»* [4, с. 490] и др.

Надо признать, монография М. М. Смольянинова довольно слаба в плане научного анализа. Ее текст носит, в основном, описательный характер, отчего фактический материал во многих случаях подан в «сыром» виде – либо путем обильного цитирования архивных документов, либо путем банального пересказа последних, с большим количеством завакченных фраз и словосочетаний. Можно даже сказать, что значи-

тельная часть книги – это пространные цитаты из архивных источников, которые автор постоянно разбивает и «разбавляет» своими комментариями и уточнениями, не несущими особой смысловой нагрузки. За массивом перегруженного фактами нарратива не видно четкой авторской концепции, не прослеживается, скажем так, единой генеральной думы. (Видимо, поэтому появление шести новых глав во втором издании практически не повлияло на заключение, которое осталось без особых изменений). Сам текст книги неорганичен и требует более тщательной художественной обработки.

Существенным недостатком работы М. М. Смольянинова также является отсутствие сравнительного анализа используемых источников. Их содержимое практически не подвергается критическому осмыслению, в результате чего достоверность представленного материала в ряде случаев вызывает сомнения.

При описании положения на Западном фронте в 1917–1918 гг. автором проигнорированы некоторые важные источники мемуарного характера, в частности, давно введенные в научный оборот воспоминания польского социалиста Вацлава Солского [6] и генерала Юзефа Довбор-Мусницкого [7; 8].

В книге М. М. Смольянинова также отсутствуют характерные для исторических исследований отдельные историографический и источниковедческий обзоры. Имеющееся введение призвано, по сути, заменить их обоих, одновременно являясь общим введением в проблему. Но если во введении и присутствует «краткий историографический обзор» [4, с. 11], то подобного ему источниковедческого обзора там вообще нет. Во введении ко второму изданию бегло перечислены некоторые работы по истории Первой мировой войны, которые увидели свет между 2014 и 2018 гг.

Далее, тезисно назовем еще некоторые недостатки рецензируемой книги:

- отсутствие общего списка использованных источников и литературы как самостоятельного раздела;
- отсутствие именного и географического указателей;
- «глухие» ссылки на архивные документы (название архива, номера фонда, описи, дела, листа), в которых не указаны названия фондов и дел, что во многих случаях не дает читателю возможность определить характер используемого или цитируемого документа;
- отсутствие административно-территориальной привязки упоминаемых в тексте многочисленных населенных пунктов;
- географическая узость понятия «белорусские губернии», которое автор распространяет лишь на Витебскую, Гродненскую, Минскую и Могилевскую губернии, не принимая в расчет те уезды Ви-

ленской губернии, территория которых в настоящее время входит в состав Республики Беларусь;

- подробное описание событий, не связанных напрямую с Беларусью;
- дезунификация названий некоторых воинских формирований (например, в одной и той же 16-й главе мы встречаем написания: «1-го Польского корпуса И. Р. Довбор-Мусницкого» [4, с. 470] и «1-го польского корпуса Довбор-Мусницкого» [4, с. 471]).

В заключение позволим себе сделать одно важное, на наш взгляд, замечание концептуального характера. Автору монографии и каждому отечественному исследователю военной истории хотелось бы пожелать как можно чаще задавать самим себе уточняющий вопрос относительно того, что собственно мы изучаем: события Первой мировой войны на территории современной Беларуси или все же положение белорусских земель в условиях этой войны? В названии книги М. М. Смольянинова в качестве объекта исследования заявлена именно «Беларусь», а между тем, как нам показалось, автор излагает несколько об ином, а именно – о военных действиях на наших землях. Автор создал труд не столько о положении Беларуси в годы войны, сколько о событиях войны в конкретном территориальном пространстве, представленном в данном случае «белорусскими губерниями» (даже создается впечатление, что Беларусь интересует М. М. Смольянинова лишь постольку, поскольку здесь происходили боевые действия). Иначе говоря, перед читателем – книга о войне, а не о Беларуси. Хотя само ее название – повторимся – предполагает как раз обратное.

Тем не менее, монография белорусского историка М. М. Смольянинова, несмотря на все ее очевидные недостатки, – издание нужное и своевременное. Она закрыла серьезную брешь в отечественной историографии и, несомненно, поможет исследователям заострить внимание на малоизученных проблемах, а также наметить перспективы и ракурсы дальнейшего осмысления этого глобального военного конфликта. Само появление к 100-летию начала Первой мировой войны книги в 317 страниц с последующим, уже к 100-летию окончания войны, ее переизданием, насчитывающим 493 страницы, говорит о многом.

Источники и литература

1. Беларусь в годы Первой мировой войны (1914–1918) : Сборник документов / сост. В. В. Врублевский [и др.]; редкол. : В. И. Адамушко (председатель) [и др.]. – Минск : Беларусь, 2014. – 355 с.
2. Керсновский, А. А. История русской армии / А. А. Керсновский. – Москва : Голос, 1994. – Т. 4 : 1915–1917 гг. – 368 с.

3. Смольянинов, М. М. Беларусь в Первой мировой войне 1914–1918 гг. / М. М. Смольянинов. – Минск : Беларуская навука, 2014. – 317 с.
4. Смольянинов, М. М. Беларусь в Первой мировой войне 1914–1918 гг. / М. М. Смольянинов. – 2-е изд., доп. – Минск : Беларуская навука, 2018. – 493 с.
5. Снапковский, Ю. Н. Документы Национального исторического архива Беларуси о положении в белорусских губерниях в период Первой мировой войны / Ю. Н. Снапковский // Отечественные архивы. – 2014. – № 3. – С. 49–60.
6. Солский, В. 1917 год в Западной области и на Западном фронте / В. Солский; науч. ред. С. Н. Хомич. – Минск : Тесей, 2004. – 224 с. – (История Беларуси в архивных документах).
7. Dowbor-Muśnicki, J. Moje wspomnienia / J. Dowbor-Muśnicki. – Poznań : Nakładem Przewodnika Katolickiego, 1936. – 133 s.
8. Dowbor-Muśnicki, J. Moje wspomnienia / J. Dowbor-Muśnicki. – Poznań : Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2013. – 868 s.

Ю. М. Снапоўскі

.....
Артыкул паступіў у рэдакцыю 03.12.2018

Рэзюмэ

АНТАНОВІЧ ЗІНАІДА ВАСІЛЬЕЎНА, кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дацэнт кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

«“Разбор дакументаў” у архіве Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі (паводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі)»

У артыкуле на падставе матэрыялаў архіўнага фонду 1781 «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя» разглядаецца праблема адбору дакументаў устаноў да знішчэння ў другой палове XIX ст. Аўтарам закранаецца ўплыў падыходаў да нарматыўнага рэгулявання знішчэння дакументаў у архівах устаноў Расійскай імперыі на распрацоўку адпаведных лакальных інструкцыйных дакументаў у кансісторыі. На аснове праекта, распрацаванага архіварыусам А. Непакайчыцкім і прысутнасцю ў 1860 г., захоўванню не падлягаў шэраг відаў спраў па асабовым складзе духавенства, а таксама спецыяльнай (канфесіяльнай) дакументацыі, пераважна па прычыне яе паўтаральнасці і незапатрабаванасці бягучым справаводствам у даведчаных мэтах. Аўтарам на падставе архіўнай дакументацыі сам адбор дакументаў да знішчэння разглядаецца як фактар, які паспрыяў захаванасці архіва Магілёўскай кансісторыі.

БЕРАСТАВЫ ГЛЕБ АНДРЭЕВІЧ, вядучы архівіст аддзела старажытных актаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, магістрант кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

«3 гісторыі новагародскіх баяраў другой паловы XV – першай паловы XVI ст. (у кантэксце дакументаў аб баярскім родзе Белікавічаў)»

На падставе маёмаснай і судовай дакументацыі другой паловы XV – першай паловы XVI ст. разглядаецца прыватнаправавая дзейнасць баярскага роду Белікавічаў (Беліковічаў), які пражываў на тэрыторыі Новагародскага павета Вялікага Княства Літоўскага, і геаграфія ўладанняў роду. Аўтарам падкрэсліваецца патэнцыял даследавання судовых спраў XIX ст., у якіх у якасці доказаў адклаліся тэматычныя дакументы ўказанага перыяду. Вывучэнне пералічаных звестак у кантэксце матэрыялаў аб іншых баярскіх родах дазваляе прыйсці да шэрагу абагульненняў па сацыяльна-эканамічнай гісторыі Новагародскага павета другой паловы XV – першай паловы XVI ст.

(напрыклад, аб практыках кліентарных сувязей паміж мясцовымі баярамі і кіраўнічымі элітамі ў першай палове XVI ст.).

Волкаў Мікалай Аляксандравіч, кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік аддзела публікацыі дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, старшы навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

«Мураваны скарбец у Верхнім замку ў Слуцку»

Адным з найбольш важных будынкаў Верхняга замка ў Слуцку ў XVII – пачатку XIX ст. з’яўляўся мураваны скарбец. Паводле пісьмовых і іканаграфічных крыніц, гэта быў значны па плошчы аднапавярховы будынак, які ў азначаны перыяд выкарыстоўваўся для захавання рэчаў. Аднак асаблівасці яго архітэктуры ўказваюць на тое, што будынак паўстаў у XV–XVI стст. і першапачаткова праектаваўся як шмат’ярусная пабудова, якая спалучала жылыя і абарончыя функцыі. Выпадак слускага скарбца сведчыць аб магчымасці вывучэння феномена познесярэднявечнага рэзідэнцыяльнага будаўніцтва на землях Вялікага Княства Літоўскага з прыцягненнем шырокага комплексу пісьмовых і іканаграфічных крыніц пазнейшага часу.

Глінскі Яўген Станіслававіч, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела публікацыі дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«Зямянская супольнасць Капыльскага княства ў XVII–XVIII стст.»

У артыкуле аналізуецца функцыянаванне зямянскай супольнасці Капыльскага княства – спадчыны князёў Алелькавічаў, якая ў XVII–XVIII стст. знаходзілася ў валоданні розных галін роду Радзівілаў. Акрэсліваецца першапачатковы склад зямянскага (васнна-служылага) насельніцтва, вылучаюцца роды, якія трымалі землі і неслі службу на Капыльшчыне яшчэ ў другой палове XVI ст. Агаворваюцца і характарызуюцца шляхі папаўнення зямянскай супольнасці, асобная ўвага звернута на выпадкі пераходу сялян на зямлянскія павіннасці, механізм іх замацавання ў шэрагах зямлян. Вызначаюцца роды, якія належалі да зямянскай эліты – трымалі найбольшыя зямельныя надзелы, стала неспасрэдную ваенную («казацкую») службу, уваходзілі ў афіцэрскі корпус капыльскай харугвы прыватных войскаў Радзівілаў.

Еўстрацьёў Алег Ігаравіч, магістр гістарычных навук, аспірант кафедры гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі Рэспубліканскага інстытута вышэйшай школы.

«“Куроніка” ў Галоўным архіве старажытных актаў у Варшаве (Польшча)»

Артыкул уяўляе сабой другую частку з серыі публікацый па «куроніцы» ў шэрагу замежных архіваў. Ён змяшчае агляд дакументаў па гісторыі Курляндскага герцагства, якія захоўваюцца ў Галоўным архіве старажытных актаў у Варшаве (Польшча). Асаблівая ўвага надаецца разгляду матэрыялаў па гісторыі ўзаемаадносін паміж курляндскімі правіцелямі з дому Кетлераў

і каронай Рэчы Паспалітай, якая з'яўлялася сюзерэнам герцагства, а таксама прадстаўнікамі шляхетных родаў Вялікага Княства Літоўскага. Артыкул змяшчае табліцу з прывядзеннем сінатур, апісання і храналагічных рамак разгледжаных гістарычных крыніц. У сувязі з гэтым ён можа дапамагчы ў правядзенні даследаванняў па гісторыі Курляндзі і яе ўзаемаадносін з польска-літоўскай дзяржавай у 1569–1795 гг., а таксама па звязаных тэмах.

КАРОЛЬ МАРГАРЫТА МІХАЙЛАЎНА, аспірант кафедры гісторыі Беларусі новага і навейшага часу Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

«“Цяпер дадзена свабода ад Гасудара і кожны свабодную можа вызнаваць веру” : паўсядзённымя практыкі міжканфесійных канверсій пасля прыняцця Указа ад 17 красавіка 1905 г. (наводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі)»

У артыкуле акрэсліваюцца і аналізуюцца змены ў рэлігійным жыцці насельніцтва Беларусі пасля прыняцця Указа «Аб умацаванні пачаткаў верацярпімасці» ад 17 красавіка 1905 г. Звяртаецца ўвага на рэакцыю як каталіцкага, так і праваслаўнага духавенства на прыняцце Указа, вылучаюцца і разглядаюцца асноўныя прычыны пераходу з праваслаўя ў каталіцызм, падрабязна разглядаецца ўспрыняцце Указа шараговымі вернікамі на побытавым узроўні – іх уяўленнях аб статусе асобных хрысціянскіх канфесій, разуменні межаў атрыманай свабоды веравызнання, матываванні ўласнай канфесійнай прыналежнасці, канфліктах унутры сельскіх грамад і асобных сямей на пытанні пераходу ў каталіцызм.

ЛАТУШКІН АНДРЭЙ МІКАЛАЕВІЧ, кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дацэнт кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Рэцэнзія: Rolnik, D. Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji / D. Rolnik. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018. – 324 s.

У рэцэнзіі разглядаецца база крыніц, структура даследавання, высновы, робіцца заключэнне аб высокім навуковым узроўні тэксту. На падставе актывых крыніц карэктуюцца прыведзеныя ў кнізе звесткі пра пратапластаў роду Яленскіх і іх этнічную прыналежнасць, пазначаны дадзеныя аб фрагментах прыватнага архіва роду Яленскіх ва ўстановах Польшчы і Літвы, а таксама аб іншых крыніцах па тэме. Робіцца выснова аб навуковай каштоўнасці кнігі, перш за ўсё, для вывучэння лакальнай гісторыі (Мазыр і яго рэгіён, Беларусь) і ролі рэгіянальных эліт ВКЛ у грамадска-палітычных працэсах у Рэчы Паспалітай у другой палове XVIII ст., а таксама аб яе практычнай значнасці ў справе ўдасканалення навукова-даведачнага апарату да фамільнага фонду Яленскіх у Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (ф. 1636).

ЛАЎРЫК ЮРЫЙ МІКАЛАЕВІЧ, вядучы навуковы супрацоўнік
Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь.

«Манускрыпты са случкімі правененцыямі ў калекцыі «Рукапісныя кнігі» Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь»

У артыкуле прапануецца кадэкалагічны аналіз рукапісных кніг XVI–XIX стст. са збораў Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь з правененцыямі, якія сведчаць пра іх паходжанне з цэркваў манастыроў Слуцкага княства і Слуцкай архімандрыі. Кнігазнаўчае апісанне манускрыптаў папярэджана кароткім нарысам гісторыі выяўлення і вывучэння разглядаемых у публікацыі кніг.

ЛІСЕЙЧЫКАЎ ДЗЯНІС ВАСІЛЬЕВІЧ, кандыдат гістарычных навук,
намеснік дырэктара Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«Звон з Каложы і падсвечнікі з Каралёўца: візіты ўніяцкіх цэркваў Гродзенскай пратапопіі 1696 г.»

У артыкуле разглядаецца арганізацыя і правядзенне генеральных візітацый уніяцкіх цэркваў у XVII ст. у самай заходняй частцы Кіеўска-Віленскай епархіі – на тэрыторыі Гродзенскай пратапопіі. Пратаколы візітацый адлюстроўваюць культурныя і эканамічныя сувязі цэркваў Гродзеншчыны з іншымі рэгіёнамі – Віленшчынай, Падляшшам і Прусіяй. Разглядаючы візіты як падарожныя дзённікі з дакладнай даціроўкай кожнага дакумента, зроблена рэканструкцыя лагістыкі і хуткасці перамяшчэння візітатараў. Паказаны механізм збору падатку на карысць епіскапа. У якасці дадатку публікуецца поўны тэкст візітаў цэркваў Гродзенскай пратапопіі 1696 г.

ЛУКАШЭВІЧ АНДРЭЙ МІХАЙЛАВІЧ, доктар гістарычных навук,
прафесар кафедры гісторыі Беларусі новага і навейшага часу
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

«Падрыхтоўка і здзяйсненне аперацыі па стратэгічным збліжэнні Заходніх армій у лютым – чэрвені 1812 г. (паводле матэрыялаў Расійскага дзяржаўнага ваенна-гістарычнага архіва)»

У артыкуле аналізуецца праблема стратэгічнага разгортвання расійскіх войскаў у беларускіх губернях напярэдадні вайны 1812 г. Раскрыты падрыхтоўка і здзяйсненне аперацыі па збліжэнні расійскіх Заходніх армій, праведзенай у тры этапы (люты – сакавік, май і чэрвень). Аўтар прыходзіць да высновы, што перадыслакацыя войскаў 2-й Заходняй арміі ў Гродзенскую губерню праводзілася ў сціслыя тэрміны, на спешна падрыхтаваныя месцы 6-га корпуса і пад прыкрыццём казачых войскаў. Адзначаецца, што збліжэнне армій, здзейсненае ў лютым – чэрвені 1812 г., дазволіла значна скараціць разрыў, які існаваў паміж імі. Гэта падрыхтавала падставу для будучага аб'яднання армій.

МАТВЕЙЧЫК ДЗМІТРЫЙ ЧАСЛАВАВІЧ, кандыдат гістарычных навук, загадчык аддзела публікацыі дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«Лісты ссыльных удзельнікаў паўстання 1863–1864 гг. у зборах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі»

У артыкуле прыводзяцца звесткі пра вядзенне карэспандэнцыі ссыльнымі ўдзельнікамі паўстання 1863–1864 гг. са сваімі сваякамі і блізкімі на радзіме, прыводзяцца некаторыя колькасныя даныя пра ступень інтэнсіўнасці гэтага працэсу, абазначаюцца яго своеасаблівасці, вызначаюцца шляхі перадачы карэспандэнцыі. Публікуюцца тэксты пяці лістоў (у арыгінале і перакладзе на беларускую мову), выяўленых у зборах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, паказваюцца прычыны недаходу кожнага з іх да свайго адрасата, раскрываецца іх інфармацыйны патэнцыял як гістарычнай крыніцы. Таксама публікуюцца два выяўленыя фотаздымкі, якія перасылаліся разам з лістамі і былі канфіскаваны расійскімі чыноўнікамі.

МАЦУК Андрэй Уладзіміравіч, кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік аддзела гісторыі Беларусі Сярэдніх вякоў і пачатку Новага часу Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

«Браслаўскія соймікі ў другой палове 1730-х – 1740-я гг.»

На падставе разнастайных матэрыялаў з архіваў і бібліятэк Літвы і Польшчы, а таксама навуковай і даведачнай літаратуры ў артыкуле разглядаецца палітычнае супрацьстаянне магнатскіх групавак на браслаўскіх павятовых соймках у другой палове 1730-х – 1740-я гг. Актualізуецца выкарыстанне наратыўных і судовых крыніц у пытанні высвятлення ходу і абставін правядзення павятовых соймаў, а таксама запаўнення інфармацыйных лакунаў, звязаных з незахаванасцю актавых кніг гродскіх і земскіх судаў.

РАДЗЮК Аляксандр Рыгоравіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт, загадчык кафедры беларускай і замежных моў Гродзенскага дзяржаўнага аграрнага ўніверсітэта.

«Выпрабаванне радзімай: рэадаптацыя ўдзельнікаў паўстання 1863–1864 гг. пасля вяртання са ссылкі»

Артыкул прысвечаны даследаванню праблемы вяртання былых палітычных ссыльных, якія былі высланы з краю па абвінавачванні ў датычнасці да паўстання 1863–1864 гг. На падставе аналізу шырокай крыніцзнаўчай і заканадаўчай базы аўтар даследуе найбольш важныя этапы гэтага працэсу. Асноўная ўвага нададзена выяўленню спосабаў рэінтэграцыі былых паўстанцаў у лакальную супольнасць, а таксама выжывання ў змененай сацыяльна-эканамічнай і палітычнай сітуацыі.

РЫНДЗІН СЯРГЕЙ МІКАЛАЕВІЧ, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела публікацыі дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«Працоўныя фарміраванні з ваеннапалонных на тэрыторыі беларускіх губерняў у гады Першай сусветнай вайны»

У артыкуле разглядаюцца ўмовы знаходжання замежных ваеннапалонных на тэрыторыі беларускіх губерняў у гады Першай сусветнай вайны. Асвятляецца транспартаванне ваеннапалонных праз беларускія губерні ў месцы іх сталага знаходжання ва ўнутраных ваенных акругах Расійскай імперыі. Вывучаецца стварэнне працоўных рот, дружын, батальёнаў з ваеннапалонных і выкарыстанне іх працы на фронце і ў эканоміцы прыфрантавых губерняў. У артыкуле выкарыстоўваюцца матэрыялы фондаў Нацыянальных гістарычных архіваў Беларусі ў Мінску і Гродне, а таксама Расійскага дзяржаўнага ваенна-гістарычнага архіва (г. Масква).

СЛІЖ НАТАЛЛЯ УЛАДЗІМІРАЎНА, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры сацыяльных і мовазнаўчых дысцыплін гродзенскага філіяла прыватнай установы адукацыі «БПП-Інстытут прыватнаўства».

«Маёнтка Дзярэчын на падставе інвентара 1663 г.»

Даследаванне прысвечана маёнтку Дзярэчын на падставе інвентара 1663 г., які захоўваецца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі. Дакумент утрымлівае інфармацыю пра населеныя пункты, якія ўваходзілі ў склад маёнтка, падданных, іх падаткі. Крыніца выразна паказвае змену сітуацыі ва ўладанні А. Палубінскага ў выніку вайны 1654–1667 гг. Яна адбілася не толькі на складзе насельніцтва, але і на падатках.

СНАПКОЎСКІ ЮРЫЙ МІКАЛАЕВІЧ, намеснік загадчыка аддзела публікацыі дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

Рэцэнзія: Смольянінов, М. М. Беларусь в Первой мировой войне 1914–1918 гг. / М. М. Смольянінов. – Минск : Беларуская навука, 2014. – 317, [34] с.: ил.; Смольянінов, М. М. Беларусь в Первой мировой войне 1914–1918 гг. / М. М. Смольянінов. – 2-е изд., доп. – Минск : Беларуская навука, 2018. – 493 с., [16] л. ил.

Рэцэнзуюцца першае (2014) і другое (2018) выданні манаграфіі беларускага гісторыка М. М. Смольянінава «Беларусь у Першай сусветнай вайне 1914–1918 гг.». Прадстаўлена іх параўнальная характарыстыка. Адзначаны новыя для айчынной гісторыяграфіі накірункі вывучэння Першай сусветнай вайны. Разгледжаны слабыя бакі кнігі.

Сыцько Кірыл Валер’евіч, аспірант аддзела крыніцазнаўства і археаграфіі Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, малодшы навуковы супрацоўнік Цэнтральнага навуковага архіва Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

«Рэгістрацыйна-ўліковыя дакументы рымска-каталіцкіх парафій Беларусі як гістарычная крыніца»

У дадзеным артыкуле разглядаецца адзін з найбольш масавых відаў гістарычных крыніц, створаных парафіяльнымі ўстановамі Рымска-каталіцкага касцёла ў Беларусі, – дакументы рэгістрацыі і ўліку кліру, манахаў, служак і парафіян. Дадзеныя матэрыялы ўтрымліваюць статыстычны набор інфармацыі, аднак ахопліваюць вялікую колькасць праблем, якія тычацца жыцця парафіяльных цэнтраў, – улік жывых і памерлых святароў, міністрантаў, міран; улік абетаў; міжканфесійных пераходаў; ахвяраванняў на карысць касцёла; выпісаных рэлігійных часопісаў і г. д. Згаданыя гістарычныя крыніцы дапаўняюць адна адну і могуць выкарыстоўвацца выключна комплексна.

Урублёўскі Вадзім Валер’евіч, кандыдат гістарычных навук, галоўны архівіст – загадчык сектара рэдакцыйна-выдавецкай работы аддзела публікацыі дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«Парушэнне нормаў сэксуальных узаемаадносін у Мінскай губерні ў канцы XIX – пачатку XX ст. (наводле матэрыялаў фонду «Мінскі акружны суд»)»

На падставе дакументаў з фонду НГАБ «Мінскі акружны суд» даследуецца працэс разгляду вышэйшай губернскай судовай інстытуцыяй і надання прававой ацэнкі правапарушэнняў у сферы палавых узаемадачынненняў насельніцтва Мінскай губерні за акрэслены прамежак часу. Да іх ліку адносяцца: сужыцці, пралюбадзействы, кровазмяшэнні, згвалтаванні. Адзначаецца ўплыў праблематыкі на магчымасць асвятлення з’яў прыватнага штодзённага жыцця, якія выклікалі адыход ад мадэляў, замацаваных дзяржавай і правам.

Флікоп-Світа Галіна Аляксандраўна, кандыдат мастацтвазнаўства, навуковы супрацоўнік Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

«Іканапісцы-святары і іканапісцы-царкоўнаслужыцелі ў культуры Беларусі другой паловы XVII – сярэдзіны XIX ст.»

У цэнтры ўвагі аўтара знаходзяцца невядомыя дагэтуль іканапісцы XVII–XIX стст., якія належалі да ліку свяшчэнна- і царкоўнаслужыцеляў. Асвятляецца дзейнасць васьмі майстроў, сярод якіх: манах-базыльянін Ерамій Старушак, настаіцелі прыходскіх цэркваў (праваслаўных і ўніяцкіх) Пётр Сулкоўскі, Рыгор Стрыбульскі, Андрэй Зубчанка і Андрэй Дэйша, дзячкі Яфім Раўтовіч і Фёдар Дуброўскі, панамар Якаў Кранікоўскі.

ЧАРНЯЎСКІ ФЁДАР ВІКТАРАВІЧ, гісторык-генеалог.

«Жыццяпіс і сямейна-роднасныя сувязі падсудка земскага Менскага ваяводства Крыштафа Служкі»

На падставе звестак з Літоўскай метрыкі, актавых кніг судовых устаноў Вялікага Княства Літоўскага і дадатковай літаратуры даследуюцца біяграфія, сямейна-роднасныя дачыненні, маёмаснае становішча Крыштафа Служкі (1560?–1617), падсудка земскага менскага ў 1600–1609 гг. На прыкладзе яго жыццядзейнасці асвятляюцца працэсы сацыяльна-эканамічнага і палітычнага жыцця Рэчы Паспалітай першай трэці XVII ст.

Резюме

АНТОНОВИЧ ЗИНАИДА ВАСИЛЬЕВНА, кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры источниковедения исторического факультета Белорусского государственного университета.

«“Разбор документов” в архиве Могилевской римско-католической консистории (по материалам Национального исторического архива Беларуси)»

В статье на основании материалов архивного фонда 1781 «Могилевская римско-католическая консистория» рассматривается проблема отбора документов к уничтожению во второй половине XIX в. Автором затрагивается влияние подходов к нормативному регулированию уничтожения документов в архивах учреждений Российской империи на разработку соответствующих локальных инструктивных документов в консистории. На основании проекта, разработанного архивариусом А. Непокойчицким и присутствием в 1860 г., хранению не подлежал ряд видов дел по личному составу духовенства, а также специальной (конфессиональной) документации, преимущественно по причине ее повторяемости и невостребованности текущим делопроизводством в справочных целях. Автором на основе архивной документации сам отбор документов к уничтожению рассматривается как фактор, способствовавший сохранности архива Могилевской консистории.

БЕРЕСТОВОЙ ГЛЕБ АНДРЕЕВИЧ, ведущий архивист отдела древних актов Национального исторического архива Беларуси, магистрант кафедры источниковедения исторического факультета Белорусского государственного университета.

«Из истории новгородских бояр второй половины XV – первой половины XVI в. (в контексте документов о боярском роде Беликовичей)»

На основе имущественной и судебной документации второй половины XV – первой половины XVI в. рассматривается частноправовая деятельность боярского рода Беликовичей, проживавшего на территории Новгородского повета Великого Княжества Литовского, и география владений рода. Автором подчеркивается потенциал исследования судебных дел XIX в., в которых в качестве доказательств отложились тематические документы указанного периода. Изучение перечисленных сведений в контексте материалов о других боярских родах позволяет прийти к ряду обобщений по социально-экономической истории Новгородского повета второй половины XV – первой половины XVI в. (например, о практиках клиентарных связей между местными боярами и управленческими элитами в первой половине XVI в.).

Волков Николай Александрович, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник отдела публикации документов Национального исторического архива Беларуси, старший научный сотрудник Института истории Национальной академии наук Беларуси.

«Каменный скарбец на Верхнем замке в Слуцке»

Одним из наиболее важных строений Верхнего замка в Слуцке в XVII – начале XIX в. являлся каменный скарбец. Согласно письменным и иконографическим источникам, это была значительная по площади одноэтажная постройка, которая в указанный период использовалась для хранения вещей. Однако особенности архитектуры строения указывают на то, что оно было возведено в XV–XVI вв. и первоначально проектировалось как многоярусная постройка, которая совмещала жилые и оборонительные функции. Слуцкий слуцкого скарбца свидетельствует о возможности изучения феномена позднесредневекового резиденционного строительства на землях Великого Княжества Литовского с опорой на широкий комплекс письменных и иконографических источников позднейшего времени.

Врублевский Вадим Валерьевич, кандидат исторических наук, главный архивист – заведующий сектором редакционно-издательской работы отдела публикации документов Национального исторического архива Беларуси.

«Нарушение норм сексуальных взаимоотношений в Минской губернии в конце XIX – начале XX в. (по материалам фонда «Минский окружной суд»)»

На основании документов из фонда НИАБ «Минский окружной суд» автором исследуется процесс рассмотрения высшей губернской судебной инстанцией и придания правовой оценки правонарушений в сфере половых взаимоотношений населения определенной губернии за указанный промежуток времени. К их числу относятся: сожительства, прелюбодеяния, кровосмешения, изнасилования. Отмечается влияние проблематики на возможность освещения явлений приватной повседневной жизни, которые вызывали отхождение от моделей, закреплённых государством и правом.

Глинский Евгений Станиславович, ведущий научный сотрудник отдела публикации документов Национального исторического архива Беларуси.

«Земляное сообщество Копыльского княжества в XVII–XVIII вв.»

В статье анализируется функционирование землянского сообщества Копыльского княжества – наследства князей Олельковичей, в XVII–XVIII вв. находившегося во владении разных ветвей рода Радзивиллов. Очерчивается первоначальный состав землянского (военно-служилого) населения, выделяются роды, державшие земли и несшие службу на Копыльщине еще во второй половине XVI в. Оговариваются и характеризуются пути пополне-

ния землянского сообщества, особое внимание обращено на случаи перехода крестьян на землянские повинности, механизм их закрепления в рядах землян. Определяются роды, принадлежавшие к землянской элите – державшие наибольшие земельные наделы, постоянно несшие непосредственную военную («казацкую») службу, входившие в офицерский корпус копальской хоругви частных войск Радзивиллов.

ЕВСТРАТЬЕВ ОЛЕГ ИГОРЕВИЧ, магистр исторических наук, аспирант кафедры историко-культурного наследия Беларуси Республиканского института высшей школы.

«“Куроника” в Главном архиве древних актов в Варшаве (Польша)»

Статья представляет собой вторую часть из серии публикаций по «куронике» в ряде зарубежных архивов. Она содержит обзор документов по истории Курляндского герцогства, хранящихся в Главном архиве древних актов в Варшаве (Польша). Особое внимание уделяется рассмотрению материалов по истории взаимоотношений между курляндскими правителями из дома Кеттлеров и короной Речи Посполитой, являвшейся сюзереном герцогства, а также представителями знатных родов Великого Княжества Литовского. Статья содержит таблицу с приведением сигнатур, описания и хронологических рамок рассматриваемых исторических источников. В этой связи она может служить подспорьем в проведении исследований по истории Курляндии и ее взаимоотношений с польско-литовским государством в 1569–1795 гг., а также по связанным темам.

КОРОЛЬ МАРГАРИТА МИХАЙЛОВНА, аспирант кафедры истории Беларуси нового и новейшего времени Белорусского государственного университета.

«“Ныне дана свобода от Государя и каждый свободную может исповедовать веру”»: повседневные практики межконфессиональных конверсий после принятия Указа от 17 апреля 1905 г. (по материалам Национального исторического архива Беларуси)»

В статье определяются и анализируются изменения в религиозной жизни населения Беларуси после принятия Указа «Об укреплении начал веротерпимости» от 17 апреля 1905 г. Обращается внимание на реакцию как католического, так и православного духовенства на принятие Указа, выделяются и рассматриваются основные причины перехода из православия в католицизм, подробно рассматривается восприятие Указа рядовыми верующими на бытовом уровне – их представления о статусе отдельных христианских конфессий, понимание границ полученной свободы вероисповедания, мотивирование собственной конфессиональной принадлежности, конфликты внутри сельских общин и отдельных семей по вопросу перехода в католицизм.

Латушкин Андрей Николаевич, кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры источниковедения исторического факультета Белорусского государственного университета.

Рецензия: Rolnik, D. Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji / D. Rolnik. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018. – 324 s.

В рецензии рассматривается база источников, структура исследования, выводы, делается заключение о высоком научном уровне текста. На основании актовых источников корректируются приведенные в книге сведения о протопластах рода Еленских и их этнической принадлежности, отмечены данные о фрагментах частного архива рода Еленских в учреждениях Польши и Литвы, а также о других источниках по теме. Делается вывод о научной ценности книги, прежде всего, для изучения локальной истории (Мозырь и его регион, Беларусь) и роли региональных элит ВКЛ в общественно-политических процессах в Речи Посполитой во второй половине XVIII в., а также о ее практической значимости в деле усовершенствования научно-справочного аппарата к фамильному фонду Еленских в Национальном историческом архиве Беларуси (ф. 1636).

Лаврик Юрий Николаевич, ведущий научный сотрудник Национального исторического музея Республики Беларусь.

«Манускрипты со слугскими провененциями в коллекции “Рукописные книги” Национального исторического музея Республики Беларусь»

В статье предлагается кодикологический анализ рукописных книг XVI–XIX вв. из собрания Национального исторического музея Республики Беларусь, которые имеют провененции, свидетельствующие о их поступлении из церквей и монастырей Слуцкого княжества и Слуцкой архимандрии. Книговедческое описание манускриптов предваряет короткий очерк истории выявления и изучения рассматриваемых в публикации книг.

Лисейчиков Денис Васильевич, кандидат исторических наук, заместитель директора Национального исторического архива Беларуси.

«Колокол с Коложи и подсвечники из Королевца: визиты униатских церквей Гродненской протопопии 1696 г.»

В статье рассматривается организация и проведение генеральных визитаций униатских церквей в XVII в. в самой западной части Киевско-Виленской епархии – на территории Гродненской протопопии. Протоколы визитаций отражают культурные и экономические связи церквей Гродненщины с другими регионами – Виленщиной, Подляшьем и Пруссией. Рассматривая визиты как путевые дневники с точной датировкой каждого документа, сделана реконструкция логистики и скорости передвижения визитаторов.

Показан механизм сбора налога в пользу епископа. В качестве приложения публикуется полный текст визит церквей Гродненской протопопии 1696 г.

ЛУКАШЕВИЧ АНДРЕЙ МИХАЙЛОВИЧ, доктор исторических наук, профессор кафедры истории Беларуси нового и новейшего времени Белорусского государственного университета.

«Подготовка и осуществление операции по стратегическому сближению Западных армий в феврале – июне 1812 г. (по материалам Российского государственного военно-исторического архива)»

В статье анализируется проблема стратегического развертывания российских войск в белорусских губерниях накануне войны 1812 г. Раскрыты подготовка и осуществление операции по сближению российских Западных армий, проведенной в три этапа (февраль – март, май и июнь). Автор приходит к выводу, что передислокация войск 2-й Западной армии в Гродненскую губернию проводилась в сжатые сроки, на спешно подготовленные места 6-го корпуса и под прикрытием казачьих войск. Отмечается, что сближение армий, осуществленное в феврале – июне 1812 г., позволило значительно сократить существовавший между ними разрыв. Это подготовило основу для будущего объединения армий.

МАТВЕЙЧИК ДМИТРИЙ ЧЕСЛАВОВИЧ, кандидат исторических наук, заведующий отделом публикации документов Национального исторического архива Беларуси.

«Письма ссыльных участников восстания 1863–1864 гг. в собраниях Национального исторического архива Беларуси»

В статье приводятся сведения о ведении корреспонденции ссыльными участниками восстания 1863–1864 гг. со своими родственниками и близкими на родине, приводятся некоторые количественные данные о степени интенсивности этого процесса, обозначается его своеобразие, определяются пути передачи корреспонденции. Публикуются тексты пяти писем, выявленных в собраниях Национального исторического архива Беларуси, показываются причины недохода каждого из них до своего адресата, раскрывается их информационный потенциал как исторического источника. Также публикуются два выявленных фотоснимка, которые пересылались вместе с письмами и были конфискованы российскими чиновниками.

МАЦУК АНДРЕЙ ВЛАДИМИРОВИЧ, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник отдела истории Беларуси Средних веков и начала Нового времени Института истории Национальной академии наук Беларуси.

«Браславские соймики во второй половине 1730-х – 1740-х гг.»

На основании разнообразных материалов из архивов и библиотек Литвы и Польши, а также научной и справочной литературы в статье рассматривается политическое противостояние магнатских группировок на браславских повтовых соймиках во второй половине 1730-х – 1740-х гг. Актуализируется использование нарративных и судебных источников в вопросе освещения хода и обстоятельств проведения повтовых соймиков, а также заполнения информационных лакун, связанных с несохранностью актовых книг гродских и земских судов.

Радюк Александр Григорьевич, кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой белорусского и иностранных языков Гродненского государственного аграрного университета.

«Испытание родиной: реадоптация участников восстания 1863–1864 гг. после возвращения из ссылки»

Статья посвящена изучению проблемы возвращения бывших политических ссыльных, которые были высланы из края по обвинению в причастности к восстанию 1863–1864 гг. На основе анализа широкой источниковедческой и законодательной базы автор исследует наиболее важные этапы этого процесса. Основное внимание уделено выявлению способов их реинтеграции в локальную общность, а также их выживания в измененной социально-экономической и политической ситуации.

Рындин Сергей Николаевич, ведущий научный сотрудник отдела публикации документов Национального исторического архива Беларуси.

«Рабочие формирования из военнопленных на территории белорусских губерний в годы Первой мировой войны»

В статье рассматриваются условия пребывания иностранных военнопленных на территории белорусских губерний в годы Первой мировой войны. Освещается транспортировка военнопленных через белорусские губернии в места их постоянного содержания во внутренних военных округах Российской империи. Изучается создание рабочих рот, дружин, батальонов из военнопленных и применение их труда на фронте и в экономике прифронтовых губерний. В статье используются материалы фондов Национальных исторических архивов Беларуси в Минске и Гродно, а также Российского государственного военно-исторического архива (г. Москва).

Слиж Наталья Владимировна, кандидат исторических наук, доцент кафедры социальных и языковедческих дисциплин гродненского филиала частного учреждения образования «БИП-Институт правоведения».

«Имение Деречин на основании инвентаря 1663 г.»

Исследование посвящено имени Деречин на основании инвентаря 1663 г., который хранится в Национальном историческом архиве Беларуси. Документ содержит информацию о населенных пунктах, которые входили в состав имения, подданных, их повинностях. Источник четко показывает изменение ситуации во владении А. Полубинского в результате войны 1654–1667 гг. Она отразилась не только на составе населения, но и на налогах.

СНАПКОВСКИЙ Юрий Николаевич, заместитель заведующего отделом публикации документов Национального исторического архива Беларуси.

Рецензия: Смольянинов, М. М. Беларусь в Первой мировой войне 1914–1918 гг. / М. М. Смольянинов. – Минск : Беларуская навука, 2014. – 317, [34] с.: ил.; Смольянинов, М. М. Беларусь в Первой мировой войне 1914–1918 гг. / М. М. Смольянинов. – 2-е изд., доп. – Минск : Беларуская навука, 2018. – 493 с., [16] л. ил.

Рецензируются первое (2014) и второе (2018) издания монографии белорусского историка М. М. Смольянинова «Беларусь в Первой мировой войне 1914–1918 гг.». Представлена их сравнительная характеристика. Отмечены новые для отечественной историографии направления изучения Первой мировой войны. Рассмотрены слабые стороны книги.

СЫТЬКО КИРИЛЛ ВАЛЕРЬЕВИЧ, аспирант отдела источниковедения и археографии Института истории Национальной академии наук Беларуси, младший научный сотрудник Центрального научного архива Национальной академии наук Беларуси.

«Регистрационно-учетные документы римско-католических парафий Беларуси как исторический источник»

В данной статье рассматривается один из наиболее массовых видов исторических источников, созданных парафиальными учреждениями Римско-католического костела в Беларуси – документы регистрации и учета клира, монахов, служек и мирян. Данные материалы содержат статистический набор информации, однако охватывают большое количество проблем, касающихся жизни парафиальных центров, – учета живых и мертвых священнослужителей, министрантов, мирян; учета обетов; межконфессиональных переходов; пожертвований в пользу костела; выписанных религиозных журналов и т. д. Данные исторические источники дополняют друг друга и могут использоваться исключительно комплексно.

ФЛИКОП-СВИТО ГАЛИНА АЛЕКСАНДРОВНА, кандидат искусствоведения, научный сотрудник Центра исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси.

«Иконописцы-священники и иконописцы-церковнослужители в культуре Беларуси второй половины XVII – середины XIX в.»

В центре внимания данной статьи находятся неизвестные до сих пор иконописцы XVII–XIX вв., которые принадлежали к числу священно- и церковнослужителей. Освещается деятельность восьми мастеров, в числе которых: монах-базилианин Иеремий Старушек, настоятели приходских церквей (православных и униатских) Петр Сулковский, Григорий Стрибульский, Андрей Зубченко и Андрей Дэйша, дьячки Ефим Ревтович и Федор Дубровский, пономарь Яков Крониковский.

ЧЕРНЯВСКИЙ ФЕДОР ВИКТОРОВИЧ, историк-генеалог.

«Жизнеописание и семейно-родственные связи подсудка земского Менского воеводства Криштофа Служки»

На основании сведений из Литовской метрики, актовых книг судебных учреждений Великого Княжества Литовского и дополнительной литературы исследуются биография, семейно-родственные отношения, имущественное положение Криштофа Служки (1560?–1617), подсудка земского менского в 1600–1609 гг. На примере его жизнедеятельности освещаются процессы социально-экономической и политической жизни Речи Посполитой первой трети XVII в.

Summary

ANTANOVICH ZINAIDA VASILYEUNA, PhD in History, Associate Professor, Department of Source Studies, Faculty of History, Belarusian State University.

«“Analysis of documents” in the archives of the Mahilioŭ Roman Catholic Consistory (based on the materials of the National Historical Archives of Belarus)»

Based on the material from archival fond 1781 «Mahilioŭ Roman Catholic Consistory», the article looks at the problem of selecting documents for destruction in the second half of the nineteenth century. It examines the influence of approaches to the legal regulations for the destruction of documents in the archives of the institutions of the Russian Empire on the development of appropriate local instructions in the Consistory. On the basis of the project developed by the archivist A. Nepakaychycki and the Assembly of Consistory of 1860, there were some types of the items concerning the personnel of the clergy as well as some special (confessional) documentation which were not to be kept due to their repetition or uselessness in the contemporary document circulation for reference purposes. On the basis of archival documentation, the article considers the selection of documents for destruction as a factor which helped to preserve the archives of the Mahilioŭ Consistory.

BIERASTAVY HLIB ANDREIEVICH, Leading Archivist, Department of Ancient Records, National Historical Archives of Belarus; MA student, Department of Sources Studies, Faculty of History, Belarusian State University.

«Some notices on the Navahrudak nobility (bajary) in the late fifteenth and early sixteenth centuries (in the light of the documents of the Bielikavich family)»

On the basis of judicial and private documentation of the late fifteenth and early sixteenth centuries, the article aims to examine private activities and location of the domains of the Bielikavich (Bielikovič) family who resided on the territory of the Navahrudak County (powiat) of the Grand Duchy of Lithuania. It emphasises the potential of researching court cases of the nineteenth century in which some thematic documents of the indicated period were used as evidence. The examination of the data in the context of the materials on other noble families leads to some conclusions regarding the social and economic history of the Navahrudak county in the late fifteenth – early sixteenth centuries (e.g., examples of networks between the Navahrudak nobility and the local elites in the first half of the sixteenth century).

CHARNIAUSKI FIODAR VIKTARAVICH, historian-genealogist.

«The life and family ties of Krysh taf Slushka, the Minsk county clerk»

On the basis of the Lithuanian Metrika, record books of the court institutions of the Grand Duchy of Lithuania and some additional literature, the article examines the biography, family ties and the state of property of Krysh tof Slushka (1560?–1617), the Minsk county clerk in 1600–1609. In the light of his life the article seeks to explore the socio-economic and political life of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the first third of the seventeenth century.

FLIKOP-SVITA HALINA ALIAKSANDRAUNA, PhD in Art, Researcher at the Center for Belarusian Culture, Language and Literature Studies, National Academy of Sciences of Belarus.

«Icon-painters-priests and icon-painters-clerics in the culture of Belarus of the second half of XVII – mid- XIX centuries»

The article focuses on unknown icon painters of the XVII – XIX centuries, who belonged to the clergy. It explores the activities of eight artists, among whom there was the Basilian monk Yeramiya Starushak, the rectors of parish churches (Orthodox and Uniate) Piotr Sulkouski, Ryhor Strybulski, Andrey Zubchanka and Andrey Deysha, the deacons Yafim Rautovich and Fiodar Dubrouski, the sexton Yacub Kranikouski.

HLINSKI YAUHEN STANISLAVAVICH, Leading Researcher, Department of Documents Publication, National Historical Archives of Belarus.

«The Ziemianie Community of the Duchy of Kapyl in the seventeenth and eighteenth centuries»

The article examines the functioning of the community of ziemianie in the Kapyl Duchy – inheritance of the Dukes Alelkoviechies, possessed by different lines of the Radziwills in the seventeenth and eighteenth centuries. It delineates the primary composition of ziemian (military serving) population and brings forward the families that owned lands and were in military service in the Kapyl region as early as the second half of the sixteenth century. The article brings to the fore the peculiarities of the ways of expansion of the ziemianie community with the focus on the cases of the shifting of the peasants to ziemian services and the mechanism of their integration into ziemianie. The study defines the families that belonged to the ziemianie elite – those who possessed the largest land property and permanently served as “Cossaks”, being part of the officer unit of the Kapyl regiment of the private military forces of the Radziwills.

KAROL MARHARYTA MIKHAYLAUNA, PhD student, Department of Modern and Contemporary History of Belarus, Faculty of History, Belarusian State University.

«“Now there is freedom from the Master and everyone can freely worship his faith:” everyday practices of inter-confessional conversions

after the issue of the Decree of 17 April 1905 (on the basis of the material of the National Historical Archives of Belarus)»

The article examines the changes in religious life of the population of Belarus after the release of the Decree regarding the development of religious toleration, issued on 17 April 1905. It explores the reaction to the issue of the legislation from the sides of both the Catholic and Orthodox clergy, the main reasons for conversions from Orthodox Christianity to Catholicism, and studies in detail the attitudes of parishioners at the local level – their perception of the status of separate Christian confessions, understanding of the borders of confessional affiliations, conflicts within communities and some families in relation to Catholic conversion.

LATUSHKIN ANDREI MIKALAYEVICH, PhD in History, Associate Professor, Department of Source Studies, Faculty of History, Belarusian State University.

Review: Rolnik, D. Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji / D. Rolnik. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018. – 324 s.

The review considers the source base, the structure of the research and makes some conclusions about a scholarly level of the text. Based on the court records, the review points to some corrections on some data on the protoplasts of the Yelenski family and their ethnicity and provides information on the fragments of the private archive of the Yelenski family in the archival repositories of Poland and Lithuania, as well as other sources on the topic. It draws attention to the scholarly value of the book, first of all, for studying local history (Mazyr and its region, Belarus) and the role of the regional elites of the GDL in socio-political processes in the Polish-Lithuanian Commonwealth during the second half of the 18th century, as well as its practical significance in the improvement of the finding aids to the family fond of the Yelenski family in the National Historical Archives of Belarus (Fond 1636).

LAURYK JURY MIKALAYEVICH, Leading Researcher, National Historical Museum of Republic of Belarus.

«Manuscripts with Sluck Provenance Marks in the Manuscript Collection of the National Historical Museum of the Republic of Belarus»

The article provides codicological descriptions of the sixteenth–nineteenth-century manuscripts from the National Historical Museum of Republic of Belarus's Manuscript Collection, which bear provenance marks of churches and monasteries from the area of the former Sluck Duchy as well as of the Sluck Orthodox Abbey. The article also contains a short historical overview on the history of discovery and examination of secondary literature on the topic.

LISEICHYKAU DZIANIS VASILYEVICH, PhD in History, Deputy Director,
National Historical Archives of Belarus.

«The Bell from Kaloža and Candlesticks from Königsberg: Visitations of the Uniate churches of the Hrodna Protopopy of 1696»

The article explores the organization and procedures of general visitations of the Uniate churches in the western part of the Kievan-Vilnius eparchy – within the territory of the Hrodna Protopopy. The protocols of the visitations reveals the cultural and economic links established between the churches of the Hrodna region with other regions – that of Vilnius, Podlachi and Prussia. Approaching the visitations as travel diaries and determining the exact dating of each document, the article aims to reconstruct the logistics and the speed of the movement of visitors. It also underscores the mechanism of tax collection in favor of the bishop. As an example, a full text of the visitation of the churches of the Hrodna Protopopy in 1696 is added as an appendix.

LUKASHEVICH ANDREI MIKHAILOVICH, PhD in History, Professor,
Department of Modern and Contemporary History of Belarus, Faculty of
History, Belarusian State University.

«Preparation and implementation of the operation for the strategic convergence of the Western armies in February–June 1812 (based on the material of the Russian State Military Historical Archive)»

The article examines the problem of the strategic deployment of the Russian troops in the Belarusian provinces on the eve of the War of 1812. The article describes the preparation and implementation of the operation for the convergence of the Russian Western armies. It consisted of three stages (February–March, May, and June). The article reveals that the redeployment of the troops of the 2nd Western Army to the Grodno province was carried out in a short period of time to the hastily prepared places of the 6th Corps and under the cover of the Cossack troops. The article notes that the convergence of the armies, being conducted in February–June 1812, made it possible to significantly shorten the gap that existed between them. This provided the basis for the future unification of the armies.

MACUK ANDREI ULADZIMIRAVICH, PhD in History, Senior Researcher,
Department of the Medieval and Early Modern History of Belarus, Institute
of History, National Academy of Sciences of Belarus.

«Braslaŭ Sejmiks in the second half of the 30's and 40's of the 18th century»

On the basis of various material from the archives and libraries of Lithuania and Poland as well as scholarly and reference literature the article examines political confrontation between the groups of magnates at the Bralsau powiat sejmiks in the second half of the 1730s and 1740s. It analyses the usage of narrative and juridical sources while describing the process and circumstances of holding powiat

sejmiks as well as filling in the gaps caused by the absence of the court records of the castle and county courts

MATVEICHYK DZMITRYI CHASLAVAVICH, PhD in History, Head of the Department of Documents Publication, National Historical Archives of Belarus.

«Letters of the exiled participants of the Uprising of 1863-1864 in the collections of the National Historical Archives of Belarus»

The article provides information on the correspondence exchange between the exiled participants of the Uprising of 1863-1864 and their relatives at home, quantitative data on the level of intensity of this process, points to its peculiar character and defines the ways through which correspondence exchange was possible. Five letters discovered in the collections of the National Historical Archives of Belarus are published. The article reveals the reasons of why each of them did not reach the destination and points to their informative potential as a historical source. It also contains two photographs found in the collections, which were sent together with the letters and were confiscated by the Russian authorities.

RADZIUK ALIAKSANDR RYHORAVICH, PhD in History, Associated Professor, Head of of the Department of Belarusian and Foreign Languages, Hrodna State Agrarian University.

«Tested by Homeland: re-adaptation of the 1863-1864 Uprising participants after their return from exile»

The article discusses the problem of returning home from exile of the former participants of the Uprising of 1863-1864. On the basis of a large range of archival sources it examines the most important stages of this process. It also reveals the most common ways of their reintegration into the local society as well as their precarious existence in new social and economic circumstances.

RYNDZIN SIARHEY MIKALAEVICH, Leading Researcher, Department of Documents Publication, National Historical Archives of Belarus.

«Working Units of prisoners of war within the territory of the Belarusian governorates during the World War I»

The article focuses on the conditions of residence of foreign prisoners of war within the territory of the Belarusian governorates during the World War I. It casts light on the transportation of prisoners of war through the Belarusian governorates into the locations of their permanent residence within the military districts of the Russian Empire. The article examines the creation of working units, squads and corps from prisoners of war and using their labour at the front line and in the economy of the governorates close to the front line. The article is based on the material of the fonds of the National Historical Archives of Belarus as well as of the Russian State Military Historical Archives (Moscow).

SLIZH NATALLIA ULADZIMIRAUNA, PhD in History, Associate Professor, Department of Social and Linguistic Studies, Hrodna Branch of the private educational establishment «BIP - Institute of Law».

«The estate of Dziarečyn on the basis of the inventory of 1663»

The article explores the estate of Dziarečyn on the basis of the inventory of 1663 kept at the National Historical Archives of Belarus. The document contains information about its settlements, which were part of the estate, peasants and their duties. It clearly demonstrates how the war of 1654-1667 changed the situation in the estate that belonged to A. Palubinski and the impact it made on both its population and taxes.

SNAPKOUSKI YURY MIKALAYEVICH, Deputy Head of the Department of Documents Publication, National Historical Archives of Belarus.

Review: Smolianinov, M. M. Belarus v Pervoi mirovoi voine 1914–1918 gg. / M. M. Smolianinov. – Minsk : Belaruskaja navuka, 2014. – 317, [34] s.: il.; Smolianinov, M. M. Belarus v Pervoi mirovoi voine 1914–1918 gg. / M. M. Smolianinov. – 2-ie izd., dop. – Minsk : Belaruskaja navuka, 2018. – 493 s., [16] s.: il.

The article is a review of the first (2014) and second (2018) editions of the monograph of the Belarusian historian M.M. Smolyaninov «Belarus in the First World War 1914–1918». It provides their comparative analysis and indicates new agendas for conducting research in the history of the World War I in Belarusian historiography.

SYTSKO KIRYL VALERYEVICH, PhD student, Department of Source Studies and Archeography, Institute of History, National Academy of Sciences of Belarus; Junior Researcher, Central Scientific Archive, National Academy of Sciences of Belarus.

«Registration documents of the Roman Catholic parishes of Belarus as a historical source»

The article deals with one of the most massive types of historical sources created by the parish institution of the Roman Catholic Church in Belarus – the registration documents of the clergy, monks, servants and parishioners. This material contains a statistical set of information, which at the same time covers a large number of problems related to the life of parish centres – records of living and dead priests, ministers, laymen; numbers of vows; interfaith conversions; donations in favour of the church; ordered religious journals. These historical sources complement each other and can be used exclusively in a complex manner.

URUBLEUSKI VADZIM VALERYEVICH, PhD in History, Senior Archivist, Head of Editorial and publication Sector, Department of Documents Publication, National Historical Archives of Belarus.

«Violation of the legislations related to sexual relations in the Minsk Governorate in the late nineteenth and early twentieth centuries (on the material from Fond “Minsk District Court”)»

On the basis of the documents from the fond of NHAB “Minsk District Court” the article examines the process of considering by the highest provincial judicial institution and ascribing to the legal norms the cases of violating in the sphere of sexual relations of the population of the particular governorate within the indicated period of time. Among them are cohabitation, adultery, incest and rape. The article reveals the extent of the impact of this problem on the possibility of exploring cases of private everyday life, which caused violations of the models, written into the legislation

VOLKAU MIKOLA ALIAKSANDRAVICH, PhD in History, Senior Researcher, Department of Documents Publication, National Historical Archives of Belarus; Senior Researcher, Institute of History, National Academy of Sciences of Belarus.

«Stone treasury house on the High Castle in Sluck»

One of the most important buildings of the High Castle in Sluck in the seventeenth and early eighteenth centuries was a stone treasury house. According to the manuscripts and iconography it was a significantly large one-store building which was used for keeping stuff. Nevertheless, the peculiarities of architecture points that it was erected in the fifteenth and sixteenth centuries and initially was planned as a multi-store building that served both living and defending functions. The case of the Sluck treasury house proves the possibility of researching a phenomenon of the Late Middle Ages residential building within the territories of the Grand Duchy of Lithuania using a wide range of manuscripts and iconographic sources of the later period.

YEUSTRATSYEU ALEH IHARAVICH, MA in History, PhD student, Department of Historical and Cultural Heritage of Belarus, National Institute for Higher Education.

«“Couronica” in the Central Archives of Historical Records in Warsaw (Poland)»

The article is the second part of a series of publications on the documents on the “Couronica” preserved in a number of foreign archives. It contains an overview of the sources on the history of the Duchy of Courland kept at the Central Archives of Historical Records in Warsaw (Poland). It pays particular attention to the examination of the material on the history of relations between the rulers of Courland from the House of Kettler and the Polish Crown, a suzerain of the Duchy, as well as representatives of the noble families of the Grand Duchy of Lithuania. The article includes a table with the signatures, descriptions and chronological frames of the historical sources under investigation. In this regard, it may serve as a basis for conducting research on the history of Courland and its relations with the Polish-Lithuanian Commonwealth in 1569–1795 as well as on a number of related topics.

ПРАВИЛЫ ДЛЯ АЎТАРАЎ «АРХІВАРЫУСА»

1. «Архіварыус» публікуе навуковыя даследаванні ў галіне архівазнаўства, тэарэтычнай і практычнай археаграфіі, крыніцазнаўства і сумежных спецыяльных гістарычных дысцыплін, а таксама інфармацыйныя матэрыялы на апублікаваныя працы.
2. Рэдакцыйная калегія прымае да разгляду матэрыялы, якія адпавядаюць патрабаванням, што прад'яўляе Вышэйшая атэстацыйная камісія Рэспублікі Беларусь да навуковых артыкулаў.
3. Аўтары нясуць персанальную адказнасць за падачу ў рэдакцыю ўжо раней апублікаваных артыкулаў або артыкулаў, прынятых да друку іншымі выданнямі.
4. Аўтары разам з рукапісам навуковага артыкула падаюць выпіску з пратакола пасяджэння вучонай рады (савета), аддзела, кафедры з месца працы з рэкамендацый артыкула да друку. Дапускаецца замест выпіскі з пратакола падаць дзве рэцэнзіі доктараў альбо кандыдатаў навук, якія з'яўляюцца спецыялістамі ў той галіне ведаў, па якой зроблена даследаванне. Рэцэнзіі павінны ўтрымліваць рэкамендацыі артыкула да друку.
5. Для публікацый дакументальных крыніц, матэрыялаў інфармацыйнага характару, рэцэнзій рэкамендацыі да друку не патрабуюцца.
6. Друкаваная версія артыкула завяраецца подпісам аўтара з прастаўленнем даты і ўказаннем прозвішча, імя і імя па бацьку, месца працы, займаемай пасады, вучонай ступені, тэлефонаў для сувязі з рэдакцыяй. Разам з раздрукоўкай падаецца ідэнтычны электронны варыянт артыкула.
7. Артыкул забяспечваецца анатацыямі на беларускай (рэзюмэ), рускай і англійскай (summary) мовах памерам у 100–150 слоў.
8. Аб'ём навуковага артыкула – не менш за 14 тыс. і не больш за 25 тыс. знакаў, аб'ём публікацыі дакументальных крыніц – да 40 тыс. знакаў. Раздрукоўка выконваецца шрыфтам Times New Roman, кегль 14 пунктаў, праз 1,5 інтэрвала, палі верхняе і ніжняе па 2 см, левае 3 см, правае 1,5 см.
9. Артыкул афармляецца згодна з главай 5 Інструкцыі аб парадку афармлення кваліфікацыйнай навуковай працы (дысертцыі) на ісканне вучоных ступеняў кандыдата і доктара навук, аўтарэферата і публікацый па тэме дысертцыі, зацверджанай пастановай Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь ад 28 лютага 2014 г. № 3.

У канцы артыкула размяшчаецца спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры. Афармленне бібліяграфічных пазіцый робіцца ў адпаведнасці з вышэйзгаданай інструкцыяй ВАК. Напрыклад:

1. Глінскі, Я. С. Фальсіфікацыі дакументаў аб дваранстве ў Слуцкім павеце Мінскай губерні ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. / Я. С. Глінскі // Беларускі гістарычны часопіс. – 2018. – № 5. – С. 24–34.

2. Доўнар, А. Б. Сяляне-слугі Беларусі другой паловы XVI – сярэдзіны XVIII ст. / А. Б. Доўнар. – Мінск : Беларуская навука, 2007. – 193 с.

Спасылкі на пазіцыі ў спісе ўказваюцца непасрэдна ў тэксе публікацыі ў квадратных дужках. Напрыклад, [1, с. 25–26; 2, с. 117; 3, арк. 78].

Пры спасылцы на архіўную крыніцу абавязкова ўказваецца поўная назва справы, крайнія даты і колькасць аркушаў у ёй. Напрыклад:

3. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Ф. 295. – Воп. 1. – Спр. 1527. – Справа аб руху паўстанцкіх груп па Барысаўскім павеце. 10.02.1863–04.06.1864. – 121 арк.

10. Тэрмін падачы артыкулаў – да 30 чэрвеня бягучага года. Пасля 30 чэрвеня матэрыялы могуць прымацца для публікацыі ў штогодніку ў наступным годзе.

11. Рэдакцыйная калегія не бярэ платы за апублікаванне навуковых артыкулаў.

*Рэдакцыйная калегія «Архіварыуса»
220002, г. Мінск, вул. Крапоткіна, 55
archivaryus@niab.by*

GUIDELINES FOR AUTHORS OF «ARCHIVARIUS»

1. «Archivarius» publishes scholarly research on branch of archival science, theoretical and practical archeography, source studies and related special historical disciplines, and also information materials and reviews of published works.
2. Editorial Board accepts for reviewing materials which meet the requirements, imposed by the Higher Attestation Commission of the Republic of Belarus in relation to scholarly articles.
3. Authors bear responsibility for submitting articles already published and articles accepted for publishing in other journals.
4. Authors submit, along with their manuscripts, an extract from the minutes of the meeting of the Academic Council, department, unit of the place of their work with a recommendation to publish the article. It is allowed to provide two reviews by professors, who are specialists in the area in which the research was done, instead of the minute extract. Reviews should contain a publication recommendation.
5. Recommendations are not required for publishing documentary sources and materials of an informative character.
6. A printed copy of an article should be dated and signed by the author and should contain the name, surname, patronymic name, place of work, position held, academic degree, phone number. A printed copy should be accompanied by an identical electronic copy.
7. The article should be accompanied by 100-150 word summaries, written both in Belarusian and English.
8. An article is expected to be no more than 20000 signs, the length of a primary source published is up to 40000 signs. Times New Roman script should be used to write an article. The typeface should be 14-point. Line spacing should be 1.5. The top and bottom margins should be 2 cm, the left margin should be 3 cm, the right margin should be 1.5 cm.
9. An article should be presented in accordance with Chapter 5 of The Instruction about the edition of a qualified scholarly work (dissertation) for obtaining scientific degrees of kandidat nauk and doctor, long abstract and publications on the topics of the dissertation, accepted by the resolution of the Highest Attestation Committee of the Republic of Belarus from 28 February 2014, № 3.
 1. Глінскі, Я. С. Фальсіфікацыі дакументаў аб дваранстве ў Слуцкім павеце Мінскай губерні ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. / Я. С. Глінскі // Беларускі гістарычны часопіс. – 2018. – № 5. – С. 24–34.
 2. Доўнар, А. Б. Сяляне-слугі Беларусі другой паловы XVI – сярэдзіны XVIII ст. / А. Б. Доўнар. – Мінск : Беларуская навука, 2007. – 193 с.
10. References to the literature are indicated in the text in square brackets. For example, [1, с. 25–26; 2, с. 117; 3, арк. 78].

While making a reference to an archival source it is required to indicate the whole title of the item, chronological frames and a number of folios.

For example,

3. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Ф. 295. – Воп. 1. – Спр. 1527. – Справа аб руху паўстанцкіх груп па Барысаўскім павеце. 10.02.1863–04.06.1864. – 121 арк.

11. The deadline for article submission is 30 June of the current year. After 30 June material can be accepted for publication in the journal in the following year.
12. There is no charge for publishing scholarly articles.

*Editorial Board of «Archivarius»
220002, Minsk, Kropotkina Str. 55
archivarius@niab.by*

Змест

АРХІВАЗНАЎСТВА

З. В. Антановіч

«Разбор дакументаў» у архіве
Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі
(паводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі) . . . 5

О. И. Евстратьев

«Куроника» в Главном архиве древних актов в Варшаве (Польша) . . . 14

ПУБЛІКАЦЫЯ І АРХЕАГРАФІЧНАЯ АПРАЦОЎКА АРХІЎНЫХ ДАКУМЕНТАЎ

Ю. М. Лаўрык

Манускрыпты са слупкімі правененцямі ў калекцыі «Рукапісныя кнігі»
Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь. 44

Д. В. Лісейчыкаў

Звон з Каложы і падсвечнікі з Караляўца:
візіты ўніяцкіх цэркваў Гродзенскай пратапопіі 1696 г. 65

Д. Ч. Матвейчык

Лісты ссыльных удзельнікаў паўстання 1863–1864 гг. у зборах
Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі 101

Н. У. Сліж

Маёнтак Дзярэчын на падставе інвентара 1663 г. 122

КРЫНІЦАЗНАЎСТВА

М. М. Кароль

«Цяпер дадзена свабода ад Гасудара і кожны
свабодную можа вызнаваць веру»:
паўсядзённыя практыкі міжканфесійных канверсій
пасля прыняцця Указа ад 17 красавіка 1905 г.
(паводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі) . . 148

А. М. Лукашэвіч

Подготовка и осуществление операции по стратегическому сближению
Западных армий Российской империи в феврале – июне 1812 г.
(по материалам Российского государственного военно-исторического
архива) 158

К. В. Сыцько

Рэгістрацыйна-ўліковыя дакументы рымска-каталіцкіх
парафій Беларусі як гістарычная крыніца 169

ГІСТОРЫЯ

Г. А. Бераставы

З гісторыі новагародскіх баяраў
другой паловы XV – першай паловы XVI ст.
(у кантэксце дакументаў аб баярскім родзе Белікавічаў) 178

М. А. Волкаў

Мураваны скарбец у Верхнім замку ў Слуцку. 190

Я. С. Глінскі

Зямлянская супольнасць
Капыльскага княства ў XVII–XVIII стст. 198

А. У. Мацук

Браслаўскія соймакі
ў другой палове 1730-х – 1740-я гг. 226

А. Р. Радзюк

Выпрабаванне радзімай:
рэадаптацыя ўдзельнікаў паўстання
1863–1864 гг. пасля вяртання са ссылкі 239

С. Н. Рыдін

Рабочие формирования из военнопленных на территории
белорусских губерний в годы Первой мировой войны 255

В. В. Урублеўскі

Парушэнне нормаў сэксуальных узаемаадносін у Мінскай губерні
ў канцы XIX – пачатку XX ст.
(пагодле матэрыялаў фонду «Мінскі акружны суд») 266

Г. А. Флікон-Світа

Іканапісцы-святары і іканапісцы-царкоўнаслужыцелі
ў культуры Беларусі другой паловы
XVII – сярэдзіны XIX ст. 281

ГЕНЕАЛОГІЯ

Ф. В. Чарняўскі

Жыццяпіс і сямейна-роднасныя сувязі падсудка земскага Менскага
ваяводства Крыштафа Служкі 294

РЭЦЭНЗІІ

Rolnik, D. Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji / D. Rolnik. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018. – 324 s. (<i>А. М. Латушкін</i>).	304
Смолянинов, М. М. Беларусь в Первой мировой войне 1914–1918 гг. / М. М. Смолянинов. – Минск : Беларуская навука, 2014. – 317, [34] с.: ил.; Смолянинов, М. М. Беларусь в Первой мировой войне 1914–1918 гг. / М. М. Смолянинов. – 2-е изд., доп. – Минск : Беларуская навука, 2018. – 493 с., [16] л. ил. (<i>Ю. М. Снапкоўскі</i>)	313
Рэзюмэ	324
Резюме	332
Summary	340
Правілы для аўтараў «Архіварыуса»	347
Guidelines for authors of «Archivaryus»	349

Table of Contents

ARCHIVAL SCIENCE

Z. V. Antanovich

«Analysis of documents» in the archives of the Mahilioŭ Roman Catholic Consistory (based on the materials of the National Historical Archives of Belarus). 5

A. I. Yeustratsyev

«Couronica» in the Central Archives of Historical Records in Warsaw (Poland) 14

PUBLICATION AND PROCESSING OF ARCHIVAL RECORDS

J. M. Lauryk

Manuscripts with Sluck Provenance Marks in the Manuscript Collection of National the Historical Museum of the Republic of Belarus 44

D. V. Liseichykau

The Bell from Kaloža and Candlesticks from Königsberg: Visitations of the Uniate churches of the Hrodna Protopy of 1696 65

D. Ch. Matveichyk

Letters of the exiled participants of the Uprising of 1863–1864 in the collections of the National Historical Archives of Belarus. 101

N. U. Slizh

The estate of Dziarečyn on the basis of the inventory of 1663 122

SOURCE STUDIES

M. M. Karol

«Now there is freedom from the Lord and everyone can freely worship his faith»: everyday practices of inter-confessional conversions after the issue of the Decree of 17 April 1905 (on the basis of the material of the National Historical Archives of Belarus 148

A. M. Lukashevich

Preparation and implementation of the operation for the strategic convergence of the Western armies in February–June 1812 (based on the material of the Russian State Military Historical Archive) 158

K. V. Sytsko

Registration documents of the Roman Catholic parishes of Belarus as a historical source.	169

HISTORY

H. A. Bierastavy

Some notices on the Navahrudak nobility (bajary) in the late fifteenth and early sixteenth centuries second (in the light of the documents of the Bielikavich family).	178

M. A. Volkau

Stone treasury house on the High Castle in Sluck	190

Y. S. Hlinski

The Ziemianie Community of the Duchy of Kapył in the seventeenth and eighteenth centuries.	198

A. U. Macuk

Braslaŭ Sejmiks in the second half of the 1730's and 1740's	226

A. R. Radziuk.

Tested by Homeland: re-adaptation of the 1863-1864 Uprising participants after their return from exile	239

S. M. Ryndzin

Working Units of prisoners of war within the territory of the Belarusian governorates during the World War I	255

V. V. Urubleuski

Violation of the legislations related to sexual relations in the Minsk Governorate in the late nineteenth and early twentieth centuries (on the material from Fond «Minsk District Court»)	266

H. A. Flikop-Svita

Icon-painters-priests and icon-painters-clerics in the culture of Belarus of the second half of XVII – mid- XIX centuries.	281

GENEALOGY

F. V. Charniauski

The life and family ties of Kryshtaf Slushka, the Minsk county clerk	294

REVIEWS

Rolnik, D. Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji / D. Rolnik. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018. – 324 s. (<i>A. M. Latushkin</i>).	304
Smolianinov, M. M. Belarus v Pervoi mirovoi voine 1914–1918 gg. / M. M. Smolianinov. – Minsk : Belarускаia navuka, 2014. – 317, [34] s.: il.; Smolianinov, M. M. Belarus v Pervoi mirovoi voine 1914–1918 gg. / M. M. Smolianinov. – 2-ie izd., dop. – Minsk : Belarускаia navuka, 2018. – 493 s., [16] s. (<i>Y. M. Snapkouski</i>).	313
Summary	340
Guidelines for authors of «Archivaryus»	349

Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. ; вып. 16 / рэд. В. Ф. Голубеў
А87 [і інш.]. — Мінск : НГАБ, 2018. — 358 с., іл.

ISSN 2225-4412.

Нацыянальным гістарычным архівам Беларусі падрыхтаваны шаснаццаты выпуск штогодніка «Архіварыус». На яго старонках асвятляецца шырокае кола пытанняў гісторыі, архівазнаўства, археаграфіі, крыніцазнаўства і іншых спецыяльных гістарычных дысцыплін. У навуковы ўжытак уводзіцца шэраг новых, раней невядомых дакументаў і фактаў.

Прызначаецца архівістам, гісторыкам, краязнаўцам і ўсім, хто цікавіцца старонкамі мінулага Беларусі.

УДК [930.22+94(476)«15/19»(082)]
ББК 79.3(Бел)+63.3(4Бел)41

Навуковае выданне

Архіварыус

Зборнік навуковых
паведамленняў і артыкулаў

Выпуск 16

Адказны за выпуск *Д. Ч. Матвейчык*

Рэдактар *В. В. Урублеўскі*

Карэктар *Т. В. Салавей*

Дызайнер вокладкі *Д. Ю. Бунеева*

Макет, камп'ютарная вёрстка *Я. А. Мальдзіса*

Малюнак эмблемы на авантытуле *А. У. Леўчыка*

Падпісана да друку 27.12.2018. Фармат 60×84 ¹/₁₆.

Гарнітура Times New Roman. Друк лічбавы.

Ум. друк. арк. 20,69. Ул.-выд. арк. 20,18.

Тыраж 100 экз. Заказ ____.

Надрукавана з арыгінал-макета заказчыка ў друкарні

вытворчае дачыннае ўнітарнае прадпрыемства

«Друкарня Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюдніка друкаваных выданняў № 2/18 ад 26.11.2013.

г. Мінск, пл. Свабоды, 23–90.